

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 3

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI

(İnceleme-Metin)

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
2008
BAKMER
BOLU HALK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI

(İnceleme-Metin)

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

"Evlat aziz, terbiyesi ondan da azizdir "diyen

dedem ve babamın aziz ruhlarına…

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI

(İnceleme-Metin)

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KEMAL ÜMMÎ DİVANI'NINDA DİN VE TASAVVUF

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SUNUŞ

2000'li yıllara ulaştığımız şu günlerde kültür araştırmalarına olan ilgi daha da artmış bulunmaktadır. Başta tarih ve edebiyat gibi pek çok alanla olan ilişkisi, kültürel araştırmaları disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir. Toplumların kimlik oluşumunda da önemli pay sahibi olan kültürel öğelerin, ayrıştırıcı veya bütünleştirici nitelikleri de dikkat çekici ayrı bir yanını oluşturmaktadır. Kültürel alandan bu şekilde de yararlanmak isteyen ulusal veya uluslararası aktörlerin zaman zaman bu yola başvurmaları ona ulusal veya uluslararası siyasal bir boyut da kazandırabilmektedir. Demek ki günümüzde kültür araştırmaları, geçmişe oranla çok daha büyük önem kazanmış bulunmakta ve hatta ülkelerin güvenliği ile ilgili bir nitelik kazanmış bulunmaktadır.

Tarih boyunca değişik dönem ve coğrafyalarda büyük bir uygarlığın yaratıcısı ve sürdürücüsü olan Türkler, başka uygarlıklarla da sürekli ilişki halinde olmuşlar; doğal olarak hem etkilemiş hem de etkilenmişlerdir. Geçmişten günümüze süreklilik halinde yaşayan kültürel değerlerimiz, bütün bu uzun zaman içerisinde, aktarılan ve yaşatılan kültürümüzün esas koruyucusu olmuştur. Coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşasalar da, aynı köklere mensup insanların oluşturduğu kültür evreni içerisinde birçok benzerlikler görmek olanaklıdır. Ayrıca ülkemizde yaşayan bireylerin aralarındaki kültürel bağların gelecekte daha da güçlenmesi ancak kültürel unsurlarımızın ortaya çıkarılması ve tanıtılmasına bağlı olacaktır. Bu nedenle bu unsurların ortaya çıkarılması ulusal kültürümüz için olduğu kadar, evrensel kültüre katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Orta Asya'nın farklı bölgelerinden Anadolu'ya ve başka yerlere yüzyıllar süren bir göç yaşayan Türkler, bütün bu zaman içerisinde onları birarada tutan ortak dil ve ortak tarih gibi temel kimlik belirleyici unsurlarını asla bırakmamışlardır. Bu konudaki titizliklerini bugün bile Anadolu'da ve diğer Türk toplulukların yaşadıkları bölgelerde sürdürmektedirler. Bunun sayesindedir ki Anadolu'daki ve diğer bölgelerdeki Türk toplulukların arasına tarihin çeşitli zamanlarında birçok coğrafi, siyasal ve dinsel ayrılıklar girmesine karşın bütün bu ayrılıklar onların aralarında varolan ortak bilinci ortadan kaldıramamıştır. Bu süreklilik zamansal ve mekânsal değişmelere karşın Türklerin geçmişten bugüne ulaşan birleştirici değerlerinin ne kadar sağlam temeller üzerinde durduğunu açıkça göstermektedir. Ulusal kültür değerlerimizi, yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan ve süreklilik arzeden karmaşık bir olgular bütünü olarak görmek gerekmektedir. Şöyle ki, ortak geçmişe sahip topluluklarda varolan kültürel süreklilikleri dikkate almamak, bunları birbirinden kopuk olarak analiz etmek birçok temel meselenin anlaşı-

lamaması sonucunu doğurmaktadır. Günümüzde çeşitli nedenlerle farklı coğrafi bölgelerde yaşayan ancak aynı kültür evrenine mensup topluluklara yönelik araştırmalarda öncelikle dikkat edilmesi gereken konu, kültürel süreklilik unsurlarının varlığının gözden kaçırılmamasıdır. Bunun için de gerek ülkemizin değişik bölgelerinde, gerekse Türkiye dışında, Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde kültürel alan araştırmalarına büyük gereksinim bulunmaktadır. Dünya tarihinin akışında önemli rol oynamak suretiyle çok geniş bir zaman diliminde ve bölgelerde etkinlik sağlamış olan ve sağlamaya da devam eden Türklerin kültürel sürekliliğine ilişkin ayrıntıların ortaya konulması işi oldukça karmaşık ve disiplinler arası bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

Üniversitemizin henüz genç bir araştırma kurumu olarak BAMER, Bolu ve çevresi başta olmak üzere tarihsel, kültürel ve edebi kaynaklarımızı gün ışığına çıkarmak üzere kurulmuş olup, bu yolda çalışmalarını sürdürmektedir. Bolu ve çevresi ile ilgili alan araştırmalarının yanısıra, bilimsel yöntemlerle hazırlanan araştırmalarının yayınlanması da araştırma merkezimizin büyük önem verdiği bir alandır. Bu çerçevede üniversitemiz Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER'in doktora tezi olarak hazırlanan tasavvuf edebiyatı alanında Bolu'nun yetiştirdiği abide simalardan Kemal Ümmi'nin Divanı'nın konuyla ilgilenen araştırmacılara büyük yarar sağlayacağına inanıyorum. Kitabın yazarı Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER'e teşekkür etmek istiyorum. Araştırma Merkezimiz, Rektörlüğümüzün de desteğiyle, Bolu ve çevresini konu alan tarih, kültür ve edebiyat alanındaki yayınlarını sürdürecektir. Bu yolda ilerlerken her türlü öneri ve katkıya açık olduğumuzu da ifade ederek saygılar sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN
BAMER Müdürü

SÖZ BAŞI

XV.yüzyıl, Anadolu sahasında edebiyatımız açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olma özelliğine sahiptir. Genel bir kanaat olarak edebiyatımızda bu yüzyıl içinde zümreleşmenin keskin çizgiler halinde belirmeye başladığı kabul edilir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda genel manada dini-tasavvufi bir edebiyat söz konusu iken bu yüzyılda Divan edebiyatı-Tekke edebiyatı ikilemesiyle karşı karşıya gelindi. Bu noktadan bakıldığında dönem bir geçiş dönemi olma özelliğini taşır. Tekke edebiyatının önemli simalarının yanısıra önemli divan şairleri de bu yüzyıl içinde kendilerini kabul ettirirler. Şeyhi, Ahmed Paşa gibi ilk büyük divan şairlerimiz bu yüzyıldaki simalardır.

Diğer yandan Anadolu'da tekke ve tarikatlar açısından bu yüzyıl bir kurumlaşma yüzyılıdır. Çok eskiden beri varolan tarikatların yanısıra, o güne kadar kendine ciddi bir yer edinememiş yahut büyük temsilciler çıkaramamış -mesela nakşibendilik gibi -bazı tarikatların da bu yüzyılın ikinci yarısında yayılma istidadı gösterdiklerini görüyoruz. Ancak Erdebil'deki Safevî Ocağı'na bağlı Şeyh Hamid-i Veli ve onun halifesi Hâcı Bayrâm Velî Anadolu'da, özellikle Osmanlının ilk sınırları içerisinde ciddi bir tasavvuf cereyanının mümessilleri olarak geniş kitlelere hitabediyorlar ve halkın manevi yönden gıdalanmalarına vesile oluyorlardı.

Anadolu sahasında Yunus Emre, Aşık Paşa ve Kaygusuz Abdal gibi XV.yüzyıla kadar önemli temsilcilerini yetiştiren **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**'nın sağlam ve artık yerli yerine oturtulmuş bir Edebiyat Tarihi içinde yer alabilmesi için bu simalara ait eserlerin önce tenkidli metinlerinin elde edilmesi ve bu metinlerin tahlillerinin yapılması gerekmektedir. Kültürümüzün ve edebiyatımızın çağlar ardındaki bütün değerleri bu eserlerde gizlidir. Kaldı ki bu eserler sadece kendilerini vücuda getiren sanatçıların değil aynı zamanda onları yetiştiren millî kültürün ve milletin ortak mahsulleridir ve bu eserlerin tahlilleri millî birikimimizin unutulmuş unsurlarını yeniden gözden geçirmemiz imkanını da verecektir.

Kemal Ümmi XV.yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şair olarak Türk Edebiyatına katkıları olan bir simadır. Eserleriyle Ahmed Yesevî ile başlatabileceğimiz **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**'nın bu yüzyıldaki önemli bir temsilcisidir. Fakat hayatı ve eserleri üzerinde bugüne kadar yeterince durulmamıştır.

Yüzyıllar içerisinde çok okunduğu bu yüzden fazlaca istinsah edildiği anlaşılan Divan'ının halen günümüzde bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla 40'a yakın nüshası vardır ve bunların bir kısmı günümüze kadar çok fazla farklılığa uğramadan gelebilmiştir. Daha doğrusu gelenek onun özellikle Divan'ını günümüze kadar büyük bir hassasiyetle taşımış, bununla da kalmayarak onun hatırasını hem yazılı hem de sözlü kaynaklara yansıyan menkıbelerle gelecek nesillere miras olarak bırakmıştır.

Biz bu çalışmamızda Kemâl Ümmî'nin Divan'ını ele alarak eserin Türk Edebiyatına ve Anadolu'daki tasavvuf cereyanına bir başka simanın penceresinden bir projektör tutmayı amaçladık.

"**Kemâl Ümmî Dîvânı, İnceleme-Metin**" adını verdiğimiz bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm'de Kemâl Ümmî'nin hayatı mevcut menkabevî ve tarihî kaynaklara göre ele alınarak işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de eserleri ve özellikle Dîvân'ı, Dîvân'ın nüsha tavsifleri ile sanatı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de çalışmanın ağırlıklı yönünü teşkil eden Divan'daki Dini ve Tasavvufi unsurların tahliline yer verilmiştir. Tahlilde, beyit sayısı bakımından oldukça hacimli olan divanın Din ve Tasavvuf'la sınırlandırılması, çalışmanın bu yönde derinleştirilmesi açısından tercih edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de ise Divan'ın Tenkitli Metin kısmı yer almaktadır. Bu metin, MC (923/1517), MK1 (928/1522), BU1 (XVI. yy), MCON1 (963/1556), FB (1095/1684) gibi eski tarihli sağlam nüshalarla birlikte diğer nüshalardan (AÖ, HM, AE1, AE2, İÜ1, TS, DŞ) da gerektiğinde faydalanılmak suretiyle oluşturulmuş, tercihlerde muhteva ile birlikte vezin, şairin kelime hazinesi gibi hususlar da göz önünde bulundurularak tesbit ve tamir yoluyla ortaya konulmuş, farklılıklar sayfa altındaki dipnotlarda gösterilmiştir. Böylece başka araştırmacılara tercihlerden doğabilecek hataların düzeltilebilmesi ile birlikte yüzyıllar içerisinde ve istinsah bölgeleri arasındaki tercih farklarını da takip edebilme imkanı verilmiştir.

Divan'da 3.034 beyit tutarında 144 manzume yer almaktadır. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere Kemâl Ümmî'nin manzumeleri beyit sayısı bakımından zengindir. Esas alınan nüshalardan bilhassa MC ve MK1 tarih bakımından şairin ölümünden yaklaşık 45-50 yıl sonra istinsah edilmiş nüshalar

olarak ayrı bir öneme sahiptirler. Tenkitli metnin oluşturulmasında Kemâl Ümmî'nin manzumelerinin yer aldığı mecmualardan sadece NO'dan iki manzumede faydalanılmıştır. Metin kısmından da anlaşılacağı üzere Divan'daki manzumelerde varyantlaşma, mesela Yunus'un manzumelerindeki kadar fazla değildir.

Bilinen Divan nüshalarının büyük çoğunluğu Türkiye'deki Kütüphanelerde bulunmaktadır. İstanbul kütüphaneleri, bilhassa Süleymaniye, Fatih Millet, Bayezit Devlet ve Atatürk (Eski Belediye) Kütüphaneleri ile Milli Kütüphane, nüsha sayısı bakımından ön sıradadırlar.

Çeşitli kütüphanelerde nüsha ve kaynak taramaları yaparken bürokratik gecikmelerin aşılmasında memnuniyetle ifade etmeliyim ki yetkililerinin büyük yardımlarını gördüm. Bu vesile ile, Süleymaniye Kütüphanesi Müdür Vekili Sayın Nevzat KAYA'ya, Bolu İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü Memuru Ferhan KESER'e, Kemâl Ümmî ile ilgili dokümanlar yönünden zengin ve yıllarca çalışılarak oluşturulmuş arşivinden faydalanma imkanı sağlayan araştırmacı-yazar Sayın Salih Zeki KUTUCUOĞLU'na ve çalışmalarım sırasında sürekli desteğini gördüğüm Öğ. Gör. Yunus Nadi ÖZÇELİK'e teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında çeşitli konulardaki problemlerin çözümünde yardımlarına başvurduğum Prof. Dr. Günay KUT ve Prof. Dr. Mustafa İSEN ile kendilerinden çok istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Umay GÜNAY ve Prof. Dr. Dursun YILDIRIM'a teşekkürlerimi sunarım.

Kemâl Ümmî Divanı konusundaki bu çalışmanın yürütülmesini üstlenen, yoğun idarî ve ilmî çalışmalarına rağmen metod ve görüşleriyle yardımda bulunarak çalışmanın sonuçlanmasını sağlayan değerli hocam, Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL'e minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Özellikle, bu çalışmanın Abant İzzet Baysal Üniversitesi Halk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları arasında çıkmasını sağlayan Rektörümüz Prof. Dr. Atilla KILIÇ'a da minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

KISALTMALAR

AE1	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum41
AE2	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum42
AÖ1	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Millî Ktp., Adnan Ötüken:423
'Âşık Ahmed, **Dîvân**	:	'Âşık Ahmed, **Divan**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1184; aynı Ktp., Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, (1323/1) adlı eserin sonuna ekli.
'Âşık Ahmed, **Sefîne**	:	'Âşık Ahmed, **Sefîne** (S.Zeki Kutucuoğlu Arşivindeki fotokopiler -Bolu)
Aksekî, **İD**	:	Aksekî, A. Hamdi, **İslam Dini**, 26. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1974
Ali, **KA**	:	Gelibolulu Mustafâ 'Ali, **Künhü'l Ahbâr**, Cilt:4, İst., 1277
Ank.	:	Ankara
Ayvânsarâyî, **VA**	:	Hâfız Hüseyin Ayvânsarâyî, **Vefâyât-ı Ayvânsarâyî**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi:1375
Banarlı, **RTET**	:	Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt:1, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971
bkz.	:	bakınız
BLS	:	**Bolu Livası Sâl-nâmesi**, Kısm-ı Umûmî, 1337-1338 Mâlî, Hükumet Mat., Bolu 1338
bs.	:	baskı, basım
BU1	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Beyazıt Devlet Ktp., Umumi:3357
Bursalı, **OM**	:	Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt:I, İst., 1333
Çavuşoğlu, **DŞ**	:	Çavuşoğlu, Mehmed, " Divan Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı II, Sayı:415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), ss. 1-77.
Çev	:	Çeviren
Derviş Ahmed, **MKÜ**	:	Derviş Ahmed, **Menâkıb-ı Kemâl Ümmî**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1323/1
DŞ	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Danyal Şenburç Nüshası-Bolu
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
FB	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Millî Ktp., Fehri Bilge, Yz. FB:218

Güzel, **KA**,	:	Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal**, KB Yay., Ank., 1981
Güzel, **TŞ**	:	Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı-III (Halk Şiiri), Sayı445-450 (Ocak-Haziran 1989), ss- 251-454.
Hickman, **MDÜK**	:	Hickman, William C, "On the Manuscripts of the Dîvân of Ümmî Kemâl", **Journal Of Turkish Studies**, In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihad Tarlan Hâtıra Sayısı), Volume:3, Cambridge 1979
Hickman, **WWÜK**	:	Hickman, William C. "Who was Ummi Kemal", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Beşeri Bilimler-Humanites, Vols. 4-5, 1976-1977
HM	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud3343
İA	:	**İslam Ansiklopedisi**
İst.	:	İstanbul
İÜ1	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, İst. Üniv. Ktp., T.Y. :584
KB	:	Kültür Bakanlığı
Kocatürk, **TET**	:	Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Yayınevi, Ank., 1970
Köprülü, **TET**	:	Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.bs., Ötüken Neşriyat, İst., 1980
KTB	:	Kültür ve Turizm Bakanlığı
Ktp.	:	Kütüphanesi, Kitaplığı
Latîfî, **TL**	:	Latîfî, **Tezkire-i Latîfî**, İst., 1314
Levend, **TET**	:	Levend, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt:I, 2.bs., TTK Basımevi, Ank., 1984
Mat.	:	Matbaası
MC	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Atatürk [eski Belediye] Ktp., Muallim Cevdet K. ;485
MCON1	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Ank. Üniv. DTCF Ktp., Mustafa Con:717
Mecdî, **HŞ**	:	Mecdî Muhammed Çelebi, **Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik**, Cilt:1, İst., 1269
MK1	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Millî Ktp., Yz. B:167
Mü'min-zâde, **SL**,	:	Mü'min-zâde Ahmed Hasib, **Silkü'l-Le'âlî**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi596
Müstakim-zâde, **MN**	:	Müstakim-zâde Süleyman Sa'dü'ddîn, **Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisâb ve'l-Künî ve'l-Elkâb**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi628

n.m.	:	nolu manzume, nolu manzumeler
NO	:	**Câmi'ü'l-Me'ânî**, Nuruosmaniye Ktp. :4904, 120.a.-133.b.
no	:	numara
ö.	:	ölümü, ölüm tarihi
Pala, **DŞS**	:	Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II**, 2. bs., Akçağ Yay., Ank., 1989
PP	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa:415
s.	:	sayfa
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SMD-I	:	Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan** (Salih Zeki Kutucuoğlu'nun özel kitaplığında, Bolu)
SMD-II	:	Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Milli Ktp., A3428/1
SMD-III	:	Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar2635/2
ss.	:	sayfalar arası, sayfadan sayfaya
T.Y.	:	Türkçe Yazmalar
Tatçı, **YED-I**	:	Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-I** (İnceleme), KB Yay., Ank., 1990
Tatçı, **YED-II**	:	Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-II** (Tenkitli Metin), KB Yay., Ank., 1990
TDED	:	**Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**
TS	:	Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Topkapı Sarayı, Sultan Reşat:545
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Üniv.	:	Üniversitesi
Ünver, KÜ	:	Ünver, İsmail, "Kemâl-i Ümmî", **Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu** (2-4 Mayıs 1986 [Bildiriler Kitabı]), Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yay., Bolu 1987, ss.21-28.
vd.	:	ve devamı
Yay.	:	Yayını, Yayınları

GİRİŞ

XV. YÜZYILIN TARİHİ, SİYASİ ve KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

XV. yüzyıl, Anadolu Türklüğü açısından oldukça önemli tarihî ve siyâsî hadiselerin yaşandığı bir yüzyıldır.

Bu yüzyıl içerisinde, önceki birkaç yüzyılın hadiselerinin yeniden tekerrür ettiğini görmekteyiz. Asrın başlarında, henüz Anadolu'daki siyasî "Türk Birliği"nin kuruluşu ve Balkanlarda tutunma gerçekleşme aşamasında iken 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in Timur Han'a yenilmesi, Moğol istilasından sonraki en büyük istikrarsızlığı doğurmuştur. Özellikle Yıldırım Bayezid'in gayretiyle sağlanmaya çalışılan Anadolu siyasî birliği yeniden siyasî bir kargaşaya dönüşmüş, Ankara Savaşı sonrası meydana gelen bu kargaşa dönemi, yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuştur.

Fetret Devri diye isimlendirilen bu dönemin en önemli iç mücadelesi, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında saltanat kavgası biçiminde ortaya çıkmıştır. Daha önce Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı'ya bağlanan bazı Anadolu Beyleri, Timur'un himayesinde beyliklerini yeniden elde etmişlerdir.

Bir yandan her biri kendi başına saltanat iddiasını sürdüren şehzadeler, diğer yandan eski beyliklerini yeniden canlandırma gayreti içinde olan beyler, Anadolu'da aynı taban üzerinde hükümran olma mücadelesini iyice kızıştırmıştır. Şehzadeler arasındaki savaş uzun yıllar devam etmiş, bundan en büyük zararı Anadolu Türklüğü görmüştür.

Aynı halk topluluğunun dahil olduğu siyasi sınırlar sık sık değişmiş, sınırlar değiştikçe gelen yeni idarenin ahali üzerinde belli belirsiz baskıları olmuş, böylece bir kısım halk iç-göç diyebileceğimiz bir olguyu yaşamış, tıpkı Moğol istilası sonrasındaki toplum psikolojisine benzer bir içe yönelme hareketi gözlenir olmuştur.

Şehzadeler arasındaki bu saltanat mücadelesini I.Mehmed'in kazanması sonucu, Osmanlı Devleti adeta ikinci kez kurulmuştur. Yıldırım Bayezid'in oğlu I. Mehmed, bir yandan kardeşleriyle saltanat mücadelesi verirken, diğer yandan da Şeyh Bedreddin ayaklanması gibi ülkeyi bir başka açıdan karagaşaya sürükleyen hadiseleri halletmeye gayret göstermiştir. Kardeş mücadelesinden sonra Anadolu Türk Birliğini kurma kavgası I. Mehmed tarafından sürdürülmüş, beyliklerden özellikle Karamanoğlu Beyliği ile uzun süre uğraşan Çelebi Mehmet, bu konuda belli başarılar elde etmiştir.

Çelebi Mehmed'in 1421'de ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Murat zamanında, bir yandan Anadolu'da siyasi birliği sağlama çabaları sürdürülürken diğer yandan da geçici olarak hükümdarlığı oğlu II. Mehmed'e bırakmasını fırsat bilen haçlı saldırılarına karşı durulmuştur. Yine aynı hükümdar zamanında, Safaviliği siyasi bir organizasyona dönüştürme çabalarını başlatan Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri, büyük bir siyasi kargaşaya meydan verilmeden bertaraf edilmiştir.

II. Murat, 1451 yılında ölünce yerine, daha önce babasının isteği üzerine çocuk denecek yaşta tahta çıkarak tecrübe kazanmış olan oğlu II. Mehmet geçmiş, yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eden İstanbul'un fethi bu genç padişah tarafından 1453 yılında gerçekleştirilmiş, bu sebeple kendisine Fatih ünvanı verilmiştir.

Karamanoğlu Beyliği'nin Osmanlı hakimiyetini tanıması, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı'nda yenilmesi, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına katılması, Avrupa yakasında bugünkü Yunanistan'ın fethedilmesi gibi önemli tarihi fetihler, bu hükümdar zamanında gerçekleştirilmiş, beylikten imparatorluğa geçiş süreci başlamıştır.

1481'de tahta geçen II.Bayezid dönemi, Osmanlı fütuhatının yavaşladığı, Bayezid ve Cem arasında devletin iç ve dış hayatını etkileyen bir iç mücadelenin yaşandığı, Devletin güney ve bilhassa doğuda yeni siyasi gailelerle karşı karşıya geldiği bir dönem olarak XVI. yüzyılın başına kadar sürmüştür.

Bu yüzyılda da devletin sınırları içerisinde medrese ve tekke faaliyetleri sürmüş, Osmanlı ülkesinde yetişen âlim ve mutasavvıfların yanında, doğudan gelen din ve tasavvuf âlimlerinin de bu faaliyetlere katkıları sürmüştür.

Yine bu yüzyılda Anadolu'da hem Osmanlı sınırları içinde kalan bölgelerde hem de Beyliklerin hakim olduğu şehirlerde dini ve tasavvufi sahada

eserler yazılmaya devam edilmiştir. Bursa, İznik, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı başkentlerinin yanısıra Beyliklerin merkezi durumunda olan diğer şehirlerde de medrese ve tekke faaliyetleri devam etmiştir.

Anadolu ve Rumeli'deki tekkelerde Mevlevîlik, Halvetîlik, Bayramilik, Nakşibendilik ve bir tarikat hususiyeti kazanmaya başlayan Bektaşilik gibi tarikatlar hızla genişlemeye başlamışlardır.[1]

---

1 Yüzyılın genel hususiyetleri için bkz. Danişmend, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt.1, İst., 1971; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:1-2, Ank., 1983; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ank., 1984; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Ank., 1965; Adıvar, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İst., 1943; Gölpınarlı, Abdulbaki, **Türk Ansiklopedisi** "Hurufilik" Maddesi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN HAYATI

Kemâl Ümmî'nin hayatı hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Bu konuda Osmanlı kaynaklarının verdiği sınırlı bilgiler de onun hayatını aydınlatmamıza yetmeyecek kadar azdır.

Şâirin hayatını, hakkındaki kaynakların niteliklerine dayanarak "menkabevî" ve "târihî" açıdan ele almayı, metod olarak uygun gördük.[2]

A. KEMÂL ÜMMÎ'NİN MENKABEVÎ HAYATI

Şâirin hayatı hakkındaki menkabevî bilgiler MKÜ[3], Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddîn[4] adlı eserlerde yer aldığı gibi, ayrıca kendisini şeyh olarak

---

2 Genellikle Tekke şâirleri üzerinde yapılan çalışmalarda uygulana gelen bu metodla ilgili olarak şu örnek çalışmaları kaydedebiliriz: Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 4.bs., Ank., 1981; Güzel, Abdurrahman, KA, Ank., 1981; Tatçı, Mustafa, YED-I, Ank., 1990

3 Derviş Ahmed. **MKÜ**(bkz. KISALTMALAR): Menâkıb, birbirini takibeden 4 "Makâle" ve 4 "Bâb"dan oluşmakta, her makaleyi bir bab takip etmektedir. Menkıbelerin anlatıldığı kısımlarda "Menâkıb" başlığı kullanılmıştır. Mesnevî tarzında ve aruzun (me fâ 'i lün / me fâ 'i lün / fe 'û lün) kalıbıyla yazılmış 652 beyitlik bir eserdir. Eserin başı ve sonu kopuktur. Ortadaki kopuk sayfaların (6.a-9.b) yeni kağıtlara farklı bir hatla yazılarak tamamlandığını görüyoruz. Bu durum bize, eserin başka nüshalarının yakın zamana kadar mevcut olduğunu düşündürmektedir. "Evvelki Makâle"nin eserde bulunmasına bakarak baştaki kopukluğun fazla olmadığını söyleyebiliriz. Son kısımdaki eksikliğin miktarı hakkında da bir hüküm veremiyoruz. Menâkıb-nâmeden hemen sonra, 'Âşık Ahmed yahut Ahmed-i Dîvânî mahlâslarını kullanan bir Kemâl Ümmî muhibbinin dörtlükler halindeki manzumeleri gelmektedir ki bunlar Menâkıb-nâme müellifi Derviş Ahmed'in şiirlerinden farklıdır.

4 Eserin bilinen nüshalarından biri Hacı Bektaş Halk Ktp.,166-168 numara ile ile kayıtlı mecmuada; diğeri Orhan Köprülü'nün özel kitaplığında bulunmaktadır. (Bu velayet-nâme için bkz. Köprülü, Orhan, "Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddîn", **Türkiyat Mecmuası**, XVII (1972), ss.177-184; Ocak, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler**, Ank., 1992)

benimsemiş bir kısım şâirlerin eserlerinde[5] ve Bolu ve civarındaki halkın hafızasında[6] da canlı bir şekilde yaşamaktadır.

1. MKÜ'ye Göre

Kemâl Ümmî'nin menkabevî hayatı hakkında bize en geniş bilgiyi Derviş Ahmed'in MKÜ'si vermektedir.[7] Eser, şâirin uzunca bir süre Bolu'da yaşadığını, tekke ve türbesinin burada bulunduğunu ve menkabelerini ihtiva etmektedir.

---

[5] Bu konuda Sarı Müderris'in **SMD-I, SMD-II, SMD-III** kısaltmasıyla verdiğimiz Dîvân Nüshaları ile 'Âşık Ahmed'in **Divan** ve **Sefine** adlı eserlerinde önemli bilgiler vardır.

[6] Bu konuda **bkz.** Ali Vahit, "Kemâl Ümmi Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri,** Yıl:3, Sayı:31 (15 I.Kânun 1933), s. 212-215; Aksan, Yaşar, "Ümmi Kemal Menkıbesi", **Bolu Üçtepe,** Yıl:2, Sayı:17 (Nisan 1992) s.9; Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında" **Bolu Üçtepe,** Yıl:4, Sayı:38;39 (Ocak-Şubat 1994) s.7,8; (Bolu'nun özellikle Dörtdivan ve Gerede ilçelerinde MKÜ'deki bilgilere yakın zengin sözlü rivayetler bilinmekte ve anlatılmaktadır. Araştırmacı - Yazar Salih Zeki Kutucuoğlu bu rivayetlerin büyük bir kısmını derlemiş fakat henüz yayımlamamıştır.)

[7] Derviş Ahmed, MKÜ. Ahmet Yaşar Ocak bu eseri XV. yüzyıla ait Halvetî menâkıb-nâmelerinin ikincisi olarak sayar ve 'Âşık Ahmed'in yazdığını söyler. (**Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler**, s.58,59)
Agâh Sırrı Levend ve İsmail Ünver iki menâkıb-nâmeden söz etmektedirler: 1) Derviş Ahmed, Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, Millet Ktp., Ali Emirî, manzum:1323/1; 2) Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, Millet Ktp., Ali Emirî, manzum:1184. Levend, birinci eserin yazarının bilinmediğini, ikinci eserin Derviş Ahmed'e ait olduğunu, Ünver ise S. Nüzhet'e (**Türk Şâirleri,** Cilt.I, İst., 1935, Ahmed, 'Âşık maddesi) dayanarak her iki eserin de "'Âşık Ahmed" tarafından yazıldığını kaydetmektedirler. (bkz. Levend, TET, s.438.; Ünver, KÜ, s. 27, 22 nolu dipnot).
Bizim tesbitlerimize göre, eserlerden yalnız birincisi gerçek bir menâkıb-nâme özelliği (Bu konuda **bkz.** Ocak, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler,** s. 36 vd) taşımaktadır ve Derviş Ahmed tarafından yazılmıştır. İkinci eser, bir menâkıb-nâme değil, 'Âşık Ahmed isimli bir Kemâl Ümmî bağlısının zaman zaman şeyhinden de bahseden ve dörtlüklerle yazılmış basit manzumelerini toplayan bir eserdir. Derviş Ahmed'in eseri ile 'Âşık Ahmed'in manzumeleri arasında kelime hazinesi, nazım tekniği ve şiiriyyet bakımından büyük farklar vardır. Derviş Ahmed'in nazmı daha sağlam, söyleyişi güçlüdür. Bugün 'Âşık Ahmed'in eseri, Derviş Ahmed'in eserine eklenmiş vaziyette Ali Emiri kitapları arasında bulunmaktadır. 1184 numarada ise bir "Şeh-nâme" yer almaktadır.

a. Memleketi, Yaşadığı Yer

Derviş Ahmed, dinlediği rivayetlere dayanarak Kemâl Ümmî'nin önceki yerinin Horasan olduğunu, oradan Anadolu'ya geldiğini, kendisinin Oğuz boyuna mensup bulunduğunu kaydeder:

Budur esrâr-ı 'ışka düşen Oguz
Budur râh-ı tarîkatuñ kulaguz[8]

'Azîz içün didi ha'zılar el'ân
Yiri olmış ıdı evvel Horasân[9]

Horasan'da Safî Sultan'dan el almış, onun teveccüh ve övgüsüne mazhar olmuştur.[10] Safî Sultan, Kemâl Ümmî'yi Rûm'u (Anadolu'yu) ihya etmesi için göndermiştir:

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyile tola[11]

Anadolu'ya gelen Kemâl Ümmî, Bolu ve çevresinde münzevî bir hayat yaşamıştır. Eserin baş kısmında Kemâl Ümmî'nin Bolu yakınlarındaki Aladağ ve çevresindeki yaşayışından kesitler yer almaktadır.

Kemâl Ümmî, şehirden asla lezzet almaz, dağlarda gezerdi. Nazar-gâhı Aladağ olmuş, aşk derdini burada bulmuştu. Yüksek yerlerde gezdiği için insanlar yüzüne hasret kalmıştı. Kendisi Boz Armud Dağları'nı yurt tutmuş, oraları "açarak" ihya etmeyi, deştîlerini (yabani ağaçlar) aşılamayı kendine iş edinmişti. Bunları yaparken de Bolu'daki insanları, himmetiyle irşad edip mahzun gönüllerini şad eylemiş, bir çok sırları aşikâre hale getirmişti.[12] Boğazdan zikri icad etmiş, bu zikirle yerde ve gökte ne varsa hepsini kendinden geçirmişti.[13]

Gezerdi tagı şehre gelmezidi
Şehirden lezzet aslâ almazıdı

---

8 Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.
9 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.
10 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.
11 Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.
12 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.a.
13 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

Nazar-gâhı Ala Tag olmış idi
O derdi 'ışkı anda bulmış idi

Yiri olmış idi kûh u bayarı
Yüzin görmege müştak idi insan

Boz Armut Tagların itmişdi me'vâ
Açup ol yirleri eylerdi ihyâ

Anuñ deştilerini aşlar idi
Döner bir yire girü başlar idi

Kerâmet nûrın anda saçmışıdı
Anı görsen ne yerler açmışıdı

Bolı'nuñ ademi azmışdı gayet
Bu sultan eyledi anlara himmet

Tarika her birini idüp irşad
Dil-i mahzunlarını eyledi şad

Buları bey'ate da'vet iderdi
Der-i dergâhı Hakk'a el giderdi

Zalâletde düşüp kalanları heb
Günah deryâsına talanları heb

Bu Hızr irüp çıkarmışdur necâta
Sanı irdi mürdeler âb-ı hayâta

...

Bogazdan zikri icâd iden oldur
Tarika halkı irşad iden oldur

...

O zikrün istima'ından melekler
Olup hayrân döner çarh-ı felekler[14]

b . Ailesi ve Çocukları

MKÜ, şâirin asıl adı, anne ve babası ile doğum yeri hakkında hiçbir bilgiye yer vermez, sadece çocuklarından söz eder. MKÜ'ye göre Kemâl Ümmî'nin üç oğlu vardır. Eserde, bunlardan yalnız ikisinin ad ve menakıblarına yer verilir:

Cihânda var idi üç oglı anuñ
Sürûr-ı kalbi idi evliyânuñ[15]

İlk sözü edilen oğlu Sinan veya Sinan Beğ ismiyle anılmaktadır. Medrese tahsili görmüş âlim bir zat olarak geçmektedir:

Bir oglı varıdı anuñ hemâna
Kemâl ü ma'rifet virmişdi Mevlâ

...

'Aceb tahsîl-i 'ilm itmiş idi ol
Arardı bâg-ı 'irfâna velî yol[16]

MKÜ'de, tahsil görmüş bir kimse olarak Sinan Beğ'le, ümmî bir şeyh olan babası arasında geçen şu olay anlatılmaktadır:

Sinan, ümmiden şeyh olmaz görüşündedir. Böyle kimselere, babası bile olsa, itibar etmeyeceğini söyler:

Dir idi kutb-ı 'âlem olsa ümmî
Ricâlu'llah makâmın bulsa ümmî

Degüldür ol kişi yanımda makbûl
İrürse başı göge olmazam kul

---

14 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.a-1.b.
15 Derviş Ahmed, MKÜ, 12.a.
16 Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.

Belî dimem babam olursa dahı
Tekarrub hâlini bulursa dahı[17]

Kemâl Ümmî ona hacca gitmesini, tavaftan sonra Halîlu'llah makamında iki rekat namaz kılıp selam verince yanında bir Pir göreceğini söyler. O Pir, Sinan'ın müşkillerini halledecektir.

Deniz yoluyla hacca giderken gemi fırtınaya tutulup kayalara çarpıp batar. Sinan Beğ suya düşenlerden biri olarak Hızır gibi yetişen babası tarafından kurtarılır, fakat Sinân Beğ bunu bilmez:

Sinân Beg'üm dahı varmışdı garka
Babası Hızr irişüp oldı arka[18]

Kara yoluyla devam ederken de bin bir sıkıntı çeker, esir düşer ve yine babasının himmetiyle kurtarılır. Esareti sırasında, çektiklerinin, babasına karşı gelmesi sebebiyle olduğunu anlar:

Babama yegıdı hiç i'tikâdum
Beni bu derde ugratdı inâdum

...

Babama hergiz indirmez idüm baş
Kaşugından anuñ yimez idüm aş[19]

Hacca varıp tavaf ettikten sonra Makam-ı İbrahim'de namaz kılar ve yanındaki yaşmaklı Pir'in, babası Ümmî Kemâl olduğunu, yıllardır her zaman namazı orada kıldığını Ka'be hüddâmından duyar ve babasının değerini anlayıp ona bağlanır[20]:

Sinân Beg gördi babasını bildi
Didi derde yine bu çâre kıldı

Elin öpüp ayagına sürer yüz
Görür teslîm olur andan güler yüz

---

17 Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.
18 Derviş Ahmed, MKÜ, 8.a.
19 Derviş Ahmed, MKÜ, 9.a.
20 Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a-11.a.

Babasını bilür ol nice erdür
Hudâ yanında nice mu'teberdür[21]

Diğer oğlu ise Cemâl ismini taşımaktadır. Hal ehli, meczûb bir kimsedir:

Mübârek nâmı birinüñ Cemâl'dür
O da hâl ehli bir sâhib-kemâldür

Gören sanur anı dîvâne idi
Yıkılmış hâtırı vîrâne idi

Tamâm cezb 'âlemine düşmiş idi
Cihân halkı başına üşmiş idi[22]

MKÜ'ye göre Cemâl, zâhiren divane görünümlü, yanında taşıdığı kabağı içkiyle doldurup sürekli içen ve uryan dolaşan bir kimse olarak şikayet edilmiş, devrin padişahı (?) tarafından öldürtülmüştür.[23]

Aslında Cemâl, manevi bakımdan ermiş bir kimsedir:

Gezerdi mest olup dünyâyı her bâr
Velî keşf eyler idi keşfi esrâr

...

Elin çekmiş idi dünyâdan el-hak
N'ola olur ise fânî-'i mutlak[24]

Cemâl'in öldürülüşü Kemâl Ümmî'yi çok üzmüştür. Padişah bir gece rüyasında Kemâl Ümmî'yi görür. Şeyh kendisinden oğlunun hesabını sorar ve Pâdişâh'a bir sille vurur:

---

21 Derviş Ahmed, MKÜ, 10.b.
22 Derviş Ahmed, MKÜ, 13.a.
23 Derviş Ahmed, bu konuyu "İkinci Bâb"da nesirle şöyle ifade etmektedir: "Şeyh Ümmî Kemâl kaddese sirrehunun Cemâl nâmına bir oglı olub zâhiren dîvâne şekülli ve bunlâ mânend her an 'uryân u dâ'imâ mest ü hayrân gezüb lâkin yanında bir kabagı olub ve içi bâde-i nâbıla tolub belki anınla harâbât 'âlemin bulub bir vâdîde gezerken bu keyfiyyetle visâl-i Zü'l-Celâl'i sezerken nâ-gâh pâdişâh-ı gerdûn iştibâhuñ elinde katl olundugı..." MKÜ, 12.b.
24 Derviş Ahmed, MKÜ, 12.b.

Didi Şâh'a Cemâl'üm kanı n'itdüñ
Di söyle n'eyledüñ sen anı n'itdüñ

Haber virseñ baña n'ola Cemâl'im
Ne itmişdür ola saña Cemâl'im

Vücûdını n'içün anuñ yog itdüñ
Cefâyı gerçi kim baña çog itdüñ

Deyince kalkup ayag üzre turdı
O Şâh'uñ yüzine bir sille urdı[25]

Padişah uyandığında Cemâl'i haksız yere öldürttüğünü anlar ama iş işten geçmiştir. Yüzünde sillenin izi kararıp kalır, hastalanır ve bir müddet sonra da ölür:

Döşege düşdi yatup kaldı ol Şâh
Tapancanuñ yiri karardı nâ-gâh

...

Nidâ-yı İrci'i işitdi cânı
Varup Uçmag'ı mesken itdi cânı[26]

c. Çevresindekiler

MKÜ'de çocuklarından başka, Hacı Bayram Velî, Akçakavak'lı Sarı Müderris, Yağluca'lı 'Alî Kevkeb Kutbü'ddîn Hâce ile iki pâdişahtan da söz edilmektedir.

Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî ile Hacı Bayram Velî ilişkisine özel olarak temas etmektedir. Hacı Bayram Velî ve Kemâl Ümmî "hem-'asr"dırlar. Aralarında büyük bir muhabbet vardır. Hacı Bayram Velî, gün olmazdı ki yüzünü görmesin, hatırını sormasın yahut selam iletmesin.[27]

---

25 Derviş Ahmed, MKÜ, 14.b.
26 Derviş Ahmed, MKÜ, 15.a.
27 Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

Ulemâdan Akçakavak'lı Sarı Müderris lâkaplı bir zat, ümmîliği yönünden Kemâl Ümmî'yi gıyabında sürekli eleştirir, zâhirî ilimleri bilmeyenlerden şeyh olamayacağını söyler[28]:

Dir idi şeyhüñ ümmîsi 'acebdür
Ma'ârifden dem urur ne sebebdür

Şu kişide ki yokdur 'ilm-i zâhir
Tarîkatde o nice ola mâhir[29]

Bu hal malum olunca Şeyh, Sarı Müderris'i davet eder. Bazı sorular sorarak imtihan eder ve asıl maksadın Allah'ı bulmak olduğunu söyler:

İder fevrî aña bir kaç su'âli
Cevâba kalmadı lâkin mecâli

...

Senüñ nedür okımakdan murâduñ
Ne içün ehl-i 'ilm olmışdur aduñ

...

Murâd Allah'ı bulmakdur bürâder
Vücûd 'ışkıla tolmakdur bürâder[30]

Zâhiri ilimlerde de bilgili olduğunu gösterince Sarı Müderris yaptığı hatayı anlar ve kendisine bağlanır:

Bu sözleri işidince 'azîzden
Didi lutf it ümîdüñ kesme bizden

Egerçi 'ilm-i zâhir okıdum ben
Velî bu yolda başumı kodum ben

---

28 Kemâl Ümmî ile Sarı Müderris arasında geçen bu menâkıbı, Derviş Ahmed önce nesirle şöyle takdim eder: " 'Ulemâdan Müderris Efendi Hazretleri Rahmetü'llahi 'Aleyh dâ'imâ vâkıf-ı esrâr-ı zü'l-Celâl olan Ümmî Kemâl Sultân'a ümmîliği cihetinden i'tirâz idüp ba'de teslîm olup bî'at eyledügi beyânındadur" **MKÜ**, 3.a.

29 Derviş Ahmed, MKÜ, 3.a.

30 Derviş Ahmed, MKÜ, 4.a.

Deyuben halvetine girdi pîrüñ
Düşüp ayagına yalvardı pîrüñ[31]

MKÜ'de, Yağluca'lı 'Ali Kevkeb Kutbü'ddîn Hâce isimli bir Kemâl Ümmî dervişinin bazı hallerinden kısaca bahsedilmekte; onun yüz yaşında olduğu, münzevî yaşayışı bakımından şeyhini örnek aldığı, dağlarda yalnız başına gezip "geyicikler" ile ülfet ettiği dile getirilmektedir:

Husûsâ bir kişi varıdı anuñ
Tamâm dervişi idi evliyânuñ

...

Tamâm varmış idi yüz yaşına ol
Tarîkuñ çıkmış idi başına ol

...

Bunuñ da 'âdeti olmışdı her dem
Salât-ı subhı kılurdı mukaddem

...

Geyiciklerle ülfet itmiş idi
O Sultân'uñ yolunca gitmiş idi[32]

MKÜ'de bahsedilen hükümdarlardan biri, Kemâl Ümmî'nin oğlu Cemâ'i öldürten pâdişâhtır. (bkz. Ailesi, Çocukları) Diğeri ise "Şâh-ı Stânbul, Şâh-ı Gâzî" isimleriyle verilmektedir. Derviş Ahmed, bu hükümdarın hastalığının, Kemâl Ümmî tarafından iyileştirilmesi ile ilgili bir menkabe kaydetmektedir.[33]

Ayağında bir rahatsızlığı bulunan zamanın hükümdarının yolu Belu'ya düşer. Çevresindekiler hükümdara, belki bir şifa bulur düşüncesiyle Şeyhi ziyaret etmesini söylerler:

---

31 Derviş Ahmed, MKÜ, 4.b.
32 Derviş Ahmed, MKÜ, 26.a-26.b.
33 Konunun tümü, MKÜ'de şu mensur ifadelerle yer almaktadır: " ... Pâdişâh-ı Devrân olan bir şâhuñ ayagına mariz 'ârız olub hiç bir vechile çâre bulunmayıp 'âkıbet Sultân'uñ ... dermân bulduğı beyânındadur." MKÜ, 26.b.

Zamânında anuñ Şâh-ı Stânbul
Bolı semtine düşürdi meger yol

...

Añılmış nâmı Şâh-ı Gazi idi
Bahâdır erlerin mümtâzı idi

...

Velî bir derde olmışdı giriftâr
Çekerdi zahmet ol devletlu Hünkâr

...

Ayagında idi ekser o 'illet
İderdi her kim anı görse nefret

Didiler bunda vardur bir pîr
Du'âsın al yüri dergâhına gir[34]

Hükümdar, adamlarını göndererek Ümmî Kemâl'i çağırtır. Fakat Şeyh, derdi olanın tabibe varmasının daha uygun olacağını söyler. Hükümdar, Boz Armud Dağı'na çıkar ve Taş Kaynadan'da bulunan Şeyh'e tedavi olur. Yalnız Şeyh, vücudunun çeşitli yerlerinde olan hastalıklarının büyük bir kısmını tedavi edip bir kaçını bırakır. Gerekçesini de şöyle açıklar:

Velî bir ikisi tursun yirinde
Belâ olmasa insânuñ serinde

Unudur Hakk'ı dirler i karındaş
Belâdan hâli olmamak gerek baş[35]

Bundan sonra Şeyh, hükümdara Allah'ı unutmaması, adil olması, halka zulm etmemesi yönünde telkinlerde bulunur:

---

34 Derviş Ahmed, MKÜ, 20.b-21.a.
35 Derviş Ahmed, MKÜ, 22.a.

Cihânuñ gerçi sensüñ pâdişâhı
Hudâ'dur pâdişâhlar pâdişâhı

Unutma sen anı dâyim añadur
İle zulm itme şâhum hep sañadur

...

'Adâlet eyle dâyim i cihân-dâr
Dir iseñ saña kabrüñ olmaya dar[36]

Padişah, hoşuna giden bu sözler üzerine bir çok köyü vakf etmek istediğini söyleyince Şeyh dünya malına ihtiyacı olmadığını söyleyerek güttüğü koyunlarını önüne katarak oradan uzaklaşır.

2. Vilâyet-nâme i Sultân Şucâuddin'e Göre

Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin[37] adlı eserde Kemâl Ümmî ile ilgili şöyle bir menkabe[38] anlatılır:

Horasan'dan Seyyid Nesîmî ile birlikte dönen Kemâl Ümmî ve Kaygusuz Sultan Larende'de buluşup, Kaygusuz'un salık vermesiyle Şeyh Şucâuddin Baba'nın bulunduğu Seyitgazi'ye doğru yola çıkarlar. Bunu gönül gözüyle gören Şeyh Şucâuddin Baba müridlerine "Tanrılar, Peygamberler geliyorlar" diye haber vererek Nesîmî ile Kemâl Ümmî'nin kendilerini üstün görmelerine işaret eder ve tekkeden ayrılır.

Tekkeye varan bu üç mutasavvıf şâir, Şeyh Şucâuddin Baba'yı bulamazlar. Şeyhin bulunmadığı zamanlarda makamında bir koç oturmaktadır. Bunu öğrenen Nesîmî "Şeyh koçu neyler, bu onun putu olmuştur, boğazlayıp Şeyhi bu puttan kurtaralım" der. Kaygusuz "Er nazarında bu küstahlıktır" diyerek buna yanaşmazsa da koç kesilir. Kemâl Ümmî, derisi yüzülmek üzere

36 Derviş Ahmed, MKÜ, 22.b.

37 Eserin bir değerlendirmesi için bkz. Köprülü, Orhan, "Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin", **Türkiyat Mecmuası**, XVII (1972), ss.177-184; Kemâl Ümmî ile ilgili rivayetin geniş bir özeti için bkz. Gülcan, D.Ali, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyyü'a-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, İst., 1987, ss.51-55.

38 Bu menkabenin benzer varyantları Latifî (TL, s.286), Mü'min-zâde (SL, 188.a) ve İst. Üniv. Ktp., T.Y. 5677 nolu Nesimi Dîvânı yazmasında da vardır. Hüseyin Ayan'ın naklettiğine göre (**Nesimi Dîvânı**. Ank.,1990, s.21) Kitapçı Raif Yelkenci'de bulunan Nesimi Dîvânı yazmalarından birinde de yer almaktadır.

kesilen koçu bir ağaca asar. Nesîmî de yüzer ve pişirmek üzere bir kazana koyarlar. Fakat suyunu bile kaynatamazlar.

Yarı çıplak bir vaziyette tekkeye dönen Şeyh Şucâuddin Baba, tavrıyla onlara korku salar ve civardaki çamlığa doğru yalın ayak yürümeye başlar. Nesîmî, Kemâl Ümmî ve Kaygusuz da ayaklarındakileri çıkararak onu takip ederler. Ancak ayaklarına çakır dikenlerinin batması sebebiyle ilerleyemezler. Şeyh onlara " Küçüklerim, Tanrı'lık ve peygamberlik davasında kalırsınız da şol dikenciğe hükmünüz geçmez mi?" diye seslenerek bir çamın dibine oturur. Bir müddet sonra yanına yaklaşanlardan Kemâl Ümmî'ye yer göstererek oturtur ve ona güzel sözler söyler. Kemâl Ümmî'nin içinde bir teveccüh peyda olur ve ona mürid olmak ister. Fakat Şeyh'in "Siz üstün bir şeyhsiniz. Size bende olmak yakışmaz" mealindeki sözleri üzerine bundan vaz geçer. Şeyh Şucâuddin Baba Nesîmî'ye de nasihatler ederse de çok mağrur olan Nesîmî aksi cevaplar verir. Öfkelenen Şeyh Şucâuddin Baba kalkarak yakındaki bir başka çam ağacının altına oturur. Kemâl Ümmî "Aşkolsun Sultanım" deyince Şeyh bunlara hayvanlara seslenir gibi seslenir ve tekrar başka bir ağacın dibine gider. Kemâl Ümmî "Sultanım, biz insan donundayız, siz bizi hayvana benzettiniz" deyince de Şeyh "Sahibini bilmeyen hayvandan da kötüdür" diyerek bulunduğu çam ağacının dallarına elini uzatır. Bir elma koparıp bir bıçak ile Nesîmî'nin önüne koyarak onu Halep'ten istediklerini söyler. Elini tekrar ağacın dallarına uzatıp bir armut koparıp, armudun sapına da bükülmüş bir ip bağlayarak bunu da Kemâl Ümmî'nin önüne koyar ve "Var git küçüğüm, seni Manisa'da bir mir'at elinde istiyorlar" der. Son kez elini uzatarak ağaçtan bir gül alıp "Var küçüğüm, ocağın küllensin" diyerek Kaygusuz'a verir.

Şeyhin söylediklerini değerlendiren üç kişi istenilen yerlere giderler. Şeyhin kendilerine verdiği şeyler aslında onların akibetleriyle ilgili birer rümuzdur.

Nesîmî, bir müddet sonra derisi yüzülerek öldürülür. Kemâl Ümmî de Şeyh'in talimatıyla Manisa'ya gider ve orada kısa zamanda büyük şöhrete ulaşır. Fakat diğer şeyhler onu çekemezler. fitne ve fesada baş vurarak padişaha jurnaller gönderirler. Padişahın bu konuda çekimser kalmasına rağmen bir oldu bittiye getirerek şehrin ileri gelenleri ve şeyhleri onu darağacına astırırlar. Şeyh Şucâuddin Baba'nın koçunu ağaca asan ve Şeyh tarafından, sapına bükülü bir ip bağlanmış armut verilen Kemâl Ümmî de böylece

Şeyh'in işaret ettiği şekilde öldürülmüş olur. Asılacağı sırada bunu hatırlayan Kemâl Ümmî şunları söyler: "Biz bundan incinmeyiz. Bu bizim

geçidimizdir. Erenler göstermişlerdir bunu." Darağacında canı çıkarken, ağzından üç güvercin çıkar ve üç ayrı yöne doğru uçup giderler.[39]

3. Sefîne'ye Göre

Kemâl Ümmî hakkında menkabevî bilgi veren önemli bir diğer eser 'Âşık (Seyyid) Ahmed'in "Sefîne"[40] adlı eseridir. Bu eserde de Kemâl Ümmî'nin yine Horasan kökenli bir mutasavvıf olduğu ve oradan Bolu'ya gelip Bolu dağlarını yurt edindiği, aslen Hz. Peygamber neslinden geldiği kaydedilir.[41]

'Âşık Ahmed'in eserinde Kemâl Ümmî'nin bir kerâmetini anlatan şu menkabeye yer verilmektedir:

"Hem kerâmetin izhâr olmuşdur şenüñ
Pâdişahlar gelüp bilmişler hâliñ
Ocagında olmaz aslâca külüñ
Bize yardım eyle Sultân Ümmî Kemâl

Kemâl Ümmî Hazretlerinüñ bir kerâmeti(ni) dahı tevârihde nakl iderler ki bir gün mahdûmı Kustantiniyye cânibine gitmek murâd eyledükde Kemâl Ümmî râzı olmayup mahdûmı izinsüz çıkup gitdi. Meger kim bir büyük sü köbrüsinden geçeyim dirken ber-takrib suya düşüp helâk olacagına karîb bir camuş (manda) suda bulunup arkasınca binüp bir hâl-i selâmetle çıkup kurtuldukda nâdim olup rücû' idüp ser-encâmı diyü virmeyüp sordukda dahı

---

[39] Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandî ve Kemal Ümmi**, ss.51-55.

[40] S. Zeki Kutucuoğlu vaktiyle 'Âşık Ahmed torunlarından Muzaffer Öztürk Bey'den, onun bir eserinin Ümmî Kemâl ve Bolu ile ilgili kısımlarının fotokopilerini temin etmiştir. Biz eserin tamamını görme imkanı bulamadık. Sayfaları numaralandırılmış olan eserin ismi, yazmanın son kısmına ait olduğu anlaşılan fotokopilerdeki bir manzumede "Sefîne" olarak geçiyor:

Seyyid Ahmed, 'Âşık Ahmed şâdı hancân söylemiş
Himmet-i mürşid ile güftâr-ı bîtarfin söylemiş
Hoş Sefîne tesmiye itmiş kitâbın nâmını
Kıl nazar başdan başa heb dîni îmân söylemiş (s.206)

Muzaffer Öztürk fotokopileri gönderirken yazdığı mektupta "... sanırım Ümmî Kemâl Hz.leri hakkında gerekli bilgiyi bulabileceksiniz. Sth Ahmet'in Ümmî Kemâl ile ilgili bütün yazdıkları bu kadardır. Bunlar kitabın bir bölümünü kapsamaktadır... Kitaba bir tarih düşürülmüştür. Fakat hangi yüzyılda yazıldığı kesin belli değildir. Tarih olarak sadece (23) sayısı yer almaktadır. " (Eserin fotokopileri ile Muzaffer Öztürk'ün mektubu Kutucuoğlu'nun özel arşivindedir.)

[41] 'Âşık Ahmed, **Sefîne**, s.53.

dimeyüp inkâr eyledükde "kimse arkasıla taşra selâmet çıkarmadı mı?" diyince ol sâ'at mübârek kademini pûs idüp mahdûmı 'aczini i'tirâf eyledi"[42]

B. KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARİHİ HAYATI

1. Yaşadığı Dönem, Doğum Tarihi ve Çevresi

Kemâl Ümmî'nin gerçek kimliği ile yaşadığı çevre hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. XV.yüzyılda yaşadığı, 880/1475 tarihinde öldüğü biyografik Osmanlı kaynakları[43] ile bunlara dayanılarak yapılan çalışmalarda[44] ifade edilmektedir.

Ölüm tarihini kaydeden Vefâyât[45] ve Osmanlı Müellifleri[46] dışındaki diğer tarihi ve menkabevî kaynaklar, doğrudan doğruya şâirin yaşadığı dönemi belirtmeseler bile verdikleri bilgilerle zımnen XV. yüzyılda yaşadığını ortaya koyarlar. Yalnız 1338/1921-22 tarihli Bolu Livası Sal-nâmesi Kemâl Ümmî'nin yaşadığı dönemle ilgili çelişkili bilgiler verir. Sal-nâme'ye göre mutasavvıf **"...Osmanlılardan evvel Bolu Livâsı'na hicretle..."**[47] Tekke-i Ümmî Kemâl Karyesi'ne yerleşmiştir. Yine aynı Sal-nâme'nin bir başka bölümünde Ümmî Kemal Tekkesi'nin Farsça vakfiyesinin bulunduğuna dair bir rivayetten söz edilmekte ve bu rivayetin, tekkenin Selçuklular dönemine ait olduğuna en mühim delil sayılması gerektiği ifade edilmektedir.[48] Anlaşılacağı üzere bu meyanda bir vakfiyenin var olduğu bir rivayetten öteye geçmemektedir. Sal-nâmedeki bilgiler tarihci M. Zekai Konrapa'ya aittir ve Konrapa'nın Kemâl Ümmî ve tekkesi ile ilgili verdiği bilgiler çelişkiler ihtiva eder. Bir yandan şâiri ve tekkesini Selçuklular dönemine götürürken, diğer yandan hem aynı Sal-nâmede hem de Bolu Tarihi'nde şâirin II. Murat'la görüştüğünü ifade eder. II. Murat Padişah olduktan bir müddet sonra, Osmanlı'ya karşı duran İsfendiyar Bey'le Bolu önünde savaşmış, onu yenmiş-

---

42 'Âşık Ahmed, Sefîne, s.97.
43 Ayvânsarâyî, (VA, 56.a) ve Bursalı Tahir Bey (OM, s.152) şâirin "şefkat" kelimesinin gösterdiği 880 (1475) tarihinde öldüğünü kaydetmektedirler. (bkz. Vefatı ve Mezarı)
44 Kemâl Ümmî'nin hayatı ile ilgili çalışmalardan iki tanesi bilhassa önemlidir. Bunlardan biri Amerikalı bilim adamı William C. Hickman'e, diğeri ise İsmail Ünver'e aittir. (Çalışmaların tamamı için bkz. BİBLİYOGRAFYA)
45 Ayvânsarâyî. VA, 56.a.
46 Bursalı, OM, s.152.
47 BLS, s. 453.
48 "Tekye-i Ümmî Kemâl'in mervî olan Fârisiyyü'l-'ibâre vakf-nâmesi bu tekyenin Selçukilere â'idiyyeti hakkındaki rivâyeti te'yid idecek en mühim vesîka-i târihiyyedir" BLS, s. 287.

tir. (1423-1424) Bir müddet Bolu'da istirahat eden Padişah Kemâl Ümmî'yi ziyaret ederek duasını almıştır: "**Murâd-ı Sânî'nin Bolu'da ikâmetleri esnâsında Sazak Nahiyesi'nde Boz Armud nâm mevki'de inzivâ-nişîn olan Kibâr-ı Meşâyih-i Halvetiyye'den Ümmî Kemâl Hazretlerinin ziyâretini arzû buyurmuş, Velî-yi müşârün-ileyhin ed'iyye-i hayriyyesini almış oldukları kuyûd-ı resmiyye ile sâbittir.**"[49] Konrapa bahsettiği resmi kayıtların ne olduğu hakkında bir bilgi vermemektedir.

Latîfî tezkiresinde, şâirin Nesimi ile arkadaşlığından söz edilir.[50] Aslında Latifi'nin bahsettiği, Nesimi ve Kemâl Ümmî'nin arkadaşlıkları ile birinin derisinin yüzülerek, diğerinin asılarak öldürüleceklerine dair malumat, Şeyh Şucâuddin'in kerametini izhar eden bir hadise olarak daha ayrıntılı bir şekilde XV.yüzyıl vilâyet-nâmelerinden Şeyh Şucauddin Vilâyet-nâmesi'nde yer almaktadır. Vilâyet-nâmede Kemâl Ümmî ve Nesimi'nin yanısıra Kaygusuz Abdal da bu arkadaş grubuna dahildir. (bkz. Menkabevî Hayatı) Bu kaynaklardaki bilgiler -menkabevî nitelikte olsalar da- şâirin yaşadığı yüzyılı, Nesimi ve Kaygusuz Abdal'ın en azından bir müddet yaşayıp öldükleri yüzyıl olarak belirlerler. Nesimi 1404[51] veya 1418[52], Kaygusuz Abdal da 1444[53] yılında ölmüşlerdir.

Diğer yandan şâirin Dîvân'ı da onun yaşadığı dönemi belirlememize yetecek kadar aydınlatıcıdır. Dîvân'da, yaşadığı dönemle ilgili unsurlara ilk dikkat çeken Köprülü olmuştur. Köprülü, "**Tarih kaynaklarının ona dair verdikleri birbirini tutmaz bilgiler karşısında nüshalarına pek çok tesadüf edilen Dîvân'ına müracaat mecburiyeti vardır**"[54] diyerek şâirin 815[55] Hicri tarihinde ölen Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye ve 832'de ölen Şeyh 'Alî Erdebîlî'ye yazdığı mersiyelere[56] temas eder ve XV. yüzyılın ilk senelerinden itibaren şiir yazdığını söyler. Gerçekten de bu mersiyelerle birlikte Şeyh 'Alî Erdebîlî için yazılmış bir de medhiyenin[57] yer aldığı Dîvân, onun XV.yüzyılda yaşadığına dair en kuvvetli delildir.

---

49 BLS, s. 253; Konrapa, M. Zekai, **Bolu Tarihi**, Bolu, 1964, s. 157.
50 Latîfî, **TL**, s. 286.
51 Ayan, **Nesimi Dîvânı**, s. 33.
52 Kürkçüoğlu, Kemal Edip, **Seyyid Nesimi Dîvânı'ndan Seçmeler**, 2.bs. Ank., 1985, s.XIX.
53 Güzel, **KA**, s. 87 vd.
54 Köprülü, **TET**, s.361.
55 Köprülü'nün eserinde bu tarih 810 olarak geçiyor ki faydalandığı Dîvân nüshasından kaynaklandığını düşünüyoruz.
56 Mersiyeler için bkz. 33 ve 27 n.m..
57 Medhiye için bkz. 24 n.m.

Kemâl Ümmî, Dîvân'ındaki Şeyh Hâmid mersiyesinde 815/1412 yılının Ber'ât gecesinde Şeyhi olan 'Ubeydu'llah Hâmid'in öldüğünü ve yerini Muzafferü'ddin isimli bir şeyhe bıraktığını söyler. İsmail Ünver'e göre bu şeyh Muzafferü'ddin- Lârendî'dir.[58]

Kanı ol şeyhümüz **Hâmid** sa'îd ü mütteki zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı

Ne var tulundısa hurşîd bi-hamdi'llah kım ol mürşid
Muzaffer Hazretin tecdîd makâmında kamer kıldı.

Nebî'nün **hicretinden bil sekiz yüz on beşinci** yıl
Ber'ât düninde ol fâzıl bu menzilden sefer kıldı (27/6,37,38)*

Hoca 'Alî medhiyesinde de Erdebîl şehrinde Sevelan Dağı'nda irşad görevini yürüten Hoca 'Alî'yi övmektedir:

Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûretde velîkin u velî **Erdevîl**idür

Cem'iyyetine hâzır olup gâyib erenler
Her gâh şu tagda ki **Sevelân Cebeli**dür

Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler ulusı
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân **Hoca 'Alî**'dür (24/7,20,21)

Hoca 'Alî için yazdığı mersiyede onun Şubat 832/1429 tarihinde öldüğünü bildirmektedir:

Kaçan **defn oldı** ol genci bil it **hicretde** sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cemâzi'l-evvel ayında (25/30)

Eski kaynaklarda Kemâl Ümmî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İsmail Ünver, şâirin "...**en erken 1390'larda**

58 Ünver, KÜ, s.21; Muzafferü'ddin-i Lârendi hakkında Şakayık'ta kısa bir bilgi mevcuttur. Buradan onun Şeyh Hâmid'in muhiblerinden olup sohbetlerine devam ettiğini, üstün makamlara erdiğini anlıyoruz. bkz. Mecdî, HŞ, s.95.

* İlk rakam manzumenin Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki sırasını, diğer rakamlar ise beyit numaralarını göstermektedir.

doğduğunu..."[59] tahmin eder ve 1418'de[60] ölen Nesimi ile arkadaşlık edebileceğini akla yakın bulmaz. Oysa Kemâl Ümmî 1412'de Şeyh Hâmid'in ölümü üzerine aruz ölçüsüyle ve musammat tarzda mersiye söyleyebilecek çağdadır. Diğer yandan kaynaklar bize şâirin uzun bir hayat yaşadığını hissettirir. Kemâl Ümmî'yi çok yakından tanıdığını[61] ve halifelerinden biri olduğunu[62] bildiğimiz Sarı Müderris, Dîvân'ında[63] şâirden "koca" diye söz etmekte, yüzyıl boyunca aşk ateşine yandığını söylemektedir:

İki kocacıkdan imiş ikisi de Hak'dan imiş
'İlm-i ledün issileri hem sözleri sıdkdan imiş

...

Ol birisi ol kocadur satuşduğum hem yolcadur
Remzi anuñ gey incedür hem gelmesi şarkdanımış[64]

Bir varıdı bir varıdı Ümmî Kemâl derler idi
Yüz yılda 'ışk odına tutuşuben yanar idi[65]

Sarı Müderris'in verdiği bilgilerin dışında, Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki manzumelerde de onun yaşı hakkında fikir veren beyitlere rastlıyoruz. Bir beytinde kırk yaşını aştığını söylemektedir:

Kırk yaşadum nefsüm elinden kaçup
Uş dahı kurtulmazam âh u vâh (113/6)

Bazı beyitlerinde de iyice yaşlandığını, saçının sakalının ağardığını dile getirir:

---

59 Önver, KÜ, s. 21, 22.
60 Nesimî'nin ölümü konusunda yakın dönem araştırmalarında iki tarih verilmektedir. Kemal Edip Kürkçüoğlu 1418'i (**Seyyid Nesîmi Dîvânı'ndan Seçmeler**, s.XIX), Hüseyin Ayan ise (**Nesimî Dîvânı**, s.33)1404'ü esas almaktadır.
61 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 3.a vd.
62 **SMD-III**'ün baş kısmında (102.b) bu yakınlığa şöyle işaret edilmektedir: "Ümmî Kemâl kaddese'llahu sirrehü'l-'azîzün halîfesi Sarı Müderris Efendi Şeyh Sinân kaddese'llahu sirrehü'l-'azîz..."
63 Sarı Müderris Dîvânı'nda Kemâl Ümmî'nin Bolu'daki yaşayışı ve bir şeyh olarak etkilerinin derin izleri vardır. (Dîvân nüshaları için bkz. KISALTMALAR; BİBLİYOGRAFYA)
64 **SMD-II**, 11.b.
65 **SMD-II**, 7.b.

> Karardı biti **agardı sakal saç**
> İlâhî üstümüze rahmetüñ saç (1/37)
>
> Göñlümüñ karasın agardımaduñ
> **Gerçi oldı saçuñ sakaluñ ak** (77/17)

Şeyh Hâmid'e yazdığı mersiye, Nesimi ve Kaygusuz'la olan ilişkileri, Sarı Müderris'in ifadeleri ile şâirin kendi manzumelerindeki ifadelerden hareketle İsmail Ünver'in tahminini biraz daha eskiye götürerek 1375 tarihinde doğduğunu tahmin ediyoruz.

Kemâl Ümmî'nin nerede doğduğunu ve asıl memleketinin neresi olduğunu kesin olarak bilememekteyiz. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

MKÜ mutasavvıfın aslen Horasanlı olduğunu, Anadolu'ya irşad maksadıyla gönderildiğini söyler.[66] Bolu Sal-nâmesi ise aslen Buhârâ'lı olduğunu kaydeder.[67]

Latîfî[68], 'Alî[69], Ayvânsarâyî[70] ve Bursalı Mehmet Tahir Bey[71] Karamanlı olduğunu söyleyerek doğum yerinin burası olduğunu zımnen ifade ederler. Latîfî ve 'Alî ayrıca Karaman'ın Larende kasabasından olduğu detayını kaydederler. Mü'min-zâde de Karaman ülkesinde Lârende'de doğduğunu söyler:

> **Karamân ülkesinde neş'eti Lârende'den oldı**
> Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arz-ı Îrân'ı[72]

Biyografik Osmanlı kaynaklarında Karamanlı[73] olarak anılması, Dîvân'ında Mevlânâ, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehri gibi Orta Anadolu

---

66 'Azîz içün didi ba'zılar el'ân
Yiri olmış idi evvel Horasân
Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

67 BLS, s. 455.

68 "Vilâyet-i Karaman'da Lârende'dendür" Latîfî, TL, s. 286.

69 "Vilâyet-i Karaman'da Lârende dimekle meşhûr kasabadandur." 'Alî, KA, s. 243.

70 "...vatanı olan Karaman'da..." Ayvansarâyî, VA, 56.a.

71 "...Karamanlıdır" Bursalı, OM, s.152.

72 Mü'min-zâde, SL, 188.a.

mutasavvıflarından söz etmesi ve Şeyh Hâmid'le olan ilişkisi, şâirin hayatının bir bölümünün Larende, Konya, Aksaray, Kayseri ve Niğde'de geçmiş olabileceğini, hatta bir süre Bursa'da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Yeni çalışmaların bir kısmında onun Niğde[74] veya Bolu'da[75] yetişmiş olduğu şeklinde bazı bilgiler verilerek doğum yerine de işaret edilmek istenmektedir.

Gerek biyografik Osmanlı kaynaklarından, gerekse Dîvân'ından edindiğimiz bilgilerden onun birikiminin alt yapısını "**İç Anadolu Mektebi**"nin (**bkz.** Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları) şekillendirdiğini anlıyoruz. Buradan hareketle doğduğu ve ilk yıllarını geçirdiği yer olarak Karaman (Larende)'ı kabul edebiliriz.

2. Ailesi ve Çocukları

Kemâl Ümmî'nin soyu ve ailesi ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Derviş Ahmed "Oğuz" boyuna mensup bulunduğunu[76], 'Âşık Ahmed ise onun "seyyid" olduğunun, yani peygamber soyundan geldiğinin nakledildiğini söyler.[77] Yine MKÜ'de üç oğlu[78] olduğundan söz edilerek bunlardan ikisinin Sinân[79] ve Cemâl[80] adlarını taşıdıkları anlatılır. Ancak üçüncü oğlu-

---

[73] Bilindiği üzere Karaman, aynı zamanda bir siyasi organizasyon olan Karaman Beyliği'nin de adıdır ve bu beylik XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşamıştır. Diğer yandan Karaman ismi, bu beyliğin mensup bulunduğu boyun da adıdır. Bolu'da da Karaman isminin varlığı ve etkinliği günümüze kadar sürmüştür. Halen merkezde bir mahallenin adı Karamanlı Mahallesi'dir. Burada aynı isimde bir de cami bulunmaktadır. Şehrin köklü ailelerinden ikisi "Karaman" kelimesinin bulunduğu soyadları taşımakta, emekli dava vekili Muhsin Karamanoğlu atalarının, Karamanlı Beyliği'nin ortadan kaldırılmasıyla Bolu'ya mecburi olarak gönderildiklerini ifade etmektedir. Bugün Bolu'da merkeze bağlı bir de Karaman Köyü bulunmaktadır.

[74] Uçman, Abdullah, "Kemâl Ümmî", **Büyük Türk Klasikleri**, Cilt:3, İst., 1986, s.39; "..XV. yyda Niğde'de yetişmiş coşkun bir şâirdir" Oral, M. Zeki, "(Kemali Ümmi)nin Bir Ağıtı", Akpınar, Cilt:1, Sayı:12, s.12.

[75] "... eski adı Tekke Ümmi Kemal olan Işıklar Köyü'ndendir." Akyoloğlu, İ. Hakkı, "Ümmi Kemâl", **Bolu**, Bolu 1988, s. 162.

[76] Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

[77] "Hazret-i 'Alî Kerrem Allahu veche evlâdındandur diyu nakl olunan..." 'Âşık Ahmed. Sefîne, s.54.

[78] Derviş Ahmed, MKÜ, 12.b.

[79] Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.

[80] Derviş Ahmed, MKÜ, 13.a.

nın ne ismi kaydedilir, ne de kendisi hakkında -menkabevî de olsa- bir bilgi verilir.[81]

Diğer yandan Bolu'daki şifahî kaynaklarda, Kemâl Ümmî'nin "Şeyh Şehribân" adında bir kız kardeşinin bulunduğu, Horasan'dan Kemâl Ümmî ile birlikte gelip bugünkü Dörtdivan ilçesinin Çal köyüne yerleştiği ve halen türbesinin burada bulunduğu anlatılmaktadır.[82]

S. Zeki Kutucuoğlu, Mevlânâ Kemalettin diye bilinen İsmail Danişment adına yazılmış bir Arapça vakfiyeyi[83] esas alarak, bu şahsın Ümmi Kemal olduğunu, Yıldırım Bayezid zamanında öldüğünü, Kemâl Ümmî'nin ise bu zatın oğlu bulunduğunu, çocuklarının da Cemâli ve Halil isimlerini taşıdığını söylemektedir.[84] Ancak bu görüşlere katılmak hayli zordur. Çünkü hiçbir kaynakta Kemâl Ümmî ile Ümmî Kemâl'in iki ayrı şahıs olduklarına dair bir bilgi bulunmadığı gibi, Yıldırım Bayezid zamanında ölmüş olan İsmail Danişmend'le aynı şahıs olması da tarih bakımından mümkün değildir.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında Kemâl Ümmî'nin evlendiğine ve çocuklarına ilişkin hiçbir bilgiye yer verilmez. Bu konuda Dîvân'ındaki bir beyit, onun evlendiğine ve eşinin kendisinden önce vefat ettiğine dair bir delil sayılabilir:

Çün giçdi yâdum bilişüm Şeyhümle üstâzum işüm
Âhir benüm dahı işüm n'ola sini çağlayayın (111/5)

Eğer beyitteki "iş"kelimesini eş olarak anlarsak, Kemâl Ümmî'nin karısının kendisinden önce ölmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında bulamadığımız bir kısım bilgileri, Bolu Şer'iyye Sicilleri'nde bulabilmekteyiz. Sicillere göre, Kemâl Ümmî

---

81 MKÜ'nün kopuk olan kısımlarında böyle bir bilginin olacağı düşünülürse de buna ihtimal vermiyoruz. Çünkü Derviş Ahmed'nin eserindeki bilgiler hemen hemen birbirine yakın bir tarzda halk arasında da bilinip anlatılmaktadır. Bunlar arasında üçüncü oğulla ilgili hiçbir varyant bulunmamaktadır.

82 Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı: 38 (Ocak 1994), s.7.

83 Kutucuoğlu, "Ümmi Kemal Vakıfları", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı: 39 (Şubat 1994), s.10.

84 Kutucuoğlu, "Ümmi Kemal Hazretleri", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:46 (Eylül 1994), s.5.

evlenmiş ve çoluk sahibi olmuş, ölümünden sonra da soyu Tekke Köyü ve civarı ile Dörtdivan'da devam ettirilmiştir. 1117/1705 yılına ait, Bolu ve Dörtdivan kadılarına hitaben yazılmış bir ferman suretinde "... **Hazret-i Ümmî Kemâl kaddese sirrehü'l-'azîzün evlâdları Ahmed ve Mahmûd...**"[85] dan bahsedilmekte, Sultân Süleymân Hân [Kanun?] zamanından beri, bazı yükümlülüklerden muaf tutulmaları hususunda ellerinde hatt-ı hümâyunları bulunduğu, bu haklardan faydalanmaya devam etmek için padişâha arz-ı hâl yazdıkları ve bu dileklerinin kabul edildiği bildirilmektedir.

Yine aynı yıla ait (Zi'l-hicce 1117 / Mart 1706) bir ferman suretinde yer alan "... **ma'lûm ola ki Muhammed ve Sâlih ve Bâkî ve Hüseyn nâm kimesneler ve sâ'irleri Dîvân-ı Hümâyûn'a 'arz-ı hâl idüp Bolı Sancagı'nda Dört Dîvân Kazâsı sâkinlerinden olup Bolı Kazâsı'na tâbi' Boz Amrutlu nam türbede medfûn Şeyh Kemâl Ümmî kaddese sirrehü'l-'azîzün evlâdları dervişânlar...**"[86] ifadelerinden, ölümünden sonra soyunun Tekke Köyü'nün yanısıra Dörtdivan İlçesi'nde de devam ettirildiğini anlamaktayız.

Zamanla Kemâl Ümmî soyundan gelenlerin Bolu'nun Gerede İlçesi'ne kadar yayıldıkları, içlerinden dinî eserler telif ederek çevrede kuvvetli tesirler bırakan şahısların yetiştiğini görmekteyiz:

Bolu'nun Gerede ilçesi eşrafından A. Kemaleddin Üstün bir eserinde[87] ailesinin Ümmî Kemâl neslinden geldiğini kaydediyor ki bu da günümüzde de şâirin soyunun devam ettiğini gösteriyor:

"Aslım: Babam ve dedelerimin rivayetlerine göre kazamız olan Gerede'nin Tekke Köyü'nde türbesi ziyaret olunan Ümmî Kemâl (kuddise sirruh) Hazretleri torunlarından gelmeyim. Hediyyetü'l-Kabr, İslamın Nurları, Cennetin Anahtarı adlı eserlerin sahibi olan Hacı Emin Efendinin oğlu Hacı Ahmed Kemaleddin Üstün'üm. Doğumum Hicri 1303 senesidir."[88]

---

85 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/844, 75.b.
86 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/844, 75.b.
87 Üstün, A. Kemaleddin, **Elli Dört Farz Şerhi**, İst., 1990, "Hal Tercümem" kısmı.
88 Üstün, **Elli Dört Farz Şerhi**, aynı yer.

3. Adı ve Mahlâsı

Kemâl Ümmî'nin müridi Sarı Müderris[89] ile Derviş Ahmed[90] ve 'Âşık Ahmed[91], eserlerinde, mutasavvıfın asıl isminden bahsetmeden, kendisinden Ümmî Kemâl diye söz etmektedirler. MKÜ'de, ayrıca "Ümmî Kemâl, Ümmî Kemâl Sultân, Sultân, Kemâl Beg, Sultân Kemâl Beg" isimleri de kullanılmaktadır ki bu düşündürücüdür. Çünkü bilindiği üzere "beğ", dinî-tasavvufî zümrelere mensup kişilerden ziyade "asker" yahut "yönetici" durumundaki şahsiyetler için kullanılan[92] bir ünvandır:

Bolı'ya nûr-ı mahz oldı Kemâl Beg
Tarîk-ı Hakk'a yol buldı Kemâl Beg

Olup her hâlile mâhir Kemâl Beg
Çog esrâr eyledi zâhir Kemâl Beg[93]

Kemâl Beg dime n'içün anı urdı
Bu işi Şâh'a lâyık nice gördi[94]

Didi senden bilür yok hâlimi yeg
Benüm çok sevdügüm Sultân Kemâl Beg[95]

Şâirin adı İsmail'dir. Bu konuda ciddi bir ihtilaf yoktur. Ayvânsarâyî ismini nisbesiyle anar: **"İsmi İsmâ'îl Karamanî'dür."**[96] Bursalı Tahir Bey de eserinde şâirin ismini ve mahlâsını **"Kemâl Ümmî, İsmâ'îl Kemâl Ümmî"**[97] ser-levhası ile vermiştir. Diğer biyografik Osmanlı kaynaklarının bir kısmında da adının İsmail olduğu belirtilmiştir.[98] Yakın dönem araştırmala-

---

[89] bkz. **SMD-II.**
[90] bkz. **MKÜ**.
[91] bkz. **Dîvân; Sefîne.**
[92] "Beğ" ünvanı ile ilgili bilgi için bkz. Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt:1, İst., 1983, s.213.
[93] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.a.
[94] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 15.a.
[95] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 18.a.
[96] Ayvânsarâyî, **VA**, 56.a.
[97] Bursalı, **OM**, s. 152.
[98] Müstakim-zâde, **MN**, 371.b; Naili Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, Cilt:2, s.1226.

rında da adının İsmail olduğu, Dîvân'ına dayanılarak ifade edilmiştir.[99] Murat Uraz ise şâirin adının "İsmail Kemâl" olduğunu, şiirlerinde bazen "İsmailoğlu" mahlâsını kullandığını söylemektedir[100] ki ne eski kaynaklarda ne de yeni yapılan araştırmalarda böyle bir bilgiye rastlayamadık.[101]

Şâir, Dîvân'ında adının İsmail olduğunu bizzat kendisi söylemektedir:

Kullaruñ kemteridür **İsmâ'îl**
Ne var **Ümmî Kemâl** ise **lakabı** (19/13)

Bir başka beyitte adının Kemâl Ümmî olduğunu belirtmektedir ki burada mahlâsını kasdettiği açıktır:

Gerçi **adumdur Kemâl Ümmî** velî noksan özüm
Ad u kâle göre hâl ü bî-gâhum kanı (137/9)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere şâirin adı İsmail, mahlâsı ise Kemâl Ümmî veya Ümmî Kemâl'dir. Latîfî[102], 'Âlî[103], Mü'min-zâde[104], Ayvânsarâyî[105] ve Bursalı[106], şâirin mahlâsını "Kemâl Ümmî" olarak alırlar. Köprülü[107] başta olmak üzere bütün yakın dönem araştırmacıları da mahlâsının Kemâl Ümmî olduğunu teyid ederler. Hickman ise geleneksel[108] bir yaklaşımla mahlâsının Ümmî Kemâl olduğuna kabul eder.[109]

---

99 Kocatürk, TET,s. 282; Banarlı, RTET, s. 508; Ünver, KÜ, s. 21.

100 Uraz, Murat, **Türk Edip ve Şâirleri**, Cilt:2, İst., 1939, s. 65.

101 Muhtemelen bir alevi şairi olan İsmailoğlu'nun manzumeleri bir yazmada (bkz. İst. Üniv. Ktp., TY:5577) Kemâl Ümmî'nin manzumeleriyle karışık olarak verilmiştir. Ancak bu manzumeler dil ve söyleyiş bakımından Kemâl Ümmî'nin manzumelerinden çok farklıdır. (Bu konuda ayrıca **bkz.** Hickman, **WWÜK**, s. 79, 26 nolu dipnot)

102 Latîfî, TL, s. 286.

103 'Âlî, KA, s. 243.

104 Mü'min-zâde, SL, 188.a.

105 Avansarâyî, VA, 56.a.

106 Bursalı, OM, s. 152.

107 Köprülü, TET, s. 361.

108 Bolu'da Kemâl Ümmî'nin türbesinin bulunduğu Tekke Köyü sakinleri mutasavvıftan daima Ümmî Kemâl olarak söz ediyorlar.

109 Hickman, menkabevî kaynaklara uyarak eserlerinde şâirden hep "Ümmî Kemâl" diye bahseder. (Eserleri için **bkz.** BİBLİYOGRAFYA) Ancak bu mahlâsı benimsemesinin asıl sebebi yukarıdaki beytin (139/7) ilk mısraındaki mahlâsın BUİ nüshasında (102.b) "Ümmî Kemâl" şeklinde geçmesinden kaynaklanmaktadır. **bkz.** Hickman, **WWÜK**, s. 61.

Manzumelerinde hem Ümmî Kemâl hem de Kemâl Ümmî mahlâslarını kullanan şâirin Dîvân'ı incelendiğinde görülecektir ki mahlâs bakımından ağırlık "Kemâl Ümmî"den yanadır. Tertip ettiğimiz Dîvân'daki 147 mahlâstan 106'sı Kemâl Ümmî, 41'i ise Ümmî Kemâl şeklinde kullanılmıştır. Aslında Farsça bir terkip olarak **Kemâl-i Ümmî** biçiminde kullanılması gereken bu mahlâsın şâir tarafından vezin gereği bile bu biçimde kullanılmaması dikkat çekicidir.

Yazılı kaynaklarda daha çok Kemâl Ümmî olarak bilindiği hususunda en kuvvetli delillerden biri de şeriyye sicilleridir. Bolu Şer'iyye Sicil Defterleri'nden birinde, aynı sayfadaki iki kayıttan ilkinde mutasavvıfın ismi Ümmî Kemâl, ikincisi[110] ile diğer Defterlerde[111] ise Kemâl Ümmî olarak geçmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında biz de mutasavvıf-şairin mahlâsını Kemâl Ümmî olarak benimsemiş bulunuyoruz.

4. Tahsili, Ümmîliği, Seyahatleri

MKÜ'de üzerinde en çok durulan yönlerinden biri, mutasavvıfın ümmîliğidir. Esere göre Kemâl Ümmî, tahsil noktasında tam anlamıyla "ümmî"dir. Kur'an okumayı bilmez, ezberinde bir ayet bulunmazdı:

Okımak gerçikim bilmezdi Kur'ân
Bilürdi 'ilm-i bâtından kemâkân

Egerçi okıyamazdı bir âyet
Ma'ârifden haber-dardı gâyet[112]

Ümmîliği, çevresinde onun için her zaman bir kusur olarak görülmüş, hatta Sinan isimli oğlu bile babasına, ümmîliği sebebiyle itibar etmemiştir. (bkz. Menkabevî Hayatı) Sarı Müderris de Dîvânı'nda, mutasavvıfın ümmîliği üzerinde durmakta, bu yönüyle çevreden çok tenkid edildiğini teyid etmektedir:

'Âlim ise dirler aña 'âlimdürür mürşid degül
Ümmî ise câhil deyu nefy itdüler irşâdunı[113]

---

[110] **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp. Defter no: 42/844, 75.b.
[111] **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/833, 59.b., Defter no: 42/834, 53.b.
[112] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.b.

Ancak değerini bilenlerce daima müdafa edilmiştir.[114] Bunların başında Hacı Bayram Velî gelmektedir.

Hacı Bayram Velî, Kemâl Ümmî'nin ümmîliğini bir kusur olarak görmez, onu bir Tanrı hazinesi gibi üstün tutar, tarikat ehli içinde müstesna bir yeri olduğunu söyler, marifet sahibi biri olarak değerlendirir:

Diridi bu kişi genc-i Hudâ'dır
N'ola ümmî ise sâhib-edâdır

Añılur ümmîlikle gerçi nâmı
Tarîkat ehlinün budur be-nâmı

N'ola ümmî ise nâmı cihânda
Togardı ma'rifetle her zamânda[115]

Aynı şekilde Sarı Müderris de mutasavvıfın ümmîliğini bir eksiklik olarak görmez, Hz. Muhammed'in de ümmî olduğunu hatırlatarak müdafasını yapar:

Ümmî diyüp yirmeŋ anı Fahr-ı Cihân ümmîdürür
Bu Cehl olan tuymaz idi hep sözleri esrâr idi[116]

Sarı Müderris, Kemâl Ümmî'yi yakından tanıyan, onunla Bolu'daki hayatı sırasında, ölümüne kadar beraber olan bir mürididir. Dîvân'ı bunu teyid edecek ifadelerle doludur. Dîvân'ındaki bazı ifadeler Kemâl Ümmî'nin tefsir

---

113 SMD-II, 5.b.

114 Derviş Ahmed, Menâkıb-nâme'de ümmîliği tefrik etmekte,gerçek ümmîlerin "Mevlâyı bilenler" olduğunu söylemekte,Tanrı'dan habersiz ümmîleri mu'teber saymamaktadır:

Vilâyetde mu'âdil ola aña
Kerâmet göstere gitse ne yaña

Şol ümmî ki Hudâ'dan bî-haberdür
Anı 'âlemde sanma mu'teberdür

Hakîkatde o Mevlâ'sını bilmez
Nicedür 'arş-ı a'lâsını bilmez

MKÜ, 6.b.

115 Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

116 SMD-II, 78.a.

ve diğer ilmi konularda allamelerle boy ölçüşebilecek kadar yetişmiş bir şeyh olduğunu göstermektedir:

Bir ümmîye şâkird olup dâ'im aña sorsam direm
Hocam ne var ümmî ise 'allâme sözin bozdurur[117]

Tefsîr libânın sîne-i ümmîden emdüm şek degül
Ger emmesem ümmî südin kalmışıdım ayranıla[118]

Latîfî başta olmak üzere ondan bahseden kaynaklar tahsili hususunda aydınlatıcı bir bilgi vermezler. 'Alî **"Vilâyet-i 'Acemi seyâhat idüp çok 'azizler hızmetine yetmiş"**[119] olduğunu söylerken herhalde bu seyahatinde tahsil amacı olduğunu da ifade etmek istemiştir. Mü'min-zâde, mahlâsının "Ümmî" olmasına karşılık yüksek bir olgunluğa sahip olduğunu kaydeder:

Egerçi mahlâsı ümmî idi ancak kemâlâtı
Anı Hallâc-âsâ eyledi ber-dâr-ı Hakkânî[120]

Şâirin Dîvân'ındaki

Bu Kemâl Ümmî nesne bilmez kim
Söyleye eyleye sözi tahkîk (78/28)

gibi bazı beyitleri ümmîliğine işaret sayılabilirse de bunların tevazu ile ilgili olduğu açıktır. Eserlerinin ve bilhassa Dîvân'ının incelenmesi sonucu Kemâl Ümmî'nin mutlaka bir tahsil yapmış olması kanaati hasıl olmaktadır. Ancak bu tahsil doğrudan doğruya medrese gibi örgün eğitim kurumlarında mı, yoksa tekkelerde mi yapılmıştır. Yahut şâir, kendi kendini mi yetiştirmiştir? Bu konuda kaynaklarda bilgi yoktur.

Bir çok ayet ve hadisin Türkçe meallerinin yer aldığı manzumeler söylemek (bkz. Ayetler ve Hadisler) ve hadis mealleri üzerine mesneviler meydana getirmek (bkz. Eserleri), sadece Arapça bilmekle başarılamıyacak bir iştir. Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri ve bunların usullerini de bilmeyi gerektirmektedir.

---

117 ŞMD-II, 34.a.
118 ŞMD-II, 35.b.
119 'Alî, KA, s. 243.
120 Mü'min-zâde, SL, 188.a.

Diğer yandan Kemâl Ümmî'nin Farsçayı da bildiğini, Attâr, Senâyi gibi İranlı simalardan bahsetmesinden (bkz. Bazı Mutasavvıflar) Sa'dî ile aynı mazmunda beyitler söylemesinden (bkz.San'atı) anlayabilmekteyiz. Kemâl Ümmî'nin tahsil yapmadığını söylemek, gerçek anlamda "ümmî" olduğunu kabul etmek oldukça zordur.

Dîvân'ı dikkatle incelendiğinde Türkçe'yi de eğitim görmüş bir insan olarak kullandığı, cinas gibi bazı zenginliklere döneminin usta şâirleri gibi önem verdiği, aruza ve nazım şekillerine aşina olduğu görülmektedir.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak şâirin eğitimini, tekke ve ilişkide bulunduğu şâirler çevresinden aldığını, kendi kendini yetiştirdiğini kabul etmekteyiz. Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî'nin tekke çevresinden edindiği birikimi şöyle ifade etmektedir:

Ayâgı bezm-i kesretden götürdi
Veliyu'llahıla turdı oturdı[121]

Nitekim Dîvân'ında kendisini dervişlerin eğittiğini söylemektedir:

İ'aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger aña ögretmese güftârını dervîşler (62/11)

Ümmîliği ise Hz. Peygamber'e bir saygı[122] ifadesi, zâhirden çok bâtına; ilimden çok irfana verdiği değer itibariyle benimsediğini düşünmekteyiz.[123]

5. Şeyhleri

Kemâl Ümmî'nin bağlandığı şeyhler hakkında kaynaklarda yeterince aydınlatıcı bilgi yoktur. MKÜ'de, onun Şeyh Safî'den el aldığı, irşad için Anadolu'ya gönderildiği söylenir:

---

121 Derviş Ahmed, MKÜ, 2.b.
122 "Mefhâr-ı Mevcûdât efendimize vasf olmak cihetiyle mazhar-ı şeref olan ümmî lakâbını fi-hadd-i zât ümmî olmadıkları hâlde meşâyıh-ı sûfiyye içinde teberrüken tahalli ile edenler olmuştur." Sadık Vicdani, **Tomâr-ı Turûk-i 'Âliyye, Kadiriyye Silsilesi**, İst., 1338-1340, s. 64.
123 Ümmîliğin mahiyeti ile ilgili olarak bkz. Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, ss. 271-274.

Oradan Rûm'a anı geldi dirler
Safî Sultân'dan el aldı dirler

İdüp cân u gönülden aña hizmet
Didi Ümmî Kemâl'de var kerâmet

Budur zannum tamâm bu olacakdur
Velîyu'llah makâmın bulacakdur[124]

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyile tola[125]

Yine MKÜ ile bazı mecmualardaki[126] manzumeler, Kemâl Ümmî ile Hacı Bayram Velî'nin ilişkisi olduğuna dair bilgiler vermektedirler. Derviş Ahmed, MKÜ'de şunları söylemektedir:

Husûsâ Hâcı Bayrâm gibi Sultân
Mübârek hâtırın sorardı her an

---

124 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.

125 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a

126 Fuat Bayramoğlu "Merhum sahaf "kitapçı" Raif Yelkenci'de bulunan bir yazmadan" aldığı Kemâl Ümmî mahlaslı bir medhiye kaydediyor. Aşağıya aldığımız medhiye bilinen hiçbir Divân nüshasında yoktur:

İLÂHÎ ZİKİR

Bir evliya eydür bana Eger gözün görür ise
Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Sen gerek ise sana
Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Olmasın şekk ü gümânın
Oddan âzad ola canın
Elin al tevbe kıl anın
Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Sırat Köprüsün geçmeğe
Şaraben tahur içmeğe
Cennette bile uçmağa
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Aklın başında var ise
Maksud murad Didâr ise
Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Dervişleri be-gayette
Dâim zühd ile tâatte
Yoktur yakîn velâyette
Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Yüzün gören server'imin
Mürşid-i kâmil Pîrimin
Şimdi kutbudurur Rûm'un
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Kemâl Ümmî eydür size
Kulak urun işbu söze
Bir âvaz geldi ki bize
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Bayramoğlu, Fuat. Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı. Cilt.II (Belgeler), 2. bs, Ank., 1989, s. 247-248.

Gün olmazdı yüzini görmeyeydi
Selâmını yahud irgürmeyeydi

O Sultânıla hem-'asr olmışıdı
Biri birin 'acâyib bulmışıdı[127]

Latîfî şeyhlerinden bahsetmez.[128] 'Alî "Vilâyet-i 'Acem'i seyâhat idüp çok 'azîzler hızmetine yetmiş"[129] diyerek İran'daki şeyhlerden istifade ettiğini ima eder. Bursalı Tahir Bey ise "Efâhim-i Halvetiyyeden Cemâl-i Halveti'nin pîr-daşlarından ve Muhammed Bahâ'eddîn-i Erzincânî müstahleflerindendir"[130] demektedir.

Şeyhleri konusunda bize esaslı bilgiler veren kaynak yine şâirin Dîvân'ıdır.

Dîvân'da şâir, kendinden önce yaşayıp ölmüş olan tasavvuf yolunun büyüklerinden başka önemli iki mürşidinden açıkça söz etmektedir. Bunlardan biri Şeyh Hâmid, diğeri ise Hoca 'Alî'dir.

Şeyh Hâmid[131] ile Kemâl Ümmî'nin ilişkisine ilk dikkat çeken Köprülü olmuştur.[132] Hareket noktası ise şâirin Şeyh Hâmid için yazdığı mersiyesidir.(**bkz.** 27 n.m.) Mustafa İsen, bu mersiye ile ilgili olarak verdiği bilgide, Kemâl Ümmî'nin Şeyh Muhammed Bahaeddin Erzincani'ye bağlı olduğunu, Şeyh Hâmid'in ise şâirin yakınlık duyduğu bir kimse olarak bu mersiyeye konu olduğunu söylüyor.[133] Ancak, 39 beyitlik musammat tarzındaki bu mersiyeden biz, mutasavvıfın Şeyh Hâmid'e bağlandığını ve onun, tahminen, ilk şeyhi olduğunu anlıyoruz:

Kanı ol **şeyhümüz Hâmid** sa'îd ü müttekî zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ mülke güzer kıldı

---

[127] Derviş Ahmed, **MKÎ**, 2.a.
[128] Latîfî, **TL**, s.286.
[129] 'Alî, **KA**, s.243.
[130] Bursalı, **OM**, s.152.
[131] Şeyh Hâmid için kısık Osmanlı kaynaklarını da ihtiva eden şu eserlere bkz. Bayramoğlu, Fuat, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:I, 2. bs, Ank., 1989; Cebecioğlu, Ethem, **Hacı Bayram Veli**, Ank 1991; Yılmaz, H. Kâmil, "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1(Haziran 1994), ss. 8-10.
[132] Köprülü, **TET**, s. 261.
[133] İsen, Mustafa, **Türk Edebiyatında Mersiye -Acıyı Bal Eylemek**, 1. bs., Ank., 1993, s. CXXI vd.

'Ubeydu'llah idi ismi bu idi 'âdet ü resmi
Ki hergiz düzmedi cismi o cânın mu'teber kıldı (27/6,7)

Köprülü, mersiyede ismi Ubeydu'llah olarak geçen bu şeyhin 815[134]/1412'de ölen Hamideddin Aksarayî olduğunu söylemektedir.[135]

Aslında Dîvân'da bulunan bir başka beyitte de şâir Şeyh Hâmid'i mürşidi olarak övmektedir:

Degme mürşid Hamîd'e öyküne mi
Ya kamu taş olur mı la'l ü 'akîk(78/26)

Aslen Kayserili olan Şeyh Hâmid'in önceleri Ebheriyye Tarikatı'na mensup olduğu, bu yolun neşvesini babasından aldığı bilinmektedir. Ancak bu yolla aradığı gönül huzurunu tam elde edemeyen mutasavvıf, seyahatle Şam'a gitmiş ve Bayezid-i Bestâmî hangâhında riyazetler yapmıştır. Orada görüştüğü şeyhler tarafından Erdebîl'deki Hoca 'Alî Erdebîlî tavsiye edilince oraya gitmiştir.[136] Bu tarih 1392-93 tarihinden sonra olmalıdır. Çünkü Hoca 'Alî, 1393 yılında post-nişinliğe geçmiştir. Şeyh Hâmid'in burada ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Hoca 'Alî'nin görevlendirmesiyle[137] Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşmiş, burada kendisine intisap eden Hâcı Bayrâm Velî ile birlikte 1400 tarihinden önce Bursa'ya gitmiştir.

Şeyh Hâmid, 1400 yılında Bursa Ulu Cami'nin açılış hutbesini okuduktan sonra kavuştuğu şöhretten kaçınarak oradan ayrılmış[138], yanında bulunan Hâcı Bayrâm Velî ile önce Şam'a, sonra Medine ve Mekke'ye gidip hac görevini yerine getirmiştir. Bu seyahat yaklaşık üç yıl sürmüştür. Ankara

---

[134] Köprülü, bu tarihi 810 olarak vermektedir ki başvurduğu nüshadan kaynaklandığını düşünüyoruz. bkz. Köprülü, TET, s. 361.
[135] Köprülü, TET, s. 361.
[136] Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 39.
[137] Şeyh Hâmid'in Erdebil sûfîlerinden hangisine bağlandığı konusunda Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiler çelişkilidir. Çoğunluk Hoca 'Alî Erdebîlî'ye bağlandığını söylerken bir kısım kaynaklar Hoca 'Alî'nin oğlu ve Şeyh Şah diye bilinen İbrahim'e intisap ettiğini söylerler ki bu tarih bakımından mümkün değildir. Diğer bir görüş ise Hoca 'Alî'nin babası Şeyh Sadreddin'e bağlanmış olduğudur. (Bu konuda toplu bir değerlendirme için bkz. Yılmaz, H. Kâmil, "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1(Haziran 1994), ss. 8-10.
[138] Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 45.

Savaşı (1402) sırasında Anadolu'da değildir.[139] 1403 senesinde Aksaray'a yerleşmiş, 1412'de öldüğünde buraya defnedilmiştir.[140]

Kemâl Ümmî'nin Şeyh Hâmid'e ne zaman ve nerede intisap ettiğini bilmiyoruz. Derviş Ahmed'in MKÜ, Sarı Müderris'in Dîvân ve 'Âşık Ahmed'in Dîvân ve Sefîne adlı eserlerinde[141], Kemâl Ümmî'nin Şeyh Hâmid'le ilişkisine dair en küçük bir ipucuna rastlıyamıyoruz. Bu konuda diğer kaynaklarda da bilgi yoktur. Dîvân'ında Şeyh Hâmid ve Hoca 'Alî'den bahsetmesi, bu iki şahsiyete bağlandığını göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, yer ve zaman bakımından aydınlatıcı bir bilgi ihtiva etmemektedir. (Ayrıca **bkz.** Bazı Mutasavvıflar)

Biz Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Hâmid'e bağlandığı yer ve tarih hususunda sadece bir tahminde bulunabilmekteyiz. Tahminimize göre bu bağlanma, Şeyh Hâmid'in hac dönüşü Aksaray'a yerleşme tarihi olan 1403 yılından sonra vuku bulmuştur. Yine Şeyh Hâmid mersiyesinden anladığımız kadarıyla Kemâl Ümmî, 1412'den sonra da Muzafferüddin Lârendî'ye[142] bağlanmıştır. Ancak bu bağlılığın ne kadar sürdüğü hususunda da bilgimiz yoktur.

MKÜ'deki bilgilere dayanarak Hacı Bayram Veli ve Kemâl Ümmî'nin birbirleriyle ilişki içinde bulunduklarına daha önce temas etmiştik. Latîfî[143], Kemâl Ümmî'den başka Kemâl-i Halvetî adında bir başka mutasavvıf şâir-

---

139 Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 46.

140 Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 47; Şeyh Hâmid'in türbesinin nerede bulunduğu konusunda kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Evliyâ Çelebi, (**Seyahatnâme**, Cilt:3, İst., 1314) eserinin bir yerinde (s.187) Kayseri'de medfun bulunduğunu söylerken, bir başka yerde (s.194) Aksaray'da medfun bulunduğunu kaydeder. Son zamanlarda elde edilen bilgilere göre de Darende'de medfundur ve soyu bu ilçede devam ettirilmektedir. bkz. Es-Seyyid Osman Hulûsi, "Ceddim Ebu Hâmid", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1(Haziran 1994), s. 6.

141 Eserler için **bkz.** KISALTMALAR; BİBLİYOGRAFYA.

142 Muzafferü'ddin-i Lârendi hakkında Şakayık'ta kısa bir bilgi mevcuttur. Buradan onun Şeyh Hâmid'in muhiblerinden olup sohbetlerine devam ettiğini, üstün makamlara erdiğini anlıyoruz. **bkz.** Mecdi, **HŞ** s.95.

143 "Kemâl-i Halvetî rahmetü'llahı 'aleyh..Kudemâdandur. Şeyh Hâcı Bayrâm'a irişmiş ve müşâhede içün çok mücâhedeye turaşmuşdur. Sûfiyâne eş'ârı ve tasavvufa müte'allık güftârı vardur:

(Matla')

Dost olmaz nefse düşmen olmayan Mevlâ ile
'İzz-i dünyâ cem' olur mı devlet-i 'ukbâ ile"

Latîfî, TL, s. 286.

den bahsederek şiirleri olduğunu ve Hacı Bayram Veli'ye bağlı bulunduğunu kaydediyor.

Yakın zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda bu şahsın ayrı bir mutasavvıf olmayıp Kemâl Ümmî olduğu ve Hâcı Bayrâm Velî müridi bulunduğu kabul edilmiştir. Fuat Bayramoğlu, bir mutasavvıfın birden ziyade tarikat ve şeyhe bağlanmasının mümkün olduğunu örnekler vererek izah etmekte, böylece Kemâl Ümmî'nin de Hacı Bayram Veli halifeleri arasında bulunduğunu kaydetmektedir.[144] Ethem Cebecioğlu da, onu Hacı Bayram halifeleri arasında göstermektedir.[145]

Kemâl Ümmî'nin Dîvân'ından, kendisine bağlanmış olduğunu bildiğimiz ve bize göre mutasavvıf şâir üzerinde asıl etkili olan şahsiyet ise, Derviş Ahmed'in "Şeyh Safî"[146], Müstakim-zâde'nin "'Alî'yü'l-Halvetî"[147] ve Kemâl Ümmî'nin "Hoca 'Alî" diye andığı Şeyh 'Alî Erdebîlî'dir.[148]

Hoca 'Alî, Halvetîliğin büyük temsilcisi Şeyh Zâhid-i Gîlânî'nin müridi ve damadı olan Safiyüddîn Erdebîlî'nin[149] torunu, Sadreddîn Erdebîlî'nin[150] oğludur.[151] 1392'de babasının hacca gidişi sırasında şeyhliğe vekalet etmiş,

---

144 Şeyh Hâmid-i Veli ve Hoca 'Alî'ye bağlılığını ve intisabını bildiğimiz Kemâl Ümmî'nin, daha sonra Hacı Bayram Veli'ye de ayrıca intisap ettiği düşünülebilir. Fuat Bayramoğlu, Hamid-i Veli'nin vefatından sonra oğlu Yusuf-ı Hakîkî gibi Kemâl Ümmî'nin de Hacı Bayram'a bağlandığını kaydediyor. bkz. **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:I, s.53.

145 Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s.120.

146 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.

147 Müstakim-zâde, **MN**, 371.b.

148 Şeyh 'Alî Erdebîlî için şu kaynaklara bkz. Hinz, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd** (Çev: Tevfik Bıyıkoğlu), Ank., 1948; Bala, Mirza, "Erdebil", **İA**, Cilt:4, s. 290 vd; Yazıcı, Tahsin, "Safaviler", **İA**, Cilt:10, s. 53 vd; Babinger, Franz, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 64 vd.

149 Safiyüddîn Erdebîlî, Safevî hanedanının kurucusu olup kendi ifadesine göre ceddi Hz. 'Alî'ye kadar çıkmaktadır. Şeyh Zâhid Gîlânî'nin damadı ve mürididir. Şeyhinin ölümü üzerine hilafet makamına geçip 1334 yılında ölümüne kadar şeyhlik etmiştir. Babinger, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s.64.

150 Sadreddîn Erdebîlî, Safiyüddîn Erdebîlî'nin oğlu olup babasının ölümü üzerine 1334'te şeyhlik makamına geçmiş, bu görevde 1392-93 yılında ölümüne kadar kalmıştır. Babinger, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 65.

151 Yazıcı, "Safaviler", **İA**, Cilt:10, s. 53; Babinger'e göre ise ("Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 65) 'Alî Erdebîlî, Safiyüddîn Erdebîlî'nin ikinci karısından olan oğludur ve Sadreddîn Erdebîlî'nin kardeşidir.

bir yıl sonra babasının ölümü üzerine şeyhlik makamına geçmiştir[152] ve bu makamda 1429'da ölümüne kadar kalmıştır.[153]

Döneminde büyük bir nüfuz sahibi olan Hoca 'Alî'ye[154] Timur, bütün köyleri ile birlikte Erdebîl şehrini vermiş, burada her türlü kayıt ve şarttan azade hüküm sürme hakkını tanımıştır. Timur'un Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Anadolu'dan getirdiği 30.000 dolayındaki Türkmen, Hoca 'Alî'nin şefaati ile serbest bırakılmış, bu Türkmenler onun tabii müridleri olmuş, kendilerine mahsus bir mahallede "Rûmlu" adıyla yaşamışlardır.[155]

Bugün, Güney Azerbaycan (İran) sınırları içinde bulunan Erdebîl[156] şehri yakınlarındaki Sevelan Dağı'nda bulunan tekkeye XV.yüzyılda binlerce müridin bağlı bulunduğunu ve üst seviyede bir tarikat merkezi olduğunu Kemâl Ümmî'nin Dîvân'ından anlamaktayız:

Cem'iyyetine hâzır olur gâyib erenler
Her gâh şu tagda ki Sevelân Cebeli'dür (24/20)

Şâirin üzerindeki etkisine bakılırsa Kemâl Ümmî, bizzat Erdebîl'e giderek kendisine bağlanmıştır. Bir beytinde şöyle diyor:

İrişeli o Şâh-ı Erdevîl'e
Ne 'azm-i Mısr u ne Şîrâz kıldı (38/18)

'Alî **"Vilâyet-i 'Acem'i seyâhat idüp çok 'azîzler hızmetine yetmiş"**[157] olduğunu söylerken herhalde bu şahsın intisabı da kasdetmektedir. Mü'min-zâde de İran'a seyahat ettiğini ifade etmektedir:

---

152 Babinger, "Safiyeddin", İA, Cilt:10, s. 65; Bu tarih Yazıcı'ya göre ("Safavîler", İA, Cilt:10, s. 58) 1399, Sümer'e göre (Çepniler, İst., 1992, s. 33) 1377'dir.
153 Yazıcı, "Safavîler", İA, Cilt:10, s. 58
154 XV. yüzyılda, Erdebîl sûfîlerine Anadolu'daki Türkmenlerden çok sayıda müntesipler bulunduğunu kaydeden Hinz, bilhassa Hoca Alî'nin Anadolu'daki Teke, Hamid ve Karamanoğulları Beyliği'den çok sayıda müridi bulunduğunu ifade etmektedir. (bkz. **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 8)
155 Yazıcı, "Safavîler", İA, Cilt:10, s. 53;
156 "Erdebîl Şehri. Tebriz'in kuşuçuşu 190 km. doğu, kuzey-doğusunda, Hazar Denizi'nin güney-batı kıyısına 40 km, Arus'ın bir çayı üzerinde bir Azerî Şehridir. Azerbaycan sınırına 25 km'dir." (Öztuna, Yılmaz, **Abdulkadir Merâgî**, KTB Yay., Ank., 1988, s. 10.)
157 'Alî, KA, s.243

Karamân ilkesinde neş'eti Lârende'den idi
Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arz-ı Îrân'ı[158]

Diğer Osmanlı kaynaklarında, onun Hoca 'Alî ile ilişkisine dair bilgi yoktur.

Dîvân'ında Hoca 'Alî ile ilgili bir medhiye (bkz.24 n.m.) ve bir mersiyesi (bkz. 25 n.m.) bulunan şâirin, onu çok yakından tanıdığını anlamaktayız:

Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûretde velîkin o velî Erdevîlî'dür

...

Yüz biñe yakın var eli altında halîfe
Kim cümle tutup virdügi ol Hôca elidür

...

Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler ulusı
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân Hôca 'Alî'dür (24/7,17,21)

Kemâl Ümmî'nin Hoca 'Alî'ye intisabı ne zaman olmuştur? Hangi vesileyle olmuştur? Bu konuda şimdilik bir bilgimiz yoktur. Üç ihtimal üzerinde durulabilir:

1) Kemâl Ümmî, Şeyh Hâmid ile birlikte Erdebîl'e gidip Hoca 'Alî'ye intisap etmiştir ki bu tarih 1392-93'tür.[159]

2) Kemâl Ümmî, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından Anadolu'dan götürülen Türkmenler arasında bulunmaktadır ve Hoca 'Alî'ye 1402'den sonra intisap etmiştir.

---

158 Mü'min-zâde, SL, 188.a.
159 Cebecioğlu, Şeyh Hâmid'in 'Alî Erdebilî'nin görevlendirmesiyle Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleştikten sonra Hacı Bayram Veli ile buluşmasının 1393-1394 yıllarında gerçekleştiğini kaydediyor. **Hacı Bayram Veli**, s. 40.

3) Şeyh Hâmid'in ölümünden (1412) sonra bir müddet Muzafferüddîn Lârendî'ye bağlanan Kemâl Ümmî, daha sonra Erdebîl'e giderek Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır.

Birinci ihtimal, Şeyh Hâmid'le ilgisi bakımından mantıklı olmakla birlikte doğum tarihi olarak kabul ettiğimiz 1375 tarihi açısından zorlama mahiyeti arz etmektedir.

İkinci ihtimal de kendi içinde önemli bir problemle karşı karşıyadır. Çünkü, Timur'un Anadolu'dan Türkmenleri götürerek Erdebîl'de Hoca 'Alî'nin şefaatiyle serbest bıraktığı görüşü ciddi bir şekilde tartışmalıdır.[160]

Bize göre en mantıklı ihtimal üçüncüsüdür. Yani 1412'de Şeyh Hâmid'in ölümünden sonra bir müddet Muzafferüddîn Lârendî'yi şeyh olarak benimsemiş, daha sonra da Erdebîl'e giderek Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır.

Hoca 'Alî'nin Şubat 1429'da ölümünden sonra yerine geçen ve daha çok Şeyh Şâh olarak tanınan oğlu İbrahim'le de ilişkisini sürdürdüğü anlaşılan Kemâl Ümmî'nin bu durumuna, Dîvân'ındaki şu beyitleri delil olarak görmekteyiz:

Bu devrân içre ol Hân'uñ harîfi yokdur inanuñ
Meger **Şeyh Şâh** ola anuñ nazîri kendü tayında (25/28)

İrmek isterseñ sen ol **mahdûma** dâyim hızmet it
Kapusunda dün ü gündüz tapusuna yara dur (53/7)

6. Tarikatı

Biyografik Osmanlı kaynaklarından Müstakim-zâde[161], Ayvânsarâyî[162] ve Bursalı'nın[163] eserlerinde onun Halvetî[164] olduğu bildirilmektedir. Köprü-

160 Faruk Sümer, eski İran kaynaklarında yer alan Timur'un Anadolu'dan giderken 30.000 kadar Türkmeni yanında götürdüğü görüşüne katılmıyor ve Erdebîl'deki Türkmen mahallesinin 1447'den sonra Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar için gelen Türkmenlerden oluştuğunu söylüyor. bkz. **Safevî Devletinin Kuruluşu**, Ank., 1976, s. 6, 12.

161 Müstakim-zâde, MN, 371.b.

162 Ayvânsarâyî, VA, 56.a.

163 Bursalı, OM, 152.

164 Halvetî Tarikatı için bkz. Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4. bs., İst., 1994, s. 388 vd.

lü[165], şâirin Şeyh Hâmid ve Hoca 'Alî'ye yazdığı mersiyelere dayanarak onun bir Halvetî dervişi olduğunu kabul eder. Kocatürk[166] ve Ünver[167] de kaynaklardaki Cemâl-i Halvetî ile arkadaşlığına dair bilgiye dayanarak onun Halvetî tarikatına mensup bulunduğunu dolaylı olarak kabul etmiş görünürler.

Araştırmaca Hickman, Kemâl Ümmî'nin Safevî tarikatına mensup olduğunu kabul etmektedir.[168] Hickman, mutasavvıfın Dîvân'ını, merkezi Erdebil'de bulunan tarikatın Anadolu'daki bir şubesinin niteliklerine ışık tutması bakımından oldukça önemli bulur.[169]

Burada Safevîlik üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Tarikat, Halvetî olan İbrahim Zâhid Gilani'nin damadı ve halifesi Safiyüddin Erdebilî tarafından kurulmuştur.[170] Sünni-Şafii yahut hanbeli bir çizgidedir. Kendi ismini taşıyan Safevîlik tarikatının daha çok babadan oğula geçen bir sistemi esas aldığı ve buna genel olarak riayet edildiği görülmektedir. 1334'te Safiyüddin'in ölümünden sonra yerine oğlu Sadreddin geçmiş, onun 1393'te ölümünden sonra da Hoca 'Alî irşad makamına oturmuştur. Hoca 'Alî'nin 1429'da ölümünden sonra yerine geçen oğlu İbrahim (Şeyh Şah) 1447'de öldüğünde yerine kardeşi Haydar geçince, Şeyh Şah'ın oğlu Cüneyd isyan etmiş ve tarikatı, şii temeller üzerinde siyasi bir cereyan haline getirmiştir.[171]

---

165 Köprülü, **TET**, s.361.
166 Kocatürk, **TET**, s. 282.
167 Ünver, **KÜ**, s. 21.
168 Hickman, **WWÜK**; "Ümmi Kemâl in Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982, ss. 155-167.
169 Hickman, **WWÜK**, s. 82
170 Zâhid Gilani ve Safiyüddin Erdebilî hakkında Vâni mahlâslı bir manzumede şunlar kaydedilmektedir:

Şeyh Zâhid Gilâni ki etti zuhûr
İki şakk oldu anda rûh-ı Hudâ
Yani oğulları siyeh sarınub
Halvetî yolunu itüb peydâ
Halvetîler buradan ayrıldı
Hem tariki buradan oldu cüdâ
Şeyh Zâhid hilâfeti çünkim
Şeyh Sâfî'ye verdi etti edâ
...
Vâni

Bayramoğlu, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:II (Belgeler), s. 270.
171 Bu konuda Hinz, Babinger, Yazıcı ve Sümer'in eserlerinde geniş bilgi vardır. bkz. BİBLİYOGRAFYA

Başlangıçta, Safevîlik tarikatının ne gibi akideler üzerine oturduğu hususunda pek bilgimiz yoktur.[172] Başlangıçtan Şeyh Cüneyd'e[173] kadar sünni bir çizgide yalnızca dini bir tarikat olarak gelişen Safevîlik, daha sonra şiilik çizgisine[174] oturmuş ve aynı zamanda siyasi bir hareket niteliğini de kazanmıştır.Tarikatın şiilik çizgisindeki bu seyrini Hickman'de kabul etmekte[175], netice olarak Kemâl Ümmî'nin Hoca 'Alî'ye bağlılığını, onun Safevîliğinin delili saymaktadır.

Kemâl Ümmî'nin ilk şeyhi Şeyh Hâmid önceleri Ebheriyye tarikatına mensupken, sonradan Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır. Hoca 'Alî Safevî ocağının kurucusu Safiyüddîn'in torunudur ve kendisi de dedesinin yolunda bir kimse olarak aslında Halvetiliğin bir kolu olan Safevîlik tarikatına[176] mensuptur. Şeyh Hâmid ile birlikte veya onun ölümünden bir müddet sonra Hoca 'Alî'ye bağlanan Kemâl Ümmî'nin tarikatı da haliyle sünni bir çizgiye oturan bu şeyhin yolu olmalıdır. Şeyh Hâmid vasıtasıyla Hâcı Bayrâm Velî de bu yola bağlıdır.

---

172 Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 8

173 Erdebil Ocağı'ndaki şiileşme süreci konusunda kaynaklarda ihtilaf vardır: Yazıcı ("Safavîler", İA. Cilt:10, s.53) ve Hinz (**Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 15) şiileşmenin Hoca 'Alî zamanında başladığını kaydetmektedirler. Mukaddesî ve Hamdu'llah Kazvinî'ye dayanan Mirza Bala ("Erdebîl", İA, Cilt:4, s. 290) ise şiileşmenin Şah İsmail zamanında başladığını söylüyor. Faruk Sümer (**Çepniler**, s. 33) ise sürecin Şeyh Cüneyd'le başladığını kabul etmektedir. Nitekim Erdebîl'e bağlı olan Şeyh Hamid, Hacı Bayram Veli ve Kemâl Ümmî'nin bize intikal eden çizgileri, bu sürecin Hoca 'Alî'nin oğlu Şeyh Şah'ın ölümünden sonra başladığını gösteriyor.

174 Evliyâ Çelebi'nin Eredebil ziyareti sırasındaki intibaları, o dönemde şehrin tamamen şiileştiği şeklindedir. Bu ziyaretinde, Erdebîl Ocağı'nın ilk sûfileriyle ilgili hiç bir bilgi kaydedilmemiştir. bkz. Evliyâ Çelebi, **Seyâhât-nâme**, Cilt:4, s. 334.

175 Hickman, Erdebil Ocağı'ndaki bu çizgi değişiminin Şeyh Cüneyd'le başladığını, Erdebîl sûfilerine büyük saygı duyan Osmanlı Sarayının, bu değişiklikleri asrın sonuna kadar yeterince kavrayamadıklarını kaydetmektedir. (**WWÜK**, s. 74, 82); Yazıcı, Bursa'da bulunan Osmanlı Padişahlarınca da şöhretleri bilinen Erdebil Ocağı sûfilerine her yıl "Çerâğ Akçesi" adı altında hediyeler gönderildiğini ifade etmektedir. Yazıcı, "Safavîler", İA. Cilt:10, s. 53.

176 Vicdânî, İbrâhîm Zâhid Gîlânî'den sonra tarikatın ikiye ayrıldığını söylüyor: Büyük halifelerinden "Sa'deddîn Fergânî ile Halvetiyye silsilesi ve Safiyüddîn Erdebîlî ile de Safeviyye, nâm-ı digerle Erdebîle [Erdebîliyye?] ve Bayrâmiyye silsileleri teselsül itmişdür.İbrâhîm Zâhid Gîlânî .... halvetden celvete intikâl ve ictihâd eylemiş bulunduğu ciherle müşârün-ileyhe mensub olan Zâhidiyye, nâm-ı digerle Celvetiyye tarîkat-ı 'âliyyesinin yüz-i kemâli de müşârü'n-ileyh Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî'den teselsül iden silsilede tecellî eylemişdür" M. Sâdık Vicdânî, **Tomar-ı Turûk-ı 'Âliyye'den Halvetiyye**, İst. 1338-1341, s.18, 19.

Ancak Osmanlı kaynaklarında, Şeyh Hâmid'in ve Kemâl Ümmî'nin Safevîliği hususunda hiçbir bilgi yoktur. Şeyh Hâmid'in müridi Hâcı Bayrâm Velî'nin kurduğu Bayrâmî tarikatının, Seyyid Yahya neşvesinde olduğu, bir manzum tarikat-nâmede[177] ifade edilmektedir.

Mutasavvıfın Dîvân'ında, şiilik akidesine dayalı Şeyh Şah sonrası Safevîliğinin izini bulmak mümkün değildir. Hatta Dîvân'ında Ehl-i Beyt'e karşı aşırı bir eğilimi olduğu da görülmez. Kendisi, sünnî ve hanefî mezhebinde olduğunu (**bkz.**Din, Mezhep) ifade etmektedir:

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter (47/24)

Öyle anlaşılıyor ki Kemâl Ümmî'nin Erdebîl Ocağı'na bağlılığı, ölümünden sonra, kendisine bağlı bulunan Sarı Müderris ve çevresi üzerinde bir baskı oluşturmaya, bir takım suçlamalara sebep olmuştur. Bu suçlamalar Erdebîl Ocağı'na bağlı olan Kemâl Ümmî'nin Alevilik-Şiilik ve Bektaşiliği öngörüşüne dayanıyor olmalıdır. Çünkü, Dîvân'ınında Sarı Müderris, hem dönemin halka yansıyan Safevi-Osmanlı mücadelelerine temas eder[178] hem de aynı Dîvân'ın Kutucuoğlu nüshasındaki bir beytinde, şeyhinin Bektâşî[179] olmadığını vurgulamak mecburiyetini hisseder.

Hak'dan rızâ olmaz ise irşâda hakkın kim virür
Ümmî Kemâl'dür mürşidim sanma anı Bekdaş'dürür[180]

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki hurufâtla ilgili telakkiler, şâirin harflere yüklediği anlamlar ve Nesimi ile arkadaşlığına dair kaynaklarda geçen riva-

---

177 Bayrâmî tarikatının 'Uşşâkî kolunu bağlı olan Bolulu Himmet (Himmet Dede), manzum Tarikat-nâme'sinde şunları söylemektedir:
Kimün ki Hâcı Bayrâm'a yolı var
'Alâmetdür ki başında güli var

Velî sördigümüz erkân-ı ihyâ
Seyid Yahyâ revişi üzre kâlâ

(Tapsız, Meliha, Bolulu Himmet (Dîvân, Manzum Tarikat-nâme, Adab-ı Hurde-i Tarikat), Gazi Üniv., SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], s.130. Gölpınarlı, Bayramiyyenin Halvetî-Nakşi karışımı bir tarikat olduğunu söylemektedir. Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İst., 1992 (Tıpkıbasım), s. 24.

178 SMD-II, 32.n.

179 Döneminde Anadolu'da bir tarikat olarak algılanmayan Safeviliği Sarı Müderris'in Bektaşilikle ifade ettiğini düşünüyoruz.

180 SMD-I, 9.n.

yetler, onun hurûfî olabileceğini de düşündürebilir. Ancak, hurufatla ilgili telakkilerinin tamamı ehl-i sünnet çizgisindedir. Bu yüzden hurûfî olma ihtimalini kesinlikle mümkün görmemekteyiz.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, birçok tarikat tarafından tasavvuf yolunun büyüklerinden kabul edilen Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Kerhî, Attâr ve Sa'dî vb. (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar) mutasavvıfların ismine sık sık telmihlerde bulunulmaktadır. Bunların yanısıra Anadolu sahasındaki birçok mutasavvıfa da yer verilmektedir. Dîvân'ındaki musiki ile ilgili unsurlar ile Mevlânâ'ya yaptığı telmihler, onun hayatının ilk yıllarında yakın bulunduğu Mevlevî muhitinden feyiz aldığına delil sayılabilir. Ancak zamanla musıkiye bakışında değişmeler olmuş, olumsuz bir tavır takınmıştır:

Zikri unutdı ekseri halkuñ
İşleri çeng ü nây u tanbûrdur (51/19)

Onun, Niğde Mevlevîhânesi'nde gömülü bulunduğu rivayetini de, hiç olmazsa başlangıçta, bu çevre ile yakınlığına bir işaret sayabiliriz. Sonraları mevlevîlikten -musıkiye verilen değer yönüyle olsa gerek- tamamen uzaklaştığını, Sarı Müderris'in şu beyitlerinden anlamak mümkündür:

Monla Celâl 'ışk derdine çün sâz ile kılmış 'ilâc
Sözümdürür sâz yirine hâcet degül ceng ü rebâb[181]

Monlâ Celâl 'ışk cür'asın içüp içüp dönse ne var
Cânum benüm zikre döner ben çalguya dönemezem[182]

Sarı Müderris ve 'Âşık Ahmed' in eserlerinde Kemâl Ümmî'nin tarikat adıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarikatı hususunda en ayrıntılı bilgiyi Derviş Ahmed vermektedir. Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Safî'den el aldığını[183] kaydeden Derviş Ahmed, eserinde Kemâl Ümmî'nin Halvetî olduğunu da söyler:

Tarik-i Halvetide mâhir idi
Kerâmâtı 'acâyib zâhir idi[184]

---

181 SMD-II, 1.b.
182 SMD-II, 19.b.
183 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.
184 Derviş Ahmed, MKÜ, 2.b.

Yine Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî'ye bağlı olanlara -yaygın bir tarikat veya tarikat şubesi olamadığını sandığımız- "Kemâlli" zümresi denmesinin doğru olacağını söylemektedir:

Kemâlli [Kemâllü] dinse bu cumhûra hakdur
Cemâlu'llaha bunlar müstehakdur[185]

Olanı dinseñ Kemâllilerden i yâr
Salavât vir Resûlü'llah'a her bâr[186]

MKÜ'de, Kemâl Ümmî'nin kendini bir mürşid olarak görmediği ve yerine çocuklarından başka halife bırakmadığı kaydedilmektedir:

Velî oglanlarından gayrı bir kul
Komadı gitdi seccâdesine ol

Halîfe komadı gitdi yirine
Düşer ise n'ola derd-i serine

Dir idi ben nice idem halîfe
Yâ ben mürşidmiyem n'idem halîfe[187]

Kendisi üzerinde etkili olan şeyhlerinden Şeyh Hâmid'in Hoca 'Alî'ye bağlı olmakla birlikte Halvetî olduğunu, Şeyh Hâmid'e bağlı bulunan Hâcı Bayrâm Velî'nin de Bayrâmîliğin kurucusu bulunduğunu göz önüne alıp, kaynakların çoğunluğuna uyarak, Kemâl Ümmî'nin, Halvetilik[188] ile Şeyh Cüneyd öncesi Safeviliği[189] istikametinde, Halvetîliğe daha yakın "Kemâllü"

---

185 Derviş Ahmed, MKÜ, 24.a.

186 Derviş Ahmed, MKÜ, 24.b.

187 Derviş Ahmed, MKÜ, 23.b.

188 Halvetî tarikatı, kırka yakın şubesi ile sünni karakterde ve özellikle ana kollarını kuran şahsiyetler itibariyle çoğunluğu Türk olan bir tarikattır. İran'dan gelen şii etkisine karşı, Halveti, Mevlevî, Bayrâmî ve Nakşîbendiliğin bir çeşit tepki taşıyan tavrı, bu tarikatta Türkçülüğün ağır bastığı intibaını da uyandırır. bkz. Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 120.

189 Safevîlik tarikatı, tarihi seyri bakımından Anadolu insanının bugünkü birlik ve beraberliği açısından önemli bir uzlaşma noktası olarak değerlendirilebilir. Aynı kaynaktan feyiz almış insanların neslinden gelenlerin, Hz. Muhammed sonrası dönemde olduğu gibi, bir takım tarihi ve siyasi sebeplerle birbirlerine karşı cephe almaları yerine, bu ortak nokta üzerinde, gerçek anlamda bir sosyal barış ve kardeşlik ikame etmeleri mümkündür. Aslında devletin bekasının, Anadolu insanının ve onun değerlerinin varlığı ile mümkün olduğu, yakın tarihimizde

şubesinin kurucusu olduğunu şimdilik kaydıyla kabul etmekteyiz. Bu şubenin, ölümünden sonra Anadolu çapında yaygınlaşamadığını, ancak bir kısım muakkiplerinin yakın zamanlara kadar yaşadıklarını tahmin edebilmekteyiz.

Tâc ve hırka sâhibi olduğunu, kılavuz gibi halkı "yola okumak" istediğini Dîvân'ından anlamaktayız:

Ümmî Kemâl'e fazl u 'inâyet kılursa Hak
Azmuşları yola okuya kulagüz gibi

Yâ Rab bu tâc u hırka hakıçün ki geymişüz
Pâk eyle içümüzi dahı taşumuz gibi (132/19, 20)

Ölümünden sonra yerini çocuklarına bırakması, Erdebil Ocağı'ndaki sistemi benimsediğini göstermektedir. Derviş Ahmed'e göre, Bolu'nun Tekke Köyü'deki hâne-gâhında soyundan bir kimse[190] halkı irşad etmeye devam etmektedir:

Benim oglanlarum yiter yirimde
Ki sevdâ-yı hilâfet yok serimde[191]

Husûsâ her bir evlâdı o Şâh'uñ
Olupdur mürşidi o hâne-gâhuñ[192]

MKÜ'de tarikatın zikir ve ayinleri ile ilgili de bir kısım bilgi bulunmaktadır.

Bularuñ yolları erkânı budur
Sülûk-ı vahdetüñ seyrânı budur[193]

II.Abdulhamid'in şu sözlerinde gerçek bir ifadeye kavuşmuştur: "Biz Osmanlı hânedânına göre, Ordunun koruyucusu Hâcı Bektaş-ı Velî, Anadolu'nun devlet ve Osmanoğullarının koruyucusu Hâcı Bayrâm-ı Velî olduğuna inanırız" Bayramoğlu. **Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:I, s. 40.

190 Bugün Tekke (Işıklar) Köyü'nde Kemâl Ümmî'nin soyundan kimse kalmamıştır. Hatta köylülerden bazıları hiç çocuğu olmadığını söylemektedirler.

191 Derviş Ahmed, MKÜ, 24.a.

192 Derviş Ahmed, MKÜ, 23.b.

193 Derviş Ahmed, MKÜ, 24.a.

Derviş Ahmed, Receb ayında, Kemâl Ümmî tekkesine bağlı olan ve olmayan bir çok insanın, özellikle türbeyi ziyaret maksadıyla oraya toplandığını, ibadet ve zikirle meşgul olduklarını kaydeder:

Görüñ Ümmî Kemâl'i nice erdür
Velîler içre nice mu'teberdür

Husûsâ kim Receb ayında el'ân
Varurmış anda niçe biñ müselmân

...

Yigirmi biñden artukdur varanlar
Başın açup Hudâ'ya yalvaranlar

...

Kimi anda kılur hâcet namâzı
Kim' eyler yüz sürüp Hakk'a niyâzı

...

'Azîzüñ türbesi üzre giderler
Bogazdan şevkıla tevhîd iderler[194]

Kemallü kolunun mensupları, Ramazan ayına özel bir önem verip, tekke ve türbe civarında otuz gün halvet eyleyerek riyâzet çekerlermiş:

Kaçan kim göreler şehr-i siyâmı
İderlermiş ziyâde ihtirâmı[195]

Otuz gün halvet eylerler tamâmet
Çeker her biri gâyetde riyâzet[196]

Derviş Ahmed, tarikat mensuplarının kendilerine mahsus asıl "üç halvet"lerinin bulunduğunu, bu halvetlere erenlerin Vahdet'e erdiklerini, Tan-

---

194 Derviş Ahmed, MKÜ, 27.a.
195 Derviş Ahmed, MKÜ, 27.a.
196 Derviş Ahmed, MKÜ, 27.b.

rı'dan hicabettikleri için yüzlerine peçe taktıklarını ve bu şekilde gece gündüz zikr ettiklerini kaydeder:

Yüzinde her kişinüñ var nikâbı
İderler dâyimâ Hak'dan hicâbı[197]

Kemâl Ümmî'nin tarikatının en farklı yönü "zikir"le ilgilidir. MKÜ, Kemâl Ümmî'nin boğazdan zikrettiğini vurgular. Bu zikre, koyun zikri, bıçkı zikri[198] gibi isimler verildiğini de biliyoruz. Sarı Müderris, boğazdan zikretmenin faziletini ifade ederken[199] Derviş Ahmed de bu zikir çeşidini onun icad ettiğini bildirir:

Boğazdan zikri icâd iden oldur
Tarîka halkı irşâd iden oldur[200]

...

Koyun âvâzı aña hoş gelürdi
Nice rûhânî cân lezzet alurdı

Boğazdan zikri icâd itdi andan
Gelür zîrâ o zikrüñ zevkı cândan[201]

Kemâl Ümmî'nin eksiksiz bir tarikat silsilesini çıkarmak, bugünkü bilgilerimizle mümkün değildir. Özellikle, ölümünden sonra tarikatının durumu hususunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Tarikat silsilesi hakkında yapılan deneme mahiyetindeki çalışmalar[202] da, konu üzerindeki kaynaklara paralel olarak beraberinde bir çok problem getirmektedir.

---

197 Derviş Ahmed, MKÜ, 27.b.

198 Koyun zikri, bıçkı zikri de denen boğazdan yapılan bu zikir çeşidinin Hacı Bayram Veli halifelerinden İnce Bedreddin tarafından da uygulandığı bilinmektedir. bkz. Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 37; Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli, s. 133.

199 **SMD-II**, 18.b.

200 Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

201 Derviş Ahmed, MKÜ, 23.a.-23.b.

202 Şâirin Tarikat Silsilesi ile ilgili bir deneme için bkz. Yanpınar, Ahmet, **Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Münâcât ve Tevhîdlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İst., 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi] s. 9 vd. Burada verilen silsile için ayrıca çalışmamızın EKLER kısmına bkz.

Ulaştığımız yeni kaynaklardan[203] birinde de, Kemâl Ümmî'nin tarikat silsilesi ile ilgili, onu daha ziyade Nakşibendilik yolunun büyükleri ile birlikte anan yeni bir silsile ile karşılaşmaktayız. Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Ahmed'in şeyhi olduğunu öğrendiğimiz[204] bu silsilede, Şeyh 'Alî Şâh isimli bir şeyhe yer verilmekle birlikte, bunun Hoca 'Alî ('Alî Erdebîlî) olup olmadığı belli değildir. Diğer yandan Şeyh Hâmid başta olmak üzere, kaynaklarda zikredilen şeyhlerden hiçbirine de yer verilmemektedir. (**bkz.** EKLER)

7. Vefatı ve Mezarı

Menkabevi kaynaklarda ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmaz. Ayvânsarâyi[205] ve Bursalı Tahir Bey[206], onun "şefkat" kelimesinin delalet ettiği Hicri 880 (Miladi 1475) tarihinde vefat ettiğini kaydederler.

Kemâl Ümmî'nin hayatının en karışık yönlerinden biri, onun vefat biçimiyle ilgilidir. Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddîn başta olmak üzere bir kısım kaynaklar, mutasavvıf şâirin asılarak öldürüldüğünü söylerler.

Vilâyet-nâme'ye göre, kendilerini beğenmiş şeyhler olarak Nesîmî ve Kemâl Ümmî, yanlarında bulunan Kaygusuz Abdal'la birlikte Şeyh Şucâ' Baba tekkesine giderler. Şeyhin tekkede bulunmadığı zamanlarda postuna oturan koçu keserler. Kemâl Ümmî, kesilen koçu ağaca asar, Nesîmî de yüzer. Şeyh buna çok üzülür, hal ve hareketleriyle de kendisine değer vermeyen misafirlerinden Nesîmî'ye bir elma ve bıçak, Kemâl Ümmî'ye de çöpüne ip bağlanmış bir armut verir. Bunlar, Nesîmî'nin derisinin yüzülerek,

---

203 Derleyicisi kaydedilmeyen, aslı elde mevcut olmayan **Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb** adlı eserin bazı kısımlarının fotokopileri Sayın S. Zeki Kutucuoğlu'nun arşivinde bulunmaktadır. Kapak fotokopisi üzerinde H. 1031 tarihi bulunmakta ise de, daha sonraki dönemlere ait bazı metinler de bulunmaktadır. Fihrist kısmına ait fotokopilerden mecmuanın 236+? varak olabileceği anlaşılmaktadır. Tipik bir dini halk kitabı olduğu anlaşılıyor. Baş kısımlarında bulunan 24 beyitlik bir manzumede Ümmî Kemâl ismi geçmektedir. Manzumenin kenarında dikey vaziyette "Münâcâat-ı bâ-Silsile-i Şerîf li'ş-Şeyh Ahmedü'l Bükâ'î" ibaresi yer almaktadır. Kemâl Ümmî'yi şeyh olarak benimseyen bu Ahmed'in 'Âşık Ahmed olabileceğini düşünüyoruz.
Ustalık özelliği taşımayan bozuk bir nesihle kaydedilen silsile-nâmede Nakşî yolunun büyükleri ağırlıktadır. (Silsile-nâme metni için bkz. EKLER)

204
Şeyh-i Ahmed ol zuhûrı cezbeti
Şeyh-i Zâhid Ümmî Kemâl Hazreti

Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb, Kutucuoğlu Arşivi'ndeki (Bolu) fotokopiler, s. 2.

205 Ayvânsarâyi, VA, 56.a.

206 Bursalı, OM, s. 152.

Kemâl Ümmî'nin de asılarak öldürüleceğine işaret sayılan birer armağandırlar. (**bkz.** Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddîn'e Göre)

Bu rivayetin bir varyantını, dedelerden işittim diyen Latîfî nakleder:

"... Mezkûr Kemâl Ümmî Nesîmî ile Sultân Şucâ' Tekyesine varup Baba Sultân'uñ fuzûlî bir koçını kurbân itmişler. Baba Sultân dahı bunlaruñ bu fi'linden münfa'il olup ve cemâline celâl 'ârız olup remz ile tuhfe yüzinden Nesîmî'nüñ öñinde bir ustura ve mezbûruñ öñinde bir kemend-i miyân-bend koyup dâr-ı fenâdan tarîk-ı intikâllerine işâret itmişdür. 'Âkıbet Nesimî'nin postın selh idüp mezbûrı selb itdiler"[207]

Kemâl Ümmî'nin asılarak öldürüldüğüne dair bilgiye 'Alî ve Mü'min-zâde de yer vermektedirler. 'Alî, bu asılarak öldürülme hadisesine pek de inanmış görünmemekte, bir tarihçi olarak "... **ba'zılar kavlince bu dahı keşf-i esrâr itmekle ber-dâr kılınmış**"[208] diyerek bunun bir söylentiden ibaret olduğunu ifade etmektedir. 'Alî, şâirin Nesîmî ve Şeyh Şucâ' Baba ile olan ilişkisinden hiç söz etmez.

Mü'min-zâde, onun Nesîmî'nin arkadaşı olduğunu, bazı sırları açığa vurduğu ve sözlerinin zâhiren şeriate aykırı olduğu için Hallâc-ı Mansûr gibi asıldığını kaydetmektedir:

...

Vi'â-i fıtratı nâ-kâbil olan ba'zı esrârı
Açup bîgâne-yâne vahdet-i zâtu fuzûlânî

Hudûs-i 'âleme dâ'ir nice hâlât söylerken
Südûr itmekle kendünden nice esrâr-ı Rabbânî

Muhâlif oldugıçün vâridâtı zâhir-i şer'a
Kılındı mansab-ı Mansûr ile terfî'-i 'ünvânı[209]

...

---

207 Latîfî, TL., s. 286.
208 'Alî, KA., s. 243.
209 Mü'min-zâde, SL., 188.a.

Kaynakların ifade ettiği bu şeriate uygun olmayan söz söylemek ve gizli sırları açığa vurmak, şâirin Dîvân'ında hiç rastlanmayan bir husustur. (**bkz.** KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI'NDA DİN VE TASAVVUF)

Tarih kaynaklarında bu hususta bizi aydınlatacak herhangi bir net bilgi yoktur. MKÜ'de, Kemâl Ümmî'nin dönemin padişahlarıyla ilgili bir takım ilişkilerine temas edilmekte ise de bunların hiçbirinde, doğrudan doğruya mutasavvıf şâire yönelik olumsuz bir hareket görülmemektedir. Kendisini çok yakından tanıyan Sarı Müderris'in manzumelerinde de doğrudan doğruya ölüm şekliyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kemâl Ümmî'nin mezarı hususunda kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır.

Ayvânsarâyî, "... **vatanı olan Karamân'da zâvîyesinde medfûndur**"[210] derken, Bursalı Tahir Bey "... **Karamân'da irtihâl itdiği terâcim-i ahvâl kitâblarında münderic ise de Magnîsâ'da dahi bu zât nâmına bir kabr ziyâret olunmaktadır**"[211] diyerek ikinci bir ölüm yeri ve mezardan söz etmektedir. Müstakim-zâde ise Kemâl Ümmî'nin bugün Bolu sınırları içinde olan Mudurnu'da medfun bulunduğunu kaydetmektedir.[212]

Mutasavvıfın Karaman'da öldüğüne dair yaygın kanaate rağmen[213], türbesinin bulunduğuna dair bugün için bir bilgi mevcut değildir. Yakın dönemde yapılan araştırmalarda, şâirin mezarının Manisa, Muğla, Niğde ve Bolu'da bulunduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Manisa'da bulunan mezarın öncelikle Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddin'deki menkabeye dayandığını düşünüyoruz.[214] Vilâyet-nâme'ye göre, Şeyh Şucâ' Baba'nın kendisine ip bağlı bir armut verdiği Kemâl Ümmî Manisa'ya gitmiş ve kısa sürede büyük bir şöhrete ulaşmış, kendisini çekemeyenlerin iftiraları sebebiyle idam edilmiştir.[215]

---

210 Ayvânsarâyî, VA, 56.a.
211 Bursalı, OM, 152.
212 Müstakim-zâde, MN, 371.b.
213 **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt:V, İst., 1982, s.272.
214 bkz. Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, s.54, 55.
215 Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, s.54.

Abdulbaki Gölpınarlı, Kemâl Ümmî'nin Karaman'da öldüğüne ve burada medfun bulunduğuna dair tezkirelerdeki malumatı naklettikten sonra, şâirin Muğla ile bağlantısını kuran bir başka bilgi nakletmektedir:

"**Şâhidî, Gülşen-i esrâr'da babası, mevlevi Hüdâyî Salih Dede'nin, memleketi olan Muğla'da Seyyid Kemâl adlı birisine intisap ettiğini, onun tarafından, tahsil için İran'a gönderildiğini, dönünce Fâtih'in veziri Mahmud Paşa'nın (ölm.1474), Hüdâ'î'yi görüp Fâtih'e söylediğini, kendisine bir dileği varsa söylemesi bildirilince onun da, ölmüş bulunan Seyyid Kemâl'in Muğla'daki tekkesini istediğini anlatıyor.**"[216] Böylece Gölpınarlı, bir yandan bize Muğla'da da bir mezarın olabileceğini -pek açık olmamakla birlikte- söylerken diğer yandan da "**Eğer Kemâl Ümmî, bu Seyyid Kemâl'se 1474'ten önce ölmüş bulunması lazımdır**"[217] diyerek kaynakların bildirdiği 880/1475 tarihini de tartışmaya açmaktadır.[218]

Hickman[219] ve Ünver[220], Manisa ile ilgili rivayetlere temas etmekle birlikte, şâirin türbesinin burada bulunduğu hususunu benimsememişlerdir.

N. Sami Banarlı, şâirin 1475'te Niğde'de öldüğünü kabul etmektedir.[221] Gölpınarlı da, daha sonraki yıllarda Muğla ile ilgili görüşünü tekrar etmemiş, Nihad Sami Banarlı'ya katılarak Niğde Mevlevihânesi'nde medfun olduğunu söylemiştir.[222] M. Zeki Oral, şâir Hâkî'ye ait bir manzumeye yer verdiği yazısında, Hâkî'nin;

Kemâli Ümmi ol sahibi kemâl
Burada eylemiş arzı cemâl

beytini naklettikten sonra, Kemâl Ümmî'nin Niğde'nin Yenice Mahallesi'nde yattığını not olarak ilave etmektedir.[223] Abdullah Uçman da "Kay-

---

216 Gölpınarlı, Abdulbaki, **Divan Şiiri- XV.-XVI. Yüzyıllar**, İst., 1954, s.11.
217 Gölpınarlı, **Divan Şiiri**, s.11.
218 Ölüm tarihi ile ilgili Hickman'ın de şüphesi vardır. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, Şeyh Cüneyd ve sonrası Safeviliğinin izlerinin bulunmaması Hickman'ın dikkatini çekmiş, bu sebeple şâirin, kaynakların bildirdiği 880/1475 tarihinden önce ölmüş olabileceği şüphesini dile getirmiştir. Bkz.
219 bkz. Hickman, **WWÜK**, ss. 57-82.
220 bkz. Ünver, **KÜ**, ss. 21-28.
221 Banarlı, **RTET**, s.508.
222 Gölpınarlı, Abdulbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, Ank., 1972
223 Oral, M. Zeki, "Niğde Hakkında", **Akpınar**, Yıl:5, Sayı:54-61 (Mayıs-I.Kânun 1941),s.15-16.

naklarda Karaman'da vefat ettiği kaydedilmekte ise de, türbesi Niğde'nin Yenice mahallesindedir"[224] diyerek onun ölüm yeri ve türbesinin bulunduğu şehir hakkında kanaatini belirtmektedir. Niğde İl Yıllığı'nda burada bulunan türbe hakkında bilgiler verilmektedir.[225]

Biyografik Osmanlı kaynaklarında, Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da bulunduğu hususunda ilk bilgi -belirttiği mahal farklı olmasına rağmen- Müstakim-zâde'ye aittir. Müstakim-zâde, şâirin Mudurnu'da medfûn olduğunu kaydetmektedir.[226] 1338 Yılı Bolu Sal-nâmesi'nde de şehrin tarihi tekke ve türbeleri sayılırken, Ümmî Kemâl Türbesi'nin, şehre altı saat mesafedeki Ümmî Kemâl Tekyesi'nde bulunduğu kaydediliyor.[227]

Bolu'nun Tekke Köyü'ndeki türbeye ve Kemâl Ümmî ile ilgili menkabelere ciddi anlamda ilk dikkat çeken Ali Vahit olmuştur.[228] 1932 yılında Bolu'da bulunduğu sırada, yüzyıllardan beri Temmuz ayında yapılagelen Ümmi Kemâl'i anma törenlerine katılmış, türbeyi ziyaret etmiş ve halktan dinlediği rivayetleri özetle kaydetmiştir.[229]

Son yıllarda -MKÜ gibi- yeni kaynaklara dayanılarak yapılan araştırmalarla Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da olduğu ciddi bir şekilde ileri sürülmüştür. Araştırmacı Hickman MKÜ ve Ali Vahit'in verdiği bilgilere dayanarak şâirin türbesinin Bolu'da Tekke[230] Köyü'nde bulunduğunu kabul etmektedir.[231] Ünver, Kemâl Ümmî'nin türbesinin nerede bulunduğu hususunu, kaynakları bir tenkide tâbi tutarak inceledikten sonra "**Eldeki deliller,**

---

224 Uçman, "Kemâl Ümmî", **Büyük Türk Klasikleri**, Cilt:3, s.39.

225 Yıllıkta türbe ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: "Şâirimizin türbesi sarı yonuz taştan yapılmış ve sonradan çatı yapılarak kiremitlenmiş bir mescit kısmı ve buna bağlı bir de, küçük, mezarının bulunduğu türbesi vardır. Bu iki kısım bir çatının altındadır. Sandukasının üzerinde bir sarık ile daha sonra mevlevi tekkesi olarak kullanılan büyük kısmın hâtırası olarak büyük bir tesbih bulunmaktadır." **Niğde İl Yıllığı**, 1973, s.157,158.

226 Müstakim-zâde, MN, 371.b.

227 BLS, s. 302.

228 Ali Vahit [Uryani?], "Kemal Ümmî Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 1. Kânun, 1933), ss. 212-215.

229 Ali Vahit, yazısında türbenin o zamanki haliyle çekilmiş bir de resmini vermektedir ki bu türbe daha sonra yıkılmış, yerine bugün yeni bir türbe yapılmıştır.

230 Köyün ismi halk arasında **Tekkeümmikemâl**, Tekke, **Koca Tekke**, **Tekkedere** biçimlerinde söylenmektedir.

231 Hickman, **WWÜK**, s. 68; Hickman, daha sonra Bolu'ya giderek Kemâl Ümmî Türbesinin bulunduğu Tekke Köyü'nde incelemeler yapmış ve bu konuda yeni bir makale yazmıştır. bkz. Hickman, William C., "Ümmi Kemâl In Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982, ss. 155-167.

Kemâl Ümmî'nin Bolu'da gömülü olduğunu göstermektedir. Ancak, Yunus Emre'den de bildiğimiz gibi, eskiden halkın sevip saydığı kişiler için, özellikle tarikat şeyhleri için 'makam'lar kurduğu bilinen bir gerçektir. Bazı kaynaklarda Kemâl Ümmî'nin Karaman'da, Manisa'da ve Niğde'de mezarı bulunduğunun ifade edilmiş olması, adı geçen yerlerde 'makam'ları bulunmasından kaynaklanmış olabilir."[232] demektedir. Ünver, ayrıca Hickman gibi, MKÜ'deki bilgileri, Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da bulunduğuna dair kuvvetli deliller olarak değerlendirmektedir.[233]

S. Zeki Kutucuoğlu da, Kemâl Ümmî ile ilgili araştırmalarında şâirin Tekke Köyü'nde yattığını, buradaki tekkeye vakfedilmiş arazi ve değirmenlerin bulunduğunu, özellikle Kemâl Ümmî'nin müridi Sarı Müderris'in çok miktarda arazi vakfettiğini ortaya koymuştur.[234]

Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddin dışındaki menkabevî kaynaklar, Kemâl Ümmî'nin Bolu ile ilişkisine ve türbesinin burada bulunduğuna dair önemli bilgiler vermektedirler. Derviş Ahmed, türbesinin ziyaret edildiğini, yılda bir kez büyük bir cemiyet toplandığını, kurbanlar kesilip tarikat ayinlerinin yapıldığını dile getirmektedir:

Ziyâret-gâh ola her dem mezârı
Ola halk içre anuñ i'tibârı

Gubâr-ı merkadi ola mübârek
Aña bir hâl vire Hakk-ı Tebârek

Ola cem'iyyet anda [yılda?] bir kez
Görem dirseñ var aña sen de bir kez[235]

'Âşık Ahmed de manzumelerinde sık sık Ümmi Kemâl'den söz etmekte, kendisinin de yaşadığı Tekke Köyü[236] ve civarına ait coğrafî mekânlarda

---

232 Ünver, KÜ, s.22.
233 Ünver, KÜ, s.22.
234 Kutucuoğlu, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-I" Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı:40 (Mart 1994), s.5; Kutucuoğlu, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-II", Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı:41 (Nisan 1994), s.10.
235 Derviş Ahmed, MKÜ, 16.a.
236 XIX. yüzyıl Osmanlı Kayıtlarında Köyün ismi Tekke-i Ümmî Kemâl olarak geçmekte, Sazak Nahiyesi'ne bağlı olduğu ve nahiyenin en yüksek vergisini (ortalama 10.000 kuruşun üzerinde) ödeyen köy olduğu görülmektedir. (bkz. Bayraktar,

şeyhin varlığını hissettirmektedir. Kemâl Ümmî'nin Bolu'nun Sazak bölgesindeki Boz Armud Dağları'nı mekân tuttuğunu kaydeden Derviş Ahmed'i[237], 'Âşık Ahmed de teyid etmekle, muhtemelen, türbesini vesile kılarak ondan yardım istemektedir:

Bozca Armûd erenleri
Bile gelür koñşı geri

'Âşık Ahmed çömezleri
Himmet eyle Ümmî Kemâl[238]

Sarı Müderris, Kemâl Ümmî'yi bizzat görmüş[239], ona intisap etmiş bir dervîştir. Dîvân'ında kendisi ile ilgili manzumeleri vardır. Kemâl Ümmî'nin Bolu'nun Sazak bölgesindeki Tekke Köyü ve çevresinde uzun yıllar yaşadığını, burada vefat ettiğini ve türbesinin burada olduğunu mersiyelerinden[240] anlıyoruz:

Şeyh var iken kış günleri vakt-ı bahâr idi baña
Ol Şeyh'sizin yaz günleri vakt-i şitâ oldı baña

Vardum anuñ yaylasına saldum nazar sahrâsına
Ol gök çiçekler **yas tutup** vâ-firkatâ dirler baña

Şeyh yolınuñ bülbülleri zârı kıluben her biri
Ol Şeyh içün yas okıyup yâ hasretâ dirler baña

Vardum anuñ türbesine virdüm selâm ravzâsına
Dostdan haber virür iken n'olmuş haber virmez baña

Didi namâzım kılmaduñ kılmaklığa kasd kılmaduñ
Kanı karındaşlık hakı diyüben[i] küsmiş baña

Didüm dirisin diriye kılmak namâz şer'î degül
Diri namâzın kılmaga fetvâ neden geldi baña

Dursun, Şer'iye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu (1838-1850), Ankara Üniv. SBF, Ank., 1995 (Basılmamış Doktora Tezi), s.156,157.

237 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.a.

238 'Âşık Ahmed, **Dîvân**, 40.a.

239 Şâirin, Kemâl Ümmî'yi gördüğünü ve ona intisap ettiğini şu beyitten anlamaktayız:
Bir gün turam Şeyhe varam Şeyh'in cemâlini görem
Küsdün [mü?] ola deyu soram küsme deyu çok yalvaram
SMD-II, 2.b.

240 Mersiyeler için mesela **bkz. SMD-II**, 2.a.-2.b., 7.b., 11.b.

Ümmî Kemâl gitmiş deyü aglar anıñiçün ay u gün
Ben nicesi aglamıyam andan togardı gün baña[241]

Kemâl Ümmî'nin vefat ettiği ve türbesinin bulunduğu yer hususunda bize en değerli bilgileri Bolu Şer'iyye Sicilleri vermektedir:

1093/1687 yılına ait ve "**Bolı Kazâsı karyelerinden Tekye nâm karyede medfûn merhûm Şeyh Kemâl Ümmî kaddese sirrehü'l-'azîz Hazretleri'nüñ vakf karyelerinden...**"[242] ibaresiyle başlayan sicilde; 1097/1685-86 yılına ait ve "**Bolı Kazâ'sına tâbi' merhûm Şeyh Kemâl Ümmî Tekyesi nâm karye[de] sâkin 'azîz merhûmuñ vakf re'âyâsından...**"[243] kaydına yer verilen sicilde ve ayrıca 1117/1705 yılına ait ve "... **ma'lûm ola ki kazâ-i mezbûrda medfûn Hazret-i Ümmî Kemâl kaddese sirrehü'l-'azîzüñ...**"[244] ibarelerine yer verilen sicillerde mutasavvıf şairin Bolu'da gömülü olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, Kemâl Ümmî'nin mezarının Bolu'nun 39 km. güneydoğusunda Sazak bölgesindeki eski adı Tekke[245], yeni adı Işıklar[246] olan köyde bulunduğunu kabul etmek durumundayız.[247] Bu türbe-

---

241 Sarı Müderris, **SMD-II**, 8.a.

242 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/833, 59.b.

243 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/834, 53.b.

244 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/844, 75.b.

245 Kutucuoğlu, Tekke Köyü ve Kemâl Ümmî Türbesi'yle ilgili şunları kaydediyor: "Ümmi Kemâl Türbesinde Yapılan Ziyaret ve Anma günleri; a-Bayram ve Cuma namazlarında yedi divan halkı toplanmaktadır. Bunlar Tekkeümmikemal, Bezarmut, Dereköy, Devren, Tekke Susuz, Tekke Pelitçik, Furunluk Köyleridir. b-Her yıl Temmuz ayının ilk haftasındaki Cuma günü yapılan ziyarete binlerce erkek ve kadın Bolu içinden ve dışından türbe etrafında toplanır, etraf bayram ve panayır gibi donanır, c- Kuran, mevlid okunduktan, va'z yapıldıktan, Cuma namazı kılındıktan sonra, Sakal-ı Şerif merasimini müteakip misafirler Ümmi Kemâl Köyü halkı tarafından evlerine davet edilir ve ağırlanır." Kutucuoğlu, "Ümmi Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993), s.10.

246 Şevket Gürel, Bolu evliyâlarından bahsederken Kemâl Ümmî'nin Gerede-Işıklar Köyü'nde medfun bulunduğunu kaydettikten sonra "Tekke Baba" adlı bir evliyânın da Tekke Köyü'nde yattığını söylemektedir. (bkz. Gürel, Şevket, **İstanbul-Anadolu Evliyâları**, Özyılmaz Ofset. İst., 1995, s.26) Burada ciddi bir yanlışlık vardır. Zira Işıklar, Tekke Köyü'ne yakın zamanlarda verilen bir isimdir. Diğer yandan Bolu'da Tekke Baba diye bilinen bir veli de yoktur.

247 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ali Vahit [Uryani?], "Kemal Ümmi Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 I.Kânun 1933), ss. 212-215; Hickman, William C., "Ümmi Kemâl In Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982, ss. 155-167.

mezar yakın zamanlarda, Kemâl Ümmî Tekkesi'nin yerine bina edilen Cami ile birlikte yeniden yapılmıştır.[248]

[248] Türbenin 1930'lu yıllardaki durumunu gösteren bir fotoğrafı Ali Vahit'in adıgeçen yazısıyla birlikte yayımlanmıştır. Ayrıca Kutucuoğlu arşivinde de türbe ile ilgili eski ve yeni fotoğraflar bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN ESERLERİ, ESERLERİNİN ŞEKİL VE TÜR BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ, DİLİ VE SAN'ATI

A. ESERLERİ

1. Risâle-i Îmân

Risâle-i Îmân[249], namaz ibadetini konu alan mensur bir eserdir. Namazı vecd ve huşû içinde kılmanın önemi üzerinde ağırlıklı olarak durulan eserde, namazdan sonra kabul edilip edilmeyeceği üzerinde de tefekkür edilmesi gerektiği bildirilmekte, bu konuda bir kısım hadislere yer verilmektedir.[250]

2. Kırk Armağan

Kırk Armağan[251], dînî-tasavvufî mahiyette 200 beyitlik bir manzum mesnevidir. Eserde, muhteva olarak ölüm ve ahirete göçüş sırasında insanın dînî ve ahlâkî güzelliklerden "Kırk Armağan" hazırlayıp götürmesi işlenmektedir.

Genellikle birçok Dîvân yazmasında kayıtlı bulunan Kırk Armağan'ı tanıtmak için en eski tarihli nüsha olan MC[252] nüshasındaki metni esas aldık.

---

249 Eserin bilinen tek nüshası, *Topkapı Sarayı Ktp.*, Hafet Efendi, 178 nolu mecmua içerisinde(98.b-108.b) dir.

250 Bu konuda ayrıca bkz. Yazpınar, **Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, s. 18.

251 Mesnevinin adı MC nüshasındaki (bkz. Nüsha Tavsifleri) metnin (11.b-21.a) başında şu ser-levha ile kayıtlıdır: "Mesnevî Der-beyân-ı Kırk Armağan Min Kelâm-ı Kemâl-i Ümmî"

252 bkz. KISALTMALAR; Nüsha Tavsifleri

Eserin bir kırk hadis tercümesi olduğunu söyleyenler[353] olduğu gibi ölüm konusundaki bir hadisin şerhinden ibaret olduğu görüşünü ileri sürenler[354] de vardır. İncelemelerimiz bizi ikinci görüşü benimsemeye yöneltti. Nitekim mesnevinin biri baş, diğeri son kısmında bulunan şu beyitler bu görüşü kuvvetlendirmektedir:

Ol Nebî'nüñ bir hadîsi gey sahîh
Râvi kılmışdur rivâyet hoş melîh (12.a)

Bu hadîs uşda tamâm oldı hemân
Hem bilindi cümle ol Kırk Armağan (20.a)

Remel Bahri'nin "Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün" vezniyle yazılan mesnevi, dini-tasavvufi didaktik eserlerin girişini çağrıştıran şu beyitlerle başlar:

Bil ki B'ismi'llah dilüñ misbâhıdur
Hem ma'âni gencinüñ miftâhıdur

Her kim evvel işde B'ismi'llah diye
Cân u göñül birle yâ Allah diye

Her murâdı tizirek hâsıl ola
Her neden kim korkarısa kurtıla

....

Tañrı adı birle söze girelüm
Şer' gül-zârında güller direlüm (11.b-12.a.)

---

[353] Abdulkadir Karahan **İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri** adlı eserinde (İst., 1954, s.146-149) XV. yüzyılda Anadolu sahasında yapılan kırk hadis tercümelerinin ikincisi olarak Kemâl Ümmî'nin Kırk Armağan'ını sayar. Aradan 40 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen bu görüşünde ısrarlıdır. bkz. Karahan, Abdulkadir, "Dini Edebiyatta Kırk Hadis", **Türkiye** [Gazetesi], 22 Aralık 1995, s. 10.

[354] Bu görüş İsmail Ünver'e aittir. Ünver, Karahan'ın görüşlerine katılmayarak Kırk Armağan'ın ölüm konusundaki bir hadisin şerhi olduğunu söyler. bkz. Ünver, **KÜ**, s.21-28.

Eserin konusu şöyledir: Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ölmek istediğini, çabuk ölmesi için kendisine dua etmesini ister. Peygamber de kendisine, ölümün -Tanrı'dan başka herkes için- mutlaka geleceğini, ancak ona hazırlıklı olunması gerektiğini söyler. Bu hazırlıkların her birisi birer armağan olarak ifade edilir. Armağanlar 10 menzilde takdim edileceklerdir. Her menzile 4 armağan gerekir. Armağanlar maddi şeyler olmayıp, dini-tasavvufi bir kısım kavramların insan tarafından meziyet olarak benimsenmesi, onlarla donanmış olarak ölüme hazırlık yapmasıdır.

Şâir önce menzilleri saydıktan sonra armağanların neler olduğuna geçer ve yine sırasıyla ifade eder. Mesela Azrail'e sunulacak armağanlar şu şekilde verilmiştir:

Geldük imdi yine 'Azrâ'îl sözin
Diñle bir bir söyleyelüm şeksüzin

...

Aña ol demde gerek dörd armağan
Ol ne dörtdür eydeyim bellü beyân

Biri oldur kim kişi her hasmını
Râzı kıla ger yidise kısmını

...

Hem birisin nedür añuñ dahı bil
Her ne kim borcuñ varısa ödegil

...

Hem birisi ölümin sanmakdurur
Ölüm içün hem yaraklanmakdurur

...

Hem biri oldur ki 'ışk u zevkıla
Tañrı'ya muştâk ola biñ şevkıla (13.b-14.a)

Menziller ve sunulacak armağanlar şunlardır:

I. Azrail'e Sunulacak Armağanlar: 1) Hasmı razı kılmak, gaybetini yaptıklarıyla helalleşmek, 2) Borçlarını ödemek, onlardan kurtulmak, 3) Ölümü her an düşünmek ve hazırlık yapmak, 4) Aşk ve zevk ile Tanrı'ya müştak olmak, yönelmek.

II. Sin (Kabir)'e Sunulacak Armağanlar: 1) Dilini berk, koğuculuğu terk eylemek, 2) Bevl (sidik)den kendini korumak, 3) Kur'ân okumak, 4) Dün namazı kılmak (Geceleri çokça namaz kılmak).

III. Münker-Nekir'e Sunulacak Armağanlar: 1) Doğru söylemek, 2) Gaybeti terk etmek, 3) Hak için alçaklık (tevazu) göstermek[188].

IV. Mîzân'a Sunulacak Armağanlar: 1) Halis amel kılmak, 2) İnsanı incitecek davranışlardan sakınmak, 3) Hoş hulklu (ahlâklı) olmak, 4) Çokça tesbih etmek (Subhanallah demek).

V. Sırat'a Sunulacak Armağanlar: 1) Kakıdığın yutmak (Kızması gereken yerdi insanı affetmek), 2) Haramdan perhiz etmek, 3) Cemaatle ibadete devam etmek, 4) Çok taat kılmak,

VI. Malik'e Sunulacak Armağanlar: 1) Tanrı korkusuyla her dem ağlamak, 2) Müflis kullara ve yoksullara gizlice yardım etmek, 3) İsyanı terk ile tevbe etmek, 4) Ataya anaya iyilik etmek,

VII. Rızvan'a Sunulacak Armağanlar: 1) Her zorluğa sabırla dayanmak, 2) Şükretmek, 3) Allah yolunda mal sarf etmek, 4) Emin olmak, hain olmamak,

VIII. Cebrail'e Sunulacak Armağanlar: 1) Az yemek, 2) Az ve öz konuşmak, 3) Az uyumak, 4) İstiğfar etmek,

IX. Resulullah'a Sunulacak Armağanlar: 1)Peygamberi sevmek, 2) Sünnetine uymak, 3) Ehl-i Beytini sevmek, 4) Ashabını sevmek,

X. Hak Taala'ya Sunulacak Armağanlar: 1) Emr-i Ma'ruf eylemek (Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek), 2) Nehy-i Münker kılmak, 3) Hal-

---

188 Armağanlardan eksik olan dördüncüsünün "Zinadan kaçınmak" olabileceğini düşünüyoruz.

ka öğüt vermek (Nasihat sahibi olmak), 4) Şefkat sahibi olmak (rahmet etmek, esirgemek),

Şâir armağanları saydıktan sonra kendisinin bunlardan hiçbirine sahip olamadığından yakınarak Tanrı'dan bağışlanma diler ve mesneviyi şu beyitlerle bitirir:

Bu cihân fânîdürür her kim buña
Meyl iderse düşer oñulmaz buña

O cihân bâkîdürür her kim oña
'Azm iderse azmaya işi oña

Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lât
Virdi olmayanda yokdur vâridât(20.b-21.a)

Bize göre Kırk Armağan, Kemâl Ümmî'nin tarikat anlayışını yansıtan bir eserdir. Bu eser, sülûk esnasındaki çeşitli menzilleri ihtiva etmektedir. Burada sayılan kavramların birçoğu Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si[256] ile Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât'ında[257] ortaya koydukları "Dört Kapı-Kırk Makâm" esprisinde aynen yer almaktadır.[258]

Kırk Armağan ve Hazîre-i Kuds, Kemâl Ümmî'nin manzum tercüme konusundaki başarısını gösteren iki önemli eserdir. Özellikle yazılış tarihini tesbit edemediğimiz Kırk Armağan'ın, dil ve üslup bakımından Divân'ı kadar dikkate değer olduğunu kabul etmek gerekir.[259]

256 Bu eser için bkz. Eraslan, Kemâl, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", **TDED**, Cilt. XXII, İst., 1977, s.45-120.

257 Hacı Bektaş-ı Velî, **Makâlât**,(Haz: Esad Coşan-Hüseyin Özbay), KB Yay., Ank., 1990.

258 Bu konudaki bir değerlendirme için bkz. Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12.

259 Vasfi Mahir Kocatürk, Kırk Armağan'ı, şâirin ömrünün sonlarına doğru yazdığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Elimize geçen eski bir parçasına göre Kemal Ümmî'nin Kırk Armağan adlı ayrı bir eseri de vardır. Dil ve ifadesi daha mütekamil olan bu kitabı, ömrünün sonlarına doğru yazdığı anlaşılıyor. Didaktik olan bu eseri kırk bahistir." TET, s. 283.

3. Hikâye-i Hazîre-i Kuds

Dîvân yazmalarının bir kısmında bulunan Hikâye-i Hazîre-i Kuds'ün[260] tanıtımında, tarihî nüsha olmak bakımından ikinci sırada bulunan MK1 nüshasını[261] esas aldık. 139 beyit tutarındaki mesnevi Müctes bahrinin "Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ ' i lün / fe 'i lün (fa' lün)" kalıbıyla yazılmıştır.

Mesnevi, Enes bin Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadisin nazma çekilmesiyle meydana gelmiştir. Şâir bunu şu beyitlerle ortaya koymaktadır:

Enes rivâyet ider Mustafâ Muhammed'den
Ol enbiyâ vü rüsul pîşevâsı Ahmed'den (7.b)

Hak'a şükür ki bu görklü hadis tatlu kelâm
Anuñ 'inâyetile nazma geldi oldı tamâm (11.a)

Eserin konusu kısaca şudur: Ahirette Uçmak ve Tamu ehli birbirinden ayrıldıktan sonra Tanrı, mürseller, nebiler, veliler, şehitler ve kendisine çok ibadet edenler başta olmak üzere bütün Cennet'e girecekleri Aden Uçmağı'nda özel bir kısım olan Hazîre-i Kuds'e yerleştirecek ve orada cemâlini gösterecektir.

Mesnevi şu beyitlerle başlamaktadır:

Çü başladuk söze evvel be-nâm-ı B'ismi'llah
Ki her işümüzi ebter komaya ol Allâh
Hezâr hamd ü sipâs ol Celîl ü Cebbâr'a
Dahı salât u selâm ol Resûl-ı Muhtâr'a

...

İşit Hazîre-i Kuds'i ne hoş hikâyetdür
Esah rivâyet ü şîrîn ü ter 'ibâretdür (7.a-7.b)

Tanrı, Rızvan'ı Aden Uçmağı'ndaki Hazîre-i Kuds'ün kapılarını açtırmak ve bezemek üzere Feytoş adlı hûriye gönderir. Feytoş ve Rızvan'ın

---

[260] Mesnevinin adı, MK1 nüshasındaki metnin (7.a-11.b) başında şu ser-levhâ ile kayıtlıdır:
"Hikâyet-i Hazîre-i Kudsî"

[261] bkz. KISALTMALAR; Nüsha Tavsifleri

bezedikleri Hazîre-i Kuds'e şu tertip ile girilir: Hz. Peygamber'in sağ yanında Âdem Peygamber, Âdem'le Hz. Peygamber arasında Ebu Bekr; sol yanında Halil Peygamber, Halil'le Hz. Peygamber arasında Ömer; Hz. Peygamber'in arkasında Osman ve önünde de elinde "Livâ-yı Hamd" sancağı bulunan Ali yer alacaktır. Bu gidiş sırasında Hz.Peygamber yetmiş nefis hil'at giyinmiş, başında saltanat tacı, elinde nurdan kamçısıyla, beyaz inciden bir "Burak" üzerinde olacaktır.

Muhammed anda bine bir Burâk'a evvel kim
Yaratmış ola ag incüden anı Hayy u Hakîm

Mübârek egnine yitmiş nefîs hülle giye
Ki degmeye hiç anuñ gibi hülle kimseye

Hem ura başına tâc adı saltanat tâcı
Dahı Habîb ala nûrdan eline bir kamçı

O kamçınuñ adı melek kamçısıdur bilesiz
Bugün uyarsañuz aña yarın dahı bilesiz (8.b)

Hazîre-i Kuds'e gelindiğinde ferişteler koşarak inmesine yardımcı olacaklar, onun ardından önce mürseller, nebiler ve daha sonra da diğer Hazîre-i Kuds ehli inecekler, kendilerine ayrılan minber ve kürsülere oturacaklardır.

Tanrı, Cebrail'e perdeleri kaldırmasını emredecek, "kızıl yâkût"tan olan "azîmet perdesi" hariç bütün perdeler kalkacaktır. Tanrı, onlara "Merhaba dostlarım" diye hitap ederek "hoşgeldiniz" diyecektir. Meleklere emrederek ziyafet sofraları kurduracak, Uçmak içeceklerinden sunduracak, giysilerle donattırarak hûriler armağan edecektir.

Bundan sonra Davut Peygamber Tanrı emriyle nurdan bir minber üzerine çıkarak güzel sesiyle Zebûr okuyacak, onun ardından da Hz. Peygamber bir ulu minber üzerinde, Tanrı'nın bahşettiği güzel bir sesle Rahman Suresini okumaya başlayacaktır. O ana kadar Uçmakta bir hareketsizlik varken bu okuyuş sırasında Uçmak ehli ile birlikte kuşlar ve ağaçlar da kendilerinden geçecek, üstün hallere ulaşacaklardır. Bu esnada Tanrı emriyle Cebrail, aradaki azamet perdesini de kaldıracak, Tanrı'nın cemalini gördüklerinde takatleri kesilecek ve secdeye kapanacaklardır. İşte o zaman Tanrı onlara başlarını kaldırmalarını, bu günün ibadet günü değil, ebediyyen ilâhî nimetlere gark olma günü olduğunu söyleyecek ve vaadlerini yerine getirdiğini bildirecektir.

Çü va'de kılmışıdum kim size bu mülki virem
Muhâlefetsüz uş itdüm o va'dem üzre kerem

Hem eyledüm kamuñuzı visâlüme lâyık
Ki gördüñüz niteliksüz cemâlümi hayık (11.a)

Mesnevinin son kısmında şâir Hazîre-i Kuds'teki Uçmak hayatının özellikleri ve güzellikleri üzerinde durur ve dünya ile kıyaslar:

Zihî visâl-i bekâ kim fenâ vü fürkatı yok
Zihî cemâl ü bekâ kil firâk u hasreti yok

Zihî bahâr u çemen kim hazân u kışı yok
Zihî sabâh u zihî gün ki gice teşvîşi yok

Zihî dügün ki anuñ âhirinde mâtem yok
Zihî şetâret ü şâdî ki gussa vü gam yok

...

Dahı anuñ gibi ter-bâg u tâze gül-şen yok
Ki bülbülinde melâl gülinde diken yok (11.a -11.b)

Eser, şâirin bağışlanma dileğini iletmesinden sonra şu beyitle bitmektedir:

Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lât
Şefâ'at isteriseñ vir Muhammed'e salavât (11.b)

Hazîre-i Kuds mesnevisi, vezin aksaklıkları bir yana bırakılırsa, şâirin, Kırk Armağan'dan sonra, manzum tercüme ve şerh konusunda başarılı olduğunu ortaya koyan güzel eserlerinden biridir. Özellikle Cennet ehlinin Hazîre-i Kuds'e kabulü ve oradaki hayatın anlatımı oldukça renklidir. Diğer yandan şâirin tasvirler kadar diyaloglarda da başarılı olduğu görülmektedir. Eserde, kendisini sınırlayan tercüme kısmının bitiminden sonraki beyitlerde şâirin "hikemî" üslubu tekrar kendini hissettirmektedir.

4. Risâle-i Vefât

Risâle-i Vefât[262], bildiğimiz kadarıyla tek nüshası bulunan 91 beyitlik bir mesnevidir. Kırk Armağan ve Hazîre-i Kuds mesnevileri bir kısım Dîvân yazmalarında bulunmasına rağmen Risâle-i Vefât hiçbir Dîvân yazmasında yer almamaktadır. Ancak kelime hazinesi ve söyleyiş bakımından şâire ait olduğunu söyleyebiliriz.

Mesnevi, Remel bahrinin "Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün" kalıbıyla yazılmış ve ölüm konusunu ihtiva eden bir eserdir.

Mesnevi şu beyitle başlar:

Añarsañ hendesin añgıl Hudâ'nı
Hudâ'nı hem Muhammed Mustafâ'nı (20.b)

Şâir, diğer mesnevilerinde olduğu gibi son beyitte Risâle-i Vefât'ın veznini kaydeder:

Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lât
Tañrı hak bâtıl kamu esnâm u Lât (23.a)

5. Dîvân

Dîvân, Kemâl Ümmî'nin dünya görüşünü, tasavvuf anlayışını, sanatçı kişiliğini en iyi yansıtan eseridir. Hickman, Kemâl Ümmî Dîvânı'nı, merkezi Erdebil'de bulunan "Safevî Tarikati"nin (bkz. Tarikatı) Anadolu'daki şubelerinden birinin niteliğine ışık tutan tek edebî delil olarak görmektedir.[263]

Eserin bütünü göz önüne alındığında bir yanda sünnî itikada mensup samimi bir dindarın dinî vecd ile söylediği manzumeler, bir yanda oldukça yüksek bir tasavvufî cezbeyi terennüm eden manzumeler, bir diğer yanda evrenselleşmiş bir takım ahlâkî telakkileri din ve tasavvuf zemininde seslendiren beyitlerle insan ve insanla ilgili telakkileri hikemî bir tarzda ifade eden beyitler dikkati çeken ilk hususlardır. Buna şâirin, dindar-mutasavvıf kişiliğini ön plâna çıkarmaya çalışmasına rağmen, aruzu kullanması, kafiyeyi

---

262 Tek nüshası Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kitapları, 71/2'de (20.b - 23.a) kayıtlı; Mesnevinin başında şu ser-levha bulunmaktadır: "Vefât-ı Kemâl Ümmî Rahmetü'llahi 'Aleyhi ve 'Alâ Cemî'i'l- Evliyâ Ve's- Sâlihîn Beyân"

263 Hickman, WWÜK, s. 82; Bu konu için ayrıca bkz.Tarikatı

sağlam ikame etmesi, cinaslarla oynayışı, dönemine göre yeni sayılabilecek bazı şekil denemelerine girmesi de eklenince, Dîvân'da gözardı edilemiyecek bir san'at endişesinin gözetildiğini de ilave edebiliriz.

Kemâl Ümmî, Dîvân kelimesini kullanmıyor.[264] Bunun yerine bir bey-tinde "defter", bir başka beytinde de "risâle"sinden bahsediyor ki, bize göre şâir bu beyitlerle, diğer eserlerinin yanısıra 3034 beyti aşan Dîvân'ını da kasdetmektedir:

Kişi dür bu defteri sakla Kemâl Ümmî sözin
Zîra kim söz ehli yüz biñ kişide bir kişidür (55/7)

Çü bir sâlûs-ı pür-zerkam riyâ deryâsına garkam
Risâlem sûretüm hırkam gören sanur ki dîn-dâram (12/26)

Şâirin kendi elinden çıkmış, yahut hayatta iken tertiplenmiş bir Dîvân nüshası elimizde mevcut değildir. Bazı şiirlerin seçilerek kaydedildiği en eski kaynak, şâirin ölümünden 10 yıl sonrasının tarihini (890/1485) taşıyan Mecmû'a-i Resâ'il ü Eş'âr'dır.[265] Kemâl Ümmî Dîvânı'nın, Dîvân halinde karşımıza çıkan en eski nüsha MC'den başlayarak XIX. yüzyılın sonuna kadar hemen her yüzyılda -en az birkaç kez- istinsah edildiğini görmekteyiz. Bu da eserin özellikle halk arasında ve tekke çevrelerinde yüzyıllar boyu okunduğunu düşündürmektedir.[266] Bu Dîvân, klasik manada bir mürettep Dîvân değildir. Eldeki yazmalara bakarak bunların neye göre tertip edildikle-rini söylemek imkansızdır.[267] Mevcut yazmaların bir kısmında rastladığımız

---

264 Bursalı Mehmet Tahir Bey eseri Dîvan-ı Kebir olarak isimlendirir, OM, s.152.

265 Söz edilen nüshalar için bkz. Nüsha Tavsifleri

266 Aslında bu tip eserlere bu çevrelerde bir edebi eser olmaktan çok bir ibadet ve irşad hatta âyin eseri olarak bakıldığını görüyoruz. Birçok tarikat şeyhi de eserle-rini bu maksatla kaleme almıştır. Cönk ve mecmûalarındaki ilahi ve gazellerin bu törensel-dini hayatın her safhasında dini - sosyal bir fonksiyonu olduğu, doğum, evlenme, bayram, ölüm gibi bir kısım formellerin tekrarlandığı zamanlarda okun-dukları göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılır. bkz. Güzel, TŞ, s. 251-434; "Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2.bs., Ank., 1992, ss.234-281; Akyeloğlu, İ.Hakkı, "Bolu ve İlçelerinde XV. Yüzyıldanberi Süregelen Musiki İle Cönkten İlahi Okuma Geleneği, Yunus Emre ve Şiirlerinin Varyantları", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Cilt: 3'ten ayrıbasım, Ank., 1992, s. 1-6.

267 Dîvân nüshaları üzerinde çalışanlardan Hickman, MC ve BU1 nüshalarındaki manzumelerin tertibi konusunda bir karşılaştırma yapmasına rağmen belirli bir sonuca ulaşamamıştır. (bkz. **MDÜK**, ss. 197-207) Ünver de Hickman'ın görüşüne katılarak manzumelerin rastgele sıralandıklarına, Dîvân'ın belirli bir tertibe sahip olmadığı düşüncesine varır. Ünver, **KÜ**, s. 23.

tertip, muhtemelen aynı tertibe sahip eski bir nüshadan kopya edilmiş olmalarıyla ilgilidir. (**bkz.** Nüsha Tavsifleri; Nüsha Şecereleri)

Münferit manzumeler istisna edilirse[268] Kemâl Ümmî Dîvânı'nın günümüze kadar neşri yapılmamıştır.[269]

Tesbit, tamir ve tahlil yoluyla ele aldığımız Kemâl Ümmî Dîvânı metni, esas olarak MC, MK1, BU1, FB gibi tarih ve hacim bakımından birinci derecede önemli nüshalarla NO, AÖ1, MCON1, AE1, AE2, HM, İÜ1, PP, TS ve DŞ gibi ikinci derecede önemli nüshaların karşılaştırılmalarıyla meydana getirilmiştir.

Bizim tertiplediğimiz Dîvân'da, muhtelif nazım şekil ve türlerinde (**bkz.** Nazım Şekilleri ve Türler) toplam 144 manzume bulunmaktadır.

a. Nüsha Tesbit Çalışmaları

Kemâl Ümmî Dîvânı'nın yazmaları hakkında ilk bilgileri İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu[270] adlı çalışmada buluyoruz. Burada İstanbul kitaplıklarında bulunan 8 yazma[271] yer almaktadır. Amerikalı bilim adamı Hickman, yaptığı araştırmalar sonunda bilinen nüsha sayısını 19'a çıkarmıştır.[272] Araştırmacı S. Zeki Kutucuoğlu adı geçen çalışmalara

---

268 Münferit yayınların sayısı da pek fazla değildir. Bunlar hakkında bir fikir vermek için bkz. Köprülü, M. Fuad, **Eski Şâirlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi**, İst., 1934, s. 68; Oral, M. Zeki, "(Kemali Ümmi)nin Bir Ağıtı", **Akpınar**, Cilt:1, Sayı:12 (Şubat 1936), ss. 12-14; Uraz, Murad, **Türk Edip ve Şâirleri**, Cilt:2, İst., 1939, s. 63; Gölpınarlı, **Divan Şiiri**, s.35, 36; Ünver, KÜ, s. 25,26; Güzel, TŞ, s. 392-394; Yavuzer, Hayati, "Ümmi Kemâl Divanı'ndan Bir Manzume", **Bolu Üçtepe**, Yıl:3, Sayı:33-34 (Ağustos-Eylül 1993) s. 4.

269 Zeki Velidi Togan, Kemâl Ümmî'nin şiirlerinin 1870 yılında Buhara'da basıldığını yazmaktadır. (**bkz. Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İst., 1981, s. 488) Ancak yaptığımız bütün araştırmalara rağmen bu baskı nüshalardan birinin günümüze intikal edip etmediğini öğrenemediğimiz gibi hakkında bir bilgi de edinemedik.

270 **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, ss.28-31.

271 Bu yazmalara ilişkin kendi bölümlerinde bilgi verilecektir.

272 Hickman, MDÜK, ss. 197-207, Hickman, nüshalardaki manzume sayıları ile ilgili bazı rakamlar vermekte ise de bunların ciddi bir incelemenin sonucu olmadığı açıktır. Mesela terci'-i bend tarzındaki manzumelerin her bir bendini müstakil manzume gibi değerlendirmiştir.

kendi tesbit ettiği bazı yeni nüshaları da ekleyerek yayımlamıştır.[273] Şâirin Dîvân'ındaki ayet ve hadislerle ilgili bir çalışma yapan Ahmet Yanpınar da 27 müstakil nüsha ile manzumelerin yer aldığı 10 mecmua tesbit etmiştir.[274]

Bizim araştırmalarımız sonucu bilinen nüsha sayısı oldukça artmıştır. Yüzyıllar boyu sevilerek okunduğunun bir belirtisi olarak sıkça istinsah edildiği anlaşılan Dîvân'ın daha pek çok nüshasının bulunacağını tahmin etmekteyiz.

b. Nüsha Tavsifleri

ba. Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar[275]

1. MC (Atatürk [Eski Belediye] Ktp., Muallim Cevdet K.485)[276]

Müstensih: Ebu'l-Berekât

İstinsah Tar: 11 Şa'bân 923/29 Ağustos 1517

var: 138; **ölç:** 200x140-155x95 mm; **st:**11; **yz:** nesih kırması; **kt:**aharlı; **c:**hâkî renkli kâğıtla kaplanmış, tamir görmüş, mukavva.

Nüshanın baş kısmı eksiktir. Ayrıca (29.b) ile (30.a) arasında da varak kopukluğu vardır. Eksikliklerin ne kadar olduğu hususunda bir bilgimiz yoktur. İlk (1.a) ve son (138.a) varakların yanısıra diğer bazı varaklarda da Muallim Cevdet Ktp. mühtü vardır. Bazı beyitlerin anlamlarını tasdik ve teyit eden ifadeler der-kenar edilmiştir.

---

[273] Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993), ss.10-12.

[274] Yanpınar, **Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, ss.22-36.

[275] Nüshaların isimlendirilmesi ve kısaltılmasında genellikle şöyle bir yol izlenmiştir: Nüsha, öncelikle bulunduğu kitaplığın veya yer aldığı bölümün adıyla isimlendirilerek kısaltılmıştır. (MK=Millî Kütüphane; FB= Fahri Bilge) Aynı bölümdeki birden fazla nüshayı kısaltırken de harflerin önüne rakamlar getirilmiştir. (MK1, MK2, AE1, AE2) Özel kitaplıktaki nüsha ise sahibinin ad ve soyadının ilk harfleriyle kısaltılmıştır. (DŞ= Danyal Şenburç)

[276] Bu değerli nüshayı ilk defa Hickman tesbit ve tavsif etmiştir. bkz. **MDÜK**, s.197.

Bilinen Dîvân nüshalarının en eskisidir. Tertip yönünden, bütün diğer nüshalardan tamamen farklı olup tek başına I. Grup Nüshaları[277] temsil etmektedir.

Sözbaşları ve çerçeveler kırmızı mürekkeple yazılmış, bu kısımlarda rutûbet lekeleri, mürekkep dağılmaları vardır, bazen tek bazen çift sütun kullanılmış, sayfa kenarları aşınmıştır.

Bazı eksikliklerine rağmen dil ve imlâ bakımından Dîvân nüshalarının en sağlamıdır. Müstensih P ( ) ve Ç ( )'leri üçer noktalı olarak yazmıştır. Emir kipindeki "it- (et-)" kelimesi bazen "id-" biçiminde yazılmıştır.

Arapça bazı tamlamaların yazılışında bir takım hususiyetler görülür: Tevvâbu'r-Rahîm yerine Tevvâb u Rahîm yazılması gibi. Farsça kelimelerin imlasında da diğer nüshalarda rastlanmayan bir harekeleme şekli görülür: bî-zâr, bî-dâr gibi kelimeler, beyzâr, beydâr şeklinde harekelenmiştir.

Baş: Hiç andan özge kimseden kamu halka nevâl irmez
...
Aña yüz biñ şükür minnet ki virdi bize çok ni'met (1.a)

Son: Şol şahıslar kim seniñile Hakk'içün yoldaş olur
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur (138.a)

2. MK1 (Milli Ktp., Yz: B.167)

Müstensih: Mustafa bin Hâcı Mehmed

İstinsah Tar: Rebî'ül-evvel 928/Ocak 1522

var: 91; **ölç:** 270x170-190x120 mm ; **st:**17; **yz:** harekeli nesih; **kt:** abadi;

c: eskimiş kahverengi meşin.

Nüsha "Zikr-i Tuhfe-i Erba'în" (1.a) ser-levhasını taşıyan Kırk Armağan'la başlamaktadır. Aynı sayfada Ank. Milli Ktp. mührü okunmaktadır.

[277] Nüsha Grupları için bkz. Nüsha Şecereleri

(1.b)'de, Nüshanın 13 Mayıs 1979'da İbrahim Öztemiz'den satın alındığına dair bir kayıt mevcuttur.

Ön kapak uçları iyice aşınmış, miklepsizdir. İlk 11 varağın dış köşeleri metne ulaşacak kadar yıpranmıştır. Kâğıtlarda koyu kahverengi lekeler oluşmuştur.

Sözbaşları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Çift sütun halinde, kenarlarda az miktarda tashih ifadeleri ile arkaik bazı kelimelerin yaşayan karşılıkları verilmiştir.

Bilinen Divân nüshaları arasında, eskilik bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Tertip yönünden, II. Grup nüshaların Kolbaşı durumunda olduğu söylenebilir.

Dil ve imlâ bakımından bir kısım özellikler arz eder. Şahıs ekleri yalnızca (-m) tarzında yazılmıştır. "dünyâ" vb. bazı kelimelerin imlası, vezin zaruretine rağmen "dünye" biçiminde tahfif edilerek değil, asıl yazılışıyla verilmiştir. Diğer yandan "ben, sen" gibi şahıs zamirleri bazen vezin zaruretiyle "bîn, sîn" şeklinde yazılmışlardır. (**bkz.** 55.a ve muhtelif yerler) Ünsüzlerde sedalılaşma ve yumuşama izlerine rastlanmaz. Diğer nüshaların birçoğunda "uçmag, yohsul" şeklinde geçen kelimeler bu nüshada "uçmak, yoksul" biçimindedir.

Baş: Bil ki Bi'smi'llah dilüñ mishâhıdur
Hem me'ânî gencinüñ miftâhıdur (1.a)

Son: Bu yıkılacak yapuya kapuya
Kapılmaz ululardan ögüt kapan (91.a)

3. AÖ1 (Millî Ktp., Adnan Ötüken.423)

Müstensih: Hüsrev bin 'Abdu'llah

İstinsah Tar: Rebî'ü'l-evvel 963/Ocak 1556

var: 128; **ölç:** 248x195-155x136 mm ; **st:**11; **yz:** harekeli nesih; **kt:** kalın beyaz renkli; **c:** kahverengi bez kaplı mukavva.

Yazmanın baş kısmı eksiktir. Eksikliğin miktarı belli değildir. Tertip yönünden II. Grupta yer alır.

İlk sayfalardaki sözbaşları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sonraki sayfalarda da sözbaşları için boşluk bırakılmış fakat bir kısım başlıklar yazılmamıştır.

Bazı sayfalarda zamanla oluşmuş kâğıt yanıkları vardır. Manzumeler her sayfada çift sütun halinde yazılmıştır. Harekelemede bazı istikrarsızlıklar göze çarpmaktadır.

Baş: Katında berâber ton u kalkan u zirih pûş
Umac oña halkuñ beg ü atlusı yayası (1.a)

Son: Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl
Zîre her dadı dadmayan toymaz (128.a)

4. MCON1 (AÜDTCF Ktp., Mustafa Con.717)[278]

Müstensih: Sâlih binHüseyin

İstinsah Tar: Cemâziye'l-âhir 963/Nisan 1556

var: 28.a-155.a; **ölç:** 200x150-135x90 mm ; **st:**11; **yz:** harekeli nesih; sözbaşları kırmızı; **kt:** düz filigranlı; **c:** baskılı, yaldızlı, miklebi düşmüş, yıpranmış.

Yazmanın baş kısmında (1.b-27.b) Arapça dualar ile yine Arapça manzumeler vardır.

Dîvân, (27.a)'nın ortasında "Ba'de't-Terâvîh Okuya bi't-Türkî" serlevhasıyla başlamaktadır. Manzumeler, genellikle "min kelâmihi'l-fâsih..." ibaresiyle başlayan ser levhalarla verilmiş. Tertip bakımından değil, fakat kelime ve ibare farklılıkları bakımından III. Grup nüshalar içine dahil edilebilir. Manzume sayısı bakımından eksik bir nüshadır.

Dil ve imlâ bakımından istikrarlı, arkaik söyleyişler bakımından zengindir.

Baş İy kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İy mukîm u ber-Kemâl ü bî-zevâl (28.a)

---

[278] Nüsha ile ilgili olarak bkz. Ünver, KÜ, s.23.

Son: 'Âşıkam diyübeni da'vî kılar çokdur velî
Pehlüvân oldur ki meydân iltidi her merdâneden(155.a)

5. BU1 (Beyazıt Devlet Ktp., Umumi.3357)[279]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ? (XVI.yy)

var: 128; **ölç**: 200x150-140x95 mm; **st**:13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: aharlı; **c**: koyu kahverengi, sırtı meşin, bezle desteklenmiş, zencirekli, mıklepli ve köşebentlidir.

Tarihsiz olan nüshanın XVI. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz. Dîvân "Vele zikru'llahi a'lâ ve hüve bi't-takdîmi ulâ hâzâ Kitâb-ı Münâcât-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla başlamaktadır. Varak (1.a, 1.b, 2.a, 127.b)'de ve ayrıca muhtelif sayfalarda, üzerinde "Muhammed Es'ad el Mevlevî" ibaresi okunabilen bir vakıf mührü vardır. 1.a'da ayrıca "vech-i tahrîr bin ikiyüz otuz dört senesi..." ifadesi bulunuyor.

Dîvân, tertip yönünden II. Grup Nüshaların en önemlilerinden biridir. Varak karışıklıkları vardır. 57-77 arası varaklar 48-49 varaklar arasına alınarak tarafımızdan yeniden düzenlenip numaralandırılarak çalışmamızda değerlendirilmiştir.

Çift sütun üzre çerçevesiz, başlıklar ve vasıta beytleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır, bazı sayfalarda lekeler bulunmaktadır.

İmla bakımından bir takım kararsızlıklar görülmektedir. "gibi" edatı bazen de "bigi" biçiminde yazılmıştır. Bu iki farklı yazılışta neyin esas alındığı belli değildir. Türkçe kelimelerin imlası vezne göre düzenlenmiştir. (**bkz.** Vezin)

Baş: Î kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl (1.b)

---

[279] **bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.30, no:6.
Nüsha, Hickman'ın çalışmasında, o gün için bilinen nüshaların en hacimlisi olarak değerlendirilmiştir. bkz. **MDÜK**, s.199 vd.

Son: Yârab bu tâc u hırka hakkıçün ki geymişüz
Pâk eyle içimüzi dahı taşımuz bigi (127.b)

6. FB (Milli Ktp., Fahri Bilge, Yz: FB.218)[280]

Müstensih: Ahmed bin Muhammed İmâm-zâde

İstinsah Tar: Receb 1095/Nisan 1684 (942 tarihli bir nüshadan istinsah edilmiştir)

var: 354 S.; **ölç:** 208x150-145x103 mm; **st:**11; **yz:** harekeli nesih; **kt:** saman sarısı renkli, ayyıldız filigranlı,; **c:** şemseli kahverengi meşin.

Başı ve sonu tam, görünüşü itibariyle itinalı bir nüshadır. Bilinen nüshaların en hacimlisidir. Terüp bakımından II.Grup nüshaların önemlilerinden biridir.

Sözbaşları kırmızı, renkli müzehheb ser-levha, metin sınırları kırmızı çerçeveli, çift sütun halinde intinsah edilmiş, her sayfaya numara verilmiştir.

Dil ve imlâ bakımından, özellikle harekeler bakımdan daha yeni bir imlâ özelliğine sahiptir. Bu konuda da belirli bir istikrar yoktur. Mesela "eydür" kelimesi çoğunlukla "ider" tarzında harekelenmiştir.

Baş: İ kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İ mukîm ü her-kemâl ü bî-zevâl (1)

Son: İgen düzme kim sofî evüñi sinledür
Dön i gaflet atına binüp çapan (353)

7. AE1 (Millet Ktp., Ali Emiri, manzum. 41)[281]

Müstensih: ?

---

280 Bu nüsha ilk defa Kutucuoğlu tarafından tesbit edilmiştir. Ancak nüsha ile ilgili olarak verdiği manzume sayısı hatalıdır. Hickman gibi Kutucuoğlu da terci'-i bend tarzındaki manzumelerin her bir bendini müstakil bir manzume saymıştır. bkz. Kutucuoğlu, "Ümmî Kemâl'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993), s.11.

281 bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.28.29, no: 1

İstinsah Tar: 14 Şa'bânü'l-mu'azzam 1050/ Kasım 1640-41

var: 123 sâhife; **ölç**:250x150-168x110 mm; **st**: 17; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âbâdî ve âharlı; **c**: köşeleri aşınmış, sırtı bezle desteklenmiş, yaldızlı, şemseli ve zencirekli, koyu kahverengi meşin.

Tertip yönünden III.Grup Nüshaların en önemlilerinden biridir. Hurûf-i Hecâ ile istinsah edilmiş, birçok manzumenin vezinleri çerçeveler arasına kaydedilmiştir. Sonradan sahife numaraları eklenmiş olup 27. ve 47. sahifelerden sonra bir miktar kopukluk vardır.

Söz başları ve çerçeveler kırmızı, manzumeler çift sütun halinde yazılmıştır. Nüsha tashih görmüş, tashihler der-kenar edilmiştir. Kelime ve beyit değişikliklerinin yanısıra, imlâ ile ilgili tashihler de mevcuttur. Tenkitli metin hazırlanırken özellikle bu tashihlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bu tashihlerin önemli bir kısmını ilaveler (kelime-beyit) oluşturmaktadır. Ayrıca kısa kelime açıklamaları vardır.

Baş: İy kadîm ü zü'l-celâli ve'l-cemâl
İy mukîm ü ber-kemâlî bî-zevâl (1)

Son: Bahş eylemeyince Hak miskîn hidâyet
Bu 'ışk odına yanubeni sen tütemezsin (123)

8. AE2 (Millet Ktp., Ali Emiri, manzum. 42)[281]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: XV.-XVII.yy ?

var: 80; **ölç**: 155x123-134x90 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli adi nesih; **kt**: normal kalınlıkta, yerli esmer; **c**: vişne çürüğü kâğıtla kaplı, cilt kapakları kopmuş.

Nüsha "Li'ş-Şeyhi's-Sâlikîn ve Kutbü'l-'Ârifîn Ümmî Kemâl Revveha'llahu ... Fi't-Tevhîd ve'l-Münâcât" ser-levhasıyla başlamaktadır. Nüshanın baş (1.a) ve sonunda (85.a) Ali Emiri'nin mührü var. Son

[281] **bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.29,30, no: 4.

kısımlarında (84.b) 130 ibaresi okunmaktadır. Eğer bu bir tarihse ve 1130 olduğu kabul edilirse 1717-18 yılında istinsah edildiği düşünülebilir. Ancak genel değerlendirme itibariyle daha eski döneme ait özellikler ihtiva etmektedir.

Tertip yönünden hurûf-ı hecayı esas alan III.Grup nüshalardan olup Divân'a sonradan ilave edilen bazı manzumeler bu tertibi bozmuştur.

Tamamı 85 varak olan yazmanın sonunda Nizâmî ve Yunus Emre'nin bir kaç manzumesi bulunmakta, Dîvân (80.b)'nin ortasında bitmektedir.

Nüshada varak karışıklıkları olduğundan elimizdeki kopyaların üzerindeki numaralara göre tarafımızdan yeniden düzenlenip sıraya konmuş, metin tespitinde bu numaralar kullanılmıştır. nüshada sözbaşları kırmızı, bazen yeşil mürekkeple yazılmış, baş ve son varaklar tamir görmüştür.

Dil ve imlâ bakımından dikkate değer bir nüsha olup XV.-XVI. yüzyılların imlâ özelliklerine sahiptir.

Baş: Î kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl (1.b)

Son: Kemâl Ümmî sen evvel nefsüñ öldür
Dahı ayrukları bu yola kındur (80.b)

9. HM (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud. 3343)[283]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ? XVI-XVII. yüzyıl

var:76; **ölç**: 240x180-180-115 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih; **kt**: saman sarısı, normal kalınlıkta, mühreli; **c**: ebru kâğıtla kaplı, sırtı meşinle takviye edilmiş mukavva.

Tarihsiz olan nüshanın dil ve imlâ özellikleri bakımından en geç XVII. yüzyılda istinsah edildiğini düşünüyoruz.

---

[283] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.30, 31 no:8.

Nüsha "Hazâ Kitâb-ı Ümmî Kemâl Budur" ser-levhasıyla başlamaktadır. Tertip yönünden II.Grup nüshalardandır. Ancak bu tertipteki nüshaların 51-84 arasındaki manzumeleri istinsah edilmemiştir.

Sözbaşları kırmızı, çift sütun halinde yazılmıştır. Dil ve imlâ bakımından değerli bir nüshadır.

Baş: Î kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl (1.b)

Son: Genc-i penhân bulududise gey sakın fâş eyleme
Çünki müflissin ko vurma rızkile bihûde lâf (76.a)

10. İÜ1 (İst. Üniv. Ktp., Ty.584)[284]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: XVIII.yy ?

var: 189 sâhife; **ölç**: 220x145-170x95 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âharlı, saman sarısı; **c**: sırt kısmı dağılmış, ebru kaplı kırmızı meşin.

Tertip yönünden II.Grup Nüshalar arasında yer alır. Ancak bu grupta bulunan manzumelerden yaklaşık 30 tanesi eksiktir.

Bazı sayfalar dağılmaya yüz tutmuş olan yazmaya sonradan sahife numaraları verilmiştir. Bazı beyitlerin ilk mısraları yazılmamıştır. (bkz. s.164: 10,11,12. beyitler) Son iki varakta bulunan manzumeler başka bir el tarafından ilave edilmiştir.

Baş: İy kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İy mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl (1)

Son: 'Aklum ü bilüm var dir iken dünye yaparsın
'Âkil kişi taş üstüne toprak mı sıvadur (189)

---

[284] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu**. I, İst., 1947, s.31, no:9.

11. TS (Topkapı arayı, Sultan Reşat.545)[285]

Müstensih: Hurşid Enver

İstinsahTar: 1226/1811

var:166 s.; **ölç**: 230x170-180x120 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âharlı, ince, saman sarısı; **c**: üzeri ebru kâğıtla kaplı, mıkleplı, meşin.

"Dîvân-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla başlayan yazmada "Topkapı Sarayı Tahrir Komisyonu" kaydı vardır.

Tezhipli ser-levha, yeşil-kırmızı çerçeveye sahiptir. Genellikle "Kemâl Ümmî" tarzındaki sözbaşları kırmızı mürekkeplidir. Nüshada bazı varak kopukluklarının olduğu, eksik manzumelerden anlaşılmaktadır. Sonradan her sayfasına numara verilmiştir. Son kısımda Nizâmî'ye ait, fakat "Münâcât-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla verilmiş bir münâcât ile Derviş 'Alî mahlâslı bir "İlâhî-i Şerîf" yer almaktadır.

Nüsha, dil ve imlâ bakımından bir özellik arz etmez. Yakın dönemlerde özen gösterilmeden istinsah edilen nüshalardandır. Manzume, beyit ve kelime eksikliklerinin yanısıra harekeleme (vocalisation) hataları da çoktur.

Baş: Ey kadim ü zü'l-celâli zü'l-cemâl
Ey mukîm ü her-kemâl ü bî zevâl (1)

Son: Çün sen kemâli lütf ile lâ-taknatû didüñ
Cürmüm ne deñlü çog ise kat' itmezem recâ (165)

12. PP (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa.415)[286]

Müstensih: Halîl Şükri

İstinsah Tar: 1244/1828-29

[285] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.29, no:2; Karatay, Fehmi Dehem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, İst., 1961, s.96,97, no:237.

[286] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.29, no:3.

var: 83; **ölç**: 210x155-166x118 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âharlı beyaz; **c**: üzeri kâğıt kaplı meşin.

Tertip bakımından II. Grup nüshalardandır. Manzumeler, çift çerçeveli iki sütun halinde istinsah edilmiştir. Mahlâs ve vezin kısımları kırmızıdır.

Beyit ve kelime eksiklikleri ile bazı mısralarda tamamen varyantlaşma sayabileceğimiz farklılıklar vardır.

Baş: Çü başladuk söze evvel be-nâm-ı B'ismi'llah
Ki her işimiz ebter komaya ol Allah (1.a)

Son: Safa lâyıkların şevkı hakkıçün
Agisnâ yâ gıyâse'l-müstagisin (83.b)

13. DŞ (Danyal Şenburç Nüshası-Bolu)

Müstensih: Es-Seyyid Hâfız Ahmed bin Süleymân

İstinsah Tar: Şevvâl 1250/Ocak 1835

var: 90; **ölç**: 218x155-150x103 mm; **st**: 14; **yz**: harekeli nesih; **kt**: düz filigranlı krem renkli Avrupa kâğıt; **c**: sağlam görünümlü, mıklepli kahverengi meşin.

Yazma "Hazret-i Şeyh Ümmî Kemâl Kitâb-ı Şerifi" ser-levhasıyla başlamaktadır. Manzumeler, çift sütun halinde kırmızı çerçeveler arasındadır. Sözbaşları için satır boşlukları bırakılmış fakat yazılmamıştır. Tertip bakımından II. Grup nüshalardandır.

Beyit ve kelime eksikliklerinin yanısıra fazla miktarda ibare farklılıkları vardır. İmla yönünden Dîvân'ın oluştuğu yüzyıldan çok daha sonralarının imlâ özelliklerine sahiptir.

Baş: Ey kadîm ü zü'l-celâli zü'l-kemâl
Ey mukîm ü pür-kemâli bî-zevâl (1.b)

Son: Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl
Zirâ her dadı dadmayan bilmez (90.b)

bb. Diğer Nüshalar

14. AÖ2 (Ank. İl Halk Ktp., Adnan Ötüken. 2554)[287]

Müstensih: Hudâ'î-zâde

İstinsah Tar: Muharrem 1221/Mart-Nisan 1806

var: 93; **ölç:** 225x165-161x111 mm; **st:** 13; **yz:** harekeli nesih, fihrist çerçeveleri, söz başları ve hitam beyitleri kırmızı; **kt:** üç ay filigranlı; **c:** şirazesi dağılmaya yüz tutmuş, kartonla desteklenmiş yaldızlı ve çiçek motifli.

15. AÖ3 (Ank. İl Halk Ktp., Adnan Ötüken.1154)[288]

Müstensih: Şeyh Hâcî Bekir Sagmânî

İstinsah Tar: Receb 1229/ Haziran-Temmuz 1814

var: 59; **ölç;** 205x145-155x107 mm; **st:** 15; **yz:** harekeli nesih, söz başları ve çerçeve kırmızı; **kt:** filigranlı; **c:** tamir görmüş, cevizî yeşil bez kaplı mukavva.

16. A (AÜDTCF Ktp.,A.122)[289]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: Şa'bân 1168/Mayıs-Haziran 1755

var: 95; **ölç:**? mm; **st:** 17; **yz:** nesih; **kt:** ?; **c:**?

17. B (AÜDTCF Ktp., B.10)[290]

Müstensih: ?

---

[287] (bkz. Yanpınar, **Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, s.28.

[288] bkz. Hickman, **MDÜK**, s.198.

[289] bkz. Hickman, **MDÜK**, s.198.

[290] bkz. Hickman, **MDÜK**, s.199.

İstinsah Tar: ?

var: 14; ölç: mm; st: ; yz:; kt:; c:

18. MK2 (Millî Ktp., Yz: A.5161)

Müstensih: Süleyman er-Râcî

İstinsah Tar: 1021/1612-13

var: 57; **ölç:** 190x136-148x105 mm; **st:** 14 ; **yz:** nesta'lik ; **kt:** arma fligranlı, bazı yapraklar yanık, baş yapraklar siyah cedvelli; **c:** desenli kâğıt kaplı mukavva

19. MK3 (Millî Ktp., Yz: A.1887)

Müstensih: Mehmed

İstinsah Tar: Receb 1028/Haziran 1619

var: 78 ; **ölç:** 215x155-145x105 mm; **st:** 11; **yz:** harekeli nesih; **kt:** çıpa fligranlı; konu başları kırmızı ; **c:** siyah meşin harap

20. MK4 (Millî Ktp., Yz: A.3754)

Müstensih: Hâfız Ebu Bekr el-Zekib 'Abdulvahhab Efendî-zâde

İstinsah Tar: Rebi'ü'l-âhir 1290/Mayıs 1873

var: 59; **ölç:** 243x183-210x130 mm; **st:**16; **yz:** harekeli nesih; **kt:** eser-i cedit; **c:** ciltsiz

21. MK5 (Millî Ktp., Yz: A.3674/1)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 1-35; **ölç:** 211x152-150x105 mm; **st:**17; **yz:** harekeli nesih; **kt:** yıldız fligranlı; **c:** ciltsiz

22. MK6 (Millî Ktp., Yz: FB.326)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 48; **ölç**: 240x170-189x93 mm; **st**:21; **yz**: harekeli nesih; **kt**: taç arma ve harf filigranlı; **c**: yeşil bez sırtlı ebru kaplı mukavva

23. MK7 (Millî Ktp., Yz: A.4356)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 91; **ölç**: 245x180 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: leopar filigranlı, konu başları kırmızı; **c**: sathı desenli kâğıt kaplı, üst cild kapağı kopuk, alt cild kapağının kenarları kahverengi meşin

24. MK8 (Millî Ktp., Yz: A.3886)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 99; **ölç**: 200x150-140x95 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: daire içi çıpa filigranlı; **c**: ciltsiz

25. MK9 (Millî Ktp., Yz: A.1182)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 69 ; **ölç**: 220x165-175x118 mm ; **st**:15; **yz**: harekeli nesih, söz başları kırmızı; **kt**: üç ay filigranlı Avrupa; **c**: meşin sırtlı, eski

26. MK10 (Millî Ktp., Yz: A.3674/2)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 36.a.-73.b.; **ölç**: 210x152-150x100 mm; **st**: muhtelif; **yz**: nesih kırması; **kt**: birleşik harf filigranlı; **c**: ciltsiz

27. MK11 (Millî Ktp., Yz: A.1229)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 37; **ölç**: 195x145-147x100 mm; **st**:15; **yz**: harekeli nesih, söz başları kırmızı; **kt**: âbâdî; **c**: meşin şemseli, eski

28. MK12 (Millî Ktp., Yz: A.764)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 43; **ölç**: 180x147-132x95 mm; **st**: 9; **yz**: harekeli nesih, başlıklar kırmızı; **kt**: beyaz Avrupa; **c**: ciltsiz

29. MK13 (Millî Ktp., Yz: A.1184)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 66; **ölç**: 212x156-170x122 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih kırması, söz başları kırmızı; **kt**:birleşik harf filigranlı âdî; **c**: eski

30. MK14 (Millî Ktp., Yz: A.3753)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 41; **ölç**: 200x150-150x100 mm; **st**: 15; **yz**: nesih, söz başları kırmızı; **kt**: nem lekeli Avrupa; **c**: kahverengi meşin

31. BU2 (Beyazıt Devlet Ktp., Umumi.5308)[291]

Müstensih: 'Alî bin Hâcî 'Abdu'llatîf ibn İmrânü'r-Rehâvî

İstinsah Tar: 983/1576

var: 135.b-209.b; **ölç:** 208x140 mm; **st:** 13; **yz:** harekeli nesih, kırmızı çerçeveli; **kt:** saykallı kâğıt; **c:** şirazesi hafif dağılmış, zencirekli, sırtı tamir görmüş koyu kahverengi meşin.

32. DB (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba. 416)[292]

Müstensih: Mahmûd bin Muhammed

İstinsah Tar: 22 Rebî'ü'l-âhir 1033/12 Şubat 1624

var: 91; **ölç:** 205x145-160x95 mm; **st:** 11; **yz:** süslü nesih; **kt:** âharlı krem rengi; **c:** mıklepli kahverengi meşin.

33. YB (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar. 2635/1)[293]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 1.b.-101-b.; **ölç:** 240x170 mm; **st:** 17; **yz:** harekeli bozuk nesih, söz başları kısmen kırmızı; **kt:** mühreli beyaz; **c:** kahverengi meşin kap içinde

34. OE1 (Atatürk [eski Belediye] Ktp., Osman Ergin. 295)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: 1312/1896

291 Dîvân'ın içinde yer aldığı bu mecmuanın daha geniş bir tanıtımı için bkz. Pekolcay, Necla, "Türk Dili ve Edebiyatına Ait Bazı Metinleri İhtiva Eden YAZMA BİR MECMUA", **TDED**. 1954, ayrı basım, ss.349-364

292 bkz. Hickman. **MDÜK**, s. 198.

293 Nüsha ilk kez Ahmet Yanpınar tarafından tanıtılmıştır. (bkz. **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, s.26.

var: 66; **ölç**: 205x150-151x103 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih, sözbaşları ve çerçeve kırmızı; **kt**: hafif âharlı, sarımtırak; **c**: şirazesi dağılmış, sırtı bezle takviye edilmiş mukavva.

35. OE2 (Atatürk [eski Belediye] Ktp., Osman Ergin. 296)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var:69; **ölç**: 215x160-165x120 mm; **st**: 15; **yz**: nesih-rik'a kırması, ser-levha ve söz başları kırmızı; **kt**: düz çizgili, filigranlı; **c**: sırtı meşinle takviye edilmiş mukavva.

36. İÜ2 (İst. Üniv. Ktp., Ty.5677- Mecmua)[294]

Müstensih:

İstinsah Tar: 1263/1846-47

var:1.b.-41.b.; **ölç**: 230x155-145x85 mm; **st**: 19; **yz**: ta'lik kırması ; **kt**: âharlı, krem rengi; **c**: tezyinatlı, basma zencirekli, miklepli ve şirâzeli, meşin.

37. İE1 (İst. Üniv. Ktp., İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, T.2832)[295]

Müstensih:

İstinsah Tar: 1205/1790-91'den sonra

var: 52; **ölç**:215x140-125x70 mm; **st**: 16-17; **yz**: nesta'lik, ser-levha tezyinatlı; **kt**: âharlı, krem rengi; **c**: açık kahverengi meşinle takviye edilmiş koyu kahverengi, tezyinatlı, sağlam, meşin.

---

294 bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.30, no:7.

295 bkz. Hickman, **MDÜK**, s.198.

38. İE2 (İst. Üniv. Ktp., İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, T.3331)[296]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 129; **ölç**: 190x145-115x93 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih, mukaddime ve baştan ilk iki varağın çerçeveleri kırmızı; **kt**: bazı sayfalarında nem lekeleri bulunan âharlı; **c**: sırtı kahverengi meşinle desteklenmiş basma zencirekli, yaldızlı şemseli sağlam kırmızı meşin.

39. MM1 (Mevlana Müzesi Ktp.4981)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

40. KM (Koyunoğlu Müzesi Ktp.14033)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

41. Oİ (Sarajevo, Orijentalni Institut.3370)[297]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: 1172/1758-59

42. VT (Vatikan Ktp., Vatikan Turco.206)[298]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

---

296 bkz. Hickman, MDÜK, s.199.

297 90'lı yıllardaki Sırp saldırılarında, bu nüshanın bulunduğu arşivin isabet aldığı ve yandığı basındaki haberlerde yer almıştır.

298 Nüshanın tanıtımı için bkz. Rossi, Ettore, **elenco dei manoscritti turchi della Bibliotheca Vaticana**, Vatican, 1953, ss.181-182; Hickman, **MDÜK**, s.199.

bc. Mecmualar

43. Mecmû'a-i Resâ'il ü Eş'âr [Risâle-i Barak Baba] (Hacı Bektaş Ktp.196)[299]

Müstensih: Muhammed bin Bostanî

İstinsah Tar: 890/1485 (Gelibolî)

44. Câmi'ü'n-Nezâ'ir (Beyazıt Devlet Ktp.5782)

Müstensih: Eğridirli Hacı Kemâl

İstinsah Tar: 918/1512-13

45. Mecmû'a-i Eş'âr (Millî Ktp., Fahri Bilge.442)[300]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

46. Mecmû'a (Süleymaniye Ktp., Reşat Efendi.1186)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

47. Câmi'ü'l-Me'ânî (Nuruosmaniye Ktp.4904)[301]

48. Mecmû'a (S. Zeki Kutucuoğlu'nun Hususi Ktp., Bolu)[302]

---

299 Mecmuanın tanıtımı için bkz. Tatçı, **YED-II**, s.6.

300 Mecmuanın tanıtımı için bkz. Cunbur, Müjgân, "Eski Bir Mecmua-i Eş'âr'da Yunus ve Baba Yusuf'tan Birkaç Deyiş". **II. Uluslararası Türk Halk Semineri**, 7-8 Mayıs 1985 Eskişehir, [Tebliğ], ss.69-75.

301 Mecmuanın geniş bir değerlendirmesi için bkz. Ergin, Muharrem, " Câmi'ü'l-Me'ânî'deki Türkçe Şiirler". **TDED**, Cilt:3, İst., 1949, ss.509-569.

302 Mecmua'nın aslı, Kutucuoğlu tarafından fotokopisi alınarak Bolu İl Halk Kütüphanesine bağışlanmış, Eski Eserler.184 numara ile kayda girmiş, daha sonra Kültür Bakanlığı'nın emriyle diğer yazmalarla birlikte Ankara'ya alınmıştır. Biz,

c. Nüsha Şecereleri

Kemâl Ümmî'nin müellif hattı Dîvân'ı mevcut olmadığından metin oluşturulurken yazma nüshalara dayanmak gerekmektedir. Tesbitlerimize göre 40'ın üzerinde nüsha bulunmaktadır. Dîvân nüshalarının birbirleriyle ilişkisini tesbit edereken çeşitli kıstasları esas almak mümkündür. Tertip, yani manzumelerin sıralanışının yanısıra eksiklikler, fazlalıklar ile dil ve imlâ hususiyetlerine göre bu nüshalar arasında çeşitli bağlar kurulabilir. Bu bağlara göre de nüsha grupları oluşturulabilir.

Bizim tesbitlerimize göre nüsha gruplamalarında en büyük ayırıcı "tertip"tir. Metin tesbitinde esas alınan ve alınmayan nüshaların tamamı, aralarında bazı farklara rağmen, üç grup oluşturmaktadır.

I. Grup: Bu grupta en eski tarihli nüsha olan MC yer almaktadır.[303] Manzumelerin sıralanışında belli bir sistem yoktur. MC ile aynı tertibe sahip elimizde başka bir nüsha da yoktur. Bu tertiple başka nüshaların var olabileceğini düşünerek MC'yi I. Grubun kolbaşı nüshası olarak kabul ediyoruz. Manzumelerin sıralanışında II. Grup'taki nüshalarla tamamen ayrı bir sistem göze çarpar.[304]

II. Grup: Bu grupta, tertip bakımından birbirlerine çok benzeyen esas nüshalardan MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1, PP ve DŞ nüshaları yer almaktadır. Genel olarak manzumelerin sıralanışı aynı tertip üzeredir. Diğer yandan kelime ve ibare benzerlikleri bakımından da paralellikler bulunmaktadır. Başı eksik olmasına rağmen MK1, bu grubun kolbaşı nüshası durumundadır.

III. Grup: Huruf-i heca esasına göre tertiplenmiş nüshaların oluşturduğu gruptur. Burada, esas alınan nüshalardan AE1, AE2 ve TS yer almaktadır. Bilhassa AE2 ve TS arasında tertip yönünden büyük benzerlikler vardır. Varak kopuklukları istisna edildiğinde TS'nin, AE2'nin muahhar yazmalarından birinden, imlasının değiştirilerek kopye edildiği

Kırımoğlu'ndaki fotokopilerden faydalandık. XVI. yüzyıla ait olduğunu tahmin ettiğimiz Mecmuada Yunus Emre, Nesimi, Kemâl Ümmi, Cemâli, Abdi, Rûşenî ve daha başka şâirlere ait manzumeler var. Bir kısmı mükerrer olan manzumeler karışık olarak verilmiştir.

303 Nüshalar için bkz. Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar

304 Hickman, MC nüshası ile II. Gruptan BU1 nüshasındaki manzumelerin sıralanışını mukayese etmiş, kısmen ebcediyete dayanan aritmetik bir sıralanışla verildiği fikrini uyandıracak bir sonuca varmıştır. bkz. Hickman, MDÜK, s. 202.

anlaşılacaktır.Tertip bakımından değil, fakat diğer ortak özellikler bakımından MCON1'de bu gruba dahil edilebilir.

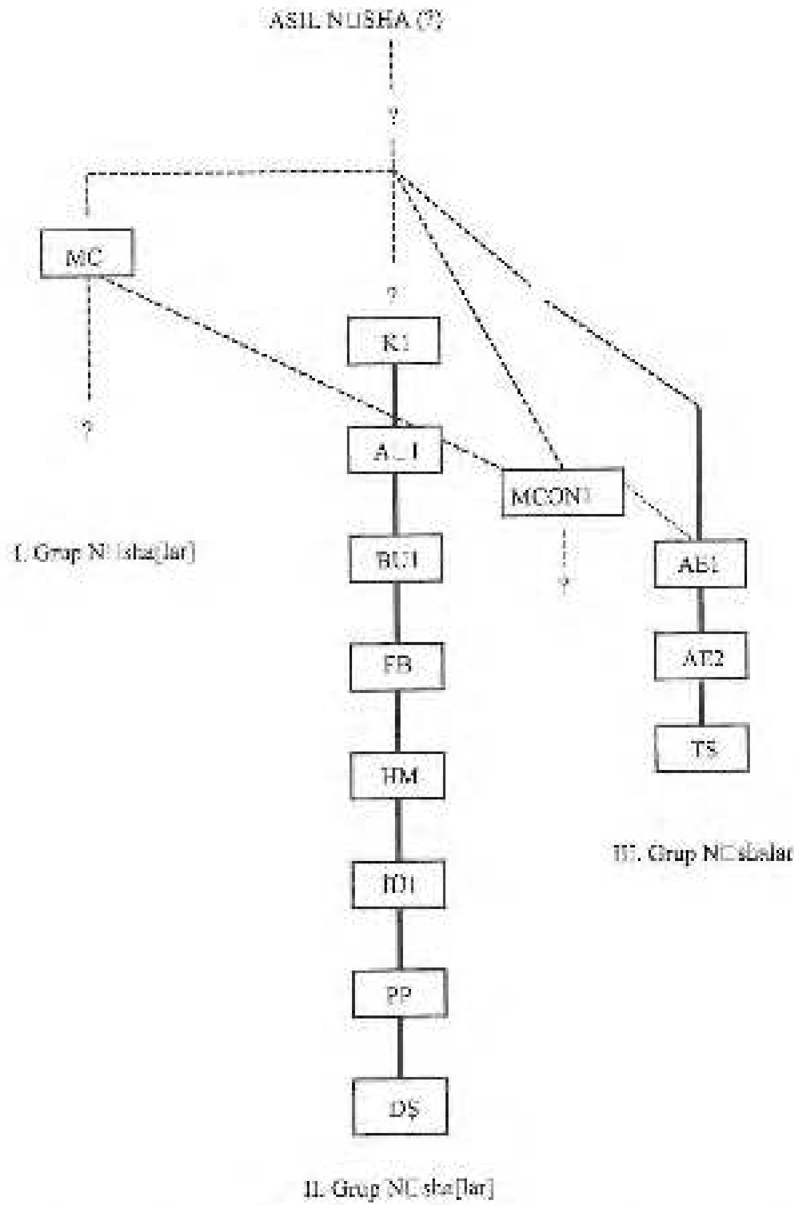
Bu gruptaki nüshalardan herhangi birini kolbaşı sayamıyoruz. Çünkü, AE1 eski bir tarih taşımasına rağmen AE2'nin dil ve imlâ özellikleri bakımından ondan daha eski olduğu veya eski bir tarihli nüshadan aslına sadık kalınarak kopye edildiği anlaşılmaktadır.

Bu gruplamaları, tenkitli metnin karşılaştırma notlarında daha belirgin bir biçimde izlemek mümkündür. (**bkz.** METİN)

Nüshalar arasında dil ve imlâ yönünden MC hâvâsî bir nüsha, diğerleri daha âvâmî nüshalardır. Avâmî nüshalarda halk söyleyişine yakın söyleyişler daha yoğundur. Esas alınan nüshalarda yazılıştaki harfler itibariyle istikrarsızlıklar çoktur. Mesela 45 n.m. için esas alınan 6 nushadan 3'ünde (MC, BU, HM) "salar" kelimesi "sin" harfiyle, 3'ünde (FB, PP, DŞ) de "sad" harfiyle yazılmıştır. (**bkz.**21/10)

MC dışındaki nüshalarda, özellikle BU1 ve FB'de, Farsça terkip -i'leri genellikle atıf vav'ları ile, bununla yazılması gerekenler de çoğu zaman kesre ile yazılmışlardır.

I. ve II. Grupların kolbaşıları MC ve MK1 arasında kelime ve ibare farkları bakımından paralellikler vardır. Bu durum MK1'in MC ile diğer II. Grup nüshalar arasında -tertip hariç- bir geçiş nüshası olduğunu düşündürür. Bu değerlendirmelere göre esas alınan nüshaların şeceresini şematık olarak şöyle ortaya koyabiliriz:

------- Muhtemel bağlantılı nüshalar ▬▬▬ Tertip ve imla bağlantılı nüshalar

.... Yalnız dil ve imlâ bağlantılı nüsha[lar]

B. KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI'NDA VEZİN, KÂFİYE, NAZIM ŞEKİLLERİ VE TÜRLER

1. Vezin

Kemâl Ümmî, Tekke edebiyatının bir mensubu olarak, heceden aruza geçiş sürecinin bütün özelliklerini eserlerinde hissettiren bir şâirdir. Dîvân'ındaki 135 nolu manzume hariç bütün manzumeler aruzla söylenmiştir.[305]

Vasfi Mahir Kocatürk "**... Divan'ında muhtelif aruz vezinlerini, devrine göre, kudretle kullanmaktadır**"[306] diyerek şâiri aruzu kullanmada devrine göre başarılı sayar.

İsmail Ünver, Kemâl Ümmî'nin şiirlerinin vezni ile ilgili olarak şunları tesbit etmiştir:

"Görebildiğimiz Dîvân nüshalarındaki şiirler, genellikle Dîvân şiiri nazım şekilleriyle ve aruzla yazılmıştır. Kemâl Ümmî'nin aruzu başarıyla kullandığı söylenemez. Tekke şâirlerinde görülen, şiirin sonunda vezni bir mısra olarak verme geleneğine Kemâl Ümmî'nin bazı şiirlerinde de rastlıyoruz."[307]

Dilindeki Türkçe kelimelerin yoğunluğu tabii olarak aruzun sınırlarını zorlamıştır. Bu sebeple imâle ve zihaflar[308] oldukça fazladır. Bazı manzumelerdeki imâle yoğunluğu bu manzumelerin hece ile söylendiğini bile düşündürebilir.

---

305 Köprülü başta olmak üzere birçok araştırmacı, Kemal Ümmi'nin manzumelerini aruzla yazdığını ifade etmişlerdir. Gölpınarlı, vezin konusunda birşey söylemez. Ancak Divan şiirleri için düzenlediği antolojiye alarak aruzla şiir söylediğini kabul ettiğini göstermektedir. Bu konuda bkz. Köprülü, **TET**, s. 361; Kocatürk, **TET**, s. 282; Ünver, **KÜ**, s.24; Gölpınarlı, **Divan Şiiri**, s. 11,35,36.

306 Kocatürk, **TET**, s. 282,283.

307 Ünver, **KÜ**, s.24.

308 İmâle ve zihaf için bkz. Pala, **DŞS**, s.234,536.

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl

Aga* kara saçuñ boyandı aga
Neye döndi şu bâga düşen aga

Taga urma tag 'adliñ merhem ur
Ki zulm odı yakar düşerse taga

Aga düşme bu yirde giç dâneden
Ki cânuñ kuşı uça göge aga

Yaga bala toyur kamu acları
Dilerseñ ki üstüñe rahmet yaga (37/1-4)

Ancak yukarıdaki ve benzeri şiirlerde, bütün müstensihlerin, dikkati çeken bir imlâ hassasiyeti gösterdikleri, Türkçe kelimeleri yazarken aruzun uzun ve kısa hecelerine uydurmak için gayret ettikleri görülür. Buna "kamu" kelimesinin imlasını genel bir örnek olarak verebiliriz. En eski tarihli Dîvân nüshası olan MC başta olmak üzere esas alınan bütün nüshalarda "kamu" kelimesi vezin icabı şu değişik imlalarla yazılmıştır: kamu (. .), kâmu (_ .), kamû (. _), kâmû (_ _)

Zihaflar da Kemâl Ümmî'nin şiirinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanısıra yabancı asıllı birçok kelime vezin gereği kasr yapılarak kullanılır: dünye (dünyâ), şeh (şâh), Zire (Zîrâ)

Bütün bu söylenilenlere rağmen Kemâl Ümmî, güzel bir Türkçe ile aruzu zaman zaman başarılı bir şekilde birleştirir:

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

Âh ol toriçün kim ne yiñi var ne yakası
Ol dahi ya biz ola ya astâr ölüm var

Âh ol agac at üzre binüp gitmek içün kim
İltüp bizi kabr içre koyalar ölüm var (46/47,48)

---

* Altı çizgiler imâleleri göstermektedir.

Dîvân'da ayrı bir hususiyet olarak musiki ile unsurlarına rastlanması şâirin musiki ile alakasını ortaya koymaktadır. Bu yönü şâirin şiirinde "âhenk" konusunda belli hassasiyetlere sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Gece ve gündüz uşşâk ve nevâ makamlarında ağladığını söyleyen şâirin[188], aruzda ahenk vasıtalarından sayılan imâle-i memdûd'dan da faydalandığı, bunu Türkçe'nin "kapalı heceleri"nde uyguladığı görülür. Aşağıdaki beyitlerde geçen "yazar" ve "yol var" ibarelerinde "-zar" ve "var" kısımları bir buçuk hece (- .) değerinde alınmıştır. Şâirin üslubuna hakim olan didaktizm, bu heceleri bir "şiddet vurgusu" ile okuma zaruretini de beraberinde getirmektedir.

Yazar(ı) humârını içen tevbe şarâbın
Hüşyâr dutar pendi gönül levhine yazar (45/2)

Yol var(ı) duruş mürşidile menzile iriş
Ger varmaz isen saçunı sakalunı yol var (45/7)

Dîvân'daki manzumelerin bahirler ve vezinlere göre dağılımı şöyledir:

<u>HEZEC BAHRİ</u>

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün :

1, 13, 14, 15, 16, 26, 35, 44, 49, 50, 57, 63, 65, 71, 72, 79, 97, 100, 101, 103, 105, 110, 114, 115, 118, 119, 123, 127, 133, 134, 144.

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün:

3, 12, 20, 25, 27, 34.

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün:

9, 22, 24, 33, 45, 46, 52, 67, 106, 117, 130, 138, 139.

---

[188] Ağlar bu Kemâl Ümmî kılur hasretile âh
Eydür dün ü gün derdile 'uşşâk u nevâda
(117/10)

<u>RECEZ BAHRİ</u>

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün:

76, 108, 113.

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün:

11, 60, 64, 104, 111, 136.

<u>REMEL BAHRİ</u>

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün:

2, 6, 10, 21, 29, 31, 39, 47, 53, 55, 58, 61, 62, 66, 68, 70, 75, 82, 85, 95, 99,109, 122, 124, 125, 128, 131, 137, 142, 143.

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün:

7, 8, 18, 38, 40, 41, 81, 86, 88, 91, 94, 96, 102, 107, 129, 141.

Fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lün:

(Fâ 'i lâ tün) **(fa' lün)**

84, 89.

<u>MUZÂRİ BAHRİ</u>

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'i lü / fâ 'i lün:

23, 30, 48, 54, 56, 83, 112, 121, 132.

<u>MÜCTES BAHRİ</u>

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün:
(fa' lün)

4, 17, 28, 32, 36, 59, 69, 74, 87, 90, 116, 120.

HAFÎF BAHRİ

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün:

(Fâ 'i lâ tün) (fa' lün)

5, 19, 42, 51, 73, 77, 78, 92, 93, 98, 126.

MÜTEKARİB BAHRİ

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl:

37, 80, 140.

43 nolu manzumenin aruzla yazılmış olma ihtimali kuvvetlidir. Ancak bu manzume, bulunduğu nüshalardaki şekliyle yeterince tamir edilemediği için vezni bulunamadı. 135 nolu musammat tarzındaki manzume hece vezni ile söylenmiştir.

2. Kafiye

Kemâl Ümmî'nin nazmının en sağlam yanlarından biri kafiyedeki hassasiyetidir.

Dünyâda bu çarhuñ kime ok atmadı yası
Kim kimse hiç anı ne çekibildi ne yası (130/1)

matlaı ile başlayan manzumesinin son beytinde hem kafiye ve redifi söyler, hem de sözünün nükte ve başka bir şâire nazire olmadığını, dolayısıyla kafiyece orijinal bir manzume vücuda getirdiğini ifade eder:

Ne nüktedürür kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinüñ gelür âhirleri YÂSÎ (130/31)

Tekke şiirinde genel olarak ikinci planda kalan bu husus Kemâl Ümmî Dîvânı'nda gerekli özene kavuşmuştur, diyebiliriz. Ağırlıklı olarak "göze göre kafiye" anlayışına sahip olan şâir, rastgele kafiye kullanmaz.[310]

Bazı manzumelerinde, Yunus'ta olduğu gibi mesela sedalı "c" ünsüzü ile, sedasız "ç" ünsüzünü aynı sesmiş gibi revi harfi yerinde kullanarak göze göre kafiye anlayışının dışına çıkarsa da bu durum çok az rastlanan bir durumdur:

Hudâ yâ mürvetüñden bir kapu aç
Yazuklu kullara rahmetleriñ saç

......

Kimin kend'özüñe kılduñ mukarreb
Kimi buta tapar kimi öper hâç

...

Kimi atlar biner kollar beyınce
Kimi dermânda iki pula muhtâc

...

Huyuñ degşürmezisen varma Hacca
Eger kılur iseñ kapuñdadur Hac (44/1,6,8,14)

Dîvân'daki kafiyeler, yapı bakımından değerlendirildiğinde yarım kafiyeye de rastlanmakla birlikte ağırlığın tam kafiyede olduğu görülür. Yarım ve tam kafiyelerin aynı manzumede kullanıldığı da görülmektedir.

Yarım kafiyeye örnek olarak bir manzumesinden aşağıdaki beyitleri veriyoruz:

...

---

310 Mesela kafiyeyi sadece bir "ses estetiği" olarak alan Yunus'ta "kulak kafiyesi" esastır. bkz., Tatçı, YED-I, s.57.

Ciger hicrân u gamdan cûşa geldi
Tahammül bendin efgân sili deşdi

Meger sâbirlık ol Hak vire yohsa
Uş âh u nevha mevci başdan aşdı

Ne bilür hâm olan şol hasta hâlin
Ki fürkat hirkatından bagrı bişdi

N'ideyin bilmezem kande gideyin
Bu gurbetde yolum ne sarpa düşdi (26/8-11)

Aşağıya bir kısmını aldığımız baharı konu alan kasidede şâir tam kafiye kullanmıştır:

Söyle i bülbül ki bugün tâze güller çagıdur
Hep bezendi ne ki var saru vü kızıl agıdur

Hûriler bigi tonanup çıhdı her dürlü çiçek
Hem akar sular sanasın sel-sebîl ırmagıdur

Bir nazar kıl ol Rahîm'ün rahmeti asârına
Kim bugün bu cümle 'âlem misli cennet bâgıdur

Gör ki niçe kıldı ölmiş yirleri girü diri
İşlenen bu kamu kudretler u şeh yasagıdur (29/1-4)

Kemâl Ümmî manzumelerinde ek redif ve kelime halindeki rediflerden de yararlanır. Dîvân'da hem kafiye hem de rediflerde en çok kullanılan ses "r" sesidir. Bu konuda bir fikir vermek için şunu kaydetmek yeterli olur kanaatindeyiz: Bizim tertiplediğimiz Dîvân'da, yalnızca gazel-ilahî (bkz.Türler) tarzındaki manzumelerden 25 tanesinin kafiye veya redifi "r" sesiyle oluşturulmuştur.

Kemâl Ümmî'nin manzumelerinin 13 tanesi (**bkz.** Nazım Şekilleri) musammat tarzında söylenmiştir. Bilindiği üzere musammatlar iç kafiyeye sahiptirler. Dîvân'da şâirin kafiyeyi kullanmadaki ustalığını ortaya koyan bu musammatlarda mısralar ortadan bölündüğünde geleneksel koşma tarzının ilk dörtlüğüne benzer bir yapı karşımıza çıkar. Dîvân'daki Şeyh Hoca 'Ali mersiyesinden seçilen beyitler üzerinde bu durumu şöyle gösterebiliriz:

Kanı ol mürşid-i kâmil / Ki bu dünyâ sarâyında
Güzetdi âhiret yolın / Kamu tedbîr ü râyinde

...

Ne kim Hak Tañrı buyurdı / Tutup terk itdi bu yurdı
Müdâm ol misk-bu yurdı / Varanı tevbe suyında

Ayâ kardaşlar u işler / Anuñ işini kim işler
Kim aña nice sarp işler / Geñezindi kolayında (25/1,8,9)

-------------- a (kâmil / -------------- b (sarâyında)
-------------- c (yolın) / -------------- b (râyinde)

...

-------------- d (buyurdı) / -------------- d (bu yurdı)
-------------- d (-bu yurdı) / -------------- b (suyında)

-------------- e (işler) / -------------- e (işler)
-------------- e (işler) / -------------- b (kolayında)

64 nolu manzume yarı musammat olup beyitlerinin ikinci mısrasında iç kafiye bulunmaz.

Dîvân'daki kafiyeleri, kelimeleri esas alarak şu şekilde tasnif edebiliriz.

a) Yalnız Türkçe kelimelerden oluşan kafiyeler: Dîvân'da, birçoğu cinaslı kafiye teşkil edecek şekilde çokça Türkçe kelimenin kafiyede kullanıldığını görüyoruz.[311] Mesela 82 nolu manzumenin bütün kafiyeleri Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. Musammat tarzındaki manzumelerde de aynı şekilde çok sayıda Türkçe kelimenin kafiyede kullanıldığını görmekteyiz.

Mevlâna inanmaz mısın korkuben utanmaz mısın
Ya mürşide tañmaz mısın kim yol u menzil kandedür (60/2)

---

311 Kocatürk, Kemal Ümmî'nin "... Türk nazmını çok kere Türkçe kelime ve kafiyelerle" işlediğine dikkat çeker. bkz. TET, s. 282.

Eyi yavuz biz dahı kullaruñuz
İşigüñ muhtâcı yohsullaruñuz (7/46)

b) Türkçe ve yabancı (Arapça-Farsça) kelimelerin karışık kullanıldığı kafiyeler: Dîvân'da bu hususta çok sayıda örnek vardır.

Bî-garaz Mugnî vü Vehhâb u Sahî
Müntakimsin begdeşüñ yokdur dalu (7/21)

c) Yalnız yabancı kelimelerden oluşan kafiyeler: Özellikle tevhid ve münacatlarda, Tanrı'nın sıfatlarıyla ilgili beyitlerde çok rastlanır.

Tañrı birdür bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlı hakdurur lâ raybe fîh

Ol münezzehdür ta'allukdan ne togdı ne ölür
Kim sıfatı Kul huve'llah ol Hak'uñ zâtı nezîh

Ol 'alîm ü 'âlim ü 'allâm-ı gaybüñ sırına
İrmedi irmez kamu 'allâm ü ser-şeyh u fakîh

Ol ulu'l-ebsâra her bir sun'ıla günden 'ayân
Gerçi a'mâdur göremez münkir ü dehrî sefîh (6/1-4)

d) Cinaslı kelimelerle oluşan kafiyeler: Kemâl Ümmî'nin kafiye anlayışının en çarpıcı yönünü cinaslı kafiyeler oluşturur. Bütün bir cinaslar yüzyılı sayabileceğimiz XV. yüzyıldaki bu yöneliş, şairin Dîvân'ında, ilki tamamiyle cinaslı kafiyelerle şiir söyleme, ikincisi ise fırsat buldukça her türlü kelimeyi cinas teşkil edecek şekilde kullanma olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.[312]

Dîvân'da mesnevi tarzında kafiyelendirilmiş ve 137 beyitten oluşan ilk tevhidin bütün beyitleri, bazı aksaklıklara rağmen, kendi içinde cinaslı kafiyelerle oluşturulmuştur:

---

312 Kemal Ümmî'nin cinaslı kafiyelerle yazdığı manzumelerin büyük bir kısmının aynı zamanda nazım şekilleriyle de ilgili olduğu kanaatindeyiz. (bkz. Nazım şekilleri)

...

Hemîşe döndürürsin dün ü güni
Kamu seyyâre birle ay u güni

Togar u tolınur döner tolanur
Ki dünyâ bunlaruñıla tola nûr

Mu'allak Kürsiyi çarh üzre asan
Saña bu kamu düşvâr işler âsân

Mutabbak yidi kat gök yaradansın
Dahı her yârı yara yaradansın

Yaratduñ anuñ altında yidi yir
Ezelden cümle mahlûkı yidi yir

Agır yiri yil üzre durıdan sen
Ulu 'arşı su üzre dürüden sen

Kılur hükm emrüñ ile Yidi Yıldız
Gelür yirlü yirince ay u yıl düz (1/7-13)

Gazel tarzındaki 53, 68,101, 102, 116 nolu manzumeler de cinaslı kafiyelerle oluşturulmuşlardır. Bunlardan 53 nolu manzume BU1 nüshasında (41. a) "Tecnis-i Tâm" ser-levhasıyla kayıtlıdır ve kafiye ile ilgili bir mana taşıdığını düşünüyoruz. Şiirin dış unsurlarıyla ilgili birkaç özelliği bir araya getirebilmesi, Kemâl Ümmî'nin kafiyeye verdiği önemi göstermektedir. Özellikle 116 nolu manzume bir "musarra-müselsel gazel"[313] olup tam kafiye ile söylenmiştir. Manzume bütünüyle aynı tam kafiyeyi taşımaktadır. Diğer yandan her beytin ayrıca kendi içinde kafiye bakımından nüans beraberliği vardır ve bunlar cinaslıdır. Bunu şematik olarak şöyle izah edebiliriz:

1 ---------- a (a^1)
---------- a (a^1)

2 ---------- a (a^2)
---------- a (a^2)

---

313 bkz. Pala, DŞS, s.183.

3 ---------- a (a^3)
---------- a (a^2)   (116/1-3)

Nazım şekilleriyle de ilgili olduğuna inandığımız bir kafiye hususiyeti de beyitbaşı-beyitsonu kafiyelendirmesidir.[314] Yine cinaslarla ilgili olan bu hususun özelliği her beyit sonunun, başladığı kelime ile cinas teşkil edecek tarzda düzenlenmiş olmasıdır. Dîvân'daki 37, 39, 45, 55, 67 manzumelerde bu hususu görmekteyiz:

Âşinâ (tanıdık) ------------- aşına (yiyecek)
-------------------------------- aşına (aşınmak)

Kaşına (kaş)--------------------------------
-------------------------------- kaşına (kaşınmak)

Taşına (dışına) ----------------------------
-------------------------------- taşına (taşınmak)

Başına (kafa) ------------------------------
-------------------------------- başına (yara)   (39/1-4)

3. Nazım Şekilleri ve Türler

a. Nazım Şekilleri

Aslında tekke şiirinin kendisine has nazım şekilleri ve özellikle kullandığı vezinler yoktur.[315] Kemâl Ümmî'nin kullandığı nazım şekilleri Divan şiiri nazım şekilleridir. Bu konuda birçok araştırmacı hemen hemen aynı şeyleri söylerler. V.M. Kocatürk, Kemâl Ümmî Dîvânı'nda münacatlar,

---

314 Şâir, nazım şekilleriyle ilgili olmadan da zaman zaman kafiyede bir takım orijinallikler ortaya koyar. Mesela aşağıdaki beyitte mısra başları Türkçe kelimelerle kendi arasında, mısra sonları ise yabancı kelimelerle kendi arasında kafiyelendirilmiştir:
Yogıdı Hak'dan artuga meyl ü mohabbeti
Varıdı anun iki cihândan ferâgatı
(23/45)

315 Tekke şâirlerini belirli bir nazım şekliyle sınırlamanın doğru olmadığını söyleyen Güzel "... pek çok tekke şiiri, dünden bugüne, divan şâirleri kadar divan tarzında kuvvetli eserler vermişlerdir" diyerek tekke şiirinin bu önemli özelliğini tesbit etmektedir. bkz. TŞ, s.281. Nazım Şekilleri için ayrıca bkz. Pekolcay, Necla-Selçuk Eraydın, İslâmî Türk Edebiyatı, 3.bs., İst., 1976.

na'tlar, kaside, gazel ve mesnevi şeklinde dini ve dervişane öğütler veren manzumeler bulunduğunu kaydeder.[316]

Ancak bu nazım şekillerini kullanmadaki başarısı konusunda görüşler ihtilaflıdır.

"Ozan"[317] makalesinde şâirin bir "gazel"inden bahseden Köprülü Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde de ondan " **Aruz veznini ve klasik nazım şekillerini kudretle kullanan**"[318] bir sûfî şâir olarak söz eder.

İ. Ünver ise " Görebildiğimiz Dîvân nüshalarındaki şiirler, genellikle Divan şiiri nazım şekilleriyle ve aruzla yazılmıştır. ... Dîvân'da en çok kaside-gazel biçiminde katiyelenmiş şiirlerle karşılaşıyoruz. Bunlar dışında terci-i bend, ilahî ve mesneviler vardır."[319] dedikten sonra "Bu şiirlerde nazım şekillerinin dikkatle kullanıldığı söylenemez"[320] diyerek şâirin, Divan şiiri nazım şekillerini kullanmada başarılı olamadığını ifade eder.

Ancak bu şekiller içinde sunulan manzumeler muhteva açısından ele alındığında Tekke edebiyatı unsurlarının ön planda bulunduğu görülür.[321] Bütün geçiş dönemlerinde rastlanan ve karşılıklı etkileşim izlerini taşıyan bu durum iki şekilde karşımıza çıkar: Yeni edinilen şekiller içinde geleneksel muhtevayı devam ettirmek ya da eski şekiller içinde yeni muhtevayı sunmak.

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki durum bundan farklı değildir. Din ve tasavvuf konusunda, söz gelimi Ahmed Yesevî'de genel olarak rastladığımız dörtlüklerle söyleme eğilimi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Kemâl Ümmî'de, yerini beyitlerle söyleme eğilimine bırakmıştır. Yani şâir, çoğunlukla nazım birimi olarak "beyt"e dayalı nazım şekillerini kullanmıştır. Kemâl Ümmî, Divan şiirinin, devrindeki oluşumundan dış **unsurlar** bakımından etkilenmiş, klasik edebiyatın nazım şekil ve türlerini, biraz da kendine has bir tarzda kullanmıştır.

---

316 Kocatürk, TET, s. 282; Banarlı, RTET, s.508.
317 Köprülü, M. Fuad, "Ozan", Edebiyat Araştırmaları, 2. bs, Ank., 1986, s. 135.
318 Köprülü, TET, s. 361.
319 Ünver, KÜ, s. 24.
320 Ünver, KÜ, s. 24.
321 Güzel, TŞ, s. 282.

aa. Kasîde

Kaside, mevcut bilgilere göre Anadolu sahasında ilk kez XV. yüzyılda görülür.[322] Bir mutasavvıf şâir olmasına rağmen Kemâl Ümmî devrin bu nazım şeklini, Dîvân'ında, beyit sayısı bakımından büyük bir yekun tutan manzumelerinde kullanır. Dîvân'da çeşitli türlerde 36 kaside bulunmaktadır. (**bkz.** Metin, ilk 36 manzume) Ancak bu kasideler, bölümler ve diğer yapı özellikleri açısından klasik kaside ile karşılaştırıldığında, kasideden daha çok gazeli andırırlar. Bunlarda kasidenin bazı bölümleri (nesib-teşbih, giriz-gâh vs.) olmadığı gibi özellikle fahriyeye de hiç rastlanmaz.[323]

Dîvân'daki kasidelerin bir kısmı musammat, yani mısraları ortadan bölünebilir tarzdadır. 3, 12, 20, 25, 27 ve 34 nolu kasideler aruzun 4 **me fâ 'î lün** kalıbıyla; 11 nolu kaside ise 4 **müs tef 'i lün** kalıbıyla söylenmiştir.

Kasidecilik yanı, şâirin, devrinin edebî muhitlerinin iklimine aşina bir mutasavvıf şâir olduğunu ortaya koyması bakımından dikkate değer.

ab. Gazel

Kemâl Ümmî'nin, nazım şekilleri ve türler hakkında belirli bir birikime sahip olduğunu kabul ediyoruz.[324] Nazım şekli itibariyle Dîvân'daki manzumelerin büyük bir kısmı gazel tarzındadır.

Bir kısmı musammat tarzında olan bu gazeller vezin ve kafiye gibi dış nitelikleri ile diğer ses unsurlarının kullanılışı yönlerinden Divan şiirinden farklı değildir. Hatta Kemâl Ümmî bu konuda devrin bir kısım şâirleriyle boy ölçüşebilecek, dış nitelikleri bakımından ustalık isteyen bazı manzumeler söyler. Bütün beyitleri birbiriyle kafiyeli olan ve "musarra gazel"[325] denilen tarzı, kafiyeleri cinaslı yaparak ve zenginleştirerek kullanmıştır. (**bkz.** 116 n.m.) Bu manzumelerden bir kısmı, gazel tarzında rastlanmayacak sayı-

---

322 Kaside hakkında bilgi için bkz.: Çavuşoğlu, **DŞ**, ss.17-77; Pala, **DŞS**, s. 283 vd.

323 Kaside ve bölümleri için bkz. Çavuşoğlu, **DŞ**, s.2 vd; Pala, **DŞS**, s. 284.

324 Şu beyit, şâirin gazel tarzına aşina olduğunun bir delilidir:

'Işkıla okuñ medhin o Şeyh-i 'Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî gazeldür
(24/24)

325 Bütün beyitleri birbiriyle kafiyeli olan gazellere denir. bkz. Çavuşoğlu, **DŞ**, s. 84; Pala, **DŞS**, s.183.

da çok beyitlerle söylenmiştir. Velûd bir şâir olan Kemâl Ümmî'nin bu tarz gazellerini "mutavvel gazel"[326] saymak gerekir.

Dîvân'da, musammat tarzında 6 gazel bulunmaktadır. Bunlardan 60,104, 111, 136 nolu gazeller aruzla, 135 nolu manzume ise hece ile söylenmiş tam musammatlardır. 64 nolu manzume ise yarı musammattır. Yani ikinci mısraların iç kafiyesi yoktur.

ac. Tecnîs-i Tâm

Tecnis-i tâm, kafiyeleri cinaslı olan bir gazelin, bazı Divân yazmalarındaki[327] adıdır. Dîvân'da kafiyeleri aynı şekilde düzenlenmiş 5 beyitlik bir de kaside (na't) bulunmaktadır. (**bkz.** 21 n.m.) Çok ayrı bir nazım şekli olmamakla birlikte daha ziyade **gazelin hususi bir şeklini** ortaya koyması bakımından önemli olan tecnis-i tam'lar, şâirin cinaslı kafiyeleri kullanma becerisini göstermesi bakımından dikkate değer. Dîvân'da 53, 68, 101, 102 numara ile kayıtlı manzumeler bu tarzdadır. Başlığı taşıyan manzumeyi aşağıya alıyoruz:

TECNİS-İ TAM

'Âşıkuz iki cihânda meylümüz bir yaradur
Kim kamu ma'şûkıla 'âşıkları ol yaradur

Ol bize bizden yakındur biz niçün andan ırak
Niçe bir agyâre nezdik olavuz ol yâra dûr

'Işk odı düşdi vü yakdı yüregümüz yagını
Ol harâret kısdı imdi agzumuzda yaradur

Beñzümüz saru gözümüz yaş yirine kan döker
İştiyâkından o şâhuñ göñlümüz pür-yâradur

[326] Mutavvel gazel konusunda Çavuşoğlu şunları söylemektedir: "Gazel-i mutavvel adıyla anılan beyit sayısı 15 ve bunun üzerindeki gazeller, daha çok divan şiirinin kuruluş ve gelişme dönemi olan XIII-XV. yüzyıl şâirlerinde görülür. Nesimî ve Ahmedî'nin divanlarında bu tür gazeller çoktur." DŞ, s. 88; ayrıca bkz. Pala, DŞS, s.182.

[327] bkz. BU1, 41a.

Sen dahı ol yara varmak dilerisen 'ışka uy
Hırsıla yoldan sapup nice düşersin yara dur

Kul kişi sultân huzûrunda uyur mı bir nefes
Gaflet içre nîçe bir gâfil yatursın yara dur

İrmek istersen sen ol mahdûma dâyim hizmet it
Kapusında dün ü gündüz tapusına yara dur

Mustafâ şol tâ'at içre (Mâ-ebednâk)idicek
İ 'aceb kimdür ki ol dergâha kulluk yaradur

Çün Kemâl Ümmî umarsın ol hekîmüñden devâ
İmdi âh u derdile bagrunı her dem yara dur (53/1-9)

aç. Mukaddem-Mu'ahhar

Dîvân'daki 70 nolu manzume BU1 nüshasında (41.b) "Mukaddem-Mu'ahhar" ser-levhasıyla kayıtlı olup "iade"[328] ve cinasın birlikte bulunduğu, kafiye yönünden de dikkate değer bir manzumedir. **Müselsel** veya **zincir-bend** özelliği arz etmesi bakımından aynı zamanda bir şekil hususiyeti[329] olarak gördüğümüz bu manzumenin kafiyelenişi şöyledir:

-------------------------------------- tapuñuz
-------------------------------------- tapuñuz

Tapuñuz --------------------------------------
-------------------------------------- kapuñuz

Kapuñuz --------------------------------------
-------------------------------------- yapuñuz

...

Sapuñuz --------------------------------------
-------------------------------------- tapuñuz

---

328 **bkz.**Tahirü'l-Mevlevi, **Edebiyat Lugatı**, İst., 1973, s.56.

329 Bazı kaynakların bu manzumedeki hususiyeti sadece bir edebî sanat telakkisi ile ilgili göstermeleri bizce yanlıştır. bkz.Dilçin,**Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ank., 1992, s.487.

Tapuñuz ------------------------------------
-- tapuñuz (70/1-3, 6-7)

Müselsel ya da zincir-bend özelliği arz etmediği halde, beyit başı-beyit sonu cinaslı kafiyelerle tanzim edilmiş ve yine hususi bir tarz diyebileceğimiz bir tarz daha dikkati çekmektedir. Nüshalarda herhangi bir isimle kaydedilmeyen bu tarzda 5 gazel vardır. Bunlardan 37, 39, 55 ve 67 nolu manzumeler 7'şer beyit, 45 nolu manzume ise 21 beyittir. Beyit sayısının genellikle 7 olması bir özellik gibi görünse de, cinaslı kelime bulma zorluğundan kaynaklandığını düşünmek daha mantıklıdır. (Bu tarzda bir örnek için **bkz.** Kafiye)

ad. Mesnevî

Gerek İran edebiyatında gerek Türk edebiyatında, muhtevaları bakımından kasîdeye benzeyen mesneviler yazıldığını biliyoruz.[330] Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki mesneviler de bu tarzdadır ve biri tevhid, diğeri münacat türündeki iki kasidedir. Şâirin mesnevi tarzını kullanmada oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Bunlardan özellikle ilkinde (**bkz.**1 n.m.) mesnevi tarzının bütün inceliklerinin yanısıra ses unsurlarından da yararlanır. Bütün kafiyeleri cinaslıdır ve şâirin dili hakkında da esaslı bir fikir verir.

Diğer manzumede de (**bkz.** 7 n.m.) mesnevi tarzını uygulayan şâir bize, bu vadide daha hacimli eserler yazmış olabileceğini düşündürür.

Mesnevi tarzı ve manzum hikayedeki asıl başarısını Kırk Armağan ile Hazîre-i Kuds'te görürüz. (bkz. Eserleri)

ae. Tercî'-i Bend

Dîvân'da, biri "tevhid-tehlîl" olmak üzere iki tercî-i bend bulunmaktadır. (**bkz.** 4 ve 89 n.m.) Terci-i bend tarzının XV. yüzyılda tekke edebiyatı muhitinde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından Kemâl Ümmî'nin bu iki manzumesi dikkate değerdir.

---

330 **bkz.** Ünver, İsmail, "Mesnevî", Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri), **Türk Dili**, Sayı: 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), s.432.

Şâirin bu tarzı sevdiği ve başarılı bir biçimde kullandığı görülüyor. "Lâ ilâhe ille'llah" redifli tevhid 7 bendden meydana gelmiş ve bendler birbirine şu vasıta beytiyle bağlanmıştır:

Budur diyen kişiye sinde mûnis û misbâh
Hem oda kalkan olur bâb-ı Cennet'e miftâh

"Gönül" redifli terci-i bend ise 5 bendden meydana gelmektedir ve bendler şu beytle biribirlerine bağlanırlar:

Cüsle kıl iste duruş derdi getür deste gönül
Dosta cüst irdi iren derdile i haste gönül

af. Murabba'

Dîvân'da murabba' nazım şekliyle bir tek münacat bulunmaktadır. (bkz. Metin, 13 n.m.) Münacaat türündeki bu murabba mütekerrir murabba'dır.

ag. Kıt'a

Dîvân'da üç adet kıt'a bulunmaktadır. (**bkz.** 142, 143 ve 144 n.m.) Bunlardan ilk iki tanesi cinaslı kafiyelerle söylenmiştir.

Cinaslı kıt'alardan birini, örnek olarak aşağıya kaydediyoruz.

Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür
Zira anlar tugru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüile Hakk'içün yoldaş olur
Anlar elden çıkarma bil ki yâr anlardurur (142)

ağ. Tuyug

Dîvân'da bir tane de cinaslı tuyug yer almaktadır. (**bkz.** 141 n.m.) Nüshalarda her ne kadar tuyug ser-levhası ile kaydedilmemişse de gerek düşünce

bütünlüğü ve gerekse vezin[331] bakımından tam bir tuyug özelliği göstermektedir:

Dünye tadı âhiretde acıdur
Âhiret tokı bu ilüñ acıdur
İ 'aceb cân acıgın añmaz mı hîç
Şol ki göñül incidür cân acıdur (141)

b. Türler

Bilindiği üzere türler de daha çok manzumelerin konu ve muhtevası ile ilgilidir.[332] Nazım şekilleri itibariyle Dîvân şâirlerinden farklı bir tarz ortaya koymayan Kemâl Ümmî'nin sûfîlik yönünü asıl ortaya koyan hususiyet, şiirlerindeki muhtevadır. Dîvân şiiri kalıpları içinde tevhidler, münacatlar, na'tlar, medhiye ve mersiyeler ile tasavvufi mahiyette tabiat güzelliklerini, mevsimleri işleyen şiirlerin yanısıra, şâirin üslubuna hakim olan didaktizm sebebiyle bir çok nasihat-nâmeler Dîvân'da yer almaktadır.

ba. Tevhid

Edebiyatta Tanrı'nın birliğini ve uluhiyetini anlatan şiirlere tevhid denmektedir.[333] Şâirin Dîvân'ında 6 tane tevhid bulunmaktadır. (bkz. 1, 2, 3, 4, 5, 6 nolu manzume) Bunlardan 1 nolu manzume mesnevi, 4 nolu manzume ise terci'-i bend tarzındadır. Terci'-i bend tarzındaki tevhid aynı zamanda bir "tehlîl"dir, yani Kelime-i Tevhid'in faziletlerini, dolayısıyla Tanrı'nın birliğini konu alan bir türdür. Şâir tevhidlerinde oldukça samimidir ve dinin zâhiri ve bâtınî cephelerini iyi bilen bir mutasavvıf ruhu ile karşımıza çıkar.

bb. Münacat

Münacatlar, şâirin Tanrı'ya yalvararak bağışlanma dileğini ifade ettiği kasidelerdir.[334] Dîvân'da 7 ila 19 arasındaki manzumeler münacat türündedir. Bunlardan 7 nolu münacat mesnevî, 13 nolu münacat ise mütekerrir murabba' tarzındadır.

---

331 Tuyugun iki önemli özelliği olarak vezin ve genellikle cinaslı kafiyelere sahip oluşu gösterilir. bkz. Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, s.210-211.
332 bkz. Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, s. 98.
333 Pala, DŞS, s. 492.
334 Çavuşoğlu, DŞ, s. 20.

Kemâl Ümmî münacatlarında, tabiatında var olan bütün vecdini hissettirerek Tanrı'ya yakarır, bağışlanma diler. Bağışlanması için Kutsal kitapları, sure ve ayetleri, peygamberleri, melekleri, sahabeleri, din yolunun diğer büyükleri ile Kâbe, Kudüs ve Tûr gibi dince kutsal mekânları vesile kılar.

bc. Na't

Hz. Peygamber ile Peygamber ailesini (Ehl-i Beyt- Âl-i Beyt) öven kasidelere na't denildiği bilinen bir husustur.[335] Kemâl Ümmî Dîvânı'nında 4 na't bulunmaktadır. (bkz. 20, 21, 22, 23 n.m.)

Tevhid ve münacatlarında olduğu gibi na'tlerinde de oldukça samimi ve vecdli olan şâir, yer yer devrinin na'tlerindeki klişe övgü unsurlarının dışında kendine has benzetmelerle Peygamber ve ailesine karşı samimi sevgisini dile getirir:

Eger medhüñi derdile kılam takrîr alam dile
Firâk u 'ışkuñ odile kalem sına kâgıd yana (20/18)

Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âlına
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına

Zî yüzi gündüz saçı dün Mustafâ vü muktadâ
Kim dil ü cânlar alınur yañagınuñ alına (21/1-2)

bç. Medhiye

Medhiye türünü özellikle tekke şâirleri için söz konusu edebilmekteyiz. Gerçi tekke şiirinde bir kısım na'tlere de "Medh-i Resûl" ser-levhası konuyorsa da, medhiyeyi daha ziyade tarikat büyükleri, şeyhler için yazılmış manzumeler olarak değerlendirmek daha uygun olur kanaatindeyiz.[336]

---

335 Çavuşoğlu, DŞ, s. 20.

336 Kemâl Ümmî'nin bizzat kendisi, manzumesinin bir gazel değil de medhiye olduğunu şu beyitle ifade etmektedir:

'Işkıla okuñ medhin o Şeyh-i 'Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî gazelidür
(24/24)

Medhiye konusunda daha geniş bilgi için bkz. Güzel, TŞ, s. 312 vd.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, Şeyhi Hoca 'Alî için yazılmış bir medhiye bulunmaktadır ve şâirin kendisi bunu "medh" olarak isimlendirmektedir. (**bkz.** 24 n.m.)

> 'Işkıla ukuñ medhin o Şeyh-i 'Acemî'nüñ
> Dimeñ ki bu bir türkî vü rûmî gazelidür (24/24)

Şeyh Hamid-i Veli (Somuncu Baba), Hacı Bayram Veli gibi Anadolu sûfîleri üzerinde derin etkilerinin bulunduğunu bildiğimiz Hoca 'Alî-yi Erdebilî aynı zamanda Kemâl Ümmî'nin de şeyhidir. Bu medhiyede şâir, Şeyh'in, döneminde tasavvuf çevreleri ile yönetici zümre arasında ne kadar önemli bir konumda bulunduğunu vurgulamaktadır. (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar)

bd. Mersiye

Mersiye, islami edebiyatımızda, toplumda önemli bir yeri bulunan kişilerin ölümü üzerine yazılan ve kişinin yüksek niteliklerinin dile getirildiği kasidelerdir.

Anadolu sahasında bildiğimiz kadarıyla şeyhler için ilk mersiye söyleyen mutasavvıf şâirlerden biri Kemâl Ümmî'dir.[337] Dîvân'ında 3 mersiye yer almaktadır. Bunlardan ikisi, şâirin şeyhleri Hoca 'Alî[338] ve Şeyh Hamid için söylenmiştir. (bkz. 25 ve 27 n.m.) Diğerinin ise (**bkz.** 26 n.m.) kimin için söylendiğini tesbit edemedik.[339]

Şâir, mersiyelerinde şeyhlerinin yüksek meziyetlerinden, cemiyetteki ağırlıklarından, din ve dünya işlerindeki tavırlarından söz eder. Bu manzumelerin en önemli niteliği, maddi bir karşılık beklentisi ile yazılmadıklarından, oldukça samimi bir ruh halini yansıtmalarıdır.

Hoca 'Alî ve Şeyh Hamid için yazılan mersiyelerde şâir şeyhlerinin Hicri ölüm tarihlerini de vermektedir.

---

337 İsen, **Türk Edebiyatında Mersiye**, s. CXXI vd.

338 Bu mersiye için İsen "Şeyh Sadrü'ddin adlı birisi için yazılmıştır" diyor (**Türk Edebiyatında Mersiye**, s. CXXII) ki bu manzumeye bazı nüshalarda (bkz. mesela MK1, 38.b) verilen başlıktan kaynaklanmaktadır.

339 Bu mersiye de şâirin şeyhlerinden biri için yazılmış ikinci bir mersiye olabileceği gibi, şâirle ilişkisini menkabevi kaynaklara göre tesbit edebildiğimiz Hacı Bayram Veli için de söylenmiş olabilir.

Hoca 'Alî Mersiyesinden:

Kaçan **defn oldı** ol genci bil it hicretde sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cimâzi'l-evvel ayında (25/30)

Şeyh Hamid Mersiyesinden:

Nebî'nüñ hicretinden bil **sekiz yüz on beşinci yıl**
Berât gününde ol fâzıl bu menzilden **sefer** kıldı (27/38)

be. Bahâr-nâme, Hazan-nâme

Dîvân'daki 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 nolu manzumeler tasavvufi mahiyette mevsim şiirleridir. Bir kısım nüshalarda "Der-Fasl-ı Hazân"[340], "Der-Sıfat-ı Bahâr"[341] veya "Der-Bahâriyyât"[342] ser-levhalarıyla kaydedilmişlerdir. Bunlar nazım şekli itibariyle kaside, tür bakımından da bahâr-nâme ve hazan-nâme diye isimlendirdiğimiz[343] türlerdeki şiirlerdir.

Manzumelerden 34 nolu olanı hazan mevsimini ele almaktadır. Diğerleri bahâr-nâme'dir. Daha önce de ifade edildiği gibi bunlar tam bir kaside değil de, kasidenin nesib-teşbib bölümü gibidir ve tefekkür ve ibretle bakılan kâinat kitabının yorumlanması esasına dayanır.

Bahârla birlikte ölü yerlerin dirilmesi, "ba-suhade'l-mevt"e bir örnek teşkil eder. Bütün mevcudat, lisan-ı hal ile Tanrı'yı tesbih eder. Hazan-nâme'de ise tabiatta baharın aksine vuku bulan olumsuz değişiklikler hem insan ömrü, hem de dünyanın fâniliği ile bağıntılı olarak ifade edilerek kişiler uyarılır.

---

340 bkz. MK1,35.a.

341 bkz. MK1,29.a., BU1, 50.a.

342 bkz. MC, 23.a-33.a., MK1,30.b., BU1, 54.b.

343 Güzel, Ramazan konusundaki şiirleri "Ramazan-nâme" olarak isimlendirmektedir. (TŞ, s.309) Bu eğilim tekke şiiri üzerinde çalışan diğer bilim adamlarınca da benimsenmiştir. Böylece, mesela namaz konusundaki manzumelere "Salat-nâme", bahar konusundakilere "Bahar-nâme" gibi isimler verilmesi yaygınlaşmıştır. Ayrıca bkz. Tatçı, **YED-1**, s. 64-65.

bf. Gazel-İlâhî

Dîvân'da "ilâhî", bir tür adı olarak geçmemektedir. Cönklerdeki Yunus ilahilerinin aksine Kemâl Ümmî'nin manzumelerini bu isimle kaydeden hiç bir nüshaya rastlayamadık.

Nazım şekli itibariyle Dîvân şiirinin dış disiplinine bağlı gazellerden pek farkı olmayan Kemâl Ümmî'nin gazellerini muhtevasına uygun olarak tür bakımından gazel-ilahî diye isimlendirebiliriz.[344]

Dîvân'da 37'den başlayıp141'e kadar devam edenler (89 n.m. hariç) bu tarz manzumelerden oluşmaktadır. Bunların bir kısmının bestelenerek okunduğunu düşündürecek işaretler de vardır.[345]

bg. Nasihat-nâme

Kemâl Ümmî'de yoğun olarak rastlanılan öğüt verme eğilimi, onun Tekke şiiri içinde "Nasihat-nâme" diye değerlendirdiğimiz türdeki eserlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar. BU1 nüshasındaki bir manzumeye "Nasîhat-Kemâl"[346] başlığının konması, müstensihlerin de konuya uygun olarak bu manzumeleri "Nasihat-nâme" olarak isimlendirdiklerini düşündürüyor. Ancak bu başlıklar olmasa bile şâir, her fırsatta didaktik yönüyle kendini hissettirir.

Nasihat-nâme türündeki manzumelerinde şâir, her zaman başkalarına öğüt vermez. Sözlerinin öncelikle kendisi için geçerli olduğunu söyler. Nasihat niteliğine sahip birçok beytinde de öğüt verenin öğüdünün tutulması için önce kendisinin bunlara uyması gerektiğini ifade eder.

Şarap içenleri bu işten vaz geçirmek için nasihat verenin üzüm yemekten vaz geçmesi gerektiğine inanan şâir bu düşüncesini şöyle ifade eder:

---

344 Bursal Mehmet Tahir Bey'in, Kemâl Ümmî'nin manzumeleri için "İlahiyât-ı 'ârifâne" terimini kullanması, bunları tür olarak "ilâhî" saydığını göstermektedir. (bkz. OM, s.152) Pekolcay da Eşrefoğlu ve Hâşim Baba'nın örnek manzumeleri için "Gazel-İlâhî" terimini kullanmaktadır. bkz. Pekolcay-Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, s.36, 54.

345 Ayvânsarâyî"... Âsâr-ı şi'riyyesinden bu güfte anlarındır" diyerek (VA. 56.a) manzumelerinin bestelendiğini zımnen ifade etmekte ve Divan yazmalarında bulunmayan bir manzumeyi "güfte" olarak vermektedir.

346 bkz. BU1, 70.a.

Suyundan ayrugı yıgabileydi
Kemâl Ümmî geçebilse özümden (14/14)

Şâir nasihat-nâmelerinde, karşısındaki insanların, söylediklerine inanmaları için dînî pozitivizm diyebileceğimiz bir yola baş vurur. Ayetlerden, hadislerden, tarihi vak'a ve kahramanlardan örnekler vererek ikna etmeye çalışır. (**bkz.** Anlatım Şekilleri)

Nasihat-nâmelere örnek olması bakımından 40, 41, 42 ve 43 nolu manzumelerin matla'ları ile bazı beyitlerini kaydediyoruz:

Kend'özinden kimse hiç yol varmaya
Ol kıgırdugı yolında armaya

...

Yardım olmayınca ol Sultân'dan
Yaluñuz hiç kimse iş başarmaya (40/1,2)

İ göñül bu dünye mâlın sen saña eylenme put
Ger hakîkat mü'miniseñ dünyeyi ko dîni tut

...

Gafletile ne yatursın tur eyü dirlik diril
Şundan öñdin kim ölesin sinüñ üzre bite ot (41/1,10)

Bu kamu mülke mâlik olduñ tut
Şöhretile cihâna tolduñ tut

...

Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi günden güne öleldüñ tut (42/1,3)

Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

...

İş bu sözi i 'azîz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu sanuñı terk it (43/1,10)

bğ. Şathiyye

Bilindiği üzere şathiyye "... **Allah ile tekellüfsüz, şakalı bir eda ile konuşur gibi yazılan manzumelere verilen isimdir.**"[347] Dîvân'da doğrudan doğruya şathiyye türünde bir manzumeye rastlamıyoruz. Ancak bir manzumede yer alan bir beyit, şâirin şathiyye de yazmış olabileceğini düşündürmektedir:

(Ene'l-Hak) sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc (44/12)

C. DİLİ, SAN'ATI VE ÜSLUBU

1. Dili, Kelime Hazinesi

Kemâl Ümmî'nin dili, üzerinde önemle durulması gereken yönlerinden biridir.[348] Bursalı Mehmet Tahir Bey, şâirin Dîvân'ını 'Âşık Yunus (Yunus Emre?) Dîvânı gibi Osmanlıcanın tarihî noktasından dikkate değer bulur.[349] V. Mahir Kocatürk de "**Dili oldukça kuvvetlidir. Öz ve arkaik Türkçe kelimelere çokça rastlanmaktadır**"[350] diyerek onun diline dikkat çeker. Banarlı'nın görüşleri de benzer mahiyettedir.[351]

İsmail Ünver, şâirin dili ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"**Kemâl Ümmî'nin dili şiirden şiire farklılıklar göstermektedir.. Tevhid, münacat ve na'tleri Arapça kelimelerle, tamlamalarla, hatta ibarelerle yüklüdür. Bunları işlediği konuların bir gereği olarak değerlendiriyoruz. Sayısı az da olsa, bazı beyitlerinde Farsça ifadeler de yer alır. Fakat onun tamamen dini nitelikli bu şiirlerinde bile Türkçe keli-**

---

347 Güzel, TŞ, s.324.
348 Bu konuda bir örnek çalışma için bkz. Ünver, İsmail, **Kemâl Ümmî Dîvânı ve Türkçe Sözlü Dizini**, DTCF, Ank., 1968. (Basılmamış Lisans Tezi)
349 Bursalı, OM, s.152.
350 Kocatürk, TET, s.282.
351 Banarlı, RTET, s. 508.

melerin sayısı az değildir. Öğüt niteliğindeki sözlerinde ise ağırlık Türkçe sözlerdedir."[352]

Gerçekten de Dîvân, Türkçenin Anadolu'da yerleşme ve kök salma çabaları içinde Yunus Emre, 'Âşık Paşa ve Kaygusuz Abdal'ın eserleri ile birlikte layık olduğu yeri alabilecek mahiyette bir eserdir.

Şâirin dili, Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini taşır.[353] Genel olarak sade diyebileceğimiz bir dile sahiptir. Zorlamalardan, özentiden ve yapmacıklıktan uzak olan bu dili biz Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuzla birlikte Kemâl Ümmî'de buluruz. Kısaca Güzel Türkçe diye adlandırabileceğimiz bu Türkçe, şâirin Dîvân'ının en belirgin özelliğidir. Dîvân'da en çok dikkati çeken bir husus, cinaslı kelimelerin yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Şâir, her fırsatta uygun düşen cinaslı kelimeleri beyitlere yerleştirmede üstün maharet gösterir. Cinaslarla adeta oynar. Bu kelimeleri daha çok kafiyede kullanır. (Bu konu için ayrıca bkz.Kafiye; Nazım Şekilleri)

Aynı zamanda güzel bir aliterasyon örneği olan şu beyitte "yar" kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır:

Yara yara derd eyledi mahzı bizi yara
Yârâ kanı yarar iş o Yâr'a yarayası (130/18)

Bir kısım beyitlerinde hiçbir yabancı kelime ve tamlamaya yer vermeden, söyleyeceğini Türkçe kelimelerle dile getirir:

Azıgumuz yok suçumuz çokdurur
Yazugumuz çok gücümüz yokdurur (7/88)

Yazuklardan katı kirdür yüzümüz
Katuñda bir çöpe degmez yüzümüz (1/39)

Bazı beyitlerinde yaşadığı dönemin halk söyleyişleri olduğu gibi yer alır. Bunlarda benzetme unsurları ve kıyaslamalarda tamamen halktan bir insanın ifade kalıplarını kullanır:

---

352 Ünver, KÜ, s.23.
353 Bu hususta bkz. Timurtaş. F. Kadri, **Osmanlı Türkçesi Grameri**, 3. bs., İst., 1980, ss.319-322.

Bişidür helvâdur ol cevmerdin arpa etmegi
Bal u yagından bahilüñ ger çigi ger bişidür (55/6)

Çaga yavrı bigi yuva bekleme
Uç Uçmag'a kim beñzemez çag çaga (37/6)

Bir kısım beyitlerde aynı nesnelerin hem Türkçe hem de Arapça isimlerini kullanır:

Yig ola **toprag** u **taş** şâhın añmayan kuldan
Ki dir **turâb u hacer** lâ ilâhe illa'llah (4/92)

Dönemin halka yakın eserlerinde bulunduğu oranda şâirin dilinde yabancı kelime ve tamlama vardır ve tabii olarak bunların birçoğu Arapça ve Farsça menşelidir. Özellikle tevhid, münacat ve na'tler ile Esmâ'ü'l Hüsnâ'nın dile getirildiği manzumelerde, ayet ve hadislerden iktibasların yapıldığı beyitlerde dilin birden bire ağırlaştığı, Arapça kelime ve ibarelerin yoğunlaştığı görülür:

'Âlimü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yefût (7/11)

Yâ Hayy u Vehhâb ü Halîm estagfiru'llahe'l-'azîm
Yâ Rabb ü Tevvâbü'r-Rahîm estagfiru'llahe'l-'azîm (11/1)

Dîvân'da rastlanan diğer bir özellik de bazı beyitlerin bir mısrasının tamamen yabancı ibarelerle oluşturulması, diğerinin ise Türkçe olmasıdır:

(Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyni) ya'nî
Ki ak yüzde yaraşur kara beñler (65/9)

Bu Tañrı zikrin unutma di karındaş kim
(Fidâke ümm ü abî) lâ ilâhe illa'llah (4/55)

Dinî eğitimin Arapça ağırlıklı olması sebebiyle dinî bilgilere temas ve telmihlerde Arapça tabii olarak ön planda görülmektedir. Diğer yandan şâir, tasavvuf terbiyesini Farsça'nın hakim olduğu bir merkezden (bugünkü İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrinden) aldığı için dilinde Farsça unsurlara da rastlanmaktadır:

Yâ İlâhî tevbe kerdem ez-günâh
Nâle vü feryâd-guyem gâh gâh (18/1)

Der-memleket-i keşf ü kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdı Süleymân meselidür (24/4)

Bürâderân be-hakk-ı anîd ki ez-heme eş'âr
Be-est în gazelî Lâ ilâhe ille'llah (4/145)

Şâirin dilinde bugün kullanıştan düşmüş olan vasıta instrumental ekinin çok canlı bir şekilde yaşadığını görmekteyiz. Bu ek eski Türkçede -n şeklindedir ve vasıta ve zaman ifade eder.[354] Dîvân'da instrumental eki bir çeşit "eşitlik"[355] eki görevinde kullanılmaktadır:

Yalıñuzın menzile irmez kişi (96/4)

Vay eger anda varasın gâfilin (96/20)

Hayf eger bu zulmet içinde susuzın ölesin (109/15)

Kemâl Ümmî'nin dilinde dikkati çeken bir başka husus da tabiat taklidi kelimeler (yansımalar)in kullanılışıdır ki şâir, bunlarla canlı bir anlatım sağlar:

Bagda her serv ü çenârı raksa koyup oynadan
Yilleri̇ñ **küv küvi** birle suların **çag çagıdur** (29/8)

Yataruz gafletile gice **hor hor**
Yürürüz hacletile irte hor hor (1/55)

Yohsa soñra hiç assı kılmayısar
Biñ taşıla başuñı dög **tak tak** (77/13)

İsim çekim eklerinin kullanımında bir beyitte şu husus dikkati çekmektedir. Akkuzatif (-i) hal eki yerine, datif (-e) hal eki kullanılmıştır:

---

354 Ergin, Muharrem, Türk Dili, İst., 1994, s. 288.
355 bkz. Ergin, Türk Dili, s.288 vd.

Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi (129/5)

a. Arkaik Unsurlar

Dîvân'ın dil açısından en dikkate değer yanlarından biri de çok sayıda arkaik unsur ihtiva etmesidir. Bunlar kelime, fiil çekimleri ve diğer arkaik kullanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkaik unsurlar hakkında bir fikir verebilmek için konuyla ilgili sınırlı bir kısım örnekleri aşağıya alıyorum:

(kılı yerine) çat-, (kılı) üzül-, (ölümüm) satı-, (yola) ñıar-, ag-, añsuz u geñsüz (ihtiyarî), artuk, attıgın yaz-, ayıt- ~ eyit-, ayruk, ayu diril-, azıcak (azınca), bagda-, bayık, bigi, bile kop-, bile, bileme (benimle birlikte), birle, bişi, çaga yavrı bigi yuva bekle-, çap-, dirlik diril-, dirşür-, duruş--düriş- (çalış-, çabala-, oyalan-?), düşevüz, düşi az-, erk, esrüklük, geñüñile, geñüñüzle midi (kendi isteğinizle miydi?), gereg ~ kerek (nemli ?), getür- (göster-), giñ, gönil-(yönel-), göñile-, görincegez, gürk, göynüklü, horus (horuz), ır- (ayır-), ısuz (kimsesiz), igen, ileyüñde (önünde ?), irincegez, irür- (erdir-), kaçan, kakı-, katı, katırak, kay, kiçi, kop-, kuç-, kucuş-, lenk lenk yüri-, ög, ögürt-, oku-, sabak vir-, sagu sagla-, sagu, sagıt, sagış, söyün-, söz tuzı, suva (suya) sı-, sınuk, taguk (dağınık), tap-, tap yüri-, tart- (aktarmak, çekmek), tarık-, tonat-, toyla-, toyun-, tur- (kalk-), üç- (sön-?), ur-, urısar, us, varavüz, viribidi, yagrumındagı, yapıl- (kapan-), yar- (ayır-), yarug (hayır, amel), yaragın gör-, yasdan-, yat(şer), yayın- (yayıl-?), yegi, yele yele ar-, yiç-, yıkup yımır-, yildür- (gezdir-, dolaştır-), yirinci ol-, yiyiser, ılı (ıssızın zıddı, insanlarla dolu?), yüz tut-, yıg- (men' et-)

b. Deyimler

Kemâl Ümmî'nin dilindeki deyimlerin çokluğu bir zenginlik olarak karşımıza çıkar. Bazı beyitler tamamen deyimler üzerine kurulmuştur:

Karış alma karış alkışlu işe
Göñül yıkmayup al halkuñ ezâyin (110/15)

Yukarıdaki beyitte üçü arkaik nitelikli dört deyim bir arada kullanılmıştır: "karış almak, beddua almak, "alkışlu işe karışmak", hayırlı işe yönelmek, "halkın ezâyin[ini] almak" ise halkın eziyet ve sıkıntısını gidermeye çalışmak anlamındadır.

Çok sayıda deyimi doğrudan doğruya kullanırken bazen de bu deyimlere telmihte bulunur:

İgen **kazma kuyuyı** ayrugiçün
Ki âhir sen yatısarsın içinde (119/8)

beytinde "kazdığı kuyuya düşmek" deyimine telmih vardır. Aşağıdaki beyitte de "Allah'tan korkmaz, kuldan utanmaz" ibaresini hatırlatır:

Niçe yazuk **Bir Çalap'dan kork** ahı
Dahı **Peygamber'den utan** tevbe kıl (91/33)

Aşağıya aldığımız örnekler Divân'daki deyim zenginliği hakkında bir fikir vermek içindir:

akıl irişdür-, alkışlu işe karış-, assılu bazar it-, atduğın yaz-, ayagım depret-, ayakdan düş-, azın azın telef kıl, batıl işden giç-, beline amel kuşagın kuşan-, bî-şeri'at laf ur-, bir kılı sözde yüz dil-,bir nefes ayru sanma-, birin ikin sinleye dir-, buyruk sı-, can vır-, çerilerini sı-, ciğer kanıla yaz-, çürükleri yabana sal-, çürüklerini yabana sal-, dâd vir-, dagalı sür-, defterin dür-, dile gel-, dile sığma-, dini arı kıl-, dirligi gafletde giç-, doğru yola ayağı berk bas-, dost adın dile getir-, düzgünin düzet-, düşi az-, el kar-, el sun-, ele gir-, elinden nesne gelme-, epsem ol-, gaflet atına binip çap-, elinden âh kıl-, gâhı kûha say-, gazabını sav-, gönli gin ol-, gönül göğsünün bezenmesi, gönül gözgüsi don-, gönül gözile can göğüne nazar kıl-, gönül levhine yaz-, gönül yıkma-, Hak yolında girçegin ayak bas-, halayık aybını gözle-, halâyıkdan üzül-, hâlini dillü dilince râz it-, halkın ezayinini al-, her nesnenin agâhı ol-, hicabı aradan götür-, hikâyet kıl-, ikiye (iki cihana) üç talâk vir-, işi sagla-, kâfir canını nara sal-, kan ağla-, kârûbândan kal-, karış al-, kaydını kes-, kaş kaytar-, kuru lâf ürü-, kuyu kaz-, kuş gibi ileri uç-, kıl üzül-, kılı çat-, kılıç tart-, kısas al- lenk lenk yürü-, leşkeri kır-, medhin oku-, mücerred giy-, nâzile diril-, od ur-, ödün sıt-, öğüd koy-, ögüni başına dir-, ölümün san-, öz aybına göz kapa-, pul narhına sat-, raks ur-, rızayı başa külah yap-, rikkat odıla tüt-, ruzunu verip şeb al-, saçı saç-, saçını sakalını yo-, sagu sagla-, sagını solunden fark ideme-, suçlar içün ağla-, şah işigine yüz süri-, tâkati tak ol-, taşın düz-, tekye ur-, tenbih oku-, terkin ur-, üzülen kılı çatama-, varlığı yokluğa ver-, yagır gülün gibi geri kal-, yazuk denizine gark ol-, yol var-, yoldan koy-, yoldan taşra gör-, yolından atını yar-, zâr kıl-, zebun et-.

c. Atalar sözü

Dîvân'ın deyimler ve atalar sözü yönlerinden ayrıca tetkik edilmesi dilimiz açısından son derece faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Eserdeki bazı beyitler, bir kısmı günümüzde de kullanılan atalar sözü örnekleridir ya da onları çağrıştırır.

Şâir, atalar sözü veya atasözleri kavramının karşılığında "mesel" sözünü kullanmaktadır:

Hiç bî-nasîbe kuvvet-i zûr assı eylemez
Bu söz **meseldür** alı **ki şahsa kadem gerek** (83/11)

Aşağıdaki beyitte bir atalar sözünün arkaik şekli olduğunu sandığımız şu örnek yer almaktadır:

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde (119/11)

Tamamen mecazî bir anlam ifade eden şu beytin ikinci mısrasını da bir atasözünün arkaik şekli olduğunu sanıyoruz:

Kayduñı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez (dayanamaz) (73/7)

Halk arasında bugün de kullanılmakta olan "Mal, canın yongasıdır" sözünün eski bir varyantına aşağıdaki beyitte rastlamaktayız:

Kankı yâr kim yoluña cân virmege da'vî kılur
Akçe cândandur sen andan sına evvel zer dile (122/9)

"Ne ekersen onu biçersin" atasözünün beşyüz yıl öncesinin, günlük hayatında canlı bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz:

Kemâl Ümmî konan göçer yarag it kim **eken biçer**
Biten solar gelen giçer nitekim bu sitân oldı (34/20)

Hayr u şer kim **ne ekerse girü anı biçiser**
Dânesi gayrına degmez kimsenin ambarınuñ (85/23)

Yukarıdaki beytin ikinci mısraı da "Kim ne eder, kendine eder" atalar sözünü hatırlatmaktadır. Bir başka beyitte şâir bu sözü daha açık bir şekilde söyler:

Eyü yavuz **kişi n'itse çü kend'özine ider**
Yolına şol gelür âhir ne sandısa işe (120/6)

Günümüzde "Son pişmanlık fayda etmez" şeklinde kullanılan söz Dîvân'da tenbih ifadelerinde sıkça tekrarlanan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl
Ölüm eli bogazuñı tutmadın (96/27)

Gafletile fürsatı fevt eyleme
Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl (88/13)

Şâirin kendine has bir takım sözleri de atalar sözü değerindedir:

Vefâ umma göñül giç dünyeden kim
Hiç **agu agacında bâdem olmaz** (72/7)

2. San'atı

a. Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları

Kemâl Ümmî, temayüz ettiği mutasavvıf kimliğiyle olduğu kadar, san'atçı kimliğiyle de XV. yüzyılın dikkate değer bir simasıdır. Dîvân'ı bütünüyle ele alındığında, şâirin dünya görüşü ve bilgi birikimini sağlayan kaynakların, aslında Türk toplumunun dünya görüşü ve san'at anlayışını şekillendiren kaynaklar olduğunu görürüz. Bunlar da millî kaynaklar başta olmak üzere Orta-Doğu merkezli Arap ve İran kaynaklarıdır.[356]

Bu birikimde Kur'an ve Hadis bilgileri ile Kısas-ı Enbiyâ gibi diğer İslâmi kültür unsurlarının dışında İslam öncesi Arap ve Orta-Doğu dini kültür unsurlarının İslam dünyasına mâl olmuş bilgilerinin de bulunduğunu görüyoruz.

---

[356] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 20-24; Levend, TET, ss. 177-241.

Diğer yandan Şeh-nâme gibi kaynaklara aktarılmış İran mitolojisi ile ilgili unsurlar da şâirin hafızasında belirli bir yer işgal eder. Dîvân'da telmihle veya doğrudan doğruya bir çok İran kahramanının ve mutasavvıfının isimleri zikredilir. Erdebîl Ocağı sûfîleri, diğer genel adlarıyla Safevî[357] şeyhleri başta olmak üzere Attar ve Sa'dî gibi diğer sûfîler de etkileriyle kendilerini hissettirirler. (bkz. Bazı Mutasavvıflar) Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki

Degme gil hammâm içinde gör ne kokar gül gibi
Hem-nişîn oldı meger kim bir nice gün verdile (122/6)

beyti, Eşrefoğlu'nun[358] kaydettiğine göre, Sa'dî'nin bir gazeliyle aynı mazmun etrafında söylenmiştir.

Millî kaynaklar olarak Türk toplumunun dil ve folklor ürünleri başta olmak üzere bütün değerleri şâirin sanatının şekillenmesinde rol oynamaktadır. Mevsimlik göçler yaşayan (yaylaya göçüş), toprağa bağlı, çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen, küçük idârî ve dînî merkezler etrafında hayatlarını idame ettiren insanların bütün sosyal hayatları Dîvân'da akis bulur.

Göze sürme çekmek, göz hastalıklarına karşı "tûtiyâ" gibi halk ilaçları kullanmak, kına yakmak gibi folklorik unsurlarla orman ve meyve ağacı kültürü, çiçek isimleri, kuş isimleri, at ve binicilik hususundaki telmihler, kılıç, ok ve yay gibi silahların sosyal hayattaki izleri, komşuluk ilişkileri, hitap unsurları, atalar sözü ve deyimler, şâirin birikiminin millî unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya görüşünün ve şiir anlayışının şekillenmesinde içinde, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Sultan Veled, Yunus Emre, Dursun Fâkih, 'Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyh Elvan, Şeyh Hamid-i Veli, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz

---

357 bkz. Yazıcı, "Safaviler", İA, Cilt:10, s. 53 vd; Sümer, Çepniler, İst., 1992.

358 Müzekki'n-Nüfûs'unda Eşrefoğlu, Kemâl Ümmî'nin bu beytinin, Sa'dî'yle aynı mazmunda olduğunu söyler. Sa'dî'nin bir gazelinden,

...
"Gil-i hoş-bûy der-hammâm rûzî
Resîd ez-dest-i mahbûbî be-destem"

beytiyle başlayan dört beyti kaydettikten sonra açıklamalar yapan Eşrefoğlu "... Ümmî Kemâl dahı bir Türkice beyitcügez dimişdir, Şeyh Sa'dî'nin ebyâtı mazmûnında" sözleriyle, Kemâl Ümmî'nin İranlı mutasavvıflara aşina olduğu hakkında bize bir fikir vermektedir. Müzekkî'n-Nüfûs, İst., 1327, s.278.

Abdal ve Eşrefoğlu Rumî gibi isimlerin[359] yer aldığı **"İç Anadolu Mektebi"**[360] diye isimlendirebileceğimiz millî-dînî mektep en önemli yeri işgal eder.

b. Edebiyatımız İçindeki Umumi Yeri, Şâirliği

Kemâl Ümmî edebiyatımız içinde layık olduğu yere oturtulamamış şahsiyetlerden biridir. Hickman, Türk Edebiyatı tarihçilerinin, Kemâl Ümmî'nin tarihî kişiliğini de, şiirlerinin asıl kıymet ve önemini de yeterince kavrayamadıkları görüşündedir.[361]

Edebiyat tarihçileri Kemâl Ümmî'den **sûfî şâir**[362], **derviş şâir**[363], **tekke şâiri**[364] diye söz etmektedirler. Latîfî, şâirin şiiriyle ilgili olarak **"Fenâya müte'allık babayâne ebyâtı ve dervişâne kelimâtı vardur"**[365] der. Müverrih 'Alî de Latîfî'nin değerlendirmesini benzer şekilde tekrarlar: **"Ebyât-ı dervişâne bir nazm-dâr ve vâridâtı babayâne bir sâlik imiş. Ekser kelimâtı 'âlemüñ hudûs u fenâsına müte'allik hâlât ile vârid olmuşdur"**[366]

Köprülü, şâirin mersiyelerinden söz ederken onun XV. yüzyılın ilk senelerinden itibaren şiir yazdığını kaydederek şunları söylemektedir:

"Aruz veznini ve klasik nazım şekillerini kudretle kullanan bu sûfî şâir, sûfiyâne ahlâk esaslarını şerheden manzûmeler, evliyâ menkıbeleri yazdığı gibi, bazen vecid ve heyecanla dolu panteist şiirler, tasvirî

---

359 Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Dursun Fakih, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu'nun isimleri geçmez. Ancak tasavvufi terminolojiyi, milli ve mahalli zevki aksettirmeleri bakımından Kemal Ümmî ile büyük paralellikleri vardır. (Dîvân'da adı geçen şahıslar için bkz.Bazı Mutasavvıflar)

360 "İç Anadolu Mektebi" ifadesi ile Batı Türklüğünün Anadoludaki ileri kolunun, Orta Anadolu merkezli ve din-tasavvuf-san'at alanlarındaki etkileşimleriyle vücuda getirdikleri ortak Kültür ortamını kastediyoruz. Konya, Karaman, Hacı Bektaş, Niğde, Kırşehir, Kayseri, Amasya, Ankara vs. gibi merkezlerdeki medrese ve tekkeler ile bunların çevresindeki diğer bazı merkezlerde XV. yüzyılın sonuna kadar devam eden dini-tasavvufi faaliyetler ve Eski Anadolu Türkçesiyle vücuda getirilen milli ruha uygun eserler "İç Anadolu Mektebi"nin ürünleridir.

361 Hickman, **WWÜK**, s. 82.

362 Köprülü, "Ozan", **Edebiyat Araştırmaları**, s. 135.

363 Kocatürk, **TET**, s. 282.

364 Kocatürk, **TET**, s. 283.

365 Latîfî, **TL**, s.286.

366 'Alî, **KA**, s. 243.

mâhiyette tabiat şiirleri de **yazmıştır. Bunlar kuru didaktik propaganda eserleri değil, hakîkî bir şâirin** canlı **nağmeleridir.**"[367]

Nihat Sami Banarlı "..**tekke şiirinin** kendinden **sonrakilere örnek olmuş şöhretli simasıdır**"[368] diyerek tekke şiiri vadisindeki önemli yerine temas etmiştir.

Divân, Kemâl Ümmî'nin şiire bakışı ve san'atçı kişiliği hakkında bize kıymetli bilgiler vermektedir.

Şâir, şiirini öncelikle "İlâhî ilhâm"a borçludur. İlham gönlü harekete geçirir ve gönül de aşk ile bunları dile getirir:

> **İlhâm ol itdi** hem bu Kemâl Ümmî gönline
> Kim dile geldi 'ışkıla her söz ü saz ider (54/22)

Şiir söyleme gücü ve sanatkarlığı konusunda, geleneğe uyarak, insiyatifi şeyhine ve dervişlere bırakır. Söylediği sözler şeyhinin sözleridir ve kendisine "güftâr"ını dervişler öğretmişlerdir:

> **Şeyhi dilinden cevâb eydür** size
> Kend'özinden söylemez Ümmi Kemâl (86/33)

> **İ 'aceb ne söyleyeydi kendüden** Ümmî Kemâl
> Ger aña **ögretmese güftârını dervîşler** (62/11)

Dîvân'daki bazı beyitlerde şâirin kendi şiirini tevazu ile değerlendirdiğine şahit oluyoruz:

> Ne var şeker satmazsa sözinde Ümmi Kemâl
> Gerek olur dahı her dem yirinde sirke-fürûş (32/18)

Bilindiği üzere mutasavvıflar için şiir, sadece maksadı ifadeye yarayan bir vasıtadır. Ona ayrıca bir önem atfedilmez. Mutasavvıf yönü ön plana çıkan Kemâl Ümmî'nin tavrı da bundan farklı değildir.[369] Gerektiğinde şiir

---

367 Köprülü, TET, s. 361; Köprülü, bu konudaki görüşlerini daha sonraki yıllarda da hemen hemen aynı sözlerle tekrar eder. bkz. **Eski Şâirlerimiz**, s. 68.

368 Banarlı, **RTET**, s. 508.

369 Dîvân'ında şiirle ilgili olumlu ve olumsuz çizgiler ortaya koyan şâirin özellikle gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinde şiire san'at endişesiyle yaklaştığını, belli

yolundan ayrılıp sûfiliğin Peygamber'e has makamlarından olan "fakr ile fahr" makamına erişmeyi yeğler:

Eş'âr yolından atuñı yar gerekse
Var fakrıla fahr eyle çi ebyât ü çi eş'âr (45/13)

Ölümün ürkütücülüğü, şâirin içini kan ağlatır, şiirini "kuru söz" yapar. Böylece beytin de, şiirin de bir hükmü kalmaz:

Ku kurı sözi yaşuñı göz yaşıla sarf it
Kan agla **çi ebyât u çe eş'âr** ölüm var (46/58)

Kemâl Ümmî, şu'arâ kelimesini de olumsuz bir manada kullanmaktadır. Şu'arâ, faydasız ve içinde riya bulunan sözleri söyleyen şâirler zümresidir:

Sözde riyâ süm'a garaz kasd idüp
Söyleme olma **şu'arâdan** sakın(108/15)

Bir başka beyitte şu'arayı "şöhret kuşunu avlamak için tuzaklar kuran"lar olarak görür:

Niçe **şöhret kuşın** avlamag içün
Oturup kurasın hiyle fakın dur (57/7)

Şâir, bir beytinde, aşk ile dillere düşünceye kadar kendisinin yeterince tanınmadığını dile getirir:

Kemâl Ümmî za'îfi bilmediler
Cihânda **'ışkıla fâş olmayınca** (115/16)

Kemâl Ümmî'nin, yaşadığı dönemde az çok bir şöhrete sahip olduğunu ve onun mutasavvıf yönüyle bundan rahatsızlık duyduğunu hissediyoruz. Aslında şöhret, tasavvufi terbiyenin ruhuna uygun olmayan bir niteliktir. Şâir bundan adeta kaçar:

bir döneminden itibaren yavaş yavaş şiirden uzaklaştığını, hatta hiç şiir söylemediğini, "kâl"den "hâl"e geçerek sadece inançlarını yaşadığını, şiirle ilgili olumsuz görüşlerinin bu geçiş dönemine ait olduğunu düşünüyoruz.

Şöhret âfetdürür giç Ümmî Kemâl
Dime adum şehirde meşhûrdur (5/24)

Kendü **kusûr**umdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o **şânuñı terk** it(43/11)

Şiire, sözüne riya katan ve şöhret peşinde koşan şâirlere olumsuz bakmasına rağmen Kemâl Ümmî'nin bazı beyitleri, onun şiir söyleme nuktasında iddialı olduğunu ortaya koymaktadır ki bizce bu bir çelişki gibi görünmektedir. Bir beytinde şâir, menzile ulaşmanın karga gibi değil, bülbül gibi ötmekle mümkün olacağını ifade ederek güzel söylemeyi, dolayısıyla şiiri yüceltir:

Karga gibi ötenüñ ancak nasîbi **cîfedür**
Ger saña **gülşen** gerekse imdi **bülbül** gibi öt (41/15)

Şiire ve şâirliğe bakıştaki çelişkiyi derinleştiren asıl husus ise, şâirin bazı beyitlerinin doğrudan doğruya bir fahriye niteliği taşımasıdır. Kemâl Ümmî bir beytinde cemiyet içinde itibarlı bir şahıs ve söz ehli bir şâir olduğunu söyler:

Kavülde zâhirâ hoşam fi'ilde bâtınâ boşam
Zikirde gerçi hâmûşam **şi'irde ehl-i güftâram** (12/18)

Dîvân'ından "defter" diye söz eden şâir, eserinin dürülüp saklanması gerektiğini öğütler. Çünkü güzel söz (şiir) söyleyenler yüzbin kişide bir kişidir:

Kişi dür bu defteri sakla Kemâl Ümmî sözin
Zîra kim **söz ehlî yüz biñ kişide bir kişidür** (55/7)

Şiiri, ancak şiirden anlayan bilir ve tadına varabilir. Her ağız, güzelliğin tadına varamaz. Bunun için ehl-i dil olmak gerekir:

Degme agız ne bilür **söz tadın**ı
Ehl-i dil añlar ne söyler işbu dil

Her **karınca** vü **siñek kursagına**
Hiç **sıgar mı lokma-i arslân u fîl** (88/26,27)

Şiirinin dış unsurları itibariyle Divan şiirine yaklaşmasına rağmen dil ve muhtevada halk ruhuna yakın bir çizgiyi muhafaza eden Kemâl Ümmî, devrinin şâirlerinin eserlerinden faydalanmadan bazı manzumeler söylediğinin farkındadır ve bunu yine kendisi dile getirir:

Kemâl Ümmî **dilinden geldi** bu söz
Kitâbdan kılmadı ol anı **ihrâc** (44/16)

Dönemindeki nazire ve nükteleler söyleme geleneğinden haberdar olan şâir nazım şekilleri ve kafiyede (bkz. Nazım Şekilleri; Kafiye) de zaman zaman orijinal buluşları olduğuna dikkat çeker:

Ne nüktedürür kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinüñ gelür âhirleri Yâ Sî (130/31)

Kemâl Ümmî şiir vadisinde, hem sahip olduğu rûhî derinlik hem de terminoloji ve söyleyiş bakımından Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu ile aynı çizginin insanıdır. Tasavvufî anlayışının herhangi bir yönü onların manzumelerine benzer şekilde yansır.[370] Söyleyişlerinde, bazı nüanslar olmasına rağmen büyük bir yakınlık hissedilir.

Yunus'un, dünyanın bütün zenginliklerine rağmen sonlu olduğu, büyük din ve devlet adamlarına bile kalmadığı temini işleyen bir manzumesi ile Kemâl Ümmî'nin aynı muhtevadaki bir manzumesinden seçilmiş beyitlerdeki ruh ve söyleyiş yakınlığı[371] dikkat çekicidir.

Yunus Emre:

Sen bu cihân mülkini **Kâf'dan Kâf'a dutdun tut**
Yâ bu **'âlem mâlını oynayupan utdun tut**[372]

Kemâl Ümmî:

Bu kamu mülke mâlik olduñ tut
Şöhretile cihâna toldıñ tut (42/1)

---

370 Güzel, TŞ, s. 260 vd.
371 Bursalı Mehmet Tâhir Bey, Kemâl Ümmî'yi "Yûnus Emre neşvesinde bir zât" diye takdim ederek bu yakınlığa işaret etmiştir. OM, s.152.
372 Tatçı, **YED-II**, s. 34.

Yunus Emre:

Bu dünya bir lokmadur agızdadur çeynenmiş
Çeynenmişi ne dutmak hâ sen anı yutdun dut[373]

Kemâl Ümmî:

Dünyenüñ dürlü dürlü ni'metini
Yidüñ ü lezzetüñi alduñ tut (42/2)

Yunus Emre:

Âhir bir gün ölürsin ölüm vardur bilürsin
Kamulardan ayrılup varup sinde yatdun tut[374]

Kemâl Ümmî:

Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi günden güne ölelduñ tut (42/4)

Yine Yunus'un, seyr ü sülûk yoluna giren âşıkın gönül hallerini anlatan,

Hak bir gönül virdi bana ha dimedin hayrân olur
Bir dem gelür şadi olur bir dem gelür giryân olur[375]

matla'lı manzumesi ile Kemâl Ümmî'nin,

Bu bu'l-'aceb gönlüm baña gâhi gelür hem-râh olur
Gâhi benüm terkim urur yoldan sapar gümrâh olur (64/1)

matla'lı manzumelerinde de aynı ruh hali ve söyleyiş özellikleri vardır.

Kaygusuz Abdal'ın,

---

373 Tatçı, YED-II, s. 34.
374 Tatçı, YED-II, s. 35
375 Tatçı, YED-II, s. 67.

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem ma'nâya dirler
Sûret ile kaş değül[376]

beyti ile Kemâl Ümmî'nin şu söyleyişi ne kadar birbirini çağrıştırmaktadır:

Ademî ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şekl ü görkinden (98/3)

Eşrefoğlu'nun, Müzekkin Nüfûs'unda şâirimizden bir beyit de olsa iktibas etmesi ve Şeyh Sa'dî ile irtibatlandırması, kendisinin Kemâl Ümmî'ye aşina olduğunu ve değer verdiğini göstermektedir.[377]

Kemâl Ümmî ile aynı dönemin mutasavvıf şâirlerinden olan Eşrefoğlu'nun bir kısım manzumeleri arasında ilginç benzerlikler bulunmaktadır. Kelime hazineleri arasında da büyük bir benzerlik bulunan Kemâl Ümmî ve Eşrefoğlu'nun bazı şiirlerinde nazîre havası vardır. Bunlardan hangisinin diğerinin şiirini tanzîr ettiğini açıklıkla söyleyemiyoruz. Eşrefoğlu'nun;

Erilmez yâre biyar olmayınca
Cihânın yârı ağyâr olmayınca[378]

matlalı manzumesindeki şu beyt,

Var evvel derdli ol andan em iste
Timâr yok sana bîmâr olmayınca[379]

Kemâl Ümmî'nin;

Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Öñünce bir ulu baş olmayınca (115/1)

matlalı manzumesindeki

---

376 Gölpınarlı, Abdulbaki, **Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kul Himmet**, İst., 1953, s.50.
377 bkz. Eşrefoğlu, **Müzekkî'n-Nüfûs**, s.278.
378 **Eşrefoğlu Divanı**, Tercüman 1001 Temel Eser, [İst], ty, s.70.
379 **Eşrefoğlu Divanı**, s.72.

Beltürmez çehrelerde bu 'alâyım
Cigerler derdile baş olmayınca (115/6)

beytiyle ses, söyleyiş ve vezin bakımından büyük bir benzerlik göstermektedir.

Yine Eşrefoğlu'nun;

Ey hevâsına tapan
Tevbeye gel tevbeye
Hakk'a tap Hak'tan utan
Tevbeye gel tevbeye[380]

mısralarıyla başlayan manzumesi de Kemâl Ümmî'nin aynı nakaratlı[381] manzumesiyle muhteva ve söyleyiş bakımından benzeşmektedir.

Yine Kemâl Ümmî'nin Nasihat-nâme türündeki

İ yol eri nefs ü hevâdan sakın
Yol urucı kibr ü riyâdan sakın (108/1)

matlalı manzumesi ile Eşrefoğlu'nun;

Ey dervişem diyen kişi gayre gönül verme sakın
Canını aşk odu sanıp nefs oduna urma sakın[382]

matlalı manzumesini çağrıştırmaktadır. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.[383] Ancak Eşrefoğlu'nun manzumelerinde tasavvufi kavram ve unsurlar daha net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kimin kimi etkilediği konusunda belirgin bir kanaat oluşturmak maksadı gütmeden şunu da ilave etmek gerekir ki matlalarını ve bazı beyitlerini aldığımız manzumeler Kemâl Ümmî Dîvânı'nda beyit sayısı bakımından daha hacimlidir.

---

380 **Eşrefoğlu Divanı**, s. 78; aynı nakaratlı diğer bir manzume için bkz. aynı eser, s.94 vd.
381 bkz. 124 n.m.
382 **Eşrefoğlu Divanı**, s. 155.
383 Diğer bazı örnekler için bkz., **Eşrefoğlu Divanı**, s.160, 178 ve METİN, 81 ve 88 n.m.

Şâirin Dîvân'ındaki bir kısım beyitler Divan şiirindeki söyleyişleri çağrıştırır. Dîvân'ında, yaygın olmamakla birlikte, bazen beşeri manada bir sevgili motifine veya sevgili ile ilgili unsurlara da rastlanır:

Hevâdan göñlümüzi eyle hâlî
Ki dahı sevmeyevüz zülf ü hâli (1/73)

N'delüm kim göñlümüz sevdi bir a'lâ dilberi
Dîdemüz dîzârını gerçi ki ednâyüz diler (68/6)

Hz. Peygamber'le ilgili olan şu beyitteki benzetme unsurları, Tekke şiirimizden çok Divan şiirinin kullandığı unsurlardır:

Hoş bûyı müşk ü 'anberi kıldı hacîl hem
Mât itdi şehd ü şekkeri şîrîn 'ibâreti (23/32)

Musiki aletlerinin benzetme unsurları olarak kullanıldığı şu beyitteki söyleyiş de Divan şiirine yönelişin izlerini taşır:

Âhir bilüñ çü çeng olısar kollaruñ rebâb
Vaz gel bu sâz u 'işreti çeng ü rebâbı ko(112/12)

Kemâl Ümmî'nin,

Çün göñli levhine yazar ol Dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahı ne kâgıd kalem gerek (83/12)

beytindeki söyleyiş ile, Ahmed Paşa'nın,

Ser-nâme-i muhabbeti cânâne yazmışem
Hasret risâlesin varâk-ı câne yazmışem[384]

beytindeki söyleyiş yakınlığı dikkat çekicidir.

Şâirin Dîvân'ında, harflerin kullanımıyla ilgili bir husus ayrıca dikkati çeker. Kemâl Ümmî bazı kavramları doğrudan doğruya ifade etmek yerine, harflerini sayarak bir çeşit remizle kavramı ifade eder. Aşağıdaki beyitte, Makâm-ı Mirsâd'a ermek için "'âm"ın yolunu bırakarak "hâs" yoluna git-

[384] Kurtı, Şemsettin. **Divan Edebiyatı Antolojisi**, İst., 1983, s.100,101.

mek gerektiği ifade edilmiştir ki burada 'âm sözü ile tasavvufî derinliği olmayanlar kastedilmektedir:

Ko 'Ayn'ı Elif'i Mîm'i geç Hâ Elif Sâd'a
Ger irmek istersen şol Makâm-ı Müsâd'a (116/4)

Şâir, yine harflerle bağlantılı olarak "sûfî" kelimesindeki her bir sesin ayrı bir anlamı olduğunu ifade eder:

Sâfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfînüñ odur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı (130/10)

Kemâl Ümmî'nin sanatında ağırlıklı bir yeri olan "hikemî" tarzın, daha sonraki yüzyıllarda yaşayan Bağdatlı Ruhî, Nâbî ve Ziyâ Paşa'nın eserleri ile karşılaştırılmasından ilginç sonuçlar çıkacağını söylemek yerinde olur.[385]

3. Üslûbu

Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şâirleri arasında **telkin, estetik** ve söyleyiş güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. "Fikir ve **duygu ile beraber ahenk ve eda bakımından da olgun mısraları mevcuttur**."[386] Bu vadide Yunus Emre, 'Âşık Paşa ve Kaygusuz Abdal gibi simaların arasında önemli bir yere sahiptir.[387] Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millîleşmiş bir terminolojidir. Bu terminolojinin oluşmasında Yunus ve Kaygusuz gibi bu vadinin diğer şâirlerinin yanısıra Kemâl Ümmî'nin de büyük rolü vardır. "**Kemâl Ümmî'nin şiirleri Kırım vasıtasıyla Kazan Türkleri arasına ve oradan Başkırtlara ve Özbekler arasına yayılmış**"[388] ve 1870 yılında Buhara'da basılmıştır.[389]

---

385 Bu husus, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınıp incelenmelidir.
386 Kocatürk, TET, s. 283.
387 bkz, Güzel, KA, 180-212; Tatçı, **YED-I**, s. 69-75.
388 Köprülü, TET, s. 361.
389 Togan, Zeki Velidi, **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi-I**, İst., 1981, s. 488.

O, "hak sözi eyitmek"le görevli bir didakt şâir olmasına rağmen didaktizmin kuru ve derinlikten uzaklaştırıcı menfî tesirlerine[390] kapılmamış, mazrûfu, değerine uygun bir zarfla sunmayı başarmıştır:

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde (119/11)

Üslubunda özlü ve nükteli bir anlatım söz konusudur:

Bize şufa kıl ki lâyıkdur saña
Kılma şufa kim biziz lâyık aña (7/54)

Kemâl Ümmî, cezbesi yüksek bir şâirdir. Dîvân'ında dikkati çeken ilk husus, hissettiklerini mısralarına aynı his yoğunluğu içinde aktarmasıdır. Yunus'un şiirlerine hâkim olan üslubun konuşma üslubu[391] olmasına karşılık Kemâl Ümmî'nin üslubu hikemî-hitâbet üslubudur. Manzumelerini okurken veya dinlerken vecdli bir insanın yüksek perdeden kendi kendine, başka bir kimseye, bir topluluğa veya bütün insanlığa seslendiğini duyar gibi oluruz:

Sen Kemâl Ümmî saña gel da'viye ma'nî gerek
Yoldaş olma haldaş olma merdiseñ nâ-merdile (122/12)

Bâtıl işden geç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl (91/42)

Nida unsurları ile emir kipine göre çekimlenmiş fiillerin yoğunluğu, şâirin her fırsatta öğüt verme eğiliminin üslubuna yansıdığını gösterir.

Şâirin üslubunu oluşturan bir takım ifade kalıpları vardır ki bunlar doğrudan doğruya kendini ve düşüncelerini ifade ediş biçimi ile ilgilidir. Biz bunların bir kısmına "Anlatım Şekilleri"[392] başlığı altında kısaca temas etmeyi uygun bulduk.

---

390 Bu konuda bkz. Eraslan. Kemal, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, Ank., 1983, s. 38.

391 Tatçı, **YED-I**, s. 69.

392 Anlatım Şekilleri konusunda, metod olarak Abdurrahman Güzel'in tesbitlerinden faydalanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Güzel, **KA**, s. 185-198; **TŞ**, s. 331-342.

a. Anlatım Şekilleri

aa. Hitap ve Nasihat Yoluyla Anlatma

Teke şâirleri, kendilerini tebliğ ile görevli saydıkları için halkın anlayabileceği bir dille[393] manzumeler söylemişler, sesleniş ve öğüt verme gibi bir yaklaşım sergilemişlerdir. Kemâl Ümmî Dîvânı'nında en çok kullanılan anlatım şekli, hitap ve nasihat yoluyla anlatım şeklidir. Özellikle hitap unsurları, şâirin manzumelerinde büyük bir yekun tutar. Şâir, muhataplarına sık sık "i karındaş, i yâr, i gâfil, i dirîğa" diye seslenir ve mutlaka nasihat eder:

İ karındaşlar eger 'âbidlerise tapuñuz
Mâsivâ'llahı koñ ol ma'bûduñuza tapuñuz (70/1)

İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözüñi ol hâzır ölüm var ölüm var (46/1)

Üsluptaki bu nasihat özelliği, bazen nasihat sınırlarını aşarak sıkı bir tenbihe dönüşür, ancak yine de kabul ettirmek için fazla bir zorlamaya taraftar değildir:

Atañа uy ya dedeñ irdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef (76/8)

Bâtıl işden giç ögüñ başuña dır
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl (91/42)

Kemâl Ümmî sözi çün bî garezdür
Gerek mi tut gerekmez mi sañadur (49/11)

Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer kıl yüri mekânuñı terk it

Gel beri ger kârübân-ı 'ışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it

[393] Güzel, TŞ, s.331.

'Âşık-ı dîzârısañ ko her dü cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it

Da'vî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it

Kîlile vü kâlile çü bitmezimiş iş
İmdi düriş hâlile lisânuñı terk it

Tâ'ati dükkân idinme yime dinüñden
Kidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it

Perdedür Ümmî Kemâl saña bu kuru ad
Senligi mahv eyle ad u sanuñı terk it

Tapma bu halkuñ saña filân didügine
Varlıgı vir yokluga fülânuñı terk it

İş bu sözi i 'azîz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu sanuñı terk it

Kendü kusûrumdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o sânuñı terk it (43/1-11)

ab. Doğrudan Doğruya Anlatma

Tasavvufî edebiyatın nazım ve nesirde en çok başvurduğu anlatım şekli doğrudan doğruya anlatmadır.[194] Kemâl Ümmî Dîvânı'nda da bu özellik göze çarpar. Şâir tasavvufi ve dini mahiyetteki birçok düşüncesini doğrudan doğruya ifade eder:

İ gâfil uyhudan uyan niçe yatursın tur tur
Tugru yola gir ul Hak'a nezdik ol andan olma dür

Hak'dan gelen zahmetlere sabr eyle ir râhatlara
Hem virdügi ni'metlere şükr eyle dâyim ol şekûr

---

194 Güzel. TŞ, s.323.

Sen sapma yoldan bir karış ko şerri hayr işe karış
Göñül yıkup alma karış hâtırlara gir hayme kor

Gel tevbeye dâyim digil Estagfiru'llahe'l-'azîm
Kahr ola Şeytân-ı racîm boynını lâ-havle'yle bur

Hak kapusından gel berü kesme ümizüñ ne kayu
Çün buyurur (Lâ teknatû min rahmeti'llah) ol Sabûr

Dost adını getür dile dâyim anı andan dile
Sen tâlib ol gel ciddile matlûbı isteyen bulur (60/1,7-11)

ac. Tahkiye

Tahkiye, Tekke şiirinde daha çok kainatın yaratılışı ve din büyüklerinin kıssaları ile ilgili olarak yazılan mesnevi tarzındaki eserlerde baş vurulan bir anlatım şeklidir.[395] Dîvân'da muhtelif kısımlarda tahkiye örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak bir manzumesinde şâir, Şeyhi'nden dinlediği bir temsili kıssayı tahkiyedeki gücünü hissettirecek şekilde ortaya koymuştur:

.....

Varıdı giçmiş zamân içre meger
Bir ev içre tolu bugday bir çuval

Andan ev ıssı birez bugday alur
Tâ ki saç içre kavura i ricâl

Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkmaga bî-mecâl

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl (86/5-8)

395 Tahkiye için ayrıca bkz. Güzel, TŞ, s. 334.

aç. Mukâleme ve Soru Yoluyla Anlatma

Tekke şiirinde, tasavvufî ve dinî bilgilerin aktarımında baş vurulan yollardan biri de karşılıklı konuşma ve soru yoluyla anlatım biçimidir.[396] Kemâl Ümmî, bu anlatım yollarını, daha çok tahkiyeli kısımlarda kullanmaktadır. Aşağıya aldığımız kısımda görüleceği üzere şâir, bir beyit içinde bitiremediği konuşmaları diğer beyitlerde de sürdürmektedir. Bu kısımlardaki dilin, konuşma dilinin bütün özelliklerini yansıtması dikkat çekicidir:

Î şular kim ta'n u inkâr u su'âl
Kıluban dirsiz nedür bu vecd ü hâl

...

Didiler kim hey ne gavgadur size
Difi neden oldı mübâh işbu vebâl

Bile bitdük bile düşdük hırmana
Bile sürdük sizüñile mâh u sâl

İşbu kabda bile tururken henüz
Şimdi kim kılduñuz anda intikâl

Size ne keşf oldı şol arada kim
Çagrışırsız kalkışuban bî-melâl

Sacdagılar anlara eydür bizüm
Ne işümüze gerek bahs ü cidâl

Çünki haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeñ ta'na urup infi'âl

Hâlümüzi bilimezsiz kâlile
Bu makâma kaçan irür ol makâl

Hiç geñüñüzle midi şimdiye dek
Size bu kamu nüzûl u irtihâl

---

396 Daha geniş bilgi için bkz.; Güzel, TŞ, s.336 vd.

İhtiyârî sanmañuz bu işleri
Iztırârîdür bize bu her fi'âl

İşbu sırrı taşradan sormagıla
Añlamak size hayâl ender hayâl (86/1,9-18)

Şâirin anlatımda çok etkili bir biçimde kullandığı soru yoluyla anlatım, bilindiği üzere heyecan saikiyle, duygu ve düşüncelerin bir çeşit dışavurumudur. Üslubuna heyecan hakim olan Kemâl Ümmî, kurduğu cevap beklentisi olmayan soru cümleleriyle güçlü bir anlatım sağlar:

Ben kim olam ki kudretüñe 'akl irişdürem
Eblehdür ol kimesne ki sözin cirâz ider (54/24)

Ger müsülmân anlarsa biz kimüz
Kim katı 'âsî vü câfî mücrimüz (7/31)

Ayâ gâfil nedür bu dünye hâli
Geçer kalmaz gider bunuñ hayâli (133/1)

ad. Delil ve İspat Yoluyla Anlatma

Bu anlatım şeklinin Tekke şiirindeki asıl esprisi, muhatabı, Kur'ân ve hadislerden deliller göstererek ikna etmektir.[387] Kemâl Ümmî'nin birçok beytinde bunu görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte, bir hadis delil gösterilerek mevzu ispata çalışılmıştır:

Hayr it ki **dünye âhiretüñ tarlası durur**
Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer (48/8)

Şâir, delil ve ispat yoluyla anlatımı "hüccet ü bürhân" göstermek şeklinde ifade eder:

Münkiriseñ hiç senüñle sözümüz yokdur bizüm
Mü'miniseñ hod bu deñlü **hüccet ü burhân** yiter (47/8)

---

387 Güzel, TŞ, s.341.

Kemâl Ümmî, sadece dinî-tasavvufî konularda değil, diğer birçok konu-da da tecrübî (positivist) bir çizgiyi benimsemiş gibidir. İnsan, bir iddia sahibi ise delil göstermek zorundadır:

Her işde kılma da'vi ger kılursañ
Delîl ü ma'nî göster kavlüñe dur (49/7)

Ömründe hiç bal yememiş bir insana balı tarif etmenin yeterli olmadığını söyler:

Vasfıla añlada mısız tadını
Şuña kim hiç yimedi 'ömrinde bal (86/4)

ae. Zıtlar Arası İlişki Kurma Yoluyla Anlatma

Dîvân'daki bir diğer anlatım biçimi, zıtlar arası ilişkiler kurararak ifade etme diye isimlendirdiğimiz bir üslup özelliğidir ki Kemâl Ümmî'nin çok sık başvurduğu bir anlatım yoludur. Dîvân'daki bu anlatım biçimi, bizi, herşeyin zıddı ile ka'im olduğu ve kötülükler olmadan, iyiliklerin değerinin anlaşılamıyacağı düşüncesine götürür:

Çün bu kamu nesneñüñ lâ-büd zevâli zıddı var
Hiç leyâli var mı kim âhir nehâr olmaz kişi (131/21)

Dügünüñ yası şâzinüñ gamı var
Gündüzüñ soñı leyl-i deycûrdur(51/7)

Eyü girçeklerüñ kadri bilinmez
Arada yatlu kılmaş olmayınca (115/14)

Aklar kara oldı vü karalar hep agardı
Dünyâda gülen anda çog aglar ölüm var(46/31)

Bir nehâr iste ki anuñ soñı ucı leyl olmaya
Bir bahar iste ki anda kış u kar olmaz kişi (131/23

af. Tasvir Yoluyla Anlatma

Kemâl Ümmî'nin üslup hususiyetlerinden biri de tasvir yoluyla anlatımına ayrı bir derinlik katmasıdır.

Mesela kabrin bir ev gibi alındığı şu beyitlerde tasvir unsurları olarak kapı, baca, örtü, döşek, çırağ gibi unsurlardan yararlanılmıştır:

Ne kapu baca var ne kaçup kurtulası yir
Anda saña her mâluñ ola mâr ölüm var (46/21)

Añ hurîr issi döşekde şunı kim
Taş u toprak döşenüp yastanasın (107/18)

Taş u toprag arasına girmedin şükrini bil
Altuña yir döşek ü üstüñe gök sayvâniken (109/13)

Kapu baca çırâg örtü döşek yok
Toludur mâr u kejdüm mûr içinde (118/3)

Şâir mevsim kasidelerinde, baharın gelişi ve nevruz coşkunluğunu, canlı tasvirler ve mistik tahliller yoluyla dile getirir:

Cân gözin aç ki irdi yine nev-bahârı gör
Minnet kıl imdi kudret-i perverdigârı gör

Zî tañ yili seherde ne tatlu nefes virür
Nice münevver oldı yine rûzigârı gör

Geydi yeşil tonın yine soydı siyâhını
Bâg-ı Bihişt'e beñzedi külli diyârı gör

Çün âfitâb irişti Hamel burcına bu gün
Ne resme geldi revnâka leyl ü nehârı gör

Yakmış iken bu dünyeyi şol zehr-i zemherir
Tiryâk irişdi cânına yazuñ timârı gör

Yagdurdı yire rahmeti yagmurların Kerim
Ölüyiken ne kıldı diri la'le-zârı gör

Sahra bezendi sebzeyile yaylalar latif
Taglar gözi yaşardı ne çaglar bıñarı gör

Tonandı dürlü dürlü çiçekler bu yir yüzin
Ne hoş bezendi Hazret'e karşu bıñarı gör

Nevrûz açıldı çigdemile koşa geldiler
Evvel kulaguz oldı yine ol du yârı gör

'Abher semen şakâyık u hem hatın u erguvân
Sünbül benefşe lâle vü nesrîn ipârı gör

Reyhân salar başını bu meclisde mest olup
Nerges kadeh dutup yazar oldı humârı gör

Sûsen çü tartdı hançerin eydür ki tarrı ko
Beñzer ki gül yasavulıdür ol nigârı gör

Kamu çiçekler irdi pey-â-pey piyâde hem
Nâ-gâh irişdi 'izzile gül-şeh-süvârı gör

Kaldurdı gül nikâbını biñ 'ızz u nâzile
'Arz itdi yine bülbüle zî-bâ 'izârı gör (30/14)

...

ag. Kıyaslama İle Anlatma

Divân'daki bir başka üslup özelliği kıyaslama ile anlatımıdır. Kıyaslama, tercih edilenin üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır:

Yig ola toprag u taş Şâh'ın añmayan kuldan
Ki dir turâb u hacer lâ ilâhe ille'llâh (4/92)

Bu anlatım biçimini şâir daha ziyade Hz. Peygamber ve sahabelerden söz ederken kullanır.

Hz. Muhammed-Hz. Yusuf:

Yûsuf cemâli gerçi cemîl idi kamudan
Yûsuf'dan emleh idi Habîb'üñ melâheti (23/33)

Sahabeler ve sonraki müslümanlar:

Cânıla anlar gazâ kılurdı çüst
Biz bir evden mescide varmaga süst

Kuş gibi uçdılar anlar ilerü
Biz yagır gülüñ gibi kaldık girü(7/33,34)

b. Formüller/ Kalıplar

Şâirlerin şiir söylemede bir takım hazır kalıplar kullandıkları hususunda yapılmış çalışmalar vardır ve bu çalışmalardan birini yapan Albert Lord, bu kalıpları **formüller** olarak isimlendirmektedir.[388]

Kalıp veya formül dediğimiz ifade biçimleri, kelime hazinesi ile birlikte bir şâirin söyleyişini, tekniğini ve sesini oluşturmakta, şiirine aşina olan birisince mahlâssız bir manzumesinin kendisine aidiyetinin tesbitini mümkün kılabilmektedir. Kemâl Ümmî'nin üslubunda, belki de yalnızca kendine has bir takım **ifade kalıpları** bulunduğunu ve bunların, şâirin şiir söylemesinde kendisi için önemli bazı **formüller** oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu konuda, aynı vadide eser veren Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuz gibi önemli şahsiyetlerin eserlerleriyle kıyaslamalı bir çalışma yapmadan kesin bir hüküm verilemiyeceği söylenilse de manzumelerdeki bazı ifade kalıplarının gözardı edilmesinin büyük bir eksiklik meydana getirebileceği inancındayız.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, bir kısım metrik ifade kalıplarına, formüllere[389] rastlamaktayız. Formüller "tekrar"a dayanmaktadır. Tekrarlar da iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1) Sabit tekrarlar,

2) Değişkenli tekrarlar

Her iki gruba dahil tekrarları da şöyle sıralayabiliriz:

a) Mısra tekrarları,

b) Kelime grubu tekrarları,

---

388 Lord'un, daha çok şifahî geleneğe bağlı halk şâirlerinin şiir söyleme özelliklerinin geleneksel teknikleriyle ilgili olan bu tarz çalışmalarında ortaya koyduğu formülleri, biz Kemâl Ümmî'nin manzumelerine uyguladık. Bu konuda kullandığımız terimlerin hareket noktası Lord'un eseridir. bkz. Lord, Albert B., **The Singer of Tales**, Harward University Press, Fourth Printing, Cambridge, 1981.

389 Formül terimini, dil ve üslup hususunda ölçülebilir ve tekrarlanan unsurlar olarak kısaca tanımlamak mümkündür. bkz. Lord, **The Singer of Tales**, ss. 30-67.

c) Kelime tekrarları.

ç) Ses tekrarları.

Bütün bu ses tekrarları şâirin manzumelerinde, sentaktik, metrik, melodik ve akustik formüller oluşturur ve çoğu kez bu formüller içiçedir. Yani sentaktik kalıp aynı zamanda metrik, melodik ve akustik kalıplarla da bir arada bulunabilir.

Diğer yandan söz konusu kalıplar, mısranın ilk yarısında, ikinci yarısında veya tamamında olabileceği gibi bütün bir beyti de kapsayabilir.

Kemâl Ümmî, manzumelerinde, yeri geldikçe bazı mısraları aynen tekrarlar:

Sofi peşîmân assı kılmaz tevbe kıl (88/13; 96/27)

Bazen mısranın kendi içinde taktim-tehir yapılarak ve değişkenlerle birlikte kullanıldığını görüyoruz:

İriken tevbe kıl ki kimseye hiç
Assı kılmadı sofi peşîmânlık (78/24)

Al Kemâl Ümmî ögüdin şimdiden
Assı kılmaz sofi peşîmân tevbe kıl (91/50)

Mısra veya beyit yapısı bakımından en çok rastlanan formüller, sentaktik kalıplardır. Bu kalıplarda şiir cümlesinin kuruluşunda aynı öge sıralamasıyla karşılaşırız. Bu durum sadece mısra için söz konusu olabileceği gibi, bütün bir beytin özelliği olarak da karşımıza çıkar. Özellikle musammatlarda, aruzun tef'ilelerine uygun olarak kısa sentaktik kalıplara sıkça rastlanmaktadır:

Yüzüm kara/özüm ma'yûb// sözüm herze/gözüm mahcûb
ö y ö y ö y ö y

Elüm tehî / dilüm mekzûb// hemân bir bâg-ı bî-bâram (12/3)
ö y ö y*

Bazı beyitlerde de sentaktik kalıp, aşağıdaki gibi, sadece ilk yarı formül-lü biçiminde karşımıza çıkmaktadır:

Bülbüle bülbüllerile Uçmag'a uçmak pes est
Baykuşa baykuşlarıla turnaga vîrân yiter (47/27)

Sentaktik kalıplarda benzer yapıdaki kelime grupları, benzer ögeleri oluştururlar:

Her beg adlular meselde/ bir degül sultânıla
st i

ö dt

Her yig atlular cihânda/ şeh-süvâr olmaz kişi (131/33)
st i

ö dt

Sentaktik kalıpların bir kısmı, yüklemi başta olan cümlelelerle oluştu-rulmaktadır. Bu baştaki yüklemler ile sondaki unsurlar aynı zamanda bir mısra başı-mısra sonu formülü de meydana getirmektedir:

Yogıdı Hak'dan artuga meyl ü muhabbeti
y dt n

Varıdı anuñ iki cihândan ferâgatı (23/45)
y dt n

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi şâir bazen eşit sayıda kelime veya kelime grubundan oluşan cümlelerle mısralarını kurar. Bunlar sentaktik kalıbın yanısıra aynı zamanda bir metrik kalıp da oluştururlar. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere şâirin üslubunda sık görülen bu metrik kalıp (her iki mısra-

---

* Kısaltmalar ö: özne; y: yüklem; n: nesne; dt: dolaylı tümleç; st: sıfat tamlaması

da da 6 kelime bulunmaktadır) beraberinde yarı melodik bir kalıbı da ihtiva etmektedir:

Kılup anlar mâl u nakş u yurdı terk
Togrı yola cümle ayak basdı berk (7/35)

Kanı şol cem' olup tiz tagılanlar
Kanı şu şem' olup yanup uçanlar (63/7)

Melodik kalıpların en belirgin olanları ünlülerin her iki mısradaki istifiyle ortaya çıkar. Aşağıdaki beyit hem cümle yapısı (sentaktik), hem kelime ve hece sayısı (metrik-ritmik), hem de ses sıralanışı (melodik-akustik) bakımından bir takım formüllerin özelliğini taşımaktadır:

Azıgumuz yok suçumuz çokdurur
Yazıgumuz çok suçumuz yokdurur (7/88)

Burada ses unsurlarının sıralanışına tekrar dikkat çekmekte yarar var:

A-ı-u-u- -o- -u-u-u- -o-u-u-
-a-ı-u-u- -o- -u-u-u- -o-u-u-

Aynı özellikler örnek olarak sunduğumuz şu beyitte de yer almaktadır:

'Âlim ü 'âmil müfessirler hakı
Fâzıl u kâmil müzekkirler hakı (7/118)

'Â-i- ü 'â-i- -ü-e--i--e- -a-ı
-â-ı- u -â-i- -ü-e--i--e- -a-ı

Cinaslara düşkünlüğünü bildiğimiz şâirin, melodik kalıplar oluşturmada ünlülerin sıralanışından başka cinaslardan ve aliterasyonlardan da büyük ölçüde faydalandığını görmekteyiz:

Âşinâ olur Hak'a halkı toyuran aşına
Artar o! günden güne hâşâ ki alça aşına (39/1)

beytindeki âşinâ (tanıdık, bildik, yakın), aş (yemek) ve aşınmak kelimelerindeki ses benzerliğinin sağladığı melodinin yanısıra ayrıca kullanılan

frekansı yüksek 16 "a" ünlüsü de beyitte bir fon müziği etkisi meydana getirmektedir. Aynı şekilde;

Yara yara derd eyledi mahza bizi yara
Yârâ kanı yarar iş O Yâr'a yarayası (130/18)

beytindeki "a" ünlüsünün yoğunluğu ile birlikte "y" ve "r" ünsüzlerinin beyitteki yoğunluğu (aliterasyon) bir melodik kalıp oluşturmaktadır:

Y-r- y-r- --r- ------ ------ ---- y-r-
Y-r- ---- y-r-r --- Y-r- y-r-y---

Aşağıdaki beytin 1. mısrası, "g" ve "ç" aliterasyonlarıyla oluşturulmuş bir melodik kalıp örneği sayılabilir:

Çün gelen giçdi giçer bunda konan göçdi göçer
Ya bu kamu kuru gavgâ vü bu sevdâ ne gönül (89/15)

c.Diğer Üslup Özellikleri

Dili ve söyleyişi bakımından halka yakın olmakla birlikte "**Acem Edebiyatına ve divan şiiri estetiğine aşina olduğu görülen derviş şair, bazı manzumelerini söz sanatlarıyle de işlemekte**"[400]dir.

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki manzumelerde, klasik edebiyatımızdaki manaya ve lafza dayalı sanatların[401] birçoğunu kullandığını görürüz.

ca. Tekrir

Didaktik eğilimi ağır basan şâirin, üslubunda heyecan saikine bağlı sanatlardan en çok tekrir, nida ve istifhama yer verdiğini görürüz.

Tekrir, Kemâl Ümmî'nin sıkça baş vurduğu bir üslup hususiyetidir:

Ne bellü 'âlimem 'âmil ne bellü 'âmiyem câhil
Ne bellü 'âkilem kâmil ne bellü fahr-ı bî-'âram

400 Kocatürk, TET, s.282.
401 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Levend, Agâh Sırrı, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler- Mazmunlar ve Mefhumlar) 4. bs., İst., 1984, s. 477-489.

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram

Ne bellü gam ne hod şâzam ne bellü hîş ü bî-yâdam
Ne bellü âdemî-zâdam ne bellü nakş-ı dîvâram

Ne bellü ehl-i 'irfânam ne bellü cehl-i nâdânam
Ne bellü mest ü hayrânam ne bellü merd-i huşyâram (12/12-16)

cb. Nida

Heyecan ve cezbesi yüksek bir şâir olan Kemâl Ümmî'nin şiirinde nida unsurlarına sıkça rastlarız. Bazen nida unsurları tekrirle birlikte yer alır:

Î kadîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl

Î münezzeh pâdişâh u bî-zamân
Î mukaddes bî-nişân u bî-mekân

Î Gani Sultân u Settârü'l-'Uyûb
Î Kavî Sübhân ü Gaffarü'z-Zünûb

Î sıfâtı Kul huve'llahu ahad
'Ayn-ı zât-ı pâk Allahu's-Samed

Î 'ademden bunca 'âlem yaradan
Î hekîm ü cümle derdi yaradan (7/1-5)

...

cc. İstifhâm

Şâirin en çok benimsediği anlatım yollarından biri olan soru yoluyla anlatım (**bkz.** Anlatım Şekilleri), bilindiği üzere heyecana bağlı sanatlardan biri olarak istifhâmı meydana getirir:

...

Ayâ gâfil niçe yoldan separsın
Ki binüp gaflet atına çaparsın

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Niçe mü'minlerüñ boynın çaparsın

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine su sepersin

Niçe bir lokma vü bir hırka içün
Bu 'âr u nâmuñı yire depersin (105/1,5-7)

...

çç. Mecaz

Tasavvuf konusunu çoğu kez kelimelerin normal anlamlarıyla açıklamak mümkün olmamaktadır. Bu yüzden mutasavvıf şâirler ifadede mecburi olarak mecazlara baş vurmuşlar, böylece tasavvufu bir "mecazlar hazinesi"[401] haline getirmişlerdir. Mecazlar ve mecaza dayalı diğer sanatların kullanımı, Kemâl Ümmî Divânı'nda da bir üslup hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kemâl Ümmî bir beytinde sâlik'i kuş, mürşid'i hüdhüd ve Tanrı'yı simurg mecazları ile verir:

Kimse hiç Sîmurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsüñ degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf (75/7)

Şu beyitlerde, sûfilik bilgi ve hayatına aşina olanlarla olmayanlar, buğday ve kavurga (saçta pişirilmiş buğday) mecazları ile verilmektedir:

...

Varıdı giçmiş zamân içre meger
Bir ev içre tolu hugday bir çuval

---

401 bkz. Güzel, KA. s. 201-208.

Andan ev ıssı birez bugday alur
Tâ ki saç içre kavura i ricâl

Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkmaga bî-mecâl

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

Didiler kim hey ne gavgadur size
Diñ neden oldı mübâh işbu vebâl

Bile bitdük bile düşdük hırmana
Bile sürdük sizüñile mâh u sâl

İşbu kabda bile tururken henüz
Şimdi kim kılduñuz anda intikâl

Size ne keşf oldı şol arada kim
Çagrışırsız kalkışuban bî-melâl

Saçdagılar anlara eydür bizüm
Ne işümüze gerek bahs ü cidâl

Çünki haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeñ ta'n urup infi'âl

Hâlümüzi bilimezsiz kâlile
Bu makâma kaçan irür ol makâl(86/5-18)

...

ed. Cinas ve İ'âde

Taglar şu firâkuñ odı cânumı bu taglar
Ger düşerise döymeye bu göynüge taglar

Aglar iñildüm işideñüñ özi göynür
Kim geçdi 'ömür düşdi kara saçuma aglar (67/1,4)

ce. Teşbih

Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîbüñ 'ışkudı şeh-bâz kıldı (35/15)

Ol ne bülbüldür ki kargalar gibi
Leşe kaldı 'azm-i gül-zâr itmedi(129/15)

Âhir bilüñ çü çeng olısar kollaruñ rebâb
Vaz gel bu saz u 'işreti çeng ü rebâbı ko(112/12)

cf. İstiare

Virmedi nakkâşı bulan nakş u renge cân u dil
Ag u kara gök ü sarı kızıl u alı n'ider (58/6)

Giç bu köpriden Kemâl Ümmî kaç ol dostdan yaña
Yohsa arduñdan harâmî leşker-i Şeytân yiter (47/34)

cg. Teşhis ve İntak

Kumrı budakda yaprak arasında her seher
Dost dost diyüp ne nâliş ider âh u zârı gör (30/18)

Subh dem göñül kulagın tut çemenden yaña kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlü râz

Bize dirler kim ganîmet görüñ işbu demleri
Kim niçeler ay u yıllar bu safâyı bulumaz

'Ömrüñüz nevrûz u çigdem bigi kütehdür veli
Fikrüñüz kadd-ı çınâr u serv tahından dirâz

Hüdhüd ü kumrı gögerçin tûtî vü dürrâc-ıla
Tutdılar bu meclis içre her biri bir savt u sâz (31/7-10)

...

cğ. Telmih

Hz. Muhammed'in doğumu:

Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-i Kisri vü tak oldı tâkati (23/23)

Hz. Âdem'in topraktan yaratılması:

Î bir avuç balçıgı söz söyleden
Kâmil insân idüp ihsân eyleyen (7/8)

Hz. Süleymân ve Hâtem (yüzük):

Kamu adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yüzükler Hâtem olmaz (72/20)

Kandan müşk (misk) ve nutfeden insanın vücuda gelmesi:

Î kamu düşvâr işi âsaân iden
Kanı müşk ü nutfe'i insân iden (7/7)

ch. Tenasüb

İşi dür kılmakdurur 'ummanda Nîsân katresin
Kim dün ü gün ay u güni yirde gökde ışıdur

Dişidür irkek degül şol kim sözi girçek degül
Ögme kim gökcek degül agzı sadef ya dişi dür (55/2,5)

cı. Tecrid

Kemâl Ümmî seni sen ko aña gitsün ki kala Hû
Çü birdür aña gayr-ı O hezârân biñ kemâl irmez (3/27)

Kemâl Ümmî kılur ikrâr kamu taksîrine her bâr
Ki senden özge i Gaffâr ne kılam kime yalvaram (12/39)

Kemâl Ümmî'ye göster togru yolı
Ki senüñ birle saña vara senden (15/11)

ci. Hüsn-i Ta'lîl

Bülbüllerüñ ol zârı kılup agladugına
Götürdi nikâbın yine güller güler oldı (33/26)

Ayvâ güli alma çiçegi hûb tonanup
Güle güle bu meclise saçu saçar oldı (33/31)

cj. İrsâl-i Mesel

Vefâ umma göñül giç dünyeden kim
Hiç agu agacında bâdem olmaz (72/7)

Dilüñ tut gaybet ü bühtânı terk it
Uyarma ko yılanı în içinde

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde (119/7,11)

ck. Leff ü neşr

'Âşıkuñ zâhidüñ necâtına
'Işk u zühdi elinde mensûrdur (51/16)

Fâsık u câhil bahîlüñ mâdihi kezzâb olur
Fısk u cehl ü buhlıla medhe yarar olmaz kişi (131/38)

İ etibbâ-yı zamân i tâc u taht ıssı size
'İbret-i mülk-i Süleymân hikmet-i Lokmân yiter(47/17)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMAL ÜMMÎ DİVANI'NINDA DİN VE TASAVVUF

I. DÎN

A. İTİKAT

1. Allah

Kemâl Ümmî, Allah'a, Ehl-i Sünnet düşüncesine uygun bir şekilde yaklaşır. Görüşlerinde sapkın bir düşünceye rastlamak mümkün değildir. Aynı zamanda vahdet-i vücûtçu bir mutasavvıf olarak Dîvân'ında en ağırlıklı kısmı Allah ve Allah'ın "esmâ"sı teşkil eder. Şâir "Esmâ'ü'l Hüsnâ[403] (Allah'ın güzel isimleri)" dışında daha bir çok tamlama ve ibarelerle Allah'a seslenir ve O'nu anar.

Bu isim, sıfat ve terkipleri alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz: 'Âdil, 'Alîy, 'Attâr, 'İnâyet, A'lâ Dilber, Allah, Bâgubân, Bâkî Pâdişâh, Bâkî Şâh, Bay, Bayık Çalap, Bekâ Sultan, Bî-Zevâl, Biliş, Bir Çalap, Bir ü Bâr, Bir, Cânân, Cebbâr, Celîl, Cevmerd (Cömerd), Dâyim ü Kâyim, Dil-dâr, Dilârâ, Dost, Dost-ı Girtû, Du-cihân Cebbârı, Fa'âl-i Muhtâr, Fâ'il, Ferd, Gafûr, Gani Rahman, Gani Vehhâb, Girdigâr, Görklü Likâ, Gül, Hâdî, Hak Çalap, Hak Ta'âlâ, Hak, Hakîm, Hakîm-i Lâ-yemût, Halâk, Halîfe, Hâlik, Hayy, Hazret, Hekîm, Hocalar Hocası, Hudâ, Hı vü Kâf[Hak kelimesinin harfleri], Kâdir, Kânsaz, Kayyûm, Kâzî, Kebîr, Kerîm, Kibriyâ, Lâ-Yefût, Lâ-Yezâl, Ma'bûd, Ma'şûk, Mahbûb, Maksûd, Matlûb, Mevlâ, Mu'în, Muhtâr, Nakkâş, Ni'me'l-Vekîl, Ol(O), Pâdişâh, Pâdişâhlar Pâdişâhı, Penâh, Perverdigâr, Rabb, Rahîm, Rahman, Râzık, Rezzâk, Sabûr, Samed, Sâni', Sarrâf, Settâr, Sevdük, Sîmurg, Sübhân, Şâh, Şâh-ı Latîf, Şehin-şâh, Şekûr, Şem', Şems, Tabîb, Tañrı, Ulu Dil-dâr, Ulu Şâh, Vâhid, Vehhâb, Verd(Gül), Yâr, Yara-

403 bkz.Tatlısu, A.Osman, Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi, İst.,1993.

dan, Yüce Hâdî, Yüce Sübhân, Yüce Şâh, Zât, Zât-ı Pâk, Zü'l-Celâl, Zü'l-Cemâl.

Tertiplediğimiz Dîvân'daki ilk 19 manzume tevhid ve Münacatlardan oluşmakta ve bunlar mısra sayısı bakımından Dîvân'ın yaklaşık üçte birini oluşturmaktadırlar.

Şâir, Allah'tan bahsederken konuya yaklaşımı Kaygusuz Abdal[404] ve Yunus Emre'den[405] farklı değildir. Allah'ı anışlarında oldukça samimidir:

İ kamu 'âlemüñ ulu Çalap'ı
Ki kuluñdur kamu beg ü çelebî (19/1)

Hôcalar Hôcası 'Aliyy ü Kebîr
Yüceler Yücesi 'Azîm Allah (5/4)

N'iderüz seni sevmeyen göñüli
Ya sini añmayan lisân u lebi (19/6)

Kendisinin "tevhid" ehli bir mümin olduğunu söyleyen Kemâl Ümmî, Tanrı'yı "tanık" gösterir:

Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî velî müşrik degül
Mü'minem tevhîdüm üzre Tañrı tanıkdur benüm (95/12)

Allah'ın birliğini, Kelime-i Tevhid'in (bkz. Kelime-i Şahâdet) Türkçe karşılığı sayabileceğimiz ifadelerle dile getirerek "Tañrı birdür"(6/1) der:

Saña isbât iderler milki şeksüz
Ki sen Bir Tañrı'sın yok anda şek söz (1/23)

Kemâl Ümmî, Allah'ın kudreti karşısındaki hayranlığını samimi ve sıcak bir Türkçe ile dile getirir. O'na, Âdem'in yaratılışına telmihle, "İ bir avuç balçıga söz söyleden"(7/8) diye hitap eder.

Hudâvendâ ne hoş kudretlerüñ var
Ki kılduñ yogiken 'âlemleri var

---

404 bkz. Güzel, KA, s. 216 vd.
405 bkz. Tatçı, YED-I, s.75 vd.

Hakîkat fâ'ili sensüñ her işüñ
Ne ziddüñ ne şerîküñ var ne işüñ

Münezzeh zâtuñ arıdur sıfâtuñ
Kime kim irse arıdur sıfâtuñ (1/1-3)

Tanrı, 'adem(yokluk)den bu 'âlemi yaratmıştır.(7/5) benzersiz ve ortaksızdır. Kitabı ve elçisi de hakdır. Her türlü beşeri sıfatlardan uzaktır. Zât'ı nezîh, sıfatı "Kul Huve'lleh" olduğundan ne doğmuştur, ne de ölecektir. O, herşeyi bilir, sırrına şeyhler ve fâkihler de kolay kolay eremezler. O'nun yaratıcılığı, görebilenler için güneş gibi ortadadır. İnkârcılar, dünya hayatı ve eğlencelerini sonsuz sanıp ahireti anmayanlar kördürler. On sekiz bin âlem onun mülküdür, ama onun için hiç bir yer durak olamaz. O'nu bilen, başkasına tapmaz, Nakkaş'ı seven yeryüzündeki nakışları sevemez.(6/2-6) O, kanı güzel koku, pıhtıyı da insan haline getirendir.(7/7)

Ölü yirleri hayâta getüren
Kuru çubukdan yaş üzüm bitüren (7/12)

Ölmez ü göçmez ü konmaz Pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pâk İlâh (7/13)

Şâir, Dîvân'da Allah'ın ululuğunu ifade ederken, devrin İslamî telâkkileri ile birlikte, Orta Doğu kavimleri arasında yaygın olan kozmografik ve astronomik verilerden de faydalanır: Allah'a mekân izafe edilmez. O "şeş cihet(altı yön)"e dolu olup "Onsekiz Bin Âlem"i ilmiyle kaplamıştır. Yüce gökler O'nun "tâk"ıdır.(2/6-7)

Senin mekânın ve yönün yoktur. Bizim "sınık" gönlümüzdesin. Bütün seyyarelerle birlikte ayı, günü, geceyi ve gündüzü sürekli döndürürsün. Mu'allak Kürsî'yi çarh üzre asan, bütün zor işleri kolay kılan sensin.(1/6,7,9)

Yedi kat köğü yaratan, her yârı yâra yaratan sensin. Göğün altında yedi yat yeri yaratan da sensin ki o yer, ezelden beri cümle mahluku yemiş ve yemeye devam etmektedir. Ağır yeri yel üzre durduran, ulu Arş'ı su üzerinde "düriden(kavislendiren)" sensin. Senin emrinle Yedi Yıldız hüküm sürer, ay ve yıl böylece daima denk düşer. Bunlar ki döner, açılır ve kararır: hepsi senin kararlılığına bir işarettir. Ey "Dilek Issı", âlemin bazen soğuk, bazen "issi(sıcak)" olması senin kudretindendir. (1/10-15)

Kemâl Ümmî, Allah'ın kudretinin ifadesinde, tabiat unsurlarından geniş çaplı olarak faydalanır. Şâir burada tabiata "cân gözü"yle bakmaktadır: Allah, kuvvetiyle yeri tutar ve göğü döndürür; kudretiyle yeller estirir, suları akıtır. Hikmetiyle gece gündüz kar ve yağmur yağdırır; heybetiyle yıldırımları gürletir, şimşekleri çaktırır.(2/21-22)

Bir yıl dört "fasl(mevsim)" olur: Kış, yay(bahar), yaz ve güz.(1/16) Şâir, baharda tabiattaki bütün değişiklikleri, "işlenen kamu kudretler"i, "Şeh Yasağı(Allah'ın Yasası)" olarak isimlendirir:

Gör ki nîçe kıldı ölmiş yirlerü girü diri
İşlenen bu kamu kudretler O Şeh yasagıdur (29/4)

Giderüp getürürsin kış u yazı
Ki biter yeşerür her yir ü yazı

Dirüldürsin öli tagı vü bâgı
Anı fikr itmeyen tâgî vü bâgî

Çemenler tonanur hoş tâze gül-zâr
Güler kim bülbüle kıldura gül zâr

Biter hoş ter çiçekler nâzik otlar
Ki hayvânât anuñ her birin otlar

Şakâyık sünbül ü nesrîn ü hatmî
Hoş illâ solmag olur sofira hatmî (1/17-21)

Kemâl Ümmî'nin, manzumelerinde Allah'tan korkuyla değil, samimi bir "dost" gibi söz edildiği hissedilir:

Bütün yaratılmışlar, O'nun "dîzâr"ının müştakıdır.(2/8) Yerde ve gökte bulunan bütün insanlar, cinler, melekler, vahşi hayvanlar ve kuşlar O "Nigâr(sevgili)"ın aşkının zevkıyle zevklenmişlerdir.(2/11)

Allah'ın kullarına karşı şefkat ve merhameti sonsuzdur. O'nun dergâhından, kim ne dilerse ona kavuşur. Bu ikiyüzlüdür, şu riyakârdır diye kimseyi geri çevirmez.(2/13) Bütün yarattıklarına, dünyada kesmeden ve zâhid ve fasık ayırımı yapmadan rızıklarını verir(2/15); âhiret nimetlerini de vermek üzere ahd etmiştir.(2/16)

Taññı'nuñ ni'metlerinüñ haddi yok kullarına
Kimisi zâhirde irer kimisi pinhân yiter (47/15)

Ne mutlu onlara ki amelleriyle O'nu râzı kılarlar. Şunlara da yazıklar olsun ki günâh işleyerek O'nu "kakıdur(incitmek)lar.(2/19)

Bütün Dîvân boyunca şâir, her fırsatta Allah'tan bağışlanmasını diler ve bunun için peygamberleri, melekleri, sahabeleri, kutsal mekânları ve diğer dini şahsiyetleri (Bunlar için ilgili bölümlere **bkz.**) vasıta kılar.

Niçemâ kim yazugumuz çokdurur
Senden artuk kimsenemüz yokdurur

Kapuñı koyup ne yire varalum
Tapuñı koyup kime yalvaralum

Eyü yavuz biz dahı kullaruñuz
İşigüñ muhtâcı yohsullaruñuz (7/44-46)

Kemâl Ümmî, Vatan-ı Aslî'den ayrılmış olmasını da telmih ederek Allah'a yakarmakta, Elest Meclisi'nde gördüğü Cemâlu'llah'ın hasretiyle canının kıl gibi inceldiğini söylemeketedir:

Gelür her dem hayâlüñ bizi yakar
İçimüzi firâkuñ odı yakar

Kişi kim sevse bir zîbâ dilârâm
Hiç ider mi o dilbersüz dil ârâm(1/33-34)

İlâhî fazluñıla bizi kıl yâd
Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

Şularuñ hürmetiçün kim bilişdür
Senüñile bizi dahı bilişdür (1/29-30)

2. Melekler

Dîvân'da "melek, melâ'ik ve ferişte" gibi genel isimlerle anılan melekler, semâ ehli, "felek ehli"dirler. Melekût âleminde bulunurlar. Bunların yaratılışları, insanların onları göremiyeceği tarzdadır.[405]

Kemâl Ümmî, melekleri insanlara hizmette bulunmaları, sürekli olarak Allah'ı zikretmeleri, ve onların da tıpkı insanlar gibi ölümlü olmaları gibi yönleriyle ele alır, yakarışlarında onların adına bağışlanma diler.

Tasavvufta insana duyulan sevgi ve saygının esas sebeplerinden biri meleklerin Âdem'e secde etmeleridir. Çünkü topraktan yaratılan Âdem Muhammedî Nûr'u taşımaktaydı ve bu nur ile üstündü. Mutlak Yaratıcı onlara, Âdem'e secde etmelerini emretmiş, bütün melekler -İblis hariç- ona secde etmişlerdir:

Ol nûr ile mükerrem idi Âdem-i Safî
Kim secde kıldı aña melâ'ik tamâmeti (23/7)

İnsan, kendisine bu yüce makamı bahşeden, ferişteleri hizmet etmekle görevlendiren Tanrı'yı unutup "dîv(nefs)"e kul olmamalıdır:

.....

.....

N'içün i âdemî sen dîve kulsın
Ki hâdimdür saña cümle ferişte (144)

Tanrı'ya kulluğunu yapmayanlar alçalır. Tevhid zikrini diliyle söyleyen, buna uygun davranışlar gösteren insanlar melekten ulu olurlar:

Nefse uyma kim dönersin girü hayvândan yaña
'Akla uy tâ kim melekden giçesin insâniken (109/27)

Olur melekden ulu kavlü fi'lile dâyim
Kaçan ki eyde beşer Lâ ilâhe ille'llah (4/87)

---

[405] Akseki, İD, s.74 vd.

'Arş'ı taşıyan melekler (7/139) de diğer varlıklar gibi ilâhî aşk ile dopdoludurlar:

Yirde gökte vahş u tayr u cinn ü insân u melek
Ol nigâruñ 'ışkı şevkı zevkınuñ zevvâkıdur (2/11)

Yaratılan her mahluk gibi onlar da gece ve gündüz hallerini Allah'a arz eder, 'Arş ve Kürsî'de tevhîd zikri yaparlar:

Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri
Dilü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider (54/21)

Kamu melâ'ik ü vildân u hûr u gilmânuñ
Didügi cinn ü verâ Lâ ilâhe ille'llah (4/6)

Meleklerüñ dün ü gün zikri 'Arş u Kürside
Feleklerüñ 'amedi Lâ ilâhe ille'llah (4/65)

Bir beyitte Şâir, Şeyh Hâmid'den bahsederken amelleri yönünden onu meleklere benzetir.(27/25)

Dört büyük melek olan Cebrâ'îl, 'Azrâ'îl, Mikâ'îl ve İsrâfîl çoğu kez birlikte dile getirilir. Bunlar Allah'a yakınlıkları, vazifeleriyle ilgili telmihler, ölümlü olmaları ve adlarına bağışlanma dilemek gibi yönleriyle ele alınırlar:

Kurbet-i Cibrîl ü Mikâ'îl içün
Dahı İsrâfîl ü 'Azrâ'îl içün (7/138)

Bir beyitte bu büyük dört meleğin de ölümlü olduğu dile getirilmektedir:

Hem ol dahı öliser 'âkıbet hem İsrâfîl
Ne hod diri kalısar Cebrâ'îl ü Mikâ'îl (90/6)

a.Cebrâ'îl

Dört büyük melekten biri olup peygamberlere Allah'ın emir ve yasaklarını getirmekle görevlidir. Kemâl Ümmî onu "Cibrîl, Cebrâ'îl" isimleriyle anar. Allah'a yakınlığı dolayısıyla kendinden söz eder. (7/138) Bir beyitte Hz. Muhammed'in "peyk"i sıfatını verir:

Î mâzâga'l-basar 'aynük çü Cibrîl oldı saña peyk
Kamu buyruğuña lebbeyk ü âmennâ vü saddaknâ (20/3)

Cebrâ'il, aynı zamanda Cibrîl-i Emîn olduğu için insan onun vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gelen her emre kayıtsız şartsız uymalıdır:

Di (semi'nâ vü ata'nâ) Ahmed'e
Her ne kim indürdi gökden Cebre'îl (88/19)

Kur'ân'ın indiği ve Cebrâ'îl'in Peygamber'e geldiği vakitler kutlu vakitlerdir ve Kemâl Ümmî, o vakitler için bağışlanma diler:

Kamu Kur'ân indügi evkât içün
Cebra'îl'üñ geldügi evkât içün (7/112)

b.İsrâfîl

Dört büyük melekten biri olan İsrâfîl "Sûr" denilen boruyu üflemekle yükümlüdür. Boruya iki kez üfleyecek, birincisinde Allah'tan başka herkes ölecek, ikincisinde ise bütün ölüler dirilecektir. Kemâl Ümmî bir beyitte, baharda ölü gibi duran tabiatın birden bire dirilmesini, ilâhî emirle İsrafîl'in Sûr'a üflemesi sonucu kıyâmette insanların yeniden dirilmesine benzetmektedir:

İsrâfîl-i ra'd urdı hevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer oldı (33/4)

İsrâfîl, adının geçtiği iki beyitte diğer büyük meleklerle birlikte anılmaktadır.(bkz.Melekler)

c.Mikâ'îl

Dört büyük melekten biri olan Mikâ'îl insanların huzur ve refahı ile ilgili bir görevdedir. Her maddeyi hareket ettirmekle görevlendirilmiştir.

Dîvân'da iki beyitte Allah'a yakınlığı ve ölümlü oluşu vesilesiyle diğer meleklerle birlikte adı geçmektedir. (bkz.Melekler)

ç.'Azrâ'îl

'Azrail, Dîvân'da "Cemâ'at tagıdan, Can Alıcı " gibi isimlerle geçer. Allah'a yakınlığı, can alması ve kendisinin de ölümlü olması (**bkz.** Melekler) dolayısıyla söz edilir.

Büyük meleklerden olan 'Azrâ'îl Allah'ın emriyle insanların canın alır. Kemâl Ümmî nasihat tarzındaki beyitlerinden birinde onun çok anılmasını tavsiye eder:

Çoḡ an şu cemâ'at tagıdan şahsı ki nâ-gâh
Gelür kamu lezzetleri bozar ölüm var (46/15)

İnsanlara dünya varlığının kaygısını çekmek gereksizdir. Çünkü 'Azrail her an insanın canına kasdetmek için beklemektedir:

Saña ne mülk ü ne mâl ü ne sîm ü zer kayusı
Çü câna kasd ide turur kafanda 'Azrâ'îl (90/5)

Kemâl Ümmî, bazen bir zâhid gibi bazen de bir sûfî gibi 'Azrâ'îl'i dile getirir: Cân Alıcı'nın gelip can alıp gittiği zaman insana din, tevbe ve Kur'ân yoldaş olmalıdır. (56/17) Fenâfi'llah'a ermek arzusunun dile getirildiği şu beyitte şâir "Ölmeden önce ölünüz" mealindeki hadise(**bkz.** Hadisler) telmihte bulunarak hayıflanmaktadır:

Cân alıcı cânuma kasd itmedin
İlerürek ölimezem âh u vâh (113/11)

d.Münker-Nekîr(Sorucılar)

Kabre giren insana soru soran meleklerdir. Kemâl Ümmî bunları "Münker ve Nekir" isimlerinin yanında Türkçe bir isimle her ikisini de kastederek "Sorucılar" diye de anar.

Münker ve Nekir, kabirdeki ilk gece ölüye soru sormaya gelirler. Bu soru-cevap faslı bittikten sonra insan orada Mahşer'e kadar yatacaktır:

Âh ol gice içün ki gele Münker ü Nekir
Soru sora vü Mahşere dek anda yatıla (121/19)

Kelime-i Tevhid zikri, soruculara verilecek cevapları kolaylaştırır:

Sinüñde sorduğı dün Münker ü Nekir su'âl
Cevâb u hüccet ider Lâ ilâhe ille'llah (4/98)

Sin (Kabir) Azabı oldukça zordur. Bunun için Şâir, kabirde görüp "ödü sıtmadın(kopmak/patlamak)" insanın hayattayken sorucudan korkması gerektiğini söyler:

Dirligüñde sorucıdan korha gör
Gûr içinde görüp ödüñ sıtmadın (96/19)

Sorucular oldukça heybetli meleklerdir. İnsanlar bunu hatırlayarak ölümü unutmamalıdırlar;

Âh ol demiçün kim geleler heybetile tız
Sorıcı bize soru sorısar ölüm var (46/49)

Onların ellerinde "udlu topuz"lara benzeyen "gürz"leri vardır:

Añmaz ölümi sinde gelen sorucıları
Kim ellerinde gürzi var udlu topuz gibi (132/10)

Şâir, kabir azabından emin olması ve Soruculara kolay cevap vermesinde yardımcı olması için Allah'a münacaat kılar:

Sin 'azâbından bizi eyle emîn
Hem geñez kıl sorıcılar hüccetin (7/157)

3. Kitaplar

Kemâl Ümmî " dört" sayı ismiyle Dört Kitap'tan bahsettiği gibi zaman zaman onları isimleriyle de zikreder. Dört Kitap'la Davud'a indirilen Zebûr, Musa'ya indirilen Tevrât, İsa'ya indirilen İncîl ve Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân kastedilmektedir. Bunlardan Zebûr'un ismi Dîvân'da geçmemektedir.

Tevhid ve terk düşüncelerinin birlikte ele alındığı bir beyitte Dört Kitap kavramına ledünnî açıdan yaklaşıldığı görülmektedir;

Gel altıyı koyuben bir yaña yönel zinhâr
Vir üç talâk ikiye kalma dörde vü bişe (120/10)

Kitaplar -yukarıdaki beyit hariç- daha ziyade zühdî bir bakış açısından ele alınmışlardır. Birlikte söz konusu edildikleri iki beyitte Hz. Muhammed'in isiminin zikredilmesi ve onun öğülmesiyle ilgili olarak ele alınırlar:

İ Tâha vü Yâsîn ile memdûh u mükerrem
İ Tevrat u İncîl ile mezkûr Muhammed (22/3)

Tevrât ü İncil içre öğülmişdür ol Habîb
Hem Yidi Mushaf'uñ anı öger her âyeti (23/74)

Dört Kitab içinde tabii olarak Kur'ân'a daha fazla ağırlık verilmiştir. Kur'ân'ı "Kitap, Tanrı Kitâbı, Fürkân ve Nâsih-i Nâtık" gibi isim ve tamlamalarla isimlendirir. Tanrı'nın birliği nasıl şeksiz ve şüphesiz doğruysa Kur'ân'ın da onun kitabı olduğu kesindir.(6/1)

Fürkân bir "Nâsih-i Nâtık"tır. Okunması ve emirlerinin tutulması şarttır:

Vâ'iz-i sâmıt gerekse üşde koñşuñ ölümi
Nâsih-i Nâtık gerekse okı tut Fürkân yiter (47/7)

Furkân'ın âyetlerinden biri Kelime-i Tevhid'dir.(4/64) Kur'ân'ın nuru iki cihana dolmuştur ve derecesi yüksektir:

Toludur iki cihâna bu nûr-ı Kur'ân'ın
Uludurur rutabı lâ ilâhe illa'llah (4/45)

Rahman, Hz. Peygamber'i âlemlere rahmet olarak vermiş. O da Kur'ân'ı insanlara yaymak üzere beraberinde getirmiştir. (22/13) Kur'ân, Ahmed(Hz. Muhammed)'in dünyadaki hüccetlerinden biridir. (7/95) Hz. Osman, Kur'ân'ı cem'(toplamak) etmiş ve sıkça okumuştur. (23/52)

Kemâl Ümmî, Kur'ân, Hadis ve Sünnet'i dinin temel unsurları saymakta, Kur'ân ve Sünnet'i "mürşid-i hâdî" olarak değerlendirmektedir:

Togru yol isterseñ uş şer'-i sırât-ı müstakim
Mürşid-i hâdî gerekse sünnet ü Kur'ân yiter. (47/12)

Bunlara uymayanları adetâ azarlarcasına sert bir şekilde tenkid etmektedir:

Ne Kur'ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin ya ne dine taparsın (105/14)

Böyle insanlar, Tanrı Kitabı hükmünü tutmazlar. Oysa "beğ buyruğu" bir berat ile bin ilde geçerli olur:

Tañrı Kitâbı hükmi tutulmaz 'aceb budur
Beg buyrugı giçer biñ ile bir berâtıla (121/15)

Kur'ân-ı Kerim'in Arapçadaki yedi meşhur lehçe ile okunma özelliğine temas eden şâir Yedi Mushaf adına bağışlanma diler:

Yidi Mushaf tül-ı Kur'ân hakkıçün
Münzel-i tenzîl-i Fürkân hakkıçün (7/96)

Dîvân'da, Kur'ân'dan daha çok ve sıkça münâcât beyitlerinde, bağış dileme ve ölüm sırasında yoldaş olması vesilesiyle söz edilmektedir.(56/17; 7/153):

İ Çalap soñ demde yoldaşumuzı
Dîn ü îmânıla Kur'ân tevbe kıl (91/49)

4. Peygamberler

Peygamberlerden genel olarak Nebî, Resûl, Mürsel, Enbiyâ, Rüsul, Mürselîn diye bahsedilmekte, peygamber kelimesi Dîvân'da bir kez geçmektedir. Bir beyitte peygamberleri, evliyâ, ashâb ve sûfîlerle birlikte "merdân" diye isimlendirmektedir.(127/24) Dîvân'da peygamberlerin sayısı ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmaz.

Kemâl Ümmî'de peygamberler genellikle, Muhammedî Nûr'u taşımaları veya Allah'a yakarışlarda bir vesile olarak, yahut da dünyanın fâniliğini, ölümlü olduğunu anlatmak için ele alınır. Bir beyitte de 'Ulü'l-'Azm diye isimlendirilen altı büyük peygamber genel olarak ifade edilir.(4/158)

Henüz yer gök yaratılmadan, Âdem dahi mevcut değilken, Allah geceyi, gündüzü, vakit ve saati düzmemişken Muhammed'in "nûr"u vardı.(23/4) Hak O'nun için Hazîre-i Kuds'ü mevcud kılmıştı.(23/3) Âlem-i Beka o nûr

ile aydınlıktı.(23/6) Muhammed'in nûru kime ulaştıysa onun mertebesini artırdı.(23/21)

Bu nûr sırayla diğer peygamberlere sirayet etti. Âdem'den başlayarak Ahmed'e kadar gelmiştir. Hz. Muhammed'in seyyidliği, peygamberlerin önderi oluşu ezeldendir.(23/1) Bütün Nebiler ve Resuller onun cemaatidir.(23/27)

Evliyâ ve enbiyâ, Kelime-i Tevhid'i söyleyerek(4/66-158) onunla çeşitli derecelere ermişlerdir.(4/130) Nebiler de zengin, yoksul ve veliler gibi Allah'ın kapısında dilencidirler.(19/2) İnsan, enbiyâ ve evliyâ ne buyurursa söz ve davranışlarıyla tasdik etmelidir.(78/8) Onlar gibi yaşamalıdır:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dahı anı yiñ içüñ anı geyüñ sarınuñ (85/14)

Bu dünyada yalnız diğer insanlar değil, evliyâ ve enbiyâ da sıkıntı çekmiştir:

İşitdük enbiyâ vü evliyâyı
Niçe zâr u perişân kondı göçdi (127/16)

Bu ölümlü dünya nebilere de kalmamıştır:

Kanı u Nebîler ü velîler ü safîler
Ya ol tabakât ehli her ebrâr ölüm var (46/42)

Şâir, bağışlanma dilerken de enbiyâyı vasıta kılar.(7/81)

a. Âdem Peygamber

Âdem Peygamber, Kâmil İnsan'ın sembolüdür. Şâir, Allah'a hitabederken Âdem'in yaratılışına telmihte bulunarak bu düşünceyi dile getirir:

İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insân idüp ihsân eyleden (7/8)

Kemâl Ümmî, "Âdem, Âdem-i Safî, Âdem-i Safiyu'llah" diye andığı Âdem Peygamber'i, Hz.Muhammedle birlikte insanın atası ve dedesi olarak ele alır:

Ahmed ü Âdem'dürür atañ dedeñ
Yâd didügüm İblis-i pîr-i hiref (76/9)

Çünkü Ahmed'in nûru Âdem'e geçmiş, topraktan yaratılan Âdem'e melekler secde etmiştir:

Ol nûrıla mükerrem idi Âdem-i Sâfî
Kim secde kıldı aña melâ'ik temâmeti (23/7)

Âdem atamız, Havvâ da anamızdır. Nûr, Âdem ve Havvâ vasıtasıyla diğer peygamberlere naklolmuş, onlarda tecellî etmiştir:

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şit'e vâris ola tecellî celâleti (23/8)

Sonra tevâtür ile evladından evladına geçerek Hz. Peygamber'e kadar gelmiştir:

Kıldı tevâtür ile âlinden âline nakl
Âdem'den Ahmed'e yitişince emâneti (23/20)

Âdem topraktan yaratılmıştır. Toprak, "hilm (yumuşaklık ve tevâzu)"in menşeidir. Âdem bununla mükerrem olmuştur. Ateşten yaratılmış olan Şeytan ise kibri yüzünden "merdûd" olmuştur:

Hilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelîl (88/12)

Dünyada, görüntüşüyle yüz binlerce kişi âdemdir. Ama manâda bir tanesi bile Âdem olmaz.(72/16)

Dünya fânîdir. Bu fânî dünyaya en önce ayak basan Âdem ile Havva da göçmüştür:

Kanı ol Âdem ü Havvâ ki evvel
Bu mülke geldi giryân kondı göçdi (127/17)

Yukarıdaki beyitte "giryân" kelimesiyle sadece ağlayarak bu dünyadan göçmeye değil, Cennet'ten çıkarılmaları sebebiyle de ağladıklarına telmih vardır.

Âdem topraktan yaratılmış, sonra ölünce toprağa dönmüştür. Çünkü ölüm vardır:

Kanı atamuz anamuz ol Âdem ü Havvâ
Ya Nûh u Halîl Ahmed-i Muhtâr ölüm var (46/36)

Kemâl Ümmî, diğer peygamberler gibi Âdem adına da Allah'tan bağışlanma diler ve insan karşılığı kullandığı âdem kelimesiyle Âdem kelimesini cinas teşkil edecek tarzda kafiyede kullanır. (1/136)

b. Şît Peygamber

Âdem Peygamber'in oğlu ve ondan sonra gönderilen peygamber olan Şît, kendisine gönderilen "elli suhuf"la, hikmet başta olmak üzere bir çok bilgiyi elde etti.

Kemâl Ümmî onu "kurb(yakînlik)" yönüyle (7/61) ve Muhammedî Nûr'un altında "tecellî" etmesiyle dile getirir:

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris ola tecellî celâleti (23/8)

c. İdrîs Peygamber

Şît Peygamber'in torunlarındandır. Kur'ân'da adı geçen peygamberlerden olup kalem ile yazı yazmayı, iğne ile dikiş dikmeyi ilk defa o bulmuştur.

Dîvân'da "rif'at" kelimesiyle onun, sağlığında Allah tarafından göğe kaldırıldığı (7/61), Cennet'te ebedi rahat bulduğu ve bunun sebebinin Muhammedî Nûr olduğu dile getirilir:

Ol nûrlaydı Hazret-i İdrîs rif'atı
Kim kaldı Cennet içre ebed buldı râhatı (23/9)

c. Nûh Peygamber

'Ulu'l 'Azm denilen altı büyük peygamberin ikincisi olup İdris Peygamber'den sonra gelmiştir. İdris Peygamber'in göğe çekilmesinden sonra azgınlık gösteren ve putlara tapmaya başlayan kavmine peygamber olan Nûh, onları Allah'ın yoluna çağırmış, fakat kavmi inanmadığı gibi kendisine de birçok kötü muamelede bulunmuşlardır. Kendisine inanmayanlar arasında oğlu da bulunmaktadır.

Nûh Peygamber beddu'â edince Allah'tan kendisine gemi yapması emredildi. Kendisine inananların bindiği bu üç katlı gemiye ayrıca hayvanlardan da birer çift alındı. Nûh Peygamber kendisine inanmayan oğlu Yam(Ken'an)'ı da bu gemiye çağırdı. Fakat o gelmedi. Altı ay süren Tûfân hadisesinden sonra gemi Cûdî Dağı'na oturdu. Bütün insanlık helâk olmuştu. Bundan sonra insanlar Nûh'un oğulları Sâm, Hâm ve Yâfes'in neslinden türemiştir. Bu yüzden Nûh, Âdem'den sonra insanlığın ikinci atası sayılır.

Kemâl Ümmî, Nûh'u "Tûfân" olayıyla ilgili olarak anmaktadır. Muhammedî Nûr, Tûfân'da Nûh'un kurtuluşunun vesilesidir:

Ol nûrılaydı Nûh'a zı-Tûfân u gam necât
Kim kondı Cûdi üzre gemisi selâmeti (23/10)

Bir başka beyitte Nûh'un -muhtemelen- Tûfân olayı öncesinde gemisine binmeyen oğlunun bir dalga vasıtasıyla boğulması üzerine ağlaması(nevha-i Nûh) söz konusu edilir ve bağışlanma dilenir.(7/61)

Şâir, Allah yolunda adım atabilmesi (seyr ü sülûkünü tamamlayabilmesi) için diğer bazı peygamberler gibi Nûh'u da vasıta eder.(1/136) Ayrıca dünyanın fâniliğinin söz konusu edildiği beyitlerde, belirgin olmamakla birlikte Nûh'un uzun yaşamış olmasını da katarak ölümü hatırlatmakta, insanları uyarmaktadır. (127/18;46/36)

d. Hûd Peygamber

Hud, Yemen'deki 'Ad Kavmine gönderilen peygamberdir.

Dîvân'da, 'Ad Kavmi'nin azgınlıkları üzerine Allah'a niyazda bulunması ve şiddetli yel şeklinde gelen İlahî gazaptan kendine inananların etkilenmemesi vesilesiyle söz edilir. Yel felâketinden kurtulmasının ve kavmini kurtarmasının sebebi Muhammedî Nûr'dur:

Ol nûrılaydı kavmile Hûd'ı emîn iden
Yilden ki 'Ad Kavmi'ne kıldı helâketi (23/11)

Şâir bir beyitte Hud'un "âmân"ı için bağışlanma diler.(7/62) "Amân", Hûd'un, azgın kavmini cezalandırmak için işi Allah'a havale etmesi niyazıdır.

Bir beyitte de şâir, Allah'a "elim tut" diye yakarırken Hud'un maneviyatından yardım diler.(1/136)

e. Zü'lkarneyn Peygamber

Kur'ân'da adına bir sure bulunmakla birlikte peygamberliği veya veliliği hususunda görüşler ihtilaflıdır. Asıl adı İskender olup Yemenli ve Makedonyalı İskender'lerden daha önce yaşamıştır. Dîvân'da ismi Zü'lkarneyn olarak geçmekte ve adına bağışlanma dilenmektedir.(7/70)

f. İbrâhîm Peygamber

Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden olan İbrâhîm Peygamber, Mezopotamya'daki Keldânî kavmine gönderilmiştir. Soy bakımından Hz. Muhammed'in atalarındandır. Kemâl Ümmi, İbrâhîm Peygamber'i "İbrâhîm, Halîl, İbrâhîm Halîl" isimleriyle anar. Ateşe atılması, sehâsı (cömertliği), terk sahibi oluşu ve İsmâ'îl'i kurban etmek istemesiyle ele alınır.

Tanrı'lık iddiasındaki Nemrûd, İbrâhîm'i ateşe atılmıştır. Muhammed'in nûrunu taşıması sebebiyle İbrâhîm yanmamış; ateş, bu nûr sebebiyle gülistân olmuştur. İbrâhîm Peygamber, cömertliği, misafirperverliği ile temayüz etmiştir:

Ol nûrıla Halîl'e hem od oldı gül-istân
Hem kıldı ol sehâvetile bol ziyâfeti (23/12)

İbrâhîm Peygamber "terk" ile Halîl (Allah'ın Dostu) makamına ulaşmıştır. (88/16) Gördüğü bir rüya üzerine oğlu İsmâ'îl'i Allah'a kurban etmek ister. Allah'a olan sevgisi sebebiyle İsmâ'îl'e bıçak çalmıştır. (7/65) Kemal Ümmi Dîvânı'nında İsmâ'îl, İbrâhîm için dünya muhabbetinin, dünyaya bağlılığın bir sembolü olarak ele alınır. İbrâhîm, İsmâ'îl'in sevgisini kalbinden çıkardığı için Halîl olmuştur:

Hubb-ı İsmâ'il'i kalbinden yuduğıçün Halîl
Aña koç gönderdi Hak kurbân idüben yüzdiler (68/5)

"Peygamberler de (bütün insanlar gibi) ölümlüdür" mealindeki bir beyitte şâir " Hani atamız anamız Âdem ile Havvâ; hani Nûh ile Halîl, Ahmed-i Muhtâr nerede?" (46/36) diye sorar.

g. İsmâ'îl Peygamber

İbrâhîm Peygamber'in oğlu olan İsmâ'îl, Dîvân'da Allah'a kurban edilmek istenmesi, gökten kendisi için koç indirilmesi ve Muhammedî Nûr'u taşıması yönleriyle ele alınır.

Halîl, İsmâ'îl'in sevgisini kalbinden "yumuş", onu Allah'a kurban etmek istemiştir. Ancak çaldığı bıçak, Muhamedî Nûr'u taşıyan İsmâ'îl'i kesmemiş, "âfet" savılmıştır:

Hubb-ı İbrâhîm içün kim i Celîl
Çaldı İsmâ'îl'e bıçak ol Halîl (7/65)

Ol nûrılaydı kesmemek İsmâ'îl'i bıçak
Hak koç fidî viribidi savdı ol âfeti (23/13)

Diğer yandan İsmâ'îl, babası İbrâhîm açısından dünya sevgisinin, belki mâsivânın bir sembolü olarak değerlendirilir. (68/5)

İsmâ'îl Peygamber'le birlikte beyitlerde yer alan kurbandan genellikle koç diye söz edilmekte, bir beyitte de "Ulu koç" olarak geçmektedir. (7/66)

h. İshâk Peygamber

Hz. İbrâhîm'in ikinci oğlu olup Şam ve Filistin ahalisine gönderilmiştir. İbrâhîm Peygamber'in dinini tebliğ etmiştir. Kur'ân'da adı geçer peygamberlerdendir.

Bir beyitte diğer peygamberlerle birlikte adına hürmeten bağışlanma dilenmektedir.(7/67) Bir başka beyitte ise dünyanın fâniliği vesile edilerek anılmaktadır. (127/18)

ı. Ya'kûb Peygamber

İshâk Peygamber'in oğlu olup Ken'ân Ülkesine gönderilmiştir. Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir.

On iki oğlundan en çok sevdiği Yûsuf, kardeşleri tarafından kıskançlık sonucu kuyuya atılmış, sonra da Ya'kûb'a , onun bir kurt tarafından yendiği söylenmiştir. Yûsuf'a olan düşkünlüğü ve duyduğu hasretle ağlamaktan gözleri kör olmuştur.

Kemâl Ümmî, Ya'kûb Peygamber'i "firâk ve hüzn"ü sebebiyle dile getirir:

Dahı Ya'kûb'uñ firâk u hüzniçün
Yûsuf'uñ kurb u visâl ü hüzniçün (7/64)

Bir beyitle de diğer peygamberlerle birlikte dünyanın fâniliği konusunda ismi geçer.(127/18)

i. Yûsuf Peygamber

Mısır ahalisine peygamber olarak gönderilen Yûsuf, Ya'kub Peygamber'in en sevdiği oğludur. Kendisini kıskanan kardeşleri tarafından bir kuyuya atılıp, sonra kanlı gömleği babasına götürülerek kurt tarafından yendiği söylenmiştir. Atıldığı kuyudan kervancılar tarafından çıkarılıp Mısır'a götürülerek Mısır Azizi(Maliye Bakanı)'ne köle olarak satılmış, azizin karısı Züleyha'nın iftirasına uğrayarak zindana atılmış, uzun süren bir zindan hayatından sonra çıkıp Mısır'a Aziz olup Züleyha ile evlenmiş babası ve kardeşlerini de getirterek orada yaşamışlardır.

Dîvân'da "Yûsuf, Yûsuf-ı Ken'ân, Şâh-ı Ken'an" isimleriyle anılmaktadır. Allah tarafından kendisine "rüya ta'biri" ilmi öğretilmiştir. Dîvân'da Muhammedî Nûr'u taşıması, güzelliği, zindana atılışı ve seyr ü sülûktaki bazı hallerle ilgili olarak kendisinden bahsedilmektedir.

Yûsuf, Muhammedî Nûr vasıtasıyla zindandan çıkıp mevki ve makam sahibi olmuştur:

Ol nûrıdayı Yûsuf'a çâh içre baht u câh
Hem taht u tâc u hüsn-i cemâl ü letâfeti (23/16)

Zelîhâ, can gözüyle baktığı için Yûsuf'un bâtınındaki güzelliği görmüş fakat Yûsuf'un kardeşleri görememişlerdir:

Görmedi hem Yûsuf'un kardaşları
Ol Zelîhâ gördügi gibi cemâl (86/28)

Kemâl Ümmî, Yûsuf'un güzelliğini, Hz. Peygamber'le kıyaslar; Yûsuf daha güzel fakat Habîb daha sevimlidir (23/33)

Bir beyitte şâir, Yûsuf'un ismini zikretmeden dünyayı bir zindana kendisini de Yûsuf'a benzetmektedir:

Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem gey fakîr
Ol dükenmez hânümân u milket ü câhum kanı (137/5)

Seyr ü sülûkta "hayret" makamına eren sâlikin halinin anlatıldığı bir beyitte gönül Yûsuf olmuştur. (64/11) Dünya güzellerinin ve güzelliklerinin hepsi mutlaka sonludur. Sâlik öyle bir cemâl istemelidir ki güzelliğine zeval ermeyecek olsun:

Bir cemâl iste ki hiç irmeye hüsnine zevâl
Kalmadı hüsn-i bekâ Yûsuf-ı Ke'nân'a gönül (89/12)

Bu dünya fânî ve ölümlüdür. Nice peygamberler gibi Şâh-ı Ken'ân Yûsuf da göçmüştür. (127/18) Allah'ım sen bizi Ya'kûb'un firak ve hüznü, Yûsuf'un güzelliği ve sana yakınlığı için bağışla. (7/64)

j. Eyyûb Peygamber

İsrailoğulları'na gönderilmiş bulunan Eyyûb, Hz. İshâk neslinden olup Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir. Kendisine yedi kişi iman etmiş, uzun süren bir hayatı olmuştur.

Hz. Eyyûb varlıklı bir insandı. Allah kendisini imtihan etmek istedi. Bir felakette çocukları öldü; çeşitli vesilelerle mal varlığı elinden çıktı. Her zaman olduğu gibi şükür ve sabırda sebat etti. Günden güne artan bir hastalık yüzünden, eşinden başka herkes kendisini terketti. Yedi yıl süren bu hastalığı süresince sabırla şükretmeye devam etti.

Din ve edebiyatta sabrın sembolü olan Eyyûb Peygamber'i Kemâl Ümmî de "belâya sabr"ı ile anar ve Muhammedî Nûr'un onu koruduğunu söyler:

Ol nûrıdaydı sabr ile Eyyûbı saklayan
Kim döndi soñra sihhate renc ü sekâmmeti (23/17)

Bir başka beyitte, Eyyûb'un belaya sabrı, şâirin bağışlanma dileğinde söz konusu edilir.

k. Şu'ayb Peygamber

Hz. Mûsâ'nın kayınpederi olan Şu'ayb Peygamber, Hz. İbrâhîm'in dinini insanlara tebliğ etmiştir. Kur'ân'da adı geçer.

Bir beyitte Üzeyr Peygamber'le birlikte adı geçer:

Hem nebîlerüñ Şu'ayb'ıla 'Üzeyr
Hürmetiçün âhirimiz eyle hayr (7/68)

l. Mûsâ Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Mûsâ, Dîvân'da "Mûsâ, Mûsâ bin 'İmrân, Mûsâ-yı Kelîmu'llah" isimleriyle geçmektedir.

Dîvân'da genellikle Tûr Dağı'nda Allah'a münacat kılması, Allah'ın kendisine hitap etmesi ve Firavun'a karşı gösterdiği mucizeler dile getirilir. Mûsâ'nın "âsâ"sının söz konusu edildiği bir beyitte Muhammedî Nûr'un, Mûsâ'nın mucizelerinin kaynağı olduğu bildirilir:

Ol nûrıdaydı mu'ciz-i Mûsâ 'asâsınuñ
Kim ne dilerse kıldı kabûl oldı hâceti (23/18)

Bir kısım beyitlerde Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed ulaştıkları makamlar bakımından kıyaslanır ve Hz. Muhammed'in makamlarının daha yüksek olduğu ifade edilir.(23/68)

Mûsâ ki münâcâtını Tûr üzre kılurdı
Mi'rac düni 'arş oldı saña Tûr Muhammed (22/17)

Tûr üzre hitâb oldı aña (Fâ'hle'u na'leyk)
'Arş üzre virilde saña destûr Muhammed (22/18)

Şâir münacat mahiyetindeki bazı mısralarında, bu dünyaya Mûsâ bin 'İmrân kondu göçtü(127/20); Allah'ım sen bizi Mûsâ için bağışla(7/69) diye niyazda bulunur.

Mûsâ ve Tûr kelimeleri, tasavvufta "âşık" ve "gönül"ü temsil ederler. Kemâl Ümmî de Tûr kelimesini bir beyitte bu anlamda kullanıyor. Çünki Tûr gibi gönül de Allah'ın "tecellî" ettiği bir yerdir:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur (51/25)

m. Hızır Peygamber

İbrâhim Peygamber'den sonra yaşamış bir peygamber veya veli. Edebiyatta genellikle Zü'lkarneyn ve âb-ı hayât (veya âb-ı hayvân) ile birlikte geçer.

Kemâl Ümmî, bir bahar tasvirinde Hızır'ı gökyüzü ve yeryüzüne "âb-ı hayât saçması" ile konu edinir. Baharda saçılan âb-ı hayât, tabiatta kış sebebiyle ölmüş (kurumuş) bitkilere ruhların erişmesini sağlamıştır. Şüphesiz burada bir manevi dirilmeye işaret edilmektedir:

Saçalı Hızr semâvât u 'arza âb-ı hayât
İrişdi ölü nebâtât cismine ervâh (28/16)

n. Zü'lkifl Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup ilâhî emir ve yasakları kızmadan, sabır göstererek tebliğ etmeyi üstlendiği, kefil olduğu için bu isimle anıla gelmiştir. Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerdendir.

Kur'ân'da "salih"lerden olduğu bildirilen Zü'lkifl'in bu yönüyle ele alındığı ve şâir tarafından bağışlanmaya vesile kılındığı düşünülebilir.(7/67)

o. Yûnus Peygamber

Mezopotamya civarına gönderilen bir peygamber olup Kur'ân'da adı geçmektedir.

Yûnus Peygamber denize atılmış, onu bir balık yutmuştur. Fakat kendisi balığın karnında da ibadetine devam etmiştir. Kemâl Ümmî, Yûnus Peygam-

ber'in balık karnındaki durumunu "hapis" olarak değerlendirmekte, onun adına bağışlanma dilemektedir.(7/62)

ö. Dâvûd Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup aynı zamanda hükümdardı. İsmi Kur'ân'da geçen Dâvûd Peygamber'in sesi çok güzeldi. Kendisine gönderilen Zebûr'u okumaya başladığında kuşlar havadan ağaçlara iner ve onun söylediklerini tekrar ederlerdi.

Kemâl Ümmî Dâvûd Peygamber'i, Muhammedî Nûr'u taşıması, güzel "nağme"ler söylemesi (7/62), demire istediği şekli vermesi ve adaletle hilafet etmesi gibi özellikleriyle anar:

Ol nûrıla ydı Dâvûd'a râm oldugı demür
Hem yir yüzinde 'adlile kıldı hilâfeti (23/14)

p. Süleymân Peygamber

Dâvûd Peygamber'in oğlu olup İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Hem hükümdar hem peygamber olan Süleymân 12-13 yaşlarında tahta geçmiş, bütün Ortadoğuyu hakimiyeti altına almış, babası zamanında başlanan Mescid-i Aksa'yı özen göstererek tamamlamıştır.

Allah tarafından kendisine insanlar, cinler ve hayvanlara hükmetme yetkisi verilmiştir.

Kemâl Ümmî, Süleymân Peygamber'i dünyaya hükmetmesi, Allah'ın kendisine verdiklerine şükretmesi, "Kuş Dili(Sırr-ı Vahdet)'ni bilmesi, üzerinde İsm-i 'Azâm yazılı mühür-yüzükle devler, periler üzerinde etkili olması gibi yönleriyle bazen doğrudan, bazen telmihle dile getirir. Süleymân, Muhammedî Nûr'u taşıması sebebiyle yeryüzünde görünen ve görünmeyen bütün canlıların hükümdarı olmuştur:

Ol nûrıla ydı ahı Süleymân sürdügi
Hem ins ü cinn ü vahşe vü tayra emâreti (23/15)

Nasıl ki her yüzük Hâtem olamaz ise her adı Süleymân olan da Hz. Süleymân gibi olamaz.

Kamu adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yüzükler Hâtem olmaz (72/20)

Çünkü Süleymân Kuş dili'ni bilirdi. Baharda tabiatın canlanması, kuşların ötmeye başlaması Kemâl Ümmî'de tasavvufî çağrışımlar yaptırır. Kuşların saz ve sözü ilâhî sırları(Vahdet Sırrı) fısıldamaktadır. Bunu her sırdaş görünene söyleyemeyiz:

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza (36/24)

Nefis terbiyesinin konu edildiği bir beyitte şâir nefsi deve, aklı da Süleymân'a benzeterek Süleymân ve dev arasındaki ilişkiye telmihte bulunmaktadır. Süleymânın, akılla ilişkili olarak dile getirilmesi, nefis terbiyesinde "imânî akl"ın, vücutta nefs üzerine sultan yapılması gerçeğini ifade etmek içindir:

Cehdile nefsüñ divin öldürmege
'Akluñı eyle Süleymân tevbe kıl (91/16)

Bir beyitte şâir şeyhi Hoca 'Alî'yi överken, onun irşadının "Süleymân meseli" olduğunu söyleyerek Süleymân Peygamber'i bir benzetilen olarak alır.(24/4)

Dünyanın fânîliğinin ifade edildiği kısımlarda Süleymânın saltanatının bile sonlu olduğu dile getirilerek insanlara uyarıda bulunulur.

Cihânı hükmine mahkûm idenler
Ezel hükmine fermân kondı göçdi (127/11)

Nişe magrûr olasın sen bu mülke
Çü Dâvûd u Süleymân kondı göçdi (127/19)

Ey zamanın tabipleri ile taht ve taç sahipleri, ibret istiyorsanız, Lokman'ın hikmeti ve Süleymân'ın mülkü size yeter (47/17):

Bu sarây u hây u hây u ton u tay assısı ne
Çünki kalmadı cihân mülki Süleymân'a gönül (89/13)

Süleymân Peygamber de şâirin bağışlanma dileğinde vasıta kıldığı kimselerdendir. Bir beyitte Süleymân'ın, Allah'ın verdiklerine şükretmesi zikredilerek onun hürmetine bağışlanma diler.(7/63)

r. Lokmân Peygamber

Kur'ân'da ismi geçmesine rağmen peygamber mi yoksa veli mi olduğu hususunda kesin bir bilgi yoktur. Allah, kendisine "hikmet(akıl, idrâk, anlayış, ilim)" vermiştir. Edebiyatta Lokmân Hakîm olarak sıkça telmihlerde bulunulur. Kemâl Ümmî de onu "hikmet" vesilesiyle anar:

Hikmet-i Lokmân u Zü'lkarneyn içün
Ol Habîb'üñ Seyyide'l Kevneyn içün (7/70)

Bir başka beyitte de Lokman, ölümlü olması dolayısıyla bir "ibret" unsuru olarak zikredilir.(47/17)

s. Dânyâl Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup Hz. Mûsâ'nın dinini insanlara tebliğ etmiştir.

Kemâl Ümmî O'nu "Dâniyâl'üñ ilm-i istihkâkıçün" diye anar ve Allah'tan bağışlanma diler.(7/67)

ş. 'Üzeyr Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamber veya velilerdendir. Mûsâ Peygamber'in dinini tebliğ etmiştir.

Kemâl Ümmî, bir beyitte Şu'ayb ile birlikte anar.(**bkz.** Şu'ayb Peygamber)

t. Yahyâ Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Yahyâ, 'Îsâ Peygamber'le akrandı. Kur'ân'da isminin Allah tarafından konduğu bildirilmiştir. Gece gündüz ibadet eden Yahyâ Dîvân'da "havf(Allah korkusu)"la söz konusu edilir.(7/62)

u. Îsâ Peygamber

Kemâl Ümmî, 'Îsâ Peygamber'i " 'Îsî, 'Îsâ, 'Îsâ ibni Meryem, 'Îsâ-yı Ruhu'llah, Mesîh" isimleriyle anar.

Dîvân'da 'Îsâ Peygamber'in Muhammedî Nûr'u taşıması sebebiyle âlemde mucizeler göstererek seyr ü seyahat ettiği dile getirilir:

Ol nûrılaydı 'Îsâ ölüler dirildügi
'Âlemde mu'cizâtıla seyr ü seyâhati (23/19)

Hz. 'Îsâ için ayrıca " yayak müsâfir" tamlamasıyla dikkat çekici bir isimlendirmede bulunur ve Meryem'i diğer Meryemlerden ayırır:

Mesîh olur mı her yayak müsâfir
Kamu 'Îsâ anası Meryem olmaz (72/19)

Mesîh sıfatı Dîvân'da daha ön plandadır. Kavmini inandırmak için bir çok mucizeler gösteren 'Îsâ'ya "meshetmek" suretiyle cansızlara can verme-si dolayısıyla edebiyatta sıkça telmihlerde bulunulur. Kemâl Ümmî de aynı şeyi yapar; 'Îsâ'nın nefesi (dem) ölüleri diriltir.(23/19)

İki beyitte 'Îsâ, "seyr ü sülûk" konusu ile ilgili olarak dile getirilir. İl-kinde 'Îsâ "hayret makamı"ndaki sâlikin gönlü için bir benzetilendir:

Gâhî agar 'Îsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yûsuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur (64/11)

Diğerinde ise sâlike öğüt verilmekte, dünya ile "kaydını(bağını)" kes-mesi hususunda Mesîh'in "igne"sine telmihte bulunulmaktadır:

Yüküñi yeynildi gör i yol eri
Kim Mesîh'e ignesi oldı sakîl (88/5)

Beyitte geçen "igne", Hz. 'Îsâ'nın Hakk'a sülûku esnasında, onun Dör-düncü Felek'ten öteye geçememesine sebep olan bir dünya metaıdır.

'Îsâ Peygamber de Kemâl Ümmî için Allah'tan mağfiret dilemede bir vasıta, dünyanın ölümlü olmasında bir ibrettir:

Tûr u Mûsâ-yı Kelîmu'llah içün
Hem dem-i 'Îsâ-yı Rûhu'llah içün (7/69)

Kanı İdrîs ya 'Îsâ ibn Meryem
Dahı Mûsa bin 'İmrân kondı göçdi (127/20)

ü. Cercîs Peygamber

Kur'ân'da adı geçmeyen bu peygamber, Hz. 'Îsâ'dan sonra, onun şeriatiyle hükmetmek üzere gönderilmiştir. Kavmi tarafından yetmiş kez öldürülmüş, fakat yine dirilmiştir.

İsmi bir beyitte "dem(kan)"i vesilesiyle geçmektedir.(7/61)

v. Muhammed Peygamber

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda tabii olarak Hz. Muhammed sevgisi, Allahtan sonra en üst seviyededir. Dîvân'da Hz. Muhammed'e doğrudan veya telmihle işaret eden çok sayıda beytin yanısıra hakkında yazılan dört Na't (**bkz.** Metin. 20,21,22,23 n.m.) ile de ağırlıklı bir yer verilmiştir.

Hz. Muhammed Dîvân'da şu isim ve sıfatlarla anılır:

'Âlemlerüñ Muhtârı, Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Delîl, Dost, Ebu'l Kâsım, Fahr-ı 'Âlem, Girü Kul, Habîb, Habîb Ahmed, Hâdi-yi Sübül, Hak Resûl, Hak Resûlı, Halkuñ Yigi, Hâmid, İmâmü'l Mürselîn, Kılavuz, Mâh-ı Bedr, Mahmûd, Mîm Ilı Dâl, Mücteba, Muhammed-i 'Arabî, Muhtâr, Muktedâ, Murtezâ, Mustafâ, Nebî, Ol Dost, Ol Yâr, Peygamber, Resûl, Resûlü'llah, Sâdıku'l Va'dü'l Emîn, Sakâleyn, Sâkî, Seyyîd-i Muhtâr, Seyyîd-i Rüsul, Seyyîd-i Sâlâr, Seyyîde'l Kevneyn, Tabîb, Ümmî Mustafâ, Yâr, Yazuk Derdi Tabîbi, Yüzi Ag Yâr, Şefi'el Müznibîn, Şems-i Du-cihân,

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'i ehl-i sünnet itikadına uygun tarzda anlar ve anlatır. Kainatın, onun hürmetine yaratıldığına "Levlâk" sözüyle telmihte bulunur.(23/39) Bir beyitte de açıkça bu hadis-i kudsiyi iktibas eder:

(Levlâke lemâ halaktü'l eflâk) didi ol Hak
Şanuñda senüñ i özi mebrûr Muhammed (22/16)

O, 'Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş ve Kur'ân'ı şefaatçi olarak getirmiştir:

'Âlimlere rahmet viribidi seni Rahman
Kur'ân'ı getürdüñ bile menşûr Muhammed (23/13)

Dîvân'da, Na't olarak yer alan manzumelerde, onun peygamberlerin önderi olduğu, henüz Âdem yaratılmadan onun nûrunun yaratıldığı ve bu nûrun zamanla diğer peygamberler vasıtasıyla tekrar kendisine ulaştığı dile getirilir:

Ol Seyyid-i Rüsul ki ezelîdür siyâdeti
Ol Hâdi-yi Sübül ki ebedîdür hidâyeti (23/1)

Kevneynüñ ulusı Sakaleynüñ İmâmı'dur
Anuñ hem enbiyâ vü rüsuldür cemâ'ati (23/27)

Âdem bu 'âlem içre kadem basmadın anuñ
Urulmuşıdı farkına tâc-ı risâleti (23/2)

Hazîre-i Kuds onun için hazırlanmışken henüz Kudüs, Yesrib ve Betha Vilayetleri yoktu.(23/3) Allah henüz geceyi, gündüzü, vakti ve saati düzenlememiş; 'Arş ve Kürsî'yi (23/75), yeri ve göğü yaratmamışken onun nûru vardı. (23/4) Ay ve günden eser yokken, Âlem-i Bekâ o nûr ile aydınlıktı.(23/6) Ezelden ebede bütün ulularn baht ve saadetleri o nûr sayesindedir.(23/5):

Her kime vâris oldısa nûrı Muhammed'üñ
Arturdı 'ızz u devlet ü câh u celâleti (23/21)

Bu nûr, tevâtür ile nesilden nesile geçerek, Âdem'den Ahmed'e (bkz. diğer Peygamberler) kadar bir emanet olarak geldi. (23/20)

Kemâl Ümmî, Na'tlerinde Hz.Muhammed'in meziyetlerini sıcak ve samimi bir şekilde dile getirir. Bu dile getirişte Hz.Muhammed'e ikinci şahıs olarak "Sen" diye hitabeder:

Ey evveli ve âhiri ma'mur, bâtını ve zâhiri pür-nûr (22/1), Taha ve Yasin ile öğülmüş, Tevrat ve İncil'de zikredilmiş(22/3),Yedi Mushaf'ın her bir ayetinde öğülmüş(23/74), sünnet ve ayetlerle bilinen, şeriat ve peygamberliğiyle meşhur(22/4), insan ve cinlere hükmeden, bütün yönetici-

lerin emrinde olduğu (22/5), Allah'ın sevgilisi, günah derdinin tabibi, bütün hastaların ve hastalıkların ilacı (22/6), bütün günahkarların ümidi ve şefaatçisi, dostlarını sevindiren, düşmanlarını kahr eden (22/7), cömertliğin kaynağı(22/8), sözleri sâdık ve hâtırı deryâlar kadar engin, her hazine-dürrü madeninin kâşifi(22/9), bütün fesâd düşüncelerden uzak(22/10), baht hil'âtını ezelde giymiş ve dünya varlığından uzak (22/11), bu dünyada çok ağlayıp az gülen, ebedî dünyada sevinçli ve mutlu olacak olan Muhammed(22/12);

Hakkında (La-'amrük) diyüben and içer Allah
İ muhterem ü şâkir ü meşkûr Muhammed (22/14)

Kamu gâyib saña hâzır ne kim var evvel ü âhir
Irak u yakin ard öñ bir ayâ sâhib-nazar bînâ (20/4)

Mu'allâ vü müzehhebsin müzekkâ vü mü'eddebsin
Mukarreblerden akrebsin sen i muhtâr u Mevlânâ (20/11)

Müzeyyensin kamu zeyne ki seyyidsin bu kevneyne
İrüşdüñ Kâbe Kavseyn'e makâmuñ oldı Ev-ednâ (20/14)

Sen bütün dal ve budakların aslısın. Âlem senin saçılmış tohumunla dopdolu. Senin şeri'atının boyu Mînâ'nın Kubbesi'nden 'Arşa ulaşmıştır.(20/8) Bütün bilginlerin en bilgini sensin(20/12) Tanrı sana ezelden "Kenzi lâ-yefnâ"yı vermişken sen kanaat ve sabırla hareket edip yoksulluğunla övündün(20/10). Din sarayını yapıp, erkân ve ayini belirleyip geleceğin tedbirlerini de alıp bu dünyadan öyle göç ettin.(20/9)

Divân'da, Hz.Muhammed'in soyu, ailesi ve güzelliğini dile getiren beyitlere sıkça rastlanır. Hz.Muhammedin cismi(22/2) ve ruhu mutahhar(temiz), soyu "arı"dır.(1/120) O, halkın yegi ve yaratılış bakımından en üstünüdür.(20/1)

Hz.Muhammed'in yüz güzelliği, güneş-ay, gündüz-gece gibi benzetme unsurlarıyla verilir:

Âlerin ol gün yüze vü aydan aydın âlına
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına (21/1)

Güneşden hûb rûşensin hem aydan dahı ahsensin
Çü böyle hoş müzeyyensin ne hâcet sürme vü hınnâ (20/13)

Ey güneş yüzlü, bedr alınlı ve hilâl kaşlı, senin her emrini işittik ve söylediklerinin doğru olduğuna inandık.(20/2) Yüzün "Ve'd-Dûha", saçın "Ve'l-Leyl"dir. (23/58) Nice can ve gönüller senin yanağının "al"ına verilir. (21/2)

Ger görse gussalu kişi nâ-gâh anuñ yüzin
Şâzılıga dönerdi be-küllî melâleti (23/34)

O, aydınlık saçıcı ve ileri görüş sahibi önünde ve ardındaki herşeyi görürdü.(23/36) Hiç işinde yenilmadı, "düşi azmadı(yanlış hayallere kapılmadı)". (23/37) Bu harap ev(dünya) içinde imaret yapmayıp, din ve iman sarayını mamur kıldı. (23/38) Hak'dan başkasına sevgi ve meyli yoktu. Aslında O, iki cihan(dünya-ukba)dan da geçmişti. (23/45) Kafir düşmanların kahrını ne denli çekse de Dost'a şikâyette bulunmadı. (23/40) O Dost'u(Peygamber'i) sevenler O Dost'u(Allah'a) dost oldular. O'na düşmanlık edenler Hak düşmanıdırlar. (23/41)

Hz. Muhammed 'in yüzü ve saçı için "gündüz-gece", alnı için kullanılan "bedr" benzetmeleri ile gönlü için "safâ kalbi" ifadeleri Dîvân'da sıkça karşımıza çıkar:

Anuñ ol bedr alnı nûrı hakkıçün
Hem safâ kalbi huzûrı hakkıçün (7/21)

O'nun parmaklarından âb-ı hayât akar. Çünki geceleri kalkıp çokça ibadet ederdi. (23/43)

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'i zaman zaman kıyaslamalarla da dile getirir. Üstünlüklerini anlatmak için diğer peygamberler ve belirli bir yöntyle temayüz etmiş kişilerle kıyaslar:

Çokdur anuñ latîf hoş ahlâkı hasleti
Yokdur anuñ merâtibinüñ hiç nihâyeti (23/71)

Kılurdı günde yüz derecâta terakki ol
Kılmazdı hiç merâtibe kalup ikâmeti) (23/72)

Cibrîl ona peyk olmuştur. (20/3). Mertebe bakımından diğer peygamberlerden çeşitli yönlerden daha üstündür. Bilhassa Mûsâ ile sıkça kıyaslanır (22/17;23/68):

Tûr üzre hitâb oldı aña (Fa'hle'u na'leyk)
'Arş üzre virildi saña destûr Muhammed (22/18)

Yûsuf, daha güzel, fakat Hz.Muhammed ondan daha şirindir:

Yûsuf cemâli gerçi cemîl idi kamudan
Yûsuf'dan emleh idi Habîb'üñ melâheti (23/33)

Bütün şeyhler, vilayetteki mertebelerini onun peygamberliğinin bereketiyle elde etmişlerdir. (23/28) Akıl ve fazilet sahipleri, onun ancak "şakirdi (öğrencisi)"dirler. Ebu 'Ali Sînâ bile katında bir câhilden başka bir şey değildir. (20/5)

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'in mucizelerine de sıkça telmihlerde bulunur:

Zî Mim ü Hı vü Dal ki gösterdi der-cihân
Envâ'-ı mu'cizâtıla bî-had kerâmeti (23/64)

Aslında mucizeleri doğumu sırasında başlamıştır:

Ol Şems-i Dû-cihân tülû' itdi nâgehân
Getürdi dünyeden zulumât ü zalâleti (23/22)

Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-ı Kisri vü tâk oldı tâkati (23/23)

"Ümmî Mustafa" henüz çocuk iken ilmi ve fasih konuşmasıyla herkesi mat etmiştir. (23/25) Yeryüzünde nereye gitse bulut ona "sayvan" olur (23/31), yürüyüp hareket ettikçe gölgesi 'Arşa uzanırdı. (23/30)

Şâir Şakke'l Kamer hadisesini şu şekilde dile getirir:

Gökdeki ayı kıldı iki pâre âşikâr
Çün kıldı barmagı ile bir kez işâreti (23/35)

Dîvân'da müstakil bir mi'râc-nâme bulunmamakla birlikte Mi'râc'a sıkça temas edilir: Hz.Muhammed için aslında her nefes bir Mi'râç'tır. Bu yönüyle diğer peygamberler üzerinde üstünlüğü vardır. (23/70)

Bindi Burâk'a kıldı 'urûc agdı Refref'e
Ol gice Kâbe Kavseyn oldı makâmeti (23/67)

Gördi Tokuz Gök ü Sekiz Uçmak Yidi Tamu
Bir demde giçdi ol kamu bî-had mesâfeti (23/69)

Hz.Muhammed, Mi'râc gecesi ümmetine "Mi'râc hediyeleri" getirmiştir. (4/77)

Kemâl Ümmî, bağışlanma dilerken Hz.Muhammed'i oldukça çok anar, onu vesile kılar:

Hudâvendâ bizüm suçlarumuzı
Bagışla Sâdıku'l Va'dü'l Emîn'e (123/13)

Mustafâ hürmetiçün eyle kerem
Biz güneh-kâra i Kerîm Allah (5/10)

5. Âhiret ve Âhiretle İlgili Kavramlar

a. Âhiret

Dünya hayatının bitiminden sonra insanın yaşayacağı âlem olan ahiret, Dîvân'da "âhiret, âhiret bâzârı, an(ora), bâkî ev, bâkî mülk, mü'min uçmagı, ol il, yarın" gibi isim ve tamlamalarla zikredilmektedir.

Dîvân'da, kısa sürecek bir dünya hayatına karşılık oldukça uzun bir âhiret hayatı tasavvuru hakimdir:

Dünye fânî âhiret bâkî vü hakdur bî-gümân
Dehriye hüccet bahâr u bâgıla bustân yiter (47/19)

Bu tasavvurda sürekli kıyaslamalarla ahiret "devletleri" dünyadan üstün tutulur:

Âhiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yoh koyup güle uyan menzile kaçan yiter (47/1)

Dünya kâfirlerin, ahiret ise müminlerin Uçmagı'dır. (29/15) Dünya, ahiretin tarlasıdır. (**bkz.**Hadisler) Her kul bugün ne tohum ekerse ahirette

onu biçer. (48/8) Bu dünyada iyilik edenler orada iyilik bulurlar, azgınlık eyleyenler ise beraberlerinde "tugyân" götürürler. (56/10)

Devletlüdür şu kimse ki bu fâni dünyeden
Ol bâki mülke hayrıla ihsân alur gider (56/11)

Kişinin ahiretteki durumu dünyadaki durumuna göredir. (85/42) Ahiret için sürekli yol hazırlığı (yarag) yapmalıdır. (77/2) Bazı insanlar dünya işlerinde kılı ortadan yaracak kadar hassas davranırken ahiret işlerinde kör ve gafildirler;

Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünye işinde kıl kılursın şakk (77/4)

Fenâ evden bekaya uçmak için kişiye ibadet gereklidir. (1/62) Ahiret işlerine ulaşmak için insanın dünya işlerinden ayrılmasını gerekli gören şâir kendi kendine başaramadığı bu iş için hayıflanır:

Âhiret işlerine ulaşmağa
Dünyeden ayrılmazam âh u vâh (113/5)

Egerçi uhrevî işde benem süst ügde vü düşde
Velikin dünyevî işde be-gâyet cüst ü ag-yâram (12/7)

Dünyada haram yiyip hamr(şarap) içen insanların ahiretteki pişmanlıklarından kendilerine bir fayda olmaz. (48/5) Bugün sabr ve fakr ile tevbe kılıp yanmalıdırlar. Çünki bu dünyada yananlar yarın orada yanmayacaklardır. (91/46) Dünya yoksulluğuna kişi sabretmelidir. Asıl önemli olan ahirette yoksul olmamaktır. (90/4) Burada yoksulluğa, üzüntüye sabrederek dayanan ve kulluk vazifelerini yerine getirenler, hiç şüphesiz, yarın orada zengin, mutlu ve yüksek makam sahibi olacaklardır. (66/4)

Bu cihânda hakir ü gam-gîn olan
Âhiretde emîr ü mesrûrdur (51/9)

Dünyada sıkıntıyı kendine ihtiyar edinenler ahirette ebedi rahata ereceklerdir. (85/17) "Meskenet (miskînlik)", âhiret pazarında geçerli olan "metâ'"dır. (85/10)

Bir beyitte "âhir" kelimesiyle âhireti kasteden şâir, Şu'ayb ve 'Üzeyr Peygamberler adına sonunun (ahiretteki durumunun) hayır olmasını diler. (7/68)

Mürşide bağlılığın dile getirildiği bir beyitte de Kemâl Ümmî, yalnız dünyada değil, ahirette de mürşidinden ayırmaması için Allah'a münâcâtta bulunur:

Hudâvendâ bu yolda vü ol ilde
Ayırma ben kulı kulavuzumdan (14/15)

Kemâl Ümmî Dîvân'ında dünya ve ahiret, zühdî yönünün dışında ledünnî yönüyle de ele alınır. Dîzâr'a âşık olan kimsenin aslında dünyadan ve ahiretten geçmesi gerekir. Kemâl Ümmî bu düşüncesini "iki cihâna üç talak virmek" sözüyle çok çarpıcı bir şekilde ifade eder. (bkz. İki Cihân)

b. Âhir zaman, Kıyâmet, Sûr

Âhir zaman, Kıyâmet'ten önceki bir süreç olup bazı belirtilerin ortaya çıkacağı zamandır. Kemâl Ümmî, zamanında bu belirtiler('alâmet)den bir kısmının varlığından söz ederek ahir zaman kavramına yer verir:

'Alâmetler belürür dürlü dürlü
Kıyâmet yakın oldı bellü bâyık (79/2)

Şâir, "kıyâmet, kıyâmet güni" isimlerini kullanır. Kıyamet, Allah'ın emriyle İsrâfîl adlı meleğin "Sûr"a birinci defa üflemesi sonucu kopacak, kâinattaki düzen tamamen bozulacak ve Allah'ın istediklerinin dışında bütün canlılar ölecektir. Yeni bir âlem vücuda gelecektir.[407]

Kemâl Ümmî'de çok işlenmiş ve ayrıntılarıyla ortaya konmuş bir kıyâmet fikrine rastlanmaz. Kıyâmet'in kopması esnasındaki olağanüstülük, haşr olma, mîzân, şefaat gibi kavramlara temas edilen beyitlerde kıyâmet korkusu hissedilir. İnsanın kış hazırlığı yapamadığı için üzülürken kıyâmet korkusunu anmaması bir zaaftır:

Kıyâmet korhusın añmazsın illâ
Yarak yirsin añup kış kar u kayın (110/13)

---

407 Akseki, İD, s.92.

Âh ol kıyâmet issileriçün ki sinleden
Kopup turavuz anda hufâr u 'urâtıla (121/20)

Kıyâmet'te halk Uçmak ve Tamu ehli olmak üzere iki bölük olacaktır:

Hem halâyık olıcak iki bölük
Bizi Uçmag ehline koş dibelük (7/161)

Uçmak ehli salihlerden oluşacaktır:

Kaçan kim şol kıyâmet güni kopar
Bizi sâlihlerüñ saffında kopar (1/83)

Bütün nebiler ve veliler kıyâmette Hz. Peygamber'den şefaat etmesini bekleyeceklerdir. (23/66)

Dîvân'da ayrıca kıyametle ilgili şu görüşlere temas edilir: Bu cihanda ezelden kıyamete kadar hiç kimse rahat bulmadı, bulamaz. (72/28) Ölüm ezelden beri vardır ve insanlar her zaman öleceklerdir. Bu yüzden "el hükmü li'llah" demek lazımdır. (114/15)

İsrafil'in Sûr'a ikinci üfleyişinde, birinci üfleyişte ölenler dirilecеklerdir. Sûr, Dîvân'da bir beyitte geçmekte ve baharda tabiatın dirilişi ile haşr'daki insanın ikinci dirilişi arasında ilişki kurulmaktadır:

İsrâfil-i ra'd urdı hevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer oldı (33/4)

c. Haşr (Kopmak), Mahşer, Mahşer Günü, Yevm-i Neşr, Yarın

Toplanma ve bir araya gelme anlamında olan "haşr", kıyâmet kopmasından sonra Sûr'a ikinci kez üflenmesi neticesindeki diriliş ve toplanmadır. Bu güne Mahşer günü, toplanılan yere Mahşer yeri denir. Mahşerde, mümin ve kâfir herkes haşr olacaktır. (46/51)

Kemâl Ümmî, Mahşer günü için "yevm-i neşr" tamlamasını kullanır:

Dahı âmennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl safiler saffı içre bizi haşr (7/158)

Her doğan ölecek ve kıyâmette haşr olacaktır. Orada kimi üzülecek kimi sevinecektir:

Her ki togdı öliser hep bir yire haşr olısar
Kimisi handân irer anda kimi giryân yiter (47/21)

Hakk'a inananlar Mahşer günü'ne de inanırlar. Bu durumdaki insan ya hayır söylemeli, yahut susmalıdır:

Ger Hakk'a inanduñısa dahı Mahşer günine
Söyleriseñ hayr söyle yohsa dâyim ol semût (41/24)

Mahşer günü"ne inanan insan, dünyada iken halkla helâlleşmeli, herkesin hakkını vermelidir. (57/5)

Kemâl Ümmî, Mahşer gününe inanmayanlara baharda ölü tabiatın yeniden dirilişini örnek gösterir:

Î münkir-i Mahşer gözüñ aç aġlayurak bak
Gör şeş ciheti kim ne ser-â-ser 'abir oldı (33/9)

İnsanın yaratılmasını, bağda bir bitkinin bitmesiyle benzeştiren şâir, hayatın iyi şekilde değerlendirilmesini öğütler. Çünkü Mahşere kadar tekrar bitmesi (yeniden dirilmesi) mümkün olmayacaktır:

Bu bagda çü bitdüñ girü solup kurumadın
Bil kadrüñi kim haşre dek ayruk bitemezsin (106/9)

İnsanların dünyadaki birliktelikleri de bir çeşit "haşr"dır. Yarınları, bugünlerine göredir(85/42) ve sevdikleriyle "kopacak(haşr)lardır:

Ne kavmi kim bugün sen çok severseñ
Girü yarın olaruñla koparsın (105/8)

Bu yüzden iyi kimselerle birlikte olmak gerekir. Kötü amelli insanlarla ülfet edip, nefs ve Şeytan'ın emrinde hareket edenler "Dost"a erdirecek hayır ve ihsandan mahrum kalırlar:

Niçe bu düşmenlerile haşr olup fısk idesin
Seni ol dosta irüren hayrıla ihsâniken (109/30)

ç. Terazi (Mîzân), Sırat, 'Amel Defteri (Ak Bitî, Kara Bitî)

Kemal Ümmî, ölüm, sin, haşr ve mîzânı bazen doğrudan bazen dolaylı veya telmihle dile getirir. İnsan bunları daima hatırlamalı, unutmamalıdır. Çünkü bunlar insanın yolunda birer engeldir:

Ölümi sinle vü haşr u sırat u mîzânı
Çog añı unutma ki yulundadurur her hâyil (90/7)

Mahşer günü insanların dünyadaki sevap ve günahları Mîzân'da değerlendirilecektir. Kemâl Ümmî Mîzân kelimesinin yanında Terâzû kelimesini de kullanır. Mîzân günü için ayrıca "terazû kurulacak saat", " terazû tartılası gün" ibarelerine yer verir. Bir mahkeme şeklinde tasavvur edilen bu günde Âdil ve Cebbar olan Allah, kadı olacak ve hüküm verecektir:

Âh ol terazû kurulacak sâ'atiçün kim
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var (46/52)

Vâh ol terâzu tartılası gün içün ki Şâh
Kâzî ola vü varavüz anda 'usâtıla (121/21)

Kemâl Ümmî Mîzân'la birlikte Allah'ın adaletini de dile getirir. Burada şâirin sık sık Allah'ın "'adalet"ine değil "fazl"ına sığındığını görürüz. İlk okuyuşta "Allah'ın adaletine güvenmeme" gibi bir düşünce hâsıl olursa da, daha sonra şâirin asıl maksadı anlaşılır. Eğer Allah adaletle muamele ederse ceza görecek, fazlıyla muamele ederse bağışlanmış olacaktır:

Şu 'adlüñden içümüz dahı korhar
Ki dâyim her gülile bile kor hâr (1/60)

Mîzân günü dünyadaki iyilik ve kötülüğün bir zerresi bile değerlendirilecektir:

Yarın mîzânda kamu hayr u şerrüñ
Cezâsı zerrece biş ü kem olmaz (72/25)

Söylenmesi dil için çok kolay olan Kelime-i Tevhid'in terazideki ağırlığı oldukça fazladır:

Dil üzre yiynidür illâ terâzu üzre agır
Zi-kadr-i 'arz u semâ lâ ilâhe illa'llah (4/2)

Sırat, Cehennem üzerine kurulan bir köprüdür. Bu köprünün altında kaynayan "katran" vardır. Sırat, Kemâl Ümmî'de, Mahşerdeki diğer bazı unsurlarla birlikte "hâyil(engel)" olarak değerlendirilmektedir. (90/7) Zâhidâne bir korkuyla anılan Sırat geçilirken bir kısım insanlar düşecek ve nara yahut katrana gark olacaklardır:

Âh ol Sırât üzre kadem basmagiçün kim
Giçe kimümüz kim düşe fi'n-nâr ölüm var (46/54)

Vây ol Sırât giçmek içün kim niçemüzüñ
Ayagı tayına oda katrâna batıla (121/22)

Kemâl Ümmî Allah'a yakarışlarında da Sırat'ı unutmaz, kolay geçmesi için Allah'ın yardımını diler:

Hem Sırât üstünde berk akdâmumuz
Kıl ki geñez giçe andan kamumuz (7/160)

Divân'da Sırat kavramının da mîzân kavramı gibi ledünnî bir manada ele alındığını gösteren bir ifadeye rastlayamıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki şairde daha gelişmiş olan "iki cihana üç talâk vermek" düşüncesiyle bunların tamamının ledünnî bir anlam kazanması söz konusudur.

Kemâl Ümmî, Amel defteri terimini genellikle kullanmaz. Bunun yerine en çok "biti" terimini kullanır. Defter kelimesini kullandığı bir beyitte kişinin dünyada hayır ve şer kabilinden ne işlemişse hepsinin defterinde kayıtlı olduğunu söyler. (51/21)

Bir diğer beyitte deyimleşme sonucu ölmek anlamında "defterin dürül-mesi " ibaresi geçiyor ki buradaki deyim günümüzde argo kabul edilmekte-dir. Fakat Amel defteriyle de tamamen ilişkisiz değildir. Çünkü kişi öldüğünde günah defteri kapanır. Bu bir çeşit "defterin dürülmesi" hadisesi-dir:

Niçelerüñ yüzine güldi cihân
Niçelerüñ defterin dürdi ölüm (94/10)

Sevap defteri "ak biti"dir ve mîzânda insanların sağ eline verilecektir:

Sag elümüze yarın ak biti vir
Kıl terâzû üzre hayrumuz agır (7/159)

Günah defteri ise "kara biti"dir. Bitideki yazukları erkence tevbe ederek temizlemek lazımdır. (100/10) Tevbe, yazuk sahibinin yüzünün kirini ve bitisinin karalığını ve pasını temizleyecek yegane sabun ve sudur. (130/17) Batıl amelli gafil kimseler, hak söze ve kılavuza uymadığı gibi tevbe ederek kara bitisini temizlemez de:

Şol yazuk yazulu kara bitisin
Tevbe suyıla yuyuben yuymaz (73/5)

Kendine nasihat ettiği bir manzumesinde şâir yaşının ilerlemesine paralel olarak saç ve sakalının ağardığını, buna karşılık gönlünün ve bitisinin karardığını söyler:

Kısaldugınca bu 'ömrin uzandı tûl-ı emel
Karardı göñlüñ ü bitüñ agardı saç u sakal (87/21)

Dîvân'da, "karardı biti" ifadesiyle günah defterinin dolmasına işaret eden Kemâl Ümmî, Allah'ın rahmetine sığınır:

Karardı biti agardı sakal saç
İlâhî üstümüze rahmetüñ saç (1/37)

Amel defterinin okunacağı zamanı bir ürpermeyle anan şâir, o gün bütün gizli günahların ortaya çıkacağını hatırlatır:

Âh ol bitiler okunası mevzi' içün kim
Her gizlü yazuklar ola izhâr ölüm var (46/53)

Ancak burada ümitsiz olmaktan uzak, tevbe ederek Allah'a sığınan ve bağışlanacağından emin olan bir mümin edası içindedir:

Ne gam bitümüz toldusa yazuk yazusından
Çün tevbeyile fazluñ anı girü yuyandur (9/11)

d. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar

da. Cennet(Uçmak)

Kemâl Ümmî'de Cennet kavramı zühdî ve ledünnî manaları ile birlikte ele alınmıştır. Dîvân'da Cennet'le ilgili olarak şu kelime ve tamlamalar

kullanılmıştır: 'Aden ('Adn) Uçmağı, Behişt, Cennât, Cennet, Cinân, Gül-zâr, Hazîre-i Kuds, Makâm-ı Huld, Sekiz Uçmak, Uçmak.

Cennet, bağlık bahçelik bir yer şeklinde tasavvur edilmektedir:

Cihân misl-i Cinân oldı sanasın ki bugün
Açar Hazîre-'i Kuds'üñ kapuların Feytoş (32/7)

Cennet'te insanlar için her türlü nimet vardır. Orada bulunan Kevser, Tuba ve 'Adn Uçmağı gibi nimetlerin yanısıra "bal, süd, hamr ve su" ırmakları da insanlar içindir. (7/164)

Dünyadaki hayatını iyi değerlendirmeyenler ahirette "Gül-zâr"a giremiyeceklerdir:

Karga gibi leş kovma Kemâl Ümmî ko yohsa
Bülbül gibi gül-zâra girüp hoş ötemezsin (106/13)

Bülbüle bülbüller ile Uçmag'a uçmak pes est
Baykuşa baykuşlarıla turmaga virân yiter (47/27)

Cennet, dünyadaki hayırlarımızın karşılığıdır. (112/9) Ahirette halk iki bölük olacak, iyi amelliler Cennet ehli olarak Cennet'e gireceklerdir. (7/161) Dünyada adaletle hükmedenler Cennet'e lâyık olacaklardır.(46/26) Müttekilerin "cezâsı (ecri)" Cennet'e girmektir. (51/12) Safâ şevkıyle Uçmag'a yönelenler bu dünya tuzağının danelerine tutulmazlar. (63/11) Sekiz Uçmak, Allah'ın yüz bin deniz enginliğindeki fazlından sadece bir katredir. Bu yüzden ehl-i temiz olanlar yalnız O'na tapmalıdırlar. (60/14) Bâhil olanlar, zâhid olsalar da Cennet'e giremiyeceklerdir:

Hiç bâhil Uçmag'a girmez zâhid olursa dahı
Assısı yokdur sehâsuz tâ'at u ezkârınuñ (85/25)

Gerçi insanın sadece kendi gayretiyle Cennet'e lâyık olması mümkün değildir. Allah'ın fazlı yardımcı olmalıdır. (12/34) Bu yüzden sık sık Allah'a yakaran şâir çoğu kez bir zâhid tavrı içindedir (45/11):

'Atâ kıl Cennet'i dahı bahâsuz
Hem anda kılma dîzâri bahâ söz (1/104)

Bizi fazluñla ilet ol Uçmag'a
Kim kanadımuz yok anda uçmaga (7/162)

'Amel yok Uçmag'a uçmaga sende
Kemâl Ümmî bigi bî-bâl ü persin (105/15)

Cennet'e ulaşmak daha kolayken pahası yüksek Tanrı'ya varmak için kişi neden gayret sarf eder?(12/22)

Kelime-i Tevhid, Cennet kapılarının anahtarı (4/84) ve Sekiz Cennet'ten biri olan "Huld" ün bahâsıdır. (4/1) Onu sıdk ile söyleyenler Cennet'e gireceklerdir.(4/51) Tevbe, insan için Cennet'e uçmada kol kanat olur. (91/45) Günahlarından tevbe edenlerin gözyaşlarından Cennet'te bahçeler yeşerir:

Göz yaşından Behişt'de ravza biter
Nite kim her nebâta yagmurdur (51/14)

Hz. Peygamber Mi'rac'ta Dokuz Gök ve Sekiz Uçmak'ın bulunduğu mesafeleri bir demde geçmiş (23/69). Hz. İdris Cennet içinde ebedi rahatı bulmuştur. (23/9)

Çoğu kez bir zâhid edasıyla Cennet isteyen şâir bazen de ne Cehennem'den korkar ne de Cennet nimetlerini görür. Çünkü Padişah Dîzârının âşık olanlar Cennet'e iltifat etmez, Cehennemden korkmazlar:

Uçmag'a kılmaz nazar Tamu'dan itmez hazer
Kankı kul kim 'âşıkıdur Pâdişeh dîzârınuñ (85/3)

Âşık, ibadetini Cehennem korkusu veya Cennet'e girmek düşüncesiyle değil yalnız Allah için yapar. (85/4) İbadetten maksad Zât-ı Pâk'e ulaşmaktır:

Kıl zât-ı pâk içün yarak giç sâyeden kılma turak
Ne hülle vü tâc u bürâk iste vü ne Cennât u hûr (60/13)

Âşıkın iki cihanı terk etmesinin sebebi, asıl maksadının dünya ve ahiret nimetleri (Mesela Uçmak) olmayışıdır. Çünkü dünya kâfirlerin, ahiret müminlerin Cennetidir. Fakat âşıkların gerçek Cenneti Dost'dan yana uçmagı (vuslat)"ıdır:

Dünye kâfir Uçmagı'dır âhiret mü'minlerüñ
Uçmag'ı 'âşıklaruñ dostdan yaña uçmagıdur (29/15)

db. Bal, Süd, Hamr ve Su Irmağı

Cennet'te akan bu dört ırmağı anan Kemâl Ümmî, bunlar için bağışlanma diler:

Kevser ü Tûbî 'Aden Uçmağı'çün
Bal ü süd ü hamr u su ırmağıçün (7/164)

dc. Kevser,Tûbâ

Cennet ağacı olan Tûbâ bir beyitte Kevser'le birlikte anılmaktadır. (7/164) Cennet'teki bir havuz veya latif su olan Kevser Dîvân'da malını Allah yolunda harcayanların ulaşacağı bir Cennet hediyesi olarak değerlendirilir:

Fi sebîli'llah sebîl it mâlüñi
Kim bulasın havz-ı Kevser sel-sebîl (88/18)

dç. Hûrî (Hûr), Gılmân, Vildân

Cennet'te bulunan meleklerden olan hûrîlerin mahiyetleri hakkında fazla bilgi yoktur. Dîvân'da genellikle "gılmân" ve "vildân"la birlikte geçmektedir.

Hûrîler, Allah'a iman edenlere mükâfat olarak verilen Cennet kızlarıdır. Yüzlerce yer, gök, Cennet, saray ve hûrînin aslında Allah katında bir otdan fazla değeri yoktur. (17/11)

Ledünnî manasıyla ele aldığı bir beyitte Cennet'teki diğer hediyelerle birlikte hûrîlere kavuşmak için de ibadet edilmemesini öğütler. (60/13) Çünkü erenler Behişt hûrîlerine takılıp kalmamışlardır. (144)

Bütün Cennet varlıkları ile birlikte onlar da Kelime-i Tevhid'i söylerler. (4/6) Dünyada takvâ sahibi olanların, Allah indindeki "cezâ"ları havuz, dîzâr, Cennet ve hûrîlerdir:

Müttekîler cezâsı 'inde'llah
Havz u dîzâr u Cennet ü hûrdur (51/12)

İnsanın tâlibi olduğu şey eğer Cennet ve hûrîlerse neden bu pis ve aldatıcı dünyaya kapılmaktadır. (109/9)

Cennet'i baharda tabiat güzellikleri için bir benzetilen olarak alan şâir, çiçekleri de hûrilere benzetir:

Hûriler bigi tonanup çıhdı her dürlü çiçek
Hem akarsular sanasın sel-sebîl ırmagıdur (29/2)

Kemâl Ümmî, Cennet'teki diğer unsurlarla birlikte hûri, gılmân ve vildân için bağışlanma diler. (13/15)

Hûr u gılmân havz u vildân hakkıçün
Hem kusûr u hülle rızvân hakkı çün (7/163)

dd. Kasr, Köşk, Serâ (Sarây)

Cennet'te bulunan oturulacak mekânlar için Dîvân'da kasr, kusûr, köşk, serâ (saray) kelimeleri kullanılmaktadır. Bu unsurlar da hem zühdî hem de ledünnî yönleriyle ele alınmaktadırlar.

Genel olarak Zât-ı Pâk dışındaki herşeyi bir "sâye(gölge)" olarak gören şâir, bunları elde etmek için ibadet yapılmasına karşıdır.(60/13) Bu ledünnî yaklaşımın dışında zaman zaman zühdî bir tavırla, Cennetteki saray ve köşklerden söz eder ve onlara kavuşmak isteyenlerin bu aldatıcı dünyaya kapılmamalarını öğütler:

Nişe bu mekkâre-i murdâra müştâk olasın
Tâlibüñ hûr u kusûr u Cennet ü Rızvân'iken (109/9)

de. Hulle, Hil'at

Hülle ve hil'at, Cennettekilerin giyecekleridir. Dîvân'da genellikle beraber geçmektedirler. Bazen bunlara kavuşmak için ibadet edilmesi öğütlenmekte bazen ise bunlar birer "sâye" olarak değerlendirilerek ibadetin asıl maksadının Allah olduğu dile getirilmektedir.

Hz. Muhammed baht hil'atını ezelden eğnine giymiştir. (22/11) Baharda çiçeklerin donanışı ve görünüşleri Cennetteki hil'at giyenleri andırır.(32/4) Ahirette hil'at giymek isteyenler dünyada ûryan olmalıdırlar:

'Uryân ola her kime ki hil'at gerek ise
Vîrân ola her kime ki mi'mâr gerekdür (52/10)

Şâir Cennet giyecekleri olan hülle ve hil'at adına Allah'tan bağışlanma diler. (7/135, 163)

df. Rızvân

Rızvân, Cennetin kapıcısıdır. İki beyitte Cennetteki diğer unsurlarla birlikte geçmektedir.(7/163; 109/9) Bir beyitte de müminlerin canını Cennet'e götürmek vazifesinden söz edilir:

Kâfir cânını nâra salar Tamu Mâliki
Mü'min cânını Cennet'e Rızvân alur gider (56/14)

f. Cehennem ve Cehennemle İlgili Kavramlar

fa. Cehennem (Tamu)

Bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla Kemâl Ümmî, Dîvân'ında "Cehennem, Cehîm" kelimelerini hiç kullanmamıştır. Bunun yerine doğrudan doğruya Tamu kelimesini tercih etmiş, bazen de od kelimesiyle Cehennemi işaret etmiştir. Cehennem için ayrıca Duzah, Nâr ve Vîrân kelimelerini de kullanır.

Dîvân'da genellikle Cennet ve Cehennem kavramları birlikte ele alınmışlardır. Cehennem kavramının zühdî yaklaşımla ele alınışı daha çok ön plandadır. Tamu korkusu kendini ve halkı etkilemektedir:

Ah ol Tamu korhularıyıçün ki gümâsuz
Lâ-büd dükeli halk aña ugrar ölüm var (46/55)

Dünyayı sevip onunla meşgul olanlar Tamu'yu isteyenlerdir. (47/10) Nifak sahipleri Tamu'nun en aşağı derkinden emin olamazlar. (98/9)

Ahirette halk, Cennet ve Cehennem ehli olmak üzere ikiye ayrılacaktır. (7/161) Dünyada zulmedenler ahirette Tamu'ya lâyık olacaklardır. (46/26) Suç ve hataları çok olanlar Tamu dibinde ebediyyen kalacaklardır:

Tamu dibinde kalavuz lâ-ebed
Bizde hod cürm ü hatâlar bî-'aded (7/53)

Cennet'e ulaşmak daha kolayken insan niçin pahası çok olan Cehennem'e meyillidir:

Behişt'i az bahâ birle satun alımazam illâ
Tamu'ya çok bahâ birle 'aceb n'içün iridâram (12/22)

Allah eğer normal adalet ölçüleriyle davranırsa şâir yerinin Cehennem olacağından hiç şüphe duymamaktadır. (1/100) Ancak fazlıyla muamele ederse Cennet'e lâyık olacaktır:

Eger fazl eyleye Hâlik oluram Cennet'e lâyık
Eger 'adl eyleye bayık Tamu'ya gey sezâ-vâram (12/34)

Kelime-i Tevhid Tamu'ya siper (4/84), tevbeyle (91/45) birlikte Tamu odına kalkan olur. (4/36) Dünya nimetlerini terk edenler dünyada Sübhan'ı görecekler, ahirette de oddan canlarını kurtaracaklardır. (104/12)

Hz. Peygamber Mi'raç'ta, Dokuz Gök, Sekiz Uçmak ve Yedi Tamu'nun bulunduğu büyük mesafeyi bir demde geçmiştir. (23/69)

Dünyada aşk ateşiyle yananlar Cehennem ateşine yanmayacaklardır. (107/14) Gerçek âşıklar Yedi Tamu ve Sekiz Uçmak'tan geçmelidirler. (121/4) Allah'ın dîzârına âşık olanlar ne Cennet isterler ne de Cehennem'den korkarlar:

Uçmag'a kılmaz nazar hem Tamu'dan kılmaz hazer
Kankı kul kim 'âşıkıdur Padişeh dîzârınuñ (85/3)

Sahabeler Allah yolunda herşeylerini terk ettikleri için kutlu kimselerdir. Şâir onlarla birlikte Allah'ın kendisinden de hoşnut olmasını Cennet Ehli kılmasını ve Tamu göstermemesini diler. (7/38)

fb. Tamu Mâliki

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Cehennem kelimesi gibi, "Zebânî" kelimesi de geçmiyor. Buna karşılık bir beyitteTamu Mâliki'ne yer veriliyor.

Tamu Maliki, kâfirleri Cehennem'e salacaktır:

Kâfir cânını nâra salar Tamu Mâliki
Mü'min cânını Cennet'e Rızvân alur gider (56/14)

6. Hayır ve Şer, Kader ve Kaza

a. Hayır ve Şer

Divân'da "hayır ve şerrin Allah'tan geldiği" şeklindeki İslâmî görüşe açıkça temas edilmemiştir. Kemâl Ümmî, bu iki kelimeyi daha çok iyilik ve kötülük, sevap ve günah işlemek anlamlarında ele almıştır. Ayrıca hayır kelimesi "ihsân"la birlikte çok sık ve yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.

"Dünya, ahiretin tarlasıdır" mealindeki hadise (bkz. Hadisler) dayalı olarak şâir sık sık tarlaya ne ekilirse onun biçileceğini söyler. Bu konudaki beyitlerin bir kısmını aşağıya kaydediyoruz:

Hayr it ki dünye âhiretüñ tarlası durur
Her kul bugün ne tohum ekerise yarın biçer (48/8)

Sen bu dünyâ tarlasında hayr tohmın saça gör
Tâ ki 'ukbâ hirmeninde degme dâneñ ola müt

Hayr u şer kim ne kılursa anı bulur bî-gümân
Her ne ekse anı biçer bugday u arpa nohut (41/3-4)

Şerden artuk nesne biçmezsin dahı
Tarlaña çün hayr tohmın saçmaduñ (81/7)

Hayr u şer kim ne ekerse girü anı biçiser
Dânesi gayrına degmez kimsenüñ anbârınuñ (85/23)

Şerri bırakıp hayra yönelmek, mezbeleden bostana göçmektir:

Î dirigâ hayrı şerden seçmedüñ
Mezbeleden bûsitâna göçmedüñ (81/1)

Cennet isteyenler için hayır ve ihsan vesiledir. (47/10) Bu dünyadan O bâki mülk'e hayır ve ihsan alıp götürenler "devletli" kimselerdir. (56/11) Gönül yıkanlar hayır yolundan sapıp şer işe karışmışlardır. (60/8)

İnsan psikolojisinin iyi bir tesbitinin yapıldığı şu beyitte hayır ve şer işlemek nükteli bir ifadeyle dile getirilmektedir:

Şer iş içre tuzaña iremez kuş
Hayr işe sayrısın yahûd aksak (77/5)

Can'ın ameli hayır, nefsin ameli şerdir. Nefis, câna(ruha) galip geldiğinde ten beslenir, semirir ve kişinin hayrı azalarak şer ve dalaleti artar:

Basıldı nefsüñe cânuñ tenüñi semürtdüñ
Dükendi kalmadı hayruñ çoğaldı şerr ü zalâl (87/22)

Kemâl Ümmî, kader ve kaza bahsinde çok açık şeyler söylememiş olmasına rağmen (bkz. Kader ve Kaza), Dîvân'ında zaman zaman Küllî İrade'nin, Cüz'î İradeyi ortadan kaldıracak ağırlıkta ön plana çıktığı görülür.

Ancak hayır ve şerrin iyilik-ibadet ve kötülük anlamında alındığı kısımlarda hayır da şerr de kişinin kendisinden kendisinedir:

Velî benden bañadur hayr eger şer
Ne kim kılsam eyümdan yavuzumdan (14/10)

Cihânda hayr u şer her ne kılurañ
Bize vü gayre ne öz cânuñadur (49/9)

b. Kader ve Kazâ

Kader, Allah'ın "Alîm" sıfatının bir gereği olarak, yarattıklarının neler yapabileceğini bilmesi ve bunu "ezel"de takdir etmesi, Kaza ise zamanı geldiğinde takdir edilenin Tekvîn sıfatı gereğince vuku bulmasıdır.[408]

Dîvân'da Kader ve Kaza konusunda çok belirgin ifadelere yer verilmez. Daha çok Allah'ın takdiri ve kudretini dile getiren beyitlerde bir kader anlayışı aramak durumundayız. Esasen Kader ve Kaza bahsi İslâm dininde hassas bir konu olarak değerlendirildiğinden yalnız Kemâl Ümmî'de değil, Dînî-Tasavvufî Edebiyatın diğer önemli temsilcilerinden olan Yunus ve Kaygusuz'da da çok fazla işlenen bir konu olarak ele alınmamıştır.[409]

Takdir-i İlâhînin tecellîsi "acâyib işler"dir. (54/1) Yer yüzünde işlenen her şey Allah'ın "Kudret Eli"nin eseridir:

[408] bkz. Akseki, İD, s.96.
[409] bkz. Güzel, KA, s.236 vd; Tatçı, YED-I, s.142 vd.

Ol Hâkim'üñdür işlenen uş dest-i kudreti
Bir gör bu dürlü sun'ı kim ol kârı sâz ider (54/3)

Allah'ın emir ve takdirini, yüz bin sultan ordularıyla ve tedbirlerle bozamazlar:

Bozamaz yüz biñ selâtin leşker ü tedbîrile
Hak Ta'âlâ her işe kim emr ü takdîr eyledi (128/10)

Kimini saadet ve namaz ehli, kimini bî-namaz ve şekavet ehli yapar. (54/10) Kimini sağlık ve esenlik içinde, kimini gam ve hastalıklarla yaşatır. (54/15) Kimini "ben benligile" (önce Nemrûd gibi) göğe ağdırır, sonra da ölümüne bir "uyaz(sinek)"ı bahane kılar. (54/11) Kişi takdir edileni tedbirle bozamaz(106/6), başından bir kıl üzülse, hüner sahibi de olsa onu "çatamaz". (106/5) Allah dilediğini üstün, dilediğini hor ve hakir kılar. Kimini kendisine yakın kılmış, kimini puta tapar, haç öper eylemiştir. (44/6) Kimini doğru yola, kimini dalalet yoluna göndermiştir. (44/11)

Kimisi 'âciz ü miskîn ü makhûr
Kiminde saltanat hem tahtıla tâc

Kimi atlar biner kollar beyince
Kimi dermânda iki pula muhtâc

Kimine menzil oldı Kâbe Kavseyn
Güni bayrâm u düni oldı Mi'râc

Kiminüñ kısmeti zakkûmıla kır
Kiminüñ gösterür hülle vü dîbâc (44/7-10)

Kader bahsi ile ilgili beyitlerde Kemâl Ümmî daha çok Küllî İrade taraftarı görünmektedir. (131/7)

Baht u devlet Tañrı'dandur kime dilerse virür
Kendü cehdi birle dâyim bahtiyâr olmaz kişi (131/3)

Ancak, bununla onun Cüz'î İradeyi reddettiğini de söyleyemeyiz. (bkz. Hayır ve Şer) Şâir Cüz'î İrâde'yi kişinin kendi "erk"i olarak isimlendirir:

Ecel irincegez çıkar nâ-gâh
Kişinüñ işi kendü erkinden (98/7)

Dîvân'da, Kaza konusunda yorum yapacak kadar doküman bulamamaktayız. Ancak bir beyitte doğrudan doğruya Kazâ konusuna temas edilmiştir:

Hiç 'atâsın kimse anuñ men' idemez kimseden
Hem kazâsın def' idemez zûr-ı kalkân u zirih (6/8)

B. İBADET

İbadet, İslâmın beş temel esasına uymak suretiyle Allah'a olan kulluk vazifesini yerine getirmektir. İnsan zaten Allah'ı bilip ona ibadet etmesi için yaratılmıştır.[410]

Kemâl Ümmî, Dîvân'da, kulluk vazifelerini "ibâdet, tâ'at, 'amel ve pîşe" gibi genel isimlerle isimlendirir. İbadetler, ömür bağının bahardaki meyveleridir. (31/22) İnsan bin yıl da yaşasa sonunda bir gün ölecektir. Ömrünü zayi etmeden ibadetini yapmalıdır. (74/16) İbadet bağının ağaçları ihlâs çeşmesinin suyuyla sürekli sulanmazsa meyve vermezler:

Dem-be-dem suvarmayınca çeşme-i ihlâsıla
Yimişi bitmez 'ibâdet bâğınuñ eşcârınuñ (85/7)

Bu dünyada Allah'a ibadet edip çokça ananları, öbür dünyada da Allah anacaktır. (4/33) Allah'ın emrine bağlı olanlar, ona ibadet etmekten başka meşgaleyi ne yapsınlar...

Kankı kul kim Pâdişâhuñ emrine oldı mutî'
Ol Çalap'uñ tâ'atinden özge eşgâli n'ider (58/5)

Hz. Peygamber'in parmaklarından ab-ı hayat akmasının sebebi, gecelerini ibadetle geçirmesidir:

Barmaklarından âb-ı hayât akdugı anuñ
Çok kıldugından idi turup dünle tâ'ati (23/43)

Ashab, Ehl-i Beyt ve Tâbi'în Peygamber'e uyarak ibadetlerini yaparlardı. (23/46) Sahabelerin günahı, bizim ibadetimizden yeğdir (7/37)

---

[410] ZARİYAT Sûresi:56

Dinin saraya benzetildiği bir beyitte, taatin şartlarının mutlaka yerine getirilmesi gerektiği, bunun din sarayının "rükn"ü olduğu vurgulanır. İbadetin asıl rüknü Kelime-i Tevhiddir. (4/116) Kelime-i Tevhid ibadetin yeği (4/126) ve iliğidir. (4/88) Her türlü ibadet, salavatla birlikte kabul olur. (23/61) Gerçi Allah'ın fazlı olmaz ise kulun çok fazla taat ve ibadet kılmakla işi bitmez. (115/17)

İbadet, riyadan uzak olmalı, halk için değil Hak için yapılmalı, karşılığında "sabaş" beklenmemelidir. (74/17) Bu sebeple şâir, başkalarının gönlünü hoş etmek veya toplumda mevki edinmek isteyenleri "Tâ'ati dükkân idinme yime dünüñden" (43/7) diyerek ikaz eder.

Menzile erişmek (7/40), Fenâ evden (dünya) Bekâ'ya uçmak ve Cennet'e girmek için taat gereklidir. (1/62) İnsan, takati yettikçe ibadet etmelidir. (131/4)

Tur tâ'ate bu dünlede her mihnete sabr it
Yohsa varup ol sinlede râhat yatamazsın (106/10)

Her türlü ibadetin önünde "selâ" vardır. (83/9) Bâhil olanların ibadetlerinin kendilerine faydası olmayacak, Cennet'e giremiyeceklerdir. (85/25) Şâir ibadetini sağlık ve esenlik içinde yapabilmek için Allah'a niyazda bulunur. (1/108) Gündüzdeki "gizlü sâ'at" ile gecedeki "dürlü tâ'at" için bağışlanma diler. (7/133)

Kendini sıkça hakr ile aşağılayan şâir, ibadet noktasında elinden bir şey gelmediğini söyler:

Ne tâ'at gelür elümden ne pîşe
Pes iş kaldı girü giçmedi pîşe (1/133)

İbadet noktasında insan psikolojisinin iyi bir tesbitini yapan Kemâl Ümmî, bunu şöyle ifade eder:

Tâ'ate 'âcizem fesâda kavî
Şerre nezdîk ü hayr işe dûram (93/2)

O Bâkî Şâh'a kılmazsın 'ibâdet
Bu fânî kullaruñ elin öpersin (105/2)

İnsan, bütün organlarını, kabre girip parça parça olmadan, çürüyüp üstünde utlar bitmeden (96/15) tâ'ate sarfetmelidir:

Tâ'ate sarf itseñe fermâniken her 'uzvuñı
Olmadın ol gür içinde pâre pâre put put (41/17)

Çoğunlukla bir zâhid edasıyla ve ahiret nimetlerine kavuşmak için ibadetten bahseden şâir bazen de bir âşık olarak aradaki taat ve ibadeti bir bahane sayar:

Senüñ ni'metlerüñe hod bahâ ne
'İbâdet tâ'at arada bahâne (1/105)

Âşık kişiler ibadetlerini ne Cennet nimetlerine kavuşmak ne de Cehennem korkularından kurtulmak için yaparlar;

Sen dahı Allah içün kıl 'âşıkısañ tâ'ati
Ne kıl Uçmag'ın umup ne korhusıçün nârınuñ (85/4)

Âşıkın gönlü, sülûk makamlarını kat ederken âdetâ bir med ve cezir hali yaşar.

Bizümle tâ'ate yoldaş degül kalb
Ki taşımuz safidür içümüz kalb (1/40)

Gönlüne seslenerek birlikte ibadet etmek için adeta yalvarır:

N'ola bir sâ'at eger tâ'at idesin bileme
Çıkmadın fürsat elüñden giresin bende göñül (89/29)

Gönlün ibadetleri bazen hata ve riyâlarla dolar. Bazen de hâlis 'amel kılar:

Gâhî olur ehl-i riyâ her tâ'ati sehv ü hatâ
Gâhî kılur hâlis 'amel tâ'atleri li'llah olur (64/9)

Divân'da "amel" de ibadetlerle ilgili bir kavram olarak kullanılmakta, "amel kuşagı, amel seyfi(kılıcı), amel zenbili" gibi tamlamalar yer almaktadır.

Dünyada kim ne amel yaptıysa onu alıp gidecektir. (56/9) Bunun için insan dünyada öyle amel kılmalıdır ki yarın derdine derman olsun. (75/9) Amel kılmayan ilim sahiplerinin öğütleri halka hiç tesir etmez. (85/31) Ölümün yakınlığını bilen kimse amel kılıcını kuşanmalıdır. (57/4)

Gönül, tul-ı emel sebebiyle âşıka yar olmayınca hâlis amel işlemek mümkün olmaz. Ecel yaklaştığında âşık "âh" edecektir:

Hey ecel yitdi 'amel kanı içe tûl-ı emel
Niçe bir senüñ elüñden kılayın âhı göñül (89/42)

1. Kelime-i Şahâdet, Kelime-i Tevhid

İslâmın temel esaslarından biri olan Kelime-i Şahadet, "Tañrı sensin senden artuk yok İlâh"(18/3) diyen şâir tarafından manası itibariyle şu beyitlerle de ifade edilir:

İ Çalap bayık tanıklık virürüz
Kim şerîküñ yok birsin yalñuz (7/23)

Tañrı birdür bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlı hakdurur lâ-raybe fîh (6/1)

Divân'da Kelime-i Şahadet'ten ziyade Kelime-i Tevhid işlenmiştir. Tevhid ve tehlili konu alan yedi bendlik bir Terci-i Bend'de (**bkz.** 4 n.m.) Kelime-i Tevhid ayrıntılı olarak ele alınır: Kelime-i Tevhid (Lâ ilâhe ille'llah) bütün kelamların en değerlisi ve Huld Cenneti'nin bahasıdır. (4/1) Onu bir kere söylemek, devlet hümâsına kavuşmak gibidir. (4/3) Tanrı yolunda zelil ve aciz olanlara yol arkadaşı ve delilidir. (4/4)

Gönüldeki bütün hastalıkların şifasıdır. (4/8) Kalplere dolduğu zaman dışarı taşar ve dilde revan olur. (4/22) Cihandaki canlı ve cansız bütün varlıkların içindeki sestir. (4/9) Seher vakti saba rüzgârı bütün gül ve bülbüllere onu telkin eder.

Kelime-i Tevhid hem zühdî hem de ledünnî yönleriyle ele alınır. Şeriatın de, tarikatın de, İlm-i Ledün'ün de esası budur:

Esâs-ı şer' ü tarîkat budur hakîkatde
Hem aşl-ı 'İlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah (4/105)

Kemâl Ümmî, derd kelimesini aşk karşılığında da kullanır. Bir beyitte ezel vaktinde edindiği derdin sebebinin Kelime-i Tevhid olduğunu söyler:

Çü derdüñ evveli andan idi Kemâl Ümmî
Hem âhir ola devâ Lâ ilâhe ille'llah (4/34)

Bu kesret içinde Milk-i Vahdet'i bilenler soranlara Kelime-i Tevhid'le haber verirler:

Bu kesret içre bilenler o Milk-i Vahdetden
Virür sorana haber Lâ ilâhe ille'llah (4/95)

Bu kâinat yokken, henüz "Kün" denilmemişken zikr-i kadîm olan Kelime-i Tevhid vardı. (4/104)

2. Namaz ve Namazla İlgili Kavramlar

a. Namaz

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında namaz için genellikle "namaz, salât ve tâ'at" kelimelerini, namaza durmak anlamında ise "kâyim olmak, tâ'ate turmak" ifadelerini kullanır. Bunların yanısıra namaz daha çok genel "ibadet" kavramı içinde ele alınmaktadır.

Tur tâ'ate bu dünlede her mihnete sabr it
Yohsa varup el sinlede râhat yatamazsun (106/10)

Şâirin, Dinî-Tasavvufî Edebiyatta rastlanan müstakil bir Salât-nâme'si[411] yoktur. Ancak ibadet kavramının işlendiği her yerde beş vakit namazın da kastedildiği anlaşılmaktadır. Din, bir "saray", ibadetler cümlesinden olan namaz da bu sarayın direğini oluşturan rükünlerden biridir. Kemâl Ümmî, bir hadisi iktibas ederek namazın vaktinde kılınması gereğini hatırlatır. (42/10) Namaz ve oruç daha çok birlikte dile getirilmektedirler. Namaz, oruçla birlikte mümini Uçmag'a uçuran kanatları teşkil eder. (87/25) Gafletten uyananlar gecelerini namazla geçirirler:

İrte sâyim gice kâyimdür müdâm
Her ki gaflet uyhusından uyana (38/4)

---

411 Salât-nâme için bkz., Güzel, KA, s.242; Tatçı, YED-I, s.147.

Dîvân'da sıkça üzerinde durulan gündüzün oruçlu olmak ve geceyi namazla ihya etmek düşüncesi bize, ismi verilmeyen ve nâfile olan başka namazları düşündürmektedir. Gece kılınan namazlar, beş vakte dahil olanlar istisna edilirse, teheccüd ve tesbih namazlarıdır. Şâirin geceleri, bazen sabaha kadar varan bir süre boyunca namaz kılınmasını istemesiyle bunları kasdettiği anlaşılır. Ancak bunlar Dîvân'da isimleriyle zikredilmezler.

Namaz, Hz. Peygamber'in Mi'râc'dan getirdiği "hediyyet-i Mi'râc"dır. (4/77) O'nun Parmaklarından ab-ı hayat akmasının sebebi çoğu geceleri, diğer ibadetlerle birlikte namaz kılarak geçirmesidir.(23/43) Ashabın günahı, bizim ibadetimizden yeğdir. (7/37) Şeyh Hamid de hayatı boyunca geceleri namaz kılmıştır. (27/28)

Beş vakit namazın her biri Dîvân'da açıkça geçmemektedir. Bir beyitte yatsı ve sabah namazları ibadette geri kalışı anlatmak maksadıyla adeta kıyaslanarak verilmişlerdir:

Sen henüz gâfil yatursın tañ namazın kılmaduñ
Giçti gün kıldı cemâ'at yatsuyı okur Kunut (41/13)

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi şâir, sabah namazı için "tañ namâzı" terkibini kullanmaktadır. Dîvân'da belki en çok telmihte bulunulan namaz bu tan namazıdır.

Bir beyitte cenaze namazına işaret vardır. Kemâl Ümmî'nin asıl şeyhi 'Alî Erdebîlî öldüğü zaman uzakta olanlar, gıyabında cenaze namazını kılmışlardır:

Kamu sultân u her nâyib mürîd ü 'âşık u tâ'ib
Ki kıldı hâzir ü gâyib namâzın şehr ü kûyında (25/15)

Âşıkın namaza yaklaşımı haliyle farklı olacaktır. Onun bütün ibadetleri gibi namazı da yalnız Allah içindir. (85/4) Bir namaz iki kıbleye olmaz. Namaz kılan insanın gönlünde yalnız Allah olmalıdır:

Hiç bir namâz olur mı revâ iki kıbleye
Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek (83/7)

Geceyi tâ'atle geçirmiş ve sabah namazını kılmış olan müridin yüzüne bakmak "mübârek fâl"dır:

Gice seher kıluban hayrıla seherde mürid
Murâdı yüzine bakmak zehî mübârek fâl (87/36)

Dîvân'da sabah namazı sülûk başlangıcını, yatsı ise sülûkün tamamlanmasının remzi olarak alınmıştır. (41/13)

b. Abdest

Dîvân'da abdest konusu ile doğrudan ilgili bir beyte rastlanmaz. Temizlik anlamında "tahâret, arı olmak" kelimelerini kullanan şâir daha çok manevi temizlikle ilgilidir.

Taharet, bir zırhtır:

Tahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel seyfin kuşan u gey takın dur (57/4)

Yüzün yıkanması "yüz karası, yüz kiri" diye isimlendirdiği günahlardan kurtulmak, tevbe ile manevî olarak temizlenmektir:

Tâ'ib kanı kim yüzi kirin kara bitisin
Tevbe suyı sabunıla bu pası yuyası (130/17)

Kul, ma'siyet gölüne dalıp kirlenmiştir. Temizlenmesi için mağfiret denizinde yıkanması gerekecektir:

Ma'siyet gölinde talup kalma gel
Magfiret bahrinde yıkan tevbe kıl (91/20)

Mağfiret bahri aslında tevbe suyu ile doludur. Anâsır-ı Erbaa ile ilişkili olarak manevi temizliğin söz konusu edildiği bir beyitte tevbe, temizliği sağlayan bir sudur:

Oda yanmaktan kaçan yil kovmaya
Toprag olup tevbe suyında yuna (38/13)

c. Kıyâm, Secde

Divân'da namazla ilgili terimlerden yalnız kıyam ve secde kelimeleri geçmektedir. Kıyam kelimesi doğrudan doğruya namazla ilgili değildir. Bir beyitte İslam sarayının direği ile beraber kullanılmıştır. (4/114)

Secde etmek, ta'zîmin gereğidir. Kulluk, Allah'a secde etmekle izhar edilir. Allah'ın kapısı cümle başın secde-gâhıdır:

Kâziye'l-hâcât sensin kim senüñ kapuñdurur
Cümle başın secde-gâhı (neccinâ mimmâ nehâf) (10/5)

Bu yüzden Allah Âdem'i yarattığı zaman bütün melekler Muhammedî Nûr'u taşıdığı için ona secde etmişlerdir. (23/7)

ç. Mescid

Divân'da ibadet mekânları ile ilgili unsurlara pek rastlanmaz. Câmi'kelimesi hiç geçmez. İki beyitte mescid kelimesi geçer ki biri Mescid-i Aksa'dır. (7/109)

Namazla ilgili bir terim olarak mescid bir beyitte geçmektedir. Şâir kendini ve devrinin müslümanlarını sahabelerle kıyaslar. "Onlar canları pahasına gaza ederlerdi. Biz ise namaz için mescide varmaya bile üşeniyoruz" diyerek serzenişte bulunur:

Cânıla anlar gazâ kılurdı cüst
Biz bir evden varmağa mescide süst (7/33)

d. İmâm, Mü'ezzin, Kıble, Ezân, Cemâ'at

Toplu namazı imam kıldırır. İbadet hayatı canlı olan bir toplumda imamın fonksiyonu önemlidir. Bu yüzden örnek insan olmak durumundadır. Çünkü cemaat imamın takipçisidir. İmam "yoldan taşra" olursa miskin cemaat azar:

Nicesi azmasın miskin cemâ'at
Çü yoldan taşra görürler imâmı (134/6)

Hz. Peygamber, Kevneynin ulusu, sakaleynin (23/27) ve bütün enbiyânın imamıdır. (7/26;20/7) O'nun imameti dört mezhebe esas teşkil edecek şekildeydi. (23/29)

Şâir bir bahar kasidesinde, Hüdhüd'ün kuş cemaatine imam olduğunu, kumrunun da mü'ezzin olarak ezan okuduğunu söyler. Burada namazla ilgili olan dört unsur (imâm, mü'ezzin, ezan ve cemâ'at) birlikte geçmektedir:

Çemende Hüdhüd imâm oldı kuş cemâ'atına
Okur mü'ezzini kumrı ('alâ's-salâh u felâh) (28/6)

Bu beyitteki her unsur bir tarikat ve mensupları şablonu üzerine oturtulmuştur. Hüdhüd aynı zamanda mürşid-i kâmildir ve Kemâl Ümmî bunu zaman zaman kullanır. (bkz. Mürşid) Beyitten anlaşıldığı kadarıyla şâir, imamı aynı zamanda irşad makamındaki bir şahıs olarak telakki etmektedir. Mü'ezzin olan kumru ise mürşidin hilâfet verdiği kimseler, tarikatının yayılmasını ve yeni insanların katılmasının temini ile görevli insanlardır. Kumrunun okuduğu ezan ise halifelerin insanları "sülûk" çizgisine davet etmek için yaptıkları telkinler olarak değerlendirilebilir.

Âşık, namaz kılarken yününü kıbleye döndürdüğü gibi gönlünde de Allah'tan gayrısına yer vermez. Namazı eda etmek için kıbleye yöneldiği halde gönlünde Allah'ı hissetmeyenler, bir namazı "iki kıble"ye kılmış olurlar:

Hiç bir namâz olur mı revâ iki kıbleye
Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek (83/7)

Namazın en faziletlisi cemaatle kılınan namazdır. Kemâl Ümmî, cemaate katılmayı sürekli telkin eder. Çünkü cemaate katılmak sünnettir.

Resm ü 'âdet dünyede çok dürlü milletler delîm
Bize sünnetdür cemâ'at 'âyin ü erkân yiter (47/23)

Dini hayat, aslında çoğunlukla bir cemaat hayatıdır:

Ehl-i sünnet cemâ'atına karış
Mübtedi'lerdür andan özge farîk (78/25)

Bütün resuller ve nebiler Hz. Peygamber'in cemaatidir. (23/27) Cemaat, imamın yönetimindedir. İmam şayet yoldan saparsa, ona uyan cemaat de aynı şekilde yoldan sapmış olur. (134/6)

Bahar tasviri ile ilgili bir beyitte tabiattaki kuşlar da bir cemaat şeklinde düşünülmüştür. (28/6) Azrail, Cemaat dağıtan şahıstır. (46/15)

Tâlib yahut mürîdin menzil almada geri kaldığını anlatan bir beyitte cemaatle kılınan bir yatsı namazından söz edilir. Buradaki cemaat, sülûkünü tamamlamış dervişlerdir:

Sen henüz gâfil yatursın tañ namâzın kılmaduñ
Giçti gün kıldı cemâ'at yatsuyı okur Kunut (41/13)

e. Tesbih, Du'â, Salâvât

Dîvân'da "tesbih", namazdaki tesbihten ziyade genel olarak "zikir (Allah'ı anma)" anlamında geçmektedir. İnsan, "Lâ-Yezâl"i dilinde tesbih eylemelidir. (133/6) Aslında kâinattaki bütün yaratılmışlar "dillü dilince" gece gündüz şükür, tesbih ve niyazda bulunur:

Cümle mahlûkât u her şey' dün ü gün ol Hâlik'a
Dillü dilince kılurlar şükr ü tesbîh ü niyâz (31/2)

Kamu nesne dillü dilince anı tesbîh ider
Her cemâdât u nebâtât u kurular yaşlar. (61/4)

Şâir, bahar tasvirlerinde bir cemaate benzettiği kuşların sürekli Allah'a "tesbih okuduklarını"ndan söz eder:

Kimisi bağda hoş âvâz ile okur tesbîh
Kimisi yukaru pervâz uruben açdı cenâh (28/4)

Bagda bucakda her biri bir dürlü söz ile
Kuşlar Hudâ'ya tesbih okur mürg-i zârı gör (30/17)

Hüdhüd ügeyik keklik ü dürrâc u gögercin
Sübhân'ı hoş âvâz ile tesbîh ider oldı (33/14)

Tesbîh ve zikir "cân gıdâsı"dır. (61/20) Şâir bir takım surelerle birlikte tesbih ve tesbih okuyanlar için bağışlanmasını diler. (7/106)

Dîvân'da du'â ifadesi taşıyan oldukça fazla miktarda beyit vardır. Bu beyitler doğrudan doğruya namazın sonundaki du'â ile ilgili değil, genel du'â kapsamı içindedir. Du'â karşılığı "alkış", bed-du'â karşılığı "karış"

kelimelerini de kullandığını "Karış alma karış alkışlu işe" (110/15) mısrasından anlıyoruz.

Du'â, ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. Canın gıdalarından biridir. (61/20) Kelime-i Tevhidi söylemek, bütün du'âların en üstünüdür. (4/42)

İşitenlerin duâlarına "âmîn" (13/14) dediğini belirten şâir, duâlarının kabul edilmesi için sıkça niyazda bulunur:

Kabûl eyle münâcât u du'âmuz
Bizi hâs it tapuñda yig du'âmuz (1/129)

"Du'âdan bizi unutma aña dur" (101/2) diyen Kemâl Ümmî, bütün sözlerinden maksadının kendinden sonra du'â ile anılmak olduğunu söyler:

Kemâl Ümmî za'îfüñ sözlerinden
Murâdı kendüden sonra du'âdur(50/18)

Bülbül güle o kadar du'â ve medihte bulunur ki gül bundan dolayı terler. (33/27)

Bir beyitte bed-du'â karşılığı "sû-'i du'â" tamlamasını kullanan şâir, bundan kaçınılmasını öğütler. (108/4)

Kemâl Ümmî, sık sık Hz. Peygamber ve yakınlarına salavat getirir. Na'tlerinden birinde Peygamber'in medhini okuyup salavat getirilmesini söyler. Böylece eksikler O'nun tarafından mazur görülecektir:

Medhin okıyup çok salavât idelüm añ
Tâ kim suçumuzı kıla ma'zûr Muhammed (22/10)

Bir başka na'tinde şâir salavatın önemini şu beyitlerle açıklar:

Ol yüzi Ve'd-Duhâ saçı Ve'l-Leyli Mustafâ
Çün andug adını salavât it aña katı

Tut sünnetini çok salavât vir aña bugün
Tâ kim saña baña ide yarın şefâ'atı

Bayık Çalap virür salavâtı müdâm aña
Sen arlanur mısın dimege çok salavâtı

Her dürlü tâ'at ol salavât iledür kabûl
Hem her du'ânuñ anuñ iledür icâbeti (23/58-61)

Peygamber'in medhi gibi O'na verilen salavat da şâire hoş gelmektedir:

Bal u şekerden emleh ü şîrîn gelür bize
Anuñ bu medhi vü salavâtı halâveti (23/78)

3. Oruç ve Oruçla İlgili Kavramlar

İslamın esaslarından biri olan oruç, Dîvân'da genellikle namazla birlikte ele alınır. Oruçla ilgili olarak "oruç, savm, siyâm, sâyim" kelimeleri, Ramazan karşılığı olarak "Oruc Ayı" tamlaması kullanılmıştır:

Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'îd u Leyl-i Kadr içün (1/126)

Müslümanın haramla ilişkisi varsa namazı gibi orucu da kabul olmaz. (134/10) Gafletten uyananlar geceleri ibadetle, gündüzleri oruçla geçirirler. (38/14) Uçmag'a varmak isteyenlere namaz ve oruç kanat olur. (87/25)

Oruç, dünyadaki sıkıntılara katlanmanın ve nefs ile uğraşmanın bir remzidir. Riyazatın en önemli rükünlerinden biridir. Sâlik bunu başardığı takdirde bayrama ulaşacaktır. (123/10)

Cefâ çek kim safâya irişesin
Ne oruc var ki soñı bayrâm olmaz (72/15)

Geceyi ibadetle geçirip ertesi gün oruçlu olanlar kutlu kimselerdir. Kemâl Ümmî, daima bunu öğütler (6/11) ve onlar adına bağışlanma diler. (7/120) Şeyh Hâmid, gündüzleri oruçla geçirirdi. (27/28) Şâir, seyr ü sülûk esnasındaki inişli çıkışlı hallerinden söz ettiği bir münâcâtında ibadetlerindeki aksamalardan söz ederken şöyle der:

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram(12/13)

4. Hac ve Hacla İlgili Kavramlar

Konuya "Âb-ı Zemzem, hacc, haccâc, Hicâz, Ka'be,'umre" kelimeleriyle temas edilir.

Hac ve zekât, insanın mal ve nefsini pâk eyleyen bir ibadettir. (121/1) Hacca varanlar Hakk'ın nûrunu göreceklerdir. (135/6) Allah, haccı kimine barış zamanında nasip eder, kiminin ise seferdeki azmini hac ve Hicaz sevabı ile ödüllendirir. (54/17)

Mal ve bedenle yerine getirilecek bir ibadet olan Hac, Dîvân'da insanın itikadî ve 'amelî yönünü samimiyet bakımından sorgulayan bir yaklaşımla ele alınır. Hacc'a varan samimi olmalı, riya için gitmemelidir:

Riyâ içün eger varur olursañ
Ne assı vardugından Hacca haccâc (44/15)

Dîvân'da haccın ledünnî manası daha ön plandadır. Hacc-ı makbûl için (7/143) kişi hacca gitmeden önce, bütün kötü huylarını terk etmelidir. Bunu başaran insanın aslında hacca gitmesine gerek de yoktur. Ka'be, yahut beytü'llah insanın gönlüdür. Terk ile bütün kötülükleri bırakan sâlik "kendi ilinde" Allah evi olan "vîrân gönüller Ka'besin tavaf" ederek Kâbe'ye varmadan hacı olacaktır:

Huyuñ degşürmez iseñ varma Hacca
Eger kılur iseñ kapuñdadur Hac (44/14)

Kendü ilüñde dilerseñ hacc u 'umre müzdini
Lutfıla vîrân gönüller Ka'be'sin eyle tavâf (75/3)

5. Zekât

Mâlî ibadetlerden olan "zekât", Dîvân'da mal ve nefsin temizlenmesi hususunda fonksiyonu olan bir ibadet olarak zikredilir:

Sarf eyle kamu 'ömrüñi savm u salâtıla
Pâk eyle mâl ü nefsüñi hacc u zekâtıla (121/1)

Dîvân'da zekât olarak anılmayan, fakat mal ve servetin yaygınlaştırılması esprisine dayanması bakımından "sehâ ve cömertlik"le ilgili beyitlerin de zekât kapsamına dahil edilebileceğini söyleyebiliriz. (bkz. Cömertlik)

C. SURELER, ÂYETLER VE HADİSLER

Dîvân'da Kur'ân ve hadislere dayalı olarak oluşturulmuş çok sayıda beyit bulunmaktadır. Şâir, bu konuda oldukça hassastır. Denilebilir ki hemen

her beytinde bir veya daha fazla ayet ve hadise işaret vardır. İtikadî yönünü ortaya koyması bakımından da önem arzeden bu durum, Kemâl Ümmî'nin Kur'ân ve sünnete dayalı bir dinî anlayışa sahip olduğunu gösterir:

Âyet ü ahbâr mizânında her bir sözi tart
Sal çürüklerin yabana al şunı kim sagıdur (29/13)

Çünkü Mânâ Ehli olanlar, ayet ve ahbarla muteberdirler. Ayet ve ahbar(hadis)dan haberi olmayanlar "câhil" kimselerdir:

Ehl-i ma'nî mu'teberdür âyet ü ahbârıla
Cehlile da'vî kılana i'tibâr olmaz kişi (131/36)

1. Sûreler, Âyetler[412]

Kemâl Ümmî, manzumelerinde sûre isimlerine, 'kısmî iktibas, me'âl, telmih' suretiyle bir çok ayetlere yer vermektedir. Bunları, üslubuna hakim olan didaktizm sebebiyle öncelikle sözlerine senet olması için kullanır.

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında bir çok sûreyi isimleriyle andığı gibi, başlangıcındaki harfler veya ilk kelimeleriyle de zikreder. İncelendiğinde görülür ki bunları ilâhi kelâm olmaları dolayısıyla anmakta ve bunların hürmetine Tanrı'dan bağışlanma da dilemektedir. Tevhid ve münâcâtları bu yönden oldukça dikkat çekicidir.[413]

Bi-hakk-ı Kâf Hâ **El-Kehf** ü **Ahkâf**
Bi-hakk-ı Ve'd-**Duhâ** vü **Sâd** u Nûn Kâf[414]

Sen añdur nefsümüze mevt yasın
Bi-hakk-ı **Tevbe** vü **Tâhâ** vü **Yâsîn**[415]

---

412 Süre adları ve âyet meallerinde şu eserlerden faydalanılmıştır: Muhammed El-Arabi El Azzûzı, **Kur'ân-ı Kerim Fihristi** (Çev: M. Emin Esadoğlu) 2. bs., İst., 1971; Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Me'âli**, Ank., [tarihsiz]

413 Bu konudaki bir çalışma için ayrıca bkz. Yanpınar, Ahmet, **Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İst., 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]

414 KEHF Suresi; 110 ayettir. AHKAF Suresi; 35 ayettir. DUHA Suresi; 11 ayettir. SAD Suresi, 88 ayettir.

Çog içdük tolu kabr agusı tasın
İrür lutfe be-**Hâ Mîm** ü be-**Tâsîn**[416] (1/117-119)

Fazl-ı **B'ismil'-lahi'r-Rahmani'r-Rahîm**
Hakkıçün rahm it kerem kıl yâ Kerîm[417]

Fâtiha fethiçün i Hak vir fütûh
Kim bu ölmiş cismümüze ola rûh[418]

Hem Elif Lâm u **Nisâ'** vü **Mâ'ide**[419]
Hakkıçün rûzi kıl ulu fâ'ide

Âyete'l-Kürsî vü nûr-ı hâsıçün
Ve'd-Duhâ vü Sûre-'i **İhlâs** içün[420]

Sûre-'i **En'âm** u **Kâf** **A'râf** içün
Kâf u Hâ Yâ 'Ayn u **Sad Ahkâf** içün[421]

Tevbe vü **Tâhâ** vü **Yâsîn** hakkıçün
Hem Heme Hâ Mîm ü **Tâsîn** hakkıçün[422]

Sûre-'i **Enfâl** ü Sâd El-Kehf içün
Bizi 'afv it tutma cürm ü sehv içün[423]

Sûre-'i **İnnâ Fetehnâ** hakkıçün
Nusret-i **Feth** ü **İzâcâ'** hakkıçün[424]

---

415 TEVBE Suresi; 129 ayettir. TAHA Suresi; 135 ayettir. YASİN Suresi; 83 ayettir.

416 Bu beyitte başlangıçlarından iktibaslar yapılarak surelere işaret edilmektedir: Kuran'daki 7 sure "Ha Mim"le başlamaktadır. Bu sureler şunlardır: MÜ'MİN (85 âyet); FUSSİLET (54 âyet); ŞURA (53 âyet); ZUHRUF (89 âyet); DUHAN (59 âyet); CASİYE (37 âyet); AHKAF (35 âyet) "Tasin" ile başlayan sure NEML suresi (93 âyet).

417 "O, Süleyman'dan (geliyor). Rahman ve Rahim Allah'ın adiyle (başlamakta)dır." (NEML Suresi:30)

418 FATİHA Suresi; 7 ayettir.

419 NİSA Suresi; 176 ayettir. MAİDE Suresi; 120 ayettir.

420 Ayete'l Kürsi, BAKARA Suresi(286 ayettir)'nin 255. ayetidir. İHLAS Suresi; 4 ayettir.

421 ENAM Suresi; 165 ayettir. KAF Suresi; 45 ayettir. ARAF Suresi; 206 ayettir. SAD Suresi; 88 ayettir. AHKAF Suresi; 35 ayettir.

422 Diğer beyitlere bkz.

423 ENFAL Suresi; 75 ayettir.

Hel Etâ vü Sûre-'i **Lokmân** içün
Sûre-'i Ve'n-**Necm** ü Er-**Rahman** içün[425]

Sûre-'i Ve't-**Tûr** **Sebbeh**'ler içün
Cümle tesbîh ü müsabbihler içün[426]

Yûnus u **Hûd** u Mübarek hakkıçün
Yûsuf u **Ra'd** u **Tebârek** hakkıçün[427]

Sûre-'i Ve's-**Sâffât** u **'Ankebût**
Hakkıçün rûzı kıl i Hak zâd u kut[428]

Nahl ü **Sübhâne'llezi esrâ** içün
Hem mübârek Mescidü'l-Aksâ içün[429]

Sûre-'i **Ahzâb** u **İbrâhîm** içün
Vâkı'a Nun Ve'l-**Kalem** ta'zîm içün[430]

Sûre-'i **Hicr** ü tüfaddim hakkıçün
Hem **Talak**'ıla tuharrim hakkıçün[431] (7/97-111)

Kemâl Ümmî, sure isimlerini bağışlanma vesilesi yapmanın yanısıra diğer dileklerinde de dile getirir:

Alâ'î ol ki bunı okıyasın
Kerem kıl bizüm içün okı **Yasin** (101/1)

---

424 FETİH Suresi; 29 ayettir."İnna fetehna"surenin başlangıç kısmıdır. NASR Suresi; 3 ayettir. "İzaca" surenin başlangıcıdır.

425 İNSAN Suresi; 31 ayettir. "Hel eta" surenin başlangıcıdır. LOKMAN Suresi; 34 ayettir. NECM Suresi; 62 ayettir. RAHMAN Suresi; 78 ayettir.

426 TUR Suresi; 49 ayettir. "Sebbeh" ifadesiyle "Sebbehe" diye başlayan sureler kastedilmiştir. Bu sureler şunlardır: HADİD (29 âyet), HAŞR (24 âyet), SAF (14 âyet), A'LA (19 âyet).

427 YUNUS Suresi; 109 ayettir. HUD Suresi; 123 ayettir. YUSUF Suresi; 111 ayettir. RA'D Suresi; 43 ayettir. "Tebarek", MÜLK Suresi (30 ayettir)nin başlangıcıdır.

428 SAFFAT Suresi; 182 ayettir. ANKEBUT Suresi; 69 ayettir.

429 NAHL Suresi; 128 ayettir. "Sübhane'llezi esra", İSRA Suresinin (111 ayettir) başlangıcıdır.

430 AHZAB Suresi; 73 ayettir. İBRAHİM Suresi; 52 ayettir. VAKI'A Suresi; 69 ayettir. KALEM Suresi; 52 ayettir.

431 HİCR Suresi; 99 ayettir. TALAK Suresi;12 ayettir.

Sen añdur nefsümüze mevt yasın
Bi-hakk-ı Tevbe vü **Taha** vü **Yasin** (1/118)

Çog içdük tolu kahr agusı tasın
İrür lutfa be-Hamim ü be-**Tasin** (1/119)

Şâir, sure adlarını bazen benzetme unsuru olarak da kullanmaktadır. Şu beyitte Hz. Peygamber'in yüzü kuşluk vaktinin aydınlığına, saçı durgunlaşan geceye benzetilirken sure isimlerinden faydalanılmıştır:

Ol yüzi **Ve'd-Duha** saçı **Ve'l-Leyli** Mustafa
Çün andug adını salavât itañ katı[432] (23/58)

Bazı beyitlerde ayetlerin kısmen iktibas edilerek kullanıldığını görüyoruz:

İ sıfâtı **Kul huve'llahu ahad**
'Ayn-ı zât-ı pâk **Allahu's-samed**[433] (7/4)

Mûsâ'ya **Len terânî** hitâb oldı Tûr'da
Ol 'Arş'da buldı kıldı 'inâbeti[434] (23/68)

Hak kapusından gel berü kesme ümizüñ ne kayu
Çün buyurur **Lâ taknatû min rahmeti'llah** ol Sabûr[435] (60/10)

Hakk'a Semi'nâ ve 'at'nâ digil
İşidicek çün ü çerâdan sakın[436] (108/13)

O **Şarâben tahûr**ı arzû kılan
N'ider anı ki âb-ı engürdür[437] (51/15)

432 "Kuşluk vaktine and olsun. Durgunlaşan geceye andolsun ki..." (DUHA Suresi:1,2) ;"Ve'l-Leyl" için ayrıca bkz. LEYL Suresi:1
433 "De ki:O Allah birdir. Allah Samed'dir" (İHLAS Suresi:1,2)
434 "...Sen beni göremezsin..." (A'RAF Suresi:143)
435 "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz" (ZÜMER Suresi:53)
436 "İşittik, itaat ettik" (BAKARA Suresi: 285)
437 "Tertemiz bir içki..." (İNSAN Suresi:21)

Şol **Nahnu kasemnâda** saña kısmet olana
Biñ cehdile bir zerrece artuk katamazsın[438] (106/2)

Dime ki yolda azıgum yokdur u çokdur yazugum
İn yentehû yugferlehüm mâ kad selef didi Gafûr[439] (60/5)

Okı tut **Tûbu ile'llah** âyetin
Nite kim buyurdı Fürkân tevbe kıl[440] (91/3)

Niçe bir hayvân gibi **Belhüm edall**
Olasın i gâfil insân tevbe kıl[441] (91/34)

Bir kısım beyitlerde de manzum meal özellikleri vardır:

Ne ol Hak togdı kimseden ne hod kimse togar andan
Münezzehdür ta'allukdan aña bahs ü cidâl irmez[442] (3/12)

Bazı beyitlerde iktibas yapılmaksızın telmihle ayetlere işaret vardır:

'Âlemlere rahmet virihidi seni Rahman
Kur'ân'ı getürdüñ bile menşûr Muhammed[443] (22/13)

Ol bize bizden **yakindür** biz n'içün andan ırak
Niçe bir ag-yâre nezdik olavuz ol Yâr'a dûr[444] (53/2)

Her ki togdı öliser hep bir yire haşr olısar
Kimisi handân irer anda kimi giryân yiter[445] (47/21)

Dünyede bu **ölüm** şu kadehdür ki soñ ucı
Elbette **kamu nefs anı tadar** ölüm var[446] (46/12)

---

438 "...biz taksim ettik.." (ZUHRUF Suresi: 32)
439 "...Eğer vaz geçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır..." (ENFAL Suresi:38)
440 "...Allah'a yürekten tevbe edin." (TAHRİM Suresi:8)
441 "...İşte onlar hayvan gibidir, hatta daha da sapık..." (A'RAF Suresi:179)
442 " Kendisi doğurmamıştır ve (başkası tarafından) doğurulmamıştır" (İHLAS Suresi:3)
443 "(Ey Muhammed), biz seni ancak alemlere rahmet için gönderdik" (ENBİYA Suresi:107)
444 " çünkü biz ona şah damarından daha yakınız." (KAF Suresi:16)
445 " Her nefis ölümü tadacaktır" (ENBİYA Suresi:35)

Yarın mîzânda kamu **hayr** u şerrüñ
Cezâsı zerrece pîş ü kam olmaz[447] (72/25)

Veyl-i ebedî ol katı göñüllere kim
Gözi vü **kulagı** ezelî **kör** ü **ker** oldı[448] (33/10)

Dîvân'da çok sık geçen ve Arapça söylenmiş ibarelerin başında "Agisnâ yâ gıyâse'l- müstagîsîn"[449] ile "Neccinâ mimmâ nehaf"[450] ifadeleri gelmektedir. Bunlar bir kısım manzumelerde nakarat mısralar halinde yer alırken, bazı manzumelerde de yeri geldikçe iktibas edilmişlerdir.

2. Hadisler

Kemâl Ümmî, "hadis" kelimesiyle birlikte "ahbâr, Mustafâ kavli" ibarelerini de aynı anlama gelecek şekilde kullanır. Dîvân'da, diğer hadislerle birlikte hadis-i kudsîlerde yer almaktadır.

Dîvân'da, bir kısmı tasavvufî eserlerde sıkça rastladığımız hadisler olmak üzere, birçok hadise yer verilmiştir. Bunlar da iktibas, kısmî iktibas, meal ve telmih şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bunların bir kısmının hadis-i kudsi olduğunu da belirtir:

Levlâke lemâ halakatü'l eflâk didi ol Hak
Şânuñda senüñ i özi mebrür Muhammed[451] (22/16)

Çün buyurduñ hadîs-i kudsîde
Sabakat rahmeti 'alâ gazabî[452] (19/16)

446 " Her nefis ölümü tadacaktır." (ENBİYA Suresi:35)
447 "Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür. (İnsana ameli gösterilir, insan yaptığını görür)" (ZELZELE Suresi:7,8)
448 "Andolsun, cehennem içinde birçok cin ve insan yarattık ki kalbleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvan gibidir, hatta daha da sapık... Ve işte gâfiller onlardır!" (A'RAF Suresi:179)
449 "Yardımımıza yetiş, ey yardıma muhtaçlara yardım eden"
450 "Korktuğumuzdan bizi kurtar"
451 "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" Aclûnî, Ş.İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:II, Beyrût, 1351, s.164, hadis no:2123.

Kemâl Ümmî'nin iktibas, telmih ve meal olarak en çok yer verdiği hadis "ölmeden önce ölmek" düşüncesini işleyen hadistir:

Mûtu kable ente mûtu dir
Mustafâ'nuñ hadîsi bildüñ tut[453]   (42/9)

Fakirlik konusundaki hadis de çokça iktibas ve telmih edilmektedir:

Nebî **El fakru fahri** didügini
Cihânda cân u dil kulagı diñler[454]   (65/4)

Hadislerle sıkça telmih edilen konulardan üçüncüsü "dünya" ile ilgili olanlardır. Dünyanın fâniliği, insanın kendini fazla kaptırmaması gerektiği ve dünyanın, ahiret için hazırlık yapma yeri olduğu fikrini telkin eden bu hadislerdin biri, Farsça terkiplerle verilmiştir:

Hubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeytân'dur
Mustafâ şöyle dir 'ale't-tahkîk[455]   (78/18)

Yukarıda temas edilen ağırlıklı üç konu dışında da çok sayıda hadis, iktibaslar şeklinde Divân'da yer almaktadır:

'Accilû bi's-salati kable'l-fevt
Çün ölisersin âhir öldüñ tut[456]   (42/10)

'Accilû bi't-tevbe kable'l-mevt didi
Mustafâ kavline inan tevbe kıl[457]   (91/22)

Kısmî iktibas ve mealen telmihler yoluyla bir çok hadis anılmaktadır:

Nefsüñi bil kim bilesin Rabb'üñi
Nite kim buyurdı Nebî **Men 'aref**[458]   (76/7)

---

452 "Rahmetim gazabımı aştı"
453 "Ölmeden önce ölünüz" Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, Cilt:II, s.291, hadis no:2669.
454 "Fakirliğimle iftihar ederim." Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, Cilt:II, s.87, hadis no:1835.
455 "Dünya sevgisi Şeytan şarabıdır"
456 "Namazda acele ediniz."
457 "Ölüm gelmeden önce tevbede acele ediniz."

Şu beyitte de aynı hadise telmih vardır:

Dirigâ kim bu ben gümrâh **özümden olmadum âgâh**
Ki 'ömrüm iksirin her gâh bu pul narhına satarım (12/21)

Kemâl Ümmî Dîvânı'da devrinin Türkçesiyle ifade edilmiş çok sayıda hadis mealleri vardır. Bunların bir kısmında yabancı kelime yok denecek kadar azdır:

Mustafâ eydür ki **girmez Cennet'e**
Ne kadar kim zâhid olursa bahîl[459] (88/17)

Saña sandugını san kamu halka
Ki dîn içre budur erkân u âyîn[460] (110/4)

Bu dünyâ bir sâ'atdür didi Ahmed
Zirâ vardur ahir anuñ zevâli[461] (133/4)

Hayr it ki **dünye âhiretüñ** tarlası **durur**
Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer[462] (48/8)

Ç. DİĞER DİNÎ UNSURLAR

1. Din, Mezheb

Yeryüzünde her kişinin mutlaka bir dini ve mezhebi vardır. Şâir bunu ifade ederken kendisinin itikadi çizgisini de açıkça göstermektedir:

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter (47/24)

Hz. Peygamber "dört mezheb içre" imamlık yapmıştır:

---

458 "Nefsini bilen Rabbini bilir." Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:II, s.132, hadis no:2016.
459 Temel hadis kaynaklarında rastlanamamıştır.
460 Wensinck, A. J., **CONCORDANCE ET INDICES**, Cilt:I, Leiden, 1936, s. 108.
461 Temel hadis kaynaklarında rastlanamamıştır.
462 "Dünya ahiretin tarlasıdır." Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:I, Beyrut, 1351, s.412, hadis no:1320.

Anuñ hadîs ü sünneti hükmiledür tamâm
Dört mezheb içreyidi imâmuñ imâmeti (23/29)

Hz. Peygamber "dîn sarayı"nı yapmış, gerekli tedbirleri alıp âyin ve erkânı koyup göç etmiştir. (20/9)

Îmân u dîn sarâyını ma'mûr kıldı ol
Yapmadı bu harâb ev içinde 'imâreti (23/38)

Kelime-i Tevhid, Hudâ'nın dininin esasıdır. (4/16) Onu riyasız söyleyenlerin dini bütünlenir. (4/17)

Dinin iki esaslı kaynağı Kur'ân ve hadistir. Şâir, Kur'ân ve Hadis'e uymayanları "Ne milletsin ya ne dîne taparsın" (105/14) diye adeta azarlar:

Ne Kur'ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dîne taparsın (105/14)

Dinin ayakta durabilmesi, helal lokma ve hırka ile mümkündür. (134/11) Din içinde kibir, buğz ve kin olmaz. (119/1) Dinde aslolan, kendisi için düşündüğünü başkası için de düşünmek ve istemektir:

Saña sanduguñı san kamu halka
Ki dîn içre budur erkân u âyîn (110/4)

Gerçek müminler, amel zembillerini "din Bagdâd'ı" içinde riyâ 'ayyârına karşı koruyup (85/6), dünya malını kendilerine "put" eylemezler, dünyayı bırakıp dini tutarlar. (41/1)Tatlıyı acıdan, iyiyi kötüden seçenler dinlerini dünyaya satmazlar (126/9), müşkillerini din büyüklerine danışarak çözerler:

Dünyeye dînin satan magbûn olur
Mü'miniseñ dünyeye sen satma dîn (96/6)

....

....

Dîn ü dünyâ işlerüñde var ise ger müşkilüñ
Gey sakın zinhâr anı ag-yâra danma yâra dan (143)

Din ve iman, son nefeste cana yoldaş ve koldaş olur:

Soñ nefesde cânuña yoldaş u koldaş olmaga
Taññ'dan tevfîk irerse dînile îmân yiter (47/35)

İnsanoğlu hiç bir zaman köpek gibi murdâr'a tâlib olmaz. Dinini arı kılmak isteyenler, bu dünyanın dinârını (parasını) terk ettiler. (85/33) Dervişler de "cihân dînâr"ını terk ve tecrid ile dinlerini "arı" kıldılar:

Terk ü tecrîd ırmagında dîni arı kıldılar
Bût idinmezler cihân dînârını dervîşler (62/4)

2. İmân, Küfür

İmân, inanmak, küfr ise inanmamaktır. Bu iki kavram genellikle birlikte ele alınır.

İman sahipleri "îmân ehli"dir. Kemâl Ümmî, mecazen insanın gönlünde bir "îmân agacı, îmân nahli" olduğunu söyler ve bunu sık sık kullanır:

Ol kimüñ göñlinde îmân agacın
Dikse hiç İblîs anı koparmaya (40/5)

Hz. Peygamber iman ve din sarayını mamur kılmıştır. (23/38) Kelime-i Tevhid, imanın binası (4/16), ehl-i imana ehedi ganimet (4/131), gönül içindeki iman nahli(ağacı)nin nişanı ve derecesidir.(4/50)

Ölüm anında Allah'ın fazlı yetişirse imân kişiye yoldaş olabilir. (7/153) Şâir, ahir nefeste yoldaşının iman olması, eğer söylemişse küfürlerinin bağışlanması ve cümle iman ehlinin "yarlıga"nması için Allah'a yakarır:

Cân acıgın bize âsân eylegil
Yoldaşumuz âhir îmân eylegil (7/156)

Kâyim saña dâyim şükür kim bu deme geldi 'ömür
Ger söyledüm ise küfür estagfiru'llahe'l-'azîm (11/18)

Bize sen tuş eyle yoluñ sehlini
Yarlıga hem cümle îmân ehlini (7/165)

Şâir küfr'ü, hem inanmamak hem de inandığı halde aksine davranışlarda bulunmak anlamlarında kullanmaktadır. Bu hususta Allah'ın takdiri etkili olmaktadır:

Kimin küfr ü zalâlet yoldan ilter
Kimine gösterür zin râh u minhâc (44/11)

3. Mü'min, Müslümân, İslâm

a. Mü'min

Mümin, inanmış kimsedir. Şâir, müminle ilgili olarak şu terimleri kullanır: "mü'min karındaş, mü'min bilegi, sâdık mü'min, mü'min cânı, mü'min gözi"

Mümin, tevhid üzre olan insandır. (95/12) Şek ve şirkinden yunmayanları arı mümin olamazlar:

Olmaz arı muvahhid ü mü'min
Yunmayan kişi şekk ü şirkinden(98/8)

Müminler de hıristiyanlar da Allah'ı övmek durumundadırlar. (116/2) Kelime-i Tevhid, müminin bileğidir. (4/88) Müminlerin en üstünleri, cehd ve talepleriyle Peygamber'in ashâbıdır. (7/32)

Mümin, dinini dünyaya satmaz. (96/6) Gerçek müminler dünyayı bırakıp dini üstün tutarlar. (41/1) Onlar Allah'ın rahmet denizine gark olmuşlardır. (2/18) Zaman zaman gaflet atına binip asilik yoluna sapsalar bile Allah'a taparlar. (13/5) Mümin, bu dünya sarayını bırakıp âhiret tedbirlerini almalıdır. (110/1)

Mahşerde bütün mümin ve kafirler birlikte dirilecektir. (46/51) Müminlerin Uçmağı, ahirette; kâfirlerinki dünyadadır. (29/15) Dünya müminler için bir zindandır. Zindanda kaygısız an olmaz. Müminler Uçmak'ta şaz olacaklardır:

Meger mü'minler Uçmak'da ola şâz
Ki zindân içre kaygusuz dem olmaz (72/10)

Müminlerin canını Cennet'e Rızvan götürecektir. (57/14)

Dînî nasihatler, müminler içindir. Münkirlere bu konuda bir şey söylemeye gerek yoktur. (47/8) Münkirin inkârının, kendinden başka kimseye ziyanı yoktur. Müminin ikrârının faydası da kendisinedir. (85/22) Sehî müminlere verdiği ecri ancak Allah bilir:

Sehî mü'minlere virdügi ecrüñ
Giru Allah bilür baddı ü kıyâsın (100/15)

Müminler, dünyada "dizâr" görmek arzusundadırlar:

Gözümüz aç ki sini göre bile
Kamu mü'min karındaşıla bile (1/35)

Şâir, seyr ü sülûk esnasında vahdet ve kesret arasında gidip gelirken sadık mümin olup olmadığının bile farkında değildir:

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram (12/14)

Gerçek mümin, fenâ içre kin tutmayandır. (45/3)

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde
Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde (119/1)

b. Müslümân

Müslüman olmak, Hakk'a tapmak ve onun "buyruk"larını yerine getirmektir:

Müsülmân ol Hak'a tap putlaruñ sı
Sen i 'âsî niçe buyruk sıyasın (100/8)

Kemâl Ümmî, kendini beğenen insanın bunu bırakmasını, müslüman olmasını öğütler. Çünkü bu tip insanlardan gerçek müslüman çok az çıkar:

Ko 'ucbı hey müsülmân ol müsülmân
Ki islâm az olur hod-bîn içinde (119/6)

Bu noktadan bakıldığında gerçek müslümanlar, Hz. Peygamber'in ashâbından olanlardır:

Ger müsülmân anlarısa biz kimüz
Kim katı 'âsî vü câfî mücrimüz (7/31)

Müslümanın namaz ve orucu haram ile makbul olmaz. (134/10) Müslüman, tevbe kapıları kapanmadan tevbe etmelidir. (91/41)

Müslümanın içi dışı bir olmalıdır:

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var (46/56)

c. İslâm

Şâir, dünyada her kişinin bir din ve mezhep tuttuğunu söyleyerek kendisinin de İslam dinine mensup olduğunu ifade eder. (47/24) İslam, tevbe ve Kur'ân'la kişi için bir "yoldaş"tır.(109/24)

İslamın yolu en doğru ve "yakın" yoldur:

İ refîkum bir gör âhir işbu islâmuñ yolın
Niçesi âsân u aydın togru yakın râh olur(56/11)

Kendini beğenmiş insanlar arasından İslâm mensubu az çıkar. (119/6) Kelime-i Tevhid, İslam sarayının direği(4/14), İslâm ev ve imaretinin alâmetidir. (4/115)

4. İkrar, Mukırr, İnkâr, Münkir, Kâfir

Dîvân'da ikrar kavramı biri zühdî, yani doğrudan şeriatle, diğeri tarikatle ilgili olmak üzere mahiyeti farklı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada şeriatle ilgili olarak ele alacağımız ikrâr[463], inandıklarını diliyle söylemektir. İnkâr ise aynı şekilde inanmadığını belirtmektir. İkrâr eden mukirr, inkâr eden ise münkir ve kâfir olur. Dîvân'da genel olarak ikrâr ve inkâr bir arada ve çoğu kez mukayeseli bir biçimde verilmektedir:

---

[463] Tasavvufi manadaki "İkrâr" için bkz.Tarikatla İlgili Kavramlar

İkrâr idenler aña Behişt ehlidür kamu
İnkâr idenler oldı olar dûzah âleti (23/42)

İnkârı bırakıp ikrâr ile hak sözü tutanlar kazançlı çıkacaklardır:

İnkârı ko elden ki müyesser ola her kâr
İkrârıla gel Hak sözi tut eyleme inkâr (45/6)

İkrâr edenin faydası, inkâr edenin ziyanı kendinedir:

Münkirüñ inkârınuñ yokdur ziyânı kimseye
Kendüyedür assısı hem mü'minüñ ikrârınuñ (85/22)

Bağışlanma dileğinde olanlar suçlarını ikrar ederek "ehl-i inkâr"dan olmadıklarını söylerler:

İlâhî suçumı bildüm tapuña yalvaru geldüm
Mukırrem her ne kim kıldum degül kim ehl i inkâram (12/38)

Münkirler inandık ve tasdik ettik demedikleri için reddedilmişlerdir. (2/17) Bu yüzden onlarla tartışmaya gerek yoktur. (47/8) Onlara âlem daima karanlıktır. (66/5)

İnkârcılar kâfirdirler. Onlar Mahşer'i de inkâr ederler. (33/9) Dünya onların Uçmağıdır. (29/15) Ancak her biri Allah'ın rahmet suyuna susamışlardır. (2/18) Bu dünyadan kafir de müslüman da konup göçecektir. (127/10) Tamu Mâliki, kâfirlerin canını nara salacaktır. (56/14) Müminler, Kelime-i Tevhid'i söyledikçe münkirler yasa boğulurlar. (4/112) ve onların boyunlarına kılıçlar ulaşmış gibi olur. (4/91)

İnkârın sebeplerinden biri de kibirdir. Münkirlere binlerce öğüt versen, binde birini kulaklarına koymazlar. (73/2)

Âşıkı vecd halinde görenler, durumunu anlayamadıkları için inkâr edip davranışlarını ayıplar ve "nedir bu hal" diye sorarlar. (86/1) Kemâl Ümmî, bunu saç üzerinde kavrulan buğdayları gören ve ateşten uzak olan bir çuvalda bulunan buğdayların dilinden anlatır:

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl (86/8)

5. Ümmet, Millet

Ümmet, bir dine mensup olanların oluşturduğu topluluktur. Her peygamberin ümmeti vardır. Hz. Peygamber'in göğsünde "ümmet mihri" vardır:

Yagrınındagı Nübüvvet Mühriçün
Dahı gögsindeki ümmet mihriçün (7/72)

Hz. Peygamber Mi'raç gecesi Allah'tan namaz'ı dilemiş ve bir hediye olarak getirmiştir. (4/77) O'nun ümmeti olup da şefaat umanlar, sünnetini zayi etmemelidirler. (85/36) Ashab, ümmetin en kanâatkârıdır:

Heyhât nice ümmetiyüz biz ki Nebî'nüñ
Ashâbı kuru korsa yimezlerdi toyası (130/11)

Millet kavramı Dîvân'da "kavim" ve çevredeki "insan topluluğu" ile birlikte "ümmet" anlamlarında kullanılmıştır. Dünyada bir çok millet vardır ve her birinin sosyal normları biribirlerinden farklıdır:

Resm ü 'âdet dünyede çok dürlü milletler delîm
Bize sünnetdür cemâ'at âyin ü erkân yiter (47/23)

Peygamber, henüz çocukken onun ilim ve fesaheti herkesi mat etmiştir:

Zî-Ümmi Mustafâ ki dahı tıfl iken henüz
Mât itdi kamu milleti 'ilm ü fesâheti (23/25)

Aşağıdaki beyitte millet kelimesi "ümmet" anlamında kullanılmıştır:

Ne Kur'ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dîne taparsın (105/14)

6. Sevap, Azık, Yol yaragı, Tuhfe

Dîvân'da sevap karşılığı olarak en çok "azık, yarag" kelimeleri kullanılmaktadır. "yol yaragı, eyü dirlik, tuhfe" kelimelerini de yeri geldikçe bu anlamda kullandığını görüyoruz.

Ömür yol hazırlığı için bir yaz mevsimidir. Burada ekenler biçebilecektir. (34/20) Böyle yapanlar kışın (ahirette) rahata ererler:

Şu kim yazın yarag itdi kışın hoş râhata yitdi
Şu kim sık kölgede yatdı kış aña gey Tûfân oldı (34/18)

Yol için azık temin edilecek, su alınacak yer burasıdır. Bu azıklar da bu dünyada iken hazırlanmalıdır. (41/2) Hazırlık yapmayanların yüzü kara, özü ayıplı ve elleri boştur. (12/3)

Nefs ve hevâ insanı Yâr katından yarar ve sevap işlemesine izin vermez. (45/19) Gösteriş için hayır yapanların sevabı bir dirhem bile olmaz:

Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemi bir dirhem olmaz (72/26)

Sevaplar, arının çalışarak kovana doldurduğu bal, insanı geldiği mülk-i bekâya götüren kol ve kanattır. Bunlar olmadığı takdirde "'urûc(dönüş)" mümkün değildir:

Kuru arı kovanuz balumuz yok
'Urûc itmege perr ü bâlumuz yok (1/61)

Aşağıdaki beyitteki "tuhfe/tuhef" kelimeleriyle ameller kastedilmiş olabileceği gibi sevaplar da ifade edilmiştir, diye düşünüyoruz. Âşıklar, ahirette sevgiliye armağanlar götüreceklerdir. Yol hazırlığını iyi yapamamış olan "yol eri"nin armağanı eksiklik ve yokluktur:

Tuhfemüz eksüklük ü yoklukdurur
Her yol eri iltiœck anda tuhef (76/16)

7. Günâh, Yazuk, Cürm, Günâhkâr

Kemâl Ümmî'nin kelime hazinesinde günah ve sevap karşılığı olarak "yazuk" ve "azık" kelimeleri ön plandadır:

Yazuk yükleri bükdi bilümüzi
Şaşurdı kamu 'akl u bilümüzi (1/54)

Azıgumız yok suçumuz çokdurur
Yazıgumuz çok gücümüz yokdurur (7/88)

Dîvân'da günah kavramı için en çok "yazuk", günahkar için "yazuklu" kelimesi kullanılır. Ayrıca her iki kelime ile ilgili olarak "cürm, zillet, suç,

hatâ, yük, yazuk balçugı, yazuk zahmı, mücrim, kayd-ı hammâl, yüz karası, rû-siyâh, günahlu, günakâr, ba-günâh, hasta, rencûr" gibi ibarelere de sıkça rastlarız. Büyük ve küçük günahlardan "kebâyir, sagâyir" (10/12) diye söz edilir. Ayrıca günah ve sevap kavramları ile mevsimler arasında ilişki kurularak "şitâ-i cünâh" tamlaması kullanılır. (28/21)

Günah, nefsin elindeki çaresiz insanın işlediği fiillerdir. (12/1) Şâir, günahlarının niteliklerini ciğeri kanıyla yazdığını söyler:

Bu işden hâtırum gam-gîn kıluram nâle vü nefrîn
Ki dâyim yazıgum vasfın ciger kanıla yazaram (12/37)

Günah işleyen kişi kendine zulüm kılmaktadır. (11/8) Yazuk yarasının ilacı tevbedir. (57/8; 91/9) Tevbe ile yazuklar yıkanır ve yerine ihsan yazılır. (91/43) Kemâl Ümmî, günahı , suyun başdan aşarak insanı boğması ile benzeştirir. (46/3) Bu yüzden kişi günah işlememeli, yahut hiç olmazsa "hadden aşarak" bitisini karartmamalı, ayıbını bilmelidir:

Yazugı hadden geçürme 'aybuñı bil gey sakın
Hâlik'a dön halka rüsvây olmadın pinhâniken (109/21)

Günah, dağlarla, özellikle de Kaf Dağı ile kıyaslanır:

Özüñ siñekden alu yazuguñ cebeiden ulu
Yiter götür kaderüñden agır yüki hammâl (87/12)

Cürmümüzden kiçi ola Kûh-ı Kâf
Özümüzden ulu ola kadr-i gâh (18/6)

Şâir günahkar bir insan olduğunu, günahlarını düşünmekten başkalarının iyilik ve kötülüklerine bakmadığını söyler:

Suçun aglar Kemâl Ümmî kemîne
Degül meşgûl iluñ bîş ü kemine (1/130)

Delîmdür 'aczi 'aybı vü günâhı
Saña yalvarup ider dün gün âhı (1/131)

Yazuklar, kişinin yüzünü "katı kir"li yapar ve Hakk'ın katında böyle yüzler bir çöpe değmez. (1/39) "bitiler okınası mevzi'"de bütün gizli yazuklar açığa çıkacaktır. (46/53) Fakat kişi, günahlarından dolayı ümitsiz

olmamalı, her ne denlü suçu varsa Hakk'a dönmeli (96/1), daima yazuklarını anmalıdır. Hakkın eşiğinde, bağışlanma konusunda "zâr"ın değeri yüksektir. (85/28) Allah'ın rahmetinin bir katresi yüz bin yüzü karanın yüzünü "yur." (9/10) Hz. Muhammed "Yazuk Derdi Tabibi" olarak günahkârlara şefaat edecektir. (22/6)

"Yol varmak" için azığın çok, yazığın az olması gerekir. (12/4) Suçunu ananlar bağışlanmada miskinliğe bel bağlarlar. (11/7) Âşıkın bir damla göz yaşı bin yüz karasını temizler:

Çün aglayurak varasın ol Hazret'e yalvarasın
Hakkâ ki biñ yüz karasın bir damla göz yaşıla yur (60/15)

Sûfî, yolda dikkatli olmalıdır. Ayağını sağlam ve dikkatli basmalıdır. Yoksa yazuk balçığına bulaşabilir:

Berkirek bas ayaguñı yolca
Taymup düşüp olmadın balçık (78/4)

Tecerrüd menziline azm edip yola girenler, yüklerini hafifletirler. Bunlar için artık "kayd-ı hammâl" söz konusu değildir:

Çün tecerrüd menziline 'azm idüp girdi yola
Yüküñi yeynildibilen kayd-ı hammâlı n'ider (58/7)

Dünya sevenler ne kadar âlim ve âbid olurlarsa olsunlar "varta-i günah"a düşerler. (59/2) Bunların hastalığına hiç bir tabib derman bulamaz. (93/11) Herkes gibi hocalar (şeyhler) da günah işlemiş olabilirler. Onlar da tevbe ederek günahtan kurtulmalıdırlar:

Sen i Hoca hiç mi günâh itmedüñ
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedüñ (80/1)

8. Münâfık, 'Âsî, Fâsık

a. Münâfık

Münafık iki yüzlü demektir. Münafıklar ehl-i nifâktırlar. Bir beyitte Kemâl Ümmî de ehl-i nifakın manasını lügate dayanarak "iki yüzlü" olmak diye verir:

Gerçi lügatde ehl-i nifâk iki yüzlüdür
Hey ne iki kı çevre yaña yüzi yüz gibi (122/7)

Münafıkın sohbeti çok etkilidir. Bu yüzden kişi, ömrünü münafıktan sakınarak iyi insanlarla geçirmelidir:

Kıl münâfıkdan hazer sohbet mü'essirdür sakın
'Ömrüñi sarf it hemîşe her muvâfık merdile (122/4)

b. 'Âsî

Dîvân'da 'âsîlik, Allah'ın emirlerinin şuurunda olup da yerine getirmemek olarak ele alınmıştır. Asi, "buyruk siyan"dır. (100/8) Ancak, burada kesinlikle bir ilahî emre inanmamak söz konusu edilmemektedir:

Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî veli müşrik degül
Mü'minem tevhidüm üzre Tañrı tanıkdur benüm (95/12)

Asi olana ayet, hadis ve öğüt etki etmez. (46/30) Hâlik'a asî olan, halka da zorluklar çıkarır. (130/2)

Nefis, İblis ile iş birliği yapar, ası olup Hak katında âşıkı günahkar yapar. Ne kadar öğüt verse de kâr etmez:

Nîçe kim virdüm nesîhat bâtıl işden geçmedi
'Âsî olup Hak katında yüzümi kir eyledi (128/4)

c. Fâsık

Fasık, Allah'ın emirlerine uymayan, sapkın kişidir. Dîvân'da fısk'la birlikte kullanılır. Şâir, fasıklara "sinle"yi gösterip ölümü hatırlatarak uyarır. (46/17) Onları övenler yalancıdırlar:

Fâsık ü câhil bahılun mâdihi kezzâb olur
Fısk u cehl ü buhlıla medhe yarar olmaz kişi (131/38)

Her şey Allah'ın takdirindedir. Bu yüzden Allah dilerse, bir fâsıkın mecazını hakikate iletir:

Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate
Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider (54/12)

Bir kısım fasıklar vardır ki âşık gibi görünürler. Onlara âşık dememek gerekir. Çünkü Allah'ın "Likâ"sını bırakıp başka şeylere yönelirler:

Şu degme fâsıka 'âşık dimeñ ki göñli anuñ
Hak'uñ likâsını kor degme bir tebâha düşer (58/8)

Mâsivâyı sevenler, âşık değil fasıktırlar. (40/7) Fasıkların dış görünüşleri hoş, içleri aşk yönünden boştur. (79/14) Halvette kaldıkları zaman fasık, âşıklarla sohbette mesttirler:

Halvet içre fâsık u ayık velî
Sohbet içre 'âşık-ı mestânesin (107/4)

Âşık, ilâhî aşkın cezbesiyle kendinden geçer ve onun için artık âşıklık, zâhidlik ve fasıklık bir mana ifade etmez:

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram (12/13, 14)

9. Helâl ve Haram

Din açısından yasaklanmamış olan şey "helâl", yasaklanmış olanlar "harâm"dır. Dîvân'da helal ve haram, yeme içme de dahil çeşitli fiillerle ilgili olarak söz konusu edilir. Helâl "şeker", haram "zehir"dir. İki kavramı, genellikle birlikte ele alınmasına rağmen haram konusuna daha fazla ağırlık verilmiştir. Şâirin, ağırlıklı olarak bu konuyu işlediği bir de manzumesi vardır. (bkz. 134 n.m.)

Kemâl Ümmî daima helalden taam vermesi için Allah'a yalvarır. (11/9) Çünkü dinin ayakta durması bununla mümkündür:

Helâl olsa gerekdür lokma hırka
Ki bunlaruñladur dînüñ kıyâmı (134/11)

Haram kavramı, daha ziyade nefisle ilgili bir husus olarak ele alınır:

Dirîgâ nefsümüz oldı harâmî
Helâlden tatlurak yirüz harâmı (134/1)

Nefsin yine bir haramî gibi değerlendirildiği şu beyitte, onun "kan" olan harama doymadığı ifade edilir:

Yir ü içer harâmı kana kana
Ya kaçan bu harâmî kana kana (1/96)

Nefis, Şeytan ve dünya sevgisi insanı helal ve haramı ayıramıyacak duruma getirirler:

Azuk yok yol ıssız var çok harâmî
Ki fark itmez helâli vü harâmı (1/68)

Şâir gönlüne nasihatte bulunduğu bir manzumesinde (**bkz.** 82 n.m.) haram yeme ve içmeyi san'at edindiğinden yakınır. (82/4) Oysa Müslümanın namaz ve orucu, haram ile makbul olmaz. (134/10) İyi kul önüne gelen her yiyeceği yererken asıl yermesi gerekenin haram olduğunu düşünmelidir. (81/4)

Zaman bozulmuş, helâl ve haram karışmış, âkil ve âlim kişiler bile seçemez olmuşlardır. (134/5)

Kişi bir şübhesüz mutlak helâli
Bulımaz geşt iderse Rûm u Şâm'ı (134/4)

Huyu hayvana benzeyenler bunu başaramazlar:

İnsân kılur cihânda helâlden harâmı fark
Hayvân olan hû zehri şekerden kaçan seçer (48/6)

İnsan psikolojisinin iyi bir tesbitinin yapıldığı şu beyitlerde, fırsat düştüğü halde haram yemeyenler üstün tutulmakta, yiyenler "yağı Tatar"a, dört ayaklı hayvanlara yahut canavarlara benzetilmektedir:

Harâmı bulmasam nâ-çâr oluram merd-i perhiz-kâr
Kaçan kim buluram i yâr sanasın yağı Tatar'am (12/19)

Bahâyim bigi yirüz yirmezüz hiç
Acıyı tatluyı göynüyi hâmı (134/2)

Şeyh Hâmid, daima helalden kesb ederek yer, vakıf malını bile yemezdi. (27/29) Şüpheli bulduğu helâlden bile perhiz eylemiştir (27/32) Bir haram lokma için "Padişah"ını bırakıp, sipahi hizmetine giren delidir. (59/5)

Bu dünyada haram yiyip "hamr" içen kavimlere, ahirette pişmanlık ve üzüntü fayda etmeyecektir. (48/5) Mahşer gününe inananlar, dünyadan ayrılmadan mutlaka halkla helâlleşmelidirler. Çünkü kul hakkının hesabı öteki dünyada zor verilir:

Eger Mahşer günine inanursañ
Helâlleş halka vir hakkı hakın dur (57/5)

İki beyitte haram ve helâl konusu tasavvufî eğilimleri daha ön plana çıkarır. Bunlardan ilki çok yemek ve içmekle ilgilidir:

Niçe bir çok yimek ü içmek harâm
Cürb ü şîrîn zir ü büryân tevbe kıl (91/37)

Aşk ateşi, dervişleri zikir -ve belki de semâ'- anında, kendi ihtiyarlarında olmadan oynatır. Uzaktan bakan zâhidler onların bu hareketlerine bir anlam veremezler ve bunu dine uygun olmayan bir davranış olarak değerlendirip haram sayarlar. Şiir, saç üzerinde kavrulan buğdayların hareketlerine benzettiği dervişlerin hareketlerini "ister helâl sayın ister harâm" diye savunur:

Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger harâm eydüñ siz aña ger helâl (86/20)

10. Ölüm ve Ölümle İlgili Kavramlar

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda en ağırlıklı yer tutan unsurlardan biri "ölüm" konusudur. Her fırsatta ölümü hatırlamak ve hatırlatmaktan geri durmaz.

Tur yarag it yola kervân gitmedin
Yüküñi bagla yüri tañ atmadın (96/1)

Dîvân'da ölümle birlikte "ecel, can vermek, kefen, tabut, sin-kabir, mezar" gibi kavramlara da ağırlık verilmektedir.

a. Ölüm

Ölüm, " ayrılmak, can kuşunun uçması, can vermek, canın alınması, Dosta uçmak, göçmek, gitmek, Hakk'ın hükmüne râm olmak, hicrân, irden gitmek, konup göçmek, mevt, ol yana yönelmek, ömrün çırağının üçmesi, sureti solmak, ten kafesinin kabşayıp boşalması, vâ'iz-i sâmıt, yola kervanın gitmesi" gibi ibarelerle ifade edilir.

Dîvân'da ölüm konusunda iki müstakil manzume vardır. (bkz. 46 ve 94 n.m.) Nasihat-nâme tarzındaki bu manzumelerde didaktizm ön plandadır. Ölüm bazen bir "zâhid" gibi, bazen de bir "âşık" gibi ele alınır. Zühdi yönün ön planda olduğu beyitlerde ölümün korkulu yüzünü görürüz.

İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözüñi ol hâzır ölüm var ölüm var (46/1)

Dünyâda bu ölüm şu kadehdür ki soñ ucı
Elbetde kamu nefs anı tadar ölüm var (46/12)

İ göñül uyan ki uş irdi ölüm
Dünyede kime amân virdi ölüm (94/1)

Bazı beyitlerde ölüm, âvâmın bakışıyla değerlendirilir:

Atadan anadan iş ü kardaşdan ayırur
Her sevgili yâranları yarar ölüm var (46/45)

Nice evlâdı atadan anadan
Nice yârı yardan ayırdı ölüm (94/18)

Ölüm "cân emâneti"nin veren tarafından alınmasıdır:

Bilürüz cân emânetdür gümânsuz
Girü viren alur el hükmü li'llah (114/4)

Ölüm, her türlü aybı açan, ortaya döken bir hadisedir:

Nâzüklenüben nâzile dirilme ki bir gün
Gelür dükeli 'aybuñı açar ölüm var (46/28)

Bütün halkı bir bir bu dünyaya getiren Allah, yine bir bir bu dünyadan alır götürür. (56/3) Ölüm, ne Nebileri, ne velileri, ne de tabakat ehlini bırakmıştır dünyada... (46/42) Bilginler, erdemliler, bütün şeyhler ve hayır sahipleri dünyadan göçmüşlerdir. (46/43) Ne hoca kalmıştır gitmedik ne de bende... Ne yar kalmıştır ne de agyar. (46/24) Ne zengin, ne yoksul; ne reddedilmiş, ne makbul; ne zındık ne de dindar; hepsi için ölüm vardır. (46/23) Kibir ve sihirle "göğe ağanlar" da zemine gireceklerdir. (123/6) Ölüm, kapısında kapıcılar olanların canını almaya izin almadın girmiş(94/8), nice hükümdarların taç ve tahtlarını elinden alıp, ordularını kırmış (94/3), nice şenlikleri harap kılmış, nice yurdu sahipsiz bırakmış(94/6), mal ve mülk bizim diyenleri yurtlarından ayırmış(94/5), ehl-i dünyanın uzun yıllar boyunca yaptığını bir demde "yıkıp yımır"mış (94/7), nicelerinin defterin dürmüştür:

Niçelerüñ yüzine güldi cihân
Niçelerüñ defderüñ dürdi ölüm (94/10)

Ölüm ayırım yapmaz: Ne iyiye hürmet etmiş, ne de halkın "yatlu"larını yermiştir. (94/11) Dünyada birbirleriyle sevişip bilişenleri de sonunda ayıracaktır. (114/8)

Günde yüz biñ dürlü dirnek tagıdup
Birin ikin sinleye dirdi ölüm (94/13)

"Bu dünye kimseye kalmadı hem bize kalmaz" (69/10), bir gün yer altında yatacağız ve üstümüzde otlar bitecektir (16/10) diyen Kemâl Ümmî'ye göre insan, ömrünü tefekkür ve zikirle geçirmelidir. Çünkü sonunda ölüm gelecektir:

Efkârıla ezkârıla sür 'ömrüñi i yâr
Tekrâr it unutma anı her bâr ölüm var (46/61)

Kamu halk kendi ihtiyarında olmadan "ol yaña" yönelir:

Kamu halk ol yaña añsuz u geñsüz
Gönildi gönilür el hükmi li'llah (114/7)

Ölüm kimin evine girerse neşesini gama, düğününü yasa çevirir. (94/14) Ağlamadığı hiçbir insan yoktur. (94/16)Dünya hayatı da bir düğün gibidir. Her düğünün sonunda da mutlaka bir matem ve yas vardır. Kişi bunu bilerek derdile "âh" etmeli, yüreğini yarmalıdır. (46/32)

Cihân düğünlerinüñ gör soñında
Ne tiz getürür ölüm okı yasın (101/4)

Yine ölümün bir "ok" mecazıyla ele alındığı bir başka beyitte, oku atacak yayın kurulmuş vaziyette hazır beklediğinden söz edilir:

Duruş kim âhir ursar kurupdur
Tapuña dahı ölüm okı yasın (101/3)

Hicrân (ölüm), kişiye ansızın erişir. (91/23) Gönül, dünyada karar eyledikçe kararır, cân burada karar etmez; çünkü ölüm, teni toprağa karar. (46/8)Topraktan yaratılan ten, ölüm sonunda tekrar toprak olacaktır. (114/5) Ölüm, durmadan esen bir yel gibi ömrün çırağını uçurur. (126/4) Bütün insanlar dünyaya ağlayarak geldi ve göçtü. Sevinerek konup göçen var mı? (127/5) Bunlara bakarak ibret al ve kendine çekidüzen ver. Çünkü onlar seni "vâsi" olarak bıraktılar. (124/5) Sen de ne geldiğine sevin ne de gittiğine yerin. (87/4)

Ölüm, can kuşunun ten kafesinden kurtulup uçmasıdır:

Boşladı kalışadı çü ten kafesi
Tut ki cânuñ kuşı bugün uçdı (126/3)

Ölüm, "ömür ayının gurûb etmesi"dir. (8/3) "ezel hükmü" olarak, gereğini icra edecek, cihanı hükmünü mahkum edenleri de konduklari gibi göçürecektir. (127/11) "Çarh oklarına karşı siper" olan insan ölümden kaçıp nereye varabilir ki! (105/10) Ölüm "bize hiç gelmeye" diyen nice serkeşler zebun olmuştur. (94/4) Çünkü ölümden kaçış yoktur:

Biñ yıl ölümden kaçarsañ çâre yok kurtulmaga
Bir gün arduñdan ecel serheng-i nâ-gehân yiter (47/29)

Ölüme, zamanında hazırlık yapmayanların vay hâline! (96/20) Ad, san, mevki, makam ve şöhret derdinde olanlar ölümü hatırlamalı, hazırlık yapmalıdırlar. (91/25) Çünkü ölüm, "vâ'iz-i sâmit"tir. (47/7)

Kemâl Ümmî, bir kısım beyitlerinde ölümü "gâfil" insanlar için bir çeşit ayılış, uyanış olarak değerlendirir:

Şol diriler ölüncek ayılısar
Ki gice mest ü tañla mahmûrdur (51/17)

Ölümü, leddünni yönüyle de ele alan Kemâl Ümmî, burada tam bir "gerçek âşık"tır.

Mevlânâ'nın "Şeb-i 'Arûs (düğün zifaf gecesi)"una karşılık şâir ölüm gününü bir "kurban bayramı" olarak değerlendirir:

Bayrâmıdur ölüm güni girçek 'âşıklarıñ
K'anlar canını Ma'şûk'a kurbân alur gider (56/15)

Bu noktada artık ölüm korkulacak bir olay olmadan çıkmıştır. "ârif" kişiler göçmeden her türlü varlıklarından geçerler. (116/7) İnsan-ı kâmil mertebesine varan şeyhler, ölümlerini önceden bilebilirler. Şeyh Hâmid, vefatını "irken" bilmiştir. (27/9) Kemâl Ümmî, şeyhi Hoca 'Alî'nin ölümünden bahsederken onun "ma'ni"de ölmediğini "suret"inin solduğunu, "aslına vasl" olduğunu (25/31) söyler. Şâir için ölüm, canın bir hoş vefât ile "Dost"a kavuşmasıdır:

Konan uçar gelen giçer eken biçer ü göçer
Zî-cân ki dosta kavuşa bir hoş vefâtıla (121/24)

Dosta kavuşmak (vuslat) için "uçmag" kelimesini de kullanır:

Kişiye Uçmag içün dahı dosta uçmag içün
Ne ola bâlile per lâ ilâhe ille'llah (485)

Âşıkların ölümü "canın aslına kavuşmasıdır." Bundan sonra mal tarumar olur. Ölü cismi bir kısım insanlar alıp kabre koyarlar:

Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir nice merdân alur gider (56/8)

"Dirlik" kelimesinin "ebedî var olmak" anlamında kullanıldığı şu beyitte de şâir, bir âşık olarak ölümsüzlüğe ulaşmanın yolunu bulmuş ve irşadla bunu başkalarına da öğretmeye yönelmiştir:

Berü gel ger ölümden korharısañ
Saña ögredeyim dirlik kolayın (110/2)

b. Ecel

Kemâl Ümmî, ölümden bahsederken " cân acığı, cân virmek, ecel, ecel derdi, ecel irmesi, ecel renci, ecel topu, ecel yitmesi, hâlet-i nez', nefes dükenmesi, nez' vakti, ölüm eli, ölüm esrüklügi, rızkı tüketmek, son dem, son nefes, son olr(vakt)" gibi kelime ve tamlamaları kullanır. Ecelle ilgil olarak Dîvân'da müstakil bir manzume vardır. (bkz. 135 n.m.)

Ecel yol bağlar, ciğer dağlar; anayı atayı ağlatır. (135/1) Bel büker, kamu tedbirleri bozar ve kara toprak teni örter. (135/2) Kişiyle beraber, ona uyarak yürür; kasdı can almaktır. (135/3) Kişi kuş olup uçsa, yedi derya geçse, âb-ı hayât içse, ecel onu bırakmaz. (135/4) Karlı dağlar aşsa, garipliğe düşse ve bin yıl yaşayacak olsa ecel peşini bırakmaz. (135/5) Yalvaracak olsa da kâr etmez. (135/6)

Hiç kimse rızkını ve ömrünü tüketmeden; eceli gelmeden ölmez. (96/18; 122/5)

Çü rızk u 'ömr ü nefes dükene dahı artmaz
Kaçan ki irişe virmez ecel kişiye mecâl (87/23)

Ecel, kamu lezzetleri bozar. (27/4) Bugün yarın deme, gözünü aç ve yol hazırlığı yap. (133/3) Dünya emellerinden sakın; ecel kimseye danışmaz. (66/10) Kimsenin kimliğine bakmaz. (123/7) Ne iyiye hürmet eder, ne de kötüden korkar. (91/32) Ansızın gelir ve kişiyi gönülsüz iletir. (46/27) Gelir ve yoksul ile şâhı beraber alır gider. (56/5) Çünkü ecel geldiğinde kişinin "erki" elinden çıkar:

Ecel irincegez çıkar nâ-çâr
Kişinin işi kendü erkinden (98/7)

Kimse ecel derdine çare bulamaz. (46/9) Demirden dağ olsan da ecel geldiğinde yerinden "koparır". (105/9) Demir kaleler bile ecelin topuna karşı dayanamaz:

Ne deñlü demür kal'a gibi berk olur iseñ
Âhir bir ecel topı seni dahı uvada (117/5)

Şâir, canın çıkması halini çeşitli vesilelerle dile getirir. Son dem, son oht(vakt), son nefes "emânet" olan canın alınması vaktidir. "ölüm eli" kişi-

nin boğazını tutmuştur. (96/27) Artık ömür şem'i uçacaktır. (7/152) "Can acığı"nın kolay olması için niyazda bulunur:

Cân acığın bize âsân eylegil
Yoldaşumuz âhir îmân eylegil (7/156)

İnsan, halet-i nez'e düşdüğünde, "iç"i bu son demden ziyadesiyle korkar. (46/46) Son nefesde canına yoldaş, ancak Tanrı'nın yardımıyla din ve imanı olacaktır. (47/35)

Can vermek hem çok zor, hem de ibret alınması gereken bir olaydır:

Ögüñce bu ölenler ne resme cân virdi
Bak imdi 'âkiliseñ kork 'ibret al bayıl (90/8)

Son demde eren ölüm okudur. (1/81) Ölüm şarabı mestliğin ananlar bu dünya cem'i içindeki şarabı bırakmalıdırlar. (112/10)

Fikr it ölüm esrüklügin i eylügi eksük
Tap yüri humâr ol ahı hûşyâr ölüm var (46/33)

c. Kefen, Tabut, Kabir, Mezarlık

Dîvân'da, ölüm olayından sonraki uygulamalarla ilgili olan çok sayıda beyit bulunmaktadır. Daha ziyade "bay (yahut hükümdar) ve yoksul (yahut miskin-derviş)" ikilisinin ölüm ve defnedilmeleri üzerinde durulan bu beyitlerde, insanların ölümde gerçek bir eşitliğe kavuşacağı imajı ön plandadır.

Kemâl Ümmî kefen için "ton, libâs, kefen tonı, yakasız yinsiz ton" kavramlarını kullanır.

Gör bir gadâyî kul dahı gider mi giymedin
Egnine şol libâsı ki sultân alur gider (56/6)

Kefen öyle bir "ton"dur ki "ne yini var ne yakası." Bir bez yahut astar parçasıdır:

Âh ol toniçün kim ne yiñi var ne yakası
Ol dahı ya biz ola ya astâr ölüm var (46/47)

İnsan, dünya zenginliğinin bir sonucu olarak ipekler içindeyken "kefen tonunu" unutmamalıdır:

Harîr içre kefen tonın unutma
Tonanup dört yanuñ tab bakın dur (57/6)

Gösterişli ve pahalı elbiseler, insan için kibrin bir alâmetidir. Ölmeden önce ölmek düşüncesini çok sık ileri süren Kemâl Ümmî, kefen tonuna hazırlık olmak bakımından yaşarken "meskenet tonı" giyilmesini öğütler. Dervişlik kıyafeti bir yönüyle kefen tonuna hazırlıklı olmaktır.:

Terk eyla kibri sıdkıla giy mesekenet tonın
Añ ol kefen tonın bu harîr den siyâbı ko(112/13)

Tabutu "ağaç at ve tay"a benzetir:

Âh ai agac at üzre binüp gitmek içün kim
İltüp bizi kabr içre kuyalar ölüm var (46/48)

Şu beyit, ölen bir hükümdarın hayatındaki unsurların değişim ve dönüşümünü bildirir:

Ton u tayın kıldı tâbût u kefen
Hem sarâyın sîne degşürdi ölüm (94/9)

Kabir "sin, sinle, çâh, karañu çâh, kara sin, tar kara sin, son ev, gûr, yurd, karañu dâr, karañu tar 'ibret-hane" kelimeleriyle anılır. Dîvân'da kabir, vasıfları bakımından dikkate değer bir şekilde dile getirilir:

Ol bir ısuz karañu tar evdür
Kim ne iş var ne kapu baca ışık (78/22)

Ne kapu baca var ne kaçup kurtalası yir
Anda saña her mâlüñ ola mâr ölüm var (46/21)

Kabre girmek, taş ve toprak döşenip "yasdanmak" (107/18) veya taş toprak arasını mesken tutmaktır. (27/13) Kabire girilecek ilk gece, belki de ölümün en korkutucu kesitini oluşturur:

Âh u vâh ol karañu gieeyiçün
Kim varavuz evmüz ola kara sin (101/4)

Âh ol dün içün kim yalıñuz sîne girevüz
Yurdumuz ola ol karañu dâr ölüm var (46/50)

Kapu baca çırag örtü döşek yok
Toludur mâr u kejdüm mûr içinde (118/3)

Sonunda bir çukura girecek olduktan sonra bu dünyanın yüksek mevkileri ne işe yarar. (16/9) Yer, insan altında döşek, gök, üstünde sayvan iken, daha taş ve toprak arasına girmeden şükrünü bilmelidir. (109/13) Sinle, insanın son evidir. (140/4) Bu dünyada ibadete gereken önemi vermeyenler sinlede rahat yatamayacaklardır. (106/10) Kabirde insanın her uzvu "pare pare put put olacaktır. (41/17) İnsan, bu aydınlığı bol cihân içinde nice nimetlere sahiptir. Ama kabirdeki yiyeceği "kan"dır. (109/26) Bu dünyada ipekler içinde birbirleriyle kucaklaşanları yarın kabirde yılan çıyan kucaklayacaktır. (126/6) Gözler çürüyüp içine toprak dolacaktır. (77/16)

Dîvân'da mezar için "ibret-hane"; mezarlık için ise" gûr-istân" kelimeleri kullanılmaktadır. Guristan ifadesiyle, mezarlığın bir "şehir" gibi tasavvur edildiği anlaşılmaktadır:

Bu 'ibret-hâneñüñ i ehl-i ma'nî
Ne bilsün kim ne var her gûr içinde (118/9)

Ton u tay isteriseñ (yekfike) tâbût u kefen
Ger sarây isteriseñ ol gûr u gûr-istân yiter (47/6)

Mezar ve mezarlığın ibret-hane olması sebepsiz değildir. Belki de elimizle defnettiğimiz komşularımız orada yatmaktadır:

Elüñle koñşını sine koyuben
Taş u topragıla agzın kaparsın (105/12)

Orası insana, saçı "ululmuş", malı mülkü dışarıda kalmış nice insanı düşündürür. (46/20) Mevsimler boyunca orada yatanların üzerlerine yağışlar iner:

Yaz u kış üstüñe yaga kay u kar
Yatasın anda batup ak kara sin (101/3)

Kemâl Ümmî, mezarlara değer verir ve onlarda yatan değerli insanlar adına bağışlanma diler:

Mezârı hürmetiçün Kuds ü Şâm'uñ
Medârı 'izzetiçün subh u şâmuñ(1/127)

11. Gazâ, Gâzî, Cihâd, Câhid

Dîvân'da gaza, gazi, cihad ve cahid kelimeleri din yolunda savaş ve nefis terbiyesi ile ilgili olarak ele alınmıştır. Ayrıca "akın, sefer, cihâd-ı ekber, bahâdır, mücâhid " gibi konuyla ilgili kelimelere de rastlanmaktadır.

Gaza kılanların gazadaki zamanları "kutlu dem"dir:

Gazâ kılanlaruñ kutlu demiçün
Şehîd olanlaruñ zahm-ı demiçün (1/128)

Peygamber'in ashabı canları pahasına gaza etmişlerdir. (7/33) Ali, onun yolunda Zülfikar'ı ile "gazâvet" etmiş, küffarı kırmıştır. (23/53) Bir kısım insanların "sefer"deki azmine Allah, Hac ve Hicaz sevabı verir. (54/17)

Asıl cihad ve gaza, nefisle yapılandır. O, cihâd-ı ekberdir ve gaza sevabı vardır:

Cihâd-ı ekbere kasduñ varısa i derviş
Hemîşe nefsüñile kılı gör gazâ vü kıtâl (87/10)

Muhâcir olursañ kıl menâhiden hicret
Gazâ sevâbı gerekise nefsile ugraş (74/10)

Eger gâzî iseñ öz nefsüñi öldür
Ki ol ekber cihâd u gey akındur (57/3)

Hoca 'Alî, Üçler, Yediler, Kırklar, Üçyüzler ve Gâ'ib erlerinden oluşan gâziler alayının serveridir. (25/24) Şeyh Hamid, diğer özelliklerinin yanısıra cihadı da cihana baştan başa yaymıştır. (27/19) Gerçek bahadır "aşka cân verendir". (50/1)

Şâir Allah rızası için gaza ve cihad eden gazi ve cahidlerin adına kendisinin bağışlanmasını diler:

Bî-riyâ hâcı vü 'âbidler hakı
Bî-garaz gâzî vü câhidler hakı (7/122)

12. Şehîd

Şehitlik kavramı hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır. Şehitlik öncelikle gaza kılanların ulaştığı bir sondur. Ashab, din yolunda gaza kılıp gerektiğinde şehit olmuşlardır. Onların yaralarından akan kanlar insanın bağışlanmasına vesile olabilir:

Gazâ kılanlaruñ kutlu demiçün
Şehîd olanlaruñ zahm-ı demiçün (1/128)

Kelime-i Tevhid, nice insana can ve başı feda ettirmiş, şehitliğe ulaştırmıştır. Şehit olanlarının kanının bedeli "dîzâr" görmektir:

Yolında nice şehîd ü muhibbe kıldurdı
Başı vü cânı fidî Lâ ilâhe ille'llah (4/75)

Bu 'ışka cân virendür hoş bahâdır
Ki dîzâr ol şehîde kan bahâdur (50/1)

Büyük mutasavvıfların hayatı nefis ve Şeytan'la savaşmakla geçtiği için onlar öldüklerinde "şehid" olurlar:

Şehîd oldı o gâzî Hak yolında
Ki Şeytân'ıla yitmiş yıl savaşdı (26/13)

Şehit olan mücahitler, insana şefaat edecekler, bağışlanmaya vesile olacaklardır. Şâir bu maksatla Allah'a yakarır:

Şol şehîd olan mücâhidler hakı
Arı ihlâsıla zâhidler hakı (7/123)

13. Fetvâ

Fetva konusunda bir beyit vardır. Burada "fetva bulmak" sözüyle yapılan işlere, İslâmi kaynaklardan delil bulunması anlatılmaktadır:

Kanı fetvâ kande bulduñ et yiyüp kan içmege
İ harâmî kı harâmı kan alı bir kan yiter (47/12)

14. Bid'at

Bid'at, dinin aslında olmayan, ona sonradan katılan[464] şeylerdir.

Kemâl Ümmî, bid'atlara şiddetle karşıdır. Bid'at için "zehr-i kâtil" tabirini kullanır:

Ehl-i bid'at sohbetidür zehr-i kâtil dünyede
Her ki tiryâk ister aña meclis-i 'irfân yiter (47/25)

Hakikatten söz edenler, şeriate uymayan sözler söylememelidirler. Çünkü bunlar bid'attır ve bana uyanlar da yoldan azmış kimselerdir:

Î hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur (66/8)

Bid'atler insanı "yazuk denizi"ne gark eder. Bu denizden esenlikle kurtulmanın yolu Kelime-i Tevhid gemisine binmektir:

Şu bid'atıla yazuk deñizine gark olana
Diñüz ki üşde gemi Lâ ilâhe ille'llah (4151)

Kemâl Ümmî'nin üzerinde en çok etkili olan şeyhi Hoca 'Alî' sünneti üstün tutmuş ve bid'atlara asla yanaşmamıştır. (25/7)

15. Mi'râc ve Mi'râc'la İlgili Bazı Kavramlar

Bindi Burâk'a kıldı 'urûc agdı Refref'e
Ol gice Kâbe Kavseyn oldı makâmeti (23/67)

Dîvân'da, müstakil bir Mi'râc-nâme (Mi'râciyye) yoktur. Bu hadisenin tafsilatına girmeden, telmihlerle anlatılır.

Mirac ile ilgili olarak Dîvân'da "Mi'râc, Hediyyet-i Mi'râc, Kabe Kavseyn, 'Arş, Tâc, Burak, Refref" ibareleri geçmektedir.

---

[464] Akseki, ÎD, s.311.

Mi'rac, Hz. Peygamber'in 52 yaşında uyanık iken beden ile, Hicret'ten altı ay önce Receb ayının yirmi yedinci gecesi, Mekke'den Kudüs'e, oradan da göklere ve bilinmeyen yerlere götürülüp getirilmesi hadisesidir. Peygamber bu gecede Allah'ı görmüş ve yüksek makamlara erişmiştir. Bu gece erişilen makamlar dolayısıyla şâir, Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerle kıyaslar. (bkz. diğer peygamberler)

Gördi tokuz gök sekiz Uçmak yidi Tamu
Bir demde giçdi ol kamu bî-had mesâfeti (23/69)

O'nun her nefesi (her anı) bir "Mi'râc" idi. Çünkü mürseller üzerinde üstünlüğü vardı. (23/70) Beş vakit namaz, Hz. Peygamber'in Miraç'ta Allah'tan dilediği ve getirdiği bir hediyedir. (4/77)

"Kabe Kavseyn"[465] iktibası ile Miraç gecesi Hz. Peygamber'in Allah'a yakınlığını ifade eden şâir, manevi yakınlığa da işaret etmektedir. Çünkü bu gecede bildirilen "esrâr (sırlar)"ın (7/137) üçte birlik kısmı ilahî sır olarak Peygamber tarafından hiç kimseye söylenmemiştir.

Kimine menzil oldı Kâbe Kavseyn
Güni bayrâm u düni oldı Mi'râc (44/9)

Musa, Tûr üzerinde Allah'a münacat kılardı. Miraç gecesi Arş, Hz. Muhammed'e Tûr olmuştur. (22/17) Çünkü Tûr aynı zamanda Allah'ın tecellî ettiği yerdir. Arş da bir tecellî makamıdır.

Peygamber, "Sâhib-i Tâc u Burak"dır. (121/11) Burak, Hz. Peygamber'in Miraç gecesi bindiği Cennet bineği olup Cebrail'in makamı olan Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar taşımıştır. Madde âleminden mana âlemine ulaşma vasıtasıdır.

Ledünnî manasıyla ele alındığında, âriflerin her nefesi bir Miraç'tır. Onların gönülleri de Allah'ın "tecellî" ettiği Tûr'dur:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur(51/25)

---

465 "... iki yay uzunluğu kadar ..." (NECM Suresi:9)

16. Kutsal Geceler (Leyle-i Kadr, Şeb-i Mi'râc)

Dîvân'da kutsal gecelerden Mi'râc ve Kadir geceleri isim olarak geçmekte ve bunlar adına bağışlanma dilenmektedir.

Leyle-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc içün
Hem Burak u Hülle Hil'at Tâc içün (7/135)

Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'iyd u Leyl-i Kadr içün (1/126)

17. Bayram

Dîvân'da bayram kavramı hem dini bir kutsal gün hem de insanlara mutluluk veren günler olarak ele alınmıştır. Bayram kelimesinin yanısıra "'îd" kelimesi de kullanılmıştır.

Bir beyitte Ramazan bayramından söz edilir ve oruç ayıyla ilgili bazı kavramlar bir arada verilir:

Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'îd u Leyl-i Kadri içün (1/126)

Kelime-i Tevhidi işitmek ve söylemek, fakirlere bir düğün ve bayram neş'esi verir:

Ganî vü münkir işitse melûl u yaslu olur
Fakire 'ıyd u düğün Lâ ilâhe ille'llah (4/112)

Gerçek âşıklar için bayram günü, öldükleri gündür:

Bayrâmıdur ölüm güni girçek 'âşıklaruñ
K'anlar canını Ma'şûk'a kurbân alur gider (56/15)

18. Kurbân

Kurban konusu Hz. İsmail'e telmihle ve âşıkın canını kurban etmesiyle ilgili olarak ele alınır.

Kurbandan maksat feragat ve fedâkârlıktır. Hz. İsmail'e olan sevgisi, Hz. İbrâhim (**bkz.** diğer Peygamberler) için yüksek makamlara ermede bir

engeldir. İsmail'i kurban ederek, onun sevgisini kalbinden çıkarmış ve "Halil" olmuştur. (68/5)

Çarh, ölüm oklarını atarak Hoca 'Ali'yi "kurban"ına katmıştır:

Yine çarh okların atdı ki zahmı cânlara batdı
Kaçan kurbânına katdı toludur okı yayında (25/12)

Âşıkın yüz tane canı ve başı olsa, hepsini Allah'a kurban ederek onun huzuruna çıkmaya çalışır:

Şâha yüz cân u başuñ varısa kurbân idüben
Yüz urup kapusına tapusına yara göñül (89/6)

Zaten gerçek âşıklara ölüm gününün bayram olması, canlarını Ma'şûk'a kurban olarak götürmeleri sebebiyledir:

Bayrâmudur ölüm güni girçek 'âşıklaruñ
K'anlar canını Ma'şûk'a kurbân alur gider (56/15)

19. Cin, Dev

Gözle görülmeyen, ateşten yaratılmış latif varlıklar olarak bilinen "cinler" Dîvân'da çok fazla işlenmemiştir. Daha ziyade ins (insan) kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır.

Bütün varlıklar gibi cinler de Allah'ın aşkının şevk ve zevkiyle mesttirler. (2/11) Niyazlarını, dileklerini O'na arz ederler:

Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri
Dilü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider (54/21)

Gece gündüz meleklerle birlikte Kelime-i Tevhidi söylerler. (4/6) Hz. Peygamber, taşıdığı nûr sebebiyle cümle ins ve cinn'i emrine memur kılmıştır. (23/5) Bu nur sebebiyle Süleymân da cinlere emir olmuştur:

Ol nûrılaydı ânı Süleymân sürdügi
Hem ins ü cinn ü vahşe vü tayra emâreti (23/15)

Dîvân'da dev kelimesi, daha çok nefis ve benlikle ilgili bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkar:

Ne mâ'ilsin 'aceb sen degme ziște
Çü kalmadı iren hûr-ı Behișt'e
N'içün i âdemî sen dîve kalsın
Ki hâdimdür saña cümle ferište (144)

Be-sohbet sâlihem zâkir be-halvet tâlihem fâcir
Be-sûret 'âbidem şâkir be-sûret dîv ü mekkârem (21/5)

20. Şeytân

Şeytan ateşten yaratılmış bir melek iken, topraktan yaratılan Âdem'e -kibri sebebiyle- secde etmemiş, bu yüzden ebedî olarak lanetlenmiştir. Kemâl Ümmî onu şu isimlerle anar: "Şeytan, Şeytân-ı habis, Şeytân-ı racîm, İblîs, İblis-i hod-bîn, İblis-i pîr-i hıref, yagı, yagı Şeytan, yol urucı, reh-zen, düşmen, ag-yâr, harâmî, gûl"

Şeytan'la ilgili olarak "şerbet-i Şeytân, mey-i Şeytân, leşker-i Şeytân, fitne-i Şeytân, İblis sücüsi" gibi bir kısım tabirlere de rastlanmaktadır.

Dîvân'da Şeytan, daha çok nefisle ilgili bir unsur olarak ve çoğu kez birlikte ele alınır. Nefse uyanları Şeytân'ın fitnesi alıp gidecektir. (56/13) Nefisle Şeytan elbirliği yaparak kul yahut sâlikin önünde bir engel teşkil ederler:

El bir itdi nefs ü Şeytân-ı habis
Mübtelâ kalduk agisnâ yâ Mugis (7/58)

İ dirîgâ nefsüm İblîs'ile elbir eyledi
'Akl u cânum kal'asın yıkmaga tedbîr eyledi 128/1)

Şeytân, kibr'in de sembolüdür. Âdeme secde etmemiş, bu yüzden "merdûd u zelîl" olmuştur. (88/12) Dünya muhabbeti, Şeytânın şerbetidir. (91/27)

Şeytan, nefse verdiği telkinlerle insanı, halka karşı kindar hale getirir, halka kötülük yapmaya sevk eder:

Meger kim İblis-i hodbîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kîn tutaram şöyle kîn-dâram (12/31)

Şeytân, ruhun teslim edilmesi anında insanın imanına kasdeder. (91/21) Yagıdan kaçan insan asıl Şeytân yagısından kaçmalıdır. (81/9) Bir hak nasihat kapatı kişi cehd ederek Şeytân kapılarını kapatmalıdır:

Kapuñuz bir hak nasihat işidicek tîz dutuñ
Cehdile Şeytân-ı düşmen kapuların yapuñuz (70/3)

Allah kimin gönlüne "iman agacı"nı dikse, İblis onu yoldan çıkaramaz. (40/5) Şeytân, insanların yakasını eline geçirdikçe "Yâr, Dost (Hz. Peygamber)" üzülür, "ag-yâr, düşman(Şeytân)" sevinir. Şâir, münacatlarında Allah'a şöyle seslenir:

N'ola bu zahme bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın (1/48)

Bize rahm eyle sen kıl gîr ü yârı
Kıl ag-yârı melûl it şâz yârı (1/57)

Lutfuñıla dostunı şâd eylegil
Kahruñıla düşmeni yâd eylegil (7/94)

Tevekkül ehline "yol"da Şeytân hiç bir kötülük edemez. (66/7) İnsan tevbe ettikçe, "Lâ-havle" dedikçe Şeytân'ın "boynunu bur(bükmek)"ur. (60/9) Kelime-i Tevhid, Şeytân leşkerini kırar. (4/89)

İlahi aşk şarabının âşıka helal olması için Şeytan şarabı olan dünya muhabbeti terk edilmelidir. (89/10)

21.Tersâ, Kenise-Deyyâr, Zünnâr, Pût, Hâç

a. Tersâ

Tersâ, hıristiyan demektir. Tasavvufta aynı zamanda mürşid-i kâmile de işaret eder. Kemâl Ümmî, Allah'ın "öz"ünün "hâs", "kerem"lerinin ise "halk" için olduğunu; O'nu mümin ve hıristiyanların övdüğünü söyler:

Ayâ keremleri 'âm özi hâs ter sâde
Kim ögmeye seni her mü'minân u tersâ da (116/2)

b. Kenise-Deyyâr

Dîvân'da kilise kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine "kenise, deyr, deyyâr, put-hâne" kelimeleri kullanılmıştır. Deyr'in ayrıca manastır manası da vardır. Tasavvufta deyr'in meyhâne anlamı da bulunmaktadır. Kiliseye put-hâne denmesi, hıristiyan mabedlerinde resim bulunması sebebiyledir. Diğer yandan put-hâne kelimesiyle gerçekten puta tapan kavimlerin mabedleri de kastedilmiş olabilir.

Müslümanlar "tevhid" inancına, hıristiyanlar "teslîs" inancına sahiptirler. Tevhid inancının sembolü Kelime-i Tevhid'dir. Zikir sırasında, her söylenişinde Kelime-i Tevhid, kâfirlerin kenise ve put-hânesini yerle bir eder:

Görüñ kenise vü put-hânesini küffâruñ
Ne kıldı zîr ü zeber Lâ ilâhe ille'llah (4/90)

Ahirete intikalde, kişinin iyi veya kötü ameli kendisiyle kalacaktır. Ne bulunduğu diyarlar, ne de ibadet yerleri bâkîdir. Şu beyitteki diyâr ve deyyâr kelimeleri mâsıvânın remizleri olarak kullanılmıştır:

Kala senüñile 'amelüñ ger şer eger hayr
Aynık ne diyâr ola ne deyyâr ölüm var (46/22)

Âşık, halvette olduğunda, dost ile manevi bir beraberlik içindedir. Duvarlarında güzel resimler ve mozaikler bulunan deyrler, kesret ve mâsivâ unsurları olarak araya giremezler:

Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvete deyyâr sığmaz (71/11)

Âşıkın gönlü, seyir sırasında bazı makamlarda değişik hallere girer:

Bellü ne uslu direm ne deliye beñzedürem
Seni bu dâr u diyâr içre ne deyyâre göñül (89/50)

c. Zünnâr

Zünnâr, hıristiyan papazlarının bellerine bağladıkları örme kuşağın adıdır. Aşağı sarkıtılan ucuna haç asılırdı. Edebiyatımızda, mecazen dünya kaydı, mâsivâya yönelme ve kesrete düşmenin alameti olarak ele alınmıştır.

Zünnar, inançtaki zaafiyetin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nice müslümanlar vardır ki, başlarında ehl-i tarikat olduklarını gösteren taçları vardır ve dış görünüşleri itibariyle sûfîdirler. İçi dışına benzemeyen bu insanlar ölümü unutmamalıdırlar:

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var (46/56)

Tevhid'in sembolü olan "Lâ ilâhe ille'llah" bu âleme geldiğinden beri, teslisin sembolü olan nice zünnarlar kesilmiştir:

Kesildi i niçe zünnâr üşenür esnâm
Bu 'âleme geleli Lâ ilâhe ille'llah (4/140)

Tevhid âlemine yetişenler, zünnarlarını kesip, put ve haçlarını kırmalıdırlar:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası (130/13)

Âşık, vahdet ve kesret halleri arasında gidip gelirken âşık mı, fasık mı; sadık mı ehl-i zünnar mı olduğunu kendisi de anlayamaz:

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram (12/14)

ç. Put(büt)

Divân'da "put, büt, esnâm" kelimeleri geçmektedir. Put kelimesiyle, İslam dışı inanışların Tanrı heykelleri ile hıristiyanların mabedlerinde bulunan mozaik ve resimler kastedilmektedir. Put, put-hânede bulunur.

Allah kimini kendine yakın kılmış, kimini puta tapan eylemiştir. (44/6) Kişi, müslüman olarak yalnızca Hakk'a tapmalı, dünyada değer verdiği şeylerden vaz geçmelidir. (100/8)

Kelime-i Tevhid, kafirlerin puthanesini yıkar. (4/90) Hz. Peygamber'in doğduğu gece bütün putlar baş aşağı olmuş, tersine dönmüştür:

Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-ı Kisri vü tak oldı tâkati (23/23)

Gönül, dünya malını kendine put edinmemelidir. (41/1) Bir kısım insanların yanında puta tapanlardan söz edilse hayrete düşerler. Oysa kıymetli malları ve kumaşları kendileri için birer puttur, fakat bunun farkında değillerdir:

Puta tapanlar añılsa kan 'aceblersin
Zehî 'aceb ki put ola saña bu mâl ü kumâş (74/14)

Terk ü tecrid ırmağında dinini arı kılan (62/4) sâlik, "gayrı nefy, Zât'ı isbat" etmelidir. Mâsivâ karşılığındaki "gayr", "büt-i Hübel" tamlamasıyla verilmektedir:

Hemîşe gayrını nefy eyle zâtını isbât
Di sı büt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah (4/142)

Ancak zünnârını kesip put ve haçını kıranlar Âlem-i Tevhid'e erişebilirler. (130/13)

d. Hâç

Haç, hıristiyanlığın sembolüdür. Dîvân'da ise inanç zaafiyeti ve kesreti sembolize eden bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Allah, takdiriyle kimini kendine yakın kılmış, kimini haç öpen eylemiştir:

Kimin kend'özüñe kılduñ mukarreb
Kimi buta tapar kimi öper hâç (44/6)

Âlem-i Tevhid'e yetişen sâlik, kesretten beri olmuş, put ve haçını kırmıştır:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası (130/13)

D. DİNİ ŞAHSİYETLER

1. Sahâbeler Ve Dîvân'da Sahâbelerle İlgili Genel Değerlendirmeler

Ashâb, Nebi'nin "hulkı eyü arı halkı"dır. (46/41) Bütün ibadetlerini O'na uyarak yaparlardı. (23/46) Kanaat sahibiydiler. Dnyası "kuru korsa" bile yememişlerdi. (130/11) Yarınki gün(kıyâmet)'de Peygamber onları seçecektir .(21/4)

Ashab, birkaç beyitte de Hz. Peygamber'e "bey'at" etmeleri sebebiyle genel olarak anılır. (7/77)

Dîvân'da Dört Halife ve sahabeler bazen, Hz.Peygamber'e kayıtsız şartsız bağlılıkları, onun yolunda mal ve canlarını fedâ ederek çalışmaları ile genel olarak ele alınır ve şâir tarafından kendi zamanının müslümanları ile kıyaslanır. Bu kıyaslamalarda onların en belirgin vasıfları olarak fedâkârlık ön plana çıkar:

Kim tutarlardı ne emr itse Resûl
Hem kaçarlardı neden kim yıgsa ol (7/30)

Kılup anlar mâl ü nakş u yurdı terk
Togru yola cümle ayak basdı berk (7/35)

Kuş gibi uçdılar anlar ileru
Biz yagır gölüñ gibi kalduk girü (7/34)

Cânıla anlar gazâ kılurdı cüst
Biz bir evden varmaga mescide süst (7/33)

Bir beyitte de bütün sahabelerin, tevhid zikri sırasında Hz.Peygamber'le halka tuttukları, öylece zikrettikleri (4/52) ifade edilir.

2. Bazı Sahâbeler

a. Hamza-'Abbâs

Hz. Peygamber'in amcaları Hamza ve Abbas, ölüm konulu bir manzumenin bir beytinde birlikte geçmektedirler:

Kanı o Nebî emmüleri Hamza vü 'Abbâs
Hem Hâlid û ya Ca'fer-i Tayyâr ölüm var (46/40)

Hamza bir başka beyitte pehlivan olarak Ali ile birlikte "bu meydanı (dünyayı) tutamadığı söz konusu edilerek dile getirilir. (69/9) Hamza'nın gaza etmesinin, bu yolda şehadete ermesinin sebebi peygamber'in safa ve aşkıdır. (23/54)

b. Hâlid-Ca'fer-i Tayyâr

Seyfu'llah lakaplı Halid bin Velid, İslama büyük hizmetleri dokunmuş bir sahabedir. Bir beyitte Hz. peygamber'in safa ve aşkı ile din yolunda savaştığından bahisle, peygambere bağlılığı ile yer alır. (23/54)

Ca'fer-i Tayyâr, peygamberin amcasının oğlu ve Ali'nin kardeşidir. Halid'le birlikte bir beyitte geçmektedir. (46/40)

c. Selmân-ı Fârisî

Aslen İran'lı bir mecûsî olup sonra hıristiyân, daha sonra da müslüman olmuş, Hz. peygamber'in dostluğunu kazanmıştır. Bir beyitte Hz. peygamber'e duyduğu sevgi dolayısıyla anılmaktadır:

Dört yüz yılından ileru Selmân-ı Fârisî
Anı sevüben istedi hoşdur hikâyeti (23/56)

ç. Bilâl

Peygamber'in yüzündeki nûru, amcası Ebu Leheb görmeyip inkar etmiştir. Oysa Bilâl bu nûru görmüştür:

Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzinde gördügin Bilâl (86/26)

3. Ensâr-Muhâcirler-Tâbi'în

Ensâr ve Muhâcirler, Kemâl Ümmî tarafından Allah'a yakarış sırasında ve birlikte anılmaktadırlar:

Hem Ensâr u Muhâcirler hakkıçün
Kim aña uydular şeksiz Hakk içün (1/123)

Bir başka beyitte de Ehl-i Beyt ve Tâbi'în'le birlikte dile getirilirler:

Hem Muhâcirler ü hem Ensâr içün
Ehl-i Beyt ü Tâbi'în ahyâr içün (7/79)

4. Ashâb-ı Suffa

Hicret'ten sonra Medine'de yapılan Mescid-i Nebevî'nin örtülü bölümünde barınan yoksul ve kimsesizlerin oluşturduğu topluluk bu isimle yahut Kurrâ olarak isimlendirilir. Bir beyitte Kemâl Ümmî Ehl-i Suffa'nın safâ ile sabır ve riyâzet kıldıklarını, bunun da Hz. Peygamber'den onlara sirâyet ettiğini söyler:

Andan sirâyet eyledi Ashâb-ı Suffâ'ya
Kim kıldılar safâyıla sabr u riyâzeti (23/55)

5. On Yar (Aşere-i Mübeşşere)

Kemâl Ümmî, Hz. Peygamber tarafından Cennet'le müjdelenen ve islamî literatürde Aşere-i Mübeşşere denilen sahabeleri Türkçe bir tamlama ile "On Yar" diye isimlendirir. Bu sahabeler şunlardır: Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebi Vakkas, Sa'id bin Zeyd, Ebu Ubeyde bin Cerrah.[466]

Muhammed bunda ârâm itmedi hem
'Atîk u Talha 'Osmân kondı göçdi

'Ömer Haydar Sa'îd ü Sa'd u 'Âmir
Zübeyr ü 'Abdurahman kondı göçdi (127/21,22)

On Yar'ı, ölüm konusundaki öğütlerinde delil olarak gösterir. (46/39) Bir başka beyitte, dünyanın konulup göçülen bir menzil olduğunu belirtirken On Yar'ı Âl-i Beyt, Ehl-i Beyt, ahbâb ve yârân ile birlikte dile getirir:

Bu On Yâr'ıla Âl ü Ehl-i Beyti
Kamu ahbâb u yârân kondı göçdi (127/23)

---

[466] **bkz. Dini Terimler Sözlüğü**, Cilt I, İst., ty. s.31.

6. Âl-i Beyt- Ehl-i Beyt

Şâir, Âl-i Beyt veya Ehl-i Beyt'i, bu isimlerinin yanısıra Mustafâ Âl'i (25/20) ismiyle de anar. Onları, Hz. Peygamber'in "aydan aydın âli (evlatları)", "arı soyu" olarak nitelendirir:

Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âline
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına (21/1)

Onların hürmetine bağışlanma ve onların yolundan gitme isteğini dile getirir.(7/73) Çünkü onlar, ashabla birlikte kıyâmet günü Hz. Peygamber tarafından gözetileceklerdir. (21/4)

Habîbüñ Mustafâ yüzi suyıçün
Mutahhar rûhı vü arı suyıçün (1/120)

Bağışlanma dileğine Ehl-i Beyt'in medhini yapan Meddahların beyitlerini de vesile yapar. (1/122) Dünyanın geçiciliğinin anlatıldığı bir beyitte Ehl-i Beyt, sahabelerle birlikte "merdân" olarak tavsif edilmekte (127/24), bir başka beyitte de On Yar ile dile getirilmektedir. (127/23) Kemâl Ümmî, Hz. Peygamber'e salavât getirirken Ehl-i Beyt'ini de mutlaka katar. (7/29; 21/3)

Bir beyitte de elim Kerbelâ olayı vesilesiyle Ehl-i Beyt'ten Hasan ve Hüseyin'in günahsız öldüklerini ifade eder:

Şol şehâdet hakkıçün kim Seyyideyn
Bî-günâh öldi Hasan birle Hüseyn (7/80)

7. Dört Halife

Kemâl Ümmî, bütün sahabelerden olduğu gibi Dört Halife'den de daima saygı ile söz eder. Onlar, Peygamber'in yolunda "istikâmet" göstermişlerdir:

Sıddîk'ıla 'Ömer dahı 'Osmân'ıla 'Alî
Gösterdiler yolında onuñ istikâmeti (23/49)

Hem Ebûbekr'i 'Ömer 'Osmân 'Alî
Hürmetiçün bizi dahı kıl velî (7/74)

Sıddîk u 'Ömer kanı ol 'Osmân u 'Alî hem
Şol Cem' ile bey'at kılan On Yâr ölüm var (46/39)

a. Ebu Bekr

Sûfî sahâbilerin ilki olarak kabul edilen Ebu Bekr, mal ve mülkünü din yolunda sarfetmesi ve "sıddîk" sıfatıyla anılır:

Sıddîk anuñ yolında fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün sâdıgıdı sıdkıla buldı sadâkati (23/50)

Şâir, affını dilerken Ebu Bekr'in "sıdk u bezli"ni vasıta kılar. (7/75)

b. 'Ömer

Kemâl Ümmi, Ömer'i Emr-i Ma'rûf'u yürütmesi (27/14), heybeti ve adâleti (7/75) vesileleriyle zikreder:

Kuşan 'Ömer bigi 'adl eylemekde şed dâda
Ko zulmı beñzeme zinhâr Emîr Şeddâd'a (116/2)

Ömer, Hz.Peygamber'in şeriatini 'adl ile sürmüş, bu yolda siyâset gereği oğlunu öldürmüştür:

Anuñ şerî'atini 'Ömer sürdi 'adlile
Öldürdi oglın atası itdi siyâseti (23/51)

c. 'Osmân

Osmân, Peygamber'in yolunda hayâ ile yürümesi, Kur'ân'ı toplaması ve okuması vesilesiyle anılır:

'Osmân anuñ yolını hayâyıla vardı hem
Kur'ân'ı cem' idüben iderdi tilâveti (23/52)

ç. 'Alî

Dîvân'da çoğunlukla 'Alî, bir beyitte de (127/22) Haydâr adıyla anılır. 'Alî, ilmi, sehâsı, pehlivanlığı (yiğitlik), Ehl-i Beyt'ten oluşu, Peygamber'in yolunda Zü'lfikârla gazâ edişi gibi yönleriyle beyitlerde yer alır:

Dahı 'Osmân'ın hayâsı hakkıçün
Hem 'Alî 'ilmi sahâsı hakkıçün (7/76)

'Alî vü Hamza bu meydânı çünki tutmadı
Dime ki ben beg ü bayam ya pehlüvân-ı dilîr (69/9)

Anuñ yolında saldı 'Alî Zü'lfikâr'ı hoş
Küffârı hoş kırup ideridi gazâyeti (23/53)

İki beyitten birincisinde "ağaç dibindeki 'ahd"; ikincisinde Peygamber'in 'Alî'ye "zikir telkini"nde bulunduğu ifade edilir:

Ol agac dibinde olan 'ahd içün
Kim anı hoş bey'at itdi cehd içün (7/77)

Muhammed itdügi telkîn-i zikr işitdüñise
Budur ki didi 'Alî Lâ ilâhe ille'llah (4/129)

8. Ashâb-ı Kehf

Kemâl Ümmî, Allah'a yakarışlarında Ashâb-ı Kehf'e sıkça telmihlerde bulunur. Bu zümreden Yemliha ve Kıtmîr'in isimlerini zikreder:

Yemlihâ'nuñ ol mübârek râhıçün
Hem aña uyan kamu hem-râh içün (7/83)

Kim biriküp menzil aldılar iti
Bile girdi dönmedi Çoban iti (7/84)

Çoban İti (Kıtmîr), Dîvân'da Ashab-ı Kehf'den ismi en çok anılandır. Allah, Kıtmîr'i lutfundan mahrum bırakmamış (10/4), o fazlı ile makbul olmuştur. (72/24)

Nitekim Kıtmîr'i eyledüñ kabul
Hem bizi kılma bir itden âlu kul (7/87)

II.TASAVVUF

Bilindiği gibi, İslâm tasavvufu[467], bir felsefi düşünce sistemi olmaktan ziyade, temelini dinin bâtınî yönünden[468] alan, "varlık ve varoluş" gibi kavramları irdeleyen, sadece zihinlerde yer etmekle kalmayıp hayata geçirilen, toplumları derinden etkileyen islâmî bir düşünce sistemidir.[469]

Mutasavvıfların telakkilerine göre Allah, Vücûd-ı Mutlak ve Zât-ı Mutlak'tır. Aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cemâl-i Mutlak, Hüsn-i Mutlak'tır. Mutlak güzellik olan Allah, kendi güzelliğini görmek, yahut "gizli bir hazine" olan varlığını bildirmek için, içinde yaşadığımız bu âlemi yaratmıştır.

Önce "nûr"u yaratıp "Kün Muhammedâ" buyurdu. Nûr-ı Muhammedî denilen bu nûr Allah'ın haşmetli nazarı karşısında terledi. Bu terden denizler, köpüğünden de felekler yaratıldı. Sonra sırasıyla Anâsır-ı Erba'a, Mevâlid-i Selâse ve âdem zâhir oldu.[470] Adeta bir çocuğun doğuşu gibi, bir kısım merhalelerden geçerek dünyaya gelen insan için asıl maksat, olgun insan olmak ve Allah'a ulaşmaktır. Ulaşmada bir yol(tarikat)a ve bir yolgösterici(mürşid)ye ihtiyaç vardır.

Kainat, Allah'ın kendini bildirmesi ve güzelliğini izhar etmesi için yaratıldığından, insan bütün güzelliklerin aslı olan Hüsn-i Mutlak'a âşıktır ve tasavvufta bunun önemi büyüktür. Mutasavvıfın tek emeli Allah'a ulaşmaktır. Ancak önündeki en büyük engel "nefs"tir. Bir açıdan bakıldığında tasavvuf "nefis terbiyesi"nden ibarettir. İşte nefsin terbiyesi, mutasavvıfın asıl amacıdır. "Bir kişi ancak tasavvuf yolunda nefsini yok edebilir. Bunun için de on asıl vardır. Buna usûl-i 'aşere denir. Bunlar sırasıyla tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır, murakebe ve rızadır. Bunu da nefsin etvar-ı seb'a denilen yedi mertebesinde gerçekleştirmek esas-

---

467 Tasavvuf konusunda genel bilgi için bkz. Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İst., 1993; Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4. bs., İst., 1994.

468 Kur'an'daki ayetlerin bir kısmının bâtınî manalarına dayanarak, ilk anlamın dışındaki diğer anlamlarının, Tasavvufî düşünceye temel teşkil ettiği şeklindeki yaygın kanaatin dayanaklarından biri şu ayettir: "Allah, sözün en güzelini, (Kur'ân'ın âyetlerini güzellikte) birbirine benzer, ikişerli bir Kitâb hâlinde indirdi. Rab'lerinden korkanların, ondan derileri ürperir. (Ondaki müjde ve tehdidi duyunca tüyleri diken diken olur, sonra Allah'ın feyzi içlerine dolar, huzûra ererler), sonra derileri ve kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar. .." (ZÜMER Sûresi: 23)

469 bkz. Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, ss.241-280.

470 Levend, **Divan Edebiyatı**, s. 14 vd; Pala, **DŞS**, s. 478 vd.

tır."[471] Bundan sonra, Vahdet makamına ulaşılır, Fenâfi'llah gerçekleşir. Ardından Bekâbi'llah gelir.

A. KEMÂL ÜMMÎ VE TASAVVUF

Kemâl Ümmî'nin eserleri, özellikle de Dîvân'ı incelendiğinde, karşımıza bir yönüyle zâhid ve mütteki bir müslüman (bkz. İtikad, İbadet), diğer yönüyle de heyecan ve cezbesi yüksek bir mutasavvıf şâir profili çıkmaktadır. Kendisi Kur'ân ve sünnete bağlı, dinin zâhirî yönünü de ön planda tutan, buna uygun bir tasavvufî çizgi ortaya koyan bir mutasavvıftır.

Dîvân'da, İlm-i Ledünn, Gizlü Râz, Vahdet-i Vücûd, Tevhid, Vahdet, Hüsn-i Mutlak, Zât-ı Mutlak, Cemâl, Dizâr (Dîdâr), Kesret, 'Anâsır-ı Erba'â gibi bir çok tasavvufî unsuru işlemesinin yanısıra günümüze kadar gelen şöhreti de onun bir mutasavvıf şâir olduğu yönündedir. Manzumelerine bakarak onun "hikmet"le uğraşan bir filozof olduğuna ileri sürenler olmasına rağmen[472] o, herşeyden önce mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmaktadır.

Tasavvufî düşünceye temel olan ve varlığın mahiyetini öğrenmeye yönelik olan sorulardan bazılarını şâirimiz de sormaktadır:

Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim
Ki girü soñra yönüñ ol yañdur (49/2)

Kemâl Ümmî, tasavvuf kelimesini bir beyitte, Şeyh Hoca 'Alî ile ilgili olarak kullanır:

Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelîdür (24/2)

Bir başka beyitte de "ilm-i ledün" ifadesine yer verir:

Esâs-ı şer' ü tarîkat budur hakîkatde
Hem asl-ı 'İlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah (4/105)

---

471 Pala, DŞS, s. 479.
472 bkz. Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, s.43 vd.

"...Tanrı sırlarını ve işlerin içyüzünü bilme ilmi..."[473] anlamında bir terim olarak kullanılan "ilm-i ledünn", klasik tasavvufi şark kaynaklarının bir çoğunda olduğu gibi Dinî Tasavvufi Türk Edebiyatı'nda da "kuş dili" olarak da isimlendirilir. Kuş dilini Anadolu sahasında bu edebiyatın önemli temsilcileri[474] gibi Kemâl Ümmî de kullanır. Kainattaki her varlık, tasavvufi değerlendirmelerle ele alınır. Kuşların tabiattaki ötüşleri bize "gizli sırlar"ı duyururlar. Ancak onların dilinden herkes anlamaz. Süleyman gibi kuş dilinden anlayanlar kuş seslerinin gerçek manasını kavrayabilir. Bu sırlar ehil olmayanlara söylenilmez:

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza (36/24)

Ledün ilmi, ilâhî sırlara ermek anlamında olduğuna göre bunu normal kulakla anlamak mümkün değildir. Ancak gönül kulağı kavrayabilir:

Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilihden söylenür ol gizlü râz (31/7)

Dîvân'da, tasavvuf konusu ile ilgili olarak mecazen kimyâ ilmi de söz konusu edilmektedir. Bilindiği gibi kimyâ ilmi altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri sun'î olarak elde etmeyi amaçlayan bir eski bilgi dalıdır.[475] Bu bilgiyi elde edenler bulduklarını gizlemişler, yazmak zorunda olduklarında da remiz ve işaretlerle ortaya koymuşlardır. Kemâl Ümmî, tasavvufu bu yönüyle "kimyâ bilmek" deyimiyle ifade etmektedir:

Kîmyâ bilen n'içün bî-kâr u muhtâc ola ac
Hey duruş hoş gence iriş çevre yanuñ kâniken (109/10)

B. VAHDET-İ VÜCUD, TEVHÎD, HÜSN-İ MUTLAK

Vahdet-i vücûd, "varlığın birliği"[476] demektir. Yani hakiki manada bir tek varlık vardır ve o da Allah'tır, Varlığını başka bir varlığa borçlu değildir. Varlıklar âlemi diye bildiğimiz âlem, O mutlak ve tek olan varlığın aksinden ibarettir. Ancak bu, varlıkların Allah olduğu anlamında değildir. Bizim gö-

---

473 Pala, **DŞS**, s.311 vd.
474 bkz. Güzel, **KA**, s.295; Tatçı, **YED-I**, s.218,
475 Levend, **Divan Edebiyatı**, s.189.
476 Affifi, A. E., **Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, (Çev. Dr. Mehmet Dağ), Ank., 1975, s. 21.

rebildiğimiz bu çokluk içinde Zât-ı Mutlak'ın tekliği gizlidir. Fakat biz onu zâtıyla değil, sıfatlarıyla bilebiliriz.

Birçok mutasavvıfta rastlanılan vahdet-i vücûd görüşünün esas temsilcisi Muhyiddin-i Arabî'dir.[477] Kemâl Ümmî de vahdet-i vücûd'u benimsemiş bir mutasavvıftır. Ölümü "..cân kavuşdı aslına.." (56/8) diye yorumlar. Mutlak varlığı kasdederek "Bizim varlığımız O'dur" der:

Bizüm varlıgumuz oldur hemân pes
Zirâ kim andan artugı hebâdur (50/10)

Dîvân'da vahdet-i vücûdun bir kısım münakaşalı yönleriyle ve dikkatle ifade edilmesi gereken hususlarıyla ilgili beyitlere de rastlıyoruz. "Degül andan cüdâ her şey bize bizden yakîn ol Hayy" (3/19) diyen şâir bu konudaki görüşlerinde iyice derinleşir:

Kemâl Ümmî seni sen ko aña gitsün ki kala Hû
Çü birdür aña guyr-ı O hezâran biñ kemâl irmez (3/27)

Kemâl Ümmî, Ene'l-Hak sözünü rastgele kullanmaz. Kendi dilinden bunu söylediğine şahit olmuyoruz. "küllî irade" nin ön plana çıkarıldığı bir beyitte Mansûr'un, Allah'ın iradesiyle "ene'l-Hak" dediğini söyler:

Ene'l-Hak sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc (44/12)

İçinde yaşadığımız misal âleminde O'nun "nakş" ve "sun'"u söz konusudur. (74/1) Ancak bu misaller âlemi, Allah'ın zâtına misal gösterilmeye uygun değildir. (3/4)

Kemâl Ümmî, varlıkları birer "gölge" olarak değerlendirir. (90/1) Bu görüşünü "Kıl zât-ı pâk içün yarak giç sâyeden kılma turak" (60/13) mısrasıyla da ifade eder. "Hayâl" kelimesini de bu "vehmî" âlem için kullanır. "Giçer kalmaz gider bunun hayâli" (133/1) mısrası bu değerlendirmenin ifadesidir.

---

[477] bkz. Affifi, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, s. 11.

Vahdet-i vücûd, en belirgin haliyle kainat kitabında ortaya çıkar. Zât, sıfatlarıyla bilindiğine göre, kainattaki herşeyde Zât'ın müessiriyeti vardır. Ancak bunu görebilmek zâhir gözüyle değil, bâtın gözüyle mümkündür:

Görene gün bigi her zerreden olur zâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzini huffâş (74/7)

Dîvân'da tevhid fikrinin belirgin bir ağırlığı vardır:

İki sevgü bir göñülde sığmaya
İşbu söz gey mu'teberdür bellü bil (88/22)

Tevhid için "Âlem-i Tevhid", "Tevhid bağı" tamlamaları kullanılır. Tevhid'i, kısaca "ikilik ovasından geçip, birlik iline" ulaşmak mecazıyla ifade eder:

Eger müsâfirisen kıl sefer vücûduñdan
Giç ikilik ovasından o birlik iline aş (74/8)

Bir beytinde tevhid ehli olduğunu söyleyen (95/12) şâir, tevhid âlemini bir bağ şeklinde tasavvur eder. Bu bağın bülbülleri âşıklar, taze gülü ise tevhid fikrinin sözle ifadesi olan Kelime-i Tevhid'dir:

Bu cümle bülbüli tevhîd bagınuñ hoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah (4/127)

Tevhid ehli olan muvahhidler hiç bir şeyle mukayyed olmamalı, terk etmelidir. (120/9)

Maksûdı ger buyısa ki ma'bûdı bula ol
Mevcûd içün be- külli vücûdı 'adem gerek (83/8)

"Lâ ilâhe ille'llah" redifli terci'-i bend tarzındaki bir tevhidinde (**bkz.** 4 n.m.) şâir tevhid zikrinin yanısıra tevhid fikrinin de esaslarını ortaya koyar. "Lâ", Allah'tan gayrıyı yok bilmek, "illâ", Allah'ın mutlak ve tek varlık olduğunu isbat etmektir. Buna nefy ü isbât denir.[478]

---

[478] Güzel, KA, s. 267.

Hemîşe gayrını nefy eyle zâtını isbât
Di sı büt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah (4/142)

Şâir daima "bir" yana yönelmek gerektiğini söyler. "Hiç bir namâz olur mı revâ iki Kıble'ye" (83/7) diyen şâir tevhid dışındaki herşeyi kesret sayar:

Gel altıyı koyu ben bir yaña yönel zinhâr
Vir üç talak ikiye kalma dörde vü bişe (120/10)

Bilindiği üzere tevhid, aynı zamanda bir takım makamlara erişmek şeklinde yaşanan bir merhâledir. Bu makamlar sırasıyla "isimler, fiiller, sıfatlar ve zât tevhidi"dir. Şâir, bu makamları yaşamış bir mutasavvıf olarak karşımıza çıkmaktadır:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası (130/13)

Asıl gaye Zâtî tevhidi yaşamaktır ve bu, tevhid makamlarının en üstünüdür. Kemâl Ümmî'nin bu makama ulaşmak arzusunu ifade eden şu beyit bize O'nun diğer makamları da yaşamış olduğunu düşündürüyor:

Hudâ'yâ dilerem senden beni kurtarıvir benden
Kim andan girü bu sen ben dimekten külli bî-zâram (12/40)

Her zaman alan da veren de; gösteren de gören de yalnız O'dur. (3/9) Aslında Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Bizim ne varlığımız ne de yokluğumuz bellidir. (1/159) Yaratılmışların hepsi baştan başa "fenâ (yokluk)" dır:

Çü âhir senden artuk i Hı vü Kaf
Fenâdur halk-ı 'âlem Kaf tâ Kaf(1/84)

Allah aynı zamanda Hüsn-i Mutlak(Mutlak Güzellik)'tır. Bütün diğer güzellikler ondan neşet etmiştir. Ancak O'nun güzelliğinin bizatihi kendisi değildir. Çünkü O, "Cemîl-i zü'l-Cemâl"dir ve onun güzelliğine başka hiçbir güzellik benzemez:

Vekîl-i lâ-Yezâl oldur Celîl-i zü'l- Celâl oldur
Cemîl-i zü'l-Cemâl oldur ki hüsnine cemâl irmez (3/5)

İnsanı, dünyada âşık eyleyen de o ilâhî güzelliktir. Ama dünyadaki güzelliklerin hepsi sonludur. Ebedî olan Mutlak güzelliktir. Bu yüzden insan onu dilemelidir:

Bir cemâl iste ki hiç irmeye hüsnine zevâl
Kalmadı hüsni bekâ Yûsuf-ı Ken'an'a göñül (89/12)

Bir bahçe gerek ki bize geçmeye bahârı
Ol güli n'iderüz ki biter ü solar oldı (33/38)

Dünyadaki güzelliklerin kaynağında Hüsn-i Mutlak olan Allah'ın güzelliğinin bulunması sebebiyle, insanlar birilerini severler. Onlara âşık olurlar. Ancak gerçek âşıklar, gönüllerini dünya güzellerinin zülüflerine bağlamazlar:

Girtü 'âşıklar cihân hublarunuñ
Zülfine göñlini her-dâr itmedi (129/16)

1. Vahdet-Kesret

Kemâl Ümmi, vahdet ve kesreti yaygın bir misale uygun olarak deniz ve dalga motifleriyle izah eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar âlemi ise bu denizin dalgalarıdır:

Bahr-i vahdetde bu kesret mevcinüñ pâyânı yok
Gark olur bahriler anda kim kenâr olmaz kişi (131/6)

Yeryüzüne indirilen insan "Zât"ı gören sâye, deryâya iren katre"dir. (85/2) Denize gitmek için ırmaklara karışmak gerekmektedir. Buradaki ırmak, mecazen bir yol(tarikat)dur. Ama her yol, insanı vahdete erdiremez:

Bügenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakın sovuga ugrayuben tonma buz gibi(132/14)

Bir beyitte, kesret "çamurlu göl" mecazıyla ifade edilmektedir. Tevhid ehli olan kimse vahdet denizinde yüzen bir "bahrî"dir. Ancak, zâtî tevhide ermek isteyenler çamurlu göllerde cevher aramamalıdırlar:

Çamurlu göller içinde bulunmaz i bahrî
Cevâhir isteriiseñ gel ulu deñizlere tal (87/28)

Vahdet-i vücûd bahsinde şâirin, bu âlemi mutlak zatın bir gölgesi olarak gördüğünü ifade etmiştik. Bu gölge kesreti oluşturur. Bu misaller âleminde görünen her türlü "sun', nakş, reng" kesretin ta kendisidir. Mutasavvıf bütün bunlara aldanıp nakş'ın Nakkâş'ını, sun'un Sâni''ini unutmamalıdır:

Nakş u renge kalma ol Nakkâş'ı sev
Gözleme ag u kara sarı kızıl (88/15)

Hak vahdet, halayık kesret demektir. Sâlik bu ikisi arasında tereddüt etmeden vahdeti seçecekse benliğinden ve halayıktan uzak durmalıdır. (88/23)

Kesrete düşmek, çevre yana dağılmak; vahdete ermek ise ikiliği terk ederek "Bir taraf" olmaktır:

Çevre yaña tagıluben azma yul
İkiligi terk idü tut bir taraf (76/14)

Bu yaşanılan âlem bir kesret âlemidir. Kelime-i Tevhid, bu kesret içinde, soranlara Milk-i Vahdet'ten haber verir. (4/95) Âşık için Cennet de Cehennem de kesrettir. Padişah dizârına âşık olan, yani vahdet peşinde olan ne Cennet'e bakar, ne de Cehennem ateşinden sakınır. (85/3)

Vahdetin "şems", kesretin "zerre" olarak alındığı bir beyitle, kesret ayrıca "cüz-verd" olarak değerlendirilir. (125/8)

Gerçek âşıklar, kesretin bir remzi olan dünya güzellerinin zülüflerine gönüllerini bağlamazlar. (129/16) Kesrete düşmek, mücevherle dolu hazineyi saksı pahasına satmak; umman iken katreye muhtaç olmaktır:

İ cevâhir gencini saksı bahâsına satan
Katreye sen nişe muhtâc olasın 'ummâniken (109/7)

2. Mâsivâ

"Mâsivâ'llah" kelimesinin kısa şekli olarak kullanılan mâsivâ "Allah'tan gayrı sayılan şeyler"[479] anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir.

---

479 Pala, DŞS, s. 323.

Kemâl Ümmî, mâsivâ ile birlikte "'alâyık- 'avâyık, ag-yâr, andan artuk, ayruk çiçekler, çirkin, cüz'-verd, cüz'-yâr, dîvâr nakşı, dünya tadı, gayr, gayr-ı Hudâ, gayr-ı O, gayrı kapu, halâyık, hicâb, kalan sevgüsi, kalan, kem al, mevc, nakş, perde, reng, sivâ, sun', yâd " kelimelerini de aynı anlamda kullanır.

Mâsivâ, Allah'tan gayrı herşey olduğuna göre, kesreti de ifade etmektedir. Şâir bir beytinde mâsivânın ne olduğunu tarif eder:

Nakkâş'a tapan nakşa sapup renge kapılmaz
Ma'şûkı seven gayrını kor kim bu sivâdur (139/3)

Allah, benden gayrısını bırakıp bana tapın demiştir:

Çü didüñ gayrümi koñ baña tapuñ
Mutî' olduk bize farz oldı tapuñ (1/51)

Hz. Peygamber iki cihandan ferapat etmişti ve Hak'tan başkasına meyli ve muhabbeti yoktu. (23/45) Allah'ı aşk ile sevenler, dünya şahlarını ve şehin-şahlarını unutmalıdırlar. (89/33) İradesi zayıf sâlikler ikrah ettikleri halde mâsivâdan kaçıp kurtulamazlar. (8/6) Mâsivâyı akılda tutmak, yabancıyı hatırlamaktır. Bu da Allah'a aşina olanları yabancı durumuna sokar:

Yâdı yâd eyleyüben bilişi unutmagıla
Âşinâyiken olursın girü bîgâne göñül (89/16)

Mâsivâ, insanı kulluk yapmaktan alıkor.(79/15) Şâir, Allah'tan gayrı olan herşeyi düşman görür:

Bu Kemâl Ümmî gibi ag-yârı sevmeñ siz dahı
Yâr'ı isteñ mâsivâ'llah sevgüsinden arınuñ (85/41)

Tevhid açısından, iki cihanda Hüda'dan gayrı herşey düşmandır. Bunlar sâliki Hak katından ayırıp uzaklaştırırlar. (52/3; 46/6) Âşıklar, Kelime-i Tevhid'i söyledikçe mâsivâ ile birlikte kendilerini de unuturlar. (4/167) Dervişler "gayrı" fikrini gönüllerine koymazlar. (84/11) Onlar için dünya tadında bir acı zehir vardır. (1/99) Mâsivâ âşıkın önüne perde olur. Âşıklık yolunda aslında bir çok perdeler vardır. Sâlik bu perdelerden geçip, Şah'ına varmak, onu görmek ister. (137/7) Ancak bunlar Ferd'e ulaşmasına engel olurlar:

Bu yolda var delim perde ne kılalum ki bizlerde
Giçüp gitmege ol Ferd'e kanı tâkat mecâl irmez (3/22)

Yâ Rab Ümmî Kemâl'e kıl yâri
Ki komaz yol varam öğüş perdem (92/11)

Mâsivâ'llahı seven, âşık değil fasıktır. (125/7) Gerçek aşk, yalnız Allah'ı sevmektir. Mâsivâyı sevmek nefsin işidir:

Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakîkî
Kalanuñ sevgüsi nefs ü hevâdur (50/11)

Âşıkın Allah'tan gayrı kimsesi yoktur. (7/44) "'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayrına nazar" (89/53); "Severseñ ol yüce Şâhı ko mâsivâ'llahı" (74/2) diyen şâire göre, Dil-dâr'dan başkasını, meselâ dünyayı sevenler gerçek âşıklar değillerdir. (85/37) Çünkü âşıklara "ayrık çiçekleri sevmek" (92/10) ve iki cihanda Allah'tan gayrısına meyletmek hatadır:

Bilüñ'âşıklara iki cihânda
Anuñ gayrına meyl irmek hatâdur (50/5)

Tanrı dîzârını sevenler, ondan gayrısından usanmalıdırlar. (107/15) Hâlik'ı istediğine göre halâyıktan ayrılmalı, iktidar ve zenginlik istememelidir. (89/35) Bağ, bahçe gibi yerlere sahip olma düşüncesi, sâlikin gözünü ve ayağını bağlar. (67/7) Allah, mâsivâya değer vermeyi istemez, aksine vermemeyi sayısızca ister:

Ur Kemâl Ümmî kafa ag-yâra bayık bil ki Yâr
Dilemez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler (68/7)

Allah'a ulaşmada yolun sarplığı mâsivâdandır. Âşık menzile erişebilmek için mâsivâdan ilişkisini kesmelidir. Kesmediği takdirde yükü ağırlaşacak, yola dayanamayacaktır:

Kayduñı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez (73/7)

Mâsivâ ile en az seviyede ilişki bile âşıkın yolunu bağlar. Onunla ilişkisini kesen, hürriyetini kazanmış olur:

Bir kıla kılma nazar kalma girü
Yohsa baglar yoluñı ol ince kıl (88/4)

Yol sarp ileyüñde yokuş var yarag eyle
Kes kaydı ol âzâd u sebük-bâr ölüm var (46/4)

3. Tecellî

Tecellî, ilâhî feyzin müminin kalbinde zuhur etmesidir.[480] Sûfî, vahdet-i vücûd yolunda bir takım tecellîlere muhatap olarak tevhid-i Zât'a erer. Bir yönüyle tecellî, Mutlak Varlığın eşyada fiil ve sıfatlarıyla kendini belli etmesidir.

Muhtelif varlıklarda Tanrı'nın "sâdır" olması, tasavvufî manada asıl tecellîdir. Muhyiddin-i Arabî, tecellîyi "ezelî ve sürekli bir görünmedir"[481] diye tarif eder. Kemâl Ümmî de bu görüşe uygun olarak tecellîyi Tanrı'nın, "görene her zerreden zâhir" olması şeklinde ifade eder:

Görene gün bigi her zerreden olur zâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzüñ huffâş (74/7)

Tecellî, rûhânî ve Rabbânî Tecellî olmak üzere iki kısımdır. Âlemin, kendisi için yaratıldığı Hz. Peygamber'e mahsus tecellî, Ulûhiyyet Tecellîsidir. Allah'ın kendi nurundan yarattığı Muhammedî Nûr, tecellî yoluyla sırasıyla bütün peygamberlerde görülür. Kemâl Ümmî, tecellî kelimesini öncelikle bu konuda kullanır:

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris ola tecellî celâleti (23/8)

Mûsâ Tûr Dağı'nda, Hz. Muhammed 'Arş'ta tecellîye mazhar olmuşlardır. (22/17) Yaratan'ın, tecellî ile kendisine görünmesini isteyen âşık, masivayı terk etmelidir. (60/12) Allah, bazen Cemâl ismiyle, bazen Celâl ismiyle tecellî eder. Bunlara göre âşıkın hali de değişiklik gösterir. Celâlden hüzün, Cemâlden hüsn hâsıl olur. (54/20)

---

480 Baltacı, TL, s. 165.
481 Afîfî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, s. 67.

Tecellî, tevhide bağlı olarak bir kısım merhaleler halinde meydana gelir. Sûfîler esmâ, ef'âl, sıfât ve Zât tevhidine paralel olarak tecellîlere mazhâr olurlar. Ârifler için her gönül bir tecellî-gâh, bir Tûr'dur:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur (51/25)

Tecellî'den maksat, Hakk'ın kendini göstermesi, gönüle yerleşmesidir. Zâtî tecellîyi yaşayan âşıkın gönlünde artık başka bir sevgi ve sevgiliye yer yoktur. Şâir, bir manzumesinde bunu anlatır:

Bugün bu göñlüme cüz-yâr sığmaz
Toludur yârıla ag-yâr sığmaz

Dilüme göñlüme dilberden artuk
Dahı ezkâr u hem efkâr sığmaz

Bu vîrân u sınuklı göñlüm anuñ
Turagıdur buna mi'mâr sığmaz

Halîfem güçlü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sığmaz (71/1,3,4,5)

4. **Cemâl, Dîzâr(Dîdâr), Rû'yet-i Dîzâr**

Kemâl Ümmî, Allah'ın yüzü anlamında "bî-nişân cemâl, cemâl, çehre-i Hâlik, dîzâr (dîdâr), görklü likâ, likâ, Tañrı dîzârı" terimlerini kullanır. Dîzâr görmek anlamında "ru'yet-i dîzâr", görmemek anlamında da "nikâbın yaşınmak" ifadelerine yer vermektedir:

Î her kime kim ru'yet-i dîzâr gerekdür
Her lahza anuñ gözleri bî-dâr gerekdür (52/1)
Yaşına bu gözlerümüñ baksa bir rahm itse Şâh
Bu Kemâl Ümmî'den ol niçe nikâbın yaşına (39/7)

Bezm-i Elest'te Allah'ın cemalini görenler, dünyada gönül gözlerini uyarıp açık tutarlarsa yarın ahirette tekrar göreceklerdir:

Oyar Kemâl Ümmî göñül gözüñi bugün
Tâ göstere dîzârın yarın saña o Yâr (45/20)

Elest Meclisi'nde görülen dîzârın "hayâli", âşıkın sürekli aklındadır ve âşık ona tekrar erme arzusundadır:

Gelür her dem hayâlin bizi yakar
İçimüzi firâkuñ odı yakar (1/33)

Cemâlin güzelliğine, başka güzellikler erişemez. (3/5) Âşıklar nakşa bakmazlar. (115/4) Maşuk'u görmek isteyenlerin gönlü aşkın nuruyla aydınlanmış olmalıdır:

Ma'şûk'ı Kemâl Ümmî dilerseñ ki göresin
Göñlüñ evi 'ışkıla pür-envâr gerekdür (52/15)

Bütün yaratılmışlar Tanrı'nın güzelliğine âşıktırlar. (2/8) Maşuk iline lâyık olmak için dîzâra âşık olmak gerekmektedir. (104/15) Âşık, öyle bir cemâl istemelidir ki ona hiçbir zaman zeval ermesin. (89/12) Yani dîzâra âşık olmalıdır. (61/15)

Bu konuda âşıkın ihtiyarı elinde değildir. O "a'lâ dilber"i sevmek adeta kendiliğinden meydana gelmiştir:

N'idelüm kim göñlümüz sevdi bir a'lâ dilberi
Didemüz dîzârını gerçi ki ednâyuz diler (68/6)

Dîzâr âşıkları, ne Uçmag'a nazar kılar ne de Tamu ateşinden korkarlar. (85/3) Onlar gerçek âşıklardır ve dünya güzellerinin zülüflerine gönül vermezler. (129/16)

'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayrına nazar
'Âşık u tâlibiseñ ru'yet-i dîzâra göñül (89/53)

Dervişler, Bir olan Tanrı'nın dîzârını sevip iki cihana üç talak vermişlerdir:

'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol Bir'üñ çün sevdiler dîzârını dervişler (62/2)

Allah'ın nişansız cemâline âşık olanların gözleri yaşlı, benizleri sarıdır. (54/14) Aşk ile Tanrı dîzârını sevenler masivadan usanmalıdırlar. (107/15) Yaradan'ın kendisine görünmesini dileyenler bu aldatıcı dünyadan geçip, Allah'tan gayrısını terk etmelidirler. (60/12)

'Âşık-ı dîzârsañ ko her dû-cihânı
Zâhid iseñ bârı hânümânuñı terk it (43/4)

Âşık(şâir)ın şöhreti, dîzâr görmesine engel olan bir perdedir. (43/8; 104/12) "Ben" demek O'nu görmeyi engeller. (60/16) Çünkü dünya ve ukba hevesi kişiyi " ol görklü likâ"dan uzaklaştırır:

Dünye vü 'ukbî hevesi yâd ider
Kişiyi ol görklü likâdan sakın (108/8)

Şeyh Hâmid, yaratılanları bırakıp yalnızca " Çehre-i Hâlik"ı gözetmiştir. (27/34) Tanrı likâsının nuru, yeri ve göğü, geceyi ve gündüzü, güneş ve ay aydınlığından daha fazla aydınlatır. (59/17)

Şehitler, dîzâr görmek için kanlarını bahâ olarak verirler. (50/1,2)

5. Nişân- Bî-nişân

Allah'a zaman, mekân izafe edilemediği gibi nişân da izâfe edilemez. O bî-nişândır:

Bî-zamân u bî-mekân u bî-nişân oldur hemân
Kibriyâ iki cihânda anuñ istihkâkıdur (2/3)

Kadîm-i bî-zamân oldur mukîm-i bî-mekân oldur
Hakîm-i bî-nişân oldur ki hiç idrâk ü bâl irmez (3/3)

Ancak nişanları, zâtî ve sıfâtî tecellîlerinde söz konusu edilir. Divân'da nişân kelimesi, işaret, simge anlamlarıyla daha çok kullanılmıştır. Âşıklar, Allah'ın bî-nişan Cemâline, nişanlarıyla âşık olurlar. Kendilerinde de aşkın nişanı görünür:

Dîzâra 'âşıkam diyenüñ çehresinde bak
'Işkuñ nişânı zâhir ola dem-be-dem gerek (83/4)

Bî-nişândan nişan taşımayanlara âşık denmez. (115/5) Bî-nişân âşıklarının nişanı gözlerindeki yaş, benizlerindeki saz (kamış) rengidir. (54/14) Onlar bî-nişân dîzârına âşıktırlar. (7/134) Bir beyitte nişan kelimesi, Padişah(Allah)'a hizmet etmek anlamında "kulluk" olarak kullanılmaktadır. (80/2)

6. Zâhir-Bâtın, Genc-i Pinhân, Sırr-Râz

Allah'ın zâhir ve bâtın sıfatları onun görülmesiyle ilgili olarak ele alınır. O, zâhir gözüyle görülmez, bâtın gözüyle görülür:

Zehî Zâhir ki bu gözler göremez nîçe kim gözler
Zehî Bâtın ki her yüzlerde gorinür hayâl ırmez (3/8)

Dîvân'da şâir, tevhide ermek suretiyle bir kısım halleri yaşamayı genc-i pinhân bulmak olarak değerlendirmektedir. Genc-i pinhan (gizli hazine), aslında İlâhî sırlara vakıf olmaktır. Buna vakıf olan âşık, sırrını saklamalı, kimseye söylememelidir:

Genc-i pinhân bulduñısa gey sakın fâş eyleme
Çünki müflissin ko urma zerkıla bî-hûde lâf (75/5)

Dervişlerin hareketleri, ilâhî sırlara vakıf olmalarıyla ilgilidir. Dışarıdan bakanlar onların davranışlarına bir anlam veremezler. (86/18)

Sırlara vakıf olanlar, bunları bir hazine gibi özellikle "müdde'î"lerden saklamalıdırlar:

Ne kim görüp işidüp añlarısañ ört anı
Sakın hazâyiniñi müdde'iden eyleme fâş (74/21)

Kemâl Ümmî, ilâhî sır karşılığı "râz" kelimesini de kullanır. Bir beyitte, ilâhî sırların açığa vurulmasının sûfîlerin başına büyük dertler açtığı, Hal-lac'ı telmih ederek ifade edilmektedir:

Kim gencini fâş eylerise rence sataşur
Raz beklemeyen kimselere dâr gerekdür(52/14)

7. Gönül (Kalb, Yürek, Dil), Gönülle İlgili Benzetmeler ve Diğer Vasıflar

a. Genel Olarak Gönül

Tasavvufta bir genel telakki olarak "her âdem bir âlem"dir. Bu âlemin merkezi ise gönüldür. Tasavvuf ve aşkla ilgili her türlü faaliyet gönül ve çevresinde cereyan eder. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda gönül kelimesinin yanısıra "kalb, yürek, dil" kelimeleri de kullanılmaktadır. Bir beyitte (71/9)

de gönül karşılığı "hâtır" kelimesine yer verilir. Ayrıca "iç, cân" kelimeleri gönülle ilgili olarak sıkça kullanılmaktadır. (23/75)

Şâir, "aşk, akıl, cân ve gönül"ü bâkî kalacak dört esas olarak almaktadır. 'Anâsır-ı Erba'a'nın muhkem olmayışına karşılık bu dört unsur "bâkî kalacak bünyâd"dır:

'Işk u 'akl u cân u dil bünyâdı bâkî kalısar
Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi (131/11)

Bunlardan biri olarak gönül Dîvân'da çoğu kez teşhis ve tecrid ile âşıkın yanında adeta ikinci bir şahıs gibi bulunur. Şâir ona seslenir, onunla dertleşir, tenbihlerde bulunur.

Âşıkın Maşuk'la bütün ilişkisini gönül sağlar. Tecellîleri yaşayan âşıkın gönlü yar ile doludur. (71/1) Gönlüne, gönül alan sevgilinin zikrinden başka ne zikir ne de fikir sığar. (71/3) Mutasavvıfın gönlünü ilâhî aşk doldurur. Orası "tecellî-gâh"tır. Dar gönüller ilâhî sırrı saklayamaz. Geniş gönüller mecazen Tanrı'nın sığabileceği mekânlardır. Gönül Tanrı mekânı olunca orada ikinci bir sevgi ve sevgiliye yer yoktur:

Dil dar olıcak saklayımaz sırrı kılur fâş
Göñül giñ olıcak sıgar anda ulu Dil-dâr (45/17)

İki sevgü bir göñülde sıgmaya
İşbu söz gey mu'teberdür bellü bil (88/22)

Kemâl Ümmî'ye göre saf ve temiz gönüller "Tañrı nazar-gâhı" (89/37) ve "Çalap'ın manzarı"dır:

Sıma göñülleri kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ (84/2)

Kendisine mekân ve cihet izafe edilemeyen mutlak yaratıcı, mutasavvıfın "sınuk" gönlünü mekân edinmiştir:

Velî sen bî-mekân u bî-cihetsin
Bizüm sınuk göñül içre ahadsın (1/6)

Kamudan uludur kadri sınuk göñüldedür sadrı
Anuñ dîzârınuñ bedri kemâline hilâl irmez (3/2)

Gayrını koya gerek kim zât-ı pâki sevdise
Çirkini yuya göñülden ol ki zîbâ yüz diler (68/4)

Şâir, aşksız gönüllerden bezdiğini söyleyerek (125/1) gönlün bütün niyetlerini Tanrı bilir (7/18) der. Tanrı, içinde ilâhî aşk bulunmayan gönüllere kendi zikrini koymaz. (73/1) Gönül ve Kelime-i Tevhid ilişkisi ağırlıklı olarak ele alınır. Gönlün nifak, garaz ve hastalıklarının şifa ilacı Kelime-i Tevhid'dir. (4/8) Kelime-i Tevhid gönlü cilalar. (4/88) Gamını giderir (4/152) Âşıkın gönlü İlahi sevgiliye ermek ister, fakat bu her zaman mümkün olmaz. (8/5) Bu halde ağlayıp inler. Gözünün yaşı kanla karışık akar, gönlünün yarası hiç onulmaz. (23/76)

Allah'ın fazlı, kırık gönülleri daima onarır. (54/23) O'nun kapısı, suçunu bilerek kendi huzuruna varanlara daima açıktır. Bu düşünce, yaratanın bir nimeti olarak doğrudan doğruya âşıkın gönlüne ilham olunur. (54/22)

Göñlüme ilhâm olur andan bu ne in'âm olur
Kim suçın bilüp gelene kapum açıkdur benüm (95/13)

Himmeti çok ve gönülleri geniş olanlar, şeriat, tarikat ve hakikat makamlarını yaşarken hiçbir zaman darlık çekmezler. (71/1) Âşıkın Allah'a götüreceği en iyi hediye bir "arı gönül"dür. Can ve başını kurban etmek basit bir hediyedir:

Meger bir arı göñül iltesin aña yohsa
Hakîr tuhfedürür ol işikde cânıla baş (74/19)

Bu arılığı sağlayan şey dert ve aşktır. Aşkın ikrârı ile dolan gönüle inkâr sığmaz. (71/8) Şâir, muteber bir gönlün vasıflarını şöyle dile getirir:

Bize bir göñül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hîç içinde jeng ü pas u kîne vü gerd olmaya (125/2)

Dünya halkı Tanrı'dan makam ve mutluluk isterken sen gönlünü dertli iste. (122/10) Gönlü makam sevgisine tenezzül eden kişi yolundan sapar ve çukura düşer. (59/1) Dünyadan usanmayan gönüller gaflettedir. (82/1) Gaflette kalan gönül ömrü geçtiği halde Tanrı'dan uzaktır. (107/2)

Şâir, gönül ve dünya ilişkilerinde gönüle sürekli nasihat ederek onu uyarır. Allah'ı sevmeyen gönül ne işe yarar. (19/6) Kalp, ibadette insana yoldaş olmalıdır. (1/40) Kişiler vardır ki, yaşları ilerlemiş olmasına rağmen

gönülleri henüz "kara"dır. (51/18) Ömürleri kısaldıkça emelleri artar, gönlün kararmasına paralel olarak bitileri de kararır. (87/21)

Göñlünüñ karasın agardımaduñ
Gerçi oldı saçuñ sakaluñ ak (77/17)

Kalbinde hased ve kin taşıyanlar bunu tevbe pınarında safâ sabunu ile temizlemelidirler. (46/35)

Yu safâ suyıla kalbüñ jengini
Tâ safîler rengine boyanasın (107/16)

b. Gönül Kırmak

Bir safi sınuklu göñül incidüp
Düşmeyi gör 'arş-ı 'ulâdan sakın (108/3)

Gönül, Allah'ın evi olunca, onu kırmak da büyük günah sayılır. Şâir, gönül kırmak anlamında "göñül sımak, gönül yıkmak, cân acıtmak, cân incitmek" terimlerini kullanır. Bu dünyadan gidecek olanlar "cân acığı"nı hatırlamalı, kimsenin gönlünü kırmamalıdırlar:

....

....

Î 'aceb cân acıgın añmaz mı hiç
Şol ki göñül incidür cân acıdur (141)

Kişi ne kadar zâhid olursa olsun, bir gönlü hasta ve yaralıyı azarlarsa yolundan sapmış olur. (45/4) Gönül yıkıp "karış(beddua)" almamalıdır. (60/8) Bu dünyadan, hiç kimsenin kalbini kırmadan ayrılan kişi kutlu kişidir:

Zehî cân kim bu fenâdan göç ide
Ol bekâya hiç göñül incitmedin (96/21)

Başkalarının suçunu bağışlayanların suçları bağışlanır. Biri senin gönlünü yıkarsa, ona sabırlı davran:

Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ola mu'âf
Kim senüñ göñlin yıkarsa kakıma sabreyle yut (41/20)

Dervişlerin gönüllerini sakın kırma. Çünki derviş gönlü Çalap'ın baktığı yerdir:

Sına Göñülleri kim Çalap'uñ manzarıdur
Kişi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ (84/2)

Gönlü yıkılanlar, bunu yapanlara seher vakti beddua ederler ki bu beddua dağlara bile etki edecek güçtedir:

Ah-ı seher taglara kılur eser
Yıkma göñül su'-i du'âdan sakın (108/4)

Karış alma karış alkışlu işe
Göñül yıkmayup al halkuñ azâyın (110/15)

Şâir, anadan atadan mahrum kalanların "alçacuk" gönüllerinin kırılmaması gereğini hissettirerek onların adına bağışlanma diler:

Anlaruñ yaşluca gözi hakkıçün
Alçacuk göñli vü sözi hakkıçün (7/128)

Şol sınuk göñüller âhı hakkı çün
Uyanıklar seher-gâhı hakkıçün (7/130)

c. Gönülle İlgili Benzetmeler

ca. 'İsî, Yûsuf

Sâlikin gönlü seyr ü sülûk esnasında değişik makamları dolaşır. Bu bir çeşit iniş ve çıkış ('urûc ve nüzûl) şeklinde meydana gelir. Şâir, peygamber kıssalarına telmihte bulunarak gönlün bazen İsa gibi göğe ağdığını, bazen de Yusuf gibi yerinin zindan olduğunu söyler:

Gâhî agar 'İsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yûsuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur (64/11)

cb. Kâbe

Edebiyatta sıkça kullanılan bu benzetme halk dilinde de çok kullanılır. Kâbe'nin diğer adı Beytü'llah'tır. Hac ve umreye gidenler Beytü'llah'ı ziya-

ret ederler. İnsan gönlü de bu özelliktedir. Onu tavaf edenler kendi illerinde hacı olurlar:

Kendü ilüñde dilerseñ Hacc u 'Umre müzdini
Lutfıla vîrân göñüller Ka'be'sin eyle tavâf (75/3)

cc. Tûr

Tûr, Allah'ın tecellî ettiği dağdır. Gönül tecelli yeri olarak Tûr'a benzetilir. Gönül gözü her an her yerde tecellîye mazhar olabilir:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur(51/25)

cç. Şehir, Bagdâd

Gönül, bir İslam ülkesi başkenti olan Bağdad'a benzetilir. Tanrı burada hükümdar-halifedir. Gönül ülkesinin surları çok sağlamdır. Buraya düşmanlar giremez:

Halîfem güclü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sıgmaz (71/5)

cd. Ulu dergâh

Gönül iki cihanı içine alan bir dergahtır:

İki cihânı bir cinân kılur ihâta bî-gümân
V'allah zehî tañ nesne bu nice ulu dergâh olur (64/15)

ce. Bay, Yohsul, Yavlak fakîr, Hor u Hakîr, Cihân Şâhı, Hoca, Kul, Raht, Kârübân, Reh-zen, Râh

Seyr ve sülûkta gönlün iniş ve çıkışlarla dolu bir seyir takip etmesi dolayısı ile bazen kendini hor ve aşağı bir durumda görmesi, bazen zengin ve dünya hükümdarı gibi hissetmesidir. (64/3)

Gâhî olur yavlak fakîr bî-çâre vü hôr u hakîr
Gâhî hayâl ü fikrile cümle cihâna şâh olur (64/4)

Seyir esnasında değişik makamları yaşayan sâlik kendini bazen hoca bazen kul, bazen kervanın taşıdığı levazımat bazen kervanın kendisi, bazen kervan vuran eşkiya bazen de yol olarak görür. Tabiî bütün bunlar mecazî söyleyişler olarak karşımıza çıkar:

Geh bay u geh yohsul olur geh hoca vü geh kul olur
Geh raht olur geh kârûbân geh reh-zen ü geh reh olur (64/3)

cf. Ozan-ı Oguz

Gönlün benzetileni olarak bir beyitte rastladığımız ozan kelimesi burada tasavvufi derinlikten nasibini alamamış, dolayısıyla "havf"ı bilmeyen gafil bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veyl ol katı göñüle ki yog üdi korhusı
Gâfil gezer çagırur ozan-ı Oguz gibi (132/4)

cg. Mîr

Âşıkın maksadı canın muradını vermek, teni muradsız bırakmaktır. Bu bir mücadeledir. Ten ve şehvetin arzularına engel olmak mücadelesinde gönül "mîr" olarak cân askerine kumanda etmektedir:

Ten ü şehvetüñ leşkerüñ sımaga
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedüñ (80/8)

ch. 'Âşık, Tâlib

Tecelliye kavuşmak noktasında şâir kendisini aradan çıkararak gönlünü âşık ve tâlib olarak değerlendirir:

'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayruña nazar
'Âşık u tâlibiseñ ru'yet-i dîzâra göñül (89/53)

cı. Şems, Zerre, Mâh-ı münir, Bahr, Deryâ, Katre, Mâhî

Gönül, seyir esnasındaki değişik makamlarda güneş, ay, zerre, deniz, damla ve balık olarak algılanır. Gönül tevhid ve tecellî ile o kadar dolar ki artık âşıkın ağlama ve inlemeleri bile oraya sığmaz:

İ gehî şems ü gehî zerre gehî mâh-ı münîr
İ gehî bahr ü gehî katre gehî mâhî göñül(89/38)
'Acebdür kim bu deryâ hâtırumdan
Taşar taşra bu âh u zâr sıgmaz (71/9)

ci. Seyyâre

Gönlün kararsızlığı ve halindeki değişiklikler seyyâreye teşbih edilir:

İ müdâm ay u gün ile bile togan tolınan
Olmaduñ kutbıla sâbit sen i seyyâre göñül (89/52)

cj. Çemen, Bag-bahçe, Vâdî, Sahrâ, Kûh, Gâh

Gönül ağaç ve çiçekleri olan yeşillik bir yer, Kelime-i Tevhid bu bahçenin gülüdür.

Bu cân u dil çemeninde bitübdürür solmaz
Hemîşa tâze güli Lâ ilâhe ille'llah (4/101)

İman konusunda orijinal bir benzetme olarak "iman ağacı" motifini kullanan şâir, bu ağacın bittiği yer olan gönülü de bir bağ veya bahçeye benzetir. (4/82)

Göñül içindeki îmân nahlinüñ dilde
Nişânı vü rutabı Lâ ilâhe ille'llah (4/50)

Ol kimüñ göñlinde îmân agacın
Dikse hiç İblîs anı koparmaya (40/5)

Geh vâdî geh sahrâ olur geh katre geh deryâ olur
Hergiz karâr itmez döner geh kûh olur geh gâh olur (64/2)

ck. Gevher-efşân, Kân-ı cevâhir, Kehrübâ

Gönül, ilâhî sırlara vakıf olmasıyla "genc-i pinhân(gizil hazine)"ı bulmuştur. Bu yönüyle o içindeki cevheri saçan bir mücevher madenidir. Gönlün tenezzül halleriyle ilgili bir benzetme olarak "kehribâr"a benzetildiğini de görmekteyiz:

Gevher-efşânsın ayâ kân-ı cevâhir toludur
Kehrübâ bigi kabûl eyleme her gâhı gönül (89/36)

cl. Katı taş, Şôr yir, Mermer, Bakır

İlâhi tecellîlerin gönülde vuku bulması için gönlün aşk ile dolu olması, bununla adeta yumuşaması gerekir. Çünkü katı taş ve çorak toprak gibi olan bir gönülde ilâhî sırlar tecellî etmez:

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde
Ya hod sınuk kab içinde turur mı âb-ı Zülâl (87/38)

Yol hazırlığı yapmayanlar uyarılır. Ancak onlar adeta sağır ve gözsüzdürler. (bkz. Ayetler) Şâir onların durumunu anlatırken gönüllerinin aşktan yoksun olmalarını da ihsas ettirerek, gönül katılığı bakımından mermere benzetir:

Sagır u gözsüze işit gör dimekden assı yok
Çün eser kılmaz nasîhat degme bir mermer dile (122/13)

Bir beyitte "kalb" kelimesi tevriyeli olarak kullanılarak gönül hem değersiz, geçmez akçe gibi değerlendirilmiş, hem de bakıra benzetilmiştir:

Taşuñ sâfî gümiş içüñ bakır kalb
Yürürsin dürtünüp şöhret kalayın (110/14)

cm. Kuş, Serçe

Gönül, canla birlikte çoğu kez bir kuşa benzetilir. Gönlün kuş olarak telakki edilmesi sâlikin seyri ile ilgilidir. Âşık sevdası sebebiyle her şeyden geçer. Ne mülk ne de ev endişesi taşır:

İ 'aceb bilimezem kim baña bu sevdâ neden
Kim bu göñlüm kuşı uçdı giçdi mülk ü hâneden (99/1)

Gerçek manada ilâhî aşka ulaşmak, tedrici olarak başka sevgileri tadmaya bağlıdır. Tasavvufta ilâhî aşka giden yolda mürşid sevgisinin bir üstünde Peygamber sevgisi vardır. Allah kendisini sevecek gönülleri avlamak için "sevgilisinin sevgisini" vesile kılar. Bir beyitte âşıkın gönlü serçeye, Peygamber sevgisi de onu avlayan avcı kuşa benzetilmiştir:

Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîb'üñ 'ışkını şehbâz kıldı (35/15)

cn. Pervâne(Delü Pervâne)

Nefs ve şehvet insan için bir "şem'", gafletteki gönül ise "pervâne"dir.

Nefs ü şehvet şem'ine karşu müdâm
Arzu vü cem'inde çün pervânesin (107/5)

Î hevâ cem'i içinde tama' u şehvetile
Arzu vü şem'ine karşu delü pervâne göñül (89/11)

co. Sarây

Allah'tan gayrıyı gönülden sürüp çıkarması ve zatını ispat etmesi, âşıkın gönül sarayını temizlemesi olarak değerlendirilir:

Nefy idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Ya'ni Şâh içün sarâyın süpürür farrâşlar(61/22)

cö. Dükkân

Tanrı'ya ulaşmayı isteyen kişi mutlaka erecektir. Ancak gönül dükkânı gerekli hazırlıklarla dolu olmalıdır:

Kâsid kişi maksûdına irdi vü irer hem
Dükkân tolu illâ ki hırî-dâr gerekdür (52/13)

cp. Ev, Div Evi

Bir kısım beyitlerde gönül bir ev olarak değerlendirilir. Bu, gönlün Allah'ın evi olmasıyla ilgili bir benzetmedir. Gönül evinin karanlıkla dolması halinde Kelime-i Tevhid zikrinin nuru orayı aydınlatır. (4/13) Maşukunu görmek isteyen âşık, gönül evini aşk ile aydınlatmalıdır:

Ma'şûkı Kemâl Ümmi dilerseñ ki göresin
Göñlüñ evi 'ışkıla pür-envâr gerekdür (52/15)

Selim kalb, masiva ve kesretten arınmış, Tanrı nazar-gahı olacak saflığa kavuşmuştur. Bu özelliğe ulaşamamış gönül, dev evidir:

Dîv evi olma ki saña diyeler kalb-i selîm
Zîre sâfî dil olur Tañrı nazar-gâhı göñül (89/37)

cr. Ayna(Gözgü), Levh

Dîvân'da, gönül ile ilgili olarak en çok geçen benzetme unsurları "göz-gü(ayna)" ve " levh"tir.

Gönlün bir aynaya benzetilmesi tasavvufta yaygındır. Nasıl ki âlem Hakk'ın bir aynası ve kendisi de bâtın gözüyle orada görülebilirse, gönül de bir aynadır ve âşık orada Tanrı'yı bulur. Aynanın özelliği varlığın kendisini değil suretini göstermesidir. Gönülde de isim, fiil, sıfat ve zat tecellîleri yaşanır.

Gönül aynası masiva ve kesret ile donuklaştığı zaman hiçbir şeyi ibret gözüyle göremez:

Gözi bakar illc 'ibret göremez
Şunlaruñ kim göñli gözgüsi tona (38/15)

Zâhirüm âbâd u hoşdur bâtınum vîrân u boş
Göñlümüñ âyinesi sınug u tonukdur benüm (95/3)

Zatî tecellî için gönül aynasının donukluğu ve pası giderilmelidir. Sâlik böylece diğer âşıklar arasında "hâs" mertebesine yükselir:

Ger olma dileriseñ hâs gitsün
Ya göñlüñ gözgüsinden pâs gitsün (103/1)

Gönül levhi(sayfası), genellikle ezelde Tanrı'nın emriyle "kalem"in "levh" üzerine Kelime-i Tevhid'i yazmasına telmih edilerek ele alınır.

Ezel kalemi, gönüllere Kelime-i Tevhid'i yazmıştır. Onu kimse silemez:

Soñ ucı kim yuyar anuñ ki göñli levhinde
Yaza ezel kalemi Lâ ilâhe ille'llah (4/157)

Tevbe şarabını içenler onun mestliği içindedirler. Öğütleri gönül levhine yazarlar:

Yazar humârını içen tevbe şarâbın
Hûşyâr dutar pendi göñül levhine yazar (45/2)

Her bahâr u şâzınufi sofı hazân u gamdürür
Garra olma işbu pendi tut göñül levhinde yaz (31/19)

Âşık, mürşidinin sözlerini gönül levhine yazar. Ona ne kâğıt ne de kalem gerekir:

Çün göñli levhine yazar ol dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahi ne kâgıd kalem gerek (83/12)

cs. Kandil-Mum

Bir beyitte, âşıkın gönlü ilâhî aşk ateşiyle yanarak yağları eriyen bir kandil veya muma benzetilir:

Yaglar u harâret fitilin ölçerür âhum
Dertden eridüm sızdı yüregimdeki yaglar (67/2)

cş. Kab (İ'tikâd kabı, Sınuk kab), Tava

Gönül "i'tikâd kabı"dır. Bütün tasavvufî telakkilerin saklandığı yerdir. Bu kap kırık olursa maksad hasıl olmaz. Tasavvufî manada bir "nasib"e ulaşılamaz. Buradaki kırık kalp incinmiş gönül değil, masivadan arınamamış gönüldür. Ab-ı Zülal olan ilâhî aşk, bu kırık kap içinde durmaz:

Ne nasib eglene içinde şunuñ (19/8)
Ki sınug ola i'tikâdı kabı

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde
Ya hod sıñuk kab içinde turur mı âb-ı Zülâl (87/38)

Kabın içinde ne varsa dışına o sızar. Âşık, gönlündekini dışarıya yansıtırken ilâhî aşk ile zikr ederek başını sallar:

Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sızar
Dile göñülden gelür andan salınur başlar (61/5)

Aşk ve dert bir ateş, gönül ise içindekileri pişiren bir tavadır:

Derd olmasa göñülde ne dermân ele girsün
Od yanmasa ocakda ne çig bişe tavada (117/9)

d. Gönlün Diğer Vasıfları

da. Delü, Dîvâne

Gönlün en belirgin vasfı deli veya divane oluşudur. Onu deli-divane kılan, içindeki aşktır:

Niçe kez urdı tabanca saña bu çarh-ı felek
İ gönül sen gey delüsin kim henüz uslanmaduñ(82/11)

İ gönül eyvay ki gey dîvânesin
Kim sanursın seni bir yigâne sin (107/1)

db. Hasta, Bîmâr, Başlu, Pür-yâre

Gönlün hastalıkları iki türlüdür. Birincisi nefs ve masivadan dolayı gelen hastalıklardır. Gönül, nefs-i emmâreye tabi olduğunda meydana gelir. (89/49) İlacı da nefsin tezkiye(temizlenme)sidir. Diğeri "vatan-ı aslî"den ayrılış ve İlahî aşk sebebiyle hasıl olan hastalıktır ki bunun ilacı da vuslattır. Aşk okunun gönlü yaralaması sebebiyle âşık vuslata erinceye kadar daima yaralarla dolu kırık gönlünden söz eder:

Kamular yâresinüñ çâresi var gerçi velî
Bu senüñ derdüñe hiç bulmadum çâre gönül

Ne 'aceb hasta ki bir demde gezer yiri gögi
Ne saga beñzedürem seni ne bîmâra gönül (89/46,47)

Manevi hastalıkları sebebiyle âşıkın gönlü daima "başlu", yüzü sevgili yanında karadır. (12/35)

Yüregim başlu gözüm yaşlu her dem
Şu hayretden ki yüzüm kara senden (15/5)

dc. Sınuklu, Vîrân, Durak

Gönül aşk oku ile yaralanmış, bu aşkla viran olmuştur. Tanrı, kırık gönüllülerle beraber olduğu için âşıkın gönlü O'nun için bir duraktır:

Bu virân u sınuklu göñlüm anuñ
Turagıdur buna mi'mâr sıgmaz (71/4)

dç. Yoldaş, Refîk, Hem-râh, Güm-râh, Hurrem

Âşıkın gönlü kararsızlığı sebebiyle çoğu kez kendisine arkadaş olmaz, dünyaya aldanır ve yoldan çıkar. (64/1;89/40,43)

N'ola ger yoldaş olasın bu Kemâl Ümmi'yile
Ki becid durışavuz irişevüz Yâr'a göñül(89/7)

Bu yüzden kendisi de çoğu zaman üzüntülüdür. Üzüntüsünün diğer bir sebebi de vuslatın gecikmesidir. Bu durumda âşıkın gönlü bir türlü gülemez:

N'idem kim hiç bu göñlüm hurrem olmaz
Yanar derdile her dem bî-gam olmaz (72/1)

dd. Bî-karâr, Hercâyî, Âvâre

Gönül bir kararda durmaz. Sürekli bir hareketlilik içindedir. Bazen tecellîlere mazhar olur bazen mahrum kalır. Konu ile ilgili beyitlerden üçünü kaydediyoruz:

Âh i göñül kim bî-karâr âvâresin âvâresin
Her dem firâk u derdile pür-yâresin pür-yâresin (104/1)

Neden ârâm u karâruñ yog i hercâyi senüñ
Niçe bir Yâr'ı koyup uyasın ag-yâra göñül (89/2)

Ah kim bu hercâyî göñül hergiz baña hem-dem degül
Ancak bir avârâlıgı şimdi degül her gâh olur (64/12)

de. Gönül gözü, Gönül Kulağı, Gönül Göğü

Bir çok beyitte gönüle göz izafe edilerek bir mecaz yapılır. Gönül gözü bâtın gözüdür. İnsan birçok şeyi zâhir gözüyle göremez. Gönül gözü gerçekleri görmede önemli bir görevi icra eder. Hakkı batıldan ayırmak gönül gözüyle mümkündür:

Hakkı bâtıldan kaçan fark idesin
'Aklile göñül gözin çün açmaduñ (81/6)

Kişi dünyada, Allah'ın rahmetinin eserlerine gönül gözüyle bakmalı, gönül gözünü daima uyanık tutmalıdır ki yarın Tanrı dîzarını görebilsin:

Göñül gözile bak âsâr-ı rahmetü'llaha
Nice kılur ölü yiri diri ter ü tâze (36/16)

Oyar Kemâl Ümmî göñül gözüñi bugün
Tâ göstere dîzârını yarın saña o Yâr (45/20)

Gönlü katı olanların, ezelden nasipsiz oldukları için, gönül gözleri kördür:

Veyl-i ebedî ol katı göñüllere kim ol
Gözi vü kulagı ezelî kör ü ker oldı (33/10)

Gönül gözü gibi, gönül kulağı da gönülle ilgili olarak sıkça dile getirilen bir vasıftır. Gönül kulağı, özellikle sabahleyin bahçede öten kuşların sesinden ilâhî sırları dinler:

Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlü râz (31/7)

Tur tañla çemendin yaña göñül kulagın tut
Kuşları işit kim nice hoş hoş öter oldı (33/13)

Tevhid sırrına ermesi, âşıka baht güneşinin doğması demektir. Güneşin gökte görünmesi dolayısıyla âşıkın baht güneşi de gönül göğünde görünür ve onu süsler:

Hak'a şükür ki tülû' itdi bahtımuz güneşi
Göñül gögin bezedi Lâ ilâhe ille'llah (4/62)

Ne bahtulu şu muvahhid ki toga göñlinüñ
Göginde şems ü kamer Lâ ilâhe ille'llah4/83)

Dîvân'da gönülle ilgili bir çok deyim ve kelime grubu yer almaktadır. Bir kısmı günümüz Türkçesinde de kullanılan bu deyim ve kelime gruplarından bazılarını örnek olması bakımından kaydediyoruz:

alçacık gönül, arı gönül iletmek, bir gönülde iki sevgi sığmaması, çirkini gönülden yumak, gönle ilham olması, gönlü cilalamak, gönlü dertli isre-

mek, gönlü zülfe ber-dâr etmek, gönlün arı kılınması, gönlün caha düşmesi, gönlün derde sataşması, gönlün gin olması, gönlün hâlî kılınması, gönlün heves kılınması, gönlün hurrem olmaması, gönlün kararması, gönlün tebaha düşmesi, gönlün uyanması, gönül âlemine gitmek, gönül almak, gönül avlamak, gönül birle sevmek, gönül birle söylemek, gönül dağlamak, gönül evi, gönül göğü, gönül gözgüsünün donması, gönül gözile bakmak, gönül gözin uyarmak, gönül gözüyle can göğüne bakmak, gönül incitmek, gönül karasını ağartmak, gönül kulağın tutmak, gönül kuşunun uçması, gönül levhinde yazmak, gönül yıkmak, gönül yıkıp karış almak, gönülde iman ağacı bitmesi, gönülden agyarın mihrini çıkarmak, gönülden aşkı çıkarmamak, gönülden dile gelmek, gönülden sevmek, gönülden zikretmek, gözü gönlü tok olmak, hercayi gönül, katı gönül, katı gönüller, serçe gönlün avlanması, sınuk gönle erden nazar olması, sınuk gönül, viran gönüller Kâbesi,

8. Aşk

a. Genel Olarak Aşk Kavramı

Kemâl Ümmî, aşk kelimesiniden başka "sevü-sevgü, sevdâ, derd, belâ, mihr" kelimelerini kullanır. Şâirin dünyasında itikadî bir temele oturtulmuş aşk anlayışı hakimdir. Cemiyet içindeki ilişkilere de etki eden bu anlayışı şu mısralarla özetlemek mümkündür:

Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir
Bu mahlûkuñ kamu yoksul u bayın (110/16)

Kend'özünden kimse'i hiç görme kem
Yiribeñ yirinci olma sev sevil (88/11)

İnsan o kişiye derler ki aşk, dert ve âh sahibi olsun. Bunlara sahip olmayan insan hayvandır:[482]

Ādemi oldur ki anda 'ışk u derd ü âh ola
Līki hayvāndur şu kim ter-çeşm u rū-zerd olmaya (125/3)

Yerde ve gökte ne kadar canlı varsa hepsi mutlak sevgilinin aşkının zevkıyle mesttirler;

---

[482] Bir çok mutasavvıfta rastladığımız bu görüşü Yunus Emre de "Işksuz âdem hayvân olur hayvân ögür bilür degül" mısrası ile ifade eder. bkz. Tatçı, YED-I, s. 250.

Yirde gökde vahş u tayr u cinn ü insân u melek
Ol nigâruñ 'ışkı şevkı zevkınuñ zevvâkıdur (2/11)

Aşk bir nasip meselesidir ve bu Allah'ın takdiriyledir. Kimini avamın bilgisizliği içinde aşksız ve dertsiz; kimini ehl-i ârif eyleyerek "'ışk-bâz" kılar. (54/19)

Aşk, âşık ve zâhidlerin kurtuluş hüccetidir. (51/16) Aşk ve dert "aparmak" için kişi sert olmamalı, özü, sözü ve yüzü yumuşak, gönlü saf olmalıdır. (104/5; 125/4)) İçinde aşkı duyanlar daima aziz olur. (88/7) Menzil almak (104/4) ve Zât-ı Pâk ile bilişmek için aşka uymak gereklidir:

Çün Hak (Yuhibbuhüm ve yuhibbûnehu) didi
Uy 'ışka kim bilişesin ol Pâk Zât'ıla (121/6)

Kemâl Ümmî, Mecâzî aşk, İlâhî aşk ve aşk-ı hakîkî terimlerini de kullanır. Gerçek aşk Allah'a duyulan aşktır. O'nun dışındakilere duyulan, mecazî aşktır. Burada tedrici bir aşk söz konusudur. Mutasavvıflar mecazi aşkı, ilâhî aşka giden yolda bir menzil saymışlardır. Bir aşk mektebi olan tasavvufta her işin başı sevgidir. Sevmeyi bilmeyenin sûfî olması mümkün değildir.

Kemâl Ümmî, ilâhi aşka giden yoldaki diğer sevgilerin geçiciliğine inanan bir sûfî olarak güzellere, onların zülüf ve benlerine, dünya malına, eş ve çocuklara duyulan aşırı sevgiye bir mutasavvıf psikolojisi içinde yaklaşır. Gereğinden fazla bir önem arzetmez. (58/13; 91/38) Çünkü aşk-ı hakiki bu değildir:

Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakîkî
Kalanuñ sevgüsi nefs ü hevâdur (50/11)

Mecazi aşk vuslatı sağlayamaz. Bu yüzden şâir, Allah'tan mecazi aşkını alıp İlahi aşkı vermesini diler:

Senüñile saña irgür İlâhî
Mecâzî 'ışkumı al vir ilâhî (1/137)

Gönül, masiva sevgisinden arınmalı(85/41); aşk duygusunun üzerine kötü huyların galib gelmesine izin verilmemelidir. (91/47)

Kalime-i Tevhid, Çalap sevgisi için aşk ile söylenmelidir. (4/118) Aşk derdi, ezelde kalemin levh üzerine Kelime-i Tevhid'i yazmasıyla başlamıştır.

Sonunda da yine o deva olacaktır. (4/34) Aslında aşk derdinin gerçek çaresi, aşk yarasının tedavisi Tanrı'dandır. Bu düşünce Dîvân'da, "Yârab bu derdin çâresin sen kılgıl oñar yâresin" (111/8) mısrasında ifadesini bulur.

Aşkı tutanlar iki cihana üç talak vermişlerdir. (62/2) Âşıklar iki cihanda yalnız Tanrı'nın aşkını isterler. "Senüñ 'ışkuñı ister du-cihânda" (15/8) mısrası bu görüşü ifade eder. Pir (İnsan-ı Kâmil) diye, aşk ile iki cihandan usanana derler:

Pir aña dirler ki ol Bir'i seve
Işkıla iki cihândan usana (38/10)

Aşka ulaşanların kalbi kendilerine arkadaş olur. (78/11) Sadık âşıklar, aşkları uğruna mevkilerini, memleketlerini terk ederler. (9/4) Ancak onlar, Maşuk İli'ne lâyık olabilirler. (104/15) Gerçek bahadırlar ilâhî aşka can verenlerdir. (50/1)

Aşk sahipleri utanma duygusundan beridirler. Bu yüzden halk tarafından ayıplanırlar. Ancak âşıklar melâmetî olduklarından buna aldırmazlar. Şâir, aşk ile ar'ın bir arada olamayacağını "Kimesne 'ışk ile 'âr bir elde cem' idemez" (74/4) mısrasıyla ifade eder.

Başına bir aşk ve sevda gelenin tanığı, görünüşüdür. (39/4) O, aşk okuyla yaralanmış, aşk ve sevda ile dolmuştur. Bu yüzden inler:

Işk u sevdâyıla tolu derdem
Zârı kılup iñilerem her dem (92/1)

Âşıkların çehresinde her an aşkın nişanı görülür. (83/4) Yüzlerinde, göz ırmak ve çaylarından akan yaşları kurumaz. (110/17) Aşk derdiyle "âh" ettikçe yürekleri kaynar ve taşar:

Derdile âh itdügümce yüregüm kaynar taşar
Aglaram çaglar gözümden yaşıla âhum kanı (137/4)

Sevgiden söz eden çoktur. Fakat gerçek âşıklar yalnızdırlar:

Hezârân ola sevgüden dem uraN
Bizümle biri yâr u hem-dem olmaz (72/5)

b. Aşkla İlgili Benzetmeler

ba. derd,

Kemâl Ümmî, "derd"i aşk kadar çok ve genellikle aynı manada kullanır. Aşk, şifası vuslatla mümkün olan bir derttir. Ona kavuşanlar başka bir şey istemezler:

Hâcetüm bir 'ışk u dertdür hazretüñden yâ Ganî
İstemezem mülk ü câhı (neccinâ mimmâ nehâf) (10/6)

Zehî 'âşık kişi kim cân u göñli
Hemîşe işbu derde mübtelâdur (50/15)

Aşk derdine hasta olanların şifası sadece Tanrı tarafından verilebilir. Şâir bu düşüncesini "İrer tîmâr her bîmâre senden" (15/3) mısrası ile ifade eder.

Her ki dermân isterise derdi kılsuñ ihtiyâr
Zîre kim tîmârı dertdür 'ışk eri bîmârınuñ (85/18)

bb. Şarâb, Maşrab-ı Mey-hâne, Kadeh, Sagrak

Aşk, içildiğinde insanı değişik hallere sokan bir şaraptır. Bu şarap İlahi aşkın kendisidir:

İçeli 'ışkuñ şarâbın gâhî mestem geh humâr
Hergiz ayıklık gelür mi 'âşık-ı mestâneden (99/4)

Ger andan Ümmî Kemâl'e refîk ola tevfîk
Şarâb-ı 'ışkıla gaflet humârını yaza (36/26)

Gerçek aşka ulaşamayanlar, aşk şarabı yerine ayran içmişlerdir. Onlar mest olamazlar. (131/27) Aşk erine, Şeytan şarabı olan dünya sevgisi haram, meyhanenin şarabı helaldir:

Hubb-ı dünyâ mey-i Şeytân'dur içüp yime harâm
Kim helâl ola saña maşrab-ı mey-hâne göñül (89/10)

Mecaz yoluyla kadeh ve sagrak söylenerek, içindeki aşk şarabı kastedilir. Bu şarabı Bezm-i elest'te Padişah meclisinin sâkîsi Hz. Peygamber

sunmuştur. Dünyada nebiler, veliler ve sûfîlerin mestliği ezelde içilen aşk şarabı sebebiyledir.

Ol kadehden kim ezel vaktinde ervâh oldı mest
Mustafâ ol Pâdişâhuñ meclisinde sâkidür (2/9)

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur (2/10)

bc. Od, Harâret

Aşkın en çok benzetildiği unsur od'dur. Bilindiği üzere od, aynı zamanda Cehennem için de kullanılmaktadır. Aşkın od'a benzetilmesinin sebebi onun yakıcılığıdır. Aşk, dervişin içine bir ateş gibi düşer, dışını da yakar ve harabeye çevirir:

Kim neyi sevse gerek kim ol ola çog añdugı
İçlere 'ışk odı düşse bile yanar taşlar (61/6)

Her kimüñ kim bâtınına düşe 'ışk
Zâhirin kılur harâb u pây-mâl (86/21)

Aşk ateşiyle az yananlar sevgiliden uzak düşerler. Bütünüyle yananlar yakın olup vuslata kavuşurlar. Bugün aşk ateşine yananlar yarın Cehennem ateşinden kurtulacaklardır. İlâhi aşk, dervişleri kendi ihtiyarları dışında hareket ettirir, onlara hakim olur:

Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger harâm eydüñ siz aña ger helâl (86/20)

Şâyed oda yanmaya cânuñ yarın
Ger bugün bu 'ışk odına yanasın (107/14)

Az yanan andan cüzâ düşer girü
Külli yananlar bulur kurb u visâl (86/25)

Bir beyitte od yerine "hararet" kelimesi kullanılmıştır. (111/2)

bç. Kılavuz, Kârübân, Delîl

Aşk, sâliki sülûk yolunda güven içinde yolculuk ettiren bir kılavuz, bir delildir. Şair "Bu 'ışkı tut delîl ol dost iline" (50/17) diyerek bu düşüncesini seslendirir. Bu aşk ilâhî aşk olduğundan sâlikin yoldan azmasını önleyecektir:

İlâhî 'ışkuñı sen kıl kulavuz
Baña kim azdum u kaldum yolumdan (97/12)

Sâlik, kendisi gibi aşkı kılavuz edinmişlerle birlikte aynı zamanda aşk kervanına katılmıştır. Bu kervana katılanlar yoldaki kâr ve zararlarını düşünmemeli, menzile ulaşmayı gaye edinmelidirler:

Gel beru ger kârübân-ı 'ışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it (43/3)

bd. Şem' ('ışk-ı ma'ânî şem'i), Bilde

Manevi aşk bir muma, âşık da pervâneye benzetilir.

Gerçek âşıklar aşk şem'i üzerine atılıp kanatlarını yakarlar:

Bî-tekellüf cem' içinde 'ışk-ı ma'ânî şem'ine
Zevk u şevkıla tizirek düşerem pervâneden (99/6)

Işk cem'i içinde saña 'âşık mı disüñler
Pervâne gibi şem'a çü perriñi atamazsın(106/12)

Derdin aşk olarak değerlendirildiği bir beyitte bu kez aşk mum veya kandilin içindeki fitile benzetilir. Nasıl ki fitil mum veya kandilin aslî unsuru ise aşk da insan gönlünün aslî unsurudur:

Niçe harâretden kızup bu yüregüm yagı kızup
Sohbet çıragını düzüp derd bildesin yaglayayın (111/2)

be. Ok

Bu benzetme edebiyatımızda çok yaygın olarak kullanılır. Âlemin özünü teşkil eden aşk, aşığın gönlünü yaralayan bir oktur. Bu ok aşığın bağrını yaralayarak kanatır:

Gözlerümden yaşıla kan akduğını taňlaman
Işk okıdur çünki bagrum başlarını kanadan (99/5)

bf. Su

Yalancı aşk bir serap, gerçek aşk bir sudur. Dünya hırsıyla hareket edenlerin aşka ulaşması mümkün değildir:

Aldanma serâba dön ırakdan tap özen kim
Bu hırsıla hiç susamış irmedi suva da (117/3)

bg. Genc

Aşk bir hazinedir. Bütün hazineler genellikle viranelerde bulunurlar. Dışı berbad olanın içi abaddır. Dervişlerin görünüşü hor ve hakirdir. Ançak içlerinde bir hazine olan ilahî aşk mekân tutmuştur:

Hemîşe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın hor bakma dervîşe (120/7)

bh. Saz (Işk ününüñ sazı)

Aşk, aşığın içinde ilâhî ezgiler yayan bir sazdır. Bu yüzden âşık, başka insanların çaldığı tef ve neyin sesini işitmez olur. Burada taşra halkının çaldığı çalgılar, mecazi aşkı terennüm etmek durumundadırlar:

İçinden kopalı 'ışk üni sâzı
İşitmez taşra halkuñ deff ü nâyın (110/18)

bı. Bâzâr

Sûfîler çoğu kez aşkı bir pazar olarak değerlendirirler. Bu pazarda âşıkların canı bir kurban gibi alınır, satılır. Aşktan yeterince nasiplenememiş olan âşıklar, aşk pazarında alıcı bulamazlar.

Niçe diyüben almayalar hîçe dahı hîç
Bâzâr-ı 'ışkda bu Kemâl Ümmi satıla (121/23)

bi. Şeker

Aşığın dış görünüşüyle alındığı ve renginin sarılığı yönünden kamışa benzetildiği bir beyitte aşk şekere benzetilmiştir:

Kuru kamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekkerini sor içinde (118/11)

Dîvân'da aşk konusundaki kelimelerin yanısıra çok sayıda deyim geçmektedir. Konuyla ilgili deyimlerden bazıları şunlardır:

bir göñülde iki sevgü sığmaması, Çalap sevüsi, mâsivâ'llah sevgüsi, mihr-i ag-yâr, sevgüden dem urmak, suva(suya) varmak, 'ışk eparmak, 'ışk cem'i, 'ışk eri, 'ışk içinde sâdık olmak, 'ışk nişânı, 'ışk şarâbı içmek, 'ışk odına yanmak, 'ışk u derdüñ dördin içmek, 'ışk şevkı, 'ışk yolı, 'ışk-bâz, 'ışka ulaşmak, 'ışka uyan olmak, 'ışkı elden komamak, 'ışkuña cân virmek, 'ışkuña müştak olmak, 'ışkı delîm var olmak, 'ışkı gâlib (meczûb), 'ışkı tutmak, 'ışkıla sevmek, 'ışkın insânı gelüü gelisüz oynatması

9. 'Anâsır-ı Erba'â

"Çâr unsur" da denilen ve klasik varlık anlayışının esası olan "toprak, su, ateş, yel" unsurlarına verilen addır. Varlık âlemi bu dört unsurdan ibarettir. "Kün(Ol)" emri ile başlayan yaratılış hadisesinde, feleklerin yaratılmasından sonra 'Anâsır-ı Erba'a yaratılmıştır.Tasavvufî telakkilere göre bu dört unsurun her biriyle ilgili olarak insanda bir kısım özellikler ön plâna çıkar. Meselâ "toprak"la gelen hasletleri ağır basan insanlar tevazu sahibi olur. "ateş"le ilgili hassaları kuvvetli olanlar şehvete düşkündür.[481]

Kemâl Ümmî, bu dört unsuru yukarıdaki isimlerinin yanısıra "hâk, âb, od-nâr, havâ-bâd" isimleriyle de anar. Bu dört unsur maddî âlemin sembolüdür. Varlıklar bu dört unsurdan oluşmuştur. Kemâl Ümmî'ye göre bu dört unsurun her biri Mutlak Yaratıcı'yı bilir ve tesbîh ederler:

Kamusı dillü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah (4/12)

---

481 Pala, DSS, s. 35, 479.

Bu dört unsur mâsivâ ve kesretle yakından ilgilidir. Dîvân'da can ve gönül âleminin zıddı olan nefs ilinin unsurları olarak karşımıza çıkar:

Tur 'ışkıla o cân u göñül 'âlemine git
Bu nefs ilinde od u yil ü hâk u âbı ko (112/2)

Anâsır-ı Erba'a, maddî varlık âlemiyle ilgili olduğu için bâki kalmayacaktır.

'Işk u 'akl u cân u dil bünyâdı bâkî kalısar
Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi (131/11)

Bu izâfî âlemin unsurları bir gün varlıkla birlikte yok olacaktır. O halde bunlara aldanmamak gerekir:

Suya tayanup od ölçerme nûş idüp bâde
Şu hâk olanları gör virme 'ömrüñi bâde (116/13)

Varlık unsurlarının biribirine muhalifliği, birlikte oluşturdukları çeşitli varlıkların keyfiyetlerini değiştirmede de ortaya çıkar. Güz yeli, nebatı od gibi yakar, kimini toprağa bırakır, kimini suda sürükler. Aşağıdaki beyitte bu durum ifade edilmektedir:

Eser güz yilleri çıkdı nebâtı od bigi yakdı
Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldı (34/13)

Dört unsurun birbirine muhalif olmaları sebebiyle "ten binası" yeterince sağlam değildir. Bu yüzden insan bu maddî varlığa lüzumundan fazla değer vermemelidir;

Od su yil toprak muhâlif durdı biri birine
Buñlaruñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi (131/12)

Anâsır-ı Erba'a'nın özellikle toprak ve su gibi iki unsuru maddî varlıkların esasını teşkil eder. Fakat bunlarla vücut bulmuş olan nesneler muhkem olmaz. Şâir bu görüşünü "Giçer şol nesnenüñ aslı ki toprakdan sudan oldı" (34/16) mısrasıyla ifade eder.

Fenâ makamlarına ermek isteyen âşık dört unsurla ifade edilen bazı halleri yaşamak zorundadır. Bunlardan yel ölüme, su tevbeye, toprak miskinliğe ve od aşka karşılık olarak kullanılmıştır:

Mevt yili esmezdin öndin tevbe suyında yunup
Meskenet topragı içre 'ışk odına yanmaduñ (82/12)

Şâir dört unsuru, sâlikin macerası ile ilgili değişik hallerin sembolleri olarak kullanılır:

Nîçe bu odlara yanup topraklara düşsem sınup
Yiller gibi dün gün esüp sular gibi çaglayayın (111/3)

Bir beyitte od, cehennem ateşiyle bağlantılı olarak ele alınmış, dört unsurdan geri kalanları yine tasavvufî mahiyetleri ile ifade edilmişlerdir. Ateşe yanmak istemeyenler, hava(nefs) ile ilgili olan kötü huylarından kurtulmalıdırlar. Toprak insanların ayakları altındadır. Bu yönüyle gurur ve kibirden uzak olma halini (tevazu) sembolize eder. Su, temizleyicilik yönüyle tevbe ile aynı fonksiyonu üstlenir:

Oda yanmakdan kaçan yil kovmaya
Toprag olup tevbe suyında yuna(38/13)

Nîçe bir od ölçerüp yil kovasın
Topraga tapup suya tayanasın (107/9)

Yaratılış sırasında "Nûr-ı Muhammedî" Allah'ın haşmetli nazarı karşısında terlemiş, onun terinden denizler, köpüğünden felekler, ondan sonra da Anâsır-ı Erba'a yaratılmıştır. Şâir çoğu kez muhkem saymadığı Anâsır-ı Erba'a'yı bu yönüyle zaman zaman yüceltir. Dört unsura kutsiyet izafe edilen bir beyitte, şâir, bunları vesile kılarak bağışlanma dilemektedir.

Gök ü yir ü ay u güneş hakkıçün
Âb u hâk ü bâd u âteş hakkıçün (7/141)

10. Kendini (Nefsini) Bilmek

Tasavvufun mahiyetini ve islami esaslarını dile getiren kaynakların birçoğunda , insanın Tanrı'yı tanıması için kendisini tanımasının şart olduğu görüşüne yer verilir. Bunun kaynağı "Nefsini bilen Rabb'ini bilir" mealindeki bir hadistir. (**bkz.** Hadisler) Anadolu Türk Sûfilerinin eserlerinde de bu

hadis iktibas veya telmihlerle sıkça kullanılmıştır. İnsan bütün âlemin bir küçük örneğidir.[484]

Aynı hadis, Dîvân'da bir beyitte meal ve kısmî iktibas yoluyla geçmektedir:

Nefsüñi bil kim bilesin Rabbüñi
Nitekim buyurdı Nebî (Men 'aref) (76/7)

Sülûk esnasında, aşığın değişik makamlarda seyr etmesi sırasında bazen "kendini bilmek"ten uzaklaştığı olur. Bu durumda, cehle düştüğü için ne kendisini ne de başkasını bilir:

Bir nefes cehlile ne kendüyi ne gayrı bilen
Bir nefes 'ilmile her nesnenüñ âgâhı göñül (89/39)

11. 'Akıl (Ög, Us) ve Akılla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Akıl Kavramı

Kemâl Ümmî, insanın maddî ve manevî yapısıyla ilgili olarak dört unsuru genellikle birlikte anmaktadır. Bunlar akıl, can, nefis ve tendir. Akılla can müsbet, nefisle ten menfi unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Özellikle akıl nefse, can da tene karşı bir mücadele içindedir. Can, çoğu kez gönülle özdeşleştirilir.

Dîvân'da akıl kelimesiyle birlikte "ög ve us" kelimeleri de kullanılır ve Hz. Süleyman aklın temsilcisi olarak sunulur. (91/16)

Kemâl Ümmî, aklı tefrik etmekle birlikte genel olarak müsbet[485] bir şekilde ele almaktadır. Aslında aklın , akl-ı maaş ve akl-ı maad olmak üzere iki şekli vardır. Akl-ı maaş, dünyevî, akl-ı maad ise uhrevî âlemle ilgilidir. Şâir çoğunlukla nefsin karşısına çıkan ve ona karşı koyan maad aklı dile getirir. Dolayısı ile "imânî akıl" diyebileceğimiz bir akıl anlayışına sahiptir.

---

484 Kaygusuz Abdal bu görüşü "Bu âdem nüsha-i cümle 'âlemdür" mısrası ile özetler. bkz. Güzel, KA., s. 271.

485 Yapılan bazı araştırmalar Yunus Emre'nin, aklı daha ziyade menfi bir yaklaşımla değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu konuda Yunus'la Kemâl Ümmî'nin birbirlerinden uzaklaştıkları görülmektedir. bkz. Tatçı, YED-I, s. 291 vd.

İnsanın üstünlüğü aklı dolayısıyladır. Asıl maksat kâmil akla ulaşmaktır. (12/12) Akıl insanı Hakk'a iletir. (41/14) Akla uyan insan meleklerden üstün olur. Şâir bu görüşünü "Akla uy tâ kim melekden giçesin insâniken" (109/27) mısrasıyla ifade eder. Akla uyanlar Tanrı'nın rahmetine kavuşur. (56/13) Akıllı kimseler faydalıyı zararlıdan, hayrı şerden seçebilir, Sübhân'a bağlı iken Şeytan nefse kul olmazlar. (109/8)

Şâir, üslubuna hakim olan didaktizim sebebiyle sıkça uyarılarda bulunur: "Ögüñi dir (aklını toparla)" diyerek sık sık ölümü, dünyanın fâniliğini hatırlatır:

Ögüñce buñca ölenler ne resme cân virdi
Bak imdi 'âkiliseñ kork 'ibret al bayıl (90/8)

Akla uyanlar Hakk'a hak der. (82/9) Hakk'ı batıldan seçmek, aklın gönül gözünü açmasıyla mümkündür. İhlassız kimseler akıl ve can yolunda gözsüz (92/7), akla karşı serkeş (başçeken, isyancı)tirler. (93/3)

Hakk'ı bâtıldan kaçan fark idesin
'Aklile göñül gözin çün açmaduñ (81/6)

Akıllı kişiler varlıklarını yok sayarlar. Çünkü bu başlangıçta hazine gibi görünen herşeyin sonunda bir yoksulluk vardır. (130/7) "Yazuk yükleri" insanın akıl ve bilgisini şaşırtır. (1/54) Akıl ve "bilü" sahipleri dünyaya bağlanmazlar. (139/2) Sabrın tadını nefsine tattırıp kebap ve mezenin lezzetini terk ederler. (112/11) Aklını nefsi üzerine hükümran kılan âlem pehlivanı olur. (58/10)

b. Akılla İlgili Benzetmeler

ba. Süleyman, Esîr, Şâh

Kemâl Ümmî, Süleyman Peygamber'i aklın sembolü olarak algılar ve aklı ona benzetir:

Cehdile nefsüñ divin öldürmege
'Akluñı eyle Süleymân tevbe kıl (91/16)

Akıl ve nefis mücadelesinde tâlibin gayreti, akıldan yanadır. Maksadı, aklı nefse esir etmeden, nefs üzerine aklı hükümran kılmaktır:

Niçe nefse 'aklı kılasın esîr
Nişe 'aklı nefs üzre şâh itmedüñ (80/7)

bb. Kal'a, Leşker

Olumsuz iki unsur olan nefis ve Şeytan'a karşı olumlu iki unsur olarak can ve akıl daima mücadele verirler. Bir beyitte akıl ve can bir kaleye teşbih edilmekte, nefis ve Şeytan'ın bu kaleyi yıkmak için hazırlık yaptıkları ifade edilmektedir. (128/1)

"Bu 'aklum leşkerin nefsüm çerisi sıdı" (97/6) diyerek zaman zaman nefsin akla galebe çaldığını, aklın ordularını basıp kırdığını belirtir.

bc. Şîr-gîr

Nefisle akıl arasındaki bu mücadelede aklını nefis aslanını tutacak kadar kuvvetli kılan (burada bir aslan terbiyecisinin kastedildiğini söyleyebiliriz) kimseler bahtlı kimseler olarak değerlendirilir:

Başladı nefsüm çerisi sır bu 'aklum leşkerin
Bahtulu oldur ki 'aklın nefse şîr-gîr eyledi (128/2)

bç. Dost

Akıl çoğu kez teşhis edilerek, kişiden ayrı biriyimiş gibi kendinden söz edilir. Akl-ı maaş ile akl-ı maad arasında kararsız bir vaziyette olan sâlik, iyiyi kötüden, Hakk'ı bâtıldan ayıramaz. Ne aklıyla dost, ne nefsiyle düşman olduğu bellidir. Dostluk ancak dostlar arasında söz konusu olabileceğinden, şâirin aklı dosta benzettiğini söyleyebiliriz:

Ne bellü hak işe cüstem ne bellü bâtıla süstem
Ne bellü 'aklile dostam ne bellü nefse ag-yâram (12/11)

12. Cân Ve Canla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Cân Unsuru

Can, mahiyeti bakımından Mutlak Cevher'e en yakın bir unsurdur. Dîvân'da çoğu kez teşhis edilerek kullanılır. Kemâl Ümmî, ölümle, canın aslına kavuştuğunu söyleyerek canın Tanrı'dan[486] olduğunu ifade eder:

Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir nice merdân alur gider (56/8)

Allah Arşı, Ferşi, insanı ve cân kavmini yarattıktan sonra insandaki akıl, nefis, cisim ve canı düzenlemiştir:

Yaratduñ 'Arş u Ferş ü ins ü cânı
Düzetdüñ 'akl u nefs cism ü canı (1/4)

Bu yaratılan dört unsurdan akıl nefse, can cisme muhalifdir. Birbirlerine murakabe ederler. İnsan için aslolan akıl ve cânı, nefis ve cisim (ten) üzerine galib getirmektir:

'Akl u cânı nefs ü tenden cehdile gâlib kılan
Pehlüvân-ı 'âlem oldur Rüstem-i Zâl'i n'ider (58/10)

Baharda cana, kudret nefesinden haber gelir: "Kudret nefesinden yine câna haber oldı" mısrası bu telakkiyi ifade eder. (33/1) Tanrı'yı candan zikretmek (122/2), bütün uzuvlar canla hareketli iken yola girip menzile ermek (1/9/17) gerekir. Yalancı âşıklar maşukları yolunda tenlerine kıyamadıkları için canlarına da kıyamazlar. (130/16) O'nun yolunda mal ve mülkün terki kolaydır ama gerekli olan cana ve başa kıymaktır:

Seheldür mâl ü mülküñ terki yolda
Gerek kim câna vü başa kıyasın (100/13)

Âşıklar canan isteyerek canlarını terk etmelidirler. (43/1) İnsanın canıyla barışabilmesi için işi nefisle savaş olmalıdır. (115/11) Kişi ten

---

486 Kaygusuz Abdal da aynı düşünceyi ifade eder:
Sen cân olurdun bu cümle eşyâ ten
Nûruna mevcûd olurdı ten ü cân
Güzel, KA, s.278.

muradını bırakıp cana uymalıdır. Çünkü ölüm geldiğinde ten ölür fakat can ölümsüzdür. (41/9) Ten üzerine galebe çalabilmesi ve bâkî diri kalabilmesi için canın hastalıklarından kurtulması gerekir. Âşık bunun için canına ilaç istemelidir. (46/16)

Sabırla canını besleyenler dört ayaklı hayvanlar gibi nefislerini beslememiş olurlar. (40/7) Canını sevenler, aslı toprak olan cismi bırakmalıdırlar. (112/1) Kişi can gıdasından değil, ten gıdasından kesmelidir. (81/3) Yoksa nefis canı basmış, teni semirtmiş olur. (87/22) Tenini besleyenler, canını incitir. Bu düşünce "İ şehvet ovasında ten besleyüben cân inciden" (104/10) mısrasında ifade edilir. Teni semirtmek, cana eziyet etmektir:

Cânına cevr idüp tenini semriden kişi
Ol mâr u mûr u 'akrebe biryân alur gider (56/12)

Can gözü, Can kulağı, Can göğü

Gaflette olanlar nefis ve cismin elinde cömert, akıl ve canın yolunda gözsüzdürler. (92/7) Tabiata can gözüyle bakanlar mevsimlerin, Allah'ın lütuf ve kahrına işaret ettiklerini görürler. (31/1) Bekâ ve fenâyı birbirinden ayırabilirler. (63/1) Can gözü, gönül gözü gibi açık olduğu takdirde eşyanın hakikati kavranabilir. Yusuf'un yüzüne can gözüyle bakan Zeliha'nın gördüğünü başka kimse görememiştir. (**bkz.** Yusuf Peygamber) Yine can gözüyle Hz. Peygamber'e bakan Bilal'in gördüğünü, Peygamber'in amcası olan Ebu Leheb görememiştir:

Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzinde gördügin Bilâl (86/26)

Evliyânın nasihatlerini duymayanların kulaklarını gaflet, bir pamuk gibi tıkamıştır. Evliyâ sırlarını anlamak için bunun çıkarılması gerekmektedir:

Gel bu gaflet panbugını cân kulagından çıkar
Tâ ki ma'nîsin tuyasın evliyâ esrârınuñ (85/9)

Candan söylenen sözler kalbe etki edebilir. Bunun için de kişinin önce kendine sözünün geçmesi gerekir. (126/13) Can, insana Allah'ın verdiği bir emanettir ve bir gün geri alınacaktır. (114/4) Gönül kararınca can dünyada karar etmez. (46/8) Dünyaya mübtela olan can, ahiret için hazırlık yapamaz. (77/2) Son nefeste canın yoldaş ve koldaşı, din ile imandır. (47/35)

b. Canla İlgili Benzetmeler

ba. Çemen

Can, gönülle birlikte yeşillik bir alan olarak değerlendirilir. Verimliliği dolayısıyla burada Kelime-i Tevhid'in mecazi meyveleri biter:

Bu cân u dil çemeninde bittübdürür solmaz
Hemîşe tâze vü ter Lâ ilâhe ille'llah (4/101)

bb. Kuşca Cân, Konuk

Can, bir gün uçarak aslına kavuşacağı telakkisiyle çoğu kez bir kuşa benzetilir. Aslında Dîvân'da canla ilgili benzetmelerin çoğunu kuşlar teşkil eder.Ten bir kafes, can onun içinde her an uçmaya hazır bir kuştur. (126/3) Bir beyitte de konuk olan bir kuş olarak ifade edilmiştir:

Hoş tut bu kuşca cânuñı kim bir konuk durur
Çün bu kafesde bakî degül lâ-cerem uçar (48/9)

bc. Humâ

Canın asıl mekânı göktedir. Bir beyitte, ten, çöplükte zaman geçiren bir tavuğa, can ise göğe yükselmesi gereken bir humâ'ya benzetilir:

Ten tavugı birlikte çöplükde kalup
Cân humâsı birle göge uçmaduñ (81/2)

bç. Tûtî

Âlem-i Bekâ şekeristân, can ona ulaşmayı isteyen bir papağandır. Şekeristan'a ulaşmayı düşünen sâlik nefsin arzularından kurtulmalıdır:

Cân tûtîsine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ gurâbı cîfe sever ol gurâbı ko (112/5)

bd. Arslan

Hırs, tenin arzularına uyarak gönüldeki aşkın üzerine saldırıp onu alt etmek ister. Can, bir arslan gibi imdada yetişerek hırsı tahrik eden tene karşı gücünü kullanır:

Hırs itin 'ışk üzre gâlib kılmagıl
Cânı kıl cism üzre arslan tevbe kıl (91/47)

be. Kurbân

Dîvân'da, asıl vatanına dönecek olan insanın Tanrı'ya hediye götürmesi fikri yaygın olarak işlenmektedir. Gerçek âşıklar bir değil, yüz tane can ve başları da olsa hepsini Tanrı'ya kurban ederler:

Şâha yüz cân u başuñ varısa kurbân idüben
Yüz urup kapusına tapusına yara göñül (89/6)

bf. Kal'a

İnsanın manevi dünyasındaki kavgada işbirliği yapan nefis ve Şeytan, akıl ve canın birlikte oluşturdukları kaleyi yıkmak isterler:

Î dirîgâ nefsüm İblîs'ile el bir eyledi
'Âkl u cânum kal'asın yıkmaga tedbîr eyledi (128/1)

bg. Sipâhî

Ten ve şehvet askeri, gönlün üzerine saldırarak onu teslim almak ister. Gönül bir hükümdar, can da onun korunmasıyla görevli atlı bir askerdir:

Ten ü şehvetüñ leşkerüñ sınaga
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedüñ (80/8)

bğ. Tuhfe

Âşıklar maşukuna giderken armağanlar götürürler. Can ve başı kurban etmek iyi bir armağan götürmek demek değildir:

Meger bir arı göñül iltesin aña yohsa
Hakîr tuhfedürür ol işikde cânıla baş (74/19)

Şâir, mürşidi Hoca 'Alî'nin yolunda can ve gönlünün bir tuhfe olduğunu söyler. (24/22)

13. Vücûd (Cism, Ten) ve Vücûdla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Vücûd Kavramı

Dîvân'da vücutla ilgili olarak en çok "ten ve cism" kelimeleri kullanılmaktadır. Tanrı insanı topraktan yaratmış, onda akıl, nefis, cân ve cismi düzenlemiştir. (1/4)

Çü toprakdan yaradıldı tenümüz
Girü toprag olur (el hükmü li'llah) (114/5)

İnsan vücudu bâkî değildir. Çevresine ibretle bakan insan nice uluların tenlerinin toprağa, yapıya ve sıvaya karıştığını görür. (117/6) Aslı toprak ve sudan olan nesnelerin hepsi fânîdir. Vücut da bu unsurlardan oluştuğu için o da bir gün yok olacaktır. (34/16)

Kemâl Ümmî'nin manzumelerinde vücut sürekli olarak beslenmesi, muradının verilmesi yönleriyle olumsuz bir şekilde ele alınır ve kişinin bunlardan kurtulması gerektiği vurgulanır. Kişi akıl ve canını nefis ve tenin arzularına galip kılmalıdır. (58/10)

"Ten beslemek" boşuna bir iştir. Kebaplar yedirip, güzel içecekler içirseniz, ipeklere sarsanız faydasızdır. (69/4) "Ten muradı" terk edilmeli (41/9), tenin gıdası sürekli azaltılmalı (81/3), hastalıklarına ilaç aranmamalıdır. (46/16) Tenini semirtenlerin hayrı azalır, şerri çoğalır. (87/22) Onu ne kadar güzel yiyeceklerle beslerseniz besleyin, bir gün kabirdeki mahluklara yiyecek olacak, kişiye bir faydası dokunmayacaktır. (56/12)

Bal u yag u çürb ü şîrîn birle beslersin teni
Nişe añmazsın şunı kim mâr u mûra ola lût (41/8)

Gerçek âşıklar Tanrı'ya canlarını verecek kadar onu sevenlerdir. Ancak bunun için önce tenlerine kıymaları gerekir:

'Âşık mıdur ol kimse ki ma'şûkı yolında
Tenine kıyamaz nite cânına kıyası (130/16)

Yalancı âşıklar cisimlerinin muradını vermede oldukça cömerttirler. (92/7) Onlar şehvet ovasında ten beslerler. (104/10)

b. Vücûdla İlgili Benzetmeler

ba. Mülk , Şehir , Demür Kal'a

İnsan bir sultan, vücut onun mülküdür. Bu mülkü kendisine veren Dost'un hoşuna gidecek ibadetleri yapmalı, Şeytanı sevindirecek davranışlardan kaçınmalıdır:

Dostı şâz eyle velî kıl düşmeni hôr u hacîl
'Adl ü dâd eyle vücûduñ mülkine sultânıken (109/2)

Vücut, içinde akıl ve nefis ordularının çarpıştığı bir şehirdir. Nefis çerisi galip gelince vücut şehrinde büyük bir zulüm uygular:

Bu 'aklum leşkerin nefsüm çerisi
Sıdı şehrüm harâb oldı zulümden (97/6)

Vücut, saldırılara dayanıklılığı bakımından bir demir kale gibi de olsa ecel topu onu yıkıp un ufak eder:

Ne deñlü demür kal'a gibi berk olur iseñ
Âhir bir ecel topı seni dahı uvada (117/5)

bb. Kafes, Binâ , Od, Su, Yil(Yel), Toprak- Türâb, Harâb, Kalıb

Can, her an uçmaya hazır bir konuk kuş (48/9), vücut ise onun içinde durduğu bir kafestir.

Boşladı kahşadı çü ten kafesi
Tut ki cânuñ kuşı bugün uçdı (126/3)

Varlıkların aslı dört unsurdan oluşmuştur. (**bkz.** Anâsır-ı Erba'a) İnsan vücudunda da bir varlık olarak bu unsurlar vardır. Ancak bu unsurlar keyfiyetleri itibariyle daima birbirine muhaliftirler. Bu yüzden bir binaya benzetilen ten dayanıklı bir yapıya sahip değildir:

Od su yil toprak muhâlif durdı biri birine
Buñlaruñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi (131/12)

Tenin asıl maddesi topraktır. Topraktan yapılan binalar zamanla yıkılır, harab olur. Bâkî mülk isteyenler bu harabeyi bırakmalıdırlar:

İ cân seven cihânda bu cism-i türâbı ko
Ol bâki mülki ister iseñ bu harâbı ko (112/1)

Vücut canla dolu bir kalıptır. (109/17) Bu özelliğini kaybetmeden kişi, bütün uzuvlarını ibadete yöneltmelidir.

be. Tavuk

Ten, sürekli olarak nefisle ilgili ihtiyaçlarını gidermek için çaba sarfeder. Kemâl Ümmî, teni bu yönüyle, çöplükte sürekli birşeyler arayan tavuğa benzetir. Çünkü tavuk çöplükte ne bulursa yer:

Ten tavugı birle çöplükde kalup
Cân hümâsı birle göge uçmaduñ (81/2)

14. Nefis (benlik)

a. Genel Olarak Nefis Kavramı

İnsandaki bütün kötü huyların ve çirkin hareketlerin kaynağı[497] nefistir. Dîvân'da nefisten başka aynı anlamda "benlik, varlık" kelimeleri de kullanılır.

Kemâl Ümmî, nefsi girdiği olumsuz hallerden dolayı sürekli aşağılar. Onu Şeytan'ın yoldaşı ve işbirlikçisi olarak değerlendirir. Nefis, bir çok kere "Şeytan ve hevâ" ile birlikte ele alınır.

Tanrı, insandaki akıl, can ve cisimle birlikte nefsi de düzenlemiştir. (1/4) Aslında nefs, ruhun bir fonksiyonu, onun en alt mertebesidir. Kaynağı Nefs-i Küllî (Allah'a ait nefs) olmasına rağmen, insandaki tezahürü çoğu kez kişiyi yoldan çıkarıcı ve asî kılıcıdır. Bu yönüyle tasavvufta nefis, sürekli uğraşılması gereken bir meleke durumundadır. Bütün mutasavvıflar onu aşağılamışlar, akıl ve canın, nefis üzerinde galip olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Nefsin en aşağı şekli nefs-i emmâredir. Bu yönüyle mutasavvıflar onu yedi başlı bir ejderhaya benzetirler.[498] Şâir bir beytinde nefs-i emmârenin ezeldeki (**bkz.** Elest Meclisi) ahdini bozdurduğunu söyler:

---

[497] Baltacı, TL, s. 129.

Ne 'ilmüm var ne hod zühdüm ne hilmüm var ne hod cehdüm
Ki her dem sıdurur 'ahdüm baña bu nefs-i emmârem (12/9)

Nefsi doyurmak için kavgaya gerek yoktur. "Çü nefse kandayısa bulunur bir etmek aş" (74/12) mısrasında bu düşünce dile getirilir. Nefis insanı "Yâr katı"ndan ayırıp uzaklaştırır. (45/19) Nefse uymak, onun muradını vermek, bir yönüyle ruhla ilgili olan nefse zulm etmektir. Şâir bu zulmü "yagı Tatar"ın yaptığı zulme benzetir:

Nefsüñe şol zulmı kim sen işledüñ
Kimseye hiç yagı Tatar itmedi (129/2)

Gerçekte tasavvuf, tamamiyle nefsin terbiye ve tezkiye edilmesinden ibarettir. Nefis terbiyesi, nefsin muradını vermemekle olur. Ne kadar versen hiç doydum demez. Öyle hırslıdır ki Acem ülkesi de, Hindistan malı da onu doyuramaz. (47/32) Kaldı ki nefsin muradını vermek uyuyan düşmanın yüzüne su serpmektir:

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine su sepersin (105/6)

Nefisle mücadele, Dîvân'da ağırlıklı bir yer tutar. Birçok mutasavvıfta olduğu gibi Kemâl Ümmî'de de bu "Ekber Cihâd"dır:

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Ki ol ekber cihâd u gey akındur (57/3)

Cihâd-ı ekbere kasduñ varısa i derviş
Hemîşe nefsüñile kılı gör gazâ vü kıtâl (87/10)

Nefsi terbiye edici amellerin en etkilisi Kelime-i Tevhid'dir. (4/134) O, düşman nefsin üzerinde sâliki "mü'eyyid ü mansûr" kılar. (4/63) Mal ve nefis hac ve zekâtla temizlenir. (121/1)

Marifet ehli olanlar imanın tadını tadıp, nefsani arzu ve isteklerin lezzetine kanmazlar:

---

[488] "Meşâyih buyurur: Nefs-i Emmâre yidi başlu ejderhâdur ki altı sıfat ile kâyimdür: .... buhl, hırs, celd, şerr, hased, gazab" Yavuzer, Hayati, Şeyh İlâhî'nin Esrâr-nâme'si, Gazi Üniv. SBE, Ank., 1988 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], s.56.

Ger ehl-i ma'rifet îmânı tadını tada
Gerek ki kalmaya nefsânî lezzet ü tada (116/8)

İnsan nefsine uyduğunda sahip olduğu bütün manevi hasletlerini ziyan etmiş, ömür sermayesini lüzumsuz yere harcamış (46/7), hırs, hased, nefs ve heva kesb etmiştir. (11/12) Kemâl Ümmî, bundan dolayı "El-amân bu nefsüm elinden...." (10/10)diyerek feryat edip Allah'a sığınır, ondan yardım ve bağışlanma diler.

Nefse uyanlar, boyunlarına gaflet ipini takmış olurlar. (77/15) Gafletteki insanın nefsi "Yol" u bırakıp gûl (hortlak, Şeytan)"e uyar. (1/42) Yakını ırak eyler, fakat şekden yakîni seçemez. İhtiyarladığı halde hâlâ dünya güzel ve güzelliklerinin peşinde koşar:

Irag eyler bize her dem yakını
Temîz eyleyimez şekden yakîni (1/43)

Büküldi diz ü bil çöngeldi göz el
Girü gözledügümüz görk ü gözel (1/74)

Gafiller önlerindeki sülûk yolunda azıksızdırlar ve hevesleri nefsani havadadır. (117/1) Gaflet ve isyanda olan kişinin işi nefis ve Şeytan işidir:

Ne yol gözler ne hod ögüd işidür
Ki her dem nefsile Şeytân işidür (1/44)

Kişi, kendini beğ olarak görüyorsa neden nefis ve Şeytan'a kulluk etmektedir? (47/13) Akıl ve cana bağlanmayan nefis kişiyi harama yöneltir. (11/9) Gafletle nefse uyanlar bundan tevbe etmelidirler. (91/1) Nefs; can, gönül ve aklın azılı düşmanıdır. En büyük yönlendiricisi Şeytan, önemli destekçilerinden biri tendir. Şeytan sürekli telkinleriyle nefsi yoldan çıkarır, nefs sahibini halka karşı kin tutan bir kin-dâr yapar:

Meger kim İblis-i hod-bîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kin tutaram şöyle kîn-dâram (12/31)

Şâir her fırsatta nefsin canı bastığını dile getirir. Bu durumda kişinin hayrı azalır, kötülük ve sapkınlığı artar:

Basıldı nefsüñe cânuñ tenüñi semirtdüñ
Dükendi kalmadı hayruñ çogaldı şerr ü zalâl (87/22)

Nefis terbiyesinden maksat, nefsin tamamen öldürülmesidir. Bunun için sıkça tenbihlerde bulunan şâir kendini de bu tenbihlerinin muhatabı sayar:

Kemâl Ümmî sen evvel nefsüñ öldür
Dahı ayrukları bu yola kındur (57/9)

b. Nefisle İlgili Benzetmeler

ba. Hayvân, Ejderhâ, Div, İt, Şîr, Kuş, Baykuş, Gurâb

Nefsin muradını vermek, onu ten gıdaları ile beslemektir. Bu yüzden nefis, sürekli olarak otlatılan bir hayvan gibi telakki edilir. (40/7)

Akla uyanlar melekten üstün olurken, nefse uyanlar hayvana yaklaşırlar. "Nefse uyma kim dönersin girü hayvândan yaña" (109/27) ve "Niçe bu hayvân nefsi sen otarasın otarasın" (104/10) mısralarında bu görüş dile getirilir. Nefsin hayvana benzetildiği yerlerde nefis gıdaları da hayvan yiyeceği olan "'alaf'a benzetilir:

Ma'rifeti rûhuña idin gıdâ
Azma uyup nefsüñe az vir 'alef (76/4)

Nefisle ilgili benzetmeler içinde tasavvufi derinliği en çok olanı ejderhadır. Nefsin yedi şekli, mecazen yedi başlı ejderha olarak dile getirilir.[489]

Nefs ejderhâsına olduk zebûn
N'eylesüñ bu müşede şir ü rûbâh (18/9)

Hz. Süleyman ile dev arasında geçen kıssaya telmihle bir beyitte akıl Süleymân'a, nefis deve benzetilir:

Cehdile nefsüñ divin öldürmege
'Akluñı eyle Süleymân tevbe kıl (91/16)

Köpek, kendisine yiyecek verenlere karşı son derece sadıktır. Nefis, bu yönüyle sadece karnını doyurmayı düşünen bir ite benzetilmektedir:

---

[489] bkz. Yavuzer, **Şeyh İlâhî'nin Esrâr-nâme'si**, s. 56.

Özümüz süst evet özümüz iti
Ki halk azarlar uş nefsümüz iti (1/97)

Bir çok hususiyetleri olan insanın nefs itine zebun olması şâire göre düşündürücüdür:

Bu it nefse n'içün böyle zebûnsın
'Aceb sen bunça kuvvet zôr içinde (118/4)

Dîvân'da nefis, gücü yönüyle bir aslana, akıl da muhtemelen bir aslan terbiyecisine benzetilmiştir. Şâir bu benzetmeyi "Bahtulu oldur ki 'aklın nefse şîr-gîr eyledi" (128/2) mısrasında ortaya koyar.

Bir beyitte şâir kendisinin "evkâr (kuş yuvası)" olduğunu ve içinde nefsini barındırdığını ima ederek nefsi istiare ile kuşa benzetir:

Hudâvendâ güneh kâram ki nefs elinde evkâram
Za'îfem 'âcizem zâram ne kılam çâr u nâçâram (12/1)

Nefis bazen dünya denen viraneden geçemeyen bir baykuşa, yalnız makbul olmayan yiyecekler peşinde koşan bir kargaya benzetilir:

Her nefes cânum hümâsı lâ-mekân seyrin urur
Gerçi nefsüm baykuşı giçmedi bu vîrâneden (99/2)

Cân tûtîsine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ gurâbı cîfe sever ol gurâbı ko (112/5)

bb. İl, Çeri, Ok, Yay, Şem'

Dünya, anasır-ı erbaadan müteşekkil nefis ilidir. Kişi için asıl olan ise can ve gönül âlemine vasıl olmaktır. Bu yüzden nefis ilini terk etmelidir:

Tur 'ışkıla o cân u göñül 'âlemine gir
Bu nefs ilinde od u yil ü hâk ü âbı ko (112/2)

Akıl ve nefis arasındaki mücadelede, her ikisinin leşker ve çerisi biribirine galebe çalmaya uğraşır. Bu mücadelede nefis çerisi bazen üstünlük sağlar. Şâir bunu "Başladı nefsüm çerisi sır bu 'aklum leşkerin" (128/2) mısrasında ifade eder.

Can ve nefis arasındaki mücadelede de nefsin okları canı yaralar. "Cānumı mecrūh kıldı zahmı nefs oklarınuñ" (10/16) mısrası bu durumu ifade eder. Diğer bir beyitte nefis ve kibir bir yay olarak düşünülür. Şâir burada Tanrı'ya yalvararak nefis ve kibir yayını kırmasını diler. (1/92)

Bir beyitte nefis, insanın kendisine pervâne olması dolayısıyla şehvetle birlikte Şem'e benzetilir:

Nefs ü şehvet şem'ine karşu müdām
Arzu vü cem'inde çün pervānesin (107/5)

bc. Şeytân, Ag-yâr, 'Adû, Düşmân, Ser-keş, 'Âsî, Zâlim, Harâmî, Ugru

Dîvân'da nefis ve Şeytan genellikle birlikte anılmaktadırlar. Nefsin en büyük yardımcısı Şeytândır. Ayrıca nefis, iman etme noktasında ezelî bir zaafı olan Şeytan'la büyük bir benzerlik içindedir. (**bkz.** Şeytan) Şâir bir mısrasında "Nefs-i Şeytân'a kul olma bende-i Sübhân'iken" (109/8) diyerek nefsini Şeytan'a benzetmektedir.

"Ag-yâr, 'adû, düşmân, 'âsî" olarak değerlendirilen nefis, bu sıfatları çoğu kez Şeytan'la paylaşır. Tanrı rahmet kılarsa ag-yâr melul olur:

Bize rahm it kıl gīr ü yārı
Kıl ag-yārı melūl it şāz yārı (1/57)

Düşman kelimesi, Dîvân'da ençok Nefis ve Şeytan için kullanılmaktadır. Aşığın en büyük düşmanı nefistir. Bundan kurtulmak için onun boynunu tevbe kılıcı ile vurmak gerekir:

Çapuñuz tevbe kılıcı birle nefsüñ boynını
Zīra yokdur andan artuk yapışacak sapuñuz (70/5)

Nefis ateşte yandığı halde yola gelmemiştir. Ancak aç bırakıldığında Rabbini bilmiştir. Nefis düşmanını yola getirmek isteyen âşık, sabır, perhiz ve riyâzet kılıcı ile onun belini biçmelidir:

Sabr u perhīz ü riyāzet kılıcın
Çeküben nefsüñ bilini biçmedüñ (81/10)

Can, yakasını Şeytan ve nefis gibi iki düşmana kaptırmıştır. Sâlik Tanrı'dan kurtuluşu için yardım diler:

N'ola bu zahme bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın (1/48)

'Adu nefs ü Şeytân elinden kaçup
Saña Dost işigin penâh itmedüñ (80/90)

Nefis kendisine verilen öğütleri dinlemez, batıl işten geçmez. Daima ser-keş ve asidir. Gönlün emrinde olmaz, aksine âşıkın gönlünü kendine uydurur. (128/13) Böylece âşıkın yüzünü Hak katında "kir eyler":

Niçe kim virdüm nasîhat bâtıl işden giçmedi
'Âsi olup Hak katuñda yüzümi kir eyledi (128/4)

Nefis sürekli olarak can ve gönle eziyet eden bir zalimdir. Âşık, "Bu zâlim nefs elinden âh u feryâd" (13/4) eder.

Nefsin çok çeşitli tezahürleri vardır. Bunlardan en belirgin olanı kan içmeye doymayan bir "yol urucu" olmasıdır ki asıl "harâmî"lik ve "ugru"luk budur. Diğer yandan nefsin harami oluşu haram yemeye meyilli olması ile ilgilidir:

Yir ü içer harâmı kana kana
Ya kaçan bu harâmî kana kana (1/96)

Dirigâ nefsümüz oldı harâmî
Helâlden tallurak yiriz harâmı (134/1)

Sâlik nefsin muradını vermeyerek bu nefs uğrusunu kahr ipiyle asar:

Bu nefs ugruların tut bagla bir bir
Oları kahr ipile as gitsün (103/3)

bç. Kâfir,

Nefis terbiyesi büyük gazadır. Bilindiği gibi gaza kâfire karşı yapılır. Bir beyitte şâir nefsi, açık istiare ile kafire benzetir:

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Niçe mü'minlerüñ boynın çaparsın (105/5)

C. ELEST MECLİSİ

Allah, ruhlar âlemini yarattığı zaman, bütün ruhlara hitap ederek "Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)" diye sorunca, ruhlar "Belâ (Evet, sen bizim Rabbimizsin)" dediler.[490] Bu, mutasavvıflar arasında bir "'ahd" olarak değerlendirilir. Kendini bilip, ibadet etsinler diye yarattığı insanları yeryüzüne indiren Allah, onların bu sözlerini tutmalarını beklemektedir. Toplanan bu ruhların oluşturduğu meclise "Bezm-i Elest" adı verilir.

Kemâl Ümmî, bu mecliste verilen sözü sık sık hatırlatarak, ahdine vefalı olması gerektiğini hem kendine, hem de başkalarına öğütler:

Eger belî didüñise Elest vaktinde
Di eyle 'ahde vefâ Lâ ilâhe ille'llah (4/30)

Ezel meclisinde ruhlar Cemâlu'llah'ı görmüşler, İlahi aşk şarabını saki olan Hz. Muhammed'in elinden içmişler, mest olmuşlardır:

Ol kadehden kim ezel vaktinde ervâh oldı mest
Mustafâ ol pâdişâhuñ meclisinde sâkidür (2/9)

O mecliste nebiler, veliler ve sûfîler de içilen sağraktan mest ve hayran kalmışlardır:

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur (2/10)

Ruhlar Elest Meclisi'nde, Tanrı'nın hitabına olumlu ve olumsuz cevap vermiş olmalarına göre, iki gruba ayrılmışlardır. Tanrı hitabına "Belâ" diye cevap verenlerin gönlüne ezel kalemi Kelime-i Tevhid'i yazmıştır:

Sofi ucı kim yuyar anuñ ki göñli levhinde
Yaza ezel kalemi Lâ ilâhe ille'llah (4/157)

---

[490] Pala, DŞS, s. 85.

Olumsuz cevap verenlerin gözleri ve kulakları ezelden beri kör ve sağırdır:

Veyl-i ahedi ol katı gönüllere kim ol
Gözi vü kulagı ezeli kör ü ker oldı (33/10)

Ç. TASAVVUFÎ MERTEBE VE KAVRAMLAR

1. Dört Kapı (Merâtib-i Erba'a)

Tasavvufta, seyr ü sülûkün gerçekleşmesinde, insanın Tanrı'ya ulaşmasında sistematik nitelikli bir takım merhaleler vardır. Bunlar genel çerçevesi itibariyle **kırk makam** olarak isimlendirilirler. Bu aslında dervişlik mertebelerinin kırk makamda tamamlandığına dair görüşten kaynaklanmaktadır. Türk sûfîleri kırk makamı, dört kapıya bağlı olarak değerlendirmişlerdir.[491]

Merâtib-i Erba'a ya da Türkçe karşılığı ile Dört Kapı "Tanrı'nın ve kâinatın hakîkatini anlayabilmek için geçilmesi gereken dört mertebedir. Bunlar sırasıyla şeri'at, tarikat, ma'rifet ve hakikattir."[492] Dört kapının her birinde on makam, her makamda da dört menzil bulunur.

Milletlerin din anlayışlarında kendilerine ait hususi bir yan bulunmaktadır. Aynı durum, aslında kaynağını bizzat dinden alan İslâm tasavvufu açısından da geçerlidir. Türk sûfîleri, tasavvufi kavram ve terimleri, esaslardan sapma göstermeksizin kendi ruh yapılarına ve hayat tarzlarına uygun bir sistemle ortaya koymuşlardır.

Türk tasavvuf anlayışında dört kapı ve kırk makam terimlerinin hususi bir yeri vardır. Tasavvuf yolunun incelikleri, bu sistematik yapı içerisinde müntesiplerine kavratılır ve her makam ve menzilin getirdiği haller müşahede edilmeye gayret edilir. Kapı, makam ve menziller tedrici bir mahiyet taşır, kendi içlerinde öncelikleri olanlar vardır. Mesela şeriatı bilmeden tarikate girmek ya da şeriat kapısı makamlarını yaşamadan tarikat kapısı makamlarını yaşamak mümkün değildir.

Türk sûfîliğinin en eski, en büyük temsilcisi kabul edilen Ahmed Yesevî, Türkistan'da, İslâm dini ve tasavvufunun, bir kısmı göçebe olan

---

491 Bu konuda bkz. Kaan. Mustafa Ertuğrul, **Dört Kapı Kırk Makam**, İst., 1972.
492 Güzel, KA, s.287.

Türklere öğretilmesinde pedagojik yönü ön planda olan bir sistem geliştirmiştir. İslamı ve ona dayalı bir olgunlaşma ve erme sistemi olan tasavvufu[493] Türkçe bir terminolojiyle halka anlatmış, Türkistan merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır.

İşte yukarıda temas ettiğimiz dört kapı ve kırk makam esprisinin Türk tasavvuf anlayışı içerisinde asıl kaynağı Ahmed Yesevî'dir. Fakr-nâme[494] isimli eserinde Hz. Ali'nin bir sözüne dayanarak dervişlik makamlarının kırk makam olduğunu, bunların şeriat, tarikat, marifet ve hakikat bahislerinde onar onar taksim edildiğini belirtir.

Geleneğin çizgi itibarıyle Ahmed Yesevî'ye bağladığı Hacı Bektaş Veli'nin de Dört Kapı ve Kırk Makam sistemini kullandığını bilmekteyiz. Makâlât[495] adlı eserinde Hacı Bektaş Velî, Dört Kapı-Kırk Makam'ı, kısmen farklılıklar göstermesine rağmen[496] Ahmed Yesevî'ye benzer bir şekilde ele alır.

Kemâl Ümmî "Dört Kapı, Kırk Makam" terimlerini kullanmamıştır. Bir beyitte Şeyh Hamid'in "dört erkân ve beş hiss"in banisi olduğunu ifade eder:

Çü dört erkân u biş hissi kodı ol hilm ü 'ilm ıssı
Durışdı 'aklına nefsi zebûn ol şîr-i ner kıldı (27/26)

Buradaki "dört erkân"ın dört kapı anlamında kullanıldığını kabul etmekteyiz. Şâir dört kapının her birinden, kapı kelimesine yer vermeden, şerî'at, tarikat, ma'rifet ve hakikatten bahseder. Diğer yandan "Tuhfe-i Erba'în" ya da diğer adıyla "Kırk Armağân" adlı mesnevisinde ölümünü dileyen şahısların ahirete bir takım armağanlar götürmesi gerektiğini söyleyen Kemâl Ümmî "on menzil" ve her menzilde "dörder armağan"dan söz eder. Dikkat edilirse bu da toplam olarak "kırk makam" a tekabül etmektedir. (bkz. Eserleri)

493 Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12.

494 Eser için bkz. Eraslan, Kemâl, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", TDED, Cilt: XXII, İst., 1977, s.45-120.

495 Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât** (Haz: Esat Coşan- Hüseyin Özbay), Ank., 1990.

496 Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12.

a. Şerî'at

İslamın temel hükümleri, ana çizgileri demek olan şeriat, tasavvuf yolunun ilk merhalesi, ilk kapısıdır. Şeriatı bilmeden, ondaki makamları yaşamadan diğer kapılara ve makamlara ermek mümkün değildir. Şâir, şeriatı "muhkem bilmeden" tarikatten söz edilemiyeceğini ifade ederken net bir tavır sergiler:

Şerî'at bilmedin muhkem hakîkatden ururam dem
Kuru lâf ürürem her dem ki bir dâna-yı esrâram (12/28)

Tasavvuf ehli olanlar şeriate muhalif söz edemezler. Kendilerini hakikat makamında da görseler bidattedirler:

Î hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur (66/8)

Şeriatın esası Kelime-i Tevhid'dir. (4/105) Şeriat yolunda olanlar gönül darlığı çekmezler.(65/2) Şeriat çizgisi yarenlerin birleşeceği bir çizgidir.

Dükeli sevgülü yârenler içün
Şerî'at birle kıl yar anları çün (7/124)

Kemâl Ümmî, bir beytinde şeyhi Hoca 'Alî'nin şeriat şehrinde tasavvuf şahı olduğunu söyler:

Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelîdür (24/2)

b.Tarîkat

Tarikat "yol" demektir.[497] Kemâl Ümmî de yol kelimesini kullanır. Diğer yandan Divân'da tarikat, çoğu kez bir kervan mecazıyla ifade edilir. Tarikat "kârübân-ı 'ışk"tır. (43/3) Aşk kervanına katılanlar aşk pazarında alışveriş yaparlar. Kervana dahil olmadan aşk pazarına girmek, alışverişte bulunmak mümkün değildir. Tarikat şeyhi, kervancılar başıdır.

---

497 "Tarîkat dimek 'Arabca yoldurur
Yolda var kim tarîkat oldurur"
Güzel, KA, s.288.

Tarikate girmek bir "kâr" tutmaktır. O kârı tutanlar inkârı bırakıp ikrâr yoluna yönelirler. (52/7) Tarikate giren sâlik pir eliyle tevbe eder. (91/24) Sâlikin maksadı menzile ermek olduğundan, tarikat yolunu izlemeli, kendine bir kılavuz bulmalıdır. Yani bir tarikata dahil olmalıdır. Tarikat yoluna girenler de kendilerine öncelikle bir mürşid bulmak durumundadırlar:

Ì kişi kılduñısa 'azm-i tarîk
Evvel iste delîl ü girtû refîk (78/1)

Yalñuzın menzile irmez kişi
Bir kulaguz aña yol göstermedin (96/4)

Denize gitmek için ırmaklara karışmak gerekmektedir. Buradaki ırmak, mecazen bir yol(tarikat)dur. Ama her yol, insanı vahdete erdiremez:

Bügenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakın sovuga ugrayuben donma buz gibi(132/14)

Tarikata girebilmek ve daha ilerideki mertebelere erebilmek için şeriati bilmek gerekir:

Evvel şerî'ati bilüben gir tarîkate
Tâ iresin hakîkate zât u sıfâtıla (121/2)

Şeriatte olduğu gibi tarikatte de himmeti çok ve gönlü genişler sıkıntı çekmezler:

Şerî'atde tarikatde hakîkat
Tarıkmaz himmeti bol göñli giñler (65/2)

Tarikata giren sâlikin önünde engeller vardır. Şâir bu durumu "yol korhuludur" diye sâlike ihtar eder:

Metâ' u zâduñı sakla ki yol korhuludur
Yüri ayaguñı depret ögüñi başuña dir (69/7)

Tarikat yoluna binlerce kervan yönelmiş, birçoğu bu yolda can vermiştir. Ancak menzile erenlerin sayısı çok azdır. Bu yüzden, tarikat yolunu kolay bir yol saymamalıdır. (75/6)

c. Ma'rifet

Ma'rifet, Hakk'ı gerçek anlamda bilmektir. Bunu başaran kişi "ehl-i ma'rifet" olup iman tadını tattığı için nefsani lezzet ve tada iltifat etmez:

Ger ehl-i ma'rifet îmânu tadını tada
Gerek ki kalmaya nefsânî lezzet ü tada (116/8)

Allah'ı bilmek, marifetu'llah makamına ermektir. Bu yönüyle marifet "ruhun gıdası"dır:

Ma'rifeti rûhuña idin gıda
Azma uyup nefsüñe az vir 'alaf (76/4)

Tarikat, bir mana bahçesi, âşık bu bahçede bülbüldür. Âşık burada marifet güllerini derer:

Bülbülisen gel temâşâ kıl ma'âni bâgını
Gülleri bu ma'rifetdür cem'iyet gül-zârınuñ (85/29)

ç. Hakikat

Hakîkat, şeriatin bâtınî yönüdür. Allah'ın gizlediği ve aşikâre kıldığı şeyleri görmektir. Bu noktaya ulaşmak için diğer üç kapıdaki makamların yaşanması gerekmektedir. Şeriatle başlayan sülûk hakikatle en üst noktaya varır ve burada sâlik yakîn makamlarını elde eder. Hakikate ermek zat ve sıfatladır:

Evvel şerî'ati bilüben gir tarikate
Tâ iresin hakîkate zât u sıfâtıla (121/2)

Şeriatı iyice bilmeden hakikatten söz etmek "kuru laf ürümek"tir:

Şerî'at bilmedin muhkem hakîkatden ururam dem
Kuru lâf ürürem her dem ki bir dâna-yı esrâram (12/28)

Şeriatin bâtını olan hakikat konusunda konuşanlar sözlerini şeriatten uzak söylerlerse yoldan azmış, bidate düşmüşlerdir:

İ hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zîrâ gümrâh olur (66/8)

Tasavvuftaki mertebelere ermek insana Tanrı'nın bir lütfudur ve bu O'nun takdirindedir. İlâhi aşk ile ulaşılacak bu makamlara, Tanrı dilediğini ulaştırır. Fasıkların mecazi aşklarını hakîkat makamlarına ermeye vesile kılabilir. Aynı şekilde bir zâhidin hakikat makamlarına yakınlığı ve onlara ermesininin takdiri yine O'na aittir:

Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate
Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider (54/12)

Şâirin, şeriat şehrinde tasavvuf sultanı olarak gördüğü şeyhi Hoca 'Alî aynı zamanda hakikat denizinde yüzen bir şahsiyettir:

Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelîdür (24/2)

2. Seyr ü sülûk

Seyr ü sülûk, tarikatte takip edilen usul demektir. Sülûk, Allah'a vasıl olmak için Hz. Peygamber'in ahlâkı ile ahlâklanmaktır. "Sülûk ehline sâlik, sâlikin takip ettiği yol ve metoda meslek, menzile ulaşan sâlike ise vâsıl ismi verilir"[498]

Sülûka yönelen kişi "tecerrüd menzili"ne azm etmiştir:

Çün tecerrüd menziline 'azm idüp girdi yola
Yükini yeynildibilen kayd-ı hammâli nider (58/7)

Kemâl Ümmî, Seyr ü sülûk tabiri yerine "seyr ü sefer"i kullanır. Maksat, Lâ-mekân makamına ermektir. Lâ-mekâna erişmek isteyen sâlik, seyr ü sefer kılıp mekânını terk etmelidir:

Dilerseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr ü sefer kıl yüri mekânuñı terk it (43/2)

---

[498] Tatçı, YED-I, s.320.

Tarikat yoluna canlılardan kimsenin girmediğini söyleyen şâir, sülûkta, sâlikin cansız, âdeta kendini ölü gibi teslim etmek durumunda olduğunu ima eder:

Bu yola canlulardan kimse varmaz
Velî cânsuz gelenlere salâdur (50/3)

Sülûk için mutlaka bir kılavuza ihtiyaç vardır. Çünkü kılavuzsuz menzil almak imkansızdır:

Yalñuzın menzile irmez kişi
Bir kulaguz aña yol göstermedin (96/4)

Tarikat yoluna giren kişi mürşid elini tutarak tevbe eder. (91/28) Her bir işi kendisine göre değil de "uluların öğüdüne göre" işler. (96/5) Sülûk esnasında yüksek makamlara ulaşan yol erinin Hüma kuşu gibi olan canı Lâmekân'da seyreder. Burada Hüma kuşunun yükseklerde uçtuğu fikri benzetmeye vesile teşkil etmektedir:

Her nefes cânum hümâsı lâ- mekân seyrin kılur
Gerçi nefsüm baykuşı giçmedi bu vîrâneden (99/2)

Seyr ü sulükta, yol erinin her makamda yaşadığı tecellîler, onda değişik izlenimlere ve hallere sebep olur, halden hale geçer:

Gâhî agar 'Îsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yusuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur (64/11)

Sülûk esnasında gönül hiçbir yerde eğlenmez. Sürekli seyr halinde olduğundan bir menzilde, bir makamda karar kılamaz:

Bir yirde hîç ârâmı yok çevre yaña seyrânı çok
Bir yir kanı kim ol baña bir lahza menzil-gâh olur (64/13)

Tarikat yolunun belirleyicisi mutlak hakim olan Tanrı'dır. Bu yolu, bütün mülklerin Mâlik'i olan O açmıştır. Vasıl makamına ermek, sâlikin tek başına gayreti ile mümkün olmaz. Her sâlik için Tanrı'nın yardımı gereklidir:

Î yoluñ hâdisi mülküñ mâliki
Sen yitişdür menzile her sâliki (7/86)

Menzile ermek, sâlikin vâsıl makamına ermesiyle mümkündür. Bu aynı zamanda vadedilen ahiret devletlerine de kavuşmadır. Bunun için de dünyadan kaçmak, yolda ısrarlı olmak gerekir.

Âhiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yolı koyup gûla uyan menzile kaçan yiter (47/1)

Sülûk yolununun sermayesi sıdk ve safadır. Bunlara sahip olmak sâliklerin ilk vasfı olmalıdır.

Bu yolda vü ol ilde evvel âhir
Bizüm ser-mâyemüz sıdk u safâdur (50/6)

Sülûk etmenin birinci gayesi nefsî arzulardan ve dünya kaydından kendini kurtarmak, bu cihanın en küçük bir zerresine bile meyletmemektir. Ne güzel taylar, ne güzel ton (elbise)lar, ne makam ne mevki sâlik için birşey ifade eder. (58/8) Sülûk adabında ilk iş, yol erinin üzerindeki ağır dünya yüklerini atmasıdır. Zira menzile ermesi için bu şarttır. Bu manada insan için can da baş da yük sayılır:

Hiç yol eri agır yükile menzile yitmez
Yükdür ser ü cân dahı sebük-bâr gerekdür (52/11)

Kaydufı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez (73/7)

Bir kıla nazar kılınırsa sâlikin yolu bağlanır:

Bir kıla kılma nazar kalma girü
Yohsa baglar yoluñı ol ince kıl (88/4)

Şâir, Mesih'in göğe yükselişi esnasında üzerinde dünya metaı olarak bulunan iğnesinin kendisine ağırlık teşkil ederek manevi mertebelerde belli bir yerde kalmasına vesile olduğunu hatırlatır:

Yüküñi yeynildi gör i yol eri
Kim Mesîh'e ignesi oldı sakîl (88/5)

Sülûk yolu oldukça çetin bir yoldur. Binlerce insan ve tarikat erbabı bu yola yönelmiş, fakat çok az bir kısmı maksadına ulaşabilmiştir. Şâir, sülûk erbabına "Bu yolu kolay sanmayın" diyerek zorluklara dikkat çeker:

Sad hezârân kârübân bu yolda cân virdi henüz
Kim birisi menzil aldı bu yolı sanman güzâf (75/6)

Terk ve tecrid makamlarını yaşayan sâlik, sülûkunu tamamlayıp fenâfi'llah mertebesine ulaşır. Şâir bunu "suya irmek" olarak isimlendirir. (117/3)

3. Cehl

Cehl, menfî kavramlardan biridir. Divân'da cehl, imanî bilgiden yoksun olmak şeklinde değerlendirilmektedir. Bu da kişiyi her işten alıkoyar.

Ah ki mâlâya'ni yirde cehlile harc eyledüm
Bunca 'ömr ü sâl ü mâhı (neccinâ minnnâ nehâf) (10/13)

Kişiler câhillikleriyle övgüye layık olamazlar. (131/38) Cehalet karanlığından kurtulmak, ilimle mümkündür. (76/5) Cehaletle iddiada bulunanlar, ayet ve ahbar(hadis)la delil gösteremediklerinden, sözlerine itibar olunmaz. (131/36)

Cehaletin bir insanda bulunması da Tanrı'nın takdiriyledir. (54/19) Mürşid, tarikata yeni giren mübtedinin cehlini yabanî bir ağacı budar gibi budar ve yerine ilim aşılar:

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar (61/19)

Şâir, münacat ifadesi taşıyan beyitlerinde, cehaletten kurtarması ve ilimden haberdar etmesi için Tanrı'ya yakarır:

Cehâletden bizi kurtar İlâhî
'İlimden kıl âgâh estagfiru'llah (16/6)

4. Cömertlik, Sehâ

Cömertlik ve saha, Divân'da yüceltilen güzel huylardandır. İyi bir üne sahip olmak ya ilimle ya da cömertlikle mümkündür: "Dünyede 'ilm ü sehâsuz nâmdâr olmaz kişi" (131/37) mısrası bu görüşün ifadesidir. Cennet ve dizar umanlar cömert olmak zorundadırlar:

'Âşık-ı sâdık şuña dirler ki terk-i bahtı var
Cennet ü dizâr umanlar nite cevmerd olmaya (125/6)

Sehasız ibadet ve zikrin faydası olmaz. (85/12) Şâir sehanın her hayır ve ibadetin başında geldiğini söyler:

Her hayr u tâ'at u hünerüñ başıdur sehâ
Nider kerâmeti kişiye tek kerem gerek (83/9)

Malını Tanrı yolunda "sebîl" edenlere, Kevser havuzu vadedilmiştir. (88/18) Seha, Hz. Peygamber'in güzel adetlerindendi. Halka lütuf ve sehasıyla örnek olmuştu:

Anuñ hakında Hak didi (Hulkun 'azîm) kim
Dâyim sehâ vü hulkıla lutf idi 'âdeti (23/62)

İbrahim Peygamber, cömertliği ile Allah'a yakınlık makamlarına ulaşmıştı:

Ol nûrıla Halîl'e hem od oldı gülistân
Hem kıldı ol sehâvetile bol ziyâfeti (23/12)

Halkı, aşıyla doyuranlar Hakk'a âşinâ olurlar. Onların cömertlikleri sebebiyle malları azalmaz, aksine artar:

Âşinâ olur Hak'a halkı toyuran aşına
Artar ol günden güne hâşâ ki alça aşına (39/1)

Kişi, gücü oranında Tanrı rızası için açları doyurmalı, yalınları donatmalıdır. (109/22) Bugün varlığından açlara ikramda bulunanlar, yarın ilâhî yiyeceklere ulaşacaklardır. (100/14)

Yaga bala toyur kamu açları
Dilerseñ ki üstüñe rahmet yaga (37/4)

Cömert kişilerin en mütevazî ikramları, bâhillerin bal ve yağından daha değerlidir:

Bişidür helvâdur ol cevmerdüñ arpa etmegi
Bal ü yagından bahîlüñ ger çigi ger bişidür (55/6)

5. Dünya

Kemâl Ümmî, dünyayı sürekli olarak aşağılar. Ondan hep olumsuz bir unsur olarak söz eder. Erenler dünyayı sevmemiş sürekli yermişlerdir. Zira burası durulacak, eğlenilecek bir yer değildir:

Eren çü sevmedi dünyâyı sevme sen dahı yir
Degüldürür zire ârâm idesi yir bu yir (69/1)

Şâir, "dünyâ" kelimesini "dün ya" cinası şeklinde kullanarak onun insanı nazla besleyip sonra yediğini ifade eder:

Anuñ içün bunuñ adı olupdurur dün ya
Ki 'ızz ü nâzile besler veli döner giri yir (69/2)

Dünya, insanı gaflet uykusuna yatırır. (16/7) Bu dünyada çok gülenler ahirette ağlayacaklardır. (46/31) Dünya dostları da, tıpkı kendisi gibi vefasızdırlar. (50/12) Dünyanın fânîliğine karşılık 'ukbâ (öteki dünya) bâkîdir. (1/79) Fânî dünya ne beğe ne hükümdara kalır:

Niçe yapup düzevüz ev ü hâne
Çü dünyâ ne bege kalur ne hâna(1/78)

Şâir, dünyanın lezzetlerini bala benzeterek ona parmağını banaulların başına binlerce arının üşüştüğünü veciz bir şekilde dile getirir:

Başına bir demde biñ arı üşer
Her ki dünyâ balına barmak bana (38/4)

"Saray" (25/1), "hayır tohumu saçılacak bir tarla" (41/3) gibi olumlu benzetme unsurları bulunmasına rağmen dünya, genellikle olumsuzdur.

Zemin, halkı yutan bir ejderhadır:

Nedür misâli zeminüñ bir aç ejderhâ
Ki halkı yutmagıla olmadı vü olmaz sır (69/3)

Dünyaya gereğinden çok emek vermek, buz üstünde bina yapmak gibi birşeydir ve akıllı insanın yapacağı bir iş değildir:

Gâfil duruşuben ne yaparsın bu fenâyı
'Âkil kişi urur mı buz üstinde binâyı (138/1)

Benzetme unsurlarının bir kısmı doğrudan doğruya hadislerden alınmıştır ve Hz. Peygamber'in kendi ifadeleridir:

Hubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeytândur
Mustafâ şöyle dir 'ale't-tahkîk (78/18)

Dünye sevmek her hatânuñ başıdur dir Mustafâ
Terk it anı ger tutarsañ hükmini ahbârınuñ (85/35)

Mustafâ dünyâya köprüdür giçtüñ yapmañ didi
Köprü üstinde 'imâret pâyidâr olmaz kişi (131/10)

6. Fenâ fi'llah, Bekâbi'llah

Cihânda misl-i garîb ol ya yol geçici gibi
Dahı ölümden öñ öl ehl-i sinleden sayıl (90/10)

Tasavvufta Fenâfi'llah, sâlikin zikir, tefekkür ve riyazet ile beşerî sıfatlarından sıyrılması; Bekâbi'llah ise Fenâfi'llah'tan sonra Allah ile olma halidir. Bekâbi'llah makamı sûfînin bir damla mesabesindeki varlığının Vahdet denizine katılmasıdır.

Kemâl Ümmî doğrudan bu iki terimi kullanmaz. Çoğu kez "fenâ ve bekâ" kelimeleriyle ifade eder. Şâir daha çok, Bekâbi'llah makamını, "bekâ dirlik (ebedî var olma)" terimiyle, Fenâfi'llah'ı da bir hadis mealine dayanarak " Ölümüñden öñdin ölüp uçmak" olarak ifade eder:

Kaçan iresin bekâ dirlige sen
Ölümüñden öñdin ölüp uçmaduñ (81/8)

Bilindiği üzere tasavvufta sâlik için fenâfi'llah mertebesi, bekabi'llah'a geçiş için gereklidir. Fenâfi'llah ise, daha önce Fenâ fi'ş-Şeyh, Fenâfi'r-Resûl makamlarını yaşayan sâliklerin erebileceği bir makamdır. Dîvân'da bu makamlarla ilgili net bilgiler bulamamaktayız. Ama pürüzsüz bir şeyh sevgisini (**bkz.** Şeyhleri; Bazı Mutasavvıflar), engin bir Peygamber muhabbetini (**bkz.** Muhammed Peygamber) her vesile ile ifade eden şâirin bu makamları da yaşadığını kabul etmekteyiz.

Kemâl Ümmî, aşığın bütün işlerini tevekkülle Tanrı'ya ısmarladığını, kendisinin ebedî var (Bekâbi'llah) olabilmesi için yok ve fânî (Fenâfi'llah) olması gerektiğini söyler:

'Âşık oldur kim işin Ma'şûk'a ısmarlar kamu
Yog u fânî olmayınca bâki var olmaz kişi (131/5)

Mutlak ve tek "Mevcûd"u bulmak isteyen sâlikin, vücudundan geçmesi, onu yokluğa tebdil eylemesi gerekir:

Maksûdı ger buyısa ki Ma'bûd'ı bula ol
Mevcûd içün be-külli vücûdı 'adem gerek (83/8)

Gönül gözü açık olupta bu dünyada iken hazırlık yapanlar, Kelime-i Tevhid'i söyleyenler fenâyı bekâya çevirirler. (4/19) Maksadı Fenâfi'llah olanlar, sıdk ile bu yola azm edince gözlerinde beyin de sipahinin de bir değeri olmaz:

Sıdkıla fakr u fenâ yolına 'azm itdüñise
Ne işüñdür senüñ ayruk beg ü ispâhi göñül (89/34)

Dünyaya bağlananlar bekâ milkini harap kılmış, fenâ milkinde mimar olmuşlardır. (12/8) Bir çok bilgin ve fen sahipleri ölerek dünyadan göçmüşlerdir. Ancak âşıkın gayreti yaşarken, hayatta iken ölmek, Allah'ın varlığında kendi varlığını yok kılmaktır:

Bu fenn içinde bul fakr u fenâ kim
Niçe 'allâme fennân kondı göçdi (127/37)

Kemâl Ümmî, 'Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ından ilham alarak fenâfi'llah'ı "Simurg"a ermek olarak değerlendirir:

Kimse hiç Simurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsün degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf (75/7)

Divân şiirimizde de kullanılan bir ibareye yer veren şâir, fenâfi'llah mertebesini "gerçek yoksulluk ('adem-i aslî)"a ermek olarak değerlendirir:

(Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyni)[499] ya'nî
Ki ak yüzde yaraşur kara beñler (65/9)

Fenâfi'llah, âşıkın Dost'una vasıl olmasıdır. Bu kavuşma, şem' ve pervâne ilişkisi ile ifade edilir:

Kendüyi pervâne çün kim şem'a urdı yandı hoş
Dostıla vasl oldı ayruk perri vü bâli n'ider (58/12)

7. Fakr

Fakr yoksulluk demektir. Dîvân'da bu anlamının dışında daha çok tasavvufi bir terim olarak kullanılmıştır.

Fakr "... zâhiri olarak yoksul bir hayat sürmek olduğu kadar, kişinin fenâ fi'llah'a ulaşmak için yapacağı bir takım mücahedeleri ve geçeceği makamları ifade eden bir ıstılahtır"[500]

Bütün sûfîlerde olduğu gibi Kemâl Ümmî de Hz. Peygamber'in "Yoksulluğum övüncümdür" mealindeki hadisine (bkz. Ayetler ve Hadisler) uygun olarak yaşamayı kendisine düstur olarak seçmiştir. Ancak bilindiği üzere buradaki fakr, sıradan bir "yoksulluk" değil, tasavvufun özünü teşkil eden bir prensiptir.[501] Kemâl Ümmî de fakr'ı alelade bir yoksulluk olarak almaz, O'na göre fakr, erişilmesi güç bir makamdır. Birçok insan yoksuldur ama her birinin makamı "fakr makamı" değildir:

Kamu yohsul makâm-ı fakra irmez
Dahı her hırka giyen Edhem olmaz (72/18)

Fakr içinde sûfîler için en büyük zenginlik kaynaklarından bir Kelime-i Tevhid'dir. (4/25) Yol erinin fakr ve acizliği ne kadar çok olursa olsun gönlü

---

499 "İki dünyada da yüzü kara olmak, demekse de durum tam tersinedir. Tasavvufta Fenâfi'llah'ı ifade eder. Başta ve sonda, içte ve dışta, dünya ve ahirette vücudu yok etmektir" Pala, DŞS. s. 437.

500 Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s.8.

501 Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12.

dünya nimetlerine düşmez; zamanının beyleri ve sipahilerinden birşey beklemez:

Ne deñlü 'aczi vü fakrı olursa yol erinüñ
Ne göñli mâla vü ne hil'at u külâha düşer (59/14)

Sıdkıla fakr u fenâ yoluna 'azm idüñise
Ne işüñdür senüñ ayruk beg ü ispâhi göñül (89/34)

Fakirlik öyle bir değerdir ki onun yanında şâirlerin beyitleri de, şiirleri de bir anlam ifade etmez:

Eş'âr yolından atuñı yar gerekse
Var fakrıla fahr eyle çi ebyât ü çi eş'âr (45/13)

8. Gurbet, Fürkat, Vuslat

Sûfîlerin dünyasında gurbet, fürkat ve vuslat kavramlarının mecazi anlamda özel bir yeri vardır. Vahdet-i Vücud telakkisine göre bütün varlıklar gibi insanın esası da Hakk'ın kendisidir. Ezelde Hak'la birlik halinde bulunurken, Elest Meclisi'nde Cemâlü'llah'ı görüp âşık olan insan, dünyaya geldiğinde asıl vatanından ayrılıp gurbete düşmüştür. Dünya, mutasavvıf için bir gurbet, mutasavvıfın canı ise bir konuktur:

Garibem gurbete düşdüm ilümden
Za'ifem nesne ne gelmez elümden (97/1)

Gurbete düşdüm benüm bu yirüm ü yurdum degül
Asl u bünyâdum ilüm zahmânum ayrukdur benüm

Lâ-mekândan geldüm uş kondum girü göçsem gerek
Ten kafesdür bunda cânum kuşı konukdur benüm (95/8-9)

Dünyaya gelen âşık, bir zamanlar, "lâ-mekânî" iken yaşadığı "vatan"ından uzak kalmış, onun sevgisini unutmuştur:

Lâ-mekânî sen unutduñ vatanuñ sevgüsini
Ki degül Ümmî Kemâl ili bu meskende göñül (89/31)

Gurbette fürkat söz konusudur. Şâir fürkatten başka firak ve hasret kelimelerini de kullanır. Sûfî bu fürkatten her zaman yakınır. Kemâl Ümmî,

gurbet, fürkat ve vuslat terimlerini yukarıda ifade edildiği üzere tasavvufî manalarıyla kullanır.

Niçeye degin elüñden bu Kemâl Ümmî senüñ
Fürkat u hasret odına tutuşup yana göñül (89/19)

Hasretten âşıkın canı kıl gibi incelmiş, fürkat ve gamla gönlü daralmıştır. (1/31-32) Elest Meclisi'nde gördüğü dîdarın hayâliyle her an ayrılığın ateşini içinde hisseder:

Gelür her dem hayâlüñ bizi yakar
İçümüzi firâkuñ odı yakar (1/33)

Vuslat, Mutlak Sevgiliye kavuşmadır. Mutasavvıflar vuslata ölümle ermişler, ölümü de "bayram, düğün" olarak değerlendirmişlerdir. Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü törenlerine "Şeb-i 'Arûs (düğün-zifaf gecesi)" denmesinin sebebi budur.

Kemâl Ümmî, vuslata vesile olan ölümü "bayram" olarak görür. "Bayrâmıdur ölüm güni gerçek 'âşıklaruñ" mısrasıyla ifade ettiği bu görüşünü, âşıkın canını "kurban" olarak götürmesi mecazıyla destekler. (56/15)

Şâir, vuslatı bazen de su ve şarap olarak ifade eder:

Demidür vuslat âbına yakasın
Nice bir fürkat odına yakasın (1/49)

Şarâb-ı vuslatın içmek gerekse di zikr it
O Hâliku'l-'inabı Lâ ilâhe ille'llah (4/47)

9. Halvet

Halvet, "Şeyhin emir ve tensibi ile müridin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi... Istılah olarak Hak ile gizli konuşmak demektir."[502] Bir başka anlamı ile halvet; zâhirde

[502] Baltacı, TL, s.79.

halk, bâtında Hak ile olma, kesrette vahdeti yaşama durumudur. Kemâl Ümmî halvet'i her iki anlamıyla da kullanır.

Halvet, Hak ile beraber olmanın vazgeçilmez yollarından biridir. Dış dünya ile ilişkisini azaltan ve kendisine yapılan telkinler doğrultusunda ibadet eden sâlik, nefsin tezkiyesi ile birlikte kendi içinde de bir derinleşme kaydeder. Şâir bunun idraki içinde, kesreti temsil eden halktan uzaklaşmayı öğütler:

Var halvet ihtiyâr ide gör kim halâyıkuñ
Bir dostı varsa düşmeni toksan tokuz gibi (132/17)

Halvete giren sûfi, gönlünü kötü duygulardan temizlemezse, çile ve halvetten zevk alamaz:

Göñlüñi kibr ü riyâ gavgâlarından hâli kıl
Tâ ki lezzet vire saña çille halvet i'tikâf (75/2)

Halvet sırasında sâlikin gönlü sürekli nefisle mücadele halindedir. Bunda zaman zaman başarısızlığa uğramaktadır:

Bir nefes halvet içinde bileme hem-dem iken
Bir nefes taşra kaçarsın yine bâzâra göñül (89/51)

Halvette sâlik gönlünü nefsani arzulardan "hâlî" kılıp aşka gark olacaktır. Nefis mücadelesinde başarılı olamıyanlar ile gerçek yol eri olmaya layık olmayanlar bu noktada zaaf gösterirler:

Halvet içre fâsık u ayık veli
Sohbet içre 'âşık-ı mestânesin (107/4)

Halvette kendini arındıran sâlik, tedrici olarak tecellîlere kavuşur. Artık ilâhî sırları görecek, vahdete erecek kadar mesafe almıştır. Bu noktadan sonra halvette "Dost"uyla beraberdir ve araya artık hiçbir şey sığmaz:

Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvete deyyâr sığmaz (71/11)

10. Havf, Recâ

Havf korku, reca ise ümit demektir. Dîvân'da Türkçe karşılığı olan "korhu"nun yanısıra havf kelimesi sıkça "hatar(tehlike)"la birlikte kullanılmaktadır. Recâ da "ümîz" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Yol eri korku ile ümit arasında olmalıdır. Havf'ın alameti, aykırı davranışlardan kaçınmak, recâ'nınki ise gücü yettikçe ibadet yapmaktır. Korku ve ümit arasındaki denge mühimdir. Kemâl Ümmî, korkudan ümide geçişi, Tanrı'ya sığınmakta bulur:

Kamu yirlerde senden korharam hem
Yine sensin Penâh estagfiru'llah (16/3)

Kelime-i Tevhid, insanı korkulardan kurtarıp ümitli olmaya sevkeder. (4/35) "Tanrı'nın rahmetinden ümit kesmeyiniz" buyruğu da, şâir için bir reca vesilesidir:

Çü Hak (lâ taknetû min rahmeti'llah)
Buyurdı bir ümîzümüz şuñadur (49/13)

Korku ve ümit arasında olmanın sebebi, Şâire göre akıbetin ne olacağının bilinmemesi, yalnız Tanrı'nın takdirinin belirleyecek olması inancından kaynaklanmaktadır:

Bize bu havf u hatarlar yirinde ne gülmek
Çü bilmezüz ki soñ ucı neye irer ahvâl (87/26)

11. Hilm

İnsandaki iyi hasletlerin önemlilerinden biri olan hilm, başkalarına yumuşak muamele etmek anlamındadır. Tevazu gibi insandaki toprak unsuruyla ilgili hasletlerdendir. Topraktan yaratılan Âdem Peygamber, hilmi ile makbul ve mükerrem olmuştur:

Hilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelîl (88/12)

Hilm içre bizi pâk idü zevkuñ suyıla yu
Şevkuñ yilini esdürü 'ışk odına yandur (9/12)

Kemâl Ümmî, Muhammed kelimesinin Arap alfabesindeki harflerini kendisine göre yorumlarken "h" sesinin Hz. Peygamber'in hilmine işaret ettiğini söyler:

Mîmeyni mürşid olmış anuñ Ha'yı hilmile
Okur halâyıkı Hak'a Dâl'ı delâleti (23/65)

İlim sahibinin ilmiyle birlikte hilmi yoksa, öğütlerinin halka etkisi olmaz:

Her kimüñ kim 'ilmi birle hilmi yok kılmaz 'amel
Halka hiçte'siri yokdur pendinüñ güftârınuñ (85/31)

12. Himmet

Himmet, Dîvân'da sâlikin Allah'a, mürşide ve kullara hizmeti anlamında kullanılan bir kavramdır. Himmet "silah, ışık, at ve rütiyâ" mecazlarıyla verilir.

Sâlik, sıdk ile tevekkül atına binip himmeti kendisine silah ve ışık edinir:

Sıdkıla gel tevekkül atına bin
Hem idin himmeti silâh u ışık (78/5)

Tahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel seyfin kuşan u gey takın dur (57/4)

Âşık, Dört kapının her birindeki merhalelerin zorluklarına himmetinin ziyadeliği ve gönlünün genişliği ile katlanabilir:

Şerî'atde tarîkatde hakîkat
Tarıkmaz himmeti bol göñli giñler (65/2)

Gerçek âşıklar bu fânî dünyada yapılar yapmaz, var olanları terkederek vuslata ermek maksadıyla himmet atını hızla hedefe doğru sürer:

Yapuñuz bünyâdıñuz bu köbri üzre fânidür
Giçüñ andan Hakk'a kaçuñ himmet atın çapuñuz (70/4)

Himmet, diğer anlamıyla mürşidin müride teveccühü ve yardımıdır. Her işte hazır ve nazır olan Tanrı'yı göremeyen sâlik anadan doğma kördür. Görebilmesi için tabib mesabesinde olan mürşidin, müridin gözlerine himmet tutiyasını çekmesi gerekir. Bu, mürşidin müride himmetidir:

Göremezseñ tabîb iste ki senüñ
Çeke gözüñe himmet tûtıyâsın (100/5)

13. İki Cihana Üç Talak Vermek

Şâir, "iki cihân, du cihân, du 'âlem" tamlamalarıyla bu dünya ve öteki dünyayı kasdeder. Dünya, 'ukbâ kelimelerinin yanısıra sık sık dünyayı "bunda", 'ukbâyı "anda" kelimeleriyle karşılar.

Hz. Peygamber iki cihandan feragat etmiştir. (23/45) Gerçek pirler de yalnız "Bir"i severek iki cihandan usananlardır. (38/10) İki cihanda Tanrı'dan başkasına meyletmek âşıklar için bir hatadır. (50/5)

Talâk virmüşdürür merdân-ı Mevlâ
Du 'âlem varlıgınuñ derhemine (123/8)

Gerçek âşıklar ve dervişler, Tanrı'nın dizarını sevdikleri için iki cihanın hevesinden vaz geçmişlerdir. (87/39) Bu vaz geçiş "terk" ile alakalı olup "iki cihana üç talak vermek" gibi orijinal bir ifade ile ortaya konulmuştur:

'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol Bir' üñ çün sevdiler dizârını dervişler (62/2)

Bir'i severseñ iki cihâna vir üç talâk
Dördi aslı biş hissi ko altı cihâtıla (121/3)

14. İhlâs

İhlas, inançlardaki samimiyet, Allah'a bağlılıkta dürüst olmak ve riyadan uzak bulunmaktır.

Kemâl Ümmî'ye göre, ibadet bağının ağaçlarının meyve vermesi için "ihlâs çeşmesi"nin suyu ile sulanmaları gerekmektedir:

Dem-be-dem suvarmayınca çeşme-'i ihlâsıla
Yimişi bitmez 'ibâdet bâgınuñ eşcârınuñ (85/7)

Riyâsız ve ihlâslı olarak Kelime-i Tevhid'i söyleyenlerin dilekleri kabul olur. (4/20) Onlar nereye varsalar kademleri mübarektir. (4/153) Zâhidler arı ihlâs sahibidirler. (7/123)

Kemâl Ümmî, ihlâs konusunu, tasavvuf ve tarikatla ilgili hususları ön plana çıkararak işler. Bu dünya pazarında, asıl kârı elde edenler her varlığından geçenlerdir:

Assı şular itdi ki bu bâzâruñ içinde
İhlâsıla her varlığını yoga sayandur (9/7)

Tarikata yeni giren tâlib bir yabanî ağaç misalidir. Mürşid ise Bağban olarak ona ilim ve ihlâsı aşılar:

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar (61/19)

Dîvân'da, tarikat ehli olanların dış ve içlerinin ihlâs bakımından birbirine uyumlu olması gerektiği üzerinde ağırlıklı olarak durulmakta, şâir konuya kendisi açısından da bakmaktadır. Sûfî, riyasını ihlâsa döndüren, dış ve içini ihlâs ile birleştiren kişidir:

Sûfî şuña dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret döne ihlâsa riyâsı (130/9)

Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider (58/9)

Bâtınum zerkı henüz ihlâsa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi (128/7)

Hergiz ihlâsıla añılmaz adum
Zerkıla halk içinde meşhûrum (93/5)

15. 'İlm

Dîvân'da ilim üstün tutulan kavramlardan biridir. Cehaletle karşılaştırılarak yüceltilen bu kavram, kişinin sosyal statüsünü belirleyici özelliğe sahiptir. Şâir bunu şu mısrasıyla ifade eder: "'İlmile olur kişide her şeref" (76/5)

Kemâl Ümmî ilmi, dünya ve ahiret "bilisi" olmak üzere ikiye ayırır. (52/6) Dünya bilisi zâhiri ilimleri, ahiret bilisi bâtınî ilimleri ifade eder. İlim ve cehl birbirinin zıddı kavramlardır:

Hiç mesel yöninden olur mı berâber bir degül
'İlmü cehl ü hakk u bâtıl hayr u şer nâ-bih ü bih (6/10)

İlmi olanlar amel ederek Hak'a erişebilirler: "'ilmüñ varısa var 'amel eyle Hak'a eriş" (112/8) İlim ehli olanlar ehl-i dâniştirler. Dünyada iyi bir ad kazanmak ilimle mümkündür. (131/37) Bütün erdem sahipleri, manevi bakımdan yüksek kimseler ilim ve ibadetleri ile menzile ermişlerdir. (76/6)

Şâir, bir münacat beytinde cehaletten kurtarması ve ilimden haberdar etmesi için Tanrı'ya şöyle seslenir:

Cehâletden bizi kurtar İlâhî
'İlimden kıl agâh estagfiru'llah (16/6)

Kemâl Ümmî, ilmi öğütlemesine rağmen tek başına kurtarıcı ve erdirici bir unsur olarak görmez, "emin olma" diye ikaz eder:

'İlmüñe vü zühdüñe tekye urup
Olma emîn mekr-i Hudâ'dan sakın (108/5)

16. Kahr, Lutf

Allah'ın Celal sıfatının tecellileri "kahr", Cemal sıfatının tecellileri "lutf"tur. Sâlik, sülûkunda çevreden gördüğü kötü ve iyi tezahürleri, Tanrı'nın kahrı ve lutfu olarak değerlendirir. Bundan dolayı halka ne kızar ne darılır:

Kahr u lutfı Hudâ'dan añlarısañ
Halka her işde ne kakı ne tarık (78/13)

Aslında sâlik için kahır da lütuf da güzeldir. Çünkü her ikisi de Tanrı'dandır. Cemal sıfatından zâhir olan lütuf ve vefaya ermek için, Celal sıfatından zuhur eden kahır ve cefaya katlanmak gerekir. Kemâl Ümmî, lutfa ermek isteyen sâlikin kahır ve cefayı "aş (yemek)" edinmesi gerektiğini söyler:

Getür kim irdi bir lutf u vefâya
Añа kahr u cefâ aş olmayınca (115/10)

Tanrı'nın kahır ve lutfuna en güzel misal, mevsimlerdedir. Tabiat tasvirlerinde şâir kışı kahra, bahar ve yazı lutfa karşılık sayar: "Niçe kıldı fazlı birle kahrı lutf u kışı yaz" (31/1) mısrası bu temsilin ifadesi olarak zikredilebilir. Can gözü açık olanlar bu temsili anlayabilirler.

17. Kanâ'at

Kanâ'at, kişinin ihtiyacı miktarıyla yetinmesidir. Şâir kanaati bir "hazine", bir "san'at" ve "şerbet" olarak ifade eder:

Eger hazâyin-i bâkî gerekse Ümmî Kemâl
Saña kanâ'at u sabrı idini gör pîşe (120/11)

Baña ayruk sanâ'atden ne assı
Niçemâ kim kanâ'at pîşem olmaz (72/27)

Çok peşîmân yiyisersin assısuz
Kim kanâ'at şerbetinden içmedüñ (81/5)

Kanaat etmek, Hz. Peygamber'in meziyetlerindendir. Tanrı ezelden üstünlükler vermişken O, fakirliği ile övünmüş, kanaat ve sabırla iktifa etmiştir. (20/10)

Levlâk irişmiş iken aña Teñri'dan hitâb
Fakr ile fahr iderdi vü sabr u kanâ'ati (23/39)

Bâkî hazine bulmak isteyenler, kanaati kendilerine sanat edinmelidirler. (76/3; 87/9) Kanaat hazinesine erenler ne susar ne de acıkır:

Her ki buldı kanâ'atüñ gencin
Ayruk ol ne susadı ne açdı (126/11)

Kanaatin tadını alanlar şeker ve balı istemezler. (58/1) Haramı yeme ve içmeyi kendine meşgale edinenler hüsrandadırlar. Şâir bunlara "Hiç kanâ'at şerbetine barmaguñı batmaduñ" (82/4) diye hatırlatmada bulunur. Çok yemek ve içmek de haram mesabesindedir (91/37) ve kanaat düsturuna uymaz.

Kemâl Ümmi, mal ve rızkın insana gerekli olanından fazlasını terk etmesi gerektiğini söyler. (75/4)

Müsrif olma var kanâ'at kıl ki şol it nefsüñe
Bir 'abâ kaftânıla bir pâre kuru nân yiter (47/31)

Kanaat etmemenin hesabı vardır ve birgün sorulacaktır:

Ger hisâbından 'azâbından kılursañuz hazer
Pes kanâ'at kıluben az nesne birle hannuñ (85/13)

Kanaat ederek bütün varlığını yokluğa verenler bâkî hazinelere ererler. (47/5)

Kanâ'at eyle dilerseñ kim iresin gence
Mübeddel eyle kamu varlıguñı yokluga vir (69/5)

18. Kerâmet, Keşf

Keramet, keşifle birlikte söz konusu edilir. Aslında cömertlikle ilgili bir kelime olan keramet Tanrı'nın yardımıyla velilerin üstün haller göstermesidir. Dervişlerin keşif ve kerâmetleri çoktur. (84/12) Keramet isteyenler, Kerim olan Tanrı'yı çokça anmalıdırlar. (4/166) Gerçi kendisine Tanrı'nın hidayeti erişmeyenlere mucize de, kerâmet de fayda etmez:

Her kime kim hidâyet irişmedi Tañrı'dan
Döñmez kerâmet ü kılç u mu'cizâtıla (121/17)

Keramet kavramı, tek başına önemsenecek bir kavram olarak ele alınmaz. Şâire göre kişiye keramet değil kerem gereklidir:

Her hayr u tâ'at u hünerüñ başıdur sehâ
N'ider kerâmeti kişiye tek kerem gerek (83/9)

Keramet sahibi olanlar aynı zamanda keşif ehlidirler. Şâir bunların adına bağışlanma dileyerek keşif ve keramet ehline değer verdiğini gösterir:

Ehl-i keşf ü pür-kerâmetler hakı
İşleri vecd ü vilâyetler hakı (7/117)

Dîvân'da keramet kavramı, doğrudan doğruya şâirin şeyhleri ile ilgili olarak dile getirdiği bir kavram olarak yer alır. Ona göre şeyhi Hoca 'Ali, katına gelen insanların tuttukları niyetleri, keramet göstererek, bilirdi:

Katına her ki gelürdi ne niyyet tutsa bilürdi
Kerâmet birle kılurdı işâret goft u gûyında (25/23)

Nice kılam kuru da'vî ki yok da'vınde hiç ma'nî
Kerâmet söylerem ya'nî ki ma'nîden haber-dâram (12/29)

Diğer yandan gönlünde sırr-ı ilahîyi taşıyan insanlar bir takım olağanüstülükler gösterirler. Bunlar keramet kabilinden davranışlardır ve sırrın ifşası anlamına da gelir. Şeyhinin kerametlerinden olumlu bir ifade ile söz eden şâir, sırrın ifşası karşısında müddeilerin bu hali anlayamıyacağını söyleyerek onlardan uzak kalınmasını öğütler. (74/21)

19. Meskenet

Meskenet miskinlik, yoksulluk demektir. Sûfîlerce makbul sayılan hallerdendir. Kemâl Ümmî sûfîliği meskenet olarak tarif eder:

Çü sufilik safâ vü meskenetdür
Küdûret mi olur miskîn içinde (119/2)

Meskenet, kibrin terkiyle "kefen tonu" misâli bir "ton (elbise)", insanın ayıplarını kapatan topraktır:

Terk eyle kibri sıdkıla giy meskenet tonın
Añ ol kefen tonın bu harîrden siyâbı ko (112/13)

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet toprağı içre 'ışk odına yanmaduñ (82/12)

Kibir ve riya, yolunda bir set oluşturduklarında, sâlik bunu "meskenet baltası" ile yıkar:

Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet baltasıla tiz anı yık (78/6)

Dünyada mal, mülk ve yüksek mevkilerle hod-bin olan insan ahirette bunların faydasını göremez. Çünkü ahiret pazarının kıymetli "metâ'ı meskenet"tir:

Mâl ü fazl u câhıla dünyâda hod-bîn olma kim
Gey metâ'ı meskenetdür âhiret bâzârınuñ (85/10)

20. Nasîhat

Nasihat "hak sözi eyıtmek (söylemek)"tir. Şâir, bunu "emr ü nehy" çerçevesi içinde ele alır. Nasihat etmek bir mecburiyettir. Hak sözü söylememek, kılıcı kınında tutmaktır. Kılıç kınında kaldıkça hiçbir şeyi kesemez:

Kemâl Ümmî, eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde (119/11)

Nasihat, her insana kâr etmez. Bunun için nasihat edilecek kişiler önemlidir:

Kâbiliyyetsüz ögüt tutmaz kuru yirde sögüt
Hem kavakda alma vü hurmâ anâr olmaz kişi (131/29)

21. Riyâzet, Perhîz

Riyazet, nefsin murakabe altında tutulması, canın nefse galip gelmesi için ten arzularına gem vurulmasıdır.

Riyazet ve perhiz, fenâfi'llah olmanın alt yapısını teşkil eden "az yemek-içmek, az uyumak, az konuşmak"tan ibaret olan nefis terbiyesini hedef alan uygulamaların bütünüdür ve Hz. Peygamber'in ahlâkındandır. Kemâl Ümmî, riyazeti, perhizle birlikte nefsin terbiye ve tezkiyesinde esaslı düsturlardan biri olarak ele alır.

Hz. Peygamber riyazet sahibi idi. Riyazet O'ndan ashab-ı suffaya sirayet etmiştir. (7/55) Hoca 'Ali, yaşadığı süreçe riyazete önem vermiştir. (25/25)

Dîvân'da şevk şarap, şükür yemiş, açlık azık ve sabır katıktır. (78/3) Riyazet ve perhiz ise bir kılıç mecazı ile verilir:

Sabr u perhîz ü riyâzet kılıcın
Çeküben nefsüñ bilini biçmedüñ (81/10)

Kemâl Ümmî'ye göre riyazet ancak insanoğluna mahsus bir iştir. Diğer bir ifade ile insan, riyazet ve perhizle hayvani hallerden uzaklaşır:

Bil âdemîler işidür riyâzet ü perhîz
Hemân bizüm bigi hayvân 'lîk-gâha düşer (59/11)

22. Rızâ

Rıza, her işte Tanrı hoşnutluğunu gözetmek, çeşitli tecellîlere boyun eğmektir. Şâir, rızayı en üst seviyede tutmayı "başa külah etmek" deyimiyle karşılar:

Bilüñe 'amel kuşagın kuşanup
Başuña rızâyı külâh itmedüñ (80/3)

23. Sabr

Sabır, tecellîlere boyun eğmek, rıza göstermek, ecrini umarak kabullenmek anlamıyla Dîvân'da çokça geçen bir kavramdır.

Cihânda çünki fakir olduñ imdi sabr eyle
Hem âhiretde sakın olma yohsul i 'âyil (90/4)

Şâir sabrı, tek başına bir gizli hazineye (51/20), perhiz ve riyazetle birlikte de kılıca benzetir. (81/10) Sabır, ayrıca açlık azığının katığıdır.(78/3)

Sabretmek, kanaatle birlikte Hz. Peygamber'in bir meziyeti olarak sık sık dile getirilir. Hz. Peygamber, Tanrı'nın "Levlâk" hitabına mazhar olmasına rağmen yoksulluğu ile övünür, kanaatle sabır gösterirdi. (20/10; 23/39) Eyyûb'ün sabrı bağışlanmaya vesiledir. (7/63) Peygamber'in arkadaşları da kendisi gibi sabır sahibiydiler. (23/55)

Sonsuz hazinelere kavuşmak isteyenler sabrı kendilerine iş edinmelidirler. (120/11) Dünyada mihnete sabretmeyenler sinle(mezar)de rahat yatamayacaklardır. (106/10)

Aza sabretmeyen derviş azmıştır. (1/76) Dervişler kendilerini incitenlere karşı sabırla muamele etmeli (41/20), sabrın tadını nefislerine tattırmalı

(112/11), hallerine bakarak "ta'na taşı" atanlara kızmamalıdırlar. Şâir bunu şu mısra ile ifade eder: "Daşına il ta'nınuñ sabr ide kılmaya gile" (39/5) Sabredenler canlarını, sabretmeyenler nefislerini beslerler:

Sabrile cân besleyen âdem müdâm
Şol bahâyim bigi nefs otarmaya (40/7)

Sabır, mazlumun sıfatıdır ve takdir-i ilâhînin eseridir. (54/7) Hak'dan gelen zahmetlere sabredenler sonunda rahata kavuşur (60/7), dünyada sıkıntı çekenler sabrettikleri takdirde ahirette ecrini görürler. (51/8) Fakirin sabrı varsa bütün çetin işleri kolayca çözümlenir:

Fakîrüñ kim ola fakr içre sabrı
Aña asân olur kamu çetinler (65/8)

24. Sıdk

Sıdk, davranış ve sözde doğruluktur. Kemâl Ümmî, sıdk'ı daima yüceltir. Bizim sermayemiz sıdktır, der:

Bu yolda vü ol ilde evvel âhir
Bizüm ser-mâyemüz sıdk u safâdur (50/6)

Tanrı sıdk ile sevilmeli (4/121). Kelime-i Tevhid sıdk ile söylenmeli (4/51), mürşid eteği sıdk ile tutulmalıdır. (4/117)

Dervişlere sıdk ile bağlananların müşkilleri halledilir. (62/9) Sıdk sahibi sıdkiyyet makamına erer. Bu terim, telmihle Hz. Ebu Bekr'i hatırlatır:

Sıddîk anuñ yolında fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün sâdıgıdı sıdkıla buldı sadâkati (23/50)

25. Takvâ

Divân'da takvâ, mecazen "yol eri"nin yol boyunca yanında bulunduracağı yiyecek ve içeceği olarak ele alınmış öncelikli bir kavramdır. Yola çıkmadan takvâ noktasında haslet eksikliği bulunan sâlik, yolda azıksız ve susuz kalır:

İlerü azık bulunmaz hem su yokdur bundan al
Bil ki takvâdur bu yolda yol erine zâd u kut (41/2)

Takvâ, sâlik için bir "ton(elbise)"dur. Tanrı kime bunu nasip ederse onun gözü başka birşey görmez:

Kime ol takvâ tonın hizmet kuşagın kılsa rûz
Gözine görinmez ayruk hil'at ü kemhâ vü zîh (6/7)

Takvâ, insanı manevi yolda yüceltici ve yüce makamlara erdiricidir:

Çü takvâ birle kıldılar terakkî
Makâm-ı 'Ulvî'ye 'ilmi derinler(65/3)

Kişiye, gücü yettiğince, ta'at ve takvâ sahibi olmaya çalışmak yaraşır. (131/4) Tanrı'yı her yerde hazır ve nazır görenler, takvâ ve haya sahibi iseler O'ndan hem korkar hem de utanırlar. (130/20)

26. Teferrüc

"Teferrüc'den maksat, insanın "âdem donu"nu giyip cihana gelmesinden tekrar Tanrı'ya döneceği ana kadar geçen zaman içinde dolaşmasıdır."[583] Teferrüc bu anlamda bir çeşit "seyir, sefer ve seyahat"tir. Bir başka anlamıyla dünyadaki manevi seyahat esnasında ilahî sırları müşahede etmek için değişik mekânlarda bulunmaktır.

Kemâl Ümmi, "azm-i teferrüc" tamlamasıyla dünyada teferrüc kılarak Tanrı'ya tekrar dönmeyi dile getirmektedir:

Tur tafila talma gâfil oturma bu gaflete
'Azm-i teferrüc it bag u bustânı varı gör(30/22)

Vücuttan cana doğru sonsuz sefer vardır.[584] Bir kimse önce kendi vücudunda teferrüc etmelidir. Yoksa binlerce dağı taşı gezmesi ona bir fayda temin etmez:

583 Güzel. KA, s. 286.
584 Kaygusuz Abdal bunu şu mısra ile ifade ediyor: "Vücûddan câna dek bunca sefer var" bkz. Güzel, KA, s.287.

Revende çünki teferrüc kılmaya şehrin
Hiç aña fâyide itmez gezerse biñ tag u taş (74/9)

Kemâl Ümmî teferrüc kılmak için, daha ziyade kırları ve su kenarlarını uygun bir ortam olarak görür ve teferrüci, tasavvufî mevsim manzumelerinde (bahar-nâme, hazan-nâme) daha çok sözkonusu eder:

Yine bugün her teferrücilere ârâm-gâh
Su kenârı vü agaç kölgesi bag bucagıdur (29/6)

Gel bâga teferrüc kıluben 'ibretile bak
Gör kim bu agaclar ne 'aceb mu'teber oldı (33/36)

27. Terk, Tecrîd

Terk ve tecrid biribirine yakın anlamda ve genellikle birlikte kullanılan iki terimdir. Tecrid, özellikle mâsivâdan el çekmek anlamında kullanılır. Terk ise daha çok riyazatla alakalıdır.

Sûfîlik yolu fakr u fenâ yoludur. Bu makama erişmek ancak riyazatla mümkündür. Riyazatın esası nefsin isteklerinden uzaklaşmak, yani onları terk etmektir. Sûfîler terk'e özel bir yer vermişler, "terk-i dünyâ, terk-i 'ukbâ ve terk-i terk" gibi bir takım makamlardan sözetmişlerdir.

Hz. Peygamber'in ashabı terk konusunda ideal bir örnek teşkil etmektedir:

Kılup anlar mâl u nakş u yurdı terk
Togrı yola cümle ayak basdı berk (7/35)

Dîvân'da terk, dinini "arı" kılmak isteyenlerin yolu olarak ifade edilir:

Âdemi murdâra tâlib hergiz olmaz illa kelb
Terkin urdı dinin arı isteyen dînâruñ (85/33)

Dünya ile ilgili herşeyi bırakma, masivadan elçekme (Terk ve tecrid) dervişlerin itiyadıdır. Diğer insanların önemsediği maddî varlık onlar için birşey ifade etmez:

Terk ü tecrid ırmagında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervişler (62/4)

Tanrı'nın ihsanına kavuşmak, kişinin en değer verdiği şeylerden yine Tanrı için uzaklaşmasıyla mümkündür:

Ger dilerseñ iresin ihsâna sen
Sevdigüñden Hakk içün terk eylegil (88/21)

Mal, ancak terk edilirse insana dost olur. (75/4) Kişi, ten arzularının değil, can (ruh) arzularının istikametinde hareket etmelidir. Çünkü ten yok olacak, fakat can bâkî kalacaktır. (42/9)

Kemâl Ümmî, terk'i, sevginin ölçülmesinde bir mihenk sayarak şöyle sesleniyor: Sevgilinin seni ne kadar sevdiğini, yolunda neleri terk ettiğine bakarak ölç, onu bu yolla "sına!" (98/11)

Asıl terk, benliği terk ederek (112/18) içinde yaşarken dünyayı tark etmek ve ahiret düşüncelerine dalmaktır. (107/13)

Dîvân'da terk konusunun yoğunlukta olduğu iki manzume yer almaktadır. Bunlardan 43 nolu manzumede terkin ayrıntılarına temas edilmektedir:

Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

Dilerseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer kıl yüri mekânuñı terk it

Gel beru ger kârübân-ı ʻışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it

ʻÂşık-ı dizârısañ ko her dü cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it

Da'vi-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it

Kîlile vü kâlile çü bitmezimiş iş
İmdi düriş hâlile lisânuñı terk it

Tâ'ati dükkân idinme yime dinüñden
Kiddc yemintüñ yi ol dükkânuñı terk it

Perdedür Ümmî Kemâl saña bu kurı ad
Senligi mahv eyle ad u sanuñı terk it

Tapma bu halkuñ saña fülân didügine
Varlıgı vir yokluga fülânuñı terk it

İş bu sözi i 'aziz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu sanuñı terk it

Kendü kusûrumdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o sânuñı terk it (43/1-11)

(Ayrıca bkz. 85 n.m.)

28. Tevbe

Tevbe, işlenilen günahlardan vaz geçip Allah'a sığınmaktır. Temiz bir yola girmeden önceki temizlenme pratiğidir.

Kemâl Ümmî de tevbeyi manen temizlenme ameliyesi olarak alır. Bunu kullandığı tamlama ve diğer ibarelerde görmek mümkündür. Dîvân'da tevbe ile ilgili kullandığı kelime gruplarından bazıları şunlardır: "arı tevbe, rebi'i tevbe, tevbe kapısının yapılması (kapanması), tevbe kılmak, tevbe kılıcı, tevbe pınarı, tevbe sabunu, tevbe suyunda yunmak, tevbe şarabı, tevbe vermek"

Tevbe konusunda şâirin üzerinde önemle durduğu diğer bir husus da vakit geçirmeden, pişmanlığa meydan vermeden tevbe edilmesidir. Üslubunda önemli bir yönü teşkil eden formül mısralarla ifade eder:

İriken tevbe kıl ki kimseye hiç
Assı kılmadı soñ peşîmânlık (78/24)

Gafletile fürsatı fevt eyleme
Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl (88/13)

Tarikata giren müride öncelikle mürşid eliyle tevbe etmek esastır. Tevbe ile birlikte telkînlerde bulunulur. (119/5) Böylece içindeki yazuk kirlerinden arındırılması amaçlanır. Tevbe gönlü yıkayan bir pınar, bir ırmaktır;

Gel tevbe bıñarında safâ sabunı birle
Yu kalbüñi i hâsid ü kin-dâr ölüm var (46/35)

Nedâmet ırmagına gir yazukluruñ kirini
Yu tevbe sâbunı birle tap arusuz bu leş (74/18)

Tevbe, nefsin boynunu vuran bir kılıçtır:

Çapuñuz tevbe kılıcı birle nefsüñ boynunı
Zîra yokdur andan artuk yapışacak sapuñuz (70/5)

Şâir üslubuna hakim olan didaktizmle şöyle seslenir: Bütün dertlerin mutlaka bir devası vardır. Günah derdinin ilacı da tevbedir. (91/9) Kabul olması için tevbenin arı olması gereklidir. Yoksa her tevbe ile her günahtan kurtulmak mümkün değildir:

Arı tevbe kılursañ dâyim
Saña Hak'dan salâ vü destûrdur (51/23)

Bir tevbeyile bunca yazuhlar çamurından
Çıkuben rahmet deñizine batamazsın (106/8)

29. Tevâzu'

Alçakgönüllü olmak demek olan tevazu, kötü huylardan özellikle kibr'in zıddıdır. İnsandaki tevazu, bir haslet olarak Anasır-ı Erbaa'dan toprak unsuru ile ilgili bir meziyettir.

Kemâl Ümmi, cihandaki her insanın Hak'tan ayrı olmadığını hatırlatarak kişilerin kendilerini ulu görmemelerini (74/6), tevazu sahibi olmalarını söyler:

'Âşık kişi miskîn ü tevâzu'lu yaraşur
Hem kendü yug u 'ışkı delim var gerekdür (52/5)

Tevazu sahib olan kişi kendini kimseden üstün görmez. İnsafla hareket eder. Hatta kendini başkalarının yanında alçak görür:

Hiç bir kimesneden eyü sanmaya kendözin
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek (83/3)

Kend'özinden kimse'i hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil (88/11)

30. Tevekkül

Kemâl Ümmî'ye göre tevekkül, "işini Tanrı'ya ısmarlamak"tır:

'Âşık oldur kim işin Ma'şûk'a ısmalar kamu
Yog u fânî olmayınca bâki var olmaz kişi (131/5)

Allah, bütün zamanlarda ve bütün korkulu yerlerde tevekkül kılanları korur. (47/4) Tevekkül ehlinin bekçisi Allah'tır. Bu yüzden manevi yolunda giderken ne düşman ne harami ne de Şeytan korkusu çeker:

Düşmen ü Şeytân harâmî kâr kılmaz yolda hiç
Şol tevekkül ehline kim bekcisi Allah olur (66/7)

Kendi bilgisinin başkasına faydası olmayacağına inanan sâlik tevekküle sığınır:

Tevekkül Tañrı'ya kıldum çü bildüm
Ki degmez ayruga benüm bilümden (97/10)

Şâir, karın doyurmak için halka müracaat edilmemesini, Hak kapısının dilencisi olarak tevekkül edilmesini öğütler:

Halka yüz urma lokmayıçün var tevekkül it
Ol hak kapu dilencisi ol gayrı bâbı ko (112/7)

Dîvân'da tevekkül, menzil aldırması yönüyle bir "at" mecazı ile ifade edilir: "Sıdkıla gel tevekkül atına bin" (78/5)

31. Vilâyet

Vilâyet, velilerin makamıdır. Vilâyet mertebelerine eren mutasavvıf keşif ve keramet sahibidir. (7/117) Sûfîler, vilâyeti "vilâyet-i 'âm, vilâyet-i hâs, vilâyet-i hâssü'l-hâs" olmak üzere üç kısma ayırırlar.[516]

Vilâyet ve vilâyetteki dereceler Hz. Peygamber'in nebiliğinin bereketiyle hasıl olmuştur:

Anuñ nübüvveti berekâtından idi ol
Kamu meşâyihüñ tabakât-ı vilâyeti (23/28)

Dervişlerin birçoğu keşif ve kerametleri sebebiyle vilâyet makamına ermişlerdir. (84/12) Kemâl Ümmî, bağlanmış olduğu iki şeyhini (Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî) sürekli olarak vilâyet sahibi olmalarını hatırlatarak över. (bkz. Bazı Mutasavvıflar)

32. Gaybet, Bühtân, Yalancılık, Nemmâmlık

Gaybet (arkadan konuşma), bühtan (iftira) yalan ve nemmâmlık (koğuculuk, arabozuculuk) menfi davranışlar olarak İslâm dinince de yasaklanmışlardır. Şâir, bu konudaki hükmü hatırlatarak bu fiilleri işlemenin günahının zinadan daha fazla olduğunu söyler:

Gaybet ü bühtân u yalan söyleme
Kim katırakdur o zinâdan sakın (108/14)

Hemîşe hâsılum 'isyân elümde zellet ü tugyân
Dilümde gaybet ü bühtân katı nemmâm u gaddâram (12/6)

---

516 Eşrefoğlu bu hususta şunları kaydeder: "... Vilâyet üç kısımdır. Bir kısmı vilâyet-i 'âmmdır. Bunun yirden göğe varınca seyr ü ıttılâ'ı vardır. Ve bir kısmı dahı vilâyet-i hâsdır. Bunun 'Arş'dan tâ Ferş'e varınca ne denlü yaradılmış var ise hep ıttılâ'ı ve hem seyri ve hem tasarrufı vardır. Bir kısmı dahı hâssü'l-hâsdır. Bunlardan öte bunın ıttılâ'ı ve şûrû'ı vardır ki haddini ve nihâyetini girü ol bilür kim buña muttali'dür." Müzekki'n-Nüfûs, s. 177.

33. Buğz

Kin, nefret, sevmeme anlamındaki buğz, Dîvân'da "ok" mecazıyla ifade edilir. Buğz, kibir yayıyla atılan bir oktur. Tanrı'nın büyüklüğünü idrak edenler kibir yayını ve buğz okunu kırmışlardır:

Şu kul kim bildi şâhuñ Kibriyâsın
Sınışdur bugzı okın kibri yasın(100/1)

Buğz, genellikle kibirle birlikte ve onunla ilgili bir kavram olarakta kullanılır. Mümine kin yakışmadığı gibi, din içinde kibir ve buğzun da yeri yoktur. Şâir bu görüşünü şu mısra ile ifade eder: "Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde" (119/1)

Buğz, ancak Tanrı ve O'nun dostlarına düşmanlık edenlere reva görülecek bir davranıştır:

Kanı dost-ı girtü sevmek hem kamu dostlarını
Ya anuñ düşmenlerine bugz u ikrâhum kanı (137/10)

34. Buhl

Buhl hasislik, cimrilik demektir. Olumsuz ahlâkî unsurlardan biri olarak Dîvân'da daha çok hırs ve tama' ile birlikte dile getirilir. Buhl gibi kötü bir alışkanlıkları olduğundan Ad kavmi helak olmuş, yine zenginliği ile efsaneleşmiş olan Kârun da cimriliği sebebiyle -Hz. Musa'nın bedduası vesilesiyle- hazineleriyle birlikte yer tarafından yutulmuştur:

Buhlıla yutdı 'Ad u Kârûn'ı yir
Terkile oldı hem İbrâhim Halîl (88/16)

35. Hırs

Hırs, insandaki kötü huylardan biridir. Dîvân'da şâir, insanın dünyaya aşırı şekilde bağlanmasını ve dünya malını dermesini sürekli olarak menfî bir davranış olarak niteler:

Kande kim seg cîfe bulsa yir ü yirmez hırsıla
Hiç katında farkı yokdur müsmil ü murdârınuñ (85/34)

Şâir "Hırsa uyanlar kalur hôr u hacil" (88/7) der. Hırs, Dîvân'da "sarp bel, ejderha, it, ev, od" gibi mecazlarla da ifade edilir.

Hırs, hevâ ile birlikte aşılması zor bir "sarp bel"dir. (13/7) Hırs, hased ve hevâ nefisle ilgili kavramlar olarak sıkça birlikte anılır:

Hırs u hased nefs ü hevâ kesb itmişem ben bî-nevâ
Her derdüme senden devâ estagfiru'llahe'l-'azîm (11/12)

Hırs itin 'ışk üzre gâlib kılmagıl
Câm kıl cism üzre arslan tevbe kıl (91/47)

İnsan hırsın evinden çıkmadan ilm-i ledün pazarına çıkmamalıdır. (46/14) Nefse ne kadar arzu ettiklerini versen de o hiç doymaz. Kişide bu hırs olduğu müddetçe karnına dünya malını doldursa da doyması zaten mümkün değildir:

Hırsı terk itmeyince toymazsın
Dünye mâlın gerekse karnuña tık (78/16)

Hırsa İran ülkesi ve Hindistan malı da kâfi gelmez:

Ne kadar çok virüriseñ nefse hiç toydum dimez
Hırsa ne mülk-i 'Acem ne mâl-ı Hind-istân yiter (47/32)

Hırs, Dost iline aşkı delil tutarak gitmek isteyenlerin yolunu kesen bir ejderha (50/17), aynı zamanda âşıkın canını yakan bir oddur. (77/6) Bundan kurtulmak gerekir. Çünkü bizi bu mülke üryan getiren yine üryan olarak götürecektir:

Hırs u hased niçün bizi bu mülke getüren
'Uryân getürdi hem yine 'uryân alur gider (56/4)

36. Kibr

Kibir, insanın kendini "ulu", başkalarını "alû (alçak)" görmesi (74/6), bütün kötü hasletlerin başı olan Şeytanî bir huydur.

İnsan ululanmak durumunda değildir. Çünkü ululuk, Ulu Padişah olan Allah'a yaraşır:

Ko kibr ü 'ucbuñ i bî-edeb ululanma
Ki ululuk hemîn ol bâki Pâdişâhe düşer (59/3)

Topraktan yaratılan Âdem'e secde etmeyen Şeytan, ebediyyen lanetlenmiştir. Şâir "Kibrile Şeytân merdûd u zelîl" (88/12) oldu diyerek bu hadiseye telmihte bulunur. Zaman içinde birçok güçlü insan kibirle, büyü ile göğe ağmaya çalışanlar da sonunda toprağa girmişlerdir. İnsan bunlara bakarak ibret almalı ve kibirden vaz geçmelidir. (131/34)

Şu kibr ü sihrile göge aganlar
Görürüz 'âkibet girür zemine (123/6)

Arı dindar olanlar kibirden sakınırlar:

Arı dîn-dânısañ Kemâl Ümmî
Kibri terk eyle kıl hazer kinden (98/10)

Şahların en yücesi olan Tanrı'yı bilen insan, kendi haddini bilmiş kibir yayını kırmıştır:

Şu kul kim bildi şâhuñ kibriyâsın
Sınışdur bugzı okın kibri yasın (100/1)

Kibrin insana zerrece faydası yoktur. (51/20) Nefis, heva, kibir ve riya sâlikin önündeki "yol urucu"lardır. (108/1) Sâlik, kibri terketmeli (66/9), gönlünü kibir ve riya kavgalarından arındırmalı (75/2), bu huylar yoluna engel teşkil ettiklerinde meskenet baltasıyla bu engelleri yıkmalıdır:

Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet baltasıla tiz anı yık (78/6)

Şâir, kibirle birlikte sıkça "'ucb, riyâ, menâ" terimlerini kullanır. Kibir ve menayı terk etmeyen kişiye mürşidin irşadının faydası olmaz. Çünkü kibir "inkâr"la da bağlantılıdır:

Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı (138/9)

Kibirden tevbe etmek gerekir ki bu da pirlerin elini tutarak yapılır. (91/24)

37. Kîn

Kin, Dîvân'da üzerinde çok durulan menfî ahlâkî kavramlardan biridir ve dindar insana yakıştırılmaz. Diğer yandan sosyal barış açısından kin'in kötü bir huy olduğunun vurgulanması, cemiyete olumlu mesajlar verilmesi acısından da ayrıca çok büyük bir değer ifade eder.

Gerçek müminler kin tutmazlar. Çünkü bu, dinin özüne aykırıdır:

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde
Ya kibr ü bugz olur mı din içinde (119/1)

Dindar insanlar bu fânî dünyada kin tutmadıkları için dar-ı beka'da mümin ve dindar muamelesi göreceklerdir:

Dindâr fenâ içre dutan olmaya kîn-dâr
Hem dâr-ı bekâda ol ola mü'min ü dindâr (45/3)

Halka kin tutmak tevbe gerektiren çok kötü bir huydur. (11/11) Bu, insanın Şeytan telkiniyle işlediği bir suçtur:

Meger kim İblis-i hodbîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kîn dutaram şöyle kîn-dârum (12/31)

Şâir kendine şöyle seslenerek öğüt verir:

Arı dîn-dârısañ Kemâl Ümmî
Kibri terk eyle kıl hazer kînden (98/10)

38. Riyâ,Süm'a, Zerk

Riya, süm'a ve zerk Dîvân'da olumsuz olarak nitelendirilen kavramların başında gelmektedirler.

İbadette Hakk'ın rızasını değil halkın takdirini kazanmak isteyenler riya, süm'a ve zerk ehlidirler:

Riyâ vü süm'adan it tâ'atüñi hâlis ü pâk
Ko halkı Hakkiçün işle vü gözleme sabâş (74/17)

Riya ve süm'adan uzak yapılan zikir kabul edilir (4/26), gönüldeki bu kötü huylar Kelime-i Tevhid söylenirken silinir. (4/72)

39. Şöhret

Şöhret, şâire göre "âfet"tir. Aslında tasavvufi açıdan bütün sûfilerde bu eğilim vardır. Tanınmaya, şöhreti yayılmaya başlayan sûfilerin çevre değiştirdikleri bir vakıadır.

Şöhret âfetdürür giç Ümmi Kemâl
Dime adum şehirde meşhûrdur (51/24)

Şöhret, iç olgunluğuna erişememiş sûfîlerin dışındaki "kalay"dır:

Taşuñ sâfî gümiş içüñ bakır kalb
Yürürsin dürtünüp şöhret kalayın (110/14)

Şöhrete sahip olmayı veya elde etmek için gayret sarfetmeyi olumsuz bir davranış olarak değerlendiren Kemâl Ümmî, şöhreti mecazen bir kuşa, peşinden koşanı da hiyle ve tuzakla bu işi yapan bir avcıya benzetir:

Niçe şöhret kuşın avlamag içün
Oturup kurasın hiyle fakın dur (57/7)

İnsan için, güzel elbiseleri ve şöhretiyle övünmek utanılması gereken bir haldir. Çünkü şöhret bir afet, şöhretli kişinin öldüğünde giyeceği ise, güzel elbiseler yerine, birkaç çaputtur. Bu yüzden aklını erkence başına dermeli, ölümü hatırlamalıdır:

Şöhret ü hil'atlerüñden fahr iderseñ 'âr ola
Şöhretüñ âfetdür âhir hil'atuñ birkaç çaput (41/21)

Ad, san ve şöhretin insana yararı yoktur. Bu düşüncelerden tevbe ederek kurtulmalıdır:

Ad u san u câh u şöhret gözleme
Dirlik eyle ölümüñ san tevbe kıl (91/25)

40. Zinâ

Ahlâk dışı davranışlardan biri olan zina, İslâm dininde yasaklanmıştır. Kemâl Ümmî, zinayı "dil zinâsı" şekliyle ele alır ve bunu yerer. Gayrı meşru ilişkisi olmayanlar, eğer başkalarının gıybetinde iseler, yaptıkları zinadan beterdir:

Zânîleri ne gaybet idersin sen i hod-bîn
Çün diliñ ider irte gice bunca zinâyı (138/6)

D. TARİKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Mürşid

Tarikat yolcularına manevî güzergahta yol gösteren kişi mürşiddir. Mürşid kelimesi aynı zamanda ilim alanında büyük mesafeler almış kişiler için de kullanılmaktadır.[506]

Dîvân'da mürşid kavramı şu ibarelerle ifade edilmektedir: "bâgubân, delîl, dost, er, evliyâ, girçek eren, gitü refîk, güçlü kılavuz, güneş-mâh, halife, hoca, hüdhüd, kehhâl-ı hâzık, 'ışk eri, kılavuz, meşâyih, mükemmil mürşid, mürşid-i hâdî, mürşid-i kâmil, mürşid-i yigâne, yüzi ag yâr, nûr-ı Kibriyâ, pîr, pîrân, re'is (gemi kaptanı), sarrâf, ser-şeyh, sultân, şâhin, şeyh, şeyhü'ş-şüyûh, tabîb, ulu baş, üstâd, yâr, yol eri, yol şiri, yoldaş"

Allah, mürşid-i yegânedir. (99/11) O'nun nûr-ı Kibriyâsi kime mürşid olursa içinde kibir ve riyadan eser bırakmaz. (4/23) Fazlı, sâlikin yol almasını sağlayacak kılavuzdur:

'Âcizem yol varmaga kaldı işüm yalvarmaga
Fazluñı kılsa kulavuz baña Allah'um kanı (137/8)

Beşeri manada asıl mürşid, Hz. Muhammed'dir. Muhammed ismindeki "mîmeyn (iki mîm)" mürşidliğine delâlet eder ve daima halkı Hak yoluna çağırır. (23/65) Bahılı yol erlerinin Hak yolunda yoldaşları evliyâ, kılavuzları Resulu'llah'tır. (66/13) Muhammedî Nûr, diğer peygamberlerde zâhir olduğu gibi, halifesi durumundaki mürşidlerin de nasiplenmesini sağlamış, O'nun nübüvveti bereketiyle vilâyet makamına ermeleri mümkün olmuştur:

---

[506] bkz. Pala, DŞS, s.372.

Anuñ nübüvveti berekâtından idi ol
anu meşâyihüñ tabakât-ı vilâyeti (23/28)

Kemâl Ümmi, bir beyitte mürşid-mürid ilişkisini bir avcı ve av mecazı ile dile getirir ve Peygamber aşkını burada asli unsur olarak değerlendirir:

Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîb'üñ 'ışkını şeh-bâz kıldı (35/15)

Allah'a ermek için yolda mürşid şarttır. Mürşidi olmayanların ermesi imkansızdır:

Gerekdür yolda kılavuz ki sâlik menzil alavuz
Aña kimse kılavuzsuz muhâl ender muhâl irmez (3/23)

Mürşid herşeyden önce müride "kılavuz"luk yapan bir "ulu"dur. Mürşide uymak, onunla "hem-râh (yoldaş)" olmak mürid için devlettir. (66/12) Kılavuz ve ulu, Divân'da mürşid için en çok kullanılan sıfatlardandır. Kılavuzsuz yürüyenler yoldan azabilirler:

Çün kılaguzsuz yürürsin yoldan azsañ tañ mıdur
İşledügüñ işi n'içün bil uluya tañmaduñ (82/6)

Mürşidsiz ve yoldaşsız yola gitmeye karar verilemez. Tarikat yolunda kimse mürşidsiz yol alamaz. Şâir bunu şu mısra ile ifade eder: "Kend'özinden kimse hiç yol varmaya" (40/1) Mürşid, müridin önündeki "ulu baş"tır:

Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Öñüñce bir ulu baş olmayınca (115/1)

Mürşid, mürid için "delil, girtü refik"tir. Tarikat yoluna azmedenler önce bir delil bulmak zorundadırlar:

İ kişi kılduñısa 'azm-i tarîk
Evvel iste delîl ü girtü refîk (78/1)

Mürşidler için en çok kullandığı benzetmelerden ikisi "hüdhüd ve şâhin"dir. İran edebiyatından aldığını kabul ettiğimiz bu unsurlar muhtelif beyitlerde karşımıza çıkmaktadır.

Kimse hiç Simurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsün degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf (75/7)

Bu benzetmelerde mürşid, avda birçok şeh-bazı avlayan bir hüdhüd, leşe konmayan ve arı olan bir şahindir:

Bularuñ hüdhüdi avda niçe şeh-bâzı tutar
Leşe konmaz arıdur şâhini dervîşlerüñ (84/6)

O, kıymetli madenlerden anlayan bir "sarraf"tır. Ona yoldaş olanlar ancak bazı değerli şeyleri anlayabilirler:

Meger sarrâfa yoldaş olmaduñ kim
Satarsın gevheri billûr içinde (118/12)

Mürşid bir "bâğbân", mürid ise bahçesindeki aşılanmaya muhtaç bir "yabanî ağaç"tır. (85/30) Yontulmamış ağaçlar, genellikle ateşte yakılmaya layık ağaçlardır. Kemâl Ümmî, irşattan nasibini alamamış kişileri yontulmamış ağaca, mürşidi de onları yontabilecek "üstâz"a benzetir. (74/15) Mürşid, sâlik için "güneş ve mâh(ay)" (137/3), gözüne inen perdeleri kaldırmaya muktedir bir "kehhâl-i hâzık (ehil göz hekîmi)", gözüne, himmetiyle ilaç yapan bir "tabib"tir:

Kanı bu gözlerümüzi sebelden
Halâs itmege bir kehhâl-i hâzık (79/7)

Göremezseñ tabîb iste ki senüñ
Çeke gözüñ himmet tûtiyâsın (100/5)

Bir beyitte tasavvuf yolcuları,engin bir denizde seyr eden insanlar grubu olarak değerlendirilirken, mürşid de bir "re'is(kaptan)" olarak karşımıza çıkmaktadır:

Yazuk ki bunca gemi gark ola bu deryâda
Re'îs irişmeye bahrîlerile feryâda (116/10)

Bir başka beyitte de mürşid ve çevresi Bağdat mecazı içinde verilmektedir. Burada mürşid, Bağdat halifesi, müridleri de "re'âyâ" olarak ele alınmaktadır. Halife halkını korumakla yükümlüdür:

Râ'iyyetini halîfe çü kendü bagdada
Dahı ne rahm ide 'ayyâr şehr-i Bagdâd'a (116/11)

Yola giren mürid, mürşidinin elini tutarak tevbe eder. (91/28) Mürşidle tanışıklık kuran mürid kendi "bilü"sünden vaz geçer ve mürşidine danışmadan hiçbir iş yapmaz. (78/23)

Kemâl Ümmî, "mürşid-i kâmil" terimiyle birlikte "mükemmil mürşid" terimini de kullanır. Mürşid-i kâmilsiz kimse vâsıl mertebesine eremez, der. (3/26) Mürşid-i kâmilin sözü gerçek ve yüzü aktır:

Kanı bir sözi girçek yüzi ag yâr
Ki halkuñ bî-riyâ-rû yüzi ag-yâr(1/58)

Mürşid yolda arınmış ve pâk olmuş kimsedir. Mürid, dünyada ve ahirette kendisinden ayrılmak istemez. (14/15) Böyle kimselerin ayak toprağını, göze sürme çekerler. (110/6) Mürşidlerin keşif ve kerâmetleri çok, yalancısı ve kâhini yoktur. (84/12) Onlar gözü açık, yüzü ak, sözü sadık yoldaş, koldaş ve hâldeş kimselerdir. (79/8)

Mürşid, irşadda söylediklerini öncelikle kendi nefsinde uygulayan kimsedir. Bunu yapamayanlar başkalarını yola sokamazlar. (57/9)

Sahte mürşidler, halkı avlamak için zerk ve riya ile tuzaklar kurarlar:

Ya niçe halkı sayd kılmagiçün
Kurasın zerkile riyâdan fak (77/7)

Dîvân'da mürşid kavramıyla ilgili birçok ifadenin, doğrudan doğruya Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî ile ilgili olarak söylendiğini görüyoruz. (bkz. Şeyhleri; Bazı Mutasavvıflar)

2. İrşâd

Kemâl Ümmî'ye göre irşad genel olarak "yola okumak", mürid açısından "ulular ögüdin işitmek" (96/5), mürşid açısından ise "ser-keşi yola çekmek" (79/6), müridi "togru yola oñarmak"tır:

Î mürşid-i hâdî n'ola biz azmışı sagdan sola
İrşâd idüp togru yola oñarasın oñarasın (104/16)

İrşadsız mürid, "terbiyetsüz (aşısız)" dağ ağacı gibidir ve onun meyvesinin tadı olmaz. (85/30) Hz. Peygamber irşad yolunu fakr içinde göstermiştir:

Bu fakr içre bize gösterdi erkân
Uş irşâd ile hoş evrâd u erkân (1/45)

Divân'da, kişilerin irşada erişmeleri genellikle bir nasip meselesi olarak ele alınır ve nasipte Takdir-i İlâhî'ye bağlanır. Ezelde takdir edilmişse irşad olmak mümkündür görüşü ağırlık kazanır.

Anadan gözsüz ve sağır doğanı mürşid uyandıramaz. (129/7) İrşad'da mürşid bir vesiledir, asıl uyarıcı Tanrı'dır. Yoksa gafil olanlara mürşidin irşadı kâr etmez:

Gâfile tenbîh ü ögüt n'eylesün
Vây aña kim Hak Çalap uyarmaya (40/8)

Tarikat yolunda irşad olunmak için, kişinin kibir ve menadan uzaklaşması ve kendini mürşide teslim etmesi gerekmektedir:

Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı (138/9)

Bir beyitte, müridin irşad edilmesi, "gül suyu kabının doldurulması"na benzetilir. Ancak, gülsuyu kabı daha önceden katran ile doldurulmuşsa bu mümkün olmaz:

Kim koya gül-âbı kabına şol kişinüñ kim
Katrânıla toldurmış ola kend ü inâyı (138/10)

Mürşidin irşadından nasibini alamayanlar yol varanlara (menzil alanlara) yoldaş olamazlar:

Degülüz mürşid irşâdına kâbil
Ki yol varana olavuz mürâfık (79/9)

3. Pîr

Şeyh kelimesinin Farsça karşılığı olan pîr, daha çok bir tarikatın ilk kurucusu anlamındadır. Kemâl Ümmî, pirle birlikte çoğulu olan pîrân kelime-

sine de yer verir. Dîvân'da pir kelimesi ayrıca yaşlılık karşılığıyla da kullanılır.

Tarikatlarda, yeni intisap eden müridlere pir eliyle tevbe ettirilmesi geleneği Dîvân'daki şu beyitte yer almaktadır:

Gel hem Şeytân'ı kahr it i cüvân
Kibri ko ez-dest-i pîrân tevbe kıl (91/24)

Şâir, şeyhi olan Hoca 'Alî'yi cihandaki diğer mürşid ve pirler ile kıyaslar ve pirlikte onu üstün tutar:

Cihânda gerçi i yârân delimdür mürşid ü pîrân
Veli Hôca 'Alî Sultân makâline makâl irmez (3/24)

Pirler ölmezler. Şâir, Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî'yi öldüklerinde diri olmaya devam eden pirler olarak değerlendirir. (27/39)

Yaşla ilgili gibi görünen bir beyitte, pirlikte olgunlaşmanın sonunun olmadığı da ifade edilmekte, pirliğe erdiği halde insanın hâlâ kör ve sağır olduğu söylenmektedir. (1/36)

4. Derviş

Derviş, Allah yolunda alçakgönüllülüğü ve tasavvufî manasıyla fakirliği benimsemiş kimse demektir. Âşık tipinin bir diğer adıdır. Manevi güzelliklerle mest olup dünya nimetlerinden el etek çekmiş kimsedir.

Şâir, dervişlik konusunda oldukça isteklidir ve bu sanki tek amacıdır:

Bizüm maksûdumuz tapuñdan oldur
Ki derviş olavuz olmadug oldur (1/107)

Derviş, yoksulluğundan dolayı bay ve beğlere bakarak yerinmez. Onun hazinesi Kelime-i Tevhid'dir. (4/18) Dervişlerin bâtınında ihlâs olmalıdır. Böyle olmayanların hırka ve şal giymeleri birşey ifade etmez:

Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider (58/9)

Dîvân'da dervişlik konusunda iki müstakil manzume yer almaktadır. (bkz. 62 ve 84 n.m.)

Dervişler, bütün varlıklarını yoklukla değiştirmiş, sırlarını kimseye açmamışlardır. O, "Bir" olan Tanrı'nın güzelliğini sevdiklerinden iki cihana "üç talak" vermişler (boşamışlar)dır. "Yoksulluğum övüncümdür" diyen Peygamber'e bağlılıklarından dolayı yoksulluklarıyla övünüp utanmayı bırakmışlardır. Dünyanın dinarı (parası)nı put edinip tapınmamışlar, terk ve tecrid ırmağında dinlerini arı kılmışlardır. Gece gündüz yol hazırlığı içinde olduklarından dünya kârını bırakmışlardır:

Yokluga degşürdi cümle varını dervîşler
Degmeye tuydurmadı esrârını dervîşler

'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol bir' ün çün sevdiler dîzârını dervîşler

Mustafâ (el fakru fahrî) didügi-çün i 'azîz
Fakr ıla fahr itdi kodı 'ârını dervîşler

Terk ü tecrîd ırmagında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler

Dün ü gündüz yol yaragın kılmaga meşgûl olup
Kodılar elden bu dünyâ kârını dervîşler

Hakk'ıla bâzâr iderler kim hezâr assısı var
Kesdiler bu halkıla bâzârını dervîşler (62/1-6)

Yâr'ın şevkından içleri dopdoludur. Bundan dolayı gece ve gündüz ağlayış ve inleyişleri her geçen gün daha da artar. Ancak hasta olanlar tedavi edileceği için dervişler gönüllerini hasta kıldılar; böylece tabip olan Tanrı'nın şifasına kavuşmayı umdular. Dervişlere gönülden bağlananların bütün müşkilleri onlarca çözüldü. Dervişlerin aydınlığına kavuşanların içleri ve dışları mamur ve aydınlık oldu. Kemâl Ümmî'ye söz söylemeyi de dervişler öğretmişlerdir. Eğer öğretmeselerdi kendinden birşey söyleyemezdi:

Yâr şevkından tolupdur içleri anuñ-içün
Arturular dün gün âh u zârını dervîşler

Derdile bunlar hemîşe hasta diller oldı kim
Ol tabibüñ bulalar tîmârını dervîşler

Her ki bunlara yöneldi i'tikād u sıdkıla
Kıldılar āsān her düşvārını dervîşler

İçini vü taşını ma'mūr pîr-nūr itdiler
Her kime gösterdise envārını dervîşler

Î 'aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger aña ögretmese güftārını dervîşler (62/7-11)

Tanrı'yı sevenler O'nun dostu olan dervişleri de sevmeli, hor görmemeli, "ah"ını almamalı ve gönüllerini kırmamalıdır. Çünkü derviş gönli "Çalap'ın manzarı"dır ve onların ahları demirleri, zincirleri, kılıçları eritir:

Gey sakın almayasın āhını dervîşlerüñ
Ki bir āhı eridür āheni dervîşlerüñ

Sıma gönüllerini kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ

Tolu genc isteriseñ boş dime vîrānelere
Ki bilen kûha sayar gâhını dervîşlerüñ

Gerek Allah içün ol dostlarını dahı seve
Şu ki gerçek sever Allah'ını dervîşlerüñ (84/1-4)

Dervişleri her an Tanrı ile birlikte bil. Bir nefes ayrı sanma! Önderleri olan şeyhler avda sıradan kuşları değil, nice avcı kuşları avlarlar. Dervişlere hizmet edenler, gözlerini onların yüzünden ayırmayanlar burada hükümdarların hükümdarı olan Tanrı'nın yüceliklerini müşahede ederler. Onlar sevgili kullar oldukları için Tanrı, dünya hükümdarlarını kapılarında kul eder:

Ayru sanma buları bir nefes andan dün ü gün
Bile bil Hakk'ıla her gâhını dervîşlerüñ

Bularuñ hüdhüdi avda niçe şeh-bāzı ntar
Leşe konmaz andur şâhini dervîşlerüñ

Göziñi ırma yüzinden bularıñ kulluġın it
Ki göresin o Şehin-şâhını dervîşlerüñ

Şu kadar sevgülidür dosta bular kim kul ider
Kapusında bu cihân şâhını dervîşlerüñ (84/5-8)

Gönül gözüyle can göğüne bakmayanlar dervişlerin güneş ve ayını göremezler:

Kim göñül gözile cân gögine kılmasa nazar
Nice görsün güneş ü mâhını dervîşlerüñ (84/10)

Dervişler gönlünde "gayr (mâsivâ)" fikri barınmaz. Keşif ve kerametleri çok, yalancı ve kâhinleri yoktur. Tanrı onları, ahirette sevenleriyle birlikte kılacaktır. (84/11-12, 14)

Dervişlik, yalnızca giyim ve kuşamla olmaz. Şal ve yün giyenlerin hepsi derviş sayılmaz. (65/12) Aşk içinde yolunda sadık olan derviş kendiliğinden kesilmek suretiyle Dost'a ulaşmalıdır. Terk ve tecrid ile Fenâfi'llah'a ermeyi öğütleyen bu beyit şöyledir:

Yoluñda sâdıkısañ 'ışk içinde i derviş
Be-külli kendülügüñden kesil u dosta ulaş (74/3)

Cihad-ı ekbere niyetlenen derviş sürekli olarak nefsi ile "gazâ ve kıtâl" halindedir. (86/10) Yani onu öldürmek için çaba harcar. Dervişin hiyle ve aldatmaca ile ilgisi olamaz. "Yokdurur derviş olanda mekr ü âl" (86/32) mısrası bu düşüncenin ifadesidir. Dervişlerde intikam düşüncesi olmaz. Derviş erkân ve ayininde intikamın yeri yoktur:

Eger dervîşiseñ ko intkâmı
Ki 'âdet budur ol âyîn içinde (119/3)

Dervişin dışına değil, içindeki aydınlığa bakmalıdır:

İnsân bigi dervîşüñ içi aydınına bak
Hayvân gibi ürkme bakuben taş u savâda (117/7)

Dervişin dış görünüşü harabeyi andırır. Onun bu görünüşüne bakarak hor görülmemesi gerekir. Bilindiği üzere hazineler harap yerlerde bulunur. Derviş ise içinde ilâhî aşk ve ilâhî sır gibi hazineleri saklar:

Hemîşe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın hôr bakma dervîşe (120/7)

Dervîş erenler kanaat sahibi kimselerdir. Mal ve mülk artırma düşünceleri yoktur:

Yüzüm izinüñ tozı şu dervîş erenüñ kim
Hîç nesnesin arturmaya yarına koyası (130/8)

5. Mübtedî, Tâlib, Muhib, Mürid, Sâlik

Mübtedî hariç, Dîvân'da bu kavramlar, aralarında belirli bir ayırım yapılmadan kullanılmaktadır. Ancak Dîvân'ın bütünü göz önünde bulundurulduğunda kavramlar arasında az da olsa bir ayırım yapıldığı ve hususi anlamlar verildiği görülmektedir.

Mühtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar (61/19)

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar (61/19)

Bu cümleden olarak mübtedi, tâlib ve muhib, doğrudan doğruya Allah'ı isteyen ve ilm-i ledün yoluna meyilli olan; mürid, bir şeyhe iradet getirmiş ve teslim olmuş; sâlik ise tarikat yoluna tam girmiş ve seyr ü sülûk faaliyetleri içinde bulunan kimselerdir, diye ifade edebiliriz.

Tâlib, matlubu olan Tanrı'yı arar. Bu yolda "cidd" ile hareket edenler ancak maksatlarına erebilirler:

Tâlib kişi matlûbına ciddile ider cüst
Kim yol varılmaz şahsuñ usañı vü uyası (130/15)

Muhipler Allah aşkı ve peygamber muhabbetiyle tarikat yoluna yönelirler. Mürşid, serçeye benzeyen muhibbin gönlünü avlamada Peygamber sevgisini avcı bir kuş gibi değerlendirir:

Muhibbin serçe göñlin avlamaga
Habîbüñ 'ışkuñı şeh-bâz kıldı (35/15)

Tanrı'yı bulan muhipler dünyadaki hazların en güzelini tadarlar. Bu yüzden dünya eğlencelerine değer vermezler:

Seni bulan muhib n'ider i dost
Dahı şâzı vü 'işret ü tarabı (19/10)

Muhiplerin gönülleri aşksız ve katı olmaz.

Emîn er kalb-i kerd olmaz muhib bi-derd ü serd olmaz
Ki sıdk u 'ışk u derd olmaz sovuk sâlûs hâyinde(25/17)

Tasavvufta mürşid-mürid ilişkisi genel olarak "Gassâl (ölü yıkayıcısı) elinde meyyit (ölü)" ifadesiyle dile getirilir. Müridin gönlünün ilâhî sırları algılayacak şekilde açılması mürşid vasıtasıyla olur. Kemâl Ümmî bunu "feth ü fütûh" ibaresiyle ifade eder. Ancak asıl gönül açıcı Allah'tır:

Vaktidür kim kılasın feth ü fütûh
İ 'azîm Allah'u Fettâhü'l-Kulûb(8/10)

Gönlün açılması gönül gözü ile ilgilidir. Gönül gözü açık olmayan müridler sıfatî ve zâtî tecellîlere nail olamazlar. Şâir "Gözümüz aç ki sini görebile" (1/35) der.

Mürid, iradesiyle mürşidin hizmetine girmiş ve kendini ona teslim etmiştir. Mürşid onu istediği şekle sokuncaya kadar gayret edecektir. Kemâl Ümmî, bu konuda müridi "yonulmadık ağaç"a, mürşidi de bir "üstad"a benzetir. Mürşidin, gerçek manada bir değere ulaşması için müridi eğitmesi gerekmektedir:

Çü her yonulmaduğ ağacı oda yakarlar
Seni dahı eger üstâz kılmazısa turâş (74/15)

Yolun gerçek sahibi Tanrı olduğu için yol erini menzile erdirmek işi de O'nundur. (7/86) Sâlik Hak yolunda ayağını sağlam basmalı, gerektiğinde bu yolda baş vermeli, fakat halka yönelmemelidir. (40/6)

Sâlik, sülûk yoluna girerken bütün bağlarından kurtulmalı, adeta teslim olmalıdır. Kemâl Ümmî bunu bir çıplağı bin kişi soyamaz hikmetli sözü ile ifade eder:

Yula âzâd u fârig ol gir kim
Bir yalıncagı biñ kişi soymaz (73/8)

6. Dergâh, Hâne-kâh

Terim olarak dergâh, tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yerdir.

Dîvân'da dergâh kavramı daha çok Allah'ın huzuru, kapısı anlamıyla ele alınmıştır. Bu konuda "dergâha muhtaç olmak, dergâha kulluk etmek, dergâha yüz sürmek, dergâha yüz tutmak, dergâha ümit tutmak, dergâhtan dilek dilemek, ganî dergâh, ulu dergâhı kiç (küçük) sanmak" deyim ve kelime grupları geçmektedir.

Şu beyitlerdeki dergâh, Tanrı'nın dergâhıdır. Tanrı, dünyada insanlar arasında ayırım yapmadan, herkese dilediğini verir. Korktuklarından emin olmak, dileklerine ulaşmak için yalnızca sıradan insanlar değil, hükümdarlar bile O'nun dergâhına baş vururlar. Manevî zenginliklere ermek isteyen şeyhler de "ulu dergâh"a muhtaçtırlar:

Her ki ne dilerse bulur ol ganî dergâhdan
Redd idüp dimez ki bu sâ'ûsi bu zerrâkıdur (2/13)

Sen şu Sultânsın ki dâyim yüz dutup dergâhuña
Dir bu kamu dünye şâhı (neccinâ mimmâ nehâf) (10/8)

Be-sûret hırka vü tâcam be-ma'nî müflis ü acam
Ganî dergâha muhtâcam dilerem bâki istignâ (20/20)

Şâir, derviş gönlünü bir ulu dergâh olarak görür. (84/2) Ayrıca dergâh kelimesinin yanında daha çok kapı kelimesini, bir beyitte de hân-kâh kelimesini kullanmaktadır:

Anuñ evi halk evi degül Hak kapusıdur
Anuñ ili sûfîde degül 'ulvî ilidür (24/12)

Ne hercâyi sûfisin Ümmî Kemâl
Ki 'âlemde bir hânekâh itmedüñ (80/14)

Tekye (tekke) kelimesini bir beyitte ve sadece "dayanmak, istinad etmek" anlamında kullanmış (108/5), zâviyeyi hiç kullanmamıştır.

7. İkrâr

Sûfîlik yolunu seçenlerin yerine getirmesi gereken ilk şartlardan biri, mürşidden nasip almak, ona ikrar vermektir. İkrar bir çeşit söz vermedir ve Elest Meclisi'ndeki "ahd" ile bir benzerlik arz eder.

Tasavvuf yolunda menzil almak isteyenler, inkârı bırakıp ikrâr yolunu seçmelidirler. Çünkü bu yolda "er"e ikrâr gereklidir:

İnkârını elden koya ol kârı tutanlar
İnkâr gerekmez ere ikrâr gerekdür (52/7)

Evliyâ öğüdünü tutan kimseler, nebilerin sözlerini inkâr etmezler. (129/5) Tarikat yolundaki gerçek erler, ileriyi görebilenler tarafından sezilir. Şeyh Hamid bir gerçek er olarak bir çok "mübassir"i ikrâr ettirmiştir:

Mübassirler o dil-dârı görüben kıldı ikrârı
Meger kim şekk ü inkârı aña gey bî-basar kıldı (27/21)

İkrar veren mürid bunda sebat etmelidir. Tevbe ve el almadan sonra kendisine öğütlenenleri yapmalı, mürşidinin söylediklerinden dışarı çıkmamalıdır. Duyacağı inkâr ve şüphe, yolundan alıkoyar:

Seni şekk ü inkâr yoldan kodı
Ki gâh itdüñ ikrâr gâh itmedüñ (80/6)

Âşık, aşkla dolduğu ve sürekli bir istiğrak hali yaşadığı için içi ikrarla dolar, artık içine inkâr sığmaz:

Şu deñlü 'ışka ikrârıla toldum
Ki hergiz içüme inkâr sıgmaz (71/8)

İkrar, şeyhe teslimiyettir. İkrarında sadık olmayan mürid, mürşidine tam teslim olmamış, inkara düşmüştür. Bu durumda gerçek anlamda irşad söz konusu olamaz:

Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı (138/9)

8. Zikir

Zikir, iç aksiyonun en mükemmel şekli, bütün mistik sistemlerde yer alan bir unsur olup ibadetin, hatta dinin özü kıymetindedir. Zikirde, diğer ibadetlerden farklı olarak Allah'la kul arasındaki perdeler kalkar.[507]

Zikir, Allah'ı anmaktır. Kemâl Ümmî, zikre özel bir önem verir ve onunla aklın alamayacağı manevi zenginliklere ulaşılacağına inanır. Bu dünyada kendini zikredenleri Tanrı da ahirette anacaktır. (4/33) Vuslat şarabını içmek isteyenler daima zikirle meşgul olmalı (4/47), zikir halkasına oturanlar can ve dili birlikte zikrettirmelidirler. (4/137)

Zikir, ömür bağının baharında yetişmiş bir meyvedir (31/22) ve canın gıdalarındandır.(61/20) Zikir, gösterişten uzak, ihlâs (4/26) ve aşk ile yapılmalı, sürekli olmalıdır. (122/1) Yoksa "yâ Allah" demek her dil için kolaydır:

Cân u göñülden gerekdür Hâlik'ı zikr eylemek
Yohsa yâ Allah dimeklik geñez olur her dile (122/2)

Tanrı, her gönüle kendi zikrini nasip etmez:

Tañrı zikrine dilümüz toymaz
Gerçi dertsüz göñüllere koymaz(73/1)

Zikir bir anlamda içerideki aşk ve muhabbetin dışarıya vurulmasıdır. Nasıl ki "bir kabın içinde ne varsa, dışarıya o sızar"sa, sûfilerin zikrinde de aşkın dışarı taşması söz konusudur. Çünkü dile gelen her söz gönülden gelmektedir ve başlar bu yüzden salınır:

Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sızar
Dile göñülden gelür andan salınur başlar (61/5)

Zikr eden dervişlerin içlerindeki ateşten dışları sarsılır. Kendilerini kaybederler. Hallerini bilmeyenler onları ayıplar, ta'na taşı atarlar. Akan kanlarla başları haşhaş (gelincik) gibi kızarır. Buna rağmen zikirden vaz geçmezler.

---

[507] Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, s.300.

Ta'na taşından kaçar mı Tañrı'nuñ zâkirleri
Ger kılur ölürlerise başların haşhâşlar (61/2)

Tevhid zikri (Kelime-i Tevhid'i söylemek), zikirler içerisinde şâirin en çok öğütlediği zikirdir. Dîvân'da bu konuda Terci-i Bend tarzında bir de tevhid-tehlil yer almaktadır. (bkz. 4 n.m.) Zikr-i Kadim olan Kelime-i Tevhid, henüz kainat yokken vardı. (4/104)

Evrendeki herşey kendi dilince Tanrı'yı zikreder. Anasır-ı Erbaa dediğimiz Dört Unsur da, bitkiler de sürekli zikir halindedirler:

Kamusı dilü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah (4/12)

Bezendi cümle nebâtât hazrete karşu
Senâ vü şükr ü münâcât u zikr ider her kuş (32/6)

O halde insan zikre daha çok önem vermelidir:

Sen niçün zikr eylemezsin anı her şey zikr ider
Yirde gökte berr ü bahr u vahş u tayr u nahl u hût (41/11)

Bir beyitte şâir, mûsikî ile eğlenen halkın zikri unuttuğundan söz eder:

Zikri unutdı ekseri halkuñ
İşleri çeng ü nây u tanbûrdur (51/19)

9. Çille

"Eziyet, sıkıntı, dünyayaya ait her şeyden el çekerek bir yere kapanıp 40 günlük nefis terbiyesi ve ibadet"[208] anlamındaki "çille" Dîvân'da doğrudan doğruya Hoca 'Ali ile ilgili olarak geçmektedir:

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cûyında (25/26)

Çilla ya da yaygın adıyla çile sülûkla ilgili terimlerdendir. Riyazatla nefsini terbiye etmeye, nefsânîlikten uzaklaşmaya çalışan sâlik, tâlib veya

[208] Pala, DSS, s. 117.

mürid çeşitli sıkıntılara katlanır. Şâir sülûk için gerekli olan olgunlaşmaya ulaşamamak halini şöyle anlatır:

Bunca yanmak yakılmag içinde
Tañ budur kim henüz dahı serdem (92/4)

Göñlüñi kibr ü riyâ gavgâlarından hâli kıl
Tâ ki lezzet vire saña cille halvet i'tikâf (75/2)

10. Telkîn

Tarikata giren mürid, pir elini tutarak tevbe eder. Bu arada kendisine şeyh tarafından bazı telkinlerde bulunulur. Bunlar genellikle iyi bir mürid, iyi bir insan olması yönündeki telkinlerdir. Telkinlerin sadece ibadet ve ayinlerlerle ilgili olmadığı, cemiyet hayatına ait ilişkileri düzenleyen niteliklerinin de bulunduğunu şu beyitten anlamaktayız:

Seni ög ayruga sög mi didi şeyh
Saña şol tevbe vü telkîn içinde (119/5)

11. 'Abâ, Cübbe, Hırka, Destâr , Tâc, Ridâ, Şâl, Yün

Tarikat erbabının, diğer insanlardan, hatta bir başka tarikat mensuplarından görünüş itibariyle ayrılması, kıyafetleriyle mümkün olmaktaydı. Bu kelimeler, dervişlerin giyim-kuşamı ile ilgili olmakla birlikte ledünnî eğilimlerin de sembolüdürler.

Mutasavvıflar için, Hz. Peygamber başta olmak üzere, bütün nebiler ve veliler giyim kuşam konusunda da en mükemmel örnektirler. Aşk yolcusu onların yaptıklarını yapmalı, yediklerini yemeli, giydiklerini giyinmelidir:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dahı anı yiñ içüñ anı géyüñ sanmuñ (85/14)

Tarikata giren kişi kaba donunu aba yapmış, yani zâhirden bâtına geçmiştir:

Çünki kaba tonuñı kıldun 'abâ
Girme kabâya bu 'abâdan sakın (108/2)

Baş giyimi için "tâc ve destâr (sarık)" kullanmak, sırta, döğme yünden yapılan ve Dîvân'da çoğu kez aynı anlamda kullanılan "'abâ-hırka-cübbe" giymek şâirin ifadesiyle "mücerred geymek"tir. Bunun için "taşın düzmek" ifadesini de kullanır. Ancak bunlar, elbetteki kişiyi sûfî yapmaya yetmez. Şâir bu düşüncesini "Taşın düzmekile er sûfî olmaz" (115/12) veciz mısrasıyla ifade eder.

Ger olsa biz dahı derviş olayduk
Mücerred geymekile şâl u yünler (65/12)

Hırka, tasavvufî manada fakrın sembolüdür ve Hz. Peygamber'in Veysel Karânî'ye hediye ettiği hırkadan mülhemdir. Diğer yandan İbrahim Edhem de eski bir hükümdar olarak fakr yolunu seçmiştir ve hırka adeta onunla anılır olmuştur. Kemâl Ümmî, hırkayı Edhemle ilgili bir unsur olarak anar. Yani bulunduğu mevki ve makamları terk ederek, ipek ve atlasları çıkarıp kaba yünlere bürünen, dervişlerin yolunu seçenlerin giysisidir. Şâir bunu şu güzel mısra ile dile getirir: "Dahı her hırka geyen Edhem olmaz" (72/18)

Bazı kimseler, bu dış giyime aldanırlar. Kişinin risalesine, sırtındaki hırkasına aldanırlar. (12/26) Tanrı yolunda can ve başını terk edeceği sanılan birçok yalancı sûfî cübbe ve destarının bir teline bile kıyamaz. (85/40) Hırka giymek sûfînin dış rengini değiştirir, ancak içinin ihlâslı olduğunu göstermez:

Bâtınum zerkı henûz ihlâsa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi (128/7)

Dîvân'da dervişlerle ilgili giyim-kuşam unsurlarının doğrudan doğruya kanaatle ilgili olarak kullanıldığını, bunun "lokma ve hırka" esprisi içinde verildiğini görüyoruz:

Bize bir lokma vü hırka hemân vir
Gerekmez mülk ü câh estagfiru'llah (16/8)

Kemâl Ümmî, giyim kuşam unsurlarını tasavvufi bazı terimlerin sembolü sayar. Tac ahd'i, hırka cehd'i, ridâ (bir çeşit örtü, kuşak) hizmet ve zühd'ü temsil eder:

Başında tâc idüp 'ahdi giyühen hırka'-i cehdi
Ridâ'-i hizmet ü zühdi bilinde hem kemer kıldı (27/24)

Şâir, kıyafetle ilgili unsurları çoğu kez "iç-taş (dış)" ile ilgili olarak kullanır. Bu husustaki bazı beyitleri aşağıya alıyoruz:

Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâş olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider (58/9)

İremeyen sırrına dervişlerüñ
Göremez taşında illâ hırka şâl (86/30)

Yâ Rab bu tâc u hırka hakıçün ki geymişüz
Pâk eyle içümüzi dahı taşumuz gibi (132/21)

İ adı müsülmân başı şûfî taşı şâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var (46/56)

E. BAZI MUTASAVVIFLAR

1. 'Alî Erdebîlî (Hoca 'Alî)

'Alî Erdebîlî veya Hoca 'Alî, şâirin muhtemelen Şeyh Hâmid vasıtasıyla kuvvetle bağlandığı şeyhidir. Kemâl Ümmî, kendisinden "Mustafâ Âlî" diye bahsettiğine göre seyyidliğine inanmaktadır. Ayrıca kendisi için "Emîr" sıfatını da kullanmaktadır.(25/20) Dîvân'da, biri Mersiye biri Medhiye olmak üzere hakkında iki müstakil şiir bulunmaktadır. Bunların dışında da zaman zaman şeyhinden bahsetmektedir. Medhiye,

Ol mürşid-i kâmil ki ulu şeyh ü velîdür
Güneş gibi nûrı tolu 'âlemde celîdür

matla beytiyle başlar. (bkz. 24 n.m.) Kemal Ümmi, Şeyhinin şeri'at şehrinde tasavvufun şâhen-şâhı olduğunu, hakîkat denizinde yüzdüğünü, soyunun ve kerametlerinin yüce, irşâdının Süleymân misali olduğunu ifade eder. Hoca 'Alî, aşk ve safa bahçesinin bülbülü, lutf ve vefa gülşeninin taze gülüdür. Suretde Erdebilî olmasına rağmen mana yönünden makamı çok yüksektir:

Ol 'ışk u şafâ ravzasınuñ bülbülidür hem
Ol lutf u vefâ gül-şeninüñ tâze gülidür

Ma'nide makâmına makâl iremez anuñ
Sûrette velîkin o velî Erdebîlî'dür

Sûfîlerin kaynağı, diğer mürşidler onun cüz'üdür. Şıblî, Tayfûr ve Cüneyd'in yüzünü görmeyenler hayıflanmasınlar. Çünkü onun yüzü onların bedelidir.

Anuñ yüzi ten yüzi degül cân gözi görür
Anuñ sözi kal dili degül hâl dilidür

Anuñ işi zâhirde degül bâtınıladur
Anuñ yolı 'âm yolı degül hâs yolıdur

O öyle bahtlı bir sultandır ki, kapısında bütün mîrler ve sultanlar kuldur. Sevelan Dağı'ndaki toplantılarında Gâ'ib Erenler de bulunurlar. O, Üçler, Yediler, Kırklar ve Üçyüzler'in ulusudur. O, Cihanın Şeyhi ve Zamanın Kutbu olan Hoca 'Alî'dir. O Bahr-i Muhit, her halifesi de bir dalga, bir ırmak yahut bir göldür. O Şeyh-i 'Acemî'nin medhini aşk ile okuyun; sanmayın ki bu bir Türkî yahut Rûmî gazelidir. Bizim bu 'aşk zevk ve bütün safamız, o gerçek eri gönülden sevmemizden kaynaklanmaktadır.

Kemal Ümmî, Hoca Alî için yazdığı Mersiyesinde de ondan ve faziletlerinden övgü ile söz eder. Hoca 'Alî, bu mersiyede (bkz.25 n.m.) şeyhinin kâmil bir mürşid olduğunu, bu dünya sarayındaki bütün işlerinde ahiret yolunu gözettiğini, emr ü nehye riayet ederek Peygamber'e her zaman uyduğunu ifade eder. Dünyada çok şeyhlerin bulunduğunu ama mükemmil şeyhin yerinin başka olduğunu, devrinde Ona benzer kimsenin bulunmadığını, şeyhinin cihan tabipleri içinde can ve ten dertlerinin tek devacısı olduğunu söyler.

Mal varlığının çok olduğu, fakat göz ve gönlünün tok olduğunu dile getirir: "Velî hiç meyli yokıdı cihânuñ hûy u hâyında"

Takvâ ve perhiz sahibi olan Hoca 'Alî, sünneti daima üstün tutar ve bid'atı asla tasvip etmezdi. Hak Tanrı'nın bütün buyruklarını tutardı:

Ne kim Hak Tañrı buyurdı tutup terk itdi bu yurdı
Müdâm ol misk-bû yurdı vararı tevbe suyında

Onun yaptıklarını kimse yapamaz, çünkü bütün işler ona kolaydı:

Ayâ kardaşlar u işler anuñ işini kim işler
Kim aña nice sarp işler geñezindi kolayında

Huzurunda nice beğler hizmetçi olurdu. Öyleki Medâyin'de bu muameleyi ne Kisrî gördü ne de Kayser.

Yine çarh okların atdı ki zahmı cânlara batdı
Kaçan kurbânına katdı toludur okı yayında

Ölümü üzerine halk yasını tutarak hatme ve Yâsîn okurlar. Bütün il ve boylarda sûfîler, kalbi safîler ve ahdine vefalı olanlar ayrılık ateşine tutuşup yanarlar. Onu seven bütün sultanlar, naibler, müridler, âşıklar ve tevbe edenler, huzurunda ve gıyabında namazını kıldılar. Ölümüne cihanda herkes üzüldü. Çünkü o, herkese iyiliklerde bulunurdu:

Her ac öksüzler ü tullar garîb ü hôca vü kullar
Dün ü gün bay u yohsullar toyunur dahı toyında

Nerede o Mustafa evlâdı ki, onun huy ve yaratılışında hiç fitne ve hile yoktu. Katına gelenlerin dileklerini bilir, keramet göstererek sözleriyle işaret ederdi. O, Üçler, Yediler, Kırklar, Üçyüzler ve Gâ'ib erenlerin, o gazilerin önderi olan "kutb" idi.

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cûyında

Babası Hoca Sadreddîn onu medh ve tahsin etti, çünki soyundan gelen üstün bir erdi. Bu hayat içinde onun değerinde bir başka şeyh yoktur. Ancak Şeyh Şah onun benzeri olabilir.

Kemal Ümmî, mersiyenin sonlarına doğru Hoca 'Alî'nin ölüm tarihini verir:

Kaçan defn oldı ol gencî bil it hicretde sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cemâzi'l-evvel ayında

Dîvân'da yukarıda kısmen bahsettiğimiz Medhiye ve Mersiye'den başka bazı beyitlerde de Hoca 'Alî'ye telmihlerde bulunulmaktadır.

2. 'Âşık Paşa

Anadolu'da yetişmiş, Yunus Emre çizgisinde manzumeleri bulunan, Türkçeciliği ile ön plana çıkmış olan mutasavvıf şâir 'Âşık Paşa, dünyanın

fâniliğinin dile getirildiği bir beyitte yer almaktadır. (**bkz.** Ferîdü'ddîn 'Attâr Mad.)

3. Bâyezîd-i Bestâmî

Tasavvuf sahasında zühd ve takvâsı, uzun süren mücâhede ve riyâzetiyle anılan bir büyük mutasavvıftır. Dîvân'da, dirlik kılması yönüyle Şeyh Hamid-i Veli onunla da kıyaslanır. (**bkz.** Cüneyd-i Bağdâdî Mad.)

4. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd, üç Beyitte diğer bazı mutasavvıflarla birlikte ele alınmaktadır.Dîvân'da Şeyh Hamid-i Veli, dirlik kılması yönünden Bayezid, Cüneyd, Şıblî ve Şakîk'le mukayese edilir:

Kıldı şu dirligi ki kılmışdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şıblî Şakîk(78/27)

Bir diğer beyitte Hoca ''Ali'nin yüzünün, Şıblî, Tayfûr ve Cüneyd'in yüzüne bedel olduğunu, Hoca ''Ali'yi görenlerin bu mutasavvıfları görmüş olacakları dile getirilir:

Î görmeyen ol Şıblî vü Tayfûr u Cüneyd'i
Gel hoca yüzin gör ki olaruñ bedelidür (24/9)

Cüneyd'in isminin geçtiği üçüncü beyitte ise ölümün herkes için olduğu, büyük dirlik sahibi mutasavvıfların da dünyadan göçtükleri ifade edilir.(**bkz.** Şıblî Mad)

5. Elvan Çelebî

Ölüm ve dünyanın fâniliği konusunun dile getirildiği iki beyitte adından söz edilmektedir. (**bkz.** Ferîdü'ddîn 'Attâr)

6. Ferîdü'ddîn 'Attâr

İranlı tanınmış sûfîlerden olan 'Attâr, Dîvân'da üç beyitte zikredilmektedir. İki beyitte ölmek ve dünyadan göçmek yönüyle diğer bazı sûfîlerle birlikte ele alınır:

Kanı o Celâle'ddin ü Sa'dî vü Senâyî
Elvân u Veled 'Âşık u 'Attâr ölüm var (36/59)

Kanı Sa'dî Celâle'ddîn ü 'Attâr
Veled Gülşehrî Elvân kondı göçdi (127/35)

Senâyî ile birlikte anıldığı bir beyitte ise olgunlaşmanın çok söz ile mümkün olmadığını söyler ve 'Attar'ı misal gösterir.(bkz. Hâkim Senâyî Mad.)

7. Gülşehrî

Anadolu sûfîlerinden Gülşehrî'nin, dünyanın fâniliğini dile getiren bir beyitte diğer bazı mutasavvıflarla birlikte adı geçer. (bkz.Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

8. Şeyh Hâmid

Kaynaklarda sarih bilgiler bulunmamasına rağmen Kemal Ümmî'nin Anadolu sahasındaki mürşidi olduğunu, kendisi için yazmış olduğu bir Mersiye'den ve diğer bazı beyitlerden anlamaktayız:

Degme mürşid Hamîd'e öyküne mi
Ya kamu taş olur mı la'l u 'akîk

Kıldı şu dirligi ki kılmışıdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şıblî Şakîk (78/26-27)

Mersiye'de Şeyh Hamid'in meziyetlerini sıralayan Kemal Ümmî'nin samimiyeti dikkatı çeker. Tıpkı Hoca 'Alî Mersiyesinde olduğu gibi burada da şâir büyük bir üzüntü içerisindedir.(bkz.27 n.m.):

Görün bu çarh-ı gaddârı ki 'âlemde neler kıldı
Yine bir gerdiş-i gerdûn niçe müşkil hatar kıldı

beytiyle başlayan mersiyede şeyhininin ayrılığından duyulan üzüntünün kendisine çok etki ettiğini söyler ve şeyhinin meziyetlerinden söz açar: İnandıklarını yaşayan o akıl sahibi bilgin nerede? Yokluk âleminden ebedî varlık âlemine giden o âbid nerede? Adı 'Ubeydü'llah'tı; O, tenini değil ruhunu muteber kıldı. Namaz ve orucu kendine kanat edindi. Öleceğini önceden

bildi. Onun ölümüne melekler, cinler ve insanlar ah ederek ağladı, yer ve gökler matem tuttu.

Mersiyede Şeyh Hamid'in derviş kardeşliğini ve dostluğunu irşadında esas aldığını; cihad, adâlet ve insafı cihana yaydığını; hayır ve şerri ayırarak Hakyolu gösterdiğini, böylece Şeyhlerin Şeyhi olduğunu söyleyen Kemal Ümmî;

Tutuhen Hâlik'a yüzin Resûl'üñ izledi izin

diyerek Şeyhin ehl-i sünnet yolunda çaba sarfettiğini belirtir. Dört Erkân ve Beş Hiss'i o 'ilm ve hilm sahibi koymuştur. Helâl ve harâma son derece riayet ederdi:

Helâlden kesb idüp yirdi kamu vakfa harâm dirdi
Yimedi aguyı yirdi gıdâsın çün şeker kıldı.

Nerede o kanaat, sabır, azizlik, şükür ve zikir sahibi ki o çok karlı bir ticaret sahibiydi, bunun için her yükünü mücevher kıldı. Harama bakmadığı gibi helalden de perhiz eyledi, hesabından korktu: Mal ve mülke dalmadı, beğlerin bahşişini almadı, altın ve gümüşe meyletmedi. Yaratılmışı bırakıp Yaratıcı'nın çehresini gözetti. Ne dünyaya ne 'ukbâya nazar kıldı.

Mersiyenin bir beytinde Şeyhin ölüm tarihi verilir:

Nebî'nüñ hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl
Berât güninde ol fâzıl bu menzilden sefer kıldı

9. Hâkim Senâyî

Senâyî iki beyitte yer almaktadır. 'Attâr'la birlikte isminin geçtiği bir beyitte dolaylı olarak İlâhî 'aşk ateşiyle yanarak Senâyî ve 'Attâr olabildiklerini, bulundukları makama çok söz ile ulaşmamış bulunduklarını söyler:

Ko çok sözi sûz iste Kemâl Ümmî Çalap'dan
Kim sözile olmadı 'Attâr u Senâyî (138/11)

Diğer beyitte bütün büyük mutasavvıflar gibi Senâyî'nin de öldüğünü, onlardan hiç kimsenin kalmadığını ifade eder.(bkz. Ferîdü'ddîn 'Attâr Mad.)

10. Hallâc-ı Mansûr

Vahdet-i Vücud telakkisinin önemli temsilcilerinden olan Hallac-ı Mansur "ene'l-Hak" dediği için asılarak öldürülmüştür. Dîvân'da iki beyitte geçmektedir. Beytin birinde şâir kendini hâl ve kâl yönünden değerlendirirken kavl bakımından Mansûr'a benzetir:

Fi'le zenbîl içre gey 'ayyâr
Kavle Bagdâd içre Mansûr'am (93/10)

Diğer beytte ise, şathiyât kabilinden bir ifâde ile şâir, Hallâc'ın kendi insiyatifi ile Ene'l-Hak demediğini, bunun Allah tarafından söyletildiğini belirtir:

(Ene'l-Hak) sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc (44/12)

11. Hasen-i Basri

Büyük mutasavvıflardan biri olan Hasen-i Basrî de ölüm konusundaki bir beyitte anılmaktadır.(bkz. Şiblî Mad.)

12. İbrâhîm Edhem

Belh sultanının oğlu ve kendisi de sultandır. Edebiyatta hükümdarlığı ve dünya zenginliklerini terk ederek fakr ve fenâ yolunu seçmesiyle bir sembol olmuştur. Dîvân'da bu yönüyle ele alınmaktadır:

Kamu yohsul makâm-ı fakra irmez
Dahı her hırka giyen Edhem olmaz (72/18)

13. Mâlik-i Dînâr

Mâlik-i Dînâr ismi ölüm konusundaki bir beyitte diğer bazı sûfîlerle birlikte geçmektedir. (bkz. Şiblî Mad.)

14. Ma'rûf-ı Kerhî

Bağdâd'da yetişmiş büyük sûfîlerden olan Kerhî'den, ölüm konusundaki bir beyitte söz edilmektedir. (bkz. Şiblî Mad.)

15. Mevlânâ Celâle'ddîn-i Rûmî

Anadolu sahasında yetişmiş büyük mutasavvıf, mütefekkir ve şâir Mevlânâ Kemâl Ümmî Dîvânı'da iki beyitte geçmekte, ölüm ve dünyaya konup göçmek yönüyle ele alınmaktadır. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

16. Muzafferü'ddîn-i Lârendî

Lârendeli olduğu ve o bölgede Şeyh Hâmid'in halifesi bulunduğu anlaşılıyor. Kemal Ümmî'nin Şeyh Hâmid için söylediği mersiyeden onun, Şeyh Hamid'in ölümü üzerine Tecdîd Makamı'na (post-nişinlik) oturduğunu öğrenmekteyiz:

Ne var tolundısa hurşîd bi-hamdi'llah kim ol mürşid
Muzaffer Hazret'in tecdîd makâmında kamer kıldı (27/37)

17. Sa'dî-i Şîrâzî

Sa'dî, İranlı büyük mütefekkir ve mutasavvıf bir şâirdir. Anadolu sûfîlerini eserleriyle derinden etkilemiştir. Kemâl Ümmî'nin üzerinde de büyük etkisi olduğu Dîvân'daki bazı manzumelerinden anlaşılıyor.(**bkz.** San'atı) İki beyitte adı geçmektedir. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

18. Sadre'ddîn-i Erdebîlî

Safiyü'ddîn-i Erdebîlî'nin oğlu ve Kemal Ümmî'nin mürşidi Hoca 'Alî'nin babasıdır. Dîvân'da, Hoca 'Alî hakkında yazılan mersiyede adı geçmektedir:

O 'âlemde 'ale't-ta'yîn babası Hoca Sadre'ddîn
Kılırdı medh idüp tahsîn ki yig er kopdı soyında (25/27)

19. Safiyü'ddîn-i Erdebîlî

Erdebîl Ocağı'nın ilk temsilcisi, Safevî tarikatının sunnî akideler üzerine kuruluşunu gerçekleştiren ilk şeyhi olan Safiyü'ddîn, Dîvân'da doğrudan doğruya bir beyitte geçmektedir. (**bkz.** Şıblî Mad.)

20. Sultân Veled

Mevlânâ'nın oğlu olan Sultân Veled Mevlevîliğin sistemleşmesinde önemli rolü bulunan bir mutasavvıf şâirdir. Dîvân'da babasıyla birlikte anılmaktadır. (**bkz.** Ferîdü'ddîn 'Attâr Mad.)

21. Şakîk

Mutasavvıflardan Şakîk'in ismi bir beyitte Bayezîd, Cüneyd ve Şıblî ile birlikte geçmektedir.(bkz. Şıblî Mad.)

22. Şeyh Şah

Erdebîl Ocağı'nın en büyük siması Hoca 'Alî'nin oğlu olup babasının ölümünden sonra post-nişîn olmuştur. Asıl adı İbrahim'dir. Dîvân'da babası için yazılmış bir mersiyede, ancak kendisinin babasının benzeri olabileceği yolunda bir beyitte dile getirilmektedir:

Bu devrân içre ul Hân'uñ harîfî yokdur inanuñ
Meger Şeyh Şâh ola anuñ nazîri tou u tayında (25/28)

23. Şıblî

Sûfîlerin büyüklerinden olup tasavvufla ilgili eserlerde ismi sıkça anılır. Dîvân'da Şeyh Hâmid-i Velî ve Hoca "Alî, Şıblî ile de kıyaslanır. (**bkz.**Cüneyd-i Bağdâdî Mad) Ölüm konusundaki bir beyitte şöyle anılmaktadır:

Kanı o Cüneyd ü Hasen-i Basrî vü Kerhî
Şıblî vü Safî Mâlik-i Dînâr ölüm var (46/44)

F. KEMÂL ÜMMÎ DİVANI'NDA İNSAN

1. Genel Olarak İnsan Kavramı

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında toplum ve toplum içindeki insanı da sorgular, bazı tespitlerde bulunur. Zaafları, tutkuları, ihtirasları ile insanı kavrar, onun psikolojisini manzumelerine yansıtır.

Dîvân'da insan, genel olarak cemiyet içindeki sosyal durumuna göre üç zümre halinde karşımıza çıkmaktadır:

a) Yönetici ve asker zümreleri,

b) Dini-Tasavvufi sahada faaliyet gösteren zümreler,

c) Geniş halk zümreleri,

Yönetici zümreler, buyurma ve yönetme gücüne sahip zümrelerdir. Yöneticiler padişah, şah, sultan, bey, mîr gibi isimlerle genel olarak zikredildiği gibi tarihe ün salmış bazı hükümdar isimleriyle de (Kayser, Şeddâd, Nuşinrevân) dile getirilir. Elleri altında, buyruklarının gereğini yerine getirmeye hazır ve leşker, çeri gibi isimlerle anılan askeri zümreler vardır. Bunlar içinde özellikle sipâhilerin ismi birkaç kez geçmektedir.

Yönetici ve asker zümrelerden, güçlü olmalarına rağmen dünyada ebedî kalamayacakları, dünyanın sonlu olduğu vesilesiyle söz edilmektedir.

Dini-Tasavvufi çerçeve içinde faaliyet gösteren zümreler arasında, söz gelimi tekke-medrese gibi belirli bir ayrım yapıldığını gösteren hiçbir ifadeye rastlayamayız. Ancak Dîvân'da tasavvuf yolunun büyüklerinden sıkça söz edildiği halde, medrese zümresine mensup hiç kimsenin adı geçmez. Tasavvufi önderler olarak Dîvân'da adı geçen kişiler, üstün nitelikleri, insanları doğru yola çağırmaları ve dünyanın fâniliğini isbata vasıta olmaları sebebiyle dile getirilmişlerdir.

Dîvân'da, şâirin insanla ilgili asıl tesbit ve değerlendirmelerini, geniş halk zümrelerine mensup insan üzerinde yaptığını görmekteyiz.

Sosyal ve iktisadi hayat bakımından şâirin ortaya koyduğu insan profili yaylaya göçme gibi bir mevsimlik göç yaşayan, aynı zamanda toprağa bağlı, ziraat kültürünü yansıtan bir durum arz eder. Bu profile sahip insan küçük kasaba ve özellikle köy insanıdır. Geçimini tarlasından, bağ ve bahçesinden, hayvancılıktan temin etmektedir.

Bu çerçeve ile sınırladığımız insanın hayatında din ve tasavvuf bir iç derinleşme meydana getirmektedir. Tasavvufun toplum içindeki asıl fonksiyonu da böyle bir çerçeve içine alınmış, sınırları ziraat ve hayvancılık gibi bir üretim biçimiyle çizilmiş insanın küçük dünyasına üçüncü boyutu taşımasıyla kendini göstermektedir. Bu boyutun ilk ve en önemli yanı bir "iç birlik" sağlanması yolunda etkili olmaktır. Türk toplumu, tasavvufu bu yönüyle ve özellikle Ahmed Yesevî'nin çabalarıyla tanımıştır. Çünkü Yesevî ve onun

yolundan gidenlerin "...tüm gayret ve çabalarının temelinde dağınıklığı sona erdirip birliğin ikame edilmesi düşüncesi yatmaktadır."[509]

Tasvip ettiği insan tipi, bugünkü evrensel değerlere göre de değerini koruyan olumlu bir tiptir. İnsana gerçek değerini vermek manevi kimliği sebebiyledir:

Âdemi ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şekl ü görkinden (98/3)

İnsana model olan Mevlânâ gibi büyük sûfîler demokrasi kültürünün üç önemli kavramı olan özgürlük, eşitlik ve uzlaşmayı yüzyıllar öncesinde, günümüze yakın bir anlayışla dünya görüşü olarak benimsemişlerdir.[510]

Dîvân'daki insan genellikle "iyi insan" olup gelenekçi bir yapıdadır. Yaygın eğitimle yetişmiştir. Bu da büyük çapta görgüye dayalıdır. Yetişen her insan, içinden çıktığı cemiyetin, kendisi için ilk model teşkil eden tiplerini taklit eder. Kemâl Ümmî bu duruma şu beytiyle temas eder:

Atañı uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef (76/8)

İyi insan, toplum içinde cömertliği, başkalarının hakkına saygılı olması, az fakat faydalı konuşmasıyla temayüz eder:

'Âlemde kamu âdemilerüñ yigi şoldur
Kim agzı anuñ yumılu ola açug ayası (130/12)

Tanrı'nın bir gün hesap soracağını düşünerek halka zulmetmez. (124/4) Başkalarının malına göz dikmez. (105/13) Yalnız kendi kusurunu görür:

Kendü 'aybuñ añup agla zinhâr
Ayruguñ 'aybına bakup gülmegil (88/10)

---

509 Bedur, Hüsnü Ezber, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme". **Hacı Bektaş Velî [Dergisi]**, Yıl.2, Sayı.2, Ank., 1995, s.15.

510 Temrin, Belkıs, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, Ank.,1995, s.137.

Diğer insanların eksiğini araştırmaz. Ancak nefis muhasebesinden uzak olan insan kendi ayıplarına bakmadan başkasının ayıbını araştırır. (93/8;105/16)

Karakter kelimesini "kişilik"le ifade ederek insanlara asıl değer veren şeyin bu olduğunu söyler:

Sen kişilik gözet ne istersin
'Arab u 'Acem ü ya Türk'inden(98/4)

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki insan, toplum içindeki insan olarak dini-ahlâki, dünyevî ve en çok da uhrevî faaliyetleri açısından sorgulanmaktadır. Statüleri farklı insanların genel manada halkla ilişkileri söz konusu edilmekte, bunlar halkın diliyle ifade edilmektedir. Şâir, insan psikolojisini tespitte de oldukça başarılıdır. Dîvân'da insanı ele alırken öne çıkardığı bazı kavramlara kısaca temas ediyoruz.

a. İyiyi Kötüyü Seçmek

Şâirin insandan beklediği en önemli davranış iyiyi ve kötüyü birbirinden seçmesidir. Bunu şu mısra ile ifade eder: "İnsân gerek ki yahşı yaman neydügin seçe" (132/11)

b. İnsan ve Ma'nâ (İç derinlik)

İyi insanı, içindeki derinleşmeyle ölçen Kemâl Ümmî şöyle der:

Âdemî sûretde çok illâ ki hiç ma'nîsi yok
Her bir ilde azdan azdur sad-hezâr olmaz kişi (131/31)

c. İnsan ve Hüner

Dünyada birçok insan vardır ki bir arı kadar hüneri yoktur, ama yer, içer ve yoz öküz gibi böğürür. (132/6)

ç. İnsanı Yermek

Şâir, iç birliğin sağlanmasında insanları yermeyi olumsuz bir davranış olarak görür:

'Âkıbet kamudan yirinci olur
Her ki Hak kulların yirüp yiçdi (126/7)

d. Dostluk

Kemâl Ümmî, insanı Tanrı'dan dolayı sever ve dost edinir. Ancak dost edinilen kişilerin bir kısmı gerçek anlamda dost değillerdir. Dost kelimesini "yâr" ile de ifade eden şâir gerçek dostları sınama ile belirlemeyi öğütler, yolunda gerekirse başını vereceğini söyleyenlerden önce borç (akçe-altın) iste, der:

Kankı yâr kim yoluña cân virmege da'vî kılur
Akça cândandur sen andan sına evvel zer dile (122/9)

Her dönemde rastlanabilecek bu tip insanları "yemek-içmek dostları" olarak isimlendirir. (142) Bunlar insanın mutlu günlerinde yanından ayrılmadıkları halde üzüntülü günlerinde gamını paylaşmazlar:

Ni'met ü şâzî deminde sad-hezâr olur velî
Gussa vaktinde birisi gam-küsâr olmaz kişi (131/43)

e. Söz Söylemek

Bütün mutasavvıflarda rastladığımız "az ve öz konuşmak" düşüncesine Dîvân'da da rastlıyoruz. Çok söz Kur'an'a mahsustur düşüncesi şâiri, söz tuzu (özü, hülâsası) söylemeye yöneltir:

Bir söz ki ola söz tuzı az u dahı öz
Şol sagışı çokdan ki Sâd u pest ola Yâ'sı (123/30)

Şâir, diline tatlı söz yerine yatlu söz (gaybet) söyletenlere yazıklar olsun der:

Hayf ola ki şol tatlu dilünden gele yatlu
Gaybet didüresin koyuben medh ü senâyı (138/7)

"Dost acı söyler" sözünü çağrıştıran şu beyitte de doğru sözün acı fakat ilaç gibi faydalı olduğu ifade edilmektedir:

Hak söz katı gelür zîra tiryâk acı olur
Nâ-hak keleci tatludur agu aguz gibi (132/26)

f. İnsan ve Çevre Sağlığı

Evrendeki herşey Tanrı tarafından insana birer emanet olarak bırakılmıştır. Buna insanın sağlığı gibi çevremizdeki tabii varlıkları da dahil edebiliriz. Şâirin bir beyti, bize insan sağlığı ve çevrecilik konusunda dinî ve geleneksel bir hareket noktası işaret etmektedir:

Emânetler ki Hak kodı katuñda
Kamusın sakla zinhâr olma hâyin (110/5)

2. İnsan Sevgisi ve Hoşgörü

Şâirin insana duyduğu sevgi ve hoşgörünün kaynağı tıpkı Yunus'ta olduğu gibi dinî kaynaklıdır. O, insanı Tanrı için sever. Şayet yermesi gerekirse bunu da kendisi için değil yine Tanrı için yapar. İnsan sevgisinde kişilerin yoksul veya varlıklı olmasının rolü yoktur:

Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir
Bu mahlûkuñ kamu yohsul u bayın (110/16)

Şâirin dünyası, bir açıdan bakıldığında sevmek-sevilmek dünyasıdır. Sevmenin ön şartı da "kendini ulu görmek"ten kaçınmak (**bkz.** Kibir, Riyâ) ve başkalarını yermekten uzak durmaktır.

Kend'özünden kimse'i hiç görme kem
Yirübeñ yirinci olma sev sevil (88/11)

Kemâl Ümmî, kendini yerenlere bile övgü ve sevgi ile karşılık verir:

Bizi kim kadh ü zemm iderse bizüm
Aña kılduğumuz medh ü senâdur (50/19)

3. İnsan Tipleri

a. 'Âbid

Âbid, Allah'a kulluğunu tam olarak yapan kişidir. Söz ve davranışları arasında bir uyum vardır:

Kanı bir 'âbid u zâhid mücâhid
Ki ola fi'li kavline mutâbık (79/5)

Dîvân'da çoğu kez zâhidle birlikte geçen âbid tipi genellikle müspet bir tip olarak karşımıza çıkar. Kemâl Ümmî, Tanrı'ya yalvarırken bir âbid-sûfi profili çizer:

Bizi gayrüñden ayır saña tapdur
Ki 'âbidlere bir ma'bûd tapdur (1/53)

Ancak tasavvufi neşveden mahrum âbidler bu müspetliğin dışına çıkarlar. Şâir âbidlere masivayı terk edip Tanrı'ya tapmalarını öğütler:

İ karındaşlar eger 'âbidlerise tapuñuz
Mâsivâ'llahı koñ ol ma'buduñuza tapuñuz (70/1)

Âbidlere, tapmak için Tanrı yeterlidir. Şâir bunu "Ki 'âbidlere bir ma'bûd tapdur" (1/53) mısrasıyla ifade eder.

Âbidler de âlimler gibi dünyaya gereğinden fazla değer vermemeli, sevmemelidirler. Eğer aksine davranırlarsa "günah vartası"na düşerler:

Ne deñlü 'âlim ü 'âbid olursa dünye seven
Ne yirde yürürise varta-'i günâha düşer (59/2)

b. 'Âkil

Dîvân'da 'âkil ve uslu kelimeleriyle karşılanan akıllı kimse tipine ağırlıklı bir yer verilir. Kemâl Ümmî'ye göre âkil kişi "imânî 'akl"a sahip kâmil insandır. Bir başka ifade ile insan-ı kâmil mertebesine ulaşan veya o yolda olanlar akıllı kişilerdir. Bunu "Ne bellü 'âkilem kâmil ne bellü fahr-ı bî-'âram" (12/12) mısrasında ifade eder. Âkiller, insanların çeşitli müşkillerini çözmede yardımcı olurlar:

Ger bizüm sözümüze kanmazısañ
Var dahı 'âkillere tan tevbe kıl (91/15)

Âkil kişi, dünyaya meyilli olmaz. (90/2; 139/2) İbret gözüyle bakar, ölenlerin nasıl can verdiğini görür (90/8), varlığını yoğa sayar. (130/7)

'Âkil kişi bu varlığı cem' eyleyüp n'ider
Çün 'âkıbet dirüp dişürüp kamusın saçar (48/4)

Âkil olanlar zamanın kıymetini bilip hazırlık yaparlar:

Uslular vaktile yaragın ider
Vakti zâyi' iden olur ahmak (77/14)

c. 'Âlim

Âlim kişi, ilim sahibidir. Dîvân'da âlim kişi kılı kırk yaran "zîrek kişi" olarak ifade edilir:

'Asl-ı ma'nî birdürür ger söylerise yüz dil er
Gerçi kim zîrek kişi bir kılı sözde yüz diler (68/1)

Asıl âlim Tanrı'dır. Onun sırrına allame, şeyh ve fakih eremez. (6/3) Gerçek âlim "dünya bilisinde" ahmak gibi görünür. Ancak tarikatte birçok malumata sahiptir:

Dünyâ bilisinde aña ahmak diyeler lîk
Yol içre gey âgâh u haber-dâr gerekdür (52/6)

Âlimlik kişiye Allah'ın takdiriyle verilir. Hatta bu durum yaratılışta belirlenmiştir:

Kimin yaratdı 'âlim ü nâdân kılur kimin
Kimini bed-nefes kimini hoş-âvâz ider (54/13)

Hak emri herkesi layık olduğu ile muhatap eder. Âlimi âlime, câhili câhile kavuşturur. (47/26) Dünya, inkarcı ve câhillere karanlıktır. Ama âlimlerin ilmi kendilerine ışık kaynağıdır:

Münkir ü câhillere 'âlem karañudur velî
'Âlime 'ilmi hemîşe şem' ü şems ü mâh olur (66/5)

Âlimler, ilimleriyle birlikte hilme de sahip olmalıdırlar. Aksi takdirde sözleri halka etki etmez. (85/31) Dünyaya aşırı derecede bağlı olan kimse ne kadar âlim olursa olsun günaha düşer. (59/2)

Âlimlerin gerçekleri seçemediği yerde halkın seçmesi mümkün değildir. (134/5) Emirler adalet, âlimler amel sahibi olmalıdırlar. Şâir, zamanında bu iki zümrenin durumundan şikayet eder: "Emirde 'adl ü 'âlimde 'amel yok" (79/3)

ç. 'Ârif

Ârif, aslında Allah'ın, esması, sıfatları ve fiillerini ilimle değil, keşif ve müşahede ile bilendir.[511] Kemâl Ümmî, ârifi şöyle tanımlar:

Cihânda 'ârif aña dirler i melik-zâde
Ki göçmedin vire her varını Melik-zâde (116/7)

Âriflik, Tanrı'nın takdiriyle kula nasip olur. Fukarayı hor görenler ârif katında en aşağı insanlar durumundadırlar. (132/9) Dîvân'da ârif tipi âşık tipiyle çok yakından ilgili olarak ele alınır. Ârif Tanrı takdiriyle "ehl-i 'ârif ve 'ışk-bâz" olmuştur:

Kimini cehl-i 'am kılur 'ışk u derdi yok
Kimini ehl-i 'ârif ü hem 'ışk-bâz ider (54/19)

Âriflerin her nefesi bir Mi'rac değerindedir:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur(51/25)

d. 'Âşık- 'Işk Eri

da. Genel Olarak Âşık Tipi

Dîvân'da âşık tipi " 'ışk eri, tâlib, mürid, sâlik, yol eri ve 'uşşâk" kavramlarıyla birlikte karşımıza çıkmakta, çoğu kez doğrudan doğruya hangisinin kastedildiği anlaşılamamaktadır. Ancak bütün bu kavramlarla ifade edilen tip bazen bir zâhid gibi görünürken, genellikle de cezbesi yüksek bir âşık olarak karşımıza çıkar. Şüphesiz ki bunda Kemâl Ümmî'nin kişiliğinin mısralarına yansıması söz konusudur.

Dîvân'da âşık kelimesi, tamamiyle ilâhî aşkı taşıyan kişiler için kullanılmaktadır. Şâir, âşık kelimesinden sonra en çok "'ışk eri" terimini kullanır. Şeyhlerine yazdığı medhiye ve mersiyelerinde onları aşk eri diye anar. (27/3) Gönlü ve canı aşk derdine mübtela olan kişiye aşkolsun! (50/15) diyen şâire göre, aşk erinin derdinin ilacı yine dert(aşk)tir. (85/18)

---

511 Baltacı, TL, s.26.

Âşık, nakşı koyup Nakkaş'a gerçek anlamda tapan insandır. (140/1) Aşkı, onun için kurtuluş vesilesidir.(51/16) Zikir, fikir, cidd, cehd, sıdk, aşk, zevk ve şevk, uyanık aşk erinin âdeti ve azığıdır. (85/16) Âşıklar, ezelden ebede dizara âşıktırlar. Aşk yolunda sadık olabildiklerince Ma'şûk iline lâyık olabilir (104/15), memleket ve mevkilerini terk ederler. (9/4)

Gerçek âşık bu yüzden mâsivâyı terketmiş (74/2), onun düşmanı olmuştur. O, masiva'llah sevgisinden arınıp Yar'ı ister. (85/41) Bir'i sevdiği için iki cihana üç talak verir. (121/3)

Dostı soran dostı gören dosta iren 'ışk eri
Kaşlar u gözler mi gözler zülfü vü hâli n'ider (58/13)

Aşk eri, aşkından vaz geçmemelidir. Çünkü ilâhî aşka sahip olan âşıkların makamı en yüksek yerdedir:

Koma i 'ışk eri bu 'ışkı elden
Ki 'âşıklar makâmı müntehâdur (50/16)

Tanrı, kendine âşık olanları daima talep eder. Bu, ayet ve hadislerle beyan edilmiştir:

Ger 'âşık olasın seni Ma'şûk ider tâleb
Bu söz beyân olupdur ahı beyyinâtıla (121/5)

Âşıklar, ibadeti yalnız Allah için yaparlar. Ne Uçmak umarlar ne de Tamu korkusu duyarlar. (85/4)

Uçmag'a kılmaz nazar hem Tamu'dan kılmaz hazer
Kankı kul kim 'âşıkıdur Pâdişâh dîzârınuñ (85/3)

Âşık, "Yoksulluğum övüncümdür" hadisinin sırrına eren kişi olarak fakirliği ile övünür ve bundan utanmaz. (129/17) Aşk bağının bülbülleri sadık âşıklardır. Ayık ve dertsiz kişiler ise yalancı âşıklardır. (32/12) Yalancı âşıklar ağyarı sever ve gerçek aşk yolunda hiçbir fedakarlık yapmazlar.

Kemâl Ümmî gibi ag-yârı sevmeñ
Hem olmañ siz dahı yalancı 'âşık (79/20)

Kişiler var kim dem urur cân u baş terk itmege
Liki kıymaz bir teline cübbe vü destârınuñ (85/40)

Kemâl Ümmî, gerçek âşıkları yalancılardan ayırır ve onları" girü 'âşık" diye vasıflandırır. Kendini, tevazu ile bu âşıkların ayağı toprağı mesabesinde görür. (29/14)

Yüzüm şu 'âşık u sâdıklaruñ ayagı tozı
Ki yoldan ıramaz anları hubb-ı hüsn-i cemâl (87/29)

Âşıkların ölümü mutasavvıflar arasında genellikle kutlu bir gün olarak değerlendirilir. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda âşıkların ölümü bir Kurbân Bayramı esprisi ile izah edilir.

Bayrâmudur ölüm güni girçek 'âşıklaruñ
K'anlar cânını Ma'şûk'a kurbân alur gider (56/15)

Âşık, Hakk'ı mutlak seven insan olarak ipek ve atlastan vaz geçmiş, fakr'ın alameti olan "şal" giyinmiştir:

Kemâl Ümmî sevenler Hakk'ı mutlak
Harîr atlas yerine geydi şâlı (133/11)

Dîvân'da âşıkın dış görünüşü ve diğer halleri hususuna sık sık temas edilir. Aşk oku, âşıkın bağrını yaralamış, gözlerinden kanlı yaşlar akmasına sebep olmuştur:

Gözlerümden yaşıla kan akdugını tañlamañ
'Işk okıdur çünki bagrum başlarını kanadan (99/5)

Gece gündüz Şah'ın eşiğinde feryat eder (52/2), aşk ve sevda derdiyle sürekli inleyerek (92/1) gözyaşı döker:

Her ne işüme ki bakam aglaram
Hiç birine gülemezem âh u vâh (113/2)

Dizara âşık olanların yüzünde her an aşkın nişanı görünür. Gözü yaşlı, benzi sarı ve gönlü yaralıdır. (55/4) Bu vasıflar âşıkın aşkına tanıktırlar:

Başına bir 'ışk u sevdâ gelenüñ tanugudur
Beñzi saru yaşlu gözi dalı bagrı başına (39/4)

Dünya hayatı, âşıka hasret çektirir. Bu hasret Dîvân'da kış mevsimiyle ifade edilir. Yaza ermek vuslattır. Vuslatın gecikmesi sebebiyle âşıkın bağrı

başlı, gözü yaşlı ve benzi saz olmuştur. (31/24) Benzinin sararmasına, belinin dert ile bükülmesine rağmen gerçek âşıklar derman değil dert istemelidirler.

Şâirin iki manzumesinden konuyla ilgili beyitleri aşağıya alıyoruz:

'Âşık kişilerüñ gözi pür-hûn u nem gerek
Ma'şûk'a cân vire diye kim dahı nem gerek

Beñzi sararuben bükile derdile bili
Derd isteye girü dimeye baña em gerek

Hiç bir kimesneden eyü sanmaya kendözin
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek

Dizâra 'âşıkam diyenüñ çehresinde bak
'Işkuñ nişânı zâhir ola dem-be-dem gerek

Kor 'ızz u nâzı memlekel u mâlı 'ışk eri
Aña ne tâc u taht u ne tabl u 'alem gerek

Ne bâg u bagçeler seve ne ton u bogçalar
Ne nakd u akçalar u ne hayl u haşem gerek

Maksûdı ger buyısa ki ma'bûdı bula ol
Mevcûd içün be- külli vücûdı 'adem gerek (83/1-6,8)

...

Nişânsuz kimseye 'âşık dimezler
Beñiz saru vü göz yaş olmayınca

Belürmez çehrelerde bu 'alâyim
Cigerler derdile baş olmayınca

...

Kim irdi tâpusına kapusında
Gieeler yasdugı taş olmayınca

Gelür kim irdi bir lutf u vefâya
Aña kalır u celâ âş olmayınca (115/5-6, 9-10)

db. Âşıkla ilgili benzetmeler

Bülbül, Mürg-i Zâr, Laklak, Zâg

Dîvân'da âşıkla ilgili olarak yapılan benzetmelerin en ağırlıklısı bülbüldür. Tevhid bir bağ veya bahçe olarak telakki edilir. Bu bağın gülü Mutlak sevgilidir:

Bu cümle bülbüli tevhîd bagınuñ hoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah (4/127)

Bilindiği gibi gül aynı zamanda Hz. Peygamber ve mürşid için de kullanılan bir benzetme unsurudur. Bunların karşısında âşık daima bir bülbüldür ve vuslat arzusundadır:

Baykuşlara vîrâne gerek kargaya cîfe
Tûtiye şeker bülbüle gül-zâr gerekdür (52/8)

Ancak bazı engellerle karşılaşır. Bunlar da gülün dikenleridir ve katlanılması gerekir:

Kahr-ı düşmenden kaçan bulmadı bulmaz lutf-ı dost
Gül seven bülbül gibi zahmına kalmaz hârınuñ (85/19)

Âşık mana bağını temaşa eden bir bülbüldür. Bu bağın gülleri Ma'rifet makâmının gülleridir:

Bülbüliseñ gel temâşâ kıl ma'ânî bâgını
Gülleri bu ma'rifetdür cem'iyet gül-zârınuñ (85/29)

Elest Meclisi'nde Cemâl gören ve âşık olan kişi dünyaya gelince gurbete düşmüştür. Şâir dünya gurbetini bir kış mevsimi olarak telakki eder. Çünkü gülünden ayrı düşmüştür:

Benem ol 'âşık u bî-çâre bülbül
Ki kış geldi cüzâ düşdüm gülümden (97/3)

Mevsim kış da olsa bülbül bağda her neye baksa taze gül yaprağı gibi görür. Bu yüzden onun feryadı hiç dinmez:

Bâg-ı 'ışkuñ bülbülinüñ gulguli diñmez kışın
Her neye kim bakarısa tâze gül yapragıdur (29/10)

Gerçek âşıklar dünyada da Cemâl'i görebilenlerdir. Seyr ü sülûk'ta ileri mertebelere varan şâir aynı zamanda ilâhî tecellî sonucu Cemal görmüştür:

Getürdi bürka'ını gül güler cemâlinden
Görcli başladı bülbül du'â vü i'zâza (36/12)

Mürg-i Zâr benzetmesi aslında bülbülün bir vasfı ile ilgilidir. Bağdaki bütün kuşlar, lisân-ı hâl ile Tanrı'ya şükrederek zikir ve tesbihatta bulunurlar. Bunlar gönülleri aşk okuyla yaralanmış kuşlardır. İlahî aşk, içlerini güzel seslerle doldurmuştur:

Dükeli kuşlar okur zikr-i şükr ü tesbîhât
Çü mürg-i zâr içi toldı latîf âvâze (36/14)

Aşk ile kendinden geçememiş, özüyle aşka ulaşamamış ayık ve dertsiz kişiler yalancı âşıklardır. Şâir bunları leylek ve kargaya benzetir:

'Âşık-ı sâdıklar olur ol baguñ bülbülleri
Ayıg u dertsüz kişiler laklakî vü zâgıdür(29/11)

Pervâne

Cem' içinde şem' içün pervâneler
Görüben düşüp yakarlar perr ü bâl (86/24)

Dîvân'da âşık çoğu kez bir pervâne istiaresiyle karşımıza çıkar. Aşk meclisinde aşk bir şem', âşık ise zevk ve şevkle ona ulaşıp yanarak kendini yok eden bir pervânedir:

Kendüyi pervâne çün kim şem'a urdı yandı hoş
Dostıla vasl oldı ayruk perri vü bâli n'ider (58/12)

Bî-tekellüf cem' içinde 'ışk u ma'nî şem'ine
Zevk ü şevkıla tuzırek düşerem pervâneden (99/6)

Pervâne gibi kendini ateşe atıp kol kanat yakamayanlara gerçek âşık denilmez:

'Işk cem'i içinde safâ 'âşık anı düşünler
Pervâne gibi şem'a çü perrüñ atımazsın (106/12)

'Işk-bâz, Miskîn, Bî-çâre, Melâmetî, Evbâş, Rind, Kallâş, Mecrûh Cigerlü, Âvâre

Kişi kendini zorlayarak âşıklık mertebesine yükselemez. Âşıklık Tanrı'nın takdiriyle verilir. İlahi takdir kimini avam gibi aşksız bırakırken, kimini de ârif ve aşk ile oynayan kılar:

Kimini cehl-i 'âm kılur 'ışk u derdi yok
Kimini ehl-i 'ârif ü hem 'ışk-bâz ider (54/19)

Yalnız Tanrı'yı isteyen âşıkın iki cihânda da gözü yoktur. Diğer yandan kendini bu aşka layık görmez. Bunun için daima hakir görür ve cemiyet içinde böyle gösterir:

Senüñ 'ışkuñı ister dü cihânda
Bu kemter 'âşık-ı bî-çâre senden (15/8)

Sûfilik erkanında meskenetin önemli bir yeri vardır. Âşıkın en belirgin niteliği miskinliktir. (12/4) Özellikle alçak gönüllülüğüyle bir miskin tip olarak karşımıza çıkmaktadır:

'Âşık kişi miskîn ü tevazu'lu yaraşur
Hem kendü yog u 'ışk delim var gerekdür (52/5)

Aşk ile ar bir arada olamaz. Âşıklar Ma'şûk yolunda, O'na kavuşmak arzusuyla yanıp tutuşurlar. Dışları harap olur. Aslında âşıklara melametî ve evbâş (hor görülecek durumda olma) olmak yaraşır:

Kimesne 'ışkıla 'âr bir elde cem' idemez
Gel imdi 'âşıkısañ ol melâmetî evbâş (74/4)

Ar duygusundan uzak âşık rind ve kallaş (umursamazlık ve kalleşlik) görünümünde ve dünya nimetlerine yüz çevirmiş durumdadır.

Kimesne 'âr birle yâre irmez
Yolında rind ü kallâş olmayınca(115/7)

Deva bulmak isteyen önce dertle olmalıdır. Âşık olanların ciğerleri yaralıdır. Tanrı, sadece yaralı (gönlü aşkla dolu) olanlara merhem vurur:

Mecrûh cigerlü kişiye merhem urur dost
Bîmâr gerek kime ki tîmâr gerekdür (52/9)

Tanrı, aslında âşıka kendisinden daha yakındır. Ancak o, bunun farkında değildir. Dünya işleri ile oyalanır, avare olur:

Egerçi sen baña benden yakınsın
Velî ben olmuşam âvâre senden (15/7)

Pehlivân, Bahâdır, Şehîd, Kurbân

Kendisini âşık gibi sunan birçok insan vardır. Ancak gerçek âşıklar aşk yolunda kuvvetli bir pehlivan gibi önüne geçerler:

'Âşıkam ben diyüben da'vî kılan çokdur velî
Pehlivân oldur ki meydân aldı her merdâneden (99/12)

Âşık, aşk yolunda baş veren, bu yolda şehit olan bir bahadırdır. Kanının bedeli de dizar görmektir:

Bu 'ışka cân virendür hoş bahâdır
Ki dîzâr ol şehîde kan bahâdır (50/1)

Gerçek âşık Hak yolunda, halka aldırmadan yürümeli, sevdiği uğrunda gerekirse bir kurban gibi başını vermelidir:

Hak yolında girçegin ayak basan
Baş vire vü halka kaş kaytarmaya (40/6)

Farrâş

Âşık, Allah'tan gayrıyı gönlünden süren, Zat'ı isbat eden insandır. Gönül, Tanrı mekânı olan bir saray, âşık ise bu sarayın hizmetçisi, temizlikçisidir:

Nefy idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Ya'ni Şâh içün sarâyın süpürür farrâşlar(61/22)

Yüzüñ cârû gözüñ sakkâ olur mı
Özüñ Sultân'a farrâş olmayınca (115/8)

İbrahim Edhem

Aşk eri, aşkı yolunda mevki ve makamları, sahip olduğu memleketi terk eder. Bu özelliklerinden dolayı istiare yoluyla İbrahim Edhem'e benzetilir:

Şol 'âşık-ı sâdıklarınuñ hakıyiçün kim
'Işkuñda kamu memleket ü câhı koyandur (9/4)

Kuru kamış

Dini-Tasavvufi Edebiyatta kamış, âşık için yaygın bir benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda ise Şeker Kamışı olarak karşımıza çıkar. Burada âşık, dış görünüşü itibariyle bir kuru kamış, içindeki şekeri ise ilâhî aşktır:

Kuru kamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekkerini ser içinde (118/11)

e. Ehl-i Hâl, Ehl-i Kâl

Sûfîlik yolunu seçenler, gayretleri nisbetinde sıfatu'llah ile mevsuf olup üstün hallere ulaşırlar. Bunlar sözleriyle değil, davranışlarıyla gerçek âşık olduklarını gösterirler. Kâl ehli ise toplumda sözleriyle dikkati çekmiş, ancak sözlerine uygun hallerle hallenememiş kimselerdir. Hal ehli sırlara vakıftır ve kendilerine başvuranların müşkillerini hallederler. Kal ehline ise kuru söz yaraşır:

Hâl ehli bilür sırrı kılur müşkili âsân
Kâl ehline ancak kuru söz derd-i ser oldı (33/41)

Hal ehli dediğimiz bu zümre "kîl ü kâl (dedi kodu)"den uzaktırlar. Aslında bizzat tasavvuf bir "ilm-i kâl" değil, "ilm-i hâl"dir.

Kemâl Ümmî, ehl-i hâl olanları bir manzumesinde (**bkz.** 58 n.m.) özel olarak ele alır. Hal ehli "ulular"dan oluşur. Şâir bunlara özenir:

Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol ulular hâlini
Dâyim ister ger bulursa gayrı ahvâli n'ider (58/14)

Onlar kîl ü kâlden uzak ve kanaatin tadına ermiştirler. Hakk'a lâyık, riyasız fiillerin sahibi olup olumsuz iddialardan uzaktırlar. (58/1-2) Haslar sohbeti ile meşgul olup ibadetle vakit geçirirler. (58/4) Herkes dirlik (hayat) dilerken hal ehli ölümü (vuslatı) arzular:

Kamular dirlik dilerler ol ölümin arzular
Bâki 'ömr ister bu fânî mâhı vü sâli n'ider (58/11)

f. Er, Eren, Eren Kafilesi, Erenler, Ulular

Er, eren, eren kafilesi, erenler, ulular olarak ifade edilen tip ve zümreler, şâir tarafından ilm-i ledün yolunda belirli bir mesafe almış kişileri anlatmak için kullanılır. Er hem tasavvuf yolcusunu ifade eder, hem de şâirin şeyhleri için kullandığı bir sıfattır:

Er oldurur ki taşından içi hoş ola müdâm
Ger eyle olmasa bâri bir ola iç ü taş (74/5)

Şu beyitte Şeyh Hamid bir gerçek er olarak anılır:

Hemişe gündüzin sâyim olurdı giceler kâyim
Bu resme tâ'ati dâyim müdâm ol güçek er kıldı (27/28)

Tarikat yolcusu "erenlerin sohbeti"nin bir demi için ömrünü feda edebilir:

Fidâ olsun benüm bu bâki 'ömrüm
Erenler sohbetinüñ bir demine (123/3)

Has erenler, cemiyetteki diğer insanların kendilerine çektirdikleri sıkıntılara aldırmadıkları için Tanrı'nın lütfuna ermişlerdir:

Pâdişâhuñ lutfına şol hâs erenler irdi kim
Kullarınuñ kahrına kaytarmadılar kaşlar (61/3)

Eren, dünyayı sevmez ve yerer. (69/1) Tarikat çevresinde kümelenen erenleri bir kafile halinde menzile ulaşan kişiler olarak ifade eden şâir, eren-

lerden uzakta olanları eşkiyalarla dolu bir ovada kalmış kimseler olarak değerlendirir:

Atlandı eren kâfilesi menzile yitdi
Kalduñ yaluñuz sen bu harâmîlü ovada (117/2)

Erenler menzile erecek, yeterli gayreti olmayanlar onlara yetişemiyeceklerdir:

İrdi eren kâfilesi menzile
Ben durışup yitemezem âh u vâh (113/7)

Şâirin arzusu, ulularn halleriyle hallenmektir. Bu makama ulaşanlar başka hal istemezler:

Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol ulular hâlini
Dâyim ister ger bulursa gayrı ahvâli n'ider (58/14)

g. Evliyâ-Velî

Velî kelimesinin çoğulu olan evliyâ ibadet ve riyazatı sebebiyle kendisine keşif ve keramet gibi meziyetler nasip olmuş kimselerdir.[512] Çoğu kez Evliyâu'llah olarak zikredilir.

Kemâl Ümmî, evliyâyı nebilerle birlikte anar. İlm-i ledün, Muhammedî Nûr'la Hz. Peygamber'den diğer peygamberlere sirayet etmiştir. Elest Meclisi'nde, Hz. Peygamber ilahî aşk kadehiyle peygamberleri ve velileri mest etmiştir:

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur (2/10)

Veliler de bundan istifade ettiklerinden sırr-ı İlahiye ermişlerdir. Bu yüzden evliyâ öğüdünü tutanlar nebilerin bütün sözlerini de benimserler:

Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi (129/5)

---

512 "... Pes bâtını mekşûf olana velî dahı dirler" Eşrefoğlu, Müzekki'n-Nüfûs, s.177.

Onlar "esrâr (sırlar)"a sahiptirler. Can kulağı açık olan tasavvuf yolcuları bu esrarı duyabilirler:

Gel bu gaflet panbuğını cân kulagından çıkar
Tâ ki ma'nîsin tuyasın evliyâ esrârınuñ (85/9)

Evliyâ da tıpkı peygamberler gibi örnek alınacak özelliklere sahiptir. Bahtlı yol eri odur ki kılavuzu Peygamber, yoldaşı evliyâdır. (65/13) Nebiler ve veliler ne buyurmuşlarsa söz ve davranışlarıyla tasdik eder. (78/8) Hayat tarzı olarak benimsenecek bir yaşayışları vardır ve sâlikler bunu taklit etmelidirler:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dahı anı yiñ içüñ anı géyüñ sarınuñ (85/14)

h. Garîb

Dîvân'da garib, miskin tipine yakın bir tip olarak ele alınmıştır. Ayrıca halk ağzında kullanılan şekliyle, bulunduğu çevreye yabancı ve kimsesiz anlamlarıyla da dikkati çekmektedir.

Şâir, sûfîlerin dünyada garip yahut bir yoldan gelip geçen sıradan bir insan gibi olmasını, böyle yaşaması gerektiğini söyler. Bu tavırlarıyla toplum içinde yaşayan kişi "ölmeden önce ölmek" çizgisine ulaşmış kişidir:

Cihânda misl-i garîb ol ya yol geçici gibi
Dahı ölümden öñ öl ehl-i sinleden sayıl (90/10)

Sûfîlik düşüncesinde insanın asıl vatanı zaten dünya değildir. Garip tipi dünyada asıl vatanına kavuşacağı günü bekleyen, bütün zenginlikleri öteki âlemde olan, bu yüzden dünyayı zindan, kendisini mahpus gören bir tiptir. Kendisinin Tanrı'dan başka kimsesi de yoktur:

Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem gey fakîr
Ol dükenmez hânümân u milket ü câhum kanı (137/5)

Müflisem ol Hak katında eksügüm çokdur benüm
Hem garîbem andan artuk kimsenem yokdur benüm (95/1)

ı. Hoca

Hoca, Dîvân'da Tanrı için kullanılan bir isim olmasının yanısıra şeyh, mürşid, öğretmen, zengin insan karşılığında da kullanılmıştır.

Tanrı, "Hocalar Hocası"dır. (5/4) İnsanı kulluk etmek üzere bu dünyaya getirmiştir. Kişi gözünü açıp bu dünyada kulluk vazifesini hakkıyla yerine getirmelidir:

Seni Hak kulluga saldı bu mülke
Gözüñ aç kullug eyle hocaña dur (49/3)

Hoca mürşid ve şeyhin bir diğer adıdır. Şâir, şeyhi 'Alî Erdebîlî'yi genellikle Hoca 'Ali diye anar:

Cihânda gerçi i yârân delimdür mürşid ü pîrân
Velî Höca 'Alî Sultân makâline makâl irmez (3/24)

Hocalar da günah işleyebilir. Günahlarını anıp pişmanlık duymalı, "âh"ederek af dilemelidirler:

Sen i hoca hiç mi günâh itmedüñ
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedüñ (80/1)

Zihi kul-kim höcası emrinde sürer 'ömrini
'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz (31/23)

i. İnsân-ı Kâmil

Tasavvufta insan-ı kâmil fenâ fi'llah mertebesine eren insana deniyor.[513] Nitelikleri bakımından insan-ı kâmil nefis mücadelesinden galibiyetle çıkmış, onu öldürmüş, Muhammedî sıfatlarla kendini donatmış, tasarruf sahibi insandır.

Yaratılıştaki asıl maksat, insanın, belirli bir aşamadan sonra insanî mertebelerden daha yücelere çıkmasıdır. Tanrı, gücüyle ve takdiriyle bir avuç balçıktan yarattığı insanı "kâmil insan" mertebesine ulaştırmış, onun da baş-

---

[513] Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, s.93.

kalarına ihsanda bulunmasını sağlamıştır. Yani âdemden murad insan-ı kâmildir:

İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insan idüp ihsân eyleden (7/8)

Âdem, aslında Zat-ı Mutlak olan Tanrı'da iken âdem donu giyinip yeryüzüne inen insan-ı kâmilden başkası değildir.[514]

İnsan-ı kâmil, imanî akıl ile bâtınî âlemde tasarruf sahibidir. Hz. Muhammed, insan-ı kâmil için en yüce bir örnektir. Zâhirî âlemde mesafe almış kimseler dünyanın en ünlü bilginleri de olsalar Peygamber'in yanında bir câhilden başka hirşey değillerdir:

Kamu 'âkil kamu fâzıl saña şâkirddür i kâmil
Senüñ katuñda bir câhil hezârân Bu 'Ali Sinâ (20/5)

j. Müttekî

Müttekî, takvâ sahibi kimsedir. Şâir, müttekiyi şöyle tarif eder:

Müttekî şol kimseye dirler kim ol
Tañrı'dan korha Nebî'den utana(38/11)

k. Nâsih

Nasih, öğüt verme durumunda olan kişidir. Bir anlamda mürşiddir. Kemâl Ümmî, nasihin üzerinde özellikle durur. Nasihin en belirgin niteliği olarak da "ilmiyle amil" olması hususunu tesbit eder:

Nâsih gerek evvel didügin kendüsi tuta
Çün kendüsi gâfil ögüdi kime koyası (123/26)

Nasihin, öğütlediği konularda en küçük bir zaafının olmaması gerektiğine inanan şâir bu konuyu üzüm ve üzüm suyu (şarap) mecazı ile dile getirir.

---

[514] Tatçı, YED-I, s. 101.

Suyından ayruğı yıgabileydi
Kemâl Ümmî giçebilse özümden (14/14)

Gaflette olan kimseler, başkalarını uyaramazlar. Başarılı olmaları için kendilerinin öncelikle uyanmış olmaları gerekir:

Zîrâ ki hiç uyur kişi uyarımaz uyumışı
Uyanug ol kim her işi başarasın başarasın (104/14)

l. Sâdık

Sadık. sıdk (doğruluk) makamına ermiş kişidir. Dîvân'da müsbet bir tip olarak ele alınmasının yanısıra âşıkın sıfatı olarakta kullanılmaktadır. Kemâl Ümmî, sadıkı şöyle tarif eder; "Sâdık oldur kim kamu da'vide ma'nî göstere" (85/39)

Hz. Peygamber Sâdıku'l Va'dü'l-Emîn'dir. (7/28) Müminin makbulü sadık olanıdır. (12/28) Sadıkların davranışları ile sözleri arasında bir uyum vardır. Onlar zındıklıktan uzaktırlar:

Fi'lüñi kavlüñe muvâfık kıl
Sâdık ol ger degüliseñ zındîk (78/9)

m. Sûfî

Sûfî kelimesinin nereden doğduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Yün anlamındaki "sûf"tan geldiğini iddia edenlerin yanında "ehl-i suffa"dan kaynaklandığını söyleyenler de vardır. Diğer yandan arınmış, temiz anlamındaki "saf" sözünden geldiği düşüncesine karşılık Yunanca hikmet anlamındaki "sophos"tan mülhem bir terim olduğu da tartışılan konulardan biridir. Bunlardan hangisinin doğru olduğu hususunda kesin bir kanaate varılmış değildir. Y. Nuri Öztürk, sûfî ve bununla ilgili olan tasavvuf kelimesinin yün anlamındaki "sûf"tan geldiğini kabul etmektedir.[515]

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda sûfî müsbet bir tip[516], gönlü arı ve yün elbiseler giyen insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak daha başka özellikler de

---

[515] Bu konudaki tartışmalar için bkz. Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, ss. 11-19.

[516] Sûfî kelimesi zamanla toplum içinde "kaba softa, ham yobaz" denilebilecek olumsuz bir tipi karşılayacak bir gelişme göstermiştir. Zâhidlik kelimesinin sonra-

bulabilmekteyiz. O'na göre sûfî kalbi safa olan, içinde küdûret tutmayan ve riyasını ihlâsa çeviren kişidir:

Sûfî şûfa dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret döne ihlâsa riyâsı (130/9)

Şâir, "sûfî" kelimesinin her bir harfine bir kavram izafe ederek şöyle de tanımlar; "Sad" harfi kalbinin saflığına, arılığına, "Vav" harfi -muhtemelen- Elest Meclisi'nde ve mürşide ikrarındaki ahdine vefalı olmasına, "Fa" harfi terk ile dünyada yaşarken yok olmasına ve fenâ fi'llah olmasına, "Ya" harfi ise kademeli olarak yakîn (ilme'l-yakîn, 'ayne'l-yakîn ve Hakke'l-yakîn) makamlarına ermesine delalet eder.

Sâfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfînüñ odur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı (130/10)

Sûfîlerin, dış görünüşleriyle toplum içinde belli olduklarını ifade eden şâir onların yün elbiseler giyinip, sûfî başlığı taktıklarını dile getirerek bunun sûfîlik için yeterli olmadığını hatırlatır:

Taşın düzmekile er sûfî olmaz
Hem iç sâfî vü hem taş olmayınca (115/12)

Î adı müsülmân başı sûfî taşı sûfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var (46/56)

Kemâl Ümmî, sûfîliği gönlün safalı olması ve meskenetten ibaret görür. (119/2) "Emirde adl, âlimde amel, fakirde sabır, sûfîde safalık olmalıdır" (79/3) der. Kendisini, sûfîler ve kalbi safiler safında cem' kılması için Tanrı'ya yakarır. (10/7) Şeyhi olan Hoca 'Alî, sûfîlerin kaynağıdır. (24/8)

n. Yârân

Kemâl Ümmî, yârân, yâren kelimesini dost, arkadaş, ahbap karşılığı kullanmaktadır. Bu bir çeşit derviş kardeşliğidir. Muhtelif beyitlerde onlara hitap ederek halini arz eder. Onların adına dileklerde bulunur. Yeme içme

---

dan kazandığı manaya paralel olan bu anlayışa Yunus'ta da rastlanıyor. bkz. Tatçı, **YED-I**, s. 422.

dostlarını yâren saymaz. Gerçek yârenler insanla Hakk için dostluk edenlerdir:

Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür
Zîra anlar togru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüñ'le Hakk'içün yoldaş olur
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur (142)

o. Zâhid -Kulmaş

Dîvân'da "zâhid, kulmaş, yatlu kulmaş" terimleri geçmektedir.

Zâhid, zühd ve takvâ sahibi insandır. Bu haliyle müsbet bir tiptir ve Dîvân'da genellikle bu yönüyle dile getirilmiştir. Hatta Kemâl Ümmî'ye ait Dîvân yazmalarının bir kısmının başında ve Ahmed-i Bükâ'î isimli şâirin, Kemâl Ümmî isminin de geçtiği bir şecerede (bkz. Kemâl Ümmî'nin Hayatı) şâirimizden Şeyh-i Zâhid diye söz edilmektedir ki bu zâhid'in olumlu bir tip olarak algılandığının en büyük delilidir.

Zâhid, âşıktan daha alt mertebede bir tiptir:

'Âşık-ı dizâñısañ ko her dû cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it (43/4)

Âşıkların kurtuluşuna aşkları, zâhidlerin kurtuluşuna zühdleri birer berat gibidir.

'Âşıkuñ zâhidüñ necâtına
'Işk u zühdi elinde mensûrdur (51/16)

Zâhidin çabalarının sonuç vermesi ancak Tanrı'nın takdiriyledir. Eğer dilerse zâhidlerin hakikatlerini mecaz kılar:

Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate
Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider (54/12)

Zâhidler bahil olmamalı, cömert olmalıdır. Böyle olmayanların Cennet'e giremiyeceklerini Hz. Peygamber söylemiştir. (85/25; 88/17) Şâirin şeyhlerinden biri olan Şeyh Hamid müttekî bir zâhiddir. (27/6) Zâhid "arı

ihlâs" sahibidir. (7/123) Davranışı sözüne uygun olmalıdır. (79/5) Böyle olmayanlar görünüşte zâhid, içlerinde fasıktırlar. (79/14) Bunlar altın gösterip kurşun satan kulmaşlardır. Şâir bunu şöyle ifade eder:

Becid gösterdügüm altun velîkin satdugum kurşun
Bu kulmaşlıgıla dün gün yürüyüp halkı aldaram (12/24)

Birini azarlayarak gönlünü kıran zâhid yolundan sapmış olur. (45/4) Gerçek zâhidlerin kıymeti, ancak sahtelerin ortaya çıkmasıyla anlaşılır:

Eyü girçeklerüñ kadri bilinmez
Arada yatlu kulmaş olmayınca (115/14)

Bir kısım beyitlerde de zahitlik daha çok gösterişe yönelik davranışları olan "yatlu kulmaşlık"şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Her ki oldı riyâyıla zâhid
Kamu zühdi hebâ-'i menşûrdur (51/11)

6. **'Ayyâr**

Cesur ve atılgan anlamındaki bu kelime zamanla menfî bir tipi karşılayacak bir mahiyet kazanmıştır. Aslında ayyar, Abbasîler döneminde Bağdat'ta askerin fedaî bölüğüne verilen bir isimdir. Fakat sonraları asî tipleri karşılayan bir terim olarak kullanılmıştır. Ayyar, bilhassa dünyaya düşkünlüğü, bu konudaki hırsı, arzularına kavuşmadaki kararlılığı ile beyitlerin ruhuna sinmiştir.

Egerçi uhrevî işde benem süst ögde vü düşde
Velîkin dünyevî işde be-gâyet cüst ü 'ayyâram (12/7)

Ayyar iki yüzlüdür. Halka kendini başka biriymiş gibi gösterir:

Beni bu halk eyü sanur yalan da'vîme inanur
Ne bilsün zerka aldanur ki bir 'ayyâr u tarrâram (12/27)

Dîvân'da genellikle Bağdad ve halife ile birlikte geçmektedir:

Ra'iyyetini halîfe çü kendü bagdada
Dahı ne rahm ide 'ayyâr şehr-i Bagdâd'a (116/11)

Halîfem güçlü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sıgmaz (71/5)

Ayyarlık hilekarlık ve iki yüzlülük yönüyle ön plana çıkar. Ayyarlar sözlerinde aşk yolunda Mansur gibi baş vereceklerini söylerler. Ama fiillerinde buna uymazlar:

Fi'le zenbîl içre gey 'ayyâr
Kavle Bagdâd içre Mansûr'am (93/10)

Şâir, ayyar kelimesini dünya ve masiva için bir benzetme unsuru olarak kullanmaktadır. (71/5; 96/8)

p. Bahil

Buhl, menfî huylardan, bâhil de menfî tiplerden biridir. Bahillik cimrilik demektir. Kemâl Ümmî, bahillerin cennete giremiyeceğine dair hadis-i şerife sık sık telmihte bulunur:

Mustafâ eydür ki girmez Cennet'e
Ne kadar kim zâhid olursa bâhil(88/17)

Bahillerin övücüleri yalancılardır: (131/38) Bahil kişiler ibadet ve zikrinden bir fayda elde edemez. (85/25)

r. Câhil

Kemâl Ümmî, câhil ve münkiri genellikle birlikte anar. Münkir ve câhillere âlem karanlıktır. Onlar gerçek aydınlıktan mahrumdurlar:

Münkir ü câhillere 'âlem karañudur velî
'Âlime 'ilmi hemîşe şem ü şems ü mâh olur (66/5)

Câhiller de münkirler gibi hak sözü kabul etmezler. Bu sebeple ilahî sırları duyamazlar. (130/21) Şâir bir beyitte onları hayvanla kıyaslar: Kâinattaki genel düzende ilim sahipleri için birçok mesaj vardır. Kış ve yaz arasındaki farkı bile anlamayan câhiller ile hayvanlar arasında bir fark yok gibidir. (34/21)

Câhiller mal, mülk ve mevkileri ile övünürler. Oysa bunlar kibir ve ucbla ilgilidir ve bunlarla iftihar edilmez. (131/34)

Câhillerin övücüleri yalancılardır. (134/38) Tanrı emri, herkes layık olduğu kimselerle buluşturur. Câhillere nâdânları lâyık görmüştür:

Emr-i Hak sürer her ehlin ehline kavuşdurur
'Âlimi dânâ bulur hem câhile nâdân yiter (47/26)

s. Gâfil

Gafil, dünyadaki misyonunu unutmuş, başka işlerle meşgul olan insan tipidir. İlginçtir ki saz şâiri tipinin XV. yüzyıldaki temsilcisi olan "Oğuz Ozanı"nı, Kemâl Ümmî, gafil tipiyle özdeşleştirir:

Veyl ol kan göñüle ki yog ödi korhusı
Gâfil gezer çagırur ozan-ı Oguz gibi (132/4)

Bir başka beyitte ise gafil, hayvanla kıyaslanır:

Niçe bir hayvân gibi (belhüm ezal)
Olasın i gâfil insân tevbe kıl (91/34)

Gâfil, niçin yaratıldığını, dünyaya niçin geldiğini unutmuş kişidir. Bu dünya bir korku ve tehlikeler yeridir. Fakat gafil bunun idraki içinde değildir. Tanrı için yapması gereken hizmetlerden uzaktadır. (7/42) Hiçbir şey yokmuş gibi dünya sevinçleriyle mutlu olmaya çalışmaktadır:

Bunca havf u hatarlar içinde
Vay ne gâfil kulam ki mesrûram (93/7)

Gafil, ahiret işleriyle ilgili konularda aynı zamanda kördür. Fakat dünya işlerinde çok ince eleyip sık dokuyan bir tiptir:

Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünye işinde kıl kılursın şak (77/4)

Gafil, haddini de bilmez. Kimsenin ulaşamadığı şeylere el uzatır:

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse irişmedügine el suna (38/3)

Gafil, batıl amelli kimselerdir. Hak söze ve kılavuza uymazlar. (73/4) Gafilleri bizzat Tanrı uyarmazsa onlara öğüt fayda vermez:

Gâfile tenbîh ü ögüt n'eylesüñ
Vây aña kim Hak Çalap uyarmaya (40/8)

Gaflet bir şarap, gafil o şarabı bir türlü kanmayan mestidir.

Her gice ser-hôş u gâfil her seher mahmûrsın
Î dirîgâ sen bu gaflet sücisine kanmaduñ (82/3)

ş. Hâris

Haris, hırs sahibi olup Dîvân'da daha çok dünya işlerinin peşinde koşan, mal, mülk ve mevki derdinde olan, nefsin emirlerini yerine getiren insanlar olarak ele alınmaktadır.

Harisler saç ve sakallarını amel yolunda değil, gece gündüz "dünya kovmak" yolunda ağartırlar:

Harisler dün ü gün dünyâ kovarlar
Agardup bî-'amel saç u sakalı (133/8)

Harisler, tama' sahibi ve gözü kara insanlardır. Bu durumdan utanmalıdırlar:

Î haris utan ki gözi karasın
Dünyeye nîçe tama'lar karasın (102/1)

t. Mübtedi'

Dine sonradan sokulan şeyler bid'at, bu işi yapan mübtedi'dir. Ehl-i sünnet çizgisinde olmayanlar cemaatten ayrılıp mübtediler yoluna sapanlardır:

Ehl-i sünnet cemâ'atına karış
Mübtedi'lerdür andan özge farik (78/25)

u. Müdde'î

Kemâl Ümmî, müdde'iyi sırr-ı ilahî kavramına yabancı ve tasavvuf kaynağından nasiplenememiş, dervişlerin halini anlayamayan, ta'n edici bir tip olarak algılar. Müdde'i, ilâhî sırlara vakıf olanların bunu açığa vurması durumunda onlara inanmaz, hallerinin yalan olduğu iddiasında bulunur:

Ne kim görüp işidüp añlarısañ ört anı
Sakın hazâyiniñi müdde'îden eyleme fâş (74/21)

ii. Mürâ'î

Mürâ'î, herşeyi, özellikle ibadet, hayır ve hasenatı gösteriş için, çıkar için yapan kimsedir. Bu yüzden sevaba kavuşamaz:

Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemi bir dirhem olmaz (72/26)

Mürâyîdür şu kim bir hayr kılmaz
Hezâr ahsend ü şâbaş olmayınca (115/13)

v. Kâzib

Kâzib yalancı demektir. Yalancının sözünün, kârına nisbeti yoktur. Şâir bunu "Kâzib oldur kim sözine nisbeti yok kârınuñ" (85/39) mısrası ile açıklar. Kazib, zerk ile halkı aldatır. (46/57) Dervişlerin kâhin ve kazibi olmaz. (84/12)

Kemâl Ümmî, yalancıların, yalan söylemiyorum derken bile yalan söylediklerine işaret eder:

Î yalan söylemezem diyüp yalan da'vî kılan
Saña şol işitdügüñ söyledügüñ yalan yiter (47/28)

Tasavvufun ileri makamlarına eren kişi için gerçeklik davası peşinde koşmak anlamsızdır. Terk makamını yaşayan sâlik yalanı da gerçeği de terk eder:

Da'vî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it (43/5)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. METİN TESBİTİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR

Metin oluşturulurken bir nüshayı esas alıp diğerleriyle karşılaştırmak yerine, tespit edilen farklı nüsha gruplarından tarih, tertip-tasnif, dil ve imla bakımlarından en önemli nüshalardan faydalanılarak, yeni fakat müellifinkine en yakın bir nüsha oluşturmak yoluna gidilmiştir.

Tenkitli metin için esas alınan nüshaların seçiminde;

a) Nüshanın, şairin yaşadığı döneme yakınlığı (eskiliği),

b) Manzume veya beyit bakımından hacmi, zenginliği,

c) Tashih, şerh, tasdik, takdir vb. ifade unsurları taşıyıp taşımadığı,

d) İmla,

gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Böylece, tarihi yönden en eskiden başlayarak yakın dönemlere doğru gelen bir sıralama ve -varsa- nüshalarda zamana bağlı değişiklikler (kelime ve ibare aşınmaları veya ilaveleri) görülebilecek, diğer yandan da imla ile ilgili hususlarda bir fikir sahibi olunmasına zemin hazırlanmış olacaktır.

Divan'daki manzumelerin tenkitli metinlerinin hazırlanmasında **vezin, kafiye** ve **redif** gibi şekle dair hususlarla **muhteva** mutlak manada göz önünde bulundurulmuş, şairin **kelime hazinesi**, **bilgi birikimi** ile **kendini ifade edişi** gibi hususlar dikkate alınmıştır.

Divan metninin tesbitinde, telaffuzu esas alan "fonetik transkripsiyon" sistemini esas aldık. Kelimelerin imlasında, tamamı harekeli metinlerden oluşan esas nüshaların imlasındaki genel doğrultuya uyduk. Özellikle Türkçe kelimelerin imlası, geçmiş yüzyıllara ait imla üzerinde çalışacak olanlara bir fikir verebilir düşüncesiyle, nüsha ağırlıklarına uyularak verildi ve farkları

gösterildi. Bu durum sadece zamana bağlı değişiklikler açısından değil, nüshaların istinsah edildiği çevreler açısından da önemli görüldü.

Tertiplediğimiz Divan'da manzumeler numaralandırılmış, her manzumenin altına esas alınan nüshaların kısaltmaları ile manzumenin her nüshada başladığı varak veya sayfanın numarası verilmiştir. Beyit numarları dipnotlara indirilmiş, yapılan karşılaştırmalar burada gösterilmiştir.

Dipnotlarda her bir mısraya [/] kısaltmasıyla işaret edilmiştir. (/= 1.mısra; //= 2.mısra; ///= 3.mısra; ////= 4.mısra gibi)

[/] işareti, ayrıca bir mısra içinde yeni bir ibarenin karşılaştırılmasına geçildiğini de göstermektedir.

Karşılaştırmalarda, metindeki esas ibareden sonra iki nokta konmuş, sonra farklar nüshaların tarih sırası takip edilerek verilmiştir. Farklı olan ibare içinde, kelime eksiklikleri veya başka farklar varsa, parantez ( ) içinde ve nüsha kısaltmasıyla işaret edilmiştir.

Beyit ve mısra eksiklikleri "/ Beyit-Mısra ...'da yoktur" şeklinde dipnotlarda gösterilmiş, kelime ve ibare halinde işaret edilemiyen büyük farklılıklarla karşılandığında, beyit veya mısra, ilgili nüshadaki şekliyle ayrıca kaydedilmiştir.

Karşılaştırmalarda takip edilen sistemi şöyle açıklayabiliriz: Dipnottaki ilk kelime veya ibare asıl metne aittir. [:]'den sonra gelenler, diğer nüshalardaki kelime veya ibarelerdir. Mesela Divan'daki 34 n.m., MC(24.b), MK1(35.a), MCON1(117.a), BU1(57.b), FB(136), AE1(99), AE2(61.b) nüshalarının belirtilen varak ve sayfalarında başlamaktadır. Bu manzumenin 19. beyti, metin ve dipnotlarda şu şekilde değerlendirilmiştir:

Metin

19 Şular kim 'ömrinüñ yazın telef kıldı azın azın

Görincegez kış ayazın işi âh u figân oldı

Dipnot

19 / kıldı: eyler FB

// Görincegez kış ayazın: Güzin(MCON1'de kışın) anıp güz ayazın
MCON1, AE1, AE2

II. TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Metinde Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler (hurûf-ı med) şu şekilde gösterilmişlerdir: Â, â= ; Î, î= ; Û, û= .

Nüshalarda, vav-ı madûle ile yazılan "hvâce" kelimesi genellikle "hoca" tarzında harekelendiği için metinlere de bu şekliyle alınmıştır.

Çalışmanın aslında var olan tam çeviriyazı sistemi yerine, okuyucuyu külfetten kurtarmak amacıyla metinlerde kısmî bir çeviriyazı kullanmayı uygun gördük.

III. METİN

1*

Me fâ 'i lün / me fâ 'i lün / fe 'û lün

1 Hudâvendâ ne hoş kudretlerüñ var
Ki kılduñ yoğ iken 'âlemleri var

2 Hakîkat fâ'ili sensiñ her işüñ
Ne zıdduñ ne şerîküñ var ne işüñ

3 Münezzeh zâtuñ arıdur sıfâtuñ
Kime kim irse arıdur sıfâtuñ

4 Yaratduñ 'arş u ferş ü ins ü cânı
Düzetdüñ 'akl u nefs ü cism ü cânı

5 Dahı cismüñ cihâtın kılduñ altı
Sag u sol u öñ ü ard üst ü altı

6 Velî sen bî-mekân u bî-cihetsin
Bizüm sınuk göñül içre ahadsın

7 Hemîşe döndürürsin dün ü güni
Kamu seyyâre birle ay u güni

8 Togar u tolunur döner tolanur
Ki dünyâ bunlaruñıla tola nûr

1
AÖ1(9.a), BU1(7.a), FB(16), AE1(130), HM(5.a), İÜ1(13)

* AE1'de manzumenin sadece ilk 42 beyti vardır. İlk 4 beyit HM'de yoktur.
1 / kudretlerüñ: hikmetlerüñ FB
2 // ne şerîküñ var: var ne şerîküñ FB
4 / Ferş ü İns ü Cânı: cism ü cânı FB
// Düzetdüñ: Durıtduñ AÖ1
5 / cihâtuñ: cihânuñ İÜ1
6 // Bizüm: Bizüz FB / içre: obruk AÖ1, BU1, ev bark FB, ayruk HM, İÜ1
/ ahadsın: lahadsın AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1
8 / döner: duter FB

9 Mu'allak Kürsiyi çarh üzre asan
Saña bu kamu düşvâr işler âsân

10 Mutabbak yidi kat gök yaradansın
Dahı her yâri yara yaradansın

11 Yaraduñ anuñ altında yidi yir
Ezelden cümle mahlûkı yidi yir

12 Agır yiri yil üzre duradan sen
Ulu 'arşı su üzre düriden sen

13 Kılur hükm emrüñ ile Yidi Yıldız
Gelür yirlü yirince ay u yıl düz

14 Şular kim döne açıla karara
Tanuklukdur ki sensin bir karâra

15 Bu her kudret senüñ i dilek ıssı
Ki 'âlem geh sovug olur geh ıssı

16 Döner dört fasl olur kış yây yaz güz
Sular kurur nebât ölür bûy-ı güz

17 Giderüp getürürsin kış u yazı
Ki biter yeşerür her yir ü yazı

---

10 Beyit BU1 ve HM'de yoktur.
/ gök yaradansın: gök yaradursın İÜ1, gögi yaradan FB, AE1
// yaradansın: yâr iden FB, AE1, yâr idersin İÜ1
12 / duradan sen: durudansın BU1, FB, HM, turguransın AE1, durduransın İÜ1
// düriden sen: durudansın BU1, FB, HM, turguransın AE1, durduransın İÜ1
13 / Yidi Yıldız: gice gündüz AE1
14 // Tanuklukdur: Tanuklardur AÖ1
15 / dilek: milk BU1
// Ki 'âlem geh: Gehî 'âlem AE1
16 / yây yaz: yaz(HM'de yok) u yay AE1, İÜ1
17 // her yir ü yazı: her bir yazı FB

18 Dirildürsin ölü tagı vü bagı
Anı fikr itmeyen tâgî ve bagı

19 Çemenler tonanur hoş tâze gülzâr
Güler kim bülbüle kuldura gül zâr

20 Biter hoş ter çiçekler nâzük otlar
Ki hayvânât anuñ her birin otlar

21 Şakâyık Sünbül ü nesrîn ü hatmî
Hoş illâ solmag olur soñra hatmî

22 Benefşe Süsen u Nergis ü Lâle
Kamu gayrûñı nefy ider ki lâ lâ

23 Saña isbât iderler milki şeksüz
Ki sen bir Taññı'sın yok anda şek söz

24 Şular her biri bir kullukda işde
Biz işsüz yürürüz dirüz uş işde

25 Alû hayvân bu bizden yigirekdür
Ki bâl eyler arı besler sadef dür

26 Veli bu sözde dahı bir nazar var
Ki bizden saña ne nef'u zarar var

---

18 // bâgî: yagı BU1
19 / Güler kim: Zikir kim İÜ1, Gelür kim AE1
20 / Biter hoş ter: Biterler hoş AE1
// birin: yirin İÜ1
22 / nerges: nesrîn HM
23 Beyit AÖ1'de yoktur.
// Ki sen bir Taññı'sın: Ki bir Taññı'sen u BU1
24 //diriz uş işde: eydürüz üşde İÜ1
25 / Alû hayvân: Ölü hayvân AE1, HM, İÜ1
//besler: söyler FB
26 / bir: çok AE1
// zarar: ne zar AÖ1, ne zarâr BU1

27 Girü bizden bizedür hayr eger şer
Ki ilter togrı yola hayr eger şer

28 Ganîsin cümle 'âlemden serâser
Ne il hâcet saña vü ne serâ ser

29 İlahî fazluñıla kıl bizi yâd
Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

30 Şularuñ hürmetiçün kim bilişdür
Senüñ ile bizi dahı bilişdür

31 Kesâduz sen kabûl eyle kerem kıl
Ki hasret birle oldı cânumuz kıl

32 'İnâyet senden i mahbûb-ı dil-dâr
Kim oldı fürkat ü gam birle dil dar

33 Gelür her dem hayâlüñ bizi yakar
İçümüzi firâkuñ odı yakar

34 Kişi kim sevse bir zîbâ dilârâm
Hiç ider mi o dilbersüz dil ârâm

35 Gözümüz aç ki sini göre bile
Kamu mü'min karındaşıla bile

36 Bu taguk başumuzı kıl kerem dir
Ki pîr oldı henüz kör ü kerem dir

---

27 / bizden: yirden BU1 / bizedür: bize İÜ1
// ilter: iltür AÖ1

31 / Kesâduz sen: Günâhkârız İÜ1
// birle: od ile BU1, odla HM

32 // Ki oldı: Ki olduk BU1, Kim oldı AE1 / dil dar: dil zâr FB, AE1

33 / hayâlüñ: firâkuñ HM / bizi yakar: bize yakar AÖ1, bize bakar BU1 / odı: odu HM

34 / bir zîbâ dilârâm: bir zîbâ-yı lârâm? İÜ1
// o: ol FB

36 / taguk: tagû AE1 / kıl: iy AE1
// pîr oldı henüz: bir oldı hüner AÖ1 / dir: kıl HM

37 Karardı biti agardı sakal saç
İlâhi üstümüze rahmetüñ saç

38 Saña lâyık kanı agız u dil söz
Ya kanı âh u zâr u derd ü dil-süz

39 Yazuklardan kara kirdür yüzümüz
Katuñda bir çöpe degmez yüzümüz

40 Bizümle tâ'ata yoldaş degül kalb
Ki taşımuz saffdür içümüz kalb

41 Dilümüzden delim yumşak kara taş
Ki olmadı münâsib bu iç ü taş

42 Uyuruz gaflet uyhusundan uyar
Ki nefsümüz yolı kor gayle uyar

43 Irag eyler bize her dem yakını
Temîz eyleyimez şekden yakîni

44 Ne yol gözler ne hod ögüd işidür
Ki her dem nefsile Şeytân işidür

45 Bu fakr içre bize gösterdi erkân
Uş irşâd ile hoş evrâd ü erkân

46 Dutup gözleyimezüz resm ü âyîn
Bürür gaflet buludı devlet ayın

---

37 / Karardı biti: Karar beyni AE1
// üstümüze rahmetüñ: rahmetüñ üstümüze AE1
38 // derd ü dil-süz: derdile BU1, der dil-i süz HM
39 // 2.mısra AE1'de: Kapuñda habbe degmez bir sözümüz
40 // Ki: FB'de yok / saffdür: safdurur FB
43 // Temîz eyleyimez: Temeyyüz eylemez FB
44 / ne hod ögüd: ne ögüdi FB
46 / gözleyimezüz: gözleyimez HM
// Bürür: Yürür HM, İÜ1

47 Hemîşe togru yoldan bizi yarar
Kanı bizde bir iş kim saña yarar

48 N'ola bu zahme bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın

49 Demidür vuslat âbına yakasın
Nice bir fürkat odına yakasın

50 Hudâ yâ tapmaga tapuñ sezâ-vâr
Ya şükre senden özge ne sezâ var

51 Çü didüñ gayrümi koñ baña tapuñ
Mutî' olduk bize farz oldı tâpuñ

52 Veli biz 'âcizüz tapuñdan el-hak
Ki bir hayr iş tutamaz sunup el Hak

53 Bizi gayrüñden ayır saña tapdur
Ki 'âbidlere bir ma'bûd tapdur

54 Yazuk yükleri bükdi bilümüzi
Şaşurdı kamu 'akl u bilümüzi

55 Yaturuz gaflet ile gice hor hor
Yürürüz haclet ile irte hor hor

---

47 / bizi: bize AÖ1, yarar: arar İÜ1.
48 // 2.mısra AÖ1 dışındaki nüshalarda 49. beytin 2. mısra'ı ile aynıdır.
49 Beyit İÜ1'de yoktur.
50 / tapmaga: tapmaguñ BU1 / sezâ-vâr: sezâdur İÜ1
// sezâ var: sezâdur İÜ1 / 2.mısra BU1'de : Dahı şükrâte sinden özge ne var
51 / gayrümi: gayrüñi HM, İÜ1
52 / biz 'âcizüz: 'âciz kuluz BU1
// tutamaz: tutamazuz FB / el: FB'de yok
2.mısra BU1'de: Tutamazuz sunup bir hayr iş el-hak
53 Beyit İÜ1'de yoktur
// ma'bûd: mahbûb HM
55 / Yaturuz: Uyuruz BU1

56 Mukirrüz suçumuza pür-hatâyuz
Görünmez bir sevâb illâ hatâ yüz

57 Bize rahm eyle sen kıl gîr ü yârı
Kıl agyârı melûl it şâz yârı

58 Kanı bir sözi girçek yüzi ag yâr
Ki halkuñ bî-riyâ-rû yüzi agyâr

59 Egerçi ne yoguz bellü ne varuz
Velîkin fazluña ümîz-vâruz

60 Şu 'adlüñden içimüz dahı korhar
Ki dâyim her gül ile bile kor hâr

61 Kuru aru kovanuz balumuz yok
'Urûc itmege perr ü bâlumuz yok

62 Fenâ evden bekâya uçmag içün
Ne tâkat var ne tâ'at Uçmag içün

63 Bizi baglar bu hırs u bend ü düzah
Ki kıla yirümüzi zîr ü dûzah

64 Tutulduk kalduk uş biz sarp bilde
Yanaruz nitekim şem' içre bilde

65 Ne iş var olde vü ne nakd bilde
Ki fâ'ilsüz hüner yok bâg u bilde

---

56 // 2.mısra FB'de: Günümüz pür-hatâ sevâb illâ hatâ yüz
57 Beyt İÜ1'de yoktur.
/ gîr ü yârı: yine yârı FB
58 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ bir: FB'de yok
59 // fazluña ümîz-vâruz: fazluñla ümîd ü varuz HM
60 // kor hâr: korkar BÜ1
62 / uçmag içün: göçmek içün FB
// Ne tâkat var ne tâ'at: Ne tâ'at var ne tâkat İÜ1
64 / Tutulduk: Tutulup İÜ1 / biz: bu FB, HM / sarp: sarf AÖ1
65 Beyit AÖ1'de yoktur.
// fâ'ilsüz: fâ'ilsiz FB / bâg u bilde: yag u ilde İÜ1

66 Meded kıl kim meded yok bize bizden
Ya Sâni'süz ne çâre bize bizden

67 Öñümüz dik yokuş tag oldı yol taş
Girü giç kalduk irden gitdi yoldaş

68 Azuk yok yol ısuz var çok harâmî
Ki fark itmez helâli vü harâmı

69 Yaraklar irden uslu ada mı zâd
Ki yol varmaz yaraksuz âdemi-zâd

70 Ayak yol varımaz şehvet çeker baş
Bu derd ile olupdur bagrımuz baş

71 'Amel yatlu emel uzak kısa yaş
Dudaklar kuru el boş göz tolu yaş

72 Yazuklar balçugı yitişdi ka'be
'İnâyet kıl bi-hakk-ı Tûr u Ka'be

73 Hevâdan göñlümüzi eyle hâlî
Ki dahı sevmeyevüz zülf ü hâli

74 Büküldi diz ü bil çöngeldi göz el
Girü gözledügümüz görk ü gözel

75 Bilürken kim bozılur cümle düzen
Yine endîşemüz ev barh u dü zen

76 Kişi bundan dahı artuk ne aza
Ki şükri yok çoga vü sabrı aza

---

67 / dik yokuş tag: yokuş u tag BU1
// irden: irdi HM
70 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ varımaz: varmaz AÖ1
// baş: taş FB
71 Beyit İÜ1'de yoktur.
// el: AÖ1'de yok
72 Beyit İÜ1'de yoktur.
74 / 1.mısra AÖ1'de: Büküldi dün yili çün geldi güz el
75 / Bilürken: Bilürüz İÜ1 / kim bozılur: bozılur kim BU1, ki bozılur FB
76 / dahı artuk: artuk dahı FB / 1.mısra HM'de: Dahı bundan kişi artuk ne aza

77 Ki katı azmışuz bizi sen oñar
Ki sen oñ didügüñ azmaz u oñar

78 Niçe yapup düzevüz ev ü hâne
Çü dünyâ ne bege kalur ne hâna

79 Ölüm yakın kişi niçün bakadur
Ki bu dünyâ fenâ 'ukbâ bekâdur

80 Çü kurmış bizüm içün çarh-ı dun ya
Ki bugün oklar ata bize dünyâ

81 Şu soñ demde ki irer ölüm okı
İlâhi bizi hayr adıla okı

82 Biz ölümlü kul i Şeh sen bekâsın
Dilerüz rahmetüñ ile bakasın

83 Kaçan kim şol kıyâmet güni kopar
Bizi sâlihlerüñ saffında kopar

84 Çü âhir senden artuk i Hı vü Kâf
Fenâdur halk-ı 'âlem Kâf tâ Kâf

85 Ne özenmek gerek şol tâc u tahta
Çün âhir yirümüz tâbût u tahta

86 Niçe besleyevüz ser pâ vü sîne
Ki soñra girevüz karañu sîne

87 Dirigâ 'avret ü oglan bag u dâm
Ki olmışdur yolumuza bag u dâm

---

77 / Ki: Çü AÖ1, FB, HM / bizi sen: sen biz: HM
78 / Niçe: Nişe AÖ1, HM, İÜ1 / ev: bâg AÖ1 / düzevüz: dururuz FB
// bege: bize BU1, baña HM, İÜ1 / hânu: saña İÜ1
80 / Çü: Ki FB
// 2.mısra İÜ1'de: Ki bir gün oklar bizi bu dünyâ
81 / ki: kim İÜ1
83 // 2.mısra FB'de: Fenâdur 'âlem Kâf u Kâf
84 / Çü: Çün AÖ1, HM / Hı vü Kâf: Hayy u Kâf AÖ1, BU1
85 / Ne: İÜ1'de yok
86 / besleyevüz: bileyevüz FB, başlayavuz İÜ1
87 / bag: İÜ1'de yok

88 Î nîçe sâl ü mâh u hefte şeb rûz
Telef giçdi ki kesb ola tavar rûz

89 Devâ bulmadı bulmaz bunda bîmâr
Ki hiç olmadı olmaz mâl bî-mâr

90 Bizüz ol fi'li zâlim kavli miskîn
Kömür yirinde koyan 'ömri miskîn

91 Tutup bîgâne halkuñ aşına yüz
Dirüz ya'ni Hak ile âşinâyüz

92 Î ol kim Zü'l-Celâl ü Kibriyâsın
Sıyı vir nefsümüzüñ kibri yasın

93 Tutam sanur durışur dünye kovar
İşitmez nite kim 'akl ide ko var

94 Bizi mahbûs idüp bırakdı bende
Degül biz idinür her şâh u bende

95 Tutupdur şöyle berk açmaz ayâsın
Gel imdi kim bu mahmûrı ayâsın

96 Yir ü içer harâmı kana kana
Ya kaçan bu harâmî kana kana

97 Özümüz süst evet sözümüz iti
Ki halk azarlar uş nefsümüz iri

98 İlâhî lokmamuzı sen helâl it
Ki yok bir pâre bî-şübhe helâl it

99 Ger idesin bu cürme 'adl ü dâdı
Biñ acı zehr ola bir dünye dadı

---

89 // bîmâr: tîmâr BU1
90 / zâlim: zâhir İÜ1 / kavli miskîn: kul-ı miskîn FB, kul ki miskîn HM
91 / Tutup: Dönüp FB / halkuñ: halka İÜ1
// Dirüz: Bizüz AÖ1 / ya'ni Hak ile: Hak'ıla ya'ni HM
93 / sanur: sanu İÜ1
94 // idinür: ide yüz FB
95 // imdi kim: indi ki HM /
99 // zehr: AÖ1'de yok / bir: FB'de yok

100 Egerçi suçumuz çok girdük oda
Bize 'adl itme fazl it koyma oda

101 Bizi dünyâ içün tap çevre yıldur
Çü bildük her yalanuñ sa'yi yildür

102 Nite kim gelmez elden bunda ekmek
Hiç eksük eylemezsin aş u ekmek

103 Kılursın râyigânî dürlü in'âm
Dimezsin halka ki (an hâs ü iyn 'âm)

104 'Atâ kıl Cenneti dahı bahâsuz
Hem anda kılma dîzârı bahâ sûz

105 Senüñ ni'metlerüñe hod bahâ ne
'İbâdet tâ'at arada bahâne

106 Virürsin cümle halka rızk u câme
Ki ba'zı zühde mâyil ba'zı câme

107 Bizüm maksûdumuz tapuñdan oldur
Ki dervîş ulavuz olmadug oldur

108 Bu gün tâ'atde kıl sag u selâme
Yarın sâ'atde gey Dârü's-selâma

109 Bizi muhtâc kılma gayrı bâba
Çi yâr u kavm u kardaş ana baba

110 Gedâyuz kıla geldük kod Hudâ'dan
Ganî kıl bizi şâh u kethüdâdan

111 Bize kıl dürlü in'âm u 'atâ yâ
Çü gâyet müstehıklaruz 'atâya

---

100 Beyit İÜ1'de yoktur.
// koyma: kome FB
101 // yalanuñ: yılanuñ AÖ1, BU1
102 // ekmek: etmek AÖ1, BU1, FB.
103 / râyigânî: râyigâne İÜ1
108 // koy: ko FB
109 / bâba: baya İÜ1
// ana baba: ata ana İÜ1

112 Egerçi bizde zellâr u harâ yâ
Delimdür bakma rahm it bu hetâya

113 Bize rahmet kıl i Rahmân biçün
Nebiler dahı mürseller hakıçün

114 Senüñ ʿızz u Celâlüñ hürmetiçün
Nazar vir fark-ı hill ü hürmet içün

115 Bi- hakk-ı evliyâ vü pür vilâyet
Bi-hakk-ı asfiyâdür her vilâyet

116 Bi-hakk-ı nâm-ı Bi'smi'llah Elif Lâm
Bi-hakk-ı Fâtiha kurtar zi-âlâm

117 Bi-hakk-ı Kâf Hâ El-Kehf ü Ahkâf
Bi-hakk-ı Ve'z-Zühâ vü Sâd u Nûn Kâf

118 Sen añdur nefsümüze mevt yasın
Bi-hakk-ı Tevbe vü Tâhâ vü Yâsî

119 Çog içdük tolu kahr agusı tasın
İrür lutfe be-HâMîm ü be-TâSîn

120 Habîb'üñ Mustafâ yüzi suyıçün
Mutahhar rûhı vü anı soyı çün

121 Şu bey'at kılan on yarı hakıçün
Olara kılduguñ yarı hakıçün

122 Hem âl ü Ehl-i Beyti hürmetiçün
Kamu meddâh beyti hürmetiçün

123 Hem Ensâr u Muhâcirler hakıçün
Kim aña uydular şeksüz Hak içün

---

112 // Delimdür: Dilimdür AÖ1, İÜ1
114 Beyit İÜ1'de yoktur.
116 / nâm. FB'de yok / Bi'smi'llah: Allah AÖ1
// kurtar zi-âlâm: kurtarur âlâm FB
119 / Çog: Çü İÜ1
120 // soyıçün: süyiçün FB, rûhıçün İÜ1
121 / on yârı: öz yârı BÜ1, HM / hakıçün: hakkıçün BÜ1

124 Dükeli sevgülü yârenler içün
Şerî'at birle kıl yâr anları çün

125 Medîne Mekke şehri hürmetiçün
Receb Zi'lhicce şehri hürmetiçün

126 Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'iyd u Leyl-i Kadr içün

127 Mezârı hürmetiçün Kuds ü Şâm'uñ
Medâr-ı 'izzetiçün subh u şâmuñ

128 Gazâ kılanlaruñ kutlu demiçün
Şehîd olanlaruñ zahm-ı demiçün

129 Kabûl eyle münâcât u du'âmuz
Bizi hâs it tapuñda yig du'âmuz

130 Suçın aglar Kemâl Ümmî kemîne
Degül meşgûl illâ bîş ü kemîne

131 Delimdür 'aczi 'aybı vü günâhı
Saña yalvarup ider her gün âhı

132 (Agisnâ yâ gıyâse'l-müstagisîn)
Ki ben bî-çâre gâyet müstagisin

133 Ne tâ'at gelür elümden ne pîşe
Pes iş kaldı girü giçmedi pîşe

134 Kuru sözümden artuk dahı ne'm var
Akar gözümden uş derd ile nem var

---

124 // yâr anları çün: Esas alınan metinlerde "yârenleriçün" şeklindedir ki cinas özelliğini kaybettireceğinden bu şekilde değerlendirdik.
125 Beyit HM'de yoktur
127 / Şam'uñ: şâhuñ BU1
// medârı: mezârı HM
129 // tapuñda: tapuñdan FB / yig: bu İÜ1
131 / 'aybı: gaybı BU1
// her gün: dün gün FB, HM, İÜ1
134 // uş: artuk İÜ1

135 Bu uzak menzile feryâd irişdür
Baña rahm eyle maksûda irişdür

136 Elüm dut kim yoluñda adım âdem
Bi-hakk-ı Hûd u Yûsuf Nûh u Âdem

137 Senüñ ile saña irgür İlâhî
Mecâzî ʿışkumı al vir İlâhî

2

Fâ ʿi lâ tün / Fâ ʿi lâ tün / Fâ ʿi lâ tün / Fâ ʿi lün

1 Sad hezârân şükr aña kim kamunuñ Hallâkıdur
Râyigân cânlar virür ʿâlemlerüñ Rezzâkıdur

2 Âferin ol Sâni'a kim işbu sun'ı bâgınuñ
Külli şey' eşcârınuñ esmârı vü evrâkıdur

3 Bî-zamân u bî-mekân u bî-nişân oldur hemân
Kibriyâ iki cihânda anuñ istihkâkıdur

4 Zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl ü bî-misâl ü bî-zevâl
Ber-kemâl ü lâ-yezâl oldur ki dâyim bâkidür

---

135 / menzile: menzili BU1, FB
136 / adım adam: adım adım BU1
137 // al vir: vir yâ AÖ1, irgür HM

2

MC(2.b), MK1(16.b), MCON1(71.b), BU1(33.b), FB(79), AE1(19), AE2(11.a), HM(28.a)

1 / Sad: MCON1'de yok
// virür: MCON1'de yok. / virür ʿâlemlerüñ: bağışlar ʿâlemüñ AE1, AE2
2 Beyit MC'de yoktur.
/ Sâni'a: bâgbâna MCON1, AE1, AE2 / işbu: bu MCON1, AE1, AE2
// esmârı: esmâr MCON1
3 // iki: adı MCON1
4 // oldur ki: oldı ki AE2

5 'İlm ü hilm ü fazl u lutf u rahmet ü 'afv ü kerem
Setr ü vehb u feth ü 'avn u 'ızz anuñ ahlâkıdur

6 Şeş cihâta toludur hem kaplamışdur 'ilmile
Her ne kim bu onsekiz biñ 'âlemüñ âfâkıdur

7 Hayy u Kayyûm u ezeldür Vâhid ü Ferd ü ebed
Zihi sultân kim anuñ bu yüce gökler tâkıdur

8 Evvel ü Âhir Ahaddür Zâhir ü Bâtın Samed
Cümle mahlûkât anuñ dîzârınuñ müştâkıdur

9 Ol kadehden kim ezel vaktinde ervâh oldı mest
Mustafâ ol pâdişâhuñ meclisinde sâkidür

10 Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur

11 Yirde gökte vahş u tayr u cinn ü insân u melek
Ol nigâruñ 'ışkı şevkı zevkınuñ zevvâkıdur

12 Ol Habîb'üñ derdi bizüm cânumuz dermândur
Ol tabîbüñ zahmı bizüm yâremüz tiryâkidür

13 Her ki ne dilerse bulur ol ganî dergâhdan
Redd idüp dimez ki bu sâlûsi bu zerrâkıdur

14 Zihi cömerd padişâh kim dün ü gün hûnundagı
Yinilen bu cümle yaradılmışuñ erzâkıdur

---

6 / 'ilmile: ol muhît MCON1, AE1, AE2
7 // gökler: göñül BU1, HM, taglar AE1, AE2
9 / kim: ki MCON1, AE2 / ezel: elest MK1
10 / Enbiyâyı evliyâyı: Enbiyâ vü evliyâ vü MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, HM
12 / cânumuz: derdümüz AE1, AE2
// zahmı: zahmı FB
13 / dilerse: isterse AE1, AE2
// bu zerrâkıdur: ol zerrâkıdur MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, HM
14 / cömerd: cevmerd MK1, BU1, HM / hûnundagı: hûnunda FB, ciyân idüp AE1
// yaradılmışuñ: 'âlem halkınuñ AE1, AE2

15 Kamu merzûka müdâm ol kesmedin rızkın virür
Bahş ider her dem ne kim zühhâdı vü füssâkıdur

16 Dünye ni'metlerini ol virdi bize râyigân
Âhiret ni'metleri hem 'ahdi vü mîsâkıdur

17 Oldı makbûl ol ki âmennâ vü saddaknâ didi
Kaldı merdûd ol ki anuñ münkiri vü 'âkıdur

18 Kamu kâfir mihneti vâdîsinüñ 'atşânıdur
Cümle mü'min rahmeti bahrinüñ istigrâkıdur

19 Devlet anuñ kim 'amel birle anı râzî kılur
Vay aña kim anı yazuk kılmagıla kakıdur

20 Nice döner gün ü ay u yaz u yay u güz ü kış
Bu 'acâyib 'ibrete gözüñ varısa bakıdur

21 Kuvvetile bu yiri tutar u gögi döndürür
Kudretile yilleri esdürür suları akıdur

22 Hikmetile dün ü gündüz kar u yagmur yagdurur
Heybetile ra'd u berkı gürledür hem şakıdur

23 Aña kulluk kılmaduñ geçdi var 'ömrüñ güni
Ahşam oldı sen sanürsın kim henüz işrâkıdur

---

15 / virür: FB'de yok.
// ider: olur MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2
16 / Dünye: Dünyâ MK1 / ni'metlerini: ni'metlerin AE1 / virdi bize: bize virdi MCON1
17 / âmennâ: vü âmennâ MCON1
19 / 'amel birle anı: iyi hamdile ol AE1
// kılmagıla: itmek ile FB
20 Beyit MC'de yoktur.
21 / döndürür: yürüdür MC
// esdürür: esdürürdür AE2 / suları: vü sular MC, AE1, sular AE2, sular hem HM
22 // gürledür hem şakıdur: gürledür vü şakıdur MK1, MCON1, FB, AE2, gürledüben şakıdur AE1
23 / geçdi: çün geçdi AE1 / var 'ömrüñ: 'ömrüñ MK1

24 Kim ne kapudan ne dilek dilerise dilesüñ
Bu Kemâl Ümmî hemân ol kapunuñ dekkâkıdur

25 Bu mesâkin ol kapunuñ sâ'ili olsa ne tañ
Çün selâtin ol tapunuñ bendesi 'uşşâkıdur

3

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Ta'âlâ'llah zehî Sultân ki aña hiç zevâl irmez
Meliklik aña yaraşur ki 'azl ü intikâl irmez

2 Kamudan uludur kadri sınuk göñüldedür sadrı
Anuñ dîzârınuñ bedri kemâline hilâl irmez

3 Kadîm-i bî-zamân oldur mukîm-i bî-mekân oldur
Hakîm-i bî-nişân oldur ki hîç idrâk ü hâl irmez

4 Kerîm-i ber-kemâl oldur Rahîm-i bî-zevâl oldur
'Azîm-i bî-misâl oldur ki zâtına misâl irmez

---

24 / ne dilek: dilekler FB, dilek HM / dilesüñ: varsın dilesüñ AE1
25 // tapunuñ: işigüñ MK1, kapunuñ AE2 / 2.mısra sonradan ilave edilmiş şekliyle MCON1'de şöyledir: Zîra Hak bunları her dem rahmetini akıdur

3

MC(1.a), MK1(17.b), MCON1(69.a), BU1(35.a), FB(83), AE1(27), AE2(20.b), PP(10.b)

1 İlk 8 beyit ile 9.beytin 1.mısrası MC'de kopuktur.
/ Ta'âlâ'llah: MCON1'de yok / ki aña hîç: aña hergiz AE1 / 1.mısra FB'de:
Ta'âlâ'llah zihî sultân aña hergiz zevâl irmez
2 / 1.mısra MK1, BU1, FB ve PP'de farklılıklarla şöyledir: Anuñ künhine lâ-nedrî (MK1'de lâ-edrî) ki bî(PP'de yok)-had ulududur (MK1 ve BU1'de oldurur) kadri(FB'de kadîr)
// Anuñ: Bahâ MK1, BU1, FB, PP / hilâl: kemâl MCON1
3 / bî-zamân: bî-zevâl BU1, FB
// Hakîm: 'Azîm AE1 / idrâk ü hâl: idrâk aña PP / 2.mısra AE2'de olmayıp yerine 4.beytin 2.mısrası getirilmiştir.
4 / ber-kemâl: pür-kemâl MCON1, FB, AE1/ 1.mısra AE2'de yoktur, 2.mısrası da 3.beytin 2.mısrası olarak kaydedilmiştir.
/ misâl irmez: hayâl irmez AE1

5 Vekîl-i lâ-yezâl oldur Celîl-i zü'l-Celâl oldur
Cemîl-i zü'l-Cemâl oldur ki hüsnine cemâl irmez

6 Huve'l-evvel huve'l-Âhir huve'l-Bâtın huve'z-zâhir
Zehî fa'âl ol Kâdir ki 'aczi yok melâl irmez

7 Zehî evvel ki öñüñe yetişen kendüdür yine
Zehî Âhir ki soñına hisâb-ı mâh u sâl irmez

8 Zehî zâhir ki bu gözler göremez nîçe kim gözler
Zehî Bâtın ki her yüzlerde görinür hayâl irmez

9 Hemîşe gösteren gören hemân oldur alan viren
Hiç andan özge kimseden kamu halka nevâl irmez

10 Aña yüz biñ şükür minnet ki virdi bize çok ni'met
Ki eñ ednâsına kıymet virilhen mülk ü mâl irmez

11 Ezeldür inmez ü agmaz kimesne hükmini yıgmaz
Ebeddür kim aña hergiz nüzûl u irtihâl irmez

12 Ne ol Hak togdı kimseden ne hod kimse togar andan
Münezzehdür ta'allukdan aña bahs ü cidâl irmez

13 Aña bahs ü cidâl ehli kuru lâf u makâl ehli
Ne irsün kîl ü kâl ehli çü degme ehl-i hâl irmez

---

6 / Huve'l-Bâtın huve'z-zâhir: Huve'z-zâhir huve'l-Bâtın FB, AE1
// fa'âl: fa'âldür MK1
7 / yine: gine BU1
// mâh ü sâl: sâl ü mâl PP
8 / nîçe kim: nîçeler PP
// yüzlerde: gözde MCON1, gözlerde AE1, AE2, yirde PP
9 // halka nevâl: mahlûka yol FB
10 / ki: çü MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, PP
// eñ: gey MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, PP / kıymet: kısmet PP
11 Beyit AE1'de yoktur.
/ agmaz: aşmaz BU1 / I. mısra PP'de: Ezeldür itmez ü ıgmaz kimesne hükmini bilmez
// kim: ki MK1
12 // Münezzehdür: Ki taşradur FB
13 // çü: ki MK1

14 Anuñ zâtında bahs iden biri hatidür ikiden
Nedür distün cevâb iden çü sırrına su'âl irmez

15 Hezârân kârübân göçüp delim bahrile ber giçüp
Zehî a'lâ ki çok uçup aña hiç perr ü bâl irmez

16 Eger her merd ü kâmiller anı vasf ide biñ yıllar
Dimez biñde birin diller kaluben güng ü lâl irmez

17 Kamu tâlib anı soylar dün ü gündüz anı söyler
Aña niçe Elif boylar bükülüp oldı Dal irmez

18 Muhîti şeş cihetdür hep 'aceb pes kandedür ol Rab
Ki 'arş u ferş ü şark u garb cenûb hem şimâl irmez

19 Degül andan cüdâ her şey bize bizden yakîn ol Hayy
Biz andan gey ıraguz gey delimdür kim visâl irmez

20 Şeriki çifti yok tekdür münezzehligi bî-şekdür
Yolı hak kavli girçekdür işine mekr ü âl irmez

---

14 Beyit MC'de yoktur.
/ zâtında: katında PP / bahs: söz AE2 / hatidür: hâtibdür BU1, hâtıbdur PP
// iden: MK1'de yok
15 / bahrile ber: berr ü bahâr MK1, BU1, ber ü bahâr MCON1, kâr berr ü bahr FB, nice berr ü bahir AE1 / giçüp: uçup PP
// çok: mahv PP
16 // güng ü lâl: kendü MCON1, AE1, AE2
17 / anı soylar: anı söyler FB, PP
// bükülüp: büküldi MC
18 / pes kandedür: kandedürür MK1, sen kandedür PP
// cenûb: cenûba PP
19 / yakîn ol Hayy: yakindür Hayy MC
// Biz andan gey ıraguz gey: Biz anlardan ıraguz ki FB / ıraguz: uzaguz AE1 / kim: ki PP
20 / münezzehligi: mukaddesligi MC, MK1, BU1, FB, PP
// Hak: AE2'de yok

21 Sıfâtı (Kul huve'llah) ol Hudâ'nuñ pâk zâtunuñ
Anuñ keyfiyyeti yokdur bu sırra kîl ü kâl irmez

22 Bu yolda var delim perde ne kılalum ki bizlerde
Giçüp gitmege ol Ferd'e kanı tâkat mecâl irmez

23 Gerekdür yolda kulavuz ki sâlik menzil alavuz
Aña kimse kulavuzsuz muhâl ender muhâl irmez

24 Cihânda gerçi i yârân delimdür mürşid ü pîrân
Velî Hôca 'Alî Sultân makâline makâl irmez

25 O Şâh'uñ sevgüli kulı ganî dergâhı makbûlı
Kime kim gösterür yolı varur togru zalâl irmez

26 Meger ol mürşid-i Kâmil kıla bizi aña vâsıl
Bize bizligümüz hâyil aña añsuz ricâl irmez

27 Kemâl Ümmî seni sen ko aña gitsün ki kala Hû
Çü birdür aña gayr-ı O hezârân biñ kemâl irmez

28 Hayâl-i derdi ol cânuñ başıdur cümle dermânuñ
Visâli tadına anuñ nebât u kand u bal irmez

---

21 Beyit FB'de yoktur.
/ I. mısra AE1'de: Sıfâtı Kul huve'llah'dır Hudâ'nuñ zâtı hem pâkdür
22 // Giçüp: Göçüp MC / tâkat: tâ'at BU1
23 / yolda: yola MC
// Aña: Ki añ MC / kulavuzsuz: kulavuz AE1 / ender: andan AE1
24 Beyit MC'de yoktur. MK1, BU1, FB ve PP'de;
Cihânda gerçi i server delimdür mürşid ü rehber
Velî ol mürsel ü bihter makâmına makâl irmez
25 Beyit MC'de yoktur.
/ O: Bu BU1, FB
// gösterür: göstere MK1, BU1, FB / varur: virür PP
26 / ol: bir MC
// hâyil: hâsıl AE1
27 / aña gitsün ki kala Hû: aña gitsün ki kala Hû, AE1, ki fânî cümle illâ Hû PP
28 / Hayâl-i derdi: Cefâ vü derdi MC
// tadına: derdine BU1

4

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

I

1 Zehî kelâm-ı bahâ Lâ ilâhe ille'llah
Makâm-ı Huld'e bahâ Lâ ilâhe ille'llah

2 Dil üzre yiynidür illâ terâzu üzre agır
Zi- kadr-i 'arz u semâ Lâ ilâhe ille'llah

3 Hümâ-yı devlet anı bir keret eyitmeklik
Bih ez-hezâr hümâ Lâ ilâhe ille'llah

4 Zelîl ü 'âciz olanlara Tañrı yolında
Delîl ü râh-nümâ Lâ ilâhe ille'llah

5 Müzeyyen-i heme zeyn ü münevver-i sakaleyn
Mu'âvin-i zu'efâ Lâ ilâhe ille'llah

6 Kamu melâ'ik ü vildân u hûr u gilmânuñ
Didügi cinn ü verâ Lâ ilâhe ille'llah

7 Kamu mürîd ü muhibleri birle didi vü dir
Meşâyih u 'ulemâ Lâ ilâhe ille'llah

4

MK1(11.b), MCON1(42.b), BU1(27.a), FB(64), AE1(10), AE2(45.b), HM(22.b)

2 / üzre: üzüre MCON1 / yeynidür: yeyni BU1, yiyindür MCON1
// 2.mısra BU1'de 1.beytin 2.mısraı ile aynıdır.

3 / eyitmeklik: itmek ile MCON1, eyitmegil BU1, itmeklik FB, HM

4 / Zelîl: Delîl FB

6 / hûr u gilmânuñ: hûrile gilmânuñ AE1

7 / mürîd ü muhibleri: muhibb ü mürîdler MK1, mürîd ü muhyîler (FB'de muhibler) BU1, FB / birle: birile MK1

8 Göñülde ne ki nifâk u garaz maraz varısa
Kılur 'ilâc-ı şifâ Lâ ilâhe ille'llah

9 Cihânda cümle cemâd ü nebât u hayvânuñ
İçinde savt u sadâ Lâ ilâhe ille'llah

10 Çemende bülbülile güllere ider telkîn
Seherde bâd-ı sabâ Lâ ilâhe ille'llah

11 Bulud u kar tolu yagmur u ra'd u berk eydür
Rebî' ü sayf u şitâ Lâ ilâhe ille'llah

12 Kamusı dillü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah

13 Çü tola göñül evi karañulıgıla aña
Ne ola nûr u ziyâ Lâ ilâhe ille'llah

14 Kıyâmı vü diregidür sarây-ı İslâmuñ
Kelâm-ı zikr-i Hudâ Lâ ilâhe ille'llah

15 İdeyim ferş anı dir cümle halk birle dahı
'Azîm-i 'Arş-ı 'Ulâ Lâ ilâhe ille'llah

16 Binâsıdur bilüñ îmân u i'tikâduñ hem
Esâs-ı dîn-i Hudâ Lâ ilâhe ille'llah

17 Mühellilîni Hak'uñ rahmetine Cennetine
Kılur hemîşe salâ Lâ ilâhe ille'llah

---

8 / garaz maraz: garaz ne AE1, 'araz maraz HM
9 / Cihânda: Cihetde AE1 / hayvânuñ: hayâtuñ MCON1
10 / AE2'de 2.mısra yoktur. Yerine 11. beytin 2. mısrası getirilmişti /
11 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ tolu: FB'de yok.
12 1.mısra AE2'de yoktur.
/ ider: eydür MK1, MCON1
14 / Kıyâmı vü diregidür: Kıyâm-ı diregidür hem AE1
15 / İdeyim: Âdîm MCON1, FB, AE1, AE2, HM / cümle: AE1'de yok / halk: halkı BU1
17 / Mühellilîn: Mühelîne BU1, Mühellilîni MCON1, AE2, Mühellilîne HM

18 Şu bay u beglere bakup yirinme i dervîş
Hazâyin-i fukarâ Lâ ilâhe ille'llah

19 Bakabilen göre ol gûra girmedir yaragın
Kıla fenâyı bekâ Lâ ilâhe ille'llah

20 Çalab katında dimeyen biñ ulu şehden yig
Bir iden âlı gedâ Lâ ilâhe ille'llah

21 Niçe kabayı kiçildür diyi diyi hem ider
Niçe kabayı 'abâ Lâ ilâhe ille'llah

22 Taşar taşına hemîşe revân olur dilde
Çü tola kalb ü kabâ Lâ ilâhe ille'llah

23 Kime ki mürşid ola nûr-ı Kibriyâsı Hak'uñ
Koya mı kibr ü riyâ Lâ ilâhe ille'llah

24 Zehî latîf ü zarîf ü şerîf ü zikr-i hafîf
Hitâb u kutlu nidâ Lâ ilâhe ille'llah

25 Delim şükür ki bize rûzi kıldı ol mugnî
Bu fakr içinde gınâ Lâ ilâhe ille'llah

26 Riyâ vü süm'asız ihlâsıla diyen zikri
Olur kabûl ü revâ Lâ ilâhe ille'llah

27 Budur sikâl-ı kulûb i müzekkir-i muhlis
Di kalbüñ eyle safâ Lâ ilâhe ille'llah

---

19 / ol gûra: AE2'de yok / ol gûra girmedir: ol gire görmedin HM
20 / şehden: şâhdan FB, şimden AE1
// iden: aydan MK1, BU1, FB, HM / alû: ulu BU1, AE1
21 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ diyi diyi: diyü diyü MK1 / ider: eydür HM
22 Beyit MCON1,AE1 ve AE2'de yoktur.
23 / Hak'uñ: Hakk'uñ BU1
// Koya mı: Kıyâmı AE1
25 / mugnî: mu'nî FB
26 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur

28 Di kalb ü kalıbıla bir yaña yönel zinhâr
Tagılma çevre yaña Lâ ilâhe ille'llah

29 Ki dilüñile sag u sol u üst ü alt iç ü taş
Hoş eyde vech ü kafâ Lâ ilâhe ille'llah

30 Eger belî didüñise Elest vaktinde
Di eyle 'ahde vefâ Lâ ilâhe ille'llah

31 İ nâyim ol ahı kâyim di zikrile dâyim
İrür giceyi taña Lâ ilâhe ille'llah

32 Bugün bu dünlede çok di ki münis ola yarın
O sinlek içre safâ Lâ ilâhe ille'llah

33 Aña 'ibâdet it unutma bunda çok zikr it
Ki anda sini aña Lâ ilâhe ille'llah

34 Çü derdüñ evveli andan idi Kemâl Ümmî
Hem âhir ola devâ Lâ ilâhe ille'llah

35 [Bilgil ki der heme havf u 'ukûbet-i 'akebât
Tura necât u recâ Lâ ilâhe ille'llah

---

28 / kalb ü kalıbıla: kalb-ı kâlbıla BU1, kalb-ı kalbile FB, kalb-ı kâbla HM
29 / üst: Ae1'de yok
// vech: veche HM / kafâ: safâ MK1 / 2. mısra MCON1'de: Hoş vechile eyde vech u kafâ Lâ ilâhe ille'llah
30 / didüñise: didifse FB
// Di: Didi BU1
31 / zikrile: zikr eyle FB
32 / bu dünlede: bu dünyâda BU1, bu dünyede MK1, AE1, HM, dünlede AE2
/ münis ola yarın: mü'min ola yarın MCON1, yarın ola münis AE1
// sinlek: senlik BU1, HM, sinnüñ FB
33 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur
34 / Çü: Bu MCON1, AE1
// devâ: dâvâ AE2
35 / Bilgil ki: Bu ki MCON1, Bu güni FB / der heme: söyle heme FB

36 Budur diyen kişiye sinde mutis ü misbah
Hem oda kalkan olan bâb-ı Cennete miftâh

II

37 Di zikr it ol Çalab'ı Lâ ilâhe ille'llah
Çü dir beg ü çelebî Lâ ilâhe ille'llah

38 Kamu vazı' u şerîf u gulâm u şâh eydür
Be-külli şeyh ü sabî Lâ ilâhe ille'llah

39 Huzûr-ı kalbile gey saklañuz ki vâcibdür
Müzekkire edebi Lâ ilâhe ille'llah

40 Ganîlerüñ tolu genci velî fakîrlerüñ
Hazâyin-i zehebi Lâ ilâhe ille'llah

41 Müdâm bu kamu 'uşşâk tâlib u matlûb
Ki dir kılur talebi Lâ ilâhe ille'llah

42 Kamu kavâri' u zikr ü du'â vü tesbîhüñ
E'azzü müntehebi Lâ ilâhe ille'llah

43 Çalab sever anı râzı olur diyenlerden
Dahı savar gazabı Lâ ilâhe ille'llah

44 Ne ola vâsıtası Uçmag'a girenüñ hem
Necâtınuñ sebebi Lâ ilâhe ille'llah

---

36 / misbâh: müsbiin BU1, HM, miftâh MCON1
// olan: olur MCON1, olu BU1, ola FB
37 / it: id MCON1, AE2
// beg ü çelebî: kamu beg ü çelebî BU1
38 / eydür: ider AE1
39 / gey: MK1'de yok
// Müzekkir e : Müzekkirâ MCON1
42 // E'azzü müntehabı: E'azz ü muhtenebi(MCON1 ve AE2'de müztenebi) MCON1, AE1, AE2
43 / diyenlerden: dînlerden MCON1
// 2.mısra HM'de:Dahı sür u gazabı Lâ ilâhe ille'llah
44 / Ne ola: N'ola ki AE1
// Necâtınuñ: Niçe tenüñ BU1, HM

45 Toludur iki cihâna bu nûrı Kur'ân'uñ
Uludurur rütebi Lâ ilâhe ille'llah

46 Zehî sa'âdet ü devletlu bahtulu baş kim
Diye lisân u lebi Lâ ilâhe ille'llah

47 Şarâb-ı vuslatın içmek gerekse di zikr it
O Hâliku'l-'inabı Lâ ilâhe ille'llah

48 Ferah bulur işiden hem sürer diyen kişiden
Lügûbi vü nesebi Lâ ilâhe ille'llah

49 Didükçe yilde hazân yaprağı gibi dökülür
Yazuklaruñ ta'bı Lâ ilâhe ille'llah

50 Göñül içindeki îmân nahlinüñ dilde
Nişânı vü rutabı Lâ ilâhe ille'llah

51 Safâ vü sıdkıla söyle ki Cennet'e giresin
Nite ki didi Nebî Lâ ilâhe ille'llah

52 Kamu sahâbiyile halka tutup eydürdi
Muhammed-i 'Arabî Lâ ilâhe ille'llah

---

45 Beyit AE1'de yoktur
/ cihâna: cihân MK1
// rutabı: ruyeti MCON1, rutbeti BU1, FB, HM
46 / Zehî: Zi HM / baş kim: başa kim AE1
// Diye: Diyen FB
47 / di: AE1 ve AE2'de yok. / I.mısra FB'de: Şarâb-ı vuslatın içmek gerek di
ger eyit
// O: Ol BU1
48 // Lugûbı vü nesebi: Bu lagvı vü gasebı AE1
49 Beyit AE2'de yoktur.
/ gibi: bigi MCON1
// ta'bı: na'aba HM
50 / nahlinüñ: tahtınuñ AE2 / dilde: dahnuñ AE1
// Nişânı: Nisân FB
52 / sahâbiyile: sahâbe ile MK1 / eydürdi: eydür idi BU1, HM, ider idi AE1

53 Ne mâlı assı kılur kişiye dimeyince
Ne aslı vü nesebi Lâ ilâhe ille'llah

54 Şunı ki sevmedi îmân kim kabûl eyler
Ki yirdi 'Bu Leheb'i Lâ ilâhe ille'llah

55 Bu Tañrı zikrin unutma di i karındaş kim
(Fidâke ümmî ü abî) Lâ ilâhe ille'llah

56 Saña şerâret-i bâkî gerekse Ümmî Kemâl
Bes est în tarabı Lâ ilâhe ille'llah

57 Çü giçdi gafletile 'ömr bâri zikrile sür
Bakiyye rûz u şebi Lâ ilâhe ille'llah

58 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü misbâh
Hem oda kalkan olan bâb-ı Cennet'e miftâh

III

59 Safâ vü 'ışkıla di Lâ ilâhe ille'llah
Ki Hak Resûlı didi Lâ ilâhe ille'llah

60 Eger muvahhidiseñ imdi kavl ü fi'lüñile
Di birle ol Ahad'ı Lâ ilâhe ille'llah

61 Şu deñlü şevkıla çok di ki kıla aydın u bol
Karañu tar lahadı Lâ ilâhe ille'llah

---

53 / mâlı: mâl FB, AE1 / dimeyince: kim dimeyince BU1
// 2. mısra FB'de:Nite ki didi Nebî Lâ ilâhe ille'llah
55 / Bu: Di AE2 / di: AE1 ve AE2'de yok / i: MK1 ve BU1'de yok / karındaş: kardaş FB, AE1
// Fidâke: Fidâ aña MK1, Fidânâ BU1
56 // Bes est în tarabı: Pes est în FB, Pes isteyen tarabı AE1, AE2'de yok
57 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ geçdi gafletile 'ömr: 'ömür(HM'de 'ömri) gafletile geçdi MK1, BU1, HM
// Bakiyye rûz u şebi: Bakîye-'i rûzı şeb FB
58 / sinde: FB'de yok, sende BU1
// olan: olur MCON1, ulu BU1 / bâb: FB'de yok
60 / fi'lüñile: fi'lüñle MCON1, AE1
61 / kıla: MK1'de yok / aydın u bol: aydın yol FB, bol aydın AE2
// lahadı: lahdi BU1

62 Hak'a şükür ki tulû' itdi bahtımuz güneşi
Göñül gögin bezedi Lâ ilâhe ille'llah

63 Hemîşe eydem kılur mü'eyyed ü mansûr
'Adûsı üzre yedi Lâ ilâhe ille'llah

64 Budur 'alâmet-i îmân u âyet-i Fürkân
'İnâyet-i Samedî Lâ ilâhe ille'llah

65 Meleklerüñ dün ü gün zikri 'Arş u Kürside
Feleklerüñ 'amedi Lâ ilâhe ille'llah

66 Her evliyâ vü kamu enbiyâ vü mürseller
Hemîşe eydüridi Lâ ilâhe ille'llah

67 Zehî sa'âdet anuñ kim didi vü dir diyiser
Vay aña kim dimedi Lâ ilâhe ille'llah

68 Sevâb u kadri uludur yire göge toludur
Ki yokdurur 'adedi Lâ ilâhe ille'llah

69 Çalap beni çog anuñ didügi kelâmında
Budur ki kıldı nidî Lâ ilâhe ille'llah

70 Bedende her başa devlet virür kola kuvvet
Dükeli rûha gıdî Lâ ilâhe ille'llah

71 Şu kamu korhulu yirde bu ehl-i îmânuñ
Ümizi vü senedi Lâ ilâhe ille'llah

---

62 / gögin: gözin FB
63 / eydem: aydın MCON1, ideni AE1, aydın AE2 / kılur: yazdı AE1 / mü'eyyed: mü'eyyid BU1
// 'Adûsı: 'Adûyı MCON1
64 / 'alâmet: 'alâme AE1 / Fürkân: Kur'ân MK1
66 / enbiyâ: enbiyâlar MCON1
67 / Zehî: Zî HM / anuñ: aña BU1 / dir: yâ MK1, MCON1 ve FB'de yok
68 / Sevâb u kadri: Sevâbı kadri MK1 / uludur: ulu vü MK1
69 / beni: bunı MCON1, BU1, AE2 / didügi: didi MK1, BU1, FB
/ Mısrsı AE1'de: Çalap çok ağır didügi anuñ kelâmında
70 / devlet: kuvvet HM
71 / bu: her AE2

72 Riyâ vü süm'a vü zerkı sürer göñülden yur
Nifâkı vü hasedi Lâ ilâhe ille'llah

73 İ niçe serkeş ü zâlimleri zebûn idüben
Çerilerini sıdı Lâ ilâhe ille'llah

74 Necât u 'avn ü amân irişeydi Fir'avn'a
Ger öñdin eydeyidi Lâ ilâhe ille'llah

75 Yolında niçe şehîd ü muhibbe kıldurdı
Başı vü cânı fidî Lâ ilâhe ille'llah

76 Uça yüce derecâta terakkî eyleye rûh
Eger ola kanadı Lâ ilâhe ille'llah

77 Ne geldi ümmete Hak'dan hediyyet-i Mi'râc
Ki Mustafâ diledi Lâ ilâhe ille'llah

78 Saña be-küll-i gam u buñ deminde Ümmî Kemâl
Meger ide percedi Lâ ilâhe ille'llah

79 Şu deñlü cân u göñül birle söyle kim dilile
Bile didür cesedi Lâ ilâhe ille'llah

80 Budur diyen kişiye sinde munis ü misbâh
Hem oda kalkan ola bâb-ı Cennet'e miftâh

---

72 / süm'u vü: süm'adu AE1
74 / 'avn: emn FB / irişeydi: irişdi MCON1, irişirdi FB
// eydeyidi: ideyidi MCON1, eydeydi FB, HM
76 / Uca yüce: Revân uça FB, uça niçe AE2 / derecâta. derecâtıla HM / terakki: tecelli AE1, HM'de yok
77 / hediyyet-i Mi'râc: hidâyet-i Mi'râc BU1, AE1
78 Beyit AE1'de yoktur.
/ buñ deminde: yük deminde MCON1, buñ gününde AE2
// ide mededi: ire mededi MK1, ire imdâdı MCON1, iremedi FB
79 / kim: BU1'de yok
// Bile didür: Biledürür HM
80 // olan: olur BU1

IV

81 Di kamu şâm u seher Lâ ilâhe ille'llah
Ki Hak diyeni sever Lâ ilâhe ille'llah

82 Kimüñ ki bitdise imân agacı göñlinde
Olur dilinde semer Lâ ilâhe ille'llah

83 Ne bahtulu şu muvahhid ki toga göñlinüñ
Göginde şems ü kamer Lâ ilâhe ille'llah

84 Anahtarı budur Uçmak kapularınuñ hem
Olur Tamu'ya siper Lâ ilâhe ille'llah

85 Kişiye Uçmag 'içün dahı dosta uçmagiçün
Ne ola bâlile per Lâ ilâhe ille'llah

86 Budur Şahâdet ü Tevhîd ü efzal-i ezkâr
Ki kalbe kılur eser Lâ ilâhe ille'llah

87 Olur melekden ulu kavlü fi'lile dâyim
Kaçan ki eyde beşer Lâ ilâhe ille'llah

88 'İbâdetüñ iligidür vü mü'minüñ bilegi
Göñülli hem cilâlar Lâ ilâhe ille'llah

89 Ne ola düşmen-i Şeytân leşkerin sımaga
Ki kıla feth ü zafer Lâ ilâhe ille'llah

---

81 / şâm: dün AE1
82 // semer: semeri BU1
83 Beyit AE2'de yoktur.
/ toga: tola MK1
87 / kavl ü fi'lile: kul fi'lile MK1, BU1 / dâyim: tola AE1
// ki: kim AE2
88 / iligidür: ilkidür BU1 / bilegi: bilgi MCON1, AE2
// Göñülli: Göñli BU1, FB, gönülleri AE1 / hem: AE1'de yok
89 / Ne ola:N'ola o AE1 / leşkerin: leşkerini MK1 / sımaga: sımag MCON1, sem'ine BU1

90 Görüñ kenise vü put-hânesini küffâruñ
Ne kıldı zîr ü zeber Lâ ilâhe ille'llah

91 Zehî ki kâfir ü müşriklerüñ boyunlarına
İrişdi tîg u teber Lâ ilâhe ille'llah

92 Yig ola toprag u taş şâhuñ añmayan kuldan
Ki dir türâb u hacer Lâ ilâhe ille'llah

93 Müdâm kamu 'avâm u havâs u ahass-ı havâs
Didi vü dir diyiser Lâ ilâhe ille'llah

94 Cihân içinde kamu halka her mehâyifde
Amân-ı havf u hatar Lâ ilâhe ille'llah

95 Bu kesret içre bilenler o milk-i Vahdetden
Virür sorana haber Lâ ilâhe ille'llah

96 Fazîletini görüp bildügi içün şeksüz
Çog eydür ehl-i nazar Lâ ilâhe ille'llah

97 Özüñe baht u sa'âdet yüzüñe yahtu virür
Gözüñe nûr-ı basar Lâ ilâhe ille'llah

98 Sinüñde sordugı dün Münker ü Nekir su'âl
Cevâb u hüccet ider Lâ ilâhe ille'llah

---

90 / kenise: kilise MCON1, BU1 / put-hânesini: put-hânesin BU1, AE1, puthânelerini FB / küffâruñ: o kâfirüñ AE1
91 Beyit FB'de iki kere yazılmıştır.
92 / toprag u taş: taş u topruk AE2 / şâhuñ: seni FB
93 / kamu: bu kamu HM / ahass-ı havâs: hass-ı havâs HM
// Didi vü dir: Didi budur BU1
94 / Cihân: Cihânuñ HM / mehâyifde: mehavifde MK1, mehâyinde BU1
95 / bilenler: bunlaruñ AE2 / vahdetden: vahdetinden MCON1
96 / Fazîletini: Fazîletin MCON1, BU1, AE1, AE2 / görüp bildügi içün şeksüz: görüben bildük çün şükür AE1
97 / Özüñe: Özge BU1
98 / dem: gün MCON1, AE1, dün BU1, HM

99 Melîh ü tatlu gelür dem-be-dem eyitmeklik
Baña zi-bâl ü şeker Lâ ilâhe ille'llah

100 Ne hâcet Ümmi Kemâl'e hazâyin-i dünyâ
Zehî günû zi-güher Lâ ilâhe ille'llah

101 Bu cân u dil çemeninde bitüpdürür solmaz
Hemîşe tâze vü ter Lâ ilâhe ille'llah

102 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü misbâh
Hem oda kalkan olan bâb-ı Cennet'e miftâh

V

103 Hoş eydelüm dün ü gün Lâ ilâhe ille'llah
Münevver-i ay u gün Lâ ilâhe ille'llah

104 Bu kâyinât yogiken varıdı zikr-i kadîm
Dinilmedin dahı Kün Lâ ilâhe ille'llah

105 Esâs-ı şer' ü tarîkat budur hakîkatde
Hem aslı 'Îlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah

106 Hezâr dilde dinildi vü dinilür diniser
Yarın u bugün ü dün Lâ ilâhe ille'llah

107 Zehî 'atâ-yı Hudâ vü gıdâ-yı rûhânî
Latîf hûb sahun Lâ ilâhe ille'llah

---

99 / eyitmeklik: itmeklik MCON1, FB, AE1, HM
// şeker: şekker BU1
100 / Ümmî Kemâl'e: Ümmî Kemâl BU1
// günûzi güher: günü vir gevher BU1
101 / 1.mısra AE2'de: Bu cân u dil çemeninde durur solmaz hiç
102 // olan: olur BU1, HM
103 / eydelüm: idelüm MCON1
104 / varıdı: viribidi AE1
106 / vü dinilür: dinilir FB, bu dinilür AE1/ diniser: diyiser BU1, diniser hem AE2
107 // hûb sahun: sahen hûb MK1

108 Nite ki şimdi bileyüz hem ölicek bizden
Hak ayru eylemesün Lâ ilâhe ille'llah

109 Nedür yigiregi dâyim diyüp işidüginüñ
Kamu lisân u özüñ Lâ ilâhe ille'llah

110 Zehî şahâdet-i Tevhîd Kelâm-ı Mecîd
Şerîf zikr ü hoş ün Lâ ilâhe ille'llah

111 Muhibbe merhem urur işidüp didükçe veli
'Adûya zahm u dögün Lâ ilâhe ille'llah

112 Ganî vü münkir işitse melûl u yaslu olur
Fakîre 'ıyd u dügün Lâ ilâhe ille'llah

113 Bilene kutlu kamu eydene mübârekdür
Hem işidene yümün Lâ ilâhe ille'llah

114 Safâlu sûfiye şol gündüz aydınından yig
Dimege karañu dün Lâ ilâhe ille'llah

115 'Alâmeti budur İslâm ev ü 'imâretinüñ
Ki ola bihıla buñ Lâ ilâhe ille'llah

---

108 / Nite ki: Nitekim FB
Beyit MK1'de:
Nite ki şimdi bileyüz Hak ayru eylemesüñ
Ölicek bizden Lâ ilâhe ille'llah
109 / yigiregi: yegirek BU1
110 Beyit HM'de yoktur
// şahâdet: sa'âdet BU1
111 / urur: odur BU1, AE1 / didükçe: diyince AE1
112 / melûl u yaslu: melûl yazlı BU1, FB, HM
// Fakîre: Fakîrü MCON1
113 // yümün: Yemen BU1
114 / gündüz aydınından yig: gündüz idi reng-i gice AE1
115 / 'Alâmeti: Melâmeti AE1, Nişânı AE2
// bihıla: yıhıla MCON1, BU1, AE2

116 Dahı şerâ'it-i tâ'at gerek ki tura sarây
Egerçi oldı rükün Lâ ilâhe ille'llah

117 Kulavuzuñ etegin i'tikâd u sıdkıla tut
Ki saña göstere yön Lâ ilâhe ille'llah

118 Di 'ışk u derdile hem sırr u cehrile her dem
Çalap sevüsiyiçün Lâ ilâhe ille'llah

119 Yarın şu korhulu yirlerde âsân olmagiçün
Müdâm çok di bugün Lâ ilâhe ille'llah

120 Riyâ vü süm'a'ı ko söyle hasbeten li'llah
Ki dînüñ ola bütün Lâ ilâhe ille'llah

121 Di sıdk u gayretile sevdüñise Gayyûr'ı
Bi-gayr-i meyl-i mekûn Lâ ilâhe ille'llah

122 Çü nev-cüvân iken uyanmaduñ Ümmi Kemâl
Bügü i pîr-i kühün Lâ ilâhe ille'llah

123 Elüñ boş eylük ü tâ'atı kılmaduñ bârî
Dilüñ hemîşe dişüñ Lâ ilâhe ille'llah

---

116 / gerek ki: görüñ ki HM / tura: düze MK1, FB
// oldı rükün: ol didügün BU1
117 / Kulavuzuñ etegin: Kulavuz etegini FB / i'tikâd u sıdkıla: sıdk u i'tikâdıla HM / tut: tutup AE1
118 / Di: Didi BU1
119 / âsân olmag içün: işüñ olmag içün MK1, MCON1,FB, AE1, AE2, HM, işüñ âsân olmag içün BU1
// bugün: HM'de yok.
120 / söyle: di MK1
121 / Di: Didi BU1 / Gayyûr'ı:Gayyûr FB, Ma'bûdı AE1
122 / uyanmaduñ: uyanmaduñ MCON1, BU1, FB, HM / Ümmi Kemâl: Kemâl Ümmî MCON1, AE1, AE2
// Bügü: Beg ü MCON1, BU1, big ü AE1 / kühün: kuhen MCON1
123 / eylük: eyilük AE1 / tâ'atı: tâ'at MCON1, BU1, AE1, HM / kılmaduñ: kılmaduñ FB, HM

124 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü misbâh
Hem oda kalkan olan bâb-ı Cennet'e miftâh

VI

125 Zehî 'atâ vü 'alî Lâ ilâhe ille'llah
Fütûh-ı lem-yezelî Lâ ilâhe ille'llah

126 'İbâdetüñ yigi vü zikrüñ efzalidür hem
Bezer kamu 'ameli Lâ ilâhe ille'llah

127 Bu cümle bülbüli Tevhîd bagınuñ hoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah

128 Ezel gününde ki evvel çalındı Levh'e Kalem
Ne yazdı Kudret Eli Lâ ilâhe ille'llah

129 Muhammed itdügi telkîn-i zikr işitdüñise
Budur ki didi 'Alî Lâ ilâhe ille'llah

130 Anı dimek berekâtında buldılar derecât
Kamu nebî vü velî Lâ ilâhe ille'llah

131 Ganîmet-i ebedîdür her ehl-i îmâna
Bu devlet-i ezelî Lâ ilâhe ille'llah

132 Ne deñlü mürşid ü 'âlim ki geldi vü geliser
Didi vü dir dükeli Lâ ilâhe ille'llah

---

124 // olan: olur BU1, HM. ola FB
126 Beyit BU1'de yoktur.
/ hem: hem kalemi AE2
// Bezer: Yazar AE1
127 / bülbüli: bülbül BU1
128 / evvel çalındı: çalındı evvel AE1
// Ne: Ki AE1
129 / zikr: zikri BU1 / işitdüñise: işitdügi MCON1
130 // nebî vü velî: velî vü velî FB
131 / ehl-i îmâna: ehl-i îmânuñ AE2
// 2.mısra MCON1'de bulunmayıp yerine 132.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
132 Beyit AE1'de yoktur.
/ 1.mısra MCON1'de yoktur. / mürşid ü 'âlim: mürşid-i 'âlem BU1

133 Zikir halâveti kand-ı nebâtı mât eyler
Kesâd ider ʻaseli Lâ ilâhe ille'llah

134 Nedür bu nefs üzerine eşeddi a'mâlüñ
Budur ki eyde dili Lâ ilâhe ille'llah

135 Dükeli derde em ü kamu zahme merhemdür
Ki sag ider sukeli Lâ ilâhe ille'llah

136 Budur muvahhide âhir necât miftâhı
Kelâm-ı nass-ı celî Lâ ilâhe ille'llah

137 Gerek ki halka-'i zikre oturıcak zâkir
Didüre cân u dili Lâ ilâhe ille'llah

138 Birisi ʻışkıla zikre kılıncagaz âgâz
Kamusı eyde belî Lâ ilâhe ille'llah

139 Şu deñlü müzdi sevâbı fazileti vardur
Ki yokdurur bedeli Lâ ilâhe ille'llah

140 Kesildi i niçe zünnâr üşendir esnâm
Bu ʻâleme geleli Lâ ilâhe ille'llah

141 İçüñe girmemek içün vesâvis-i Şeytân
Eyit sür ol dagalı Lâ ilâhe ille'llah

---

133 / kand u nebâtı: nebât u kandı AE2 / I. mısra AE1'de: Zikir halâveti kand-ı nebât ider şekeri
134 Beyit AE2'de yoktur.
/ nefs: nefis BU1 / eşeddi: eşede BU1, işit AE1 / a'mâlüñ: a'mâlüñ yegi AE1
/ Budur: MCON1'de yok
135 / merhemdür: merhem FB
136 / necât miftâhı: necâtı miftâhı MCON1, AE1, necât hem miftâh FB
137 / Gerek ki: Görüñ ki FB / ki: AE1'de yok
138 / kılıncagaz âgâz: kılıcagaz âgâz MK1, kılıcak âgâzı MCON1
139 / sevâbı: BU1'de yok
140 / i: iyi BU1 / üşendir: üşesiz BU1
141 / Eyit sür: Eyitsüñ AE1

142 Hemîşe gayrını nefy eyle zâtını isbât
Di sı büt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah

143 Di zikri 'âdet idin fikr-i fâsidi terk it
Ko mekri vü hiyeli Lâ ilâhe ille'llah

144 Bu 'âciz Ümmi Kemâl'üñ hemîşe her yirde
Ümîzi vü emeli Lâ ilâhe ille'llah

145 Bürâderân be-hânîd ki ez-heme eş'âr
Bih-est în gazelî Lâ ilâhe ille'llah

146 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü misbâh
Hem oda kalkan olan bâb-ı Cennet'e miftâh

VII

147 Dükeli derdüñ emi Lâ ilâhe ille'llah
Sahîh ider sakamı Lâ ilâhe ille'llah

148 Anı dimek sebebile getürür ol mevcûd
Vücûda her 'ademi Lâ ilâhe ille'llah

149 Bu 'âlem içre kamu âdemîde îmânuñ
'Alâmet ü 'alemi Lâ ilâhe ille'llah

150 Hudâ katında kamu hayr u tâ'at ü zikrüñ
Ahabb ü muhteremi Lâ ilâhe ille'llah

151 Şu bid'atıla yazuk deñizine gark olana
Diñüz ki üşde gemi Lâ ilâhe ille'llah

---

142 / gayrını: gayrın MCON1
143 / terk it: terk eyle AE1
// mekri: mekr FB
145 Beyit FB ve AE2'de yoktur (Ey kardeşler! Bütün şiirlerden daha iyi olan bu "lâ ilâhe ille'llah" şiirini okuyun.)
146 // olan: olur BU1
147 // sakamı: sakîmi BU1
148 / I.mısra AE1'de : Anı di söyleyene getürür o mevcûd
// her: ol FB
149 / 'âlem içre kamu: kamu 'âlem içre MK1, BU1, HM / I.mısra FB'de:Bu kamu 'âlem ü âdem içinde îmânuñ
150 / hayr: HM'de yok

152 Kaçan ki eydile hâtırlara tolar şâzı
Komaz göñülde gamı Lâ ilâhe ille'llah

153 Ne yire irseler ihlâsıla mübârekdür
Diyenlerüñ kademi Lâ ilâhe ille'llah

154 Muhibb ü zâkir eyitdükçe derdile yazılur
Yüzinde gözi nemi Lâ ilâhe ille'llah

155 Müzekkir uyuriken her nefes uyanugiken
Ne dir lisân-ı femi Lâ ilâhe ille'llah

156 Degül ki agzı dili süñüginde iligi dir
Dahı tamarda demi Lâ ilâhe ille'llah

157 Sofi ucı kim yuyar anuñ ki göñli levhinde
Yaza ezel kalemi Lâ ilâhe ille'llah

158 Her enbiyâ vü kamu mürsel ü ulu'l-'azmüñ
Didügi hem ümemi Lâ ilâhe ille'llah

159 Tegâfül itme di kim gey 'azîm ni'metdür
Bilene bu ni'amı Lâ ilâhe ille'llah

160 Di cevk-ı halkaya gel zevk u şevkıla söyle
Ko hâyı vü haşemi Lâ ilâhe ille'llah

---

152 / tolar: FB'de yok
153 / irseler: irse BU1 / mübârekdür: yigrekdür HM
154 / Muhibb ü zâkir: Muhibb ger FB
// gözi: göre AE1
155 / uyuriken: uyurken FB / Ne dir: N'ider AE2, HM
156 / agzı dili: agız vü dili FB
157 / yuyar anuñ ki: bu yaranuñ ki MCON1, boyar anuñ BU1, yuyar(AE1'de büyür) anuñla FB, AE1, yuyar anuñ kim AE2 / göñli levhinde: göñlindeki levhine HM
158 // hem: her MCON1, AE1, AE2
159 / itme di kim: eyleme kim MK1 / ni'metdür: minnetdür MCON1, AE1, AE2
160 / gel: AE2'de yok / zevk u şevkıla: zevkıla şevkıla HM
// hâyı vü haşemi: hâdi vü haşemi BU1, hâdim-i haşemi AE1

161 Ne deñlü zahmet ü cevr ü belâda iseñ di
Ki def' ider elemi Lâ ilâhe ille'llah

162 Ko gayr fikrüñi di Tañrı zikrine sarf it
Bakiyye 'ömri hemi Lâ ilâhe ille'llah

163 Di zâyi' itme ki hîç assı eylemez soñ ucı
Dimeyene nedemî Lâ ilâhe ille'llah

164 Dahı ne mâl ü ganîmet gerek mesâkîne
Çün ola mugtenemî Lâ ilâhe ille'llah

165 Di kılma dil saña fermâniken bu fırsatı fevt
Ki hoşdurur şu demi Lâ ilâhe ille'llah

166 Çog añ Kerîm'i kerâmet gerekse Ümmi Kemâl
Bil imdi bu keremi Lâ ilâhe ille'llah

167 Unut seni vü kalanı añmeagaz anı
Eyit ko bîş ü kemi Lâ ilâhe ille'llah

168 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü misbâh
Hem oda kalkan olan bâb-ı Cennet'e miftâh

---

161 / deñlü: AE2'de yok
162 / gayrı: yagrı BU1, gayr FB, gayrını HM / fikrüñi: fikrin FB
// Bakiyye 'ömri: Bakiyye-'i 'ömri BU1
163 / eylemez soñ ucı: eylemezsüñ alı AE1
164 // Çün: Çor AE2
165 / bu: AE1'de yok
166 / Kerîm'i: MK1'de yok / gerekse: gerek ise BU1, dilerseñ AE1
// Bil imdi: Bil indi MCON1, Bilürdi AE1
168 Beyit MK1, BU1 ve FB'de yoktur.

5

Fâ ʻi lâ tün / me fâ ʻi lün / fe ʻi lün

Fe ʻi lâ tün / / fa' lün

1 Î Hudâvend Hak kadîm Allah
Î Hudâ-yı Ganî mukîm Allah

2 Ber-kemâl ü ezel ebed sultân
Bî-zevâl ü Kavî Halîm Allah

3 Kâdir ü zü'l-celâli ve'l-ikrâm
Hâzır ü nâzır u ʻAlîm Allah

4 Hôcalar hôcası ʻAliyy ü Kebîr
Yüceler yücesi ʻAzîm Allah

5 Fazlınuñ haddi yok u rahmeti çok
Bezl ü behşâyişi delim Allah

6 Sâdıku'l-va'd ü fâ'il-i Muhtâr
Kavli Hak yolı müstakîm Allah

7 Î ʻatâ bahş ü vâhib ü Vehhâb
Berurek bahşişi na'îm Allah

8 Î habîbi kamu muhibbinüñ
Î tabîbi heme sakîm Allah

9 Bu Kemâl Ümmi derdine dermân
Senden i hâkim-i hekim Allah

5

MC(107.a), MK1(52.a), AÖ1(85.a), BU1(79.b), FB(188), İÜ1(100), PP(43.b)

1 / Hak: PP'de yok
// Î: V'i MK1

4 / ʻaliyyü: ʻalî vü MC

7 // Berurek: Yir ü gök MC, Berük AÖ1, Bi-nihâyat BU1, beru dög İÜ1

8 / muhibbinüñ: muhibbün İÜ1

9 // hâkim: ʻâlim MK1, Halîm PP

10 Mustafâ hürmetiçün eyle kerem
Biz güneh-kâra i Kerîm Allah

11 Ol Habîb'e bagışla suçumuzı
Rahmet it bize i Rahîm Allah

6

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Tañrı birdür bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlı hakdurur lâ raybe fîh

2 Ol münezzehdür ta'allukdan ne togdı ne ülür
Kim sıfatı Kul huve'llah ol Hak'uñ zâtı nezîh

3 Ol 'Alîm ü 'âlim ü 'allâm-ı gaybüñ sırrına
İrmedi irmez kamu 'allâm ü ser-şeyh u fakîh

4 Ol ulu'l-ebsâra her bir sun'ıla günden 'ayân
Gerçi a'mâdur göremez münkir ü dehri sefîh

5 On sekiz biñ 'âlem anuñ mülkidür illâ aña
Hiç turag olmadı olmaz 'arş u ferş ü şehr ü dîh

6 Tapmaz ol ma'bûd u maksûdı bilen gayriye hiç
Sevmez ol ma'şûk-ı nakkâşı seven nakş-ı kerîh

---

10 // güneh-kâra: günâh-kârı MC, BU1, FB, PP

6

MC(4.b), MK1(17.b), AÖ1(37.b), BU1(34.b), FB(82), HM(29.a), PP(10.a), DŞ(28.a)

1 // vü: hem MC
2 // Kul huve'llah: Kul huve'llahu ahad FB, PP, Huve'llah DŞ / ol Hak'uñ:FB'de yok
3 // 'allâm u ser-şeyh ü fakîh: 'allâme vü şeyh ü fakîh MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, PP, DŞ
4 Beyit DŞ'de yoktur.
// Gerçi: Leylî MC
5 Beyit DŞ'de yoktur.
/ illâ aña: illâ ki hiç FB
// Hiç: FB'de yok.
6 / gayriye: gayrine MK1, AÖ1, BU1, FB, gayre HM, DŞ

7 Kime ol takvâ tonın hizmet kuşagın kılsa rûz
Gözine görinmez ayrık hil'at ü kemhâ vü zîh

8 Hiç 'atâsın kimse anuñ men' idemez kimseden
Hem kazâsın def' idemez zûr-ı kalkân u zirîh

9 Sev Kemâl Ümmî anı hem dostların anuñiçün
Hem şuları yir ki ol düşmen tutup gördi kerîh

10 Hiç meşel yöninden olur mı beraber bir degül
'İlm ü cehl ü hakk u bâtıl hayr u şer nâ-bîh ü bîh

11 Sâyim ol dâyim dün ü gün nâyim olma kâyim ol
Fursatı fevt itme mevt irmezden öñdin f'entebîh

7

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Î kadîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl

2 Î münezzeh pâdişâh u bî-zamân
Î mukaddes bî-nişân u bî-mekân

3 Î Ganî Sultân u Settârü'l-'Uyûb
Î Kavî Sübhân ü Gaffârü'z-Zünûb

---

7 // kemhâ vü zîh: kemhâ zirih BU1
8 / kimse anuñ men' idemez: men' idemez kimse anuñ AÖ1, PP, DŞ
9 // yir: AÖ1 ve DŞ'de yok / ol: PP'de yok / düşmen: BU1'de yok / dutup: dutubeni BU1 / gördi: görür AÖ1, BU1, FB, DŞ / 2.mısra PP'de: Hem şuları yir ki düşmân turur giriz â kerîh
10 // şer: şinâ DŞ
11 / ol: olup PP / nâyim olma: olma nâyim AÖ1, PP DŞ / kâyim ol: tâ(DŞ'da yok) subha dek AÖ1, DŞ
// mevt: DŞ'de yok / öñdin: evvel PP / f'entebîh: intebih MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, DŞ , ey ahıh PP

7

AÖ1(2.a), MCON1(28.a), BU1(1.b), FB(1), AE1(1), AE2(1.b), İÜ1(1)

1 AÖ1'de manzumenin ilk 9 beyti, yaprak kopukluğu sebebiyle eksiktir.
/ Î:İy MCON1(Bütün beytlerde) / zü'l-Cemâl:zü'l-kemâl MCON1,BU1
2 / bî-zamân:bî-nişân FB

4 İ sıfâtı Kul huve'llahu ahad
'Ayn-ı zât-ı pâk Allahu's-Samed

5 İ 'ademden bunca 'âlem yaradan
İ hekîm ü cümle derdi yaradan

6 İ kamu rence em ü dermân iden
Hükmine her nesne'i fermân iden

7 İ kamu düşvâr işi âsân iden
Kanı müşk ü nutfe'i insân iden

8 İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insan idüp ihsân eyleden

9 İ neliksüz niteliksüz bî-misâl
Hayy u Bâkî lem-yezel hem lâ-yezâl

10 Evvel âhir künhüne 'akl irmedi
Dâyim ü kâyim Hudâ'sın sermedi

11 'Âlimü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yefût

12 Ölü yirleri hayâta getüren
Kuru çubukdan yaş üzüm bitüren

---

4 // pâk:pâki AE1,İÜ1, pâk ü:MCON1
5 // 2.mısra MCON1'de: İy hekîmi cümle derde yâr eden / İÜ1'de mısra yerinde 6.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
6 / 1.mısra İÜ1'de yoktur. / rence: derde MCON1 / iden: kılan AE2 // iden: kılan AE2
7 / âsân:apan? MCON1 // müşk: misk AE1
8 // eyleden: eyleyen FB, 2.mısra BU1'de : Kâmil ü insân idüp ihsân iden
11 BU1 nüshasında, varak kopukluğu sebebiyle 11. beytten itibaren 26 beyitlik bir noksanlık vardır. / İÜ1'de 1.mısra kayıtlı değildir.
// lâ-yefût: lâ-yemût AE1
12 / 1.mısra İÜ1'de yoktur. / Ölü yirleri: Öldürür AÖ1

13 Ölmez ü göçmez ü konmaz Pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pak ilâh

14 Şol dikenden gül sadefden dür viren
Sensin ayruk pes dahı kimdür viren

15 Sormadın bilen ü bakmadın gören
Sunmadın tutan u atmadın uran

16 Diñlemedin añlayan ü işiden
Tanışıksuz bir yalñuz iş iden

17 Cümle halkuñ sırr u gaybın gözleyen
Kullaruñ dürlü ʿaybın gizleyen

18 Kamu göñülden geçen niyyetleri
Añlayan her hâl ü keyfiyyetleri

19 Karañu dünde kara karıncanuñ
Kangı ayağın basar bilen anuñ

20 Ez ezel her öñlerüñ sensin öñi
Tâ ebed hem soñlaruñ sensin soñı

21 Bî-garaz mugnî vü Vehhâb ü sahî
Müntakimsin begdeşüñ yokdur dahı

22 Sen şu bî-hemtâ meliksin kim senüñ
Sırruña irmez hayâli kimsenüñ

---

13 / I. mısra İÜ1'de yoktur. / göçmez ü konmaz: konmaz u göçmez AÖ1, AE1
// Yimez: Yatmaz AÖ1
15 MCON1'de mısralar yer değiştirmiştir.
17 / gaybın: ʿaybın FB
// dürlü ʿaybın: sırrı dürlü ʿaybın AE1
18 // añlayan: diñleyen AE2
19 / Kangı: Kankı MCON1
20 / Ez ezel: Tâ ezel AE1 / her: AÖ1'de yok
// hem: her AE1
21 / mugnî vü Vehhâb: Vehhâb u mugnî AÖ1, MCON1, AE2, muʿin ü Vehhâb AE1
// begdeşüñ: dengdeşüñ AE1

23 İ Çalap bayık tanıklık virürüz
Kim şerikün yok birsin yalñuz

24 Bî-nazîr ü bî-vezîr ü bî-müşîr
Pâdişahsın külli şey' üzre kadîr

25 Hem Muhammed girtü kuluñdur senüñ
Hem Resul'uñ hem Habîb'üñdür senüñ

26 Ol Ebu'l-Kasım şefî'e'l-müznibîn
Seyyide'l-Kevneyn imâmü'l-mürselîn

27 Ahmed ü Mahmûd u Hâmid Mustafâ
Müctebâ vü Murtezâ vü Muktedâ

28 Sözi efsah sâdıku'l-va'dü'l-emîn
Özi emleh rahmeten li'l-'âlemîn

29 Rûhına yüz biñ salâtıla selâm
Hem kamu ashâb u âline tamâm

30 Kim tutarlardı ne emr itse Resûl
Hem kaçarlardı neden kim yıgsa ol

31 Ger müsülmân anlarısa biz kimüz
Kim katı 'âsî vü câfî mücrimüz

32 Yohsa mü'minler bizisevüz 'aceb
Kanı anlaruñ gibi cehd ü taleb

33 Cânıla anlar gazâ kılurdı cüst
Biz bir evden varmaga mescide süst

---

25 // Resûlüñ hem Habîbüñdür: Habîbüñ hem Resûlüñdür AÖ1
27 / Mahmûd u Hâmid: Mahmûd Muhammed İÜ1
28 // Özi emleh: Emleh özi İÜ1
29 / ashâb: ahbâb AE1
30 / Kim: Ki AÖ1
32 / mü'minler bizisevüz: mü'minleriyüz yavuz MCON1
//gibi: bigi MCON1
33 // bir: AÖ1'de yok. / süst: süt AE2

34 Kuş gibi uçdılar anlar ileru
Biz yagır gibi kalduk giru

35 Kılup anlar mâl u nakş u yurdı terk
Togrı yola cümle ayak basdı berk

36 Anlaruñ birdür hem infâkı 'azîm
Bu bizüm bir tolumuzdan yig delîm

37 Anlaruñ yigdür günâhı bî-gümân
Tâ'atımuzdan bizüm bellü beyân

38 Hoşnud ol anlardan u bizden kamu
Ehl-i Cennât eyle gösterme Tamu

39 İ dirîgâ kim bu yola girmege
Gücümüz yitmez olara irmege

40 Cehd idüp dürişmege tâkat kanı
Menzile irişmege tâ'at kanı

41 Sen bize bizden yakîn biz 'âciziz
Yol ırak giru bize biz hâciziz

42 Nâtüvân ü hasta vü bî-çâreyüz
Hidmetüñden gâfil ü âvâreyüz

43 Yâ İlâhî fazluñı eyle delîl
Yoksa azduk yoldan uş kalduk zelîl

---

34 / gibi: bigi AÖ1
// gibi: bigi AÖ1
35 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ nakş: nefs AÖ1 / I.mısra İÜ1'de: Kılup anlar mâlı nefsi yurdı terk
36 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ hem infâkı: infâkı FB, hem ittifâkı İÜ1
// bir: yir AÖ1 / yig: AÖ1'de yok, biñ AE1, İÜ1
37 Beyit MCON1, AE2 ve İÜ1'de yoktur.
38 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ Ehl-i Cennât: Ehl-i Cennet FB
40 // tâ'at: tâkat FB
41 // ırak: uzak AE1, AE2 / hâciziz: 'âciziz BU1, AE1

44 Niçemâ kim yazuğumuz çokdurur
Senden artuk kimsenemüz yokdurur

45 Kapuñı koyup ne yire varalum
Tapuñı koyup kime yalvaralum

46 Eyü yavuz biz dahı kullaruñuz
İşigüñ muhtâcı yohsullaruñuz

47 Müstecâb it bu münâcâtumuzı
Hem kamu da'vât u hâcâtumuzı

48 İ Hudâ'ya pâk zâtuñ hakkıçün
Ant esmâñ u sıfâtuñ hakkıçün

49 Kibriyâñ u fazl-ı 'ilmüñ hakkıçün
Yüce haddüñ 'afv ü hilmüñ hakkıçün

50 Rahmet ü lutf u cemâlüñ hakkıçün
Kudret ü 'ızz u celâlüñ hakkıçün

51 Dutma bizi kahruñ u 'adlüñ ile
Rahmet eyle lutfuñ u fazluñıla

52 Ger bizim yüz biñde bir suçumuzı
Sorup aña göre tutasın bizi

53 Tamu dibinde kalavuz tâ ebed
Bizde hod cürm ü hatâlar bî-'aded

---

44 / Niçemâ kim:Niçe kim MCON1, FB, Niçeye kim BU1,AE1, ne kadar kim İÜ1 / çokdurur: gey çokdurur FB
// kimsenemüz: kimesnemüz AÖ1, MCON1, BU1
45 / varalum: yalvaralum MCON1
48 / pâk zâtuñ: pâk-i zâtuñ BU1, FB, AE1, İÜ1
49 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ Kibriyâñ: Kibriyâ AE1 // haddüñ: hadd ü İÜ1 /AE1'de, müteakip beyitlerdeki "hakkıçün" ibaresi "hürmetiyçün" şeklinde tashih edilmiştir.
50 Beytin 2.mısra'ı MCON1'de yoktur.
53 // hod: hem FB

54 Bize şunı kıl ki lâyıkdur saña
Kılma şuñı kim bizüz lâyık aña

55 Bize lâyık zillet ü cürm ü hatâ
Saña lâyık rahmet ü lutf u ʿatâ

56 Tevbe kılup tapuña yüz tutduk uş
Gözümüz pür-yaş elimüz kuru boş

57 Yâ gıyâse'l-müstagisîn el-amân
Sen ʿinâyet kıl bize yâ Müsteʿân

58 Elbir itdi nefs ü Şeytân-ı habîs
Mübtelâ kalduk agisnâ yâ Mugîs

59 Yâ ilâhi neccinâ mimmâ nehaf
Suçumuzı Mustafâ'ya kıl maʿâf

60 Ol Safiyu'llah Âdem hakkıçün
Dahı Hâbil üzre mâtem hakkıçün

61 Kurb-ı Şît ü rifʿat-ı İdrîs içün
Nevha-ʾi Nûh u dem-i Cercîs içün

62 Havf-ı Yahyâ vü amân-ı Hûd içün
Habs-ı Yûnus nagme-ʾi Dâvûd içün

63 Yâ Rab Eyyûb'uñ belâya sabrıçün
Hem Süleymân'uñ ʿatâña şükriçün

64 Dahı Yaʿkûb'uñ firâk u hüzniçün
Yûsuf'uñ kurb u visâl ü hüsniçün

---

54 // kim: ki İÜ1
56 // kuru: dahı İÜ1
57 / müstagisîn: müstagiseyn MCONİ
58 // kalduk: kaldık İÜ1
59 // maʿâf: muʿâf MCONİ
62 / amân-ı Hûd: Lokmân u Hûd BU1, FB
64 // visâl: visâle AÖ1

65 Hubb-ı İbrâhîm içün kim i Celîl
Çaldı İsmâ'îl'e bıçak ol Halîl

66 Hem şol ulu koç hakıçün kim fidî
Viribidüñ aña kurbân eyledi

67 Dâniyâl'uñ 'ilm-i istihkâkıçün
Dahı Zü'lkifl nebüñ İshâk içün

68 Hem nebîlerüñ Şu'ayb'ıla 'Üzeyr
Hürmetiçün âhirümüz eyle hayr

69 Tûr u Mûsâ-yı Kelîmu'llah içün
Hem dem-i 'İsâ-yı Rûhu'llah içün

70 Hikmet-i Lokmân u Zü'l-karneyn içün
Ol Habîb'üñ Seyyidü'l-Kevneyn içün

71 Anuñ ol bedr alnı nûrı hakkıçün
Hem safâ kalbi huzûrı hakkıçün

72 Yagrındagı Nübüvvet Mühriçün
Dahı gögsindeki ümmet mihriçün

73 Ol güneşden aydan aydın alına
Sen bagışla bizi hem koş âline

74 Hem Ebu Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî
Hürmetiçün bizi dahı kıl velî

---

65 / ı Celîl: ol Halîl AÖ1
// Çaldı İsmâ'îl'e bıçak: Çaldı bıçak İsmâ'îl'e BU1
67 // Zü'lkifl: Zâ'lkifl MCON1, AE1, Zü'lkefül BU1,Zilkifl İÜ1/Nebüñ: Nebi İÜ1
69 / Mûsâ-yı Kelîmu'llah: Mûsâ Kelîmu'llah FB, AE2
// hem dem-i: hem dahı AE2, İÜ1 / İsâ-yı Rûhu'llah: İsâ Rûhu'llah FB
71 / bedr alnı: bedir alnı AÖ1
72 // mihriçün: mihriçün AÖ1, İÜ1
73 / aydan aydın: aydın iden BU1
// âline: iline İÜ1
74 / Hem: Ol AE1

75 Hassa Sıddık'uñ o sıdk u bezliçün
Hem 'Ömer heybetleri vü 'adliçün

76 Dahı 'Osmān'uñ hayāsı hakkıçün
Hem 'Alī 'ilmi sehāsı hakkıçün

77 Ol agac dibinde olan 'ahd içün
Kim anı hoş bi'at itdi cehd içün

78 Anda gönderdügüñ āyet hakkıçün
Anlara olan beşāret hakkıçün

79 Hem Muhācirler ü hem Ensār içün
Ehl-i Beyt ü tābi'īn ahyār içün

80 Şol şehādet hakkıçün kim Seyyideyn
Bī-günāh öldi Hasan birle Hüseyn

81 Enbiyā vü evliyā vü asfiyā
Hakkıçün ya ze'l-Celāl-i Kibriyā

82 Hem hatarlu yirde ya ni'me'l-vekīl
Yalñuz koyup bizi korkutmagıl

83 Yemlihā'nuñ ol mübārek rūhıçün
Hem aña uyan kamu hem-rāh içün

84 Kim birikip menzil aldılar iti
Bile gitdi dönmedi çoban iti

85 Biz bu dünyā ziynetin koyımazuz
Yoldaş olup mürşide uyımazuz

---

75 / Hāssa: Hāsa MCON1, AE1, AE2
77 / agac: şecer BU1
78 / gönderdügüñ: indürdügüñ AÖ1
79 / hem: her AÖ1
80 / şehādet: sa'ādet AE1
81 / evliyā vü asfiyā: asfiyā vü evliyā AE1
82 / Hem: her AÖ1, MCON1, BU1, AE2
84 / Kim: Hem AÖ1 / menzil: menzel AÖ1 / iti: atı BU1
85 // mürşide uyımazuz: mürşide hem uyımazuz FB

86 İ yoluñ hâdisi mülküñ mâliki
Sen yitişdür menzile her sâliki

87 Nitekim Kıtmîr'i eyledüñ kabûl
Hem bizi kılma bir itden âlu kul

88 Azıgumuz yok suçumuz çokdurur
Yazıgumuz çok gücümüz yokdurur

89 Yol uzak yakında şinlik dahı yok
Kârbân gidi harâmî korhu çok

90 Fazluñıla sen oñar sendin yaña
Hem hidâyet vir biz azmış kuluña

91 Kim delüler bigi ıssuz gezerüz
Her dem a'mâ bigi yoldan azaruz

92 Ger bize rahmet kılursañ yâ Rahîm
Şâz ola Muhtâr u kahr ola Racîm

93 Ger 'azâb eyleyesin ola melûl
Dost şâz ola vü Şeytân fuzûl

94 Lutfuñıla dostum şâz eylegil
Kahruñıla düşmeni yâd eylegil

95 Ahmed'e Kur'ân'ı getürdüñ şefî'
Sen bagışla suçumuzı yâ semî'

---

86 / İ: Ol BU1
87 // 2.mısra AE1'de: Hem bizi kıla bir itden eyü kul
89 // korhu: dahı MCON1
90 / oñar: öñer BU1
91 / Kim: Ki İÜ1 / bigi: gibi FB, AE1, İÜ1 / ıssuz: işsüz AÖ1, MCON1, BU1, FB, İÜ1, ıssuz AE2 / gezerüz: yilerüz BU1, AE1
// a'mâ: a'sâ MCON1 / bigi: gibi FB, AE1, İÜ1
93 // Dost: Dostuñ BU1, FB, Düşmenüñ İÜ1
95 / Ahmed'e : Ahmed ü AÖ1, MCON1

96 Yidi Mushaf tul-ı Kur'ân hakkıçün
Münzel-i tenzîl-i Fürkân hakkıçün

97 Fazl-ı B'ismil'-lahi'r-Rahmani'r-Rahîm
Hakkıçün rahm it kerem kıl yâ Kerîm

98 Fâtiha fethiçün i Hak vir fütûh
Kim bu ölmiş cismümüze ola rûh

99 Hem Elif Lâm u Nisâ' vü Mâ'ide
Hakkıçün rûzî kıl ulu fâ'ide

100 Âyete'l-Kürsî vü nûr-ı hâsıçün
Ve'z-Zuhâ vü Sûre-'i İhlâs içün

101 Sûre-'i En'âm u Kâf A'râf içün
Kâf u Hâ Yâ 'Ayn u Sad Ahkâf içün

102 Tevbe vü Tâhâ vü Yâsin hakkıçün
Hem Heme HâMîm ü Tâsin hakkıçün

103 Sûre-'i Enfâl ü Sâd El-Kehf içün
Bizi 'afv it tutma cürm ü sehv içün

104 Sûre-'i İnnâ Fetehnâ hakkıçün
Nusret-i Feth ü İzâcâ' hakkıçün

105 Hel Etâ vü Sûre-'i Lokmân içün
Sûre-'i Ve'n-Necm ü Er-Rahman içün

---

96 / Kur'ân: Fürkân FB
// Münzel-i tenzîl: Münezzel tenzîl AÖ1 / Fürkân: Kur'ân FB
97 // rahm it: rahmet İÜ1 / Kerîm: Rahîm MCON1
98 / fethiçün: fâtihiçün FB, hakkıçün AE2
99 // ulu: eyü FB
100 / nûr-ı hâsıçün: nûr-ı HâMîm içün İÜ1
101 / Kâf A'râf: A'râf Kâf MCON1, AE2
104 / hakkıçün: fethiçün AÖ1
// hakkıçün: fethiçün AÖ1
105 / Sûre-'i Lokmân: Sûre-'i Nu'mân AE2

106 Sûre-'i Ve't-Tûr Sebbih'ler içün
Cümle tesbîh ü müsabbihler içün

107 Yûnus u Hûd u Mübarek hakkıçün
Yûsuf u Ra'd u Tebârek hakkıçün

108 Sûre-'i Ve's-Sâffât u 'Ankebût
Hakkıçün rûzı kıl i Hak zâd u kut

109 Nahl ü Sübhâne'llezi Esrâ içün
Hem mübârek Mescidü'l-Aksâ içün

110 Sûre-'i Ahzâb u İbrâhîm içün
Vâkı'a Nun Ve'l-Kalem Ta'zîm içün

111 Sûre-'i Hicr ü Tükaddim hakkıçün
Hem Talak'ıla Tuharrim hakkıçün

112 Kamu Kur'ân indügi evkât içün
Cebra'îl'ün geldügi evkât içün

113 İşidüp hükmin tutanlar hakkıçün
Rikkat odıla tütenler hakkıçün

114 Biz fakîri agnină mimmen sivâk(?)
Kim yiter bir lokma vü hırka sivâk

115 Kutb u Üçler Yidiler Kırklar hakı
Dahı Üçyüzler ü her gayb er hakı

116 Dîn içinde cümle râsihler hakı
Dahı irşâd-ı meşâyihler hakı

117 Ehl-i keşf ü pür-kerâmetler hakı
İşleri vecd ü vilâyetler hakı

---

109 / Esrâ içün: esrârıçün MCON1
112 // evkât: sâ'at AE1, AF2
113 // Rikkat odıla: Rikkat(BU1'de Dikkat) odına AÖ1,BU1, FB, İÜ1
114 / agnină: agnıyâ MCON1, BU1, agnıă AE1
115 / gayb er: gaybet er FB / hakı: hakkı FB (Bütün mısra sonlarında)
117 / pür-kerâmetler: pür-kerâmetlüler AÖ1

118 'Âlim ü 'âmil müfessirler hakı
Fâzıl u kâmil müzekkirler hakı

119 Her fakîr ü hasta sâbirler hakı
Hem ganî cömerd ü şâkirler hakı

120 Gice kâyim irte sâyimler hakı
Şol zuhâdan sofra nâyimler hakı

121 Fitneden kaçan müsâfirler hakı
Dünyeden geçen mücâvirler hakı

122 Bî-riyâ hâcı vü 'âbidler hakı
Bî-garaz gâzî vü câhidler hakı

123 Şol şehîd olan mücâhidler hakı
Arı ihlâsıla zâhidler hakı

124 Yazugından tevbe kılanlar hakı
Derdile yanup yakılanlar hakı

125 İllerinden ayru düşenler hakı
Gurbet içre sayru düşenler hakı

126 Anlaruñ âhı vü ol derdi hakı
Gözi yaşı vü yüzi zerdi hakı

127 Hem yetîm olup kalan ma'sûm içün
Atadan vü anadan mahrûm içün

---

119 / her: hem AE1
121 // Dünyeden: Dünyâdan AÖ1, MCON1, BU1, FB / mücâvirler: müsâfirler MCON1, BU1
122 // câhid: hâmidler İÜ1
123 / şehîd: şehîdler AÖ1
124 / Yazugından: Yavuzından BU1
126 / âhı vü ol derdi: ol âhı vü derdi AÖ1, AE2, İÜ1, derdi vü âhı FB, ol derdi vü âhı AE1
127 / Hem: Her MCON1, BU1
// mahrûm: mecrûh AE1

128 Anlaruñ yaşluca gözi hakkıçün
Alçacuk göñli vü sözi hakkıçün

129 Dünle hayr ile seherler hakkıçün
Subhudem âh-ı seherler hakkıçün

130 Şol sıñuk göñüller âhı hakkıçün
Uyanıklar seher-gâhı hakkıçün

131 İhtiyâr ile dünen dervîş içün
Izırâr ile yanan dil-rîş içün

132 Bizi sen sakla riyâ vü süm'adan
Dahı hâlî kılma cem'-i Cum'adan

133 Şol gününde gizlü sâ'at hakkıçün
Hem dününde dürlü tâ'at hakkıçün

134 'Işkuña cânın viren 'uşşâk içün
Bî-nişân dîzâruña müştâk içün

135 Leyle-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc içün
Hem Burak u Hülle Hil'at Tâc içün

136 Ol Habîb'e kılduguñ i'zâz içün
Hem aramuzdagı râz u nâz içün

137 Ol gice bildürdügüñ esrâr içün
Gözine gösterdügüñ dîzâr içün

---

128 // göñli: göñül FB
130 Beyit yalnız AE1'de vardır.
131 // yanan: yeyen MCON1
133 / I.mısra MCON1'de yoktur
// dününde: düşinde BU1
134 / 'Işkuña: Her ne İÜ1
135 / Leyle-i Kadr: Leyl-i Kadr AÖ1 / Şeb-i Mi'râc: Şey'-i Mi'râc AÖ1 / I.mısra FB'de: Leyl-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc'ı içün
// Burâk: yarak BU1
137 / bildürdügüñ: bildürgüñ AÖ1

138 Kurbet-i Cibril ü Mikâ'îl içün
Dahı İsrâfîl ü 'Azrâ'îl içün

139 'Arşı götüren melekler hakkıçün
Hem kamu ehl-i felekler hakkıçün

140 'Arş u Kürs ü Çarh u Mînâ hakkıçün
Kuds ü Ka'be Tûr-ı Sînâ hakkıçün

141 Gök ü yir ü ay u güneş hakkıçün
Âb u hâk ü bâd u âteş hakkıçün

142 Kutb-ı seyyâre Süreyyâ hakkıçün
Kûh-ı Kâf u Yidi Deryâ hakkıçün

143 Bize rahm it İsm-i A'zâm hakkıçün
Hacc-ı makbûl âb-ı Zemzem hakkıçün

144 Hakk-ı be-ihrâm u kurbân u be-'ıyd
Saña yakîn eyle gayrüñden ba'îd

145 Yesrib ü Bethâ hakıçün yâ Gafûr
Kubbe-'i Sahrâ hakıçün yâ Şekûr

146 İ Kerimü'l-lahı Rahmanü'r-Rahîm
Fazlı bî-had bezli çok lutfı delîm

147 Ölmez ü göçmez ü konmaz pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pâk ilâh

---

140 // Ka'be: Ka'b FB
141 / Gök ü yir: GÖK yir AÖ1, Yir ü gök BU1, AE1 / Luusra FB'de: Gök yiri ay u güneşler hakkıçün
142 / Kutb u seyyâre: Necm-i seyyâre AE1
144 / Hakk-ı be-ihrâm: Hak bi-ihrâm MCON1, FB / kurbân u be-'ıyd: be-kurbân-ı 'ıyd MCON1, AE1, AE2, İÜ1 / Lmısra AÖ1'de: Hak be-ihrâm u be- kurbân u be-'ıyd
146 / İ: Yâ FB
// bî-had: bî-'ad İÜ1 / bezli: 'adlı BU1
147 Beyit yalnız BU1'de vardır.

148 Şol dikenden gül sadefden dür viren
Sensin ayruk pes dahı kimdür viren

149 Her ne dirlik kim dirildüm ma'siyet
Nâdimem hayr eyle sofım 'âkıbet

150 Tevbe kıldum sen kabûl it yâ Halîm
Kim direm Estagfiru'llahe'l-'azîm

151 Bu Kemâl Ümmî yazuklu kuluña
Bay kapuñ dilencisi yohsuluña

152 Son nefesde 'ömri şem'i uçıcak
Bu fenâdan ol bekâya göçicek

153 Fazluñıla dîn ü imân yoldaş it
Tevbe vü tevfîk ü Kur'ân yoldaş it

154 Kamu mü'min kardaşıla yâ Rahîm
Rahmet it bize kerem kıl yâ Kerîm

155 Nez' vaktinde şaşurma bilümüz
Zikr ü Tevhîde revân it dilümüz

156 Cân acıgın bize âsân eylegil
Yoldaşumuz âhir îmân eylegil

---

148 Beyit yalnız BU1'de vardır.
149 // Nâdimem: Ne diyem BU1, AE2
150 / Halîm: Kerîm AE1
// Kim: Ki FB
151 // dilencisi: dilenci İÜ1
152 / 'ömri şem'i uçıcak: 'ömri şem'i sönicek AE1, 'ömür kuşı uçıcak BU1
153 // tevfîk ü Kur'ân: tevfîk ü tâ'at AE1, AE2 / yoldaş: yâr İÜ1/ 2.mısra AÖ1'de: Kamu mü'min kardaşıla haldaş it
154 / kardaşıla: yoldaşıla FB / Rahîm: İlâh BU1
// kıl: it MCON1
156 / acıgın: acısın FB

157 Sin 'azâbından bizi eyle emîn
Hem geñez kıl sorıcılar hüccetin

158 Dahı âmennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl saffler saffı içre bizi haşr

159 Sag elümüze yarın ak biti vir
Kıl terâzû üzre hayrumuz agır

160 Hem Sırât üstinde berk akdâmumuz
Kıl ki geñez giçe andan kamumuz

161 Hem halâyık olıcak iki bölük
Bizi Uçmag ehline koş dibelük

162 Bizi fazluñla ilet ol Uçmag'a
Kim kanadımuz yok anda uçmaga

163 Hûr u Gılmân Havz u Vildân hakkıçün
Hem kusûr u Hülle Rızvân hakkıçün

164 Kevser ü Tûbî 'Aden Uçmag içün
Bâl ü Süd ü Hamr u Su Irmagıçün

165 Bize sen tuş eyle yoluñ ehlini
Yarlıga hem cümle îmân ehlini

---

157 // geñez: geñgez AÖ1, âsân AE1 / hüccetin: su'âlin AE1 / 1.mısra İÜ1'de: Kim giñez eyle sorıcı hüccetin
158 / Neşr: Neşir FB
// haşr: haşır FB, hay İÜ1
159 // terâzû üzre: terâzûmüzde BU1
160 / üstinde: üzre AE1, AE2
// geñez giçe andan: andan tiz giçevüz BU1
162 / fazluñla: fazluñıla AÖ1,MCON1, AE1, AE2 / ol: AE1'de yok
// kanadumuz: cenâhumuz BU1 / anda: aña İÜ1
2.mısra MCON1'de, sonradan ilave edilen şekliyle: Bizde tâkat yokdur [bir kelime okunamıyor] geçmege
164 / 'Aden: vü 'Aden AÖ1 / Uçmag içün: Irmagıçün AE2
// Su Irmagıçün: Suvarmag içün İÜ1

166 İ katı taşdan döken yire Zülâl
Kim be-gayet teşnedür Ümmî Kemâl

167 Kudretüñ kabzında çün bî-had su var
Rahmetüñe gey susamışdur suvar

168 Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lat
Taññı hak bâtıl kamu esnâm u Lât

8

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ Kerim Allah'u Settârü'l-'Uyûb
İ Rahîm Allah'u Gaffârü'z Zünûb

2 Ne diyesümüz saña ma'lûmdur
İ 'Alîm Allah'u 'allâmü'l-guyûb

3 Tâli' ü devlet güni kılsa tülû'
Kılmadın bu 'ömrimüz ayı gurûb

4 Her ne iş kim işleriseñ i latîf
Yirli yirince kamu ra'nâ vü hûb

5 Şuña kim bu göñlümüz kılur heves
Ah ki hergiz elümüz irmez sunup

---

166 / yire Zülâl: bize Zülâl BU1, İÜ1, Ab-ı Zülâl AE1
167 Beyit AE1'de yoktur.
/ kabzında: kabzından AÖ1
/ gey: AE2'de yok / susamışdur: susamışdurur AE2
168 // hak: bir İÜ1

8

MC(68.b), MK1(42.b), AÖ1(71.b), BU1(67.b), **FB(160)**, HM(58.a), İÜ1(76), **PP(34.b)**

2 / diyesümüz: diyzm sözüm MC, diyesiz HM / saña: saña kim HM
/ ma'lûmdur: ma'lûmdurur BU1, FB, HM
// 'allâmü'l-guyûb: Gaffârü'z-Zünûb MK1, İÜ1
3 / güni: güneşi FB / kılsa: PP'de yok
// ayı: anı PP
4 / ne iş kim: işi kim FB / işleriseñ: işlerüz PP
5 / kim: ki kim AÖ1 / kılur: eyler MK1
// ki: kim AÖ1, FB / elümüz: elim FB

6 Ya şunı kim cânumuz gördi kerîb
Hergiz andan kurtulmaduk kaçup

7 Sen Kavî Sultân u biz 'âciz kuluz
Uş kapuñda tururuz fazluñ umup

8 Bizi bu dirligile öldürmegil
Yâ Rab illâ tevbe suyında yunup

9 Yaluñuz koyup bizi korkutmagıl
Şunda kim tiz gideler sine koyup

10 Vaktidür kim kılasın feth ü fütûh
İ 'azîm Allah u fettâhü'l-kulûb

11 Bu Kemâl Ümmî meded senden diler
İ hekîm Allah u keşşâfü'l-kürûb

12 Yolda tevfîkuñ refîk it bize kim
Varavuz senden yaña aña uyup

9

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Yâ Rab bizi bu gaflet içinden sen uyandur
Hem şunları kim bizcileyin nefse uyandur

---

6 / cânumuz gördi: gördi cânumuz PP
// kurtulmaduk: kurtulmaduk PP
7 / sultân u: sultânsın PP
8 // Yâ Rab: Yâ Rabbi PP / illâ: ille MC / suyında: susundan PP
9 // tiz gideler: berkideler AÖ1, PP / sine: sinde İÜ1
10 Beyit MC'de yoktur.
/ kim: İÜ1'de yok
// fettâhü'l-kulûb: fettâhü'l-kürûb MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1
11 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ diler: umar MC
12 // aña: ögüh MC, BU1

9

MC(44.b), MK1(83.a), MCON1(98.b), BU1(118.b), FB(322)
1 / içinden: içinde MCON1

2 Hâcetlerümüzi keremüñ birle revâ kıl
Ne diyesimüz çünki saña bellü beyândur

3 Fâş itme bizüm 'aybumuzı i yüce Settâr
Ger halka nihân ise saña cümle 'ayândur

4 Şol 'âşık-ı sâdıklarunuñ hakkıyiçün kim
'Işkuñda kamu memleket ü câhı koyandur

5 Dahı şu bahâdırlaruñ içün ki riyâsuz
Yoluñda senüñ mâla başa câna kıyandur

6 Sermâyeleri kim bize virdüñ telef itdük
Hiç assı görinmez işimüz külli ziyândur

7 Assı şular itdi ki bu bâzâruñ içinde
İhlâsıla her varlığını yoga sayandur

8 Çün bilümüzi bükdi agır yükleri nefsüñ
Tut elümüzi lutfuñıla bizi tayandur

9 Şol kâni' ü sâbirleriçün kim niçe günler
Bir pâre kuru korsayıla karnı toyandur

10 Rahmetleriñüñ bahri çü mevc ura kıla cûş
Bir katresi yüz biñ yüzi karayı yuyandur

11 Ne gam bitümüz toldısa yazuk yazusında
Çün tevbeyile fazluñ anı girü yuyandur

12 Hilm içre bizi pâk idü zevkuñ suyıla yu
Şevkuñ yilini esdürü 'ışk odına yandur

---

5 / şu: şol FB / ki: kim MCON1
// mâla başa: mâl u baş u MK1, MCON1, BU1 / 2.musra FB'de: Yoluñda senüñ mâl ü bâkı vü cânı koyandur
7 Beyit FB'de yoktur
9 kim: ki MK1 / niçe günler: gice gündüz MC
10 // yüzi karayı: yüz karasın BC1
11 // anı: eli MCON1
12 / idü: idüben MCON1 / zevkuñ: 'afvüñ MC, şevkuñ FB
// esdürü: esdürüp BU1, esdür FB

13 Ayıtma Kemâl Ümmî'yi i bir du cihânda
Şol girçek erenden ki bu her sırrı duyandur

14 Kaçan kalısar gafletüñ uyhusı içinde
Her kime ki sen eydürisefi yatma uyan dur

10

Fa 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Tevbe kıldum yâ İlâhî (neccinâ mimmâ nehâf)
Gerçi kıldum her günâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

2 Hâdi sensin yoldan azdum sen hidâyet vir baña
Gösterivir togru râhı (neccinâ mimmâ nehâf)

3 Yâ (gıyâse'l-müstagîsîn) işbu 'âsî kuluña
Sen 'inâyet kıl nigâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

4 Nitekim Kıtmîr'i mahrûm itmedüñ bizi dahı
Sen kabûl eyle kemâhî (neccinâ mimmâ nehâf)

5 (Kâziye'l-hâcât) sensin kim senüñ kapuñdurur
Cümle başuñ secde-gâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

6 Hâcetüm bir 'ışk u dertdür hazretüñden yâ Ganî
İstemezem mülk ü câhı (neccinâ mimmâ nehâf)

7 Bizi şol sûfî vü sâfîler safında cem' kıl
Kim kodılar hâne-kâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

---

13 / du: iki BU1
/ bu: MCONI'de yok / sırrı: sözi MC

10

MC(103.a), MK1(69.a), AÖ1(107.b), BU1(101.a), FB(249)

1 / Tevbe kıldum yâ İlâhî: Yâ İlâhî tevbe kıldum MC

5 / kim senüñ kapuñdurur: kim senüñ katuñdadur AÖ1, ki senüñ kapuñdadur FB

6 Beyit AÖ1'de yoktur.

7 Beyit AÖ1'de yoktur.

8 Sen şu Sultânsın ki dâyim yüz dutup dergâhuña
Dir bu kamu dünye şâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

9 Bizi Şeytân leşkerinüñ gâretinden kıl emîn
Hem kamu mîr ü sipâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

10 El-amân bu nefsüm elinden agisnâ yâ Mugîs
Kim direm her gâh u gâhî (neccinâ mimmâ nehâf)

11 Sensin âhir kamu yirde yâ (amâne'l-hâ'ifîn)
Korhulu kullar penâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

12 Çün kebâyirden sagâyirden peşîmânem kamu
Kim kıluram dün gün âhı (neccinâ mimmâ nehâf)

13 Ah ki mâlâya'ni yirde cehlile harc eyledüm
Bunca 'ömr ü sâl ü mâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

14 Aglayu kapuña geldük tapuña yalvaruruz
Toprağa sürüp cibâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

15 İ Hudâ yâ fazlıñıla vâsi' ü pür-nûr kıl
Bize ol karañu çâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

---

8 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ dünye: dünyâ MK1, FB
9 Beyit AÖ1'de yoktur.
10 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ Kim: Ki BU1
// gâh u gâhî: gâhî BU1
Beyit MC'de: El-amân bu nefs-i ser-keş şûm elinden yâ Mugîs
Kim direm her gâh-gâhî (neccinâ mimmâ nehâf)
11 Beyit AÖ1'de yoktur.
12 / kebâyirden sagâyirden: sagâyirden kebâyirden MC /1.mısra AÖ1'de: Yâ İlâhî suçlarım çokdur sen 'inâyet kıl baña
// dün gün: dün ü gün AÖ1
13 // sâl ü mâhı: mâh ü sâli BU1, FB
14 / tapuña: kamu FB
// sürüp cibâhı: yüz sürüp cibâhı AÖ1
15 / vâsi': vâzıh MC

16 Cânumı mecrûh kıldı zahmı nefs oklarınuñ
Olmışam umâc-gâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

17 Rahmetüñ deryâlarından zerrece eksilmeye
Kansa biñ biñ leşne mâhî (neccinâ mimmâ nehâf)

18 Aglamakdan çaglamakdan yaşlarumı kıldı sipîd
Gözümi yüzüm siyâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

19 Bu Kemâl Ümmî za'îfüñ tevbesin sen kıl kabûl
Pâdişehler Pâdişâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

11

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Yâ hayy u Vehhâb u Halîm estagfiru'llahe'l-'azîm
Yâ Rabb ü Tevvâbü'r-Rahîm estagfiru'llahe'l-'azîm

2 Yâ bî-nişân u bîr ü bâr yâ bî-mekân u girdigâr
Yâ Sâni' u perver-digâr estagfiru'llahe'l-'azîm

3 Yâ Hakk u Settârü'l 'Uyûb yâ Ferd ü Gaffârü'z-Zünûb
Yâ vitr ü 'allâmü'l-guyûb estagfiru'llahe'l-'azîm

4 Sen tevbe vir ben 'âsiye kim tâ'ib olam bî-riyâ
Yâ ze'l-Celâli Kibriyâ estagfiru'llahe'l-'azîm

5 Çün saña dutdum yüzümi gafletden uyar gözümi
Sapıtma yoldan izümi estagfiru'llahe'l-'azîm

---

16 // umâc-gâhı: evmâc-gâhı MK1, umâc u gâhı FB
17 / zerrece: katrece MK1, AÖ1, FB
// biñ biñ: biñ AÖ1
18 / yaşlarumı: gözlerüm MC, başlarumı BU1

11

MC(105.b), MK1(68.b), MCON1(144.a), BU1(100.a), FB(246)
1 / Yâ: Ì MC / Vehhâb u Halîm: Vehhâbü'l-Hakîm MCON1
// Tevvâbü'r-Rahîm: Tevvâb u Rahîm MC, MK1, FB
2 / bâr: riyâ FB
4 / ze'l-Celâl: zü'l-Celâl BU1
5 / gözümi: özümi FB

6 Cürm ü cinâyet bî-şumâr işlemişem leyl ü nehâr
Bugün peşîmânam hezâr estagfiru'llahe'l-'azîm

7 Suçumı bildüm aglaram âhıla cânum taglaram
Miskinlige bil baglaram estagfiru'llahe'l-'azîm

8 Ben baña çok kıldum zulüm geldi yolum aldı ölüm
Bâri diye tursun dilüm estagfiru'llahe'l-'azîm

9 Nefsüm baña olmadı ram geydüm yidüm içdüm harâm
Yâ Rab helâlden vir ta'âm estagfiru'llahe'l-'azîm

11 Suçsuz tutup bu halka kin niçe idem gaybetlerin
Yâ Rahmeten li'l-'âlemîn estagfiru'llahe'l-'azîm

12 Hırs u hased nefs ü hevâ kesb itmişem ben bî-nevâ
Her derdüme senden devâ estagfiru'llahe'l-'azîm

13 Taşum sipîd içüm siyâh aşum harâm işüm günâh
Her dem dirigâ hayf u âh estagfiru'llahe'l-'azîm

14 Şerrüm delimdür hayrum az 'ömrüm kasîr fikrüm dirâz
Î bî-niyâz u kârsâz estagfiru'llahe'l-'azîm

15 Çün kılmaduñ nebbâşı red kapuñdan i Ferdü's-Samed
Kullara fazluñ bî-'aded estagfiru'llahe'l-'azîm

16 (Lâ taknatû)dan yâ mecîd bize dahı vardur ümîz
Rahmetlerüñden kıl mezîd estagfiru'llahe'l-'azîm

---

6 Beyit yalnız MCON1'de vardır.
7 / Suçumı bildüm: Suçum bilüben BU1
8 / yolum aldı ölüm: ecel aldı yolum FB
// diye: diyü MC
9 / olmadı ram: uymaz müdâm MCON1
10 / fuhuş: küfür MCON1, fuhş u BU1
11 Beyit BU1'de yoktur.
/ idem: diyem MK1, MCON1, FB
14 / delimdür: delim ü BU1 / kasîr: kısa MC, MCON1
15 / kılmaduñ: kılmadum BU1 / Ferdü's-Samed: Ferd ü Samed MC, MK1, MCON1, FB
16 // rahmetlerüñden: rahmetlerüñi MC

17 Î Hak bi-hakk-ı Hak Resul çün tevbe kılduk kıl kabûl
Kim eydürüz biz 'âsi kul estagfiru'llahe'l-'azîm

18 Kâyim saña dâyim şükür kim bu deme geldi 'ömür
Ger söyledüm ise küfür estagfiru'llahe'l-'azîm

19 Ümmî Kemâl'üñ yâ kadîm çokdur günâhı yâ mukîm
'Afv it kerem kıl yâ Kerîm estagfiru'llahe'l-'azîm

20 Şol dem ki göç eyler bu cân îmânıla gönder revân
Yâ Ferd ü Rabb el-amân estagfiru'llahe'l-'azîm

12

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Hudâvendâ güneh-kâram ki nefs elinde evkâram
Za'îfem 'âcizem zâram ne kılam çâr u nâ-çâram

2 Dükeli ma'siyet bende ki nefse olmışam bende
Bırakmışdur beni bende zebûn oldum giriftâram

3 Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüm herze gözüm mahcûb
Elüm tehî dilüm mekzûb hemân bir bâg-ı bî-bâram

---

17 / Î Hak: Yâ Rabb MC, MK1 / hak Resul: yâsevul?: BU1 / tevbe: FB'de yok.
Beyit MCON1'de:
Î şâh bu ben bî-çâre kul her dem direm hakk Resûl
Tevbemüzi sen kıl kabûl estagfiru'llahe'l-'azîm
18 / Kâyim saña dâyim: Kâyim dâyim saña FB / kim: çün MK1
19 / yâ mukîm: i mukîm MK1
20 / gönder: göndür MC
//Rabb: Rabbî BU1, FB
Beyit MCON1'de:
Şol dem ki göç eyler bu cân yoldaşımuz eyle imân
Yâ Ferd ü yâ Rab el-amân estagfiru'llahe'l-'azîm

12

MK1(36.a), BU1(59.a), FB(140), AE1(69), AE2(36.a), HM(50.b), İÜ1(60)
1 / güneh-kâram: güneh-kâr BU1 / ki: bu AE1
// zâram: hôram MK1 / çâr u nâ-çâram: çâre nâ-çâram AE1
3 / herze: mühmel MK1 / gözüm: özüm MK1
// mekzûb: mekrûb FB, AE2 / hemân: hemûn FB / bâg-ı bî-bâram: bâg-ı bî-yâram BU1, AE1, yagı Tatarım FB

4 Yolum uzak azıgum yok yayagam hem yazugum çok
Ki kadrümden yüküm artuk 'aceb ben niçe yol varam

5 Be-sohbet sâlihem zâkir be-halvet tâlihem fâcir
Be-sûret 'âbidem şâkir be-sîret dîv ü mekkârem

6 Hemîşe hâsılum 'isyân elümde zellet ü tugyân
Dilümde gaybet ü bühtân katı nemmâm u gaddâram

7 Egerçi uhrevî işde benem süst ögde vü düşde
Velîkin dünyevî işde be-gâyet cüst ü 'ayyâram

8 Hicâbum hurd u hâb oldı ki matlûbum serâb oldı
Bekâ mülküm harâb oldı fenâ mülkinde mi'mâram

9 Ne 'ilmüm var ne hod zühdüm ne hilmüm var ne hod cehdüm
Ki her dem sıdurur 'ahdüm baña bu nefs-i emmârem

10 Degül hîçbir işüm ma'lûm ne bellü diriyem mazlûm
Ne bellü öliyem merhûm ne bellü yog u ne varam

11 Ne bellü hak işe cüstem ne bellü bâtıla süstem
Ne bellü 'aklile dostam ne bellü nefse ag-yâram

12 Ne bellü 'âlimem 'âmil ne bellü 'âmiyem câhil
Ne bellü 'âkilem kâmil ne bellü fahr-ı bî-'âram

---

5 / tâlihem: zâlimem AE1, AE2
6 // nemmâm: gammâz AE2
7 / benem süst: benem ben MK1, benem ol BU1, benem bu FB, degülem HM, benem İÜ1 / ögde vü düşde: kâhel ü düşde MK1, ögde vü tuşda FB, ögde ve hem düşde İÜ1
8 / ki matlûbum: şarâbum heb AE1
9 // sıdurur: sındurur FB / emmârem: mekkârem MK1, BU1, HM, İÜ1
10 / ne bellü diriyem mazlûm: ne bellü öliyem merhûm AE1, AE2
// Ne bellü öliyem merhûm: Ne bellü diriyem mazlûm AE1, AE2 / ne varam: bî-varam BU1, AE2, HM, İÜ1
11 / süstem: cüstem İÜ1
// 'aklile: 'ilmile İÜ1
12 / 'âmiyem: 'âsîyem BU1, AE1, HM

13 Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram

14 Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram

15 Ne bellü gam ne hod şâzam ne bellü hûş u bî-yâdam
Ne bellü âdemî-zâdam ne bellü nakş-ı dîvâram

16 Ne bellü ehl-i 'irfânam ne bellü cehl-i nâdânam
Ne bellü mest ü hayrânam ne bellü merd-i huşyâram

17 Bu derde bulmadum dermân bu müşkil olmadı âsân
Ki ben bî-çâre kul başdan ayağa külli düşvâram

18 Kavülde zâhirâ hoşam fi'ilde bâtına boşam
Zikirde gerçi hâmûşam şiirde ehl-i güftâram

19 Harâmı bulmasam nâ-çâr oluram merd-i perhiz-kâram
Kaçan-kim buluram i yâr sanasın yagı Tatar'am

20 Baña ger bir kişi aňsuz nasîhatten diye bir söz
Aňa hüccet kuluram yüz vefâsuz merdüm azaram

21 Dirigâ kim bu ben gümrâh özümden olmadum âgâh
Ki 'ümrüm iksirin her gâh bu pul narhına sataram

22 Behişt'i az bahâ birle satun almazam illâ
Tamu'ya çok bahâ birle 'aceb niçün harîdâram

---

13 / dâyim: kâyim FB / nâyim: kâyim MK1

15 / ne hod: ne hoş HM / hûş: heviş BU1 / hûş u bî-yâd: hûş ne hod yâdam AE1, hûş u ne yâdam MK1, AE2. hûş-i bî-dâdam İÜ1

19 / bulmasam: bulsam BU1 / perhiz-kâr: perhiz-kâram BU1
// kim: ki İÜ1 / buluram i yâr: yâr-ı cânân HM

20 /ger bir:BU1'de yok, ger kim AE1/aňsuz: aňsuzın BU1/ nasîhatden: nasîhatde İÜ1
// merdüm: merdem BU1, AE1, AE2, HM

21 / olmadum: olmadın AE2
// 'ömrüm iksirin: 'ömr iksirini MK1, AE1, AE2, HM / pul: yıl FB

22 / satun almazam: almazam satun AE1
// Tamu'ya: Tamu'yı FB, İÜ1

23 Dimişdür Seyyid-i Muhtâr ki (Ehli's-sûk ehlü'n-nâr)
Meger kim saklaya Settâr beni kim ehl-i bâzâram

24 Becid gösterdügüm altun velîkin satdugum kurşun
Bu kulmaşlıgıla dün gün yürüyüp halkı aldaram

25 İçüm kalb u taşum sâfî işüm mühmel adum sûfî
Benem ol 'âsî vü câfî ki her dem yoldan azaram

26 Çü bir sâlûs-ı pür-zerkam riyâ deryâsına garkam
Rısâlem sûretüm hırkam gören sanur ki dîn-dâram

27 Beni bu halk eyü sanur yalan da'vîme inanur
Ne bilsün zerka aldanur ki bir 'ayyâr u tarrâram

28 Şerî'at bilmedin muhkem hakîkatden ururam dem
Kuru lâf ürürem her dem ki bir dâna-yı esrâram

29 Nice kılam kuru da'vî ki yok da'vîmde hiç ma'nî
Kerâmet söylerem ya'nî ki ma'nîden haber-dâram

30 'Aceb ben nîçe dervîşem ki halka her yaña işem
Hevâdur kamu endîşem ki her ag-yârıla yâram

31 Meger kim İblis-i hodbîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kin dutaram şöyle kin-dâram

---

23 / Seyyid-i Muhtâr: Ahmed-i Muhtâr FB
// Meger kim: Meger ki İÜ1
24 / velîkin satdugum: velî satdugumuz FB
// kulmaşlıgıla: kallâşlıgıla FB, AE1
25 // her dem: dâyim AE1, AE2
26 / bir: pür AE1
27 // aldanur: inanur İÜ1 / bir: pür BU1 / tarrâram: tayyâram AE1
28 / bilmedin: bilmedüm İÜ1 / ururam: urum FB
29 / yok da'vîmde hiç: hiç da'vîmde yok MK1, yok hiç da'vide AE1, yok da'vide hiç AE2 / 1.mısra FB'de: Niçe kılam kuru da'vâ ki yok hiç da'vîmde ma'nâ
30 / işem: işüm İÜ1
// hevâdur: hevâda BU1, HM / her: FB'de yok / yâram: ben yaram FB
31 / kim: ki İÜ1 / virür: ider AE1, AE2 / nefsüme ol: bu nefsüme FB, AE1, ol nefsüme HM
// suçsuz kamu halka: kamu halka sebebsüz AE1

32 Benem müdbir ü mücrim kul ki hayrum az u şerrüm bol
Hemîşe şer işe meşgûl velî hayr işde bî-kâram

33 Niçe il 'aybını görem ki kendü 'aybuma körem
Benüm çok yazugum koram ilüñ azına bakaram

34 Eger fazl eyleye Hâlik oluram Cennet'e lâyık
Eger 'adl eyleye bayık Tamu'ya gey sezâ-vâram

35 Yüregüm başludurur hem gözüm yaşludurur her dem
Bu zahme ol ura merhem kim andandur kamu yaram

36 Ümîzüm vardurur kim Hak baña rahmet kıla mutlak
'Azâbından dahı yavlak suçum añdukça korkaram

37 Bu işden hâtırum gam-gîn kaluram nâle vü nefrîn
Ki dâyim yazıgum vasfın ciger kanıla yazaram

38 İlâhî suçumı bildüm tapuña yalvaru geldüm
Mukırrem her ne kim kıldum degül kim ehl-i inkâram

39 Kemâl Ümmî kılur ikrâr kamu taksîrine her bâr
Ki senden özge i Gaffâr ne kılam kime yalvaram

---

32 / müdbir: müdmin BU1
// Hemîşe: Ki dâyim AE1, AE2
33 Beyit AE2'de yoktur.
/ görem: göre FB / 'aybuma: 'aybumı HM
34 Beyit BU1'de yoktur.
// Eger: Ve ger AE1, AE2
35 / başludurur hem: başludur her dem BU1, FB, HM / gözüm: günüm HM / yaşludurur her dem: hem yaş toludur hem BU1, gözüm hem toptoludur hem İÜ1/1.mısra MK1'de: Yüregüm başludur derhem gözüm yaşla toludur hem
// ura: vere İÜ1 / kim: ki FB, HM / yaram: bilam İÜ1
37 / işden: işde FB
// dâyim: her dem FB / yazaram: zâram AE2
38 / bildüm tapuña: 'afv it kapuña İÜ1
39 // Ki: Yâ FB, AE1, AE2 / özge: gayrı İÜ1

40 Hudâ'yâ dilerem senden beni kurtarıvir benden
Kim andan girü bu sen ben dimekden külli bîzâram

41 Egerçi zâru bî-mâram velîkin senden umaram
Diyesin korkma bî-çârem ki ben her derde tîmâram

13

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 İlâhî hasta dillerüz devâ kıl
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
Katuñda hâcetümüz çok revâ kıl
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

2 Hudâvendâ bize lutf u kerem kıl
Yol içinde bizi sâbit kadem kıl
Yazuklardan katı mecrûhuz em kıl
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

3 Ganî Sultânsın ihsân it fakîrüz
Za'îf ü 'âciz ü hor u hakîrüz
Bu nefs-i şûm elinde gey esîrüz
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

---

40 Beyit MK1'de yoktur. / kurtarıvir: kurtavir AE2
// bu: İÜ1'de yok / sen ben: ben sen AE1
41 / senden: Hak'dan FB, AE1, AE2
// Diyesin: Diye ki BU1, Diye kim FB, AE1, AE2 / tîmâram: dermânam AE1

13
AÖ1(15.a), MCON1(73.b), BU1(12.a), FB(28), AE1(117), AE2(41.a), HM(9.b), İÜ1(24)

1 AE2'de, yaprak kopukluğu sebebiyle ilk iki mısra eksiktir.
/ hasta dillerüz: hastalaruz İÜ1
// Katuñda: Yanuñda FB / revâ: devâ İÜ1
2 // 2.mısra yerine Bu ve HM'de nakarat mısra tekrarlanmıştır.
/// mecrûhuz: mücrimüz FB, mahrûm HM / em: cüzâ HM / 3.mısra İÜ1'de : Yazuklardan bizi lutf ıt cüdâ kıl
3 // Za'îf: Za'îfüz AE1

4 Hudâyâ fazluñıla bize vir dâd
Bu zâlim nefs elinden âh u feryâd
Dahı her korhulardan eyle âzâd
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

5 Egerçi 'âsiyüz yoldan saparuz
Binüben gaflet atına çaparuz
Velîkin mü'minüz saña taparuz
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

6 Ne şâzılık bize bu 'âriyetde
Çü gey havf u hatar var hâtimetde
Bugün dünyâda yarın âhıretde
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

7 Delîl ol çek bizi 'isyân ilinden
Aşur hırs u hevâ vü sarp bilinden
Emîn it reh-zen-i Şeytân elinden
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

8 Saña sıgınduk i Hâdî nigeh-dâr
Bizi bu gaflet uykusından uyar
Ki nefsümüz yolı kor gûle uyar
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

9 Ne hâsıl bize kâl u kîlumuzdan
Ya ne assı bu 'akl u bilümüzden
Çü dünyâ bagladı her kılumuzdan
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

10 Gözümüz tolu yaşdur kim elümüz
Kuru boşdur hemân söyler dilümüz
Ki 'ömrümüz kısa uzak yolumuz
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

---

4 /// korhulardan: korkulardan HM
6 // Çü: Ki İÜ1
/// dünyâda: dünyâ vü AE1
7 // Aşur: Aşu BU1, iş ü HM / hevâ vü: hevânuñ AÖ1
/// Emîn it reh-zen: Ki kîn işler bizn AÖ1, Emîn kıl reh-zen AE2
8 / sıgınduk: sıgındum BU1, FB, HM, İÜ1 / nigeh-dâr: ne ki var AÖ1
10 /// uzak : uzun FB, AE1, AE2 / yolumuz: bilümüz FB, AE2

11 Dilerüz kim bu yüzümüz karasın
Yuyuben toprağa andan karasın
Bize yurd olduğı dün ol kara sin
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

12 Tapuñdan ayru bizi kılmagıl hiç
Kapuñdan yolumuzı eyleme pîç
Çü varmaklık sañadur ır eger giç
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

13 Dirîgâ bu 'alâyık bu 'avâyık
Bizi meşgûl ü gâfil kıldı bayık
Ki yokdur hîç işümüz saña lâyık
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

14 Biz eksükli za'îfüñ sen du'âsın
Kabûl it kim işidenler dir âmîn
Bi-hakk-ı Ahmed ü Tâhâ ve Yâsîn
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

15 Anuñ bedr alnı nûrı hürmetiyçün
Safâ kalbi huzûrı hürmetiyçün
Kamu Cennât u hûrî hürmetiyçün
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

16 İlâhî kahrı lutfe kıl mübeddel
Bi-hakk-ı enbiyâ vü kamu mürsel
Bi-hakk-ı evliyâ vü cümle kümmel
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

17 İlâhî bu za'îf Ümmî Kemâl'a
Meded senden kim aldandı kem ala

---

11 // andan: anda HM
/// dün: gün İÜ1 / dün ol: ol dün HM
12 // yönümüzi: yolumuzı FB
/// 3.mısra HM'de mükerrerdir
14 / sen: her BU1, FB, HM, İÜ1
// işidenler: melekler AE1
16 // kamu: cümle FB

17 Niçe bir yig vire kemden kem ala
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

18 Bedenden kabz idicek cânumuzı
Bize sen yoldaş it îmânumuzı
Tamâm eyle kamu noksânumuzı
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

19 Kamu 'âşıklaruñ 'ışkı hakıyçün
Dahı sâdıklaruñ sıdkı hakıyçün
Saña lâyıklaruñ şevkı hakıyçün
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

14

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 İlâhî perde'i götür gözümden
Ki fark idem gicemi gündüzümden

2 Büridi çevremi gaflet hicâbı
Kafamı seçebilmezem yüzümden

3 (Agisnâ yâ gıyâse'l-müstagîsîn)
Ki zellet çamuri aşdı dizümden

4 İlâhî mübtelâ kaldum elüm tut
Ki baña hiç meded yok kend'özümden

---

17 /// vire: virüp AE2/ 3.mısra İÜ1'de: Niçeye dek vire ayı kem ala
18 // sen: İÜ1'de yok
19 / 'âşıklaruñ: 'âşıklarıñuñ FB / 'ışkı: FB'de yok, şevkı AE2
// sâdıklaruñ: sâdıklarıñuñ FB / hakıyçün: içün FB
/// lâyıklaruñ: lâyıklarıñuñ FB / şevkı: zevkı AE2 / hakıyçün: içün FB

14

MC(134.b), MK1(58.b), AÖ1(94.a), BU1(88.a), FB(210)

4 / kaldum: kıldum AÖ1
Beyit MC'de:
İlâhî mübtelâ oldum bu nefse
Baña hergiz meded yok kend'özümden

5 Niçe ki 'acz ü 'ayb u yazuguma
Bakaram külli bî-zâram özümden

6 Yanar içüm firâk u hasretile
Akar gözüm yaşı âh u suzumdan

7 'Ömür giçdi telefde kamu hâsıl
Bu kış u yaz u yayumdan güzümden

8 Yolında sen Ganî'nüñ ben fakîrüñ
Nem oldı harc onumdan vü yüzümden

9 Egerçi sen münezzeh pâdişahsın
Ki fârigsin benüm çog u azumdan

10 Velî benden bañadur hayr eger şer
Ne kim kılsam eyümden yavuzumdan

11 Çü togru yol varımazam görürler
Bu halk uymaz baña kaçar tozumdan

12 Yarenler eylügin çok görmişüz biz
Velî hiç görmedi bunlar bizümden

13 Eger ben didügümi tutabilsem
Dahiler hazz alaydı her sözümden

---

5 / ki: kim MC, AÖ1
// külli bî-zâram: bizerem kendü MK1
6 // suzumdan: yüzümden BU1
7 / telefde: telefe MK1
// yaz u yayumdan: yay u yazumdan BU1 / 2.mısra MC'de: Kışumdan vü yazumdan vü güzümden
8 / ben: bu AÖ1
// onumdan: yönümden MC, elümden FB
10 // kim: ki AÖ1, BU1, FB
11 / varımazam: varımadum MC
// tozumdan: yozumdan MC, BU1
12 Beyit MC'de yoktur.
// bunlar: anlar MK1
13 // olaydı her: alaydı MC, eyledi her BU1

14 Suyından ayrugı yıgabileydi
Kemâl Ümmî geçebilse üzümden

15 Hudâvendâ bu yolda vü ol ilde
Ayırma ben kulı kulavuzumdan

15

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 İlâhî derdimendem çâre senden
Girü merhem sen ur çün yare senden

2 Budur derdüm ki bî-derdem İlâhî
Girü derd isterem bir pâre senden

3 Hakîm ü bî-zevâl sensin ki dâyim
İrer tîmâr her bî-mâre senden

4 İlâhî lutf u ihsân fazl u dermân
Bu gün bu derd ü âh ü zâre senden

5 Yüregüm başlu gözüm yaşlu her dem
Şu hayretden ki yüzüm kara senden

6 Nite mahrûm idesin şol kuluñı
Ki suçın dileyüp yalvara senden

7 Egerçi sen baña benden yakınsın
Velî ben olmışam âvâre senden

---

14 / Suyından: Hevâdan BU1 / yıgabileydi: men' ideyidi MC
// üzümden: özünden BU1
15 / yolda: ilde MC

15

MC(118.a), MK1(54.b), BU1(83.a), FB(197), AE1(42), AE2(38.a)
2 // isterem bir pâre: ister her bir yâre FB
4 / dermân: Rahmân FB / 1 mısra AE1 ve AE2'de: İlâhî fazl u ihsân lutf u dermân
// derd ü âh: derdümend MC, AE1
5 // hayretden: hasretden BU1, FB, AE1, AE2
6 / Nite: Niçe AE1, AE2 / kuluñı: kulı kim AE1, AE2
// Ki suçın: Suçını AE1, AE2

8 Senüñ 'ışkuñı ister dû cihânda
Bu kemter 'âşık-ı bî çâre senden

9 Baña sen vir seni benden beni al
Çün irmek dilerem sen yâre senden

10 İlâhî seni senden şey'i li'llah
Beni benlik niçe bir yara senden

11 Kemâl Ümmî'ye göster togru yolı
Ki senüñ birle saña vara senden

16

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ayâ Tevvâb İlâh estagfiru'llah
Ne kim kıldum günâh estagfiru'llah

2 Kamu tâyiblerüñ tevfîki senden
Direm i pâdişah estagfiru'llah

3 Kamu yirlerde senden korkeram hem
Yine sensin penâh estagfiru'llah

4 Gözüm aç yoldan azdum girü senden
Dilerem togru râh estagfiru'llah

5 Mukırrem suçuma 'afveyle kurtar
'Azâbuñdan i Şâh estagfiru'llah

6 Cehâletden bizi kurtar İlâhî
'İlimden kıl âgâh estagfiru'llah

---

8 / I. mısra AE2'de: Seni ister hemîn iki cihânda
9 // Çün: Çi AE1, AE2

16

MÇ(129.b), MK1(61.a), AÖ1(97.a), BU1(91.a), FB(216)

1 / Ayâ: İ MC, AÖ1
// kıldum: kılduk MC
3 / hem: ben MK1
5 / kurtar: korhum MC

7 Bu dünyâ gafletinüñ uyhusından
Sen uyandur na-gâh estagfiru'llah

8 Bize bir lokma vü hırka hemân vir
Gerekmez mülk ü câh estagfiru'llah

9 Nideriz câhı çün âhır yirümüz
Olısar teng ü çâh estagfiru'llah

10 Yir altında yatuben üstümüzde
Bitiserdür kiyâh estagfiru'llah

11 Elümde destigâhum yok velîkin
Dilümde gâh gâh estagfiru'llah

12 Agardı gözlerüm hasret yaşından
Velî yüzüm siyâh estagfiru'llah

13 Delim kıldum hatâlar gice gündüz
Direm hem subh-gâh estagfiru'llah

14 Dirîgâ rûzigârum zâyi' oldı
Be-külli sâl u mâh estagfiru'llah

15 Peşîmânem kamu yazuklarıma
Dirîgâ hayf u âh estagfiru'llah

16 Kemâl Ümmî saña uş tevbe kılur
Kabûl it yâ İlâh estagfiru'llah

---

7 // na-gâh: nigâh MK1
8 / vü: bir MK1 / vir: pes MC
13 // hem: her AÖ1

17

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 Yine 'atâñ uma geldik i Şâh şey' li'llah
Ki müstehik kuluñuz pâdişâh şey' li'llah

2 Fakir ü müflis ü muhtâc u ac u 'üryânuz
Bagışla hil'at-ı bâkî külâh şey' li'llah

3 Çü saña yalvarı geldük esirge rahm eyle
İ bâki Rüzık u cevmerd İlâh şey' li'llah

4 Kapuñdan özge kapu yok ki yalvarı varavuz
Tapuñdan eydürüz uş gâh gâh şey' li'llah

5 İlâhi yüz saña tutduk ümizümüz senden
İ kamu korhululara penâh şey' li'llah

6 Çü sâ'ilüñ yüzi kara vü torvası pür olur
Eyü yavuz senüñüz rû siyah şey' li'llah

17

MC(54.a), MK1(35.b), BU1(58.b), FB(138), HM(50.a), İÜ1(59), PP(27.a)

1 / "şey'li'llah" ibâresi manzume boyunca MC'de "şey li'llah", HM ve PP'de "şey'ü li'llah" şeklinde kayıtlıdır.
// müstehik: müstehak FB

2 / muhtâc u ac: muhtâc ac BU1, FB
// hil'at-ı bâkî: bâkî hil'at PP

3 / rahm: hayr MK1, BU1, FB, İÜ1, lutf PP
// Bâkî Rüzık: bâkîyü'l-halk HM

4 Beyit BU1'de yoktur.
/ varavuz: vara İÜ1
// eydürüz: ideriz MK1, FB / gâh gâh: gâh u bî-gâh MK1 / 2.mısra PP'de: Kapuñda iderüz dâ'im ilâh şey'ü li'llah

5 / tutduk: döndürdük PP
// korkululara: korkulara FB, PP, korkularda İÜ1

6 / sâ'ilüñ: sâlikûñ HM / vü FB ve İÜ1'de yok / torvası: torbası MK1, BU1, HM, İÜ1, PP
// senüñüz: senüñdür İÜ1 / rû siyâh: yâ İlâh İÜ1, rûyî siyâh PP

7 Bi-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr 'afv it i Gaffâr
Bagışla bizlere cürm ü günâh şey' li'llah

8 Ne taña biz umdugumuz çün kamu selâtînüñ
Kapuñdur itdügi her sâl ü mâh şey' li'llah

9 'Alî hazînelerüñden umar 'atâ vü kerem
Bu bay u yohsul u mîr ü sipâh şey' li'llah

10 Yola girüp saña irmege hem girü senden
Umaruz i Çalab'um zâd-ı râh şey' li'llah

11 Hezâr yir ü gök Cennet'i vü kusûrile hûr
Senüñ katuñda degül bir giyâh şey' li'llah

12 Za'îf ü 'âciz ü miskîn bî-nevâ kuluñuz
Günâhı kûh velî kadri kâh şey' li'llah

13 İgen mahall-i 'atâyuz i (kâziye'l-hâcât)
Bilürsin ahı ne hâcet güvâh şey' li'llah

---

7 / it i Gaffâr: eyle bizi MC / I.mısra PP'de: Bi-hakk-ı Seyyid-i Muhtâr suçumuz 'afv it ey Gaffâr
// bizlere: kullara MC, bize HM
8 / biz: bir İÜ1 / çün: HM'de yok / selâtînüñ: sultânuñ İÜ1, selâtîn PP
9 / 'Alî: Senüñ tolu MC
10 // i: HM'de yok
11 / Cennet'i: Cennetce MK1, Cennet FB, HM, İÜ1, Cennete PP / vü kusûrile hûr: bahşiş ü in'âm MK1, BU1, İÜ1, çi bahşiş-i in'âm FB, PP, çi bahşiş çi in'âm HM / gök kelimesi vezni bozmaktadır.
// bir giyâh: berk-i gâh MK1
12 / bî-nevâ: nevâ HM, bî-nevâyüz İÜ1 / kuluñuz: İÜ1'de yok / I.mısra PP'de: Za'îf ü bî-nevâ miskîn bî-nevâ kuluñuz
//Günâhı:Günâh MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / velî kadri: kadar BU1, velî kadar MK1, HM
13 / 'atâyüz: 'atâvüz PP
// ahı: aha MC

14 Hemân ümiz ulu dergâhuña tutup kılurız
Bu pârisâda vü der-hânekâh şey' li'llah

15 Diler visâlüñe her dem irişe Ümmî Kemâl
Kılur firâkuñıla âh u vâh şey' li'llah

18

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Yâ İlâhî tevbe kerdem ez-günâh
Nâle vü feryâd-gûyem gâh gâh

2 Mücrim ü âvâre vü bî-çâreyem
Bâ-günâh ü mû-sipîd ü rû siyâh

3 İ Ganî Vehhâb u Tevvâb u Rahîm
Tañrı sensin senden artuk yok İlâh

4 Rahmet eyle yarlıga fazluñıla
Biz yazuklu kulları i Pâdişâh

5 Biz fakîr ü 'âciz ölümlü kuluz
Sen Kavî vü bay u dâyim diri Şâh

6 Cürmümüzden kiçi ola Kûh-ı Kâf
Özümüzden ulu ola kadr-i gâh

---

14 / ümiz: ümîzümüz MC, BU1 / kılurız: bilürüz MC, İÜ1'de yok
// pârisâda: parsada MC / der hânc-kâh: der- hân-kâh BU1, vir hâne-kâh İÜ1, vü hânı-kâh PP

15 // firâkuñıla âh u vâh: firâkuñıla âh BU1, firâkuñ âh âh FB, İÜ1, PP

18

MC(72.b), **MK1(43.a), BU1(68.a),** FB(161), **HM(58.b), AE2(73.b), TS(145)**

2 / Mücrim: Mahrûm FB
// Bâ-günâh: Yâ günâh BU1 / mû-sipîd ü: mûzıyû? hem TS

3 / Vehhâb: TS'de yok / Tevvâb u Rahîm: Tevvâbü'r-Rahîm: BU1, TS
// yok İlâh: lâ-İlâh MK1, BU1, FB, HM, AE2, TS

4 // kulları: kullara BU1, FB, HM

5 / ölümlü: ü ölümlü MC, HM, AE2, TS / kuluz: kul MC, HM, AE2, TS, kula FB
// diri Şâh: Pâdişâh MC / 2.mısra HM'de: Sen kaviyyü bâdi vü dâyim dir Şâh

6 / kiçi: giç BU1, TS, gerçi HM

7 Gafletile fırsatı fevt eyledük
İ dirîgâ vü dirîgâ âh u vâh

8 Sürmedük emrüñde bir dem 'ömri hiç
Giçdi bunca subh u şâm u sâl ü mâh

9 Nefs ejderhâsına olduk zebûn
Neylesün bu mîşede şîr ü rûbâh

10 Senden olmazsa 'inâyet yâ mu'în
Nefs ü Şeytân uş bizi kıldı tebâh

11 Gerçi 'adlüñdendürür her korhumuz
Lîki fazluñdur bize puşt u penâh

12 Bu Kemâl Ümmî'ye her gümrâhıla
Göster i Hâdi kerem kıl togru râh

13 Tevbe kılduk sen kabûl it yâ Kerîm
Hem sen ol bu tevbemüz üzre güvâh

19

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fe 'i lâ tün / / fa' lün

1 İ kamu 'âlemüñ ulu Çalab'ı
Ki kuluñdur kamu beg ü çelebî

2 Tapuña kul kapuña sâyildür
Bay u yohsul u hem velî vü nebî

---

7 // âh u vâh: âh u var HM
8 / Sürmedük: Sürmedüm TS
11 // fazluñdur: fazluñdan FB, TS
13 / kılduk: kıldum HM, TS / yâ: i MK1
// bu: HM'de yok

19

MC(104.b), MK1(51.b), AÖ1(84.a), BU1(79.a), FB(186), İÜ1(99), PP(43.a)

2 // velî vü nebî: nebî vü velî BU1, velî hem nebî PP

3 Göçüren konduran kışı vü yazı
Giçürensin hemîşe rûz u şebi

4 Ay u gün niçe togar u tolunur
Kimse bilmez bu sun'-ı bü'l-'acebi

5 Çün kamu müşkil iş saña âsân
Yâ İlâhi (İlâ metâ ta'abî)

6 Niderüz sini sevmeyen göñüli
Ya seni añmayan lisân u lebi

7 Şuña kim senden olmaya tevfîk
Neylesün aslı vü ulu nesebi

8 Ne nasîb eglene içinde şunuñ
Ki sınug ola i'tikâdı kabı

9 Tapuñı istemege i matlûb
Girü tapuñdan isterüz talebi

10 Seni bulan muhib n'ider i dost
Dahı şâzı vü 'işret ü tarabı

---

3 / kışı vü: kış u AÖ1, BU1, İÜ1, PP
// Giçürensin: Göçüren sen AÖ1, Geçüren sensin PP
4 / togar u tolunur: togar tolunur FB, PP
// sun'-ı bü'l-'acebi: yaz'-ı bü'l-'acebi MK1
5 / Çün: Çü BU1
// ilâ: İÜ1'de yok
6 / sini: seni MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / göñüli: göñli PP
// lebi: ferni FB
7 // aslı vü ulu: ulu aslı vü MK1, AÖ1, FB, İÜ1, aña aslı vü PP / 2.mısra BU1'de: Neylesün ol aslı vü nesebi
8 Beyit MC, AÖ1 ve PP'de yoktur.
/ Ne: Ya BU1 / eglene: eglene mi BU1
// kabı: katı BU1, gabî FB
9 // isterüz: umaruz BU1
10 // şâzı: şâz PP / 'işret ü: 'işreti PP / tarabı: tübî AÖ1

11 İ Hakîmü müsebbibü'l-esbâb
Nedür it tuş necâtumuz sebebi

12 Be-visâl-i meşâyih-ı ebrâr
Be-firâk-ı heme yetîm ü sabî

13 Kullaruñ kemteridür İsmâ'îl
Ne var Ümmî Kemâl ise lakabı

14 Tapuña yalvarur koma mehrûm
Rahmetüñden bu 'abd-i bî-edebi

15 Kıl münâcât u hâcetini kabûl
Be-kemâl-i Muhammed-i 'Arabî

16 Çün buyurduñ Hadîs-i Kudsî'de
(Sabakat rahmetî 'alâ gazabî)

20

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Ayâ halkuñ yigi hulkuñ 'azîm i dilber-i ra'nâ
Saña hiç beñzemez kimse be-sûret dahı fi'l-ma'nâ

2 Ayâ hurşîd-tâbân rû bedir cebhe hilâl ebrû
Her emrüñe semi'nâ vü ata'nâ hakdur amennâ

3 İ mâzâga'l-basar 'aynük çü Cibrîl oldı saña peyk
Kamu buyruguña lebbeyk ü âmennâ vü saddaknâ

---

11 // it tuş: eyi: taş(FB'de tuş, İÜ1'de yok) BU1, FB, İÜ1, taş it PP
12 // Be-firâ-ı: Be-'izâk-ı? PP
13 // Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî PP
14 / yalvarur: yalvaruram PP
15 / hâcetini: hâcetin AÖ1, İÜ1, PP / kabûl: makbûl PP

20

MC(9.a), MK1(18.b), BU1(36.a), FB(85), AE1(30), AE2(6.b), PP(11.a)

1 / hulkuñ: hılkuñ MC, hulkı MK1
2 / bedir: bedr BU1, FB, heder AE2 / cebhe: cübbe PP
3 Beyit MC'de yoktur.
/ mâzâga'l basar: mâzâga Basra BU1
//Kamu buyruguña: Ki buyurduguña BU1/ lebbeyk ü: lebbeyk ki MK1, BU1, FB

4 Kamu gâyib saña hâzır ne kim var evvel ü âhir
Irak u yakîn ard öñ bir ayâ sâhib-nazar bînâ

5 Kamu 'âkil kamu fâzıl saña şâkirddür i kâmil
Senüñ katuñda bir câhil hezârân Bu 'Alî Sînâ

6 Yüzüñ her yüzden ecmeldür özüñ kümmelden ekmeldür
Kamu mürselden efzaldür senüñ fazluñ derin agnâ

7 Hak işlerüñ tamâm itdi saña şehler gulâm itdi
Ki tapuñı imâm itdi dükeli enbiyâsına

8 Sen aslısın kamu fer'üñ ki 'âlem toptolu zer'uñ
İrişdi kâmet-i şer'üñ be-'Arş ez-kubbe-'i Mînâ

9 Yapuben dîn sarâyını yidüñ tedbîr ü râyini
Koduñ erkân u âyini hemân göç itdüñ i bennâ

10 Çü kılduñ fakrıla fahrı kanâ'at birle hem sabrı
Saña virmişiken Tañrı ezelden Kenzi lâ-yefnâ

11 Mu'allâ vü müzehhebsin müzekkâ vü mü'eddebsin
Mukarreblerden akrebsin sen i Muhtâr u Mevlânâ

12 Resûlu'llah-i 'a'zamsin mükerremlerden ekremsin
Kamu 'âlemden a'lemsin sen i 'allâme-'i dânâ

---

4 / saña: añа MC
// ard öñ bir: aña bir MC
5 / şâkirddür: şâkirdür BU1, FB, AE1, PP
// MK1'de 2.mısra yerine 6.mısra'ı getirilmiştir.
6 / MK1'de 1.mısra yoktur. / kümmelden: ekmelden MC
// fazluñ: fazluñdan BU1 / derin: BU1'de yok
7 / şehler: şehle PP / enbiyâsına: enbiyâ binâ PP
8 // 'Arş: 'Arşa FB
9 / yapuben: yapup hes PP / dîn: dil FB / yidüñ: bitün PP / tedbîr: tâ tedbîr AE1
// Koduñ: Kamu AE1
11 / müzehhebsin: mühezzebsin FB, AE1, AE2
// sen i: ayâ AE1
12 // 'âlemden: 'âlemde FB, 'âlimden AE1, a'lemden AE2 / a'lemsin: 'âlimsin BU1

13 Güneşden hûb rûşensin hem aydan dahı ahsensin
Çü böyle hoş müzeyyensin ne hâcet sürme vü hınnâ

14 Müzeyyensin kamu zeyne ki seyyidsin bu kevneyne
İrüşdüñ Kâbe kavseyn'e makâmuñ oldı Ev-ednâ

15 Seni kamu açuk gözler ay u günden 'ayân gözler
Gicedür cümle gündüzler şuña kim oldı nâ-bînâ

16 Saña i bahtulu sultân fidâ yüz biñ dilile cân
Mübârek yoluña kurbân hezârân ata vü ana

17 Yazuhlu kullaruz i şâh şefâ'at kıl bize bi'llah
Ki dâyim yâ Resûlallah ('atâ min kûm hatâ minnâ)

18 Eger medhüñi derdile kılam takrîr alam dile
Firâk u 'ışkuñ odile kalem sına kâğıd yana

19 Senüñ meddâhlaruñ çokdur hisâbı hadden artukdur
Arada bir dahı yokdur Kemâl Ümmî gibi ednâ

20 Be-sûret hırka vü tâcam be-ma'nî müflis ü acam
Ganî dergâha muhtâcam dilerem bâki istıgnâ

---

13 Beyit MC'de yoktur.
/ hûb u rûşensin: hûb u ahsensin MK1, hûb rûşensin BU1 / ahsensin: rûşensin MK1
//Çü: Ki FB
14 / seyyidsin: seyyidüsin BU1 / bu: MK1 ve BU1'de yok, dü FB, AE1, AE2, PP
// irüşdüñ: irişdi PP
15 / ay u günden: gün ü aydan PP
// cümle: kamu MK1, AE1, AE2 / şuña: saña MK1, BU1, FB
16 / dilile cân: göñül ü cân MK1, BU1, AE2, PP, yoluña cân FB, göñülle cân AE1
17 / bi'llah: v'allah MC, Allah BU1
// Ki dâyim: Ki her dem FB
18 / takrîr: tahrîr MC
19 / meddâhlaruñ: mâdihlerüñ MK1, FB, AE1
// arada bir: ara yirde FB / gibi: bigi AE2
20 // müflis ü acam: müflisem acam PP

21 Ne tañ ger biz gedâ senden umarsavuz 'atâ senden
Çü her şâh agniyâ senden umar i kamudan agnâ

21

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âlına
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına

2 Zî yüzi gündüz saçı dün Mustafâ vü muktedâ
Kim dil ü cânlar alınur yañagınuñ alına

3 Biñ Tahiyyât u salâvât biñ selâm olsun aña
Her nefesde hem bi-küllî Ehl-i Beyt ü âline

4 Zi sa'âdet Tañrı'dan şunlara kim yarınki gün
Ol Habîb eyde ki (Min ashâbinâ vü âlinâ)

5 Î Hak ol dostuñ hakıçün eyle tevfikuñ refîk
Bu Kemâl Ümmî'ye kim aldandı dünyâ alına

---

21 Beyit MC'de yoktur.
/ ger: FB'de yok / gedâ senden: gedâsından PP / 'atâ senden: 'atâsından PP
// umar i: umarlar FB

21

MC(11.b), MK1(22.a), AÖ1(45.a), BU1(41.a), FB(97), HM(34.b), PP(15.b)

1 / gün yüze vü:gül yüze vü MC, gün yüze kim BU1, gün yüzi vü FB
2 / Zî:Î MC / gündüz:gün FB
3 / salâvât biñ selâm: selâm u biñ salât MC / salâvât: salât AÖ1, PP
//Ehl-i Beyt ü âline:ehline vü âline PP
4 / Tañrı'dan şunlara kim: Tañrıdan şunları kim BU1, Tañrı'dan kim şunlara FB, şunlara kim Tañrı'dan PP / yarınki:yarıngı BU1
// eyde ki:anda ki BU1
5 / tevfikuñ:tevfiki MK1, AÖ1, BU1, FB, HM // kim:ki HM / dünyâ alına: ol dünyâ alına PP

22

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 İ evveli vü âhiri ma'mûr Muhammed
İ bâtını vü zâhiri pür-nûr Muhammed

2 İ cismi arı kalbi safâ rûhı mutahhar
İ ismi Hudâvend ile mestûr Muhammed

3 İ Tâha vü Yâsîn ile memdûh u mükerrem
İ Tevrit ü İncîl ile mezkûr Muhammed

4 İ sünnet ü âyâtıla ma'rûf u mü'eyyed
İ şer' ü risâlâtıla meşhûr Muhammed

5 İ hükmine mahkûm kılan cinni vü insi
İ her ümerâ emrine me'mûr Muhammed

6 İ Tañrı Habîbi vü yazuk derdi tabîbi
İ merhem-i her hasta vü rencûr Muhammed

7 İ cümle günehkâruñ ümîzi vü şefî'i
İ dostları şaz düşmeni makhûr Muhammed

8 İ gevheri aylak virici kân-ı sahâvet
İ her haberi lü'lü'-i menşûr Muhammed

22

MC(10.b), MK1(21.b), MCON1(120.b), BU1(40.a), FB(95), AE1(34), AE2(10.b)

1 / "İ" nidası esas alınan nüshalardan MCON1'de "iy" şeklindedir. / evveli vü âhiri: evvel ü âhiri BU1, âhır evvel âhir FB, evveli iy âhiri AE1
// İ: V'i MK1 / bâtını vü zâhiri: bâtın ü zâhir(AE2'de zâhiri) BU1, AE2 / vü: BU1'de yok

2 / safâ: safî AE1
// mestûr: mestû AE2

3 / mükerrem: Muhammed MC
// Tevrit ü: Tevrât'ıla AE1 / İncîl ile: İncîl'inde AE1

4 // risâlâtıla: risâletile MCON1, BU1, FB, AE1, AE2

5 / kılan: iden FB

6 / yazuk: günâh MCON1, AE2, güneh AE1

8 / aylak: aylık FB

9 Î sözleri sâdık u güher hâtırı deryâ
Î kâşif-i her ma'den-i gencûr Muhammed

10 Î kamu salâhiyyetile Hâlik'a nezdik
Î cümle fesâd endişeden dûr Muhammed

11 Î hil'at-ı bahtı ezelî egnine giymiş
Î dünye metâ'ından olan 'ûr Muhammed

12 Î dünyede çog aglayuben az gülen Ahmed
Î 'ukbide hoş hurrem ü mesrûr Muhammed

13 'Âlemlere rahmet viribidi seni Rahmân
Kur'ân'ı getürdüñ bile menşûr Muhammed

14 Hakkuñda (La-'amrük) diyüben and içer Allah
Î muhterem ü şâkir ü meşkûr Muhammed

15 Î her ümmemüñ şâfi'i Gaffâr katında
Geçmiş geçecek yazugı magfûr Muhammed

16 (Levlâke lemâ halaktü'l-eflâk) didi ol Hak
Şânuñda senüñ i özi mebrûr Muhammed

17 Mûsâ ki münâcâtını Tûr üzre kılurdı
Mi'rac düni 'arş oldı saña Tûr Muhammed

---

9 / sözleri sâdık u: sâdık u sözleri MK1, MCON1, BU1, AE2
10 / Î: V'i MK1 / 1.musra MCON1, AE1 ve AE2'de: Î kamu salâhiyyete (AE1'de salâhiyyetile) nezdik ü mukarreb
11 // dünye: dünyâ MK1 / 'ûr: 'avr BU1
12 / dünyede çog aglayuben: gicede cok aglayan vü BU1 / aglayuben: aglayub MK1, aglayan FB / gülen: gülmeyen MK1, FB
13 // Kur'ân'ı: Kur'ân AE2
16 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ l-eflâk: MC'de yok. / didi ol Hak: didi pâk MK1, BU1, MCON1'de yok. eflâk idi pâk FB / "halaktü" kelimesi vezni bozmaktadır.
// senüñ i özi: dinildi özi MCON1, senüñ i yüzi BU1 / mebrûr: mebrûn MCON1
17 / münâcâtını: münâcâtı AE1
// Mi'rac düni: Mi'râc'ıla MC

18 Tûr üzre hitâb oldı aña (Fâ'hle'u na'leyk)
'Arş üzre virildi saña destûr Muhammed

19 Sen kıl bu Kemâl Ümmi günehkâra şefâ'at
Lutfuñıla i nâsir ü mansûr Muhammed

20 Medhin okıyup çok salavât idelüm aña
Tâ kim suçumuzı tuta ma'zûr Muhammed

23

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'i lü / fâ 'i lün

1 Ol seyyid-i rüsul ki ezelîdür siyâdeti
Ol hâdi-yi sübül ki ebedîdür hidâyeti

2 Âdem bu 'âlem içre kadem basmadın anuñ
Urulmışıdı farkına tâc-ı risâleti

3 Mevcûd iken Hazîre-'i Kuds ol vücûd içün
Yogıdı Kuds ü Yesrib ü Betha Vilâyeti

4 Yogıdı yir ile gök anuñ nûrı varıdı
Hak düzmedin bu dün ü gün ü vakt u sâ'atı

5 Ol nûr pertevi idi evvelden âhire
Her baht u devlet ıssı ulunuñ sa'âdeti

---

19 / günehkâra: günehkâr AE1, AE2
// Lutfuñıla: Lutfuñla FB
20 / aña: FB'de yok
// kim: ki AE1 / tuta: kıla MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2

23

MC(5.b), MK1(19.a), BU1(37.a), FB(87), HM(31.a), PP(12.a)

1 / Rüsul: Resûl FB
// Hâdi-yi sübül: Hâdi-yi hübül BU1, Hadi sünbül PP
2 / anuñ: henüz FB
// farkına: başına FB
4 / yirile: yir ü MK1, BU1, FB, HM, PP / anuñ: ki anuñ BU1, FB
// 2.mısra PP'de: Hak düzmeden dün ü güni vakt ü sâ'atı
5 Beyit MC'de yoktur.
/ Ol nûr pertev idi: Ol nûr pertevi FB, anuñ nûrı pertev idi PP

6 Ol nûr ile münevver iken ʿâlem-i bekâ
Ayını gününi yogıdı nişân u ʿalâmeti

7 Ol nûr ile mükerrem idi Âdem-i Safî
Kim secde kıldı aña melâʾik tamâmeti

8 Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris ola tecellî celâleti

9 Ol nûrlaydı Hazret-i İdrîs rifʿatı
Kim kaldı Cennet içre ebed buldı râhatı

10 Ol nûrlaydı Nûh'a zi-Tûfân gam necât
Kim kondı Cûdi üzre gemisi selâmeti

11 Ol nûrlaydı kavmile Hûd'ı emîn iden
Yilden ki ʿAd Kavmı'ne kıldı helâketi

12 Ol nûrıla Halîl'e hem od oldı gülistân
Hem kıldı ol sehâvetile bol ziyâfeti

13 Ol nûrlaydı kesmemek İsmâʿîl'i bıçak
Hak koç fidî viribidi savdı ol âfeti

14 Ol nûrlaydı Dâvud'a râm olduğı demür
Hem yir yüzinde ʿadlile kıldı hılâfeti

---

7 / Âdem-i Safi: Âdemi Safî BU1, Âdem Safî FB, HM, PP
8 / itdi: eyledi PP / evvel: MC ve PP'de yok / Âdem ü Havvâ'dan: Âdem'e vü (vü BU1'de yok) Havvâ'dan MC, BU1
// Kim: Tâ MC, Ki HM / vâris: vâris evris BU1 / celâleti: leti BU1
9 / İdrîs: İdris'ün PP
// Kim: Ki PP / içre: içinde PP
10 Beyit MC'de yoktur.
/ zi-Tûfân: ze-Tûfân PP
11 / iden: kılan PP
12 / od: HM ve PP'de yok
// ol sehâvetile: sehâvetile ol BU1, HM / bol: yolı HM
13 // fidi: MC'de yok / savdı: vü savdı MC / fidî viribidi: viribidi fidâ PP / ol: PP'de yok
14 / râm: mum BU1 / olduğı: oldı PP

15 Ol nûrılaydı âhı Süleymân sürdügi
Hem ins ü cinn ü vahşe vü tayra emâreti

16 Ol nûrılaydı Yûsuf'a çâh içre baht u câh
Hem taht u tâc u hüsn-i cemâl ü letâfeti

17 Ol nûrılaydı sabr ile Eyyûb'ı saklayan
Kim döndi soñra sıhhate renc ü sekâmeti

18 Ol nûrılaydı mu'ciz-i Mûsâ 'asâsınuñ
Kim ne dilerse kıldı kabûl oldı hâceti

19 Ol nûrılaydı 'Îsâ ölüler diriltdügi
'Âlemde mu'cizât ile seyr ü seyâhatı

20 Kıldı tevâtür ile âlinden âline nakl
Âdem'den Ahmed'e yitişince emâneti

21 Her kime vâris oldısa nûrı Muhammed'üñ
Arturdı 'ızz u devlet ü câh u celâleti

22 Ol şems-i dû-cihân çü tülû' itdi nâgehân
Getürdi dünyeden zulumât u zalâleti

23 Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-ı Kisrî vü tak oldı tâkati

---

15 Beyit MC'de yoktur.
/ âhı: PP'de yok
// Hem: Her FB / cinn: cinnî FB / ins ü cinn: cinn ü ins MK1 / vahşe: vahş FB, PP
16 / Yûsuf'a: Yûsuf PP
// taht: baht FB
17 // sıhhate: mihnete BU1
19 // siyâhâtı: semâhatı MC
20 / tevâtür ile: tevâtür öyle PP
21 / Her kime: Her ki FB, Ki her kim PP
// Arturdı: Artardı BU1, FB / celâleti: salâbeti MK1, FB, PP
22 // dünyeden: dünyâdan MK1, BU1, HM, PP
23 // vü: BU1 ve HM'de yok

24 Geldi getürdi dürlü metâ' itdi râyigân
Meşkûrilen yatundı sa'y u ticâreti

25 Zi-Ümmî Mustafâ ki dahı tıfl iken henüz
Mât itdi kamu milleti 'ilm ü fesâheti

26 Anuñ bihâr-ı fikreti katında katrece
Yokdur halâyıkuñ kamu fikr ü firâseti

27 Kevneynüñ ulusı Sakaleynüñ imâmıdur
Anuñ hem enbiyâ vü rüsuldür cemâ'ati

28 Anuñ nübüvveti berekâtından idi ol
Kamu meşâyihüñ tabakât-ı vilâyeti

29 Anuñ hadîs ü sünneti hükmiledür tamâm
Dört mezheb içreyidi imâmuñ imâmeti

30 Bu yirde seyr idüp harekât itdügince ol
Düşerdi 'arşa gölgesinüñ kadd ü kâmeti

31 Sayvân olurdı kande yürürse aña bulut
Hem uyanık bigiyidi uyurlıgı hâleti

---

24 / itdi: indi PP / râyigân: HM'de okunmuyor
// yatundı: ıtbûrıd, MK1, BU1, betundı FB, HM, tabûra di PP
25 // kamu: PP'de yok / milleti: millet ü BU1, HM / 'ilm: PP'de yok / fesâheti: fezâheti PP
26 / katrece: zerrece MK1, FB
27 / sakâleynüñ: vü sakâleynüñ FB
28 / berekâtından idi: berekâtında idi FB, berekâtındaydı PP / ol: hem MC
// meşâyihüñ tabakât-ı vilâyeti: meşâyih (PP'de şeyh) ü tabakâtuñ vilâyeti MK1, BU1, FB, HM
29 / tamâm: temâm hemân PP
// "Dört" kelimesi, vezni bozmaktadır.
30 Beyit MC'de yoktur.
/ seyr: seyrân FB
31 / sayvân: sâyebân BU1, sâyıbân FB, sâyitbân PP / aña bulut: bulut aña MC, anuñ bulut PP
// bigiydi: gibiyidi MC, MK1, FB, PP / uyurlıgı: uykusı MC

32 Hoş būyı müşk ü 'anberi kıldı hacil hem
Māt itdi şehd ü şekkeri şīrīn 'ibāreti

33 Yūsuf cemāli gerçi cemīl idi kamudan
Yūsuf'dan emleh idi Habīb'üñ melāheti

34 Ger görse gussalu kişi nā-gāh anuñ yüzin
Şāzılıga dönerdi bi külli melāleti

35 Gökdeki ayı kıldı iki pāre āşikār
Çün kıldı barmagı ile bir kez işāreti

36 Öñine vü kafāsına ıraga yakına
İrerdi ol münīr ü basīrüñ beşāreti

37 Hīç düşi azmadı vü işinde yañılmadı
Dāyim mu'īnüñ anuñ ileydi 'ināyeti

38 Īmān u dīn sarāyını ma'mūr kıldı ol
Yapmadı bu harāb ev içinde 'imāreti

39 Levlāk irişmiş iken aña Tañrı'dan hitāb
Fakr ile fahr iderdi vü sabr u kanā'ati

40 Ne deñlü çekse düşmen-i küffār kahrını
Hergiz kakıyup itmedi dosta şikāyeti

---

32 / müşk ü 'anberi: miski 'anberi BU1, FB, HM
// şekkeri: sükkeri FB, PP, şekeri HM
34 / nā-gāh: nā-mekān PP
35 / I.mısra FB'de: Gökde ay iki pāre oldı āşikār
// barmagı ile: barmagıla BU1, FB, HM, PP / kez: keret PP
36 / I.mısra MK1, BU1, FB ve HM'de: Öñ ü kafāsına vü ıraga(FB'de ırak) vü yakına, PP'de: Öñ ü kafāsına ve yakına ıraga
// İrerdi: İderdi PP / münīr ü basīrüñ: münīrüñ basīr ü HM, münīr basīrüñ PP
37 / düşi: düşin BU1
// anuñ ileydi: anuñlaydı BU1, FB, HM, anuñla idi PP
38 // içinde: içre PP
39 / Levlāk: Levlāke BU1
// fahr: fahrı PP / sabr: sabrile MK1 / vü. BU1'de yok
40 / düşmen: düşmān PP

41 Ol dostı her ki sevdise ol dosta oldı dost
Hak düşmenidür iden anuñla ʿadâveti

42 İkrâr idenler aña Behişt ehlidür kamu
İnkâr idenler oldı olar dûzah âleti

43 Barmaklarından âb-ı hayât akdugı anuñ
Çok kıldugından idi turup öñile tâʿati

44 Oldı her agniyâ vü mesâkin aña mutiʿ
Gösterdi hem mülûk ü selâtîn itâʿati

45 Yogıdı Hak'dan artuga meyl ü muhabbeti
Varıdı anuñ iki cihândan ferâgati

46 Ashâb u Ehl-i Beyt'i hem ahbâb u tâbiʿîn
Aña uyup Hak'a kılurdı ʿibâdeti

47 Tahtü'ş-Şecer'de hem ʿAşere-yi Mübeşşere
Beyʿat kılup kamu aña virdi irâdeti

48 Saʿd ü ʿAtîk Saʿîd ü Bin ʿAvf vü Zübeyr
Osmân Ebu ʿUbeyde ʿAlî Talha Hazreti

---

41 / Ol: HM'de yok / ol dosta: PP'de yok / dost: mest FB
// Hak: Ki Hak HM
42 / idenler: iden PP
// olar: aña MC, olur MK1, FB
43 // Çok: Hakk'a PP / turup: HM'de yok
44 / mesâkin: miskîn PP
// mülûk: melik FB
45 / artuga: ayruga HM
// anuñ:FB'de yok / cihândan: cihânda BU1
46 // Hak'a kılurdı: Hakk'a kılurdı BU1, PP, Hakk'a kılup FB, kılurdı Hakk'a HM
47 / hem: ki MC
48 Beyit MC'de yoktur
/ ʿatîk: PP'de yok / bin ʿAvf: ibn-i ʿAvf BU1
// Ebu ʿUbeyde ʿAlî Talha: ʿAlî Talha Ebu ʿUbeyde BU1, Ebu ʿUbeyde Talha ʿAlî HM

49 Sıddîk'ıla 'Ömer dahı 'Osmân'ıla 'Alî
Gösterdiler yolında anuñ istikâmeti

50 Sıddîk anuñ yolında fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün sıdıgıdı sıdkıla buldı sadâkati

51 Anuñ şerî'atını 'Ömer sürdi 'adlile
Öldürdi oglın atası itdi siyâseti

52 'Osmân anuñ yolını hayâyıla vardı hem
Kur'ân'ı cem' idüben iderdi tilâveti

53 Anuñ yolında saldı 'Alî Zü'lfikâr'ı hoş
Küffârı hoş kırup ider idi gazâveti

54 Anuñ safâ vü 'ışkıyiçün idi ol kamu
Hamza vü Hâlid'üñ gazavât u şehâdeti

55 Andan sirâyet eyledi Ashâb-ı Suffa'ya
Kim kıldılar safâyıla sabr u riyâzeti

56 Dört yüz yılından ileru Selmân-ı Fârisî
Anı sevüben istedi hoşdur hikâyeti

---

49 / 'Alî: 'Alî hem PP
// yolında anuñ: anuñ yolında hem(hem HM'de yok) MC, HM
50 / mülk ü mâl: mülk ü mâlı HM, mâl ü mülk PP
// buldı: PP'de yok
51 / şerî'atını: şerî'atın BU1, HM, PP
// siyâseti: siyâceti BU1
52 / yolını: yolın MK1, BU1, HM, yolına PP
// idüben iderdi: idüp iderdi MK1, idüp kılurdı BU1, FB, HM, idüben kılurdı PP
53 / saldı 'Alî: 'Alî saldı MC, PP / Zü'lfikâr'ı hoş: Zü'lfikâr MC, PP
// hoş: MK1, BU1, FB, HM ve PP'de yok / ider idi: iderdi BU1, FB, HM, PP / gazâveti: gazz u gâreti MK1, BU1, FB, gaz u gazâreti HM, gaz vü gazâveti PP
54 / içün idi: içündi PP
// gazavât: gazâvet BU1, FB, PP
56 Beyit MC'de yoktur.
/ yılından: yıldan PP / ileru: ilerü HM / Fârisî: Farsî FB, HM
// istedi: idi PP

57 Her birin añcak Radiyallahu 'Anhu di
Kim kıldı mâl ü nefsile bunlar şecâ'ati

58 Ol yüzi Ve'd-Duhâ saçı ve'l-Leyli Mustafâ
Çün andug adını salavât ır aña katı

59 Tut sünnetini çok salavât vir aña bugün
Tâ kim saña baña ide yarın şefâ'atı

60 Bayık Çalap virür salavâtı müdâm aña
Sen arlanur musın dimege çok salâvatı

61 Her dürlü tâ'at ol salavât iledür kabûl
Hem her du'ânuñ anuñ iledür icâbeti

62 Anuñ hakında Hak didi (Hulkun 'azîm) kim
Dâyim sehâ vü hulkıla lutf idi 'âdeti

63 Geldi (Le 'amrük) âyeti mahsûs o hâs içün
Zîrâ ki 'âm idi keremi vü sahâveti

64 Zi Mim ü Hı vü Dâl ki gösterdi der-cihân
Envâ'-ı mu'cizâtıla bî-had kerâmeti

---

57 / birin: birisin FB / di: didi FB
// mâl ü nefsile: nefsile mâlü PP
58 // Çün: Çü BU1, HM / andıg: anduk BU1, FB, HM, PP / ır: ide BU1, vir: FB / aña: PP'de yok
59 / sünnetini: sünnetin ü BU1, sünnetin FB, HM / salavât: FB'de yok / vir: ü MK1, BU1, FB, HM / bugün: FB'de yok
// baña ide: dahı kıla MK1, BU1, FB, PP / 2.mısra HM'de: Tâ kim saña dahı yarın kıla şefâ'atı
60 / salavâtı müdâm: salavât u selâm BU1, FB, HM, PP
// 2.mısra MK1, BU1, FB, HM ve PP'de: Dahı ferişteler (FB'de ferişteleri, PP'de ferişteler) virür (FB'de virürken) gör riyâseti
61 / Her: Hem PP / iledür: ile FB
// Hem: PP'de yok / anuñ iledür: anuñladur FB, HM
62 / hakında: hakkında BU1, FB, PP / didi: dir PP / kim: PP'de yok
// hulkıla lutf idi: lutfıla hulk idi MK1, BU1, FB, HM, PP
63 // keremi: kerem PP
64 / Zi: Ez MK1 / ki: kim PP / der-cihân: dû-cihân FB / 1.mısra MC'de: Zi Hı vü Mim ü Dal u Elif ki gösterdi der-cihân // bî-had: bî-hadd ü PP

65 Mîmeyni mürşid olmış anuñ Ha'yı hilmile
Okur halâyıkı Hak'a Dâl'ı delâleti

66 Andan umar şefâ'atı kamu nebî velî
Koparıcak o dâyim ü kâyim kıyâmeti

67 Bindi Burâk'a kıldı 'urûc agdı Refref'e
Ol gice Kâbe Kavseyn oldı makâmeti

68 Mûsâ'ya (Len terânî) hitâb oldı Tûr'da
Ol 'arşda buldı kıldı münâcât inâbeti

69 Gördi Tokuz gök ü Sekiz Uçmak Yidi Tamu
Bir demde giçdi ol kamu bî-had mesâfeti

70 gerçi ki her nefes aña Mi'râc idi velî
Bilindi mürselîn üzerine ziyâdeti

71 Çokdur anuñ latîf hoş ahlâkı hasleti
Yokdur anuñ merâtibinüñ hiç nihâyeti

72 Kılurdı günde yüz derecâta terakki ol
Kılmazdı hiç merâtibe kalup ikâmeti

73 Hadd ü nihâyeti mi olur medhi şerhinüñ
Şunuñ ki 'Arş u Kürsi'den öñdür bidâyeti

---

65 / Mîmeyni: Mîmün BU1, Sımayan FB, Mimeyen HM / olmış: olmışdur FB
// halâyıkı: halâyık BU1
66 / nebî velî: nebî vü velî BU1, FB, HM
// 2.mısra PP'de: Olur Hakk'ıla kâyim ü dâyim kıyâmeti
67 / agdı: 'izz u PP
// Kavseyn kelimesinin 2.hecesi vezni bozmaktadır
68 // münâcât: münâcât ü MC, HM, münâcâtı FB, nidâyı PP / inâbeti: kurbetiMC
69 / gögi: gök FB, HM, PP
// kamu: FB'de yok / bî-had: PP'de yok
70 / ki: PP'de yok
71 / ahlâk u: ahlâkı BU1, HM
72 // Kılmazdı: Kalmazdı MC / kalup: kılup PP
73 / medhi şerhinüñ: ki şerhi medhinüñ PP

74 Tevrât u İncil içre ögülmişdür ol Habîb
Hem Yidi Mushaf'uñ anı öger her âyeti

75 Anuñ muhabbeti odı düşeli cânuma
Yakar içümi derdile hasret harâreti

76 Âh idüp agladukça gözüm yaşı kan olur
Bu dertlü göñlümüñ hiç oñulmaz cerâheti

77 Yüz biñde bir sıfâtını Ümmî Kemâl anuñ
Nicesi vasf ide bile kim ola gâyeti

78 Bâl ü şekerden emleh ü şîrîn gelür bize
Anuñ bu medhi vü salavâtı halâveti

24

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Ol mürşid-i kâmil ki ulu şeyh ü velidür
Güneş gibi nûrı tolu 'âlemde celidür

2 Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelidür

3 Ol asl u neseb birle ulu 'âleme tolu
Hem himmeti a'lâ vü kerâmâtı 'alidür

---

74 / Tevrât: Tevrît BU1, FB, HM / ögülmişdür: añılmışdür MK1 / ol Habîb: MC'de bu ibarenin karşılığı okunamıyor.
// her: BU1'de yok
75 / odı: âteşi PP
// derdile hasret: hasret-i (FB'de hasreti) derdi MK1, BU1, FB, HM, derdi firâkuñ PP
77 / sıfâtını: sıfâtı HM, sıfâtı HM, sıfâtın PP / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî FB
// Nicesi: Nice FB

24

MK1(82.b), AÖ1(77.a), BU1(117.b), FB(319)

1 // gibi: bigi BU1
3 / birle ulu: ulu birle MK1

4 Der-memleket-i keşf ü kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdı Süleymân meselîdür

5 Ol 'ışk u safâ ravzasınuñ bülbülidür hem
Ol lutf u vefâ gül-şeninüñ tâze gülidür

6 Keşfi vü 'atâyîdür anuñ mansıbı Hak'dan
Sanman ki hemân kesbi vü 'ilmi 'amelîdür

7 Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûretde velîkin o velî Erdebilî'dür

8 Sûfilerüñ ol menba'ıdur meşrebi andan
Her mürşid anuñ anuñ cüz'i ol erkân gülidür

9 İ görmeyen ol Şıblî vü Tayfûr u Cüneyd'i
Gel hôca yüzin gör ki olaruñ bedelidür

10 Anuñ yüzi ten yüzi degül cân gözi görür
Anuñ sözi kal dili degül hâl dilidür

11 Anuñ işi zâhirde degül bâtınladur
Anuñ yolı 'âm yolı degül hâs yolıdur

12 Anuñ evi halk evi degül Hak kapusıdur
Anuñ ili süflîde degül 'ulvî ilidür

---

4 Beyit AÖ1'de: Var milket ü 'ızz u kerâmât u vilâyet
Ber-mesned-i irşâd u Süleymân meselîdür
5 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ Keşfi: Keyfi AÖ1
7 // Erdebilî'dür: Erdevilî'dür BU1, FB
8 // 2.mısra AÖ1'de: Her mürşid cüz'îdür ol kân küllîdür
BU1'de: Her mürşid anuñ hem cüz'i vü kânı gülidür
FB'de: Her mürşid ü cüz'i kânı gülidür
9 / ol: BU1'de yok, o FB
10 / görür: göre MK1
// kâl dili: hem kâl AÖ1
11 / bâtınladur: bâtınadur AÖ1
// 'âm: hem 'âm AÖ1
12 Beyit AÖ1 ve BU1'de yoktur.
// ili: eli BU1, FB / ilidür: elidür BU1, FB

13 Anuñ yüzüni görmege tapusına irmek
Her tâ'ifenüñ Hak'dan ümîz ü emelidür

14 Anuñ kamu buyruguna hiç çün ü çerâ yok
Her işidenüñ didügi lebbeyk belîdür

15 Zî-bahtulu sultan ki kamu mîr ü selâtîn
Tapusına müştak u kapusında kulıdur

16 İrer ebedî devlete ol yârı sevenler
Zîrâ ki anuñ bahtı Hudâ'dan ezelîdür

17 Yüz biñe yakın var eli altında halîfe
Kim cümle tutup virdügi ol Hôca elidür

18 Her tâlib ü 'âşıklarını cezbe kıluben
İlden ile yildüren anuñ 'ışkı yolıdur

19 Hûnında dün ü gün toyunur cümle halâyık
Dâyim hanedânı hiç ısuz olmaz ilidür

20 Cem'iyyetine hâzır olur gâyib erenler
Her gâh şu tagda ki Sevelân Cebeli'dür

21 Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler ulusı
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân Hôca 'Alî'dür

22 Ol bay u emîrüñ bu Kemâl Ümmî fakîrüñ
Yolında dahı tuhfesi yok cân u dilidür

---

13 / görmege: görmek ü MK1, görmek AÖ1
14 // işidenüñ: işde anuñ AÖ1
15 / bahtulu: bahtlu FB
16 / İrer ebedî: İrerleridi AÖ1 / sevenler: görenler AÖ1
17 // 2.mısra AÖ1'de: Kim cümle icâzetli kerâmâtlu velîdür
18 // yolıdur: velidür AÖ1
19 // ısuz: ıssuz FB / olmaz: kalmaz AÖ1 / ilidür: alidür BU1, FB
20 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ olur: olup FB / gâyib: gayb BU1
21 // 2.mısra AÖ1'de: Ol kutb-ı cihân şeyh-i zamân Hôvice 'Alî'dür
22 / Ol bay u emîrüñ: Ol şâh-ı latîfüñ AÖ1 / fakîrüñ: za'îfüñ AÖ1

23 Ol Bahr-ı Muhît içre degül katrece kadri
Kim her hulefâ mevci vü ırmagı gölidür

24 'Işkıla okuñ medhin o Şeyh-i 'Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî gazelidür

25 Bu 'ışk u dem u zevk ü kamu şevk ü safâmuz
Ol girçek eri cân u göñülden sevelidür

25

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Kanı ol mürşid-i kâmil ki bu dünyâ sarâyında
Gözetdi âhiret yolın kamu tedbîr ü râyinde

2 Hak'uñ buyruklarun tutdı dahı nehyini terk itdi
Resûlına uyup gitdi hemîşe kış u yayında

3 Meşâyih dünyede çokdur mükemmil mürşid ayrukdur
Aña beñzer kişi yokdur kamu dervîş ü bayında

4 Kanı devr-i zamân içre etibbâ-yı cihân içre
Devâ-yı cism ü cân içre kim añlar ancılayında

5 Egerçi rûzı çok idi gözi vü göñli tok idi
Velî hiç meyli yogıdı cihânuñ hûy u hâyında

---

23 Beyit AÖ1'de yoktur.
// mevci vü: iren mevci FB
24 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ medhin: medhini BU1 / Şeyh-i 'Acemî'nüñ: Şeyh-' Acemî'nüñ BU1
// Türki: Türkü BU1 / gazelidür: 'Arabî'dür BU1
25 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ şevk: 'ışk FB

25

MK1(38.b), BU1(62.a), FB(147), HM(53.a), İÜ1(66)

1 // râyinde: âyinde FB
2 / Hak'uñ: Hakk'uñ BU1 / buyrukların: buyurdugın MK1
3 Beyit İÇ1'de yoktur.
5 / çok: yok MK1
// meyli: misli FB, mâh HM

6 Şu takvâsına ne dirsiz ki şöyle kıldı ol perhiz
Yog-ıdı şübhelü hergiz o cümle ton u tayında

7 Müdâm ol himmeti a'lâ görürdi sünneti evlâ
Yog-ıdı bid'atı asla ser ü ten dest ü pâyinde

8 Ne kim Hak Tañrı buyurdı tutup terk itdi bu yurdı
Müdâm ol misk-bu yurdı varanı tevbe suyında

9 Ayâ kardaşlar u işler anuñ işini kim işler
Kim aña nice sarp işler geñezindi kolayında

10 Tapusında nice begler olurdı bende vü çâker
Ne Kisrî gördi ne Kayser o resme şeh Medâyinde

11 Aña şol 'ışkı gâlibler yöneldüp kalb kâlıblar
Varurdı issi tâlibler sovuk kış kar u kayında

12 Yine çarh okların atdı ki zahmı cânlara batdı
Kaçan kurbânına katdı toludur okı yayında

13 Halâyık tutuben yasın okurlar hatme vü Yâsîn
Ki kimse çekmedi yâsın anuñ her resm u âyinde

14 Firak odına sûfîler tutuşup kalbi sâfîler
Yanar 'ahdine vâfîler dükeli il ü boyında

---

6 / takvâsına: takvâsında MK1 / dirsiz: dirsin FB
7 / evlâ: a'lâ FB
8 // misk-bû: müşk-bû FB, HM, İÜ1 / varanı: revânı MK1
9 / Ayâ kardaşlar u işler: Ayâ i kavm ü kardaşlar FB
// sarp: zarb BÜ1 / geñezindi: geñez idi MK1, FB, HM, İÜ1
10 / Tapusında: Kapusında İÜ1 / olurdı bende vü çâker: olupdur çâker ü bende MK1 / vü çâker: çâkerler FB
// gördi: HM'de yok / şeh: şâh FB, İÜ1
11 / kâlıbler: gâlibler FB
// kış kar u kayında: kış u karında FB
12 // kurbânına: kurbanına FB
13 // yâsın: âsın İÜ1 / âyinde: vâyında BÜ1
14 // dükeli: degil İÜ1

15 Kamu sultân u her nâyib mürid ü 'âşık u tâ'ib
Ki kıldı hâzır u gâyib namâzın şehr u kûyında

16 Bize ol merd-i Hakkânî firâkı agladur kanı
Aña kim acımaz kanı cihan şâh u gedâyında

17 Emîn er kalb-i kerd olmaz muhib bî-derd ü serd olmaz
Ki sıdk u 'ışk u derd olmaz sovuk sâlûs hâyinde

18 Şu her merdân-ı yegâne ki yüz sürürdi ol Hân'a
Ne kim gördiler anda ne bahâne hûb rûyında

19 Her ac öksüzler ü tullar garib ü hôca vü kullar
Dün ü gün bay u yohsullar toyunur dahı toyında

20 Kanı ol Mustafâ âli Emîr'ün yañagı alı
Ki hergiz fitne vü âlı yogıdı hulk u hûyında

21 Dil anuñ medhine toymaz göñüller derdine döymez
Velî münkir anı tuymaz azuben sâz u nâyında

22 Hayâli gözden uş gitmez göñül mihrini terk itmez
Sever cân anı unutmaz dil alkış u ezâyinde

23 Katına her ki gelürdi ne niyyet tutsa bilürdi
Kerâmet birle kılurdı işâret goft u gûyında

24 Şol üçler yidiler kırklar hem üç yüzler ü hem gayblar
Öñince kutbıdı server o gâziler alayında

---

15 / tâ'ib: nâ'ib HM
// şehr: anda FB
16 // acımaz: içemez HM, içmedi İÜ1 / kanı: cânı FB
17 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ muhib bî-derd ü serd: muhibb-i derd-i ser BÜ1; HM
18 / Şu her: Kanı İÜ1 / Hân'a: câna HM
19 // toyunur dahı: toyunurdı çü İÜ1
20 / Emî'üñ:Mîr'üñ HM
22 / gözden uş: uş gözden FB
// alkış u: alkışın İÜ1
24 / I. mısra FB'de: Şol dahı üçler yediler hem üç yüzler her gâyibler

25 Kerâmetler vilâyetler 'ibadetler riyâzetler
Sehâvetler ziyâfetler çog itdi vakt-i çâyında

26 Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cûyında

27 O âlemde ale't-ta'yîn babası Hoca Sadre'ddîn
Kılurdı medh idüp tahsîn ki yig er kopdı soyında

28 Bu devrân içre ol Hâa'uñ harîfi yokdur inanuñ
Meger Şeyh Şâh ola anuñ nazîri kendü tayında

29 Söze geldükçe ol dil-ber kesâd olurdı her şekker
Hoten miskinden evlâ ter tüterdi bû-yı mûyında

30 Kaçan defn oldı ol genci bil ü hicretde sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cimâzi'l-evvel ayında

31 Dimeñ ma'nîde ol öldi egerçi sûreti soldı
Velî aslına vasl oldı mübârek pür hazâyinde

32 Kemâl Ümmî yanar her dem gam u derd odına çok dem
Taşup çaglar nemile dem gözi vü yüzi çayında

---

25 // çâyında: cûyında BU1
26 / Şu sözi: Sözi şu MK1 / iñle: diñle FB, añla HM, İÜ1
27 / O: Ol BU1
// yig: biñ BU1, bek FB, yek HM, pek İÜ1
28 / harîfi: ki misli BU1 / yokdur inanuñ: yokdurur anuñ İÜ1
// Meger Şeyh Şâh ola: Şâh ola şeyh meger FB / tayında: tûbında İÜ1
29 / Söze geldükçe: Söz açıldukça FB
// miskinden: müşkinden MK1, HM / tüterdi: tütdi HM / mûyında: boyında MK1 / 2.mısra İÜ1'de: Hoten müşkinde ola ter tüterdi bû-yı suyında
30 / sagıncı: gamcı? İÜ1
// Sekiz yüz otuz ikinci: Sekiz yüz otuz üçünci MK1(MK1'de ayrıca sayfa kenarında mu'ahhar bir yazıyla 833-70=763 kaydı var ki Hoca 'Alî'nin yaşıyla ilgili bir hesap yapıldığı anlaşılıyor) / cemâzi'l-evvel: cemâzeyn ev-vel FB
31 / Dimeñ: Veli HM
32 / gam u: kamu FB / çok: çün MK1, BU1, HM

33 Egerçi özi lâşidür velî dahı dili haydur
Anuñ mersiyyesin eydür her âh u zâr vâyında

34 İ dil (estagfiru'llah) di müdâm (el-hamdü li'llah) di
Hemân (el-hükmü li'llah) di ne takdîr olsa kâyinde

26

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Yine göñlüm 'aceb derde sataşdı
Ki 'aklum bilüm ussum külli şaşdı

2 Huzûrum gitdi tedbîrüm dagıldı
Başuma çevreden kaygular üşdi

3 Firâk u hasret odına dün ü gün
Vücûdum mum bigi yanup tutuşdı

4 Toludı tâli'üm bahtum güneşi
Felek benden yüzin çevürdi puşdı

5 Sorana derdümi şerh idemezem
Figân u zârdan dilüm tolaşdı

6 Yañaklarum sarı tutaklarum huşk
Karaklarum ter ü kandan kamaşdı

7 Harâretden bu içümdeki başlar
Uş işler gözlerümden taşra taşdı

---

33 / özi lâşidür: özile şey'dür BU1, özi lâ-şeydür FB, odıla şeydür İÜ1
34 / Lamsra FB'de: İ (estagfiru'llah) didi müdâm (el-hamdü li'llah) di

26

MK1(39.b), MCON1(126.a), BU1(63.b), FB(150), HM(54.a), AE1(96), AE2(58.b), İÜ1(68)

3 // bigi: gibi MK1, FB, HM, AE1, AE2, İÜ1
4 // puşdı: düşdi MCON1
5 // zârdan: zâriden MCON1, zâr idüm BU1, FB, HM, zârum İÜ1
6 // Karaklarum: Kulaklarum FB, Kavaklarum HM, kuraklarum AE1, kapaklarum İÜ1
7 / başlar: yaşlar MCON1, AE2

8 Ciger hicrân u gamdan cûşa geldi
Tahammül bendin efgân sili deşdi

9 Meger sâbirlık ol Hak vire yohsa
Uş âh u nevha mevci başdan aşdı

10 Ne bilür hâm olan şol hasta hâlin
Ki firkat hirkatından bagrı bişdi

11 N'ideyin bilmezem kande gideyin
Bu gurbetde yolum ne sarpa düşdi

12 Yaragum yok yayak kaldum yalunuz
Kulavuz göçdi irden atın aşdı

13 Şehîd oldı o gâzî Hak yolında
Ki Şeytân'ıla yitmiş yıl savaşdı

14 Kemâl Ümmi garîb öz başın aglar
Ne kayd ol câna kim dosta ulaşdı

15 Hayâli gözden ayrılmaz egerçi
Cemâli perdeye tolandı yaşdı

---

8 / hicrân u gamdan: hicrân gamından AE1, AE2
// deşdi: aşdı BU1, taşdı FB, deşdi HM, AE2
9 / 1.mısra FB'de: Meger sâbirlıgı ol virdi yoksa
// 2.mısra AE1'de: Uş figân u nevhâmuz başdan aşdı
10 / hâm: sag AE1, AE2 / şol: şu HM
// hirkatından: hasretinden BU1, hırkatında AE1 / bişdi: düşdi FB
11 / N'ideyin: Nideyim MK1, İÜ1 / gideyin: gideyim MK1
// gurbetde: gurbete AE2 / ne: bir AE1
15 / ayrılmaz: ırılmaz BU1
1.mısra MCON1'de: Hayâlünüzden ayrılmaz egerçi, FB'de: Egerçi gözden ırılmaz hayâli
// tolandı: tolındı MCON1, AE1, AE2 / yaşdı: poşdı FB, HM, AE1, AE2, aşdı İÜ1

27

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Görün bu çarh-ı gaddârı ki 'âlemde neler kıldı
Yine bu gerdiş-i gerdûn niçe müşkil hatar kıldı

2 Zihî gurbet zihî hicret zihî fürkat zihî hurkat
Bu âh u derd ü bu hasret bize yavlak eser kıldı

3 Kanı ol 'ışk eri heyhât kanı ol merd-i pür-tâ'at
Hayıf kim hâdimü'l-lezzet bize her nef'i zar kıldı

4 Kanı ol 'ârifüñ şevkı tagıldı meclis ü cevkı
O cümle lezzet u zevkı ecel zîr ü zeber kıldı

5 Kanı ol 'âlim ü 'âmil delîl ü mürşid-i kâmil
Cihân milkinde ol 'âkil ne hoş feth ü zafer kıldı

6 Kanı ol şeyhümüz Hâmid sa'îd ü müttekî zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı

7 'Ubeydu'llah idi ismi bu idi 'âdet ü resmi
Ki hergiz düzmedi cismi o cânın mu'teber kıldı

8 Bu vîrândan çün ol şahbaz bekâya eyledi pervâz
Salât u savmı ol dem-sâz özine bâl ü per kıldı

27
MK1(37.b), AÖ1(65.b), MCON1(150.b), BU1(60.b), FB(143), HM(52.a),
AE1(100), AE2(62.a), İÜ1(62)

1 // hatar: nazar İÜ1
2 / hurkat: hasret MK1, BU1, FB, HM / 1. mısra İÜ1'de: Zehî gurbet zehî hasret zehî hicret zehî furkat // bize: yine İÜ1
3 // kim:ki ol BU1, kim ol FB, ol HM , ki İÜ1 / lezzet: lezzât BU1, FB, HM, AE1, İÜ1
4 / 'ârifüñ:'âşıkuñ HM
5 / delîl ü : kanı ol MK1, FB
// milkinde: milkine AE1, AE2
6 // 'âlemden:milkinden AÖ1,'âlemde İÜ1 / güzer: sefer İÜ1
7 / 'Ubeydu'llah idi: Ki 'Abdullah idi AE1 / adı: ismi AE2
8 / çün: BU1'de yok / vîrândan çün ol: vîrâneden çün AE2
// dem-sâz : dem hem FB

9 Vefâtın iriken bildi Hak'uñ hükmine râm oldı
Kişi gelür didi geldi vilâyetden haber kıldı

10 Yir ü gökler kamu 'âlem anuñ'çün tutdılar mâtem
Melâyik cinn ü hem âdem figân u nevhalar kıldı

11 Bu kamu sûfî miskinler kılur nâle vü nefrînler
Firâkı cümle mü'minler gözin pür-hûn u ter kıldı

12 Mürîdler âh idüp aglar muhibler yüregin taglar
Anuñ derdi kamu saglar kıluben hasta ter kıldı

13 Anuñ odı kaçan söyne gerek kim cân u dil göyne
Kim ol yar meskenin beyne't-türâb ü ve'l-hacer kıldı

14 Kim ol sûfî vü sâfî şehîd ü câhid ü vâfî
Yürütdi emr-i ma'rûfı şu resme kim 'Ömer kıldı

15 O nehyi münkeri mutlâk ne sürdi şer'ile saddak
'Adûlar boynına ol Hak sözi tîg u teber kıldı

16 Çü cânın fî sebîli'llah komışdı bî-garez li'llah
Zihî gâzî kim ol Allah yolında terk-i ser kıldı

---

9 / iriken bildi: erken ol bildi AE1, erken bildi İÜ1 / Hak'uñ: Hakk'uñ BU1 / hükmine: emrine MK1, AÖ1, BU1, FB, HM
10 // cinn ü hem: cinnî vü İÜ1 / hem: her BU1, HM
11 / kılur nâle vü: kılurlar nâle AÖ1, FB
// ter: nem AE1 / pür AE2
12 / yüregin: cigerin AÖ1, MCON1, AE1, AE2
// kıluben: kılûbın MCON1, FB, İÜ1, yüregin AE1, AE2
13 / ber: BU1'de yok ,kim MCON1 / cân u dil: cân dil AÖ1, cân dili HM göy-ne: yana İÜ1
// Kim: Ki MK1 2, nusra AE1'de tashihli olarak şu şekillerde kayıtlıdır:
Kim ol yâr miskine türâb altın makar kıldı
türâbı ke'l-hacer kıldı
zemîn altın makar kıldı
yer altını makar kıldı
14 // kim: ki AE2, İÜ1 / 'Ömer: 'ömür HM, AE1, İÜ1
15 / münkeri: münkire MCON1 / sürdi: sordı MCON1
16 Beyit MK1,AÖ1,BU1,FB, HM ve İÜ1'de yok
/ komışdı: komışdur AE1, AE2 / li'llah: bi'llah AE1

17 Şu dostluklar kim ol üstâd bize kılmışdurur bünyâd
Ne kavm u kardaş u evlâd ne mâder ne peder kıldı

18 Anuñ ol pend ü irşâdı biliş kıldı kamu yâdı
Ki her ʻubbâd u zühhâdı tapusına nöker kıldı

19 Anuñ evsâfı eltâfı tutubdur kamu etrâfı
Cihâd u ʻdl u insâfı cihâna serteser kıldı

20 Meşâyih dünyede buldur velî şeyhü'ş-şüyûh oldur
O gösterdügi Hak yoldur ki fark-ı hayr u şer kıldı

21 Mübassirler o dil-dârı görüben kıldı ikrârı
Meger kim şekk ü inkârı aña gey bî-basar kıldı

22 Şuña kim Hak fehim virmez bu sırra ʻaklı hiç irmez
İşitmez Hakk'ı vü görmez kimi kim kör ü ker kıldı

23 Tutuben Hâlik'a yüzin Resûl'üñ izledi izin
ʻAmel bâgında kend'özin dırahtına semer kıldı

24 Başında tâc idüp ʻahdi giyüben hırka'-i cehdi
Ridâ'-i hizmet ü zühdi bilinde hem kemer kıldı

25 Koyuben bahs-i akvâli kazandı hayr-ı ef'âlı
Melekler gibi a'mâli cihânda ol beşer kıldı

---

17 Beyit MK1, AÖ1, BU1, FB, HM ve İÜ1'de yok.
/ üstâd: MCON1'de yok
18 / ol pend ü irşâdı: pand ile irşâdı AE1 / kamu: hep FB
// tapusına: kapusında AE1, kapusına İÜ1, tapusınca AE2 / nöker: eser AÖ1, piser MCON1, esir BU1, FB, HM, İÜ1, püser AE1, bi-ser AE2
19 Beyit İÜ1'de yoktur.
20 // O gösterdügi hak : Hak ol gösterdügi HM / hak:yol AE1
21 / ikrârı: ikdârı AE2
22 / fehim: fehm MCON1, BU1, FB, HM
//İşitmez:İstemez AE2
23 // dırahtına semer: dıraht-ı bâ-semer AÖ1, MCON1, AE1, AE2
24 // zühdi: cehdi MK1 / bilinde: bilineAE1
25 / bahs:baht AÖ1 / akvâli: ef'âli İÜ1

26 Çü dört erkân u biş hissi kodı ol hilm ü 'ilm ıssı
Durışdı 'aklına nefsi zebûn ol şîr-i ner kıldı

27 Şu sözüñ sırrını añla anuñ ahvâlini tañla
Kim ol her akşâmı tañla kamu şâmı seher kıldı

28 Hemîşe gündüzin sâyim olurdı gicelcr kâyim
Bu resme tâ'atı dâyim müdâm ol gerçek er kıldı

29 Helâlden kesb idüb yirdi kamu vakfa harâm dirdi
Yimedi aguyı yirdi gıdâsın çün şeker kıldı

30 Kanı ol kâni' ü sâbir 'azîz ü şâkir ü zâkir
Zehi gey assılu tâcir ki her yükin güher kıldı

31 Tevekkül kıldı ol hoş-hû yimedi rızkıçün kaygu
Tama' hırs okına karşu kanâ'atden siper kıldı

32 Harâma bakmadı hergiz 'azâbın fikr idüben tiz
Helâlden eyledi perhîz hisâbından hazer kıldı

33 Ne mâl ü milkete kaldı ne zerk u şöhrete taldı
Ne begler bahşişin aldı ne meyl-i sîm ü zer kıldı

---

26 / dört:derd AÖ1 / beş: nîş AÖ1, penç MCON1 / ol: o MCON1 / hilm ü 'ilm: 'ilm ü (ü FB'de yok) hilm MK1, AÖ1, FB / İÜ1'de 1.mısraının ilk yarısından sonra 27. beyite geçilmiştir.
// 'aklına: 'aklile AE1

27 / İÜ1'de 1.mısranın "Şu sözün sırrını añla" kısmı yoktur.
// Kim:Ki MCON1, AE1, AE2, Geç İÜ1 / ol:o AE2

28 // tâ'atı: 'âdeti AE1 / müdâm ol: müdâmı FB, bu resme İÜ1

29 // gıdasın çün:gıdâsın (İü1'de sırasın) hûb MK1,İÜ1

30 / ol:FB'de yok / kâni': Sâni' BU1, HM
1.mısra İÜ1'de : Kanı ol sâbir ü şâkir kanı ol kâni' ü zâkir
// gey: hûb MK1, HM'de yok, ol İÜ1 / tâcir: hem tâcir HM / yükin:pulin AÖ1,yolın İÜ1

31 / ol:MCON1'de yok

32 / Harâma: Harâmın İÜ1 / 'azâbın: AE1'de yok / idüben: idibeni ol AE1

33 / milkete: milkine BU1, FB, HM, İÜ1 / zerk: rızk MK1, AE1

34 Kudı mahlûkı ol 'âşık gözetdi çehre-'i Hâlik
Ne dünyâ sevdi ol sâdık ne 'ukbâya nazar kıldı

35 Kanı ol vâ'iz ü nâsih hamîd ü hâci vü sâlih
Anuñ şerhini bu şârih bilüñ gey muhtasar kıldı

36 Kemâl Ümmî okır aglar anuñ mersiyyesin her bâr
Ne kim biz didük ol din-dâr hezârân ol kadar kıldı

37 Ne var tolundısa hurşîd bi-hamdi'llah kim ol mürşid
Muzaffer Hazretin tecdîd makâmında kamer kıldı

38 Nebî'nüñ Hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl
Berât dününde ol fâzıl bu menzilden sefer kıldı

39 Hiç öldi sanmañ ol Pîr'i bilüñ kim diridür diri
Zehî merhûm yol şiri ki meydânda hüner kıldı

28

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

1 Görüñ ki Hâlık-ı bî-çün Râzık u Fettâh
Ne açdı rahmeti kapuların bî-miftâh

2 Açıldı gaybi hazâyin bezendi rûy-zemîn
Saçıldı 'âleme yine yegi fütûh u mübâh

---

34 / 'âşık: Hâlık MK1, BU1, FB, HM, İÜ1 / Hâlık: bayık HM
// dünyâ: dünye MCON1 / 'ukbâya: 'ukbiye MCON1, AE2
35 Beyit AE2'de yoktur.
/ hamîd u hâci vü Sâlih: ki hâmid Hâci vü Sâlih BU1
// gey: ki İÜ1
36 / mersiyyesin: mertebesin AE1 / her bâr: söyler BU1
37 Beyit MK1, AÖ1, BU1, FB, HM ve İÜ1'de yoktur.
38 // dününde:dününden AÖ1, BU1, AE2 sefer: güzer MK1
39 / Hiç: Pîr MK1 / kim diridür: diridürür AÖ1
// yol şiri: ol şiri İÜ1

28

MK1(30.b), AÖ1(51.a), BU1(51.b), FB(142), HM(44.a), PP(21.b)
1 / bî-çün: niçün AÖ1 / Râzık: Rezzâk FB
// 2.mısra nüshalardaki haliyle vezne uymamaktadır.
2 / gaybi hazâyin: gaybe zemîn BU1,HM
// Saçıldı 'âleme yine: Yine saçıldı 'âleme HM

3 Seherde kuşlar öter çagırır ki (Fa'tebirû)
Bakuñ bu 'ibrete i her basîr ü ehl-i salâh

4 Kimisi bagda hoş âvâz ile okur tesbîh
Kimisi yukaru pervâz uruben açdı cenâh

5 Sularda şâz olup oynar dün ü gün ördek ü kaz
Latîfeyile kılurlar biri birine mizâh

6 Çemende hüdhüd imam oldı kuş cemâ'atına
Okur mü'ezzini kumrı ('alâ's-salâh u felâh)

7 Yeşerdi yine her eşcâr açıldı hûb ezhâr
Akar zülâl olup enhâr eser nesîm-i sabâh

8 Cihânı misl-i Cinân itdi yaz yili eseli
Meger ki Cennet içinden gelür bu kutlu riyâh

9 Haber getürdi kulavûz çigdem ü nevrûz
Ki rihlet itdi şitâ vü uş irdi sayf u necâh

10 Benefşe boynun eger mest olub bu meclisde
Humâr nergis elinde dutar müdâm akdâh

11 Tonandı yazı vü taglar libâsta levn-â-levn
Bezendi bagça vü baglar kamu makâm-ı merâh

---

3 / ki: FB'de yok
// her: BU1 ve PP'de yok
4 / uruben: idüben PP
5 // Latifeyile: Lutfila FB , Latifile HM
2.mısra PP'de: Latifeyle kılurlar kim biri birile mizâh
6 / oldı kuş cemâ'atına : oldıgum hoş cemâ'ata PP
// mü'ezzin-i kumrı: mü'ezzin olup kumrı PP
7 // olup: AÖ1'de yok / enhâr : ezhâr HM
8 / Cihânı:Cihân HM / eseli: erdi PP
// ki: PP'de yok / içinden: içinde PP / gelür: gelüp HM
9 // Ki: Çü PP / vü: FB, HM ve PP'de yok / necâh: cenâh PP
11 / yazı vü taglar libâsı: yazı libâsı (HM vePP'de yaz libâsı) taglar FB,HM.PP
// bagça: bahce MK1 / vü: HM'de yok / merâh:mirâh PP

12 Yitişdi hatmi gül oñince kalkanın yapınup
Yanınca süsen irişdi vü çekdi seyf ü silâh

13 Gül agdı tahta selâtin bigi vü saldı nikâb
Hem oldı bülbül aña karşu 'aşık u meddâh

14 Nefîs bagçeler açar irene saçu saçar
Her ayva güli vü gülnâr u zehre-'i tüffâh

15 Ölüler oldı diri vü karañular aydın
Ki her çiçekler açıldı uyandı çün misbâh

16 Saçalı Hızr semâvât u 'arza âb-ı hayât
İrişdi ölü nebâtât cismine ervâh

17 Görene sitte cihât oldı 'ibret ü âyât
Okuyana yazılu her budakda biñ elvâh

18 Hazân faslı cihâna ki virmiş idi talâk
Bahâr vaslı Hak emrile geldi kıldı nikâh

19 Nazar kıluñ yine âsâr-ı rahmetü'llaha
Ki nice hilkate geldi kamu remîm ü eşbâh

---

12 / hatm gül:hatm ü gül FB.HM.PP / kalkanın: kalkan PP / yapınup: yapup AÖ1.PP
// 2.mısra PP'de: Yanınca süsen irişüben çekdi silâh
13 / tahta: tahtına AÖ,MK1 / bigi: gibi: FB,PP / vü HM ve PP'de yok
meddâh: müdâh ? PP
14 / bagçeler: bagçalar PP / açar: içre MK1
// güli: gül BU1
15 // misbâh: sabâh HM
16 / semâvât: sevât HM / arza: yirüzre PP / âb:BU1'de yok
// nebâtât: nebât AÖ1
17 / cihât: AÖ1'de yok / sitte cihât: sitt ü cihât HM.PP
// Okuyana yazılu:Okuyana yazılıdur BU1, Okuyana yazılur FB, Okuyan yazdu HM,PP
18 / virmiş idi: virmişdi FB.HM
// vaslı: faslı FB,PP / kıldı:AÖ1'de yok
19 / yine: yine kim BU1
// kamu: PP'de yok / remîm: resim BU1, HM, PP

20 Şu zemheri sovugı her fesâda virdügini
İrişdi germ-i bahâr itdi serteser islâh

21 Hemişe yazın u kışın saña Kemâl Ümmî
Rebî 'i tevbe gerek kim gide şitâ-i cünâh

22 Bu fânî sun'a kapılma o bâkî Sânî'i sev
Diler isen iki cihânda olasın iflâh

23 Uyan ki geçdi 'ömür tur cihânı terk ide gör
Eger sen itmez isen hod ecel kılur ilhâh

24 Mefâ 'i lün fe'i lâ tün me fâ 'ilün fe 'i lât
Hak ert fâ 'i lü muhtâr fâliku'l isbâh

29

Fâ'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Söyle i bülbül ki bugün tâze güller çagıdur
Hep bezendi ne ki var sarı vü kızıl agıdur

2 Hûriler bigi tonanub çıkdı her dürlü çiçek
Hem akar sular sanasın sel-sebîl ırmagıdur

3 Bir nazar kıl ol Rahîm'üñ rahmeti asârına
Kim bugün bu cümle 'âlem misli cennet bâgıdur

---

20 / Şu:Çü MK1/ zemheri: zehri AÖ1/sovugı: sovuganı PP/ virdügini: virdügi FB
// itdi: FB'de yok
21 / yazın: yazı AÖ1, yaz FB / u: HM ve PP'de yok / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl MK1
// kim: PP'de yok / cünah: cenâh HM, PP
22 / kapılma:kalma PP
// Diler iseñ: Dilerseñ AÖ1 / olasın: ki olasın AÖ1, HM, PP
23 / tur cihânı: tûr-ı cihânı HM,PP
24 / fe'i lâtün: fâ 'i lâ tün FB / fe'i lât: fâ 'i lât FB

29

MC (23.a), MK1 (32.b), BU1 (54.b), FB (129), HM (46.b), AE2 (20.a)
1 // var sarı vü kızıl: sarısı kızılı MK1, BU1,FB,AE2 / kızıl: hem kızılı HM / ne: HM'de yok
2 / bigi: gibi MC,MK1,FB,HM,AE2
3 / rahmeti: rahmet HM

4 Gör ki nîçe kıldı ölmiş yirleri girü diri
İşlenen bu kamu kudretler o şeh yasagıdur

5 Emr ider gün nûrı birle giderür dün zulmetin
Viri bir yaz leşkerile kış çerîsin tagıdur

6 Yine bugün her teferrücîlere ârâm-gâh
Su kenârı vü agaç kölgesi bag bucagıdur

7 Kumrı vü dürrâc u tûtî vü hezâr destânlaruñ
Yirleri alma vü nâr u şeftâlü budagıdur

8 Bagda her serv ü çınârı raksa koyup oynadan
Yillerüñ küvküvi birle sulatun çag çagıdur

9 Tañ yili dir hoş nefes birle ki magrur olmañuz
Çün bahâr üzre hazân yilleri gâlib yagıdur

10 Bag-ı 'ışkuñ bülbülinüñ gulguli dimez kışın
Her neye kim bakar ise tâze gül yapragıdur

11 'Âşık-ı sâdıklar olur ol bagun bülbülleri
Ayıg u dersüz kişiler laklakî vü zâgıdur

---

4 Beyit AE2'de yok
/ girü: yine MC
// şeh:şâh MK1,FB
5 / ider: iden FB / 1.mısra AE2'de söyledir: Emr ider gün nûrı bile giderüben zulmeti
// leşkerile: leşkerini AE2
6 / teferrücîlere: teferrücecilere MC
7 Beyit BU1'de yoktur.
// alma vü: olmagı HM
8 // küvküvi: gök gök FB, hem gögi HM
2.mısra MK1'de: Yirlerüñ gökleri birle sularuñ çag çagıdur
9 / yili dir: yelidür FB, HM / ki: FB ve HM'de yok
10 / dimez: ötmez AE2
// bakar ise: bakar iseñ MC
11 Beyit MK1'de yokdur.

12 Her varakda biñ sabak ma'nîsi var añlayana
Görmeyen bu 'ibreti a'mâ vü tâgî bâgîdür

13 Âyet ü ahbâr mîzânında her bir sözi tart
Sal çürüklerin yabâna al şunı kim sagıdur

14 Hak yolında bu Kemâl Ümmî günâhkâruñ yüzi
Kamu girtâ 'ışk erinün ayagı topragıdur

15 Dünye kâfir Uçmagı'dur âhiret mü'minlerüñ
Uçmagı 'âşıklaruñ dostan yaña uçmagıdur

30

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Cân gözin aç ki irdi yine nev-bahârı gör
Minnet kıl imdi kudret-i perverdigârı gör

2 Zî tañ yili seherde ne tatlu nefes vürür
Nice münevver oldı yine rûzigârı gör

3 Geydi yeşil tonın yine soydı siyâhını
Bâg-ı Bihişt'e beñzedi küllî diyârı gör

4 Çün âftâb irişti Hamel burcına bu gün
Ne resme geldi revnâka leyl ü nehârı gör

---

12 / sabak: tabak AE2 / ma'nîsi var: var ma'nîsin HM
// 'ibreti: kudreti MK1 / bâgîdür: başıdur AE2
13 / tart: dürüst HM
14 / yüzi: sözin MK1
// girtâ: girçek AE2
15 / Dünye: Dünyâ MK1, BU1

30

MK1(32.a), AÖ1(58.a), BU1(53.b), FB(127), HM(45.b), PP(23.a)
1 / aç ki irdi: aç irdi ki PP / yine: PP'de yok
// Minnet: Minneti HM / perverdigârı gör: perverdigâr PP
2 / Zî: Zihî MK1 / ne: FB'de yok
// Nice: Niçesi PP / rûzigârı gör: bu rûzigâr PP
3 / yine: FB'de yok / soydı: soydı kim PP
// Bâg-ı: küllî PP / küllî diyârı gör: ger bu diyâr-ı bâgı gör PP
4 / âftâb irişti: irişti âftâb FB
// leyl: bu leyl PP

5 Yakmış iken bu dünyeyi şol zehr-i zemherir
Tiryâk irişdi cânına yazuñ timârı gör

6 Yagdurdı yire rahmeti yagmurların Kerîm
Ölüyiken ne kıldı diri la'le-zârı gör

7 Sahra bezendi sebzeyile yaylalar latîf
Taglar gözi yaşardı ne çaglar bıñarı gör

8 Tonandı dürlü dürlü çiçekler bu yir yüzin
Ne hoş bezendi Hazret'e karşu buları gör

9 Nevrûz açıldı çigdemile koşa geldiler
Evvel kulaguz oldı yine ol du-yârı gör

10 'Abher semen şakâyık u hem hatm u erguvân
Sünbül benefşe lâle vü nesrîn ipârı gör

11 Reyhân salar başını bu meclisde mest olup
Nerges kadeh dutup yazar oldı humârı gör

---

5 / şol: FB'de yok / dünyeyi: dünyâyı MK1, PP
// Tiryâk: Tiryâk FB, HM, PP / yazuñ: nâzuñ PP / timâr: bahâr MK1
6 / rahmeti: rahmet AÖ1
/ I.mısra PP'de: Yagdurdı bize yagmırı rahmeti ol Kerîm
// ne: yine PP / la'le-zârı: la'l-i zâr MK1, FB, HM, PP
7 / bezendi: yüzünde PP / sebzeyile: sebzile HM / yaylalar: yiller
8 / I.mısra PP'de: Tonatdı dürlü çiçekleri bu yirleriñ yüzini
// hoş: PP'de yok
9 / Nevrûz: Nevrûzlar PP / çigdemile: çigdemler PP / geldiler: geldi PP
// Evvel: Ol PP / kulaguz: kılavuz MK1, AÖ1, FB, HM / du yârı: diyârı FB, du bârı PP
10 / 'Abher: 'Anber PP
// lâle vü: vü lâle PP / ipâr: iyâr AÖ1, apâr: FB, HM, PP
11 / başını: başın BU1, FB
Beyit PP'de:

Reyhân salar bu meclisde yaşını mest olur
Yazar oldı nergis kadeh tutup humârı gör

12 Sûsen çü tartdı hançerin eydür ki tarrı ko
Beñzer ki gül yasavulidür el nigârı gör

13 Kamu çiçekler indi pey-â-pey piyâde hem
Nâ-gâh irişdi ʿızzile gül-şeh-süvârı gör

14 Kaldurdı gül nikâbını biñ ʿızz u nâzile
ʿArz itdi yine bülbüle zî-bâ ʿizârı gör

15 Arturdı derdüni yine bî-çâre bülbülüñ
Ne medh okur güle yine bî-karârı gör

16 Gûyende çün çemende hezar dâsitândurur
Ne raksa girdi serv ü sanevber çınârı gör

17 Bagda bucakda her biri bir dürlü söz ile
Kuşlar Hudâ'ya tesbih okur mürg-i zârı gör

18 Kumrı budakda yaprak arasında her seher
Dost dost diyüp ne nâliş ider âh u zârı gör

19 Her biri bir levinde tonandı agaclaruñ
Dibinde kölge virdi dahı âb-kenârı gör

---

12 / hançerin: hançer AÖ1, hançeri FB, vü hançer PP
// gül: güle FB, HM / yasavulidür: yasagıdur BU1, bu savuldur HM, bi-savlıdur PP

13 / pey-â-pey piyâde: yine bî-piyâde PP

14 / gül: bes MK1 / nikâbını: nikâbın AÖ1, HM
// yine: FB'de yok

15 / derdüni yine: yine (HM'de yok) derdüni HM, PP / bî: FB'de yok
// güle: BU1'de yok / güle yine : yine gül PP

16 / dâsitândurur: destândurur FB, HM, PP

17 / bucakda: bu çagda PP / sözile: sözıla PP
// Hudâ'ya: Hudâ'yı PP

18 Beyit PP'de yok
// ne nâliş ider: nâliş u HM

19 / agaçlaruñ: agaçlar BU1
// virdi dahı: vü(AÖ1'de yok) dahı AÖ1, PP / "âb-kenârı" ibâresi, nüshalarda "âb u kenârı" şeklinde kayıtlıdır.

20 Ayva çiçekleri açuben akça bogçasın
Hublar başına niçe saçarlar nisârı gör

21 Araste oldı kudretile irdi her nebât
Şeftâlû kaysu armud üzüm alma nârı gör

22 Tur tafila talma gâfil oturma bu gaflete
'Azm-i teferrüc it bag u bustânı varı gör

23 Baglamadın bu gözlerüñi gaflet uyhusı
Bir tur bu uyhudan dil ü cânuñ uyarı gör

24 Bu nakşa sun'a bakma Kemâl Ümmi fânidür
Nakkâş-ı bâki Sâni' u bir girdigârı gör

25 Şol seyyi'âtıla susamış hasta göñlüñi
Gel âb-ı tevbe vü hasenâtla suvarı gör

31

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Cân gözin aç gör ki yine ol Kerîm ü kâr-sâz
Niçe kıldı fazlı birle kahrı lutf u kışı yaz

---

20 / çiçekleri: çiçekleriñi BU1
21 / nebât: nebâtât PP
// kaysu: kayusı BU1 / armud: vü armud PP / nârı: vü nârı HM, PP
22 / tafila talma: talma(FB'de zulme) kalma(HM'de kılma) AÖ1, BU1, FB, HM / gaflete: gafletile BU1, HM, PP
/ bustânı: bustâna MK1, AÖ1 / varı gör: var gör BU1, var HM
2.mısra PP'de: 'Azm-i teferrüc eyle bagıla bustânı gör
23 // tur bu: tura MK1
24 / nakşa sun'a: nakş-ı sun'ına FB / Kemâl Ümmi: Ümmî Kemâl AÖ1
// girdigâr: perverdigâr PP
25 / Şol: Şu FB, HM / seyyi'âtıla: seyyi'âtı AÖ1

31

MC(21.a), MK1(31.a), MCON1(114.b), BU1(52.b), **FB**(125), AE1(48), AE2(22.a)

1 / yine: evvel AE1

2 Cümle mahlûkât u her şey' dün ü gün ol Hâlık'a
Dilli dilince kılurlar şükr ü tesbîh ü niyâz

3 Germ ü râhat geldi oldı mu'tedil âb u havâ
Serd u zahmet gitdi girü kalmadı kış u ayaz

4 Sebze-pûş oldı bugün etrâf-ı 'âlem ser-te-ser
Revnâka geldi 'irâk Rûm u Çîn Şâm u Hicâz

5 Yine gökden yir yüzine saçdı rahmet yagmurın
Her nebâtâtı getürdi hilkate ol bî-niyâz

6 Bu kamu ölmiş agaclar nâ-gehân oldı diri
Kûh u sahra vü cihâna irdi hâtıfdan avâz

7 Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlü râz

8 Bize dirler kim ganîmet görüñ işbu demleri
Kim niçeler ay u yıllar bu safâyı bulumaz

9 'Ömrüñüz nevrûz u çigdem bigi küteh dür veli
Fikrüñüz kadd-ı çınâr u serv talından dirâz

10 Hüdhüd ü kumrı gögerçin tûtî vü dürrâc-ıla
Tutdılar bu meclis içre her biri bir savt u sâz

---

2 / her şey': AE2'de yok / ol: o FB / 1.mısra AE1'de şöyle: Cümle mahlûk-ı cihân her dem hemân ol Hâlık'a
// kılurlar: kılur FB
3 // Serd:Sûd BU1 / girü:vü MC / kış u ayaz: kışıla ayaz MC, kışıla yaz AE1
5 / gökden: geldi AE1.AE2
7 / kim:FB'de yok
// ol: FB'de yok
8 / kim:ki FB / görüñ:gördük MCON1
// ay u: yıñ MK1, yine MCON1. AE2, niçe BU1, AE1, nite FB / safâyı: sıfâtı BU1
9 / bigi: gibi MC, MK1, BU1, FB, AE1
// kadd: FB'de yok / serv: servi AE1,AE2
10 // 2.mısra AE1 ve AE2'de şöyledir: Tutdılar meclis içinde her biri bir dürlü sâz

11 Kimi 'uşşak u nevâda her biri kılur nuhat
Kimi nevrûz u 'acemde çagırur kimi hicâz

12 Murgızâr içinde tâvus nâz-ıla cevlân urur
Şâzumân olup sularda oynar ördek birle kaz

13 Bu kamu kuşlar havâda dem-be-dem pervâz urur
Her biri saydın kovar sunkur u şâhin şâh-bâz

14 Ol Ganî her bagçe içre açdı kudret bogçesin
Bir gelin bigi tonanup geydi gûn-â-gûn cihâz

15 Nesrin ü reyhân açıldı nerges ü nu'mân-ıla
Gel teferrüc kıl bugün bu mevsimi i pâk bâz

16 Sünbül ü sûsen benefşe arguvân u lâle hôş
Lîki güldür arasında şeh-süvâr u ser-firâz

17 Gül güle karşu açıldı hôş bezendi gül-sitân
Bülbüle karşu kılurlar her biri biñ 'ızz u nâz

---

11 / her biri: seyr idüp MCON1, AE1. AE2 / nuhat: nevâhet MK1. MCON1. BU1, AE1, nüvâht FB. AE2

12 / Murgizâr: Merrih ü zâr BU1 / içinde: MCON1'de yok. içre BU1 / naz-ıla: nâle vü AE1, AE2 / urur:kılur MK1, BU1, ider FB. AE1
// oynar:MCON1'de yok, yayılur AE1. AE2 / birle:bir FB

13 / kamu:AE1'de yok / havâda: bu havâda AE2 / pervâz: âvâz AE1. cevlân AE2
// şâh-bâz:bâz MK1

14 / bagçe içre: bahçe içre MK1, MCON1, BU1, bagçelerde AE1, bahçede AE2 / bogçesin: bohçasın MK1, MCON1, BU1, AE2,bagçesin AE1
// Bir: Yiñi MCON1 / bigi: gibi MC, MK1, BU1, FB, AE1, AE2

15 / reyhân: gülnâr MCON1, BU1, AE1, AE2 / nu'mân-ıla:reyhân-ıla MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2
// bugün: AE1 ve AE'de yok / ii yâr AE1, AE2

16 // arasında şeh-süvâr ü: cümlesinün arasında MK1,MCON1,BU1, FB. AE1,AE2

17 / açıldı: açılup MK1, MCON1, BU1, FB, sevinüp AE1, AE2 / hoş: hûb AE1 / gül-sitân: gülistân MCON1, BU1, FB
// biri biñ: biri bir MK1, AE1, AE2, birisi FB

18 Bülbülüñ nâle vü der u gulgul ı çog oldugı
Şol sebebdendür ki olur güllerinüñ 'ömri az

19 Her bahâr u şâzunuñ sofu hazân u gömdürür
Garra olma işbu pendi tut göñül levhinde yaz

20 Nakş u sun'a mâyil olma Sâni' ü nakkâşı sev
Kim bekâ oldur bu fâni ol hakîkat bu mecâz

21 Gerçi her bostan u baguñ bâgubânı birdürür
İlle hergiz bir degül hurmâ vü engûr ü piyâz

22 Bu bahâr-ı bag-ı 'ömrüñ hâsılı esmârıdur
Tâ'at u zikr ü tilâvet tevbe vü savm u namâz

23 Zihi kul-kim hôcası emrinde sürer 'ömrini
'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz

24 İrmedi hasret kışınuñ yazına Ümmî Kemâl
Ol sebebden bagrı başlu gözi yaşlu beñzi sâz

25 Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lât
Fâ 'il-i Muhtâr kimdür ol Kerîm ü kâr-sâz

32

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe'i lâ tün / fa' lün

1 Yine nesîm-i sabâ başladı eser hoş hoş
Haber virür ki irişdi bahâr mevsimi uş

---

18 / nâle: nâlâı FB,AE1
// ki: kim MCON1, BU1, FB
19 / bahâr u : bahâruñ FB
20 / nakkâşı sev: nekkaşdur veli AE1
// ol: u AE1
21 / degül: degüldür MCON1 / engûr u piyâz: engûr piyâz MCON1
22 // namâz: niyâz MK1, BU1, FB
23 / sürer: MK1'de yok süre AE1, AE2

32

MK1(29.a), AÖ1(53.b), BU1(50.a), FB(118), HM(42.b), PP(20.a)
1 // virür ki: virdi HM

2 Nazar kıluñ yine âsâr-ı rahmetü'llaha
Ki nice kıldı Hak'uñ rahmeti deñizleri cûş

3 Dirildi her ölü yirler uyandı uyurlar
Tonandı giri yeşerdi vü toldı her kuru boş

4 Görüñ bu kudret-i envâ'-ı san'atu'llahı
Ne kıldı her tarafı dürlü dürlü hil'at-pûş

5 Karadan ag u saru gök yeşil ü kızıl al
Boyadı Sâni' u Nakkâş yazdı dürlü nukûş

6 Bezendi cümle nebâtât hazrete karşu
Senâ vü şükr ü münâcât u zikr ider her kuş

7 Cihân misl-i cinân oldı sanasın ki bugün
Açar Hazîre-'i Kuds'üñ kapuların Feytoş

8 Hazâr destân u tûtî vü kumrı büdhüdden
Okur sabak dahı mâzîlerin virürler gûş

9 Kamusı dillü dilince ögerler Allah'ı
Bag u havâda tuyûr u tag u ovada vuhûş

10 Ögürtdi çigdem ü nevrûz peyki gül şâhuñ
Hem irdi sûsen elinde silâh çün çâvuş

---

2 / kıluñ: kıluñ ki FB / rahmetü'llaha: rahmetü'llah FB, HM
3 / her: heb PP / uyandı: ü uyandı BU1
// boş: yaş FB
4 / san'atu'llahı: sibgatu'llahı MK1, FB, san'atu'llahı HM
// dürlü dürlü: dürlü MK1 / hil'at-pûş: hil'at-ı pûş FB, HM, PP
6 / nebâtât: nebât AÖ1
// zikr: AÖ1 ve PP'de yok.
7 / cinân: cihân PP
// kapuların: kapuların o PP
8 / destân: dâsitân MK1
// virürler: virür HM
9 // vuhûş: hoş PP
10 / Ögürtdi: Ögretdi AÖ1, BU1, HM, Ögündi FB, Ögürdi göründi PP
// sûsen elinde: sûsâm elinden PP

11 Kılurken âhıla gül-zâr içinde bülbül zâr
Çü gördi gül yüzini kıldı gulgulile hurûş

12 Şu deñlü medh ü senâlar kılur ki ussı gider
Düşer dikenler içine yatur biraz bî-hûş

13 Bu bezm içinde yine hatmi badyalar kurdı
Humâr nergis elinde kılur kadehleri nûş

14 Salar vâlih ü hayrân olup başın reyhân
Benefşe boynın eger nâzile zehi ser-hôş

15 Bu kanı kuş nice hûnende hôş gûyende
Bu her çiçek ne 'aceb müstemi'-i hûb hâmûş

16 Bu dürlü 'ibreti görebile mi nâ-bî-nâ
Bu 'ilm-i hikmeti kaçan işide her har-gûş

17 Kılur mı külhen ü virân hasretin bülbül
Bilür mi gül-şen ü bustân kıymetin baykuş

18 Ne var şeker satmazsa sözinde Ümmi Kemâl
Gerek olur dahı her dem yirinde sirke-fürûş

---

11 / Kılurken: Kılurlar AÖ1, PP / âhıla: âhı MK1
12 / senâlar: du'âlar AÖ1, PP / ussı: ıssı HM
13 / yine: PP'de yok / badyalar: bâdeler MK1, bâdiler FB
// nergis: nerges BU1, HM / kadehleri: kadehler AÖ1, PP
14 / vâlih: vâleh FB, PP
15 / hûnende: hanende FB, PP / hoş: hûb MK1
// hûb: ki hûb PP / hâmûş: hoş FB, PP
16 / dürlü: dür FB / göre: FB'de yok / bile mi: bilür mı PP
// her har-gûş: her ger gûş AÖ1, BU1, her gûş FB, ger her gûş HM, ger gûş PP
17 / hasretin: hasretini BU1
// kıymetin: kıymetini BU1
18 / şeker: şükri HM / satmazsa: satmazsa AÖ1, BU1, satmaz FB, satmazısa HM, tatmarsa PP / Ümmi Kemâl: PP'de yok
// dahı: ahı MK1

19 Kış u cefâda şulardur ki kahra tûş oldı
Yaz u safâda şulardur ki ola lutfına tûş

20 İlâhi fazl u kerem kıl Habîb hürmetiçün
'İnâyetüñile bizi hidâyet ehline koş

21 Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lât
Bahâr şâzi hoş illâ hazân gam nâ-hôş

33

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Kudret nefesinden yine câna haber oldı
Andan bu kamu mülk-i cihâna eser oldı

2 Başladı eser bâd-ı seher hoş nefesile
Eydür ne yatursın ki bahâr u seher oldı

3 Meger ki Hoten'din yañadın esdi seher-bâd
Kim müşk kohusı yine hoş hoş tüter oldı

4 İsrâfîl-i ra'd urdı hevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer oldı

5 Gam şâzıhga döndi vü uyurlar uyandı
Her dürlü nebâtât u çiçekler biter oldı

---

19 / kahra: kahrı PP
// Yaz u: Yazulu AÖ1 / şulardur: olardur MK1
21 / fe 'i lâ tün: fâ 'i lâ tün FB / fe 'i lât: fe 'i lâ tün BU1, fû 'i lât FB
// şâzı: yaz PP / hoş: hoş ammâ PP / gam: gamı MK1, BU1, PP

33

MK1(33.a), MCON1(110.b), BU1(55.a), FB(131), HM(47.a), AE1(49), AE2(60.a)

2 / bâd-ı seher: bâd-ı sabâ MCON1, AE1, AE2
// ki: AE2'de yok / 2.mısra MCON1'de yoktur. Bunun yerine 3.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
3 / ki: FB ve HM'de yok.
// müşk: misk BU1/ hoş hoş tüter: 'âlem tutar AE1, hoş tüter AE2/ oldı: HM'de yok
4 / yine: BU1 ve HM'de yok.
5 / uyurlar: uyur MCON1
// dürlü: dür MCON1

6 'Âlem kara tonın çıkarup giydi yeşiller
Hak'dan bu 'atâ her tarâfa ser-te-ser oldı

7 Her tâze vü ter yapragı beñzetdi 'arûsa
Tañla yüzine jâleler incü dizer oldı

8 Baglu kapuyı açdı cihân halkına Rahmân
Rahmetlerüni saçdı vü feth ü zafer oldı

9 İ münkir-i Mahşer gözüñ aç añlayurak bak
Gör şeş ciheti kim ne ser-â-ser 'abir oldı

10 Veyl-i ebedî ol katı göñüllere kim ol
Gözi vü kulagı ezelî kör ü ker oldı

11 Nevrûz irişüp âb u havâ mu'tedil oldı
Revnak buluben rû-yi zemîn tâze ter oldı

12 Gün irdi Hamel Burcına şeb rûza berâber
Andan gire gün uzun u dün muhtasar oldı

13 Tur tañla çemendin yaña göñül kulagın tut
Kuşları işit kim nice hoş hoş öter oldı

14 Hüdhüd ügeyik keklik ü dürrâc u gögercin
Sübhânı hoş âvâz ile tesbîh ider oldı

---

6 / kara: karañu HM
7 / ter: AE2'de yok
// Tañla: Sanki AE1
8 / cihân: yine AE2
10 / göñüllere kim ol: göñüllere kim MCON1, BU1, HM, göñüllere kim bak FB, göñülleredür kim AE1, AE2
// ezelî: ebedî MCON1, AE1, AE2
12 / rûza: rûz FB
// uzun u dün: uzun dün FB, HM, uzanup AE1
13 / göñül: göñ MCON1 / tut: aç BU1

15 Yapar yuvasın kırlaguc irdi hem ebâbil
Hem kışladagı yaylaga geçdi göçer oldı

16 Sularda yiler şâz olubon ördekile kaz
Hem tâvusı gör bahçede ne cilve-ger oldı

17 İrişdi beşîr ü kulavuz çigdem ü nevrûz
Andan girü her biri pey-â-pey irer oldı

18 Ag u kızıl u al u yeşil gök ü sarı ton
Giyüp tonanup her biri özin bezer oldı

19 Kargı vü sanavber 'alemin götürüb irdi
Gül-şâha kamu dürlü çiçekler nöker oldı

20 Nesrîn ü reyâhin u ipar sünbül ü gül-nâr
Lâle vü şakâyık semen ü lü'lü'fer oldı

21 Sagınca vü solınca vü ardınca öñince
Kimisi piyâde kimi binüp aşar oldı

22 İrdi yasavul hatmi vü sûsen gül öñince
Birisi kılıç çekdi biri hâ-siper oldı

---

15 / karlaguc: kırlagır FB, karlakıc AE1
// kışladagı: kışladugı MCON1, AE1 / yaylaga: yaylaya MK1 / geçdi göçer: göçdi geçer MK1, MCON1, BU1, geçdi geçer AE2
16 / yiler: yüzer MK1, BU1, FB, HM / ördekile kaz: ördek ü kaz HM
// tâvusı gör: tâvus da gezer AE1
17 / kulavuz: kulaguz BU1
// girü: giri HM / irer: ider BU1
18 / kızıl: kızılı AE1 / al: MCON1 ve AE1'de yok / gök: HM'de yok.
/ Giyüp: Geyinüp AE1
19 /Kargu: Karga AE1, Kargı BU1, FB, HM
// Gül-şâha: Gül-şâh u AE1 / dürlü: FB'de yok / çiçekler: çiçek AE2
20 / ipar: anar AE1 / gül-nâr: reyhân gül-nâr MK1
// lü'lü'fer: nilüfer AE1
21 / öñince: vü öñince MCON1, BU1, AE2
// 2.mısra yerine FB ve AE1'de 22. beytin 2. mısrası kayıtlıdır.
22 Beyit BU1'de mükerreren yazılmıştır. 1. mısra FB ve AE1'de yoktur.

23 Benefşe güli göñileyüp boynını egmiş
Nergis sevinüp nâzıla gözin süzer oldı

24 Gül tahtına agdı dikeli hızmete turdı
Kim' elin öper kim' ayagına düşer oldı

26 Bülbüllerüñ ol zârı kılup agladugına
Götürdi nikâbın yine güller güler oldı

27 Bülbül şu kadar medh ü du'â kıldı ki gonce
Utandı tebessüm kılup andan beter oldı

28 'Attâr dükân açdı cihân üzre sanasın
Sahra tolu hoş müşk ü 'abîr ü büber oldı

29 Ol Şâh-ı Ganî gör ne 'atâ kıldı ki yine
'Âlem ag u atlâsıla pür-sîm ü zer oldı

30 Kavvâl olalı bagda hezâr destân-ı kumrı
Gör serv ü çınârı ne hoş oynar büker oldı

31 Ayvâ güli alma çiçegi hûb tonanup
Güle güle bu meclise saçu saçar oldı

---

23 / Benefşe: Bâ benefşe HM / güli: gülü FB / göñileyüp: günleyüp MCON1, BU1, FB, günileyüp HM / egmiş: egdi FB
24 // Kim-kim kelimeleri MCON1, BU1 ve HM'de Kimi-kimi şeklindedir.
26 / agladugına: agladugınca MK1
// yine: AE1'de yok
27 / Bülbül şu: Bülbüller şol FB / du'â: senâ AE1 / kıldı ki: kılur ki AE1
// kılup: kıldı AE1 / beter: beşer MCON1, BU1, yeşer AE1, AE2
28 / dükân: dükkân BU1, FB
// müşk: misk AE1 // büber: hem büber BU1
29 / Ganî: Ganiy: FB / kıldı ki yine: kıldı ki bize MK1, kıldı kim FB
// ag u: kamu MCON1, AE2 / atlâsıla: aslı ile yine AE1
30 / Kavvâl: Kevvâl BU1, Kavâl AE2
// ne hoş oynar büker: girü ne hoş uzar AE1
31 / alma: lâle MK1, BU1, FB, HM / hûb: hoşça AE1, hôş AE2

32 Tonandı yalınlar u hem açlar toyunurlar
Baglarda meger kamu şecer pür-semer oldı

33 Her peştede açıldı yine mahzen-i gaybî
Kim cümle çıbıklar tolu dürr ü güher oldı

34 Şeftâlu talını tegegüñ kolları kucmış
Boynına hamâyıl biline hem kemer oldı

35 Tûtîlere bu fethi beşâret kıluñuz kim
Bostân u şeker-istân tolu şeker oldı

36 Gel bâga teferrüc kıluben 'ibretile bak
Gör kim bu agaclar ne 'aceb mu'teber oldı

37 Çün kâfile-'i Çin ü Hıtâ irdi tonanup
Bu Rûm iline kondı vü girü göçer oldı

38 Bir bahçe gerek ki bize geçmeye bahârı
Ol güli n'iderüz ki biter ü solar oldı

39 Kim ola Kemâl Ümmî ki bu resme söz eyde
Meger ki sınuk göñline erden nazar oldı

---

32 / yalınlar u: kamu diraht BU1
1.mısra FB'de: Tonandı belefler ü agaclar tonanup
// meger: MCON1'de yok / kamu: külli BU1
2.mısra AE1'de: Baglarda şecer cümle meger pür-semer oldı
AE2'de: Baglarda kamu şecer meger pür-semer oldı
33 / peştede: puştada MCON1, AE2, sepetde BU1, HM, bostânda FB, bestede AE1
// dürr ü: FB'de yok
34 / talını: talın MCON1, BU1, AE2 / tegegüñ: devegün MK1, yâsemin BU1, teklük FH
35 // şeker-istân: şeker-istânları MCON1, BU1, şeker-istânlar FB, AE2, şeker-istânlara HM
36 / teferrüc: MCON1'de yok / bâga: bâgı AE2
37 / Hıtâ: Hitây FB, HM
// Bu: Çü MCON1
38 / bahçe: bagçe BU1, FB, HM, AE1 / ki: kim HM, AE2
// ki: MCON1'de yok, kim AE1, AE2
39 / eyde: ide BU1, FB, HM / erden: irden BU1

40 Bülbüllere gülşende sabak virse 'aceb mi
Üstâz aña kim Hôca 'Ali bigi er oldı

41 Hâl ehli bilür sırrı kılur müşkili âsân
Kâl ehline ancak kuru söz derd-i ser oldı

34

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Gel i sâhib-nazar gör kim ne 'ibretler 'ayân oldı
Bahâruñ mevsûmı giçdi yine fasl-ı hazân oldı

2 Görüñ Nakkâş-ı Hay sun'ın ne boyar yapraguñ rengin
Kimi al u kimi âb-gûn kimi çün za'ferân oldı

3 Kızıl u al u nohudi yeşil ü kırmızı 'ûdi
Çinî müşki gök ü dûdî boyanuben beyân oldı

4 Yine cevri bu devrânuñ geçürdi çagın almanuñ
Sararup beñzi ayvanuñ yüregi tolu kan oldı

5 Yimişler savılup yandı nebâtuñ yaşı dükendi
Havâdan heb yire indi suvârîken yayan oldı

6 Yine bu bagçe vü baglar gülerken başladı aglar
'Ömürdür giçdi ol çaglar meger âhir zamân oldı

---

40 / gülşende: göñlinde AE1, AE2
// bigi: gibi MK1, FB, HM, AE1, AE2

34

MC(24.b), MK1(35.a), MCON1(117.a), BU1(57.b), FB(136), AE1(99), AE2(61.b)

1 / Gel i sâhib - nazar: Nazar kıluñ görüñüz MCON1, AE1, AE2 / gör: kû MC, FB/ 'ayân: beyân AE2
2 // za' ferân: 'usfurîn MCON1
2.mısra BU1'de: Kimi al u kimi sarı kimi gûyâ ki nâr oldı
3 // dûdî: sarı BU1, öksün FB, AE2 / beyân: 'ayân MCON1, AE2 / 2.mısra MK1'de: Çinî vü müşki gök öksün boyanuben beyân oldı
4 / cevri: devri BU1, FB
// yüregi: cigeri MK1, MCON1, BU1, FB
5 / yandı: yindi MK1, MCON1, AE2
6 // ol: o FB

7 Kanı bostân u gül-şenler semen reyhân u süsenler
Yirinde şimdi dikenler kalup anlar nihân oldı

8 Yolundı hatmi söküldi çü servi buyı büküldi
Çiçekler soldı döküldi hem otlar arguvân oldı

9 Solalı nergis ü güller benefşe lâle sünbüller
Kamu kuşlar u bülbüller hiç ötmez bî-zebân oldı

10 Şu hoş baglar u bustanlar ki korur idi bagvânlar
Bugün ıssuz yatur anlar sanasın kim yabân oldı

11 Hiç itmez kimsene ragbet bize şunlar yiter 'ibret
Gelüñ kim şimdi bî-minnet teferrüc râyigân oldı

12 Baga var 'ibretile bak gör ol her tâze ter yaprak
Nice olmuş toz u toprak sanasın bir kıran oldı

13 Eser güz yilleri çıkdı nebâtı od bigi yakdı
Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldı

14 Bitüp yeşerdügi togmak yigitlikdür hem olalmak
Hazân oldugı kocalmak ki düşdi mürdegân oldı

15 İnüp yatdugı yir sinle afı anı sen dahı iñle
Bu temsilâtı gey diñle çüridi üstühân oldı

---

8 / hatmı: MCON1'de yok / söküldi: güz geldi BU1 / çü: o MK1, ki BU1 / servi: servân FB
// hem otlar: hem eyle MCON1, AE1, AE2, hem anlar BU1
9 // bî-zebân: bî-zübân AE1, AE2
10 / hoş: hus AE1, AE2 / korur idi: korurlardı MK1, BU1, FB, korurdı anı AE2
11 / itmez: MCON1'de yok / kimsene: kimseye MC, MK1
// minnet: kıymet MC
12 / gör ol: ger ol BU1, görüñ FB, ki ol AE2 / her: va MK1
// bir: kim MC
13 / bigi: gibi MC, MK1, FB, AE1, AE2
14 / yeşerdügi: yeşermegü FB / olalmak: olmak MCON1
// çü: ki MC
15 / iñle: ıñıla BU1, añla AE1 / afı anı sen dahı iñle: anı sen dahı gey añla FB

16 Döner girse hazân faslı firâka yaz u bag vaslı
Giçer şol nesnenüñ aslı ki toprakdan sudan oldı

17 Soñı her şâzinüñ gamdur dügünden soñra mâtemdür
Bu 'âlemde ne âdemdür ki dâyim şâzumân oldı

18 Şu kim yazın yarag itdi kışın hoş râhata yitdi
Şu kim sık kölgede yatdı kış aña gey tufân oldı

19 Şular kim 'ömrinüñ yazın telef kıldı azın azın
Görincegez kış ayazın işi âh u figân oldı

20 Kemâl Ümmî konan göçer yarag it kim eken biçer
Biten solar gelen giçer nitekim bu sitân oldı

21 Bu hâli kim bilür insân ne bilsün câhil ü hayvân
Kış u yaz anlara yoksân çi assı çi ziyân oldı

35

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Yine lutfa latîf âgâz kıldı
Ki kış kahrın götürdi yaz kıldı

2 İşit tañ yilini añla vü tañla
Dahı kuşları hoş âvâz kıldı

---

16 / Döner:Dutar MK1 / girse: görse BU1, FB / vaslı: faslı FB / yaz u bag: yüz bâguñ MK1
17 / dügünden: dügündür BU1
18 / yitdi: irdi BU1, FB
// Şu kim sık kölgede: Şular kim kölgede MK1, Ya şol kim kölgede MCON1, BU1, AE1, AE2, Ya şol kölgede kim FB / kış: kış: AE1 / gey: AE1'de yok
19 / kıldı: eyler FB
// Görincegez kış ayazın: Güzin(MCON1'de kışın) anup güz ayazın MCON1, AE1, AE2
20 // bu sitân: kârûbân MCON1, AE1, AE
21 / kim bilür: añlayan MC / hayvân: nâdân FB, AE2

35

MK1(34.b), AÖ1(62.a), BU1(57.a), FB(134), HM(48.b), PP(26.b)

1 / lutfa: lutfı PP
2 / añla vü tañla: tañla vü añla AÖ1, PP

3 Aña şükr ü senâ kılur kamusı
Nitekim cümle türk ü tâz kıldı

4 Öter hüdhüd nevâda hôş kumrı
Rehâvî perdesinde sâz kıldı

5 Hezâr destan segâh gâh pençgâh
Gehî nevrûz u hoş şehnâz kıldı

6 Kamu kışladagı yaylaga göçdi
Nitekim ördekile kaz kıldı

7 Yitişdi peyk-i gül çigdem çiçegi
Yol arkunlugı beñzin sâz kıldı

8 Hem irdi der-peyinçe bile nevrûz
Özini çigdeme dem-sâz kıldı

9 Benefşe gök geyüben boynın egmiş
Babadya kellesini tâz kıldı

10 Güzin açdı yine tiz yumdı nergis
Çü bildi ʿömrini çarh az kıldı

---

3 Beyit PP'de yoktur.
/ Türk: terk AÖ1, BU1
4 / kumrı: kamusı MK1
// perdesinde: perdesinden PP
5 / segâh: segâhi BU1 / gâh: AÖ1 ve PP'de yok
// nevrûz: nevrûzı BU1 / şehnâz: şehnâzı PP
6 / kışladagı: kışladugı HM, PP / göçdi: geçdi BU1
// ördekile: turna ile MK1
7 / peyk-i gül: gül AÖ1, peyk-i çigdem FB, biñ gül HM, peykel? PP / çigdem çiçegi: gül çiçegi FB
// arkunlugı: arnukları AÖ1, HM, PP, arnuklar BU1, arkunları FB
8 / peyinçe: peniçe BU1
9 / gök: gül FB / 1.mısra PP'de: Benefşe boynun egmiş geyüben
10 / yine: gine HM
// çarh: ki FB, çarha PP / az: uz PP

11 Yasâvul idi sûsen gül öñince
Kılıç tartup özin ser-bâz kıldı

12 Çü bülbül gül kohusın tuydı nâ-gâh
Gül-istândan yaña pervâz kıldı

13 Açıldı gül güle karşu vü bülbül
Hezâr ikrâmile i'zâz kıldı

14 Kimi 'âşık kimi ma'şûk ider 'ışk
Bunı mahmûd anı ayâz kıldı

15 Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîb'üñ 'ışkını şehbâz kıldı

16 Ki vasf idi ne kim gül birle bülbül
Biri birine 'ızz u nâz kıldı

17 Kemâl Ümmî za'îfi ol kavî dost
Meger bülbüllere hem-râz kıldı

18 İrişeli O Şâh-ı Erdevîl'e
Ne 'azm-i Mısr u ne Şîrâz kıldı

---

11 / Yasâvul: Besâvul PP
// ser-bâz: şeh-bâz HM
12 // 2.mısra BU1'de yoktur. Yerine 13.beytin 2.mısrası getirilmiştir.
13 / 1.mısra BU1'de yoktur. / vü: FB'de yok, o PP
14 // ayaz: âyâz PP
15 / serçe: sırça BU1, PP / avlamaga: almaga FB
// 'ışkını: göñlini FB
16 // 'ızz u: 'işve vü PP
17 // hem-râz: hem-sâz MK1, hem-zar AÖ1, hem-râh PP
18 / Erdevîl'e: Erdebîl'e PP
// Mısr: Mısır FB

36

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 Hak'a şükür ki yine irdük uş yeñi yaza
Anuñ 'atâlarunuñ sagışını kim yaza

2 Ne hôş mu'tedil oldı görüñ bu âb u havâ
Çalap'dan olalı destûr serd ü ayaza

3 Zehî 'Alîm ü Hakîm u 'azîm ü Sâni' kim
Getürdi sun'ını hoş revnak u revendâza

4 Tonandı dürlü libâsıla yazı vü hem bâg
Bezendi beñzedi her yir dükân-ı bezzâze

5 Meger Hoten tarafından eser nesîm-i sabâ
Ki toldı müşk kohusı Rum u Şam u Şiraz'a

6 Yine beşîr-i bahâr irdi çigdem ü nevrûz
Ne irdi kamudan öñdin bak ol du dem-sâza

7 Birisi yaslu bigi gök giyer 'aceb niçün
Birisi haste gibi benzi boyanub saza

36
MK1(29.b), AÖ1(54.b), BU1(50.b), FB(120), HM(43.a), PP(20.b)

1 / Hak'a: Hakk'a MK1
// sagışını: sagışın AÖ1

2 / Ne: AÖ1'de yok / görüñ: görüp PP / bu: HM'de yok
// serd ü: çün kim BU1, HM

3 / Hakîm ü 'azîm: 'azîm ü Hakîm HM
// sun'ını: sun'ın AÖ1, FB / verendâza: rindâze MK1, endâze BU1,

4 / Tonandı: Bezendi AÖ1, PP / dürlü: bâg FB / yazı vü hem bâg: tag yaz u bâg AÖ1, yazı vü bâgı BU1, yazı vü tag FB, külî yazı vü bâg HM, tag u yazı PP
// yir: yiri FB / dükân: dükkân BU1, FB, PP

5 / sabâ: sabâh BU1, seher PP
// müşk: misk HM, PP

6 // öñdin: öñ PP / bak ol: bu MK1 / du dem-sâz: Rûm u sâza PP

7 / bigi: BU1'de yok, gibi MK1, FB, HM, PP
// gibi: bigi AÖ1, HM / sâza: bâza FB

8 Haber virür sorana hal dilile bular kim
Ne şâz bizcileyin 'ömri kem yaşı aza

9 Yetişti hatmi vü süsen kılıc u kalkanıla
Güle çavış olup ahsend ol iki ser-bâza

10 Benefşe boynını egüben güler ü hem nergis
Gözin açar girü yumar u başladı nâza

11 Çenâr u serv ü sanavber şakâyık u reyhân
Ki her nigâr kılur tapu gül-i ser-efrâza

12 Getürdi bürka'ini gül güler cemâlinden
Göreli başladı bülbül du'a vü i'zâza

13 Zehî safâ vü dem u 'ışk u 'âşık u ma'şûk
Ki döndi gül yine mahmûda bülbül ayaza

14 Dükeli kuşlar okur zikr-i şükr ü tesbîhât
Çü mürg-ı zâr içi toldı latîf âvâze

15 Seherde hoş nefesile kamusı (Fa'nzur) okur
Ki cân kulagıla müstemi' ol avâze

---

8 / sorana: süretâ FB, sorar tâ PP / bular: bunlar AÖ1, FB, HM, bunlarun PP
// 'ömri: 'ömr BU1 / kem: kim BU1, HM, ki PP

9 / vü: PP'de yok / kılıc: kılıc u BU1, PP
// ahsend: ahsende BU1, ahsent AÖ1, PP / iki: bi BU1 / ser-bâza: ser-yâra PP

10 / egüben: egüp BU1 / güler: gele BU1, gelür PP / nergis: nerges BU1, HM
// açar: açar u FB, HM

11 / sanavber: sanaber BU1
// tapu: tapu gök PP

12 / Götürdi: Getürdi BU1, HM
// i'zâza: 'izâza HM

13 / 'âşık: AÖ1'de yok
// mahmûda: mahmûra PP

14 / okur: okurlar FB / zikr ü: diler HM

15 / hoş: hûb PP
// cân: cân u dil AÖ1, HM

16 Göñül gözile bak âsâr-ı rahmeti'llaha
Nice kılur ölü yiri diri ter ü tâze

17 Kamusı cevkıla vü savt u zevk ü şevkıla
Ganî Çalap kapusından kılur der-vâze

18 Yuvada yaprag içinde neşîd' okur kimisi
Havâda kimisi âgâz kıldı pervâze

19 Ne hoş seyr ider ışit hezâr destânı
'Irak u rekb ü 'acemden hicâz u şehnâza

20 Göçer geçer yine her kışladagı yaylaga
Muvâfakat kıluben cümle ördek ü kaza

21 Tutî bulur şeker-istan baykuşu vîrân
Hiç eksük olmadı olmaz şikâr şehbâza

22 Öter ügeyik ü dürrâc hüdhüd u kumrı
Dutar her biri bir hoş makâmı endâze

23 Bu 'ibrete nazar it ger degüliseñ hayvân
Kulak dut âdemiseñ bu söze vü saza

---

16 / gözile: FB'de yok
// ölü: ol BU1, FB, HM / yiri: yüriyü HM / vü: BU1 ve HM'de yok
17 / vü: AÖ1 ve HM'de yok
// kapusından: kapusında PP / 2.mısra vezni bozmaktadır.
18 / Yuvada: Bir evde PP / neşîd: kasîde PP / kimisi: gibi PP
// kimisi: kimi PP
19 / ider: iderler HM / ışit: gör BU1, HM'de yok
// rekb: sifâhânî PP / hicâz u: hicâza FB, PP
20 / Göçer geçer: Geçer göçer FB / yine: kamu MK1 / kışladagı: kışladugı FB, kışlag u PP
21 / şeker-istân: şeker-istânı MK1 / baykuşa: baykuşu BU1, hem baykuşa FB
// şikâr: şikâre PP
22 / hüdhüd: tûtî MK1
1.mısra PP'de: Öter giyik darac ü hüdhüdî kumrı
23 / degülisen: degülseñ FB, HM, PP
// söze vü: 'ışkıla bu AÖ1, söz ü FB

24 Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza

25 Şu kulı kim kıla red Şâh kimi kabûl eyler
Ya şunı kim Hak oñarmışdur ol kaçan aza

26 Ger andan Ümmî Kemâl'e refîk ola tevfîk
Şarâb-ı 'ışkıla gaflet humârını yaza

27 Ecel okı şu degüldür ki men' ide kalkan
Bu çerh ol atıcı degül ki atdugın yaza

37

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl

1 Aga kara saçuñ boyandı aga
Neye döndi şu bâga düşen aga

2 Taga urma tag 'adlile merhem ur
Ki zulm odı yakar düşerse taga

3 Aga düşme bu yirde giç dâneden
Ki cânuñ kuşı uça göge aga

4 Yaga bala toyur kamu acları
Dilerseñ ki üstüñe rahmet yaga

5 Saga zi-dügün kim ölüminden öñ
Ölüp kendü kendü sagusın saga

---

24 / sazı sözi: sözi sazı ki PP
// hem-râza: râza FB
25 / Şu: Şol FB / kulı: kul HM / red: reddi HM / Şâh: Şâhı AÖ1, Şâh ki PP / kim: FB ve PP'de yok / eyler: eder PP
26 / Ümmî Kemâl'e: Ümmî Kemâl ile AÖ1, Kemâl Ümmî PP / tevfîk: vü tevfîk PP
27 / ki: HM'de yok

37

MK1(23.b), AÖ1(47.a), BU1(42.a), FB(101), HM(36.a), PP(17.a)
1 // şu: şol PP
4 / 1.mısra MK1'de: Yaga bala kamu acları toyur
5 // sagusın: sagışın BU1

6 Çaga yavrı bigi yuva bekleme
Uç Uçmag'a kim beñzemez çag çaga

7 Baga düşme yiri yir Ümmî Kemâl
Zirâ yire yir didiler bag baga

38

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Kimseye hiç bâki kalmaz bu fenâ
Lutfı kahr u genci pür-renc ü 'anâ

2 Şâzısı gamdür kamu tiryâkı sem
Bu serâbı su sanan kaçan kana

3 Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse irişmedügine el suna

4 Başına bir demde biñ arı üşer
Her ki dünyâ balına barmak bana

5 Merd-i 'âkil agusın sizüp kaçar
Bu yılanuñ nakşına tıfl aldana

6 Cümle halka düşmen ü bîgânedür
Kimseye olmadı yâr u âşinâ

---

6 Beyit PP'de yoktur.
/ bigi: gibi MK1, FB
// kim: ki MK1 / AÖ1'de 2.mısra yerinde 7.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
7 / yiri yir: yüri yir HM / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî PP / 1.mısra AÖ1'de yoktur.
// yir didiler: didiler yir PP / AÖ1'de 2.mısra, 6.beytin 2.mısrası olarak kayıtlıdır.

38

MC(81.b), MK1(44.b), MCON1(104.b), BU1(70.a), FB(166), AE1(32), AE2(8.b)
2 // serâbı: şarâbı MK1, BU1
3 / ki: kim AE1 / düşüp: dutup MCON1
4 // dünyâ: bunuñ AE1, AE2
5 Beyit BU1'de yoktur.
/ sizüp: pülüh MCON1
// yılanuñ: ilanuñ MCON1, AE1, AE2

7 Kanı yâr u yoldaş u koñşılaruñ
Kanı kavm u kardaş u ata ana

8 Bâ-cefâdur gey sakın çarh-ı felek
Bî-vefâdur ger inanmazsañ sına

9 Pir degül şol kim bu la'b u lehvile
Gencecükler bigi dün gün avına

10 Pir aña dirler ki ol Bir'i seve
'Işkıla iki cihândan usana

11 Mütteki şol kimseye dirler kim ol
Tañrı'dan korka Nebî'den utana

12 Pehlüvân oldur bu meydân içre kim
Nefsini basup kul ide 'aklına

13 Oda yanmakdan kaçan yil kovmaya
Toprag olup tevbe suyında yuna

14 İrte şâyim gice kâyimdür müdâm
Her ki gaflet uyhusından uyana

15 Gözi bakar ille 'ibret göremez
Şunlaruñ kim göñli gözgüsi tona

---

7 / yâr u yoldaş u: yâruñ yoldaşuñ MC
// 2.mısra MC'de: Kanı kardaş kavm u hem ata ana
8 / gey: ki BU1
// ger inanmazsañ: inanmazsañ MCON1
9 / şol: şu MCON1, BU1, FB / la'b u lehvile: lehv ü la'bıla AE1, AE2
// bigi: gibi MC, MK1, BU1, AE1, AE2 / avına: torana MC, aldana MK1, oynaya AE1
10 / ki: kim FB, AE1, AE2 / biri: piri BU1, AE2
11 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ kimseye: kişiye FB / kim: ki BU1
13 / kaçan: kaçı BU1
15 / ille: illâ MCON1, BU1, FB / göremez: alımaz AE1, AE2
// gözgüsi: gözüktüsi BU1

16 Kim bizi kadh iderise biz aña
İdelüm her dem-be-dem medh ü senâ

17 Bu Kemâl Ümmî suçın sen 'afv kıl
Cümle îmân ehlile yâ Rabbenâ

18 Sen bekâsın sen bekâsın sen bekâ
Biz fenâyuz biz fenâyuz biz fenâ

39

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Âşinâ olur Hak'a halkı toyuran aşına
Artar ol günden güne hâşâ ki alça aşına

2 Kaşına vü güzine şol çarh zeynin dürtinen
Hûba beñzer her ki ayruk dımagıla kaşına

3 Taşına kisvet giyenüñ içi sagın anda hîl
Kim fenâdan göçe tız tiz ol bekâya taşına

4 Başına bir 'ışk u sevdâ gelenüñ tanugıdur
Beñzi saru yaşlu gözi dalu bagrı başına

5 Daşına il ta'nınuñ sabr ide kılmaya gile
Kendüye ne sansa anı sana her kardaşına

---

16 / kadh: zemm BU1, AE1, medh FB
// İdelüm: İderüz MCON1, AE1, AE2 / dem-be-dem: demde biñ MC

39

MC(36.a),MK1(23.a), NO(120.a), MCON1(126.a), BU1(42.a), FB(99), AE1(23), AE2(9.a)

1 // hâşâ: câşâ?AE1
2 / güzine:yüzine MCON1,AE1,AE2,NO / çarh:çeşi MK1, FB, AE2
// hûba:aña MC,benzer:FB'de yok /her ki:NO'da yok,kim MC, ol kim AE1, AE2 / ayruk: biregü MC
3 / sagın: sâfin AE1 / göçe: geçe NO
4 / bir: bu MK1 / 'ışk u sevdâ: 'ışk-ı sevdâ BU1, AE1, 'aşk sevdâsı FB/ tanugıdur: tanugı var MC
// saru: sazı MK1, MCON1, zerdi AE1 / yaşlu gözi: gözi yaşlu MC, yaşları gözi AE1
5 Beyit MC'de yok /il ta'nınuñ: ol ta'nanuñ MCON1, il tagınuñ FB
// ne: MCON1'de yok.

6 Yaşına vü 'ömrine çün kim kişi zâmin degül
Ne mukayyed bu cihânuñ kurusına yaşına

7 Yaşına bu gözlerümüñ baksa bir rahm itse şâh
Bu Kemâl Ümmî'den ol niçe nikâbın yaşına

40

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Kend'özinden kimse hiç yol varmaya
Ol kıgırdugı yolında armaya

2 Yardım olmayınca ol Sultân'dan
Yaluñuz hiç kimse iş başarmaya

3 Mukbil ü râzî mü'eddeb kul gerek
Pâdişâh işine hiç el karmaya

4 Kimse ol oñardugın azdurmaya
Kimse ol azdurdugın oñarmaya

5 Ol kimüñ göñlinde îmân agacın
Dikse hiç İblîs anı koparmaya

6 Hak yolında girçegin ayak basan
Baş vire vü halka kaş kaytarmaya

7 Sabrile cân besleyen âdem müdâm
Şol bahâyim bigi nefs otarmaya

---

6 / çün kim: her kim NO, çün ki FB / zâmin: sâmin AE2
7 // Bu Kemâl Ümmî'den:Bu Kemâl Ümmî Ümmî'den AE2 / nikâbın: cemâlin MC

40

MC(80.a), MK1(44.b), MCON1(139.a), **BU1**(70.a), **FB**(165), AE1(31), AE2(8.a)
1 / kimse: kişi MC
// yolında: yolından BU1 / armaya: azmaya BU1, FB, AE2
2 / ol: ulu BU1
3 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
4 / azdurmaya: azurumaz MK1
6 // vire vü: viriben AE1 / vü: o BU1 / kaytarmaya: kantarmaya BU1
7 // bahâyim: babâ AE2 / bigi: gibi MC, MK1, BU1, FB

8 Gâfile tenbîh ü ögüt n'eylesüñ
Vây aña kim Hak Çalap uyarmaya

9 Hâcetümüz oldur andan kim bizi
Kendü fazl u rahmetinden yarmaya

10 İnşâ'Allah kim kerem kıla Kerîm
Göñlümüzden 'ışkını çıkarmaya

11 Bu Kemâl Ümmî za'îf ister kim ol
Hak'dan artık kimseye yalvarmaya

41

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ göñül bu dünye mâlın sen aña eylenme put
Ger hakîkat mü'miniseñ dünyeyi ko dîni tut

2 İleru azık bulunmaz hem su yokdur bundan al
Bil ki takvâdur bu yolda yol erine zâd u kut

3 Sen bu dünyâ tarlasında hayr tohmın saça gör
Tâ ki 'ukbâ hirmeninde degme dâneñ ola mût

4 Hayr u şer kim ne kılursa anı bulur bî-gümân
Her ne ekse anı biçer bugday u arpa nohut

5 Bu harâbı sen 'imâret kılmaga meşgûlsın
Niçe kim 'ömrüñ binâsı kahşadı oldı habût

---

8 // uyarmaya: oñarmaya MC
9 / Hâcetümüz oldur andan: Oldur andan hâcetümüz MC
// yarmaya: ırmaya MK1, AE1

41

MC(50.a), MK1(79.b), BU1(114.a), FB(308)

1 / dünye mâlın: dünye'i BU1 / eylenme: eyleme FB
// dünyeyi: dünyâyı MK1
2 // Bil ki: Belki FB
4 / kim: her kim MC / ne: MC'de yok
5 // habût: hubût BU1

6 Âdemiseñ ol bekâ mülkinde ur bünyâduñı
Kasruñı bu fânî evde yapma misl-i 'ankebût

7 Niçe hayvânsın ki senden menfa'at görmez kişi
Ya ne insânsın ki sende yokdurur korhu vü öt

8 Bal u yag u çürb ü şîrîn birle beslersin teni
Niçe añmazsın şunı kim mâr u mûra ola lût

9 Ten murâdın terk idüben câna uy kim 'âkıbet
Mevt iricek fevt olur ten illâ cânuñ lâ-yefût

10 Gafletile ne yatursın tur eyü dirlik diril
Şundan öñdin kim ölesin sinuñ üzre bite ot

11 Sen niçün zikr eylemezsin anı her şey zikr ider
Yirde gökte berr ü bahr u vahş u tayr u nahl u bût

12 Ayet ü ahbârıla sâbitdürür kim bu cihân
Bâ-cefâ vü bî-vefâ dur 'ömrümüz hem bî-subût

13 Sen henüz gâfil yatursın tañ namâzın kılmaduñ
Giçti gün kıldı cemâ'at yatsuyı okur Kunût

14 'Akl sini Hakk'a iltür nefs baglar hâtıla
Zîrekiseñ bu oyunda 'akla aldan nefsi ut

15 Karga gibi ötenüñ ancak nasîbi cîfedür
Ger saña gülşen gerekse imdi bülbül gibi öt

---

7 // öt: öd MK1
8 // kim mâr u mûra ola lût: ki ola mârı mûra lût FB
10 // sinüñ üzre bite ot: bite sinüñ üzre ot MK1
11 // berr ü bahr: bahr u berr MK1
14 / iltür: ilter BU1, FB
// aldan: uyuh FB / ut: evut BU1
15 / Karga: Kazka MK1
// bigi: gibi MC, MK1, FB

16 Çün bilürsin atañа vü anaña vü kavmüñe
Kalmadı hem kalmayısar saña dahı bu buyût

17 Tâ'ata sarf itseñe fermânıken her 'uzvuñı
Olmadın ol gûr içinde pâra pâre pût pût

18 Her ki bu menzilde kondı göçiserdür 'âkıbet
Göçmez ü konmaz kimdür ol Hakîm-i lâ-yemût

19 Sen bu zahmetler evinde râhat umma i delü
Hergiz agu agacında bite mi hurmâ vü tut

20 Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ola mu'âf
Kim senüñ göñlüñ yıkarsa kakıma sabreyle yut

21 Şöhret ü hil'atleriñden fahr iderseñ 'âr ola
Şöhretüñ âfetdür âhir hil'atuñ birkaç çaput

22 Ger bekâ dirlik dilerseñ ölümüñden öñdiñ öl
Kim Resûlu'llah buyurdı (Mûtû kable ente mût)

23 Var Kemâl Ümmî bu pendi sen saña vir fârig ol
Kâl ü kılda kalma kâlı hâle degşür kıl sükût

24 Ger Hak'a inanduñısa dahi mahşer gününe
Söylerseñ hayr söyle yohsa dâyim ol semût

25 Soñ peşîmân assı kılmaz gâfil olma tevbe kıl
Hâzır ol kim hem saña vü hem baña dur bu ögüt

---

16 / vü kavmüñe: hem kavmüñe FB
// kalmayısar saña dahı: saña kalmaz kalmayısar MC / bu büyût: işbu yurt FB
17 Beyit MC'de yoktur.
20 / suçına: suçında BU1 / senüñ: saña MC
21 Beyit MC'de yoktur.
22 / öl: öle gör FB
23 // Kâl u kıldır: Kıl u kâlda MK1 / kalma: kalı FB / degşür: degşürüben FB

42

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

1 Bu kamu mülke mâlik olduñ tut
Şöhretile cihâna tolduñ tut

2 Dünyenüñ dürlü dürlü ni'metini
Yidüñ ü lezzetini alduñ tut

3 Her teferrüc ki kılmaduksın anı
Kamusın ucdan uca kılduñ tut

4 Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi günden güne öleldüñ tut

5 'Âkıbet çünki aglamakdur işüñ
Elli biñ yıl cihânda güldüñ tut

6 Şol yola kim göñüldi atañ anañ
Sen dahı ol yola göñüldüñ tut

7 Çün bu bagda biten solar soñ ucı
Sen dahı kurıduñ u solduñ tut

8 Lâ-cerem çün cihân saña kalmaz
Sen biraz gün cihânda kalduñ tut

42
MC(111.a), MK1(52.b), MCON1(108.b), BU1(80.b), FB(191), AE1(35), AE2(10.a)

2 / Dünyenüñ: Dünyânuñ MK1, MCON1
// Yidüñ ü: Yidüñüz FB
3 / kılmaduksın: kılmaduñ sen FB, AE1
4 / çünki: çün BU1, çünki 'ömür AE1
5 / çünki: çün kim FB
6 / Şol: Şu MK1 / yola: yaña MCON1, AE1, AE2
// yola: yaña MK1, MCON1, FB, AE1
7 Beyit BU1'de yoktur.
/ Çün bu: Çünki MC / soñ ucı: âhir MC
8 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.

9 (Mûtû kable ente mûtû) dir
Mustafâ'nuñ hadîsi bildüñ tut

10 ('Accilû bi's-salâti kable'l-fevt)
Çün ölisersin âhir öldüñ tut

11 Var Kemâl Ümmi hırsı terk eyle
Çün kifâf olasınca bulduñ tut

43

(?)*

1 Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

2 Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer kıl yüri mekânuñı terk it

3 Gel beru ger kârıbân-ı 'ışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it

4 'Âşık-ı dizârısañ ko her dû cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it

5 Da'vî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it

---

9 / kable: akbel BU1
// Mustafâ'nuñ: Mustafâ çün MK1, MCON1, BU1, FB, AE2 / AE1'de 9. ve 10. beytlerin 2.mısraları yer değiştirmiştir.
10 / fevt: mevt FB
11 Beyit BU1'de yoktur.
// Çün kifâf olasınca: Olasınca kifâf MC, Çün kifâf olmasınca FB

43

MK1(65.a), **AÖ1**(101.a), **BU1**(96.b), **FB**(230)

* Manzume, nüshalarda vezni bulunamıyacak kadar bozuk kaydedilmiştir.
1 / cânân: cânânı AÖ1
4 / her: BU1'de yok

6 Kilile vü kalile çü bitmezimiş iş
İmdi düriş hâlile lisânuñı terk it

7 Tâ'atı dükkân idinme yime dinüñden
Kirde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it

8 Perdedür Ümmî Kemâl saña bu kuru ad
Senligi mahv eyle ad u sanuñı terk it

9 Tapına bu halkuñ saña fülân didügine
Varlıgı vir yokluga fülânuñı terk it

10 İş bu sözi i 'azîz saña alıma
Nefsüme direm ki ystlu sanuñı terk it

11 Kendü kusûrumdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o sânuñı terk it

44

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Hudâ yâ mürvetüñden bir kapu aç
Yazuklu kullara rahmetlerüñi saç

2 Bizi şöyle uyur lutfuñ bunından
Ki hergiz olmasuñ bu karnumuz aç

3 Kişinüñ ne ümizi kalur ayruk
Ki hatı epen ü siygen ola 'âc

4 Nite ola bu halk mekrüñden emîn
Ki kavsuñ okına olmışdur umâc

5 Bu mahlûk kim yaratduñ hallerinden
Haber söyleyelüm biz dahı bir kaç

---

11 / kusûrumdur ki: kusûrumdurur AÜ1

44

AE2(79.b), TS(159)

3 // 2.mısra TS'de: Ki hergiz aytu? söyken ola 'âc

6 Kimin kend'özüñe kılduñ mukarreb
Kimi buta tapar kimi öper hâç

7 Kimisi 'âciz ü miskîn ü makhûr
Kiminde saltanat hem tahtıla tâc

8 Kimi atlar biner kollar beyince
Kimi dermânda iki pula muhtâc

9 Kimine menzil oldı Kâbe Kavseyn
Güni bayrâm u dûni oldı Mi'râc

10 Kiminüñ kısmeti zakkûmıla kır
Kiminüñ gösterür hülle vü dîbâc

11 Kimin küfr ü zalâlet yoldan ilter
Kimine gösterür zîn râh u minhâc

12 (Ene'l-Hak) sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc

13 Felekler mât olur bu hükm elinden
Senüñ 'akluñ varısa ol yaña kaç

14 Huyuñ degşürmez iseñ varma Hacca
Eger kılur iseñ kapuñdadur Hac

15 Riyâ içün eger varır olursañ
Ne assı vardugından Hacca haccâc

16 Kemâl Ümmî dilinden geldi bu söz
Kitâbdan kılmadı ol anı ihrâc

---

6 / Kimin kend'özüñe: Kimini kendüñe TS
8 / atlar: atlara TS / beyince: peyinçe TS
10 // gösterür: Kevser ü TS
11 / ilter: iletir TS
// zîn: sin TS
14 / degşürmez: degişmez TS
16 // ol anı: anı her TS

45

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Bî-zâr kalamından iden Hakk'ıla bâzâr
Bâzâr ola ol derdile hiç olmaya bî-zâr

2 Yazar humârını içen tevbe şarâbın
Hüşyâr dutar pendi göñül levhine yazar

3 Dindâr fenâ içre dutan olmaya kîn-dâr
Hem dâr-ı bekâda ol ola mü'min ü dindâr

4 Azar yolından ne kadar zâhid olursa
Şol kim kıla bir haste-'i dil-rîşi dil-âzâr

5 Arar bulur ciddile her kim neyi ister
'Âşık kişi ma'şûkı yolında kaçan ârâr

6 İnkârı ko elden ki müyesser ola her kâr
İkrârıla gel Hak sözi tut eyleme inkâr

7 Yol var duruş mürşidile menzile iriş
Ger varmaz iseñ saçuñı sakaluñı yol var

45

MC(37.b), MK1(24.a), BU1(43.b), FB(102), HM(36.b), PP(17.a), DŞ(33.b)

1 / Bî-zâr: Beyzâr MC, birez FB
// ola: iden PP / ol: DŞ'da yok

2 Beyit DŞ'da yoktur.
/ Yazar: Bazar BU1 / tevbe: dünyâ PP
// pendi göñül levhine: bend-i göñül levhine BU1, göñül levhine bendi PP

3 // Hem: Her PP / bekâda: fenâda DŞ / ol ola: ol olur PP, olur DŞ

4 / yolından: yolında PP, DŞ / olursa: olur ise PP
// bir: biz BU1, FB'de yok. / haste-'i dil-rîşi dil-âzâr: haste-'i şikeste-'i dil-zâr MK1, haste şikeste'i dil-âzâr BU1 / haste: FB'de yok.

5 / neyi: beni PP, DŞ
// ârâr: âzâr PP

6 Beyit MC'de yoktur.
/ her kâr: an kâr MK1, inkâr FB, PP, in-kâr DŞ

7 Beyit DŞ'de yoktur.
/ duruş mürşidile: mürşidile duruş PP / iriş: ir PP
// Ger varmaz iseñ: Girü irmez iseñ HM / saçuñı sakaluñı: saç u sakalın PP

8 Düş var ayagına elin öp mürşid ü şeyhüñ
Dileriseñ âsân ola saña kamu düş-vâr

9 Ag-yâr yüzi kara saña eylemeye kâr
Ger ola nigeh-dâr saña ol yüzi ag yar

10 Salar seni egri yola reh-zen-i Şeytân
Togru Hak'a iltür uyanı Seyyid-i Sâlar

11 Yalvar dile âdemiseñ Cennet ü dîdâr
Yohsa ite her kande yise cîfe vü yal var

12 Al var nasîb isteriseñ Hak kapusından
Ko halkı ki çogında delim fitne vü al var

13 Eş'âr yolından atuñı yar gerekse
Var fakrıla fahr eyle çi ebyât ü çi eş'âr

14 Dâvâr u devâ yok saña mâlüñde sevincek
Tîmâr ola her derdüñe ger terk ola dâvâr

15 Al dâr-ı bekâ 'âkiliseñ vir bu fenâyı
Gaddârdurur çarh sakın kim seni aldar

---

8 / Düş var : Var düş DŞ / elin öp: öp elin PP, öp DŞ
// ola saña: saçuñ FB
9 / eylemeye: eyleme PP
// nigeh-dâr: ne ki var DŞ / ol: o FB / ag yâr: gül-zâr PP
10 / reh-zen: bu reh-zen FB
// Hak'a: Hakk'a PP, DŞ / iltür: ilter BU1, FB, HM, PP
11 // kande yise: kande ise FB, HM, PP, DŞ
12 Beyit MC'de yoktur.
13 Beyit MC ve DŞ'de yoktur.
/ yolından: yolında PP / yâr: yaz BU1, HM, yâr dost PP / gerekse: gerek ise PP
// eyle: it PP / eş'âr: iş'âr HM
14 / Dâvâr u devâ yok: Devvâre devâyık BU1 / devâ: DŞ'de yok. / mâlüñde: mâlüñden BU1
// derdüñe ger: derde (DŞ'de derdi) ki PP, DŞ / dâvâr: devvâr FB
15 / Al dâr-ı bekâ: Al davâr-ı bekâ DŞ
// Gaddârdurur çarh: Ki gaddârdur çarh ki FB, Gaddâr-ı çarhdan PP

16 Başlar virürler yaşıla şem' bigi çok
Bu cem'de her kim ki dil uzatmaga başlar
17 Dil dar olıcak sakleyımaz sırrı kılur fâş
Göñül giñ olıncak sıgar anda ulu Dil-dâr
18 Yakar hezârân per-i pervâne'i derhâl
Kaçan ki çırâguñ yakışur yanına ya kar
19 Yarar bizi nefs ü hevâ yâr katından
Kim hiç bir eyü dirligümüz yok aña yarar
20 Oyar Kemâl Ümmî göñül gözüñi bugün
Tâ göstere dîzârını yarın saña o Yâr
21 Oñar bizi togru yola i yüce Hâdî
Her kime ki sen oñ dirseñ azmaz ol oñar

46

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözüñi ol hâzır ölüm var ölüm var

---

16 Beyit DŞ'de yoktur.
/ virürler: virür BU1 / yaşıla: yaşla FB, başıla PP / şem': şeme' MC, cemî' PP / bigi: gibi MC, MK1, FB, HM, PP / çok: hem MC
// cem'de: cum'ada BU1, FB, HM, PP, DŞ
17 Beyit MC ve DŞ'de yoktur.
/ sırrı kılur fâş: sırrını i dil FB
// olıncak: olcak MK1, FB, HM, PP
18 Beyit MC'de yoktur,
/ per-i pervâne'i: pervâne'i FB, perr ü bâl-i pervâne PP, pür pervânı DŞ
// yakışur: yakış DŞ / ya kar: yakar PP, DŞ
19 Beyit DŞ'de yoktur.
/ katından: yolından MC, katında PP
// bir: FB'de yok
20 / gözüñi: gözin DŞ / I.mısra MC'de: Oyar Kemâl Ümmî gözüñ yâri bugün gör, FB'de: Oyar göñül gözin Ümmî Kemâl bugün
// yarın: PP'de yok / o: ol DŞ
21 // sen: FB'de yok / oñ dirseñ: oñar dirseñ PP, oñardasın DŞ

46

MC(60.b), MK1(40.b), BU1(64.b), FB(153), HM(55.a), İÜ1(70)
1 // hâzır: 'âkıl MC / ölüm var ölüm var: bî-dâr ölüm var MK1

2 Şâh işigiñe yüz süri suçuñ dile i kul
Âh idü figân eyle vü kıl zâr ölüm var

3 Su başdan aşuben seni bogmadın ögüñ dir
Bu işden ol âgâh u haber-dâr ölüm var

4 Yol sarp ileyüñde yokuş var yarag eyle
Kes kaydı ol âzâd u sebük-bâr ölüm var

5 Añ gûr 'azabını eyü dirlik dirili gör
Tâ kim saña âsân ola düşvar ölüm var

6 Ag-yârı ko kim yâr katından seni yarar
Dirlik diril ol Hâlık'a yarar ölüm var

7 Nefsüñ kamu sermâye'i çün virdi ziyâne
Dünyâya uyan assı ne umar ölüm var

8 Karara göñül bunda karâr eylemeye cân
Kim soñra teni toprağa karar ölüm var

9 Hiç kimse ecel derdine bulımadı çâre
Sen diri kalam sanma ki nâ-çâr ölüm var

---

2 / süri suçuñ: sür suçunı BU1, süriyü suçuñ FB, sür suçuñ HM, İÜ1
// idü: idüb FB / 2.mısra BU1'de: Âh it figân ile kıl ölüm var ölüm var, İÜ1'de: Âh u figân eyle zâr ölüm var ölüm var
3 / bogmadın: bogmazdan MK1 / ögüñ dir: öñdin MK1, BU1, FB, HM, İÜ1
// 2.mısra İÜ1'de: Bu işden ol haber-dâr ölüm var ölüm var
4 / ileyüñde: illâ yöñde BU1 / 1.mısra MK1'de: Yol sarpdurur hem yokuşı var yarak eyle
// kaydı: kayd BU1 / 2.mısra İÜ1'de: Kes kaydı ol âzâd ölüm var ölüm var
5 // ölüm var: ölüm var ölüm var
6 / katından: katında İÜ1
// ölüm var ölüm var
7 Beyit MC'de yoktur
/ sermâye'i: sermâyini İÜ1
8 / eylemeye: eyleme İÜ1
// soñra teni: teni soñra İÜ1
9 Beyit HM'de yoktur.
/ bulımadı: bilmedi İÜ1
// ki: BU1'de yok

10 Şol tâkatüñ oldukça be-gâyet duruşı gör
Yol varımadum di Hak'a yalvar ölüm var

11 Çün nice diri sag yürüriken ölür añsuz
Sen kandesin i hasta vü bîmâr ölüm var

12 Dünyâda bu ölüm şu kadehdür ki sofi ucı
Elbetde kamu nefs anı tadar ölüm var

13 İn-kârı ko añ kârı tut eyle Hak'a ikrâr
Togru yola gel eyleme inkâr ölüm var

14 Bâzâra becid girme vü çık hırsuñ evinden
Kılmadın özüñden seni bî-zâr ölüm var

15 Çog añ şu cemâ'at tagıdan şahsı ki nâ-gâh
Gelür kamu lezzetleri bozar ölüm var

16 Cânuña 'ilâc iste ki diri kala bâkî
Ko sonra tenüñ rencine tîmâr ölüm var

17 Aç gözüñi tur sinleye var 'ibretile bak
Dir ussuñı i fâsık u füccâr ölüm var

18 Bu yirde ne bag bagce kalur ne ton u bogça
Ne ev kalısar ne dar u dîvâr ölüm var

19 Bu sil ü yil ü yagmur u kar aralıgında
Sen ne yapasın i delü mi'mâr ölüm var

---

10 / be-gâyet: İÜ1'de yok / duruşı gör: duruş andan MK1, BU1, FB, HM, duruş İÜ1
// varımadum: varmadum HM, İÜ1 / Hak'a: Hakk'a BU1, FB, HM, İÜ1
11 / yürüriken ölür añsuz: yürürken ölür añsuzın BU1 / yürüriken ölüm añsuz FB
12 / Dünyâda: Dünyâ FB / bu: İÜ1'de yok / kadehdür: kaderdür MC, kadehüñdür BU1, HM / ki: İÜ1'de yok
13 Beyit MC ve İÜ1'de yoktur.
/ añ kârı dut: derviş BU1, ikrârı dut HM / Hak'a: Hakk'a BU1, HM
14 / girme: varma MC / çık: çok HM, İÜ1
15 / şu cemâ'at: şol cemâ'atı FB
17 / sinleye var 'ibretile bak: 'ibretile sinleye var bak MC // füccâr: fâcir İÜ1
18 / bag bagce: bag u bagce BU1, FB, HM / ton u bogça: ton ne bogça BU1
19 // yapasın: yaparsın İÜ1

20 Añ şol demi kim saç ulula sine giresin
Taşra kala senden kamu tâvâr ölüm var

21 Ne kapu baca var ne kaçup kurtulası yir
Anda saña her maluñ ola mâr ölüm var

22 Kala senüñile 'amelüñ ger şer eger hayr
Ayruk ne diyâr ola ne deyyâr ölüm var

23 Ne bay u ne yohsul kala ne redd ü ne makbûl
Ne sâlûs u zındîk u ne dîn-dâr ölüm var

24 Ne hôca kalur gitmedük anda vü ne bende
Ne yâr kalur punda ne ag-yâr ölüm var

25 Her bahıyıla bile delim aru belâ var
Bir gülile biter bile yüz hâr ölüm var

26 Zulm itme ki tâ olmayasın Tamu'ya lâyık
'Adl eyle ol Uçmag'a sezâ-vâr ölüm var

27 Çün añsuz ecel gelür ü geñsüz seni iltür
Bârî yarag it geñüñile var ölüm var

---

20 / demi: güni MC / saç ulula: saçı ulula MC, dünyede sen BU1, ol karañu FB / 1.mısra İÜ1'de: Añ şunı dâyim ki bir gün sine giresin
// kala: kıla HM / tavar: ne var FB, İÜ1

21 / ne kaçup: kaçup BU1

22 / senüñile: senüñle BU1, FB, HM, İÜ1 / ger şer eger hayr: hayr eger şer MC, ger şer ü ger hayr MK1
// 2.mısra BU1'de: Kim anda saña yoldaş u hâldaş ölüm var

23 / u ne yohsul: yohsul BU1, FB, u yohsul HM / kala: FB'de yok / makbûl: kabûl FB
// ne: HM'de yok

24 / ne: BU1'de yok

25 / bahıyıla: bahıla MK1, BU1, FB, HM, İÜ1 / bile: FB, HM ve İÜ1'de yok
// gülile: gülle İÜ1 / bile: BU1 ve İÜ1'de yok

26 Beyit İÜ1'de yoktur

27 / seni: BU1'de yok / iltür: ilter BU1, İÜ1 / 1.mısra MK1de: Çün añsuz ecel gelür iletür seni geñsüz
// geñüñile: geñlik ile İÜ1

28 Nâzüklenüben nâzile dirilme ki bir gün
Gelür dükeli 'aybuñı açar ölüm var

29 Niçeye degin fısk u fücûr i deli magrûr
İ nişe gelür süci vü esrâr ölüm var

30 Kâr itmedi saña ögüd ü âyet ü ahbâr
İ mücrim ü 'âsî vü güneh-kâr ölüm var

31 Aklar kara oldı vü karalar hep agardı
Dünyâda gülen anda çog aglar ölüm var

32 Çün her dügün ü şâzı soñı mâtem ü gamdür
Bu derdile âh it yüregüñ yar ölüm var

33 Fikr it ölüm esrükligin i eylügi eksük
Tap yüri humâr ol alu hüşyâr ölüm var

34 Ko câmı ki Cem giçdi vü hem Sâm sem içdi
Dârâ'yı dahı eyledi ber-dâr ölüm var

35 Gel tevbe bıñarında safâ sabunı birle
Yu kalbüñi i hâsid ü kin-dâr ölüm var

36 Kanı atamuz anamuz ol Âdem ü Havvâ
Ya Nûh u Halîl Ahmed-i Muhtâr ölüm var

---

28 // 'aybunı: 'aybuñ İÜ1
29 / İ: Di MK1 / fücûr: fücûr HM
// nişe gelür: niçe niçe MC
30 // güneh-kâr: günâh-kâr BU1
31 / kara oldı vü: kararup İÜ1/ hep: MK1, BU1, FB, HM ve İÜ1'de yok
// gülen anda: kim az gülse MK1, BU1, FB, HM / 2.mısra İÜ1'de: Dünyâda kim çok güler az aglar ölüm var
32 / her: İÜ1'de yok
// yüregüñ: yiri gögi BU1
34 / ki: BU1'de yok, kim FB / sem: hem BU1 / içdi: açdı FB, geçdi İÜ1
// eyledi: itdi bu MC
35 // kalbüñi: kalbüñ FB, HM / hâsid: hâmid BU1
36 / atamuz: el atamuz BU1, HM / ol Âdem: Âdem BU1, HM

37 Ger dünye vefâ kılsaydı bunda kalaydı
Ol Şâh-ı Rüsul Seyyid-i Sâlâr ölüm var

38 Heyhât kanı ol yüzi gündüz ü saçı dün
Kaşları hilâl alnı pür-envâr ölüm var

39 Sıddîk u 'Ömer kanı ol 'Osmân u 'Alî hem
Şol cem'ile bey'at kılan On Yâr ölüm var

40 Kanı o Nebî 'emmileri Hamza vü 'Abbâs
Hem Hâlid ü ya Ca'fer-i Tayyâr ölüm var

41 Kanı ol eyü hulkı arı halkı Nebî'nüñ
Ashâb u Muhâcirler ü Ensâr ölüm var

42 Kanı o nebiler ü veliler ü safîler
Ya ol tabakat ehli her ebrâr ölüm var

43 Kanı 'ulemâ vü fuzelâ cümle meşâyih
Bu yirde konup göçdi ol ahyâr ölüm var

44 Kanı o Cüneyd ü Hasen-i Basrî vü Kerhî
Şıblî vü Safi Mâlik-i Dînâr ölüm var

45 Atadan anadan iş ü kardaşdan ayırur
Her sevgüli yâranları yarar ölüm var

---

37 / kılsaydı: kılaydı MK1, BU1, FB, HM. İÜ1
// Ol: Ki ol BU1 / Seyyid: Ahmed MC, BU1'de yok
38 / ü saçı dün: saçı gice MK1, FB
// Kaşları: Kaşları HM / alnı: alnı BU1
39 / ol: yâ MC, vü MK1, FB, İÜ1, bu HM
40 Beyit FB'de yoktur.
/ Şol: Şu MK1 / o: ol BU1
41 / Muhâcirler ü: Muhâcirleri HM, İÜ1 / halkı: İÜ1'de yok / u Ensâr: Ensâr FB
42 Beyit MK1'de yoktur.
/ o: ol BU1, HM/ safîler: sûfîler FB / ü veliler ü safîler: o veliler o safîler İÜ1
// her: hem MC
43 / fuzelâ: fuzalâ MC
44 / o: ol BU1, HM / ü yâ İÜ1 / Kerhî: 'Uşşâk BU1, Nûrışâd MK1, FB, HM / vü Kerhî İÜ1'de yok
// Safi: Şakîk MC
45 / iş ü: FB'de yok

46 Âh ol güniçün kim düşevüz hâlet-i nez'a
Sañ demden içümüz kan korhar ölüm var

47 Âh ol toniçün kim ne yiñi var ne yakası
Ol dahı ya biz ola ya astâr ölüm var

48 Âh ol agac at üzre binüp gitmekiçün kim
İltüp bizi kabr içre koyalar ölüm var

49 Âh ol demiçün kim geleler heyberile tiz
Sorıcı bize soru sorısar ölüm var

50 Âh ol düniçün kim yaluñuz sine girevüz
Yurdumuz ola ol karañu dâr ölüm var

51 Âh ol feza'ü'l-ekber içün kim kopacakdur
Mahşerde kamu mü'min ü küffâr ölüm var

52 Âh ol terazû kurulacak sâ'atiçün kim
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var

53 Âh ol bitiler okunası mevzi'içün kim
Her gizlü yazuklar ola izhâr ölüm var

54 Âh ol Sırât üzre kadem basmagiçün kim
Giçe kimümüz kim düşe fi'n-nâr ölüm var

---

46 / kim: ki FB, İÜ1
// demden: demde FB, HM / korhar: korku HM
47 / ton içün kim: ton kim FB
// ya... ya: ne... ne İÜ1
48 / at: İÜ1'de yok
49 / geleler: BU1, FB, HM ve İÜ1'de yok
// soru: süre MK1 / 2.mısra İÜ1'de:Sorısar sorıcı son bize ölüm var
50 / o: FB'de yok / dün: dem BU1 / kim: BU1'de yok / girevüz: girürüz İÜ1
// yurdumuz: yirümüz İÜ1 / ol: İÜ1'de yok / dâr: mezâr FB
51 // mü'min: mü'minler İÜ1
52 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ kurılacak: kurılan BU1, FB, HM.
53 // ola: İÜ1'de yok
54 // Giçe kimümüz kim: Ba'zı geçe ba'zı BU1 / kim: İÜ1'de yok

55 Âh ol Tamu korkularıyiçün ki gümânsuz
Lâ-büd dükeli halk aña ugrar ölüm var

56 Î adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var

57 Niçeye degin zerkıla halk aldayasın sen
Î bî-edeb ü kâzib ü gaddâr ölüm var

58 Ko kuru sözi yaşuñı göz yaşıla sarf it
Kan agla ol ebyât u ol eş'âr ölüm var

59 Kanı o Celâle'ddin ü Sa'dî vü Senâyî
Elvân u Veled 'Âşık u 'Attâr ölüm var

60 Gaddârdur aldar bu mekkâr u bu tarrâr
İnanma Kemâl Ümmî ki zinhâr ölüm var

61 Ezkârıla efkârıla sür 'ömrüñi i yâr
Tekrâr it unutma anı her bâr ölüm var

---

55 / korkularıyiçün: korkularıçün FB, HM, korkularından İÜ1 / I.mısra MC'de: Âh ol kamu korkularıçün kim ölesidür
56 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ taşı: vü taşı BU1 / başı sûfî taşı sâfî:taşı sâfî başı sûfî FB
57 / halk: halkı BU1, FB, İÜ1
58 / sözi: söziñi BU1 / yaşuñı: yaşuñ FB, başuñ HM, İÜ1 / sarf: gark BU1
59 / o: ol FB, HM / Celâle'd-dîn: Sa'de'd-dîn HM / vü: FB'de yok / Senâyî: Menâyî BU1, Sinâlî HM, Sinâyî İÜ1
// Elvân ü Veled: Elvân Veled'i MK1, BU1
60 / Gaddârdur: Gaddârdurur MK1, FB, HM / mekkâr: mekkâre HM / tarrâr: gaddâr MC
61 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ i yâr: dâyim MC, FB
// it: idüp MC / unutma: utanma HM

47

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Âhiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yolı koyup gûla uyan menzile kaçan yiter

2 Togru yol isterseñ uş şer'-i Sırât-ı Müstakîm
Mürşid-i hâdi gerekse sünnet ü Kur'ân yiter

3 Saña bir yâr isteriseñ girtü müşfik mihribân
Ger bilişi bilüriseñ ol Ganî Rahman yiter

4 Evvel ü âhir kamu korhulu yirlerde saña
Ger tevekkül kılursañ ol yüce Sübhân yiter

5 Genc ü mâl isteriseñ saña kanâ'at kâfidür
Renciñe em sorarısañ derd aña dermân yiter

6 Ton u tay isteriseñ (yekfîke) tâbût u kefen
Ger sarây isteriseñ ol gûr u gûr-istân yiter

7 Vâ'iz-i sâmit gerekse üşte koñşuñ ölümi
Nâsıh-ı nâtık gerekse okı tur Fürkân yiter

8 Münkiriseñ hiç senüñle sözümüz yokdur bizüm
Mü'miniseñ hod bu deñlü hüccet ü bürhân yiter

9 Her kime kim işbu vasf itdüklerümüz yitmese
Ol sıfatlu şahsa ancak dûzah u nîrân yiter

47
MC(73.a), MK1(73.b), AÖ1(114.a), BU1(106.a), FB(272)

1 // Yolı: Yol AÖ1
5 / isteriseñ: isteri MK1
// sorar: ister MK1, BU1 / derd aña: derdüñe AÖ1, BU1
7 // Fürkân: Kur'ân MK1, F:
8 // hod: hiç FB

10 Ger Tamu isteriseñ tut dünye'i var sev duruş
Uçmag isterseñ vesile hayrıla ihsân yiter

11 Tap yi bu kül-hânda telh u turş u huşk ol bagda var
Dâyimâ hoş dürlü tâze meyve vü rummân yiter

12 Kanı fetvâ kande bulduñ et yiyüp kan içmege
İ harâmî ko harâmı kan alı bir kan yiter

13 Ger begiseñ nişe olduñ nefs ü Şeytân'a mutî'
Ger kuliseñ kullug it kim saña bir Sultân yiter

14 Kamu mahlûkâta rızkı ol kapudan bahş olur
Ba'zına düşvâr irişür ba'zına âsân yiter

15 Tañrı'nuñ ni'metlerinüñ haddi yok kullarına
Kimisi zâhirde irer kimisi penhân yiter

16 Nîçe 'îş u nûş u biryân fakrıla bir yan alu
Çevre yaña sapma Bir'e tap ki yol bir yan yiter

17 İ etibbâ-yı zamân i tâc u taht ıssı size
'İbret-i mülk-i Süleymân hikmet-i Lokmân yiter

18 İ bahâdurlar u baylar size pend ü dâsitân
Mâl-ı Kârun'ıla zûr-ı Rustem ü Destân yiter

---

10 / duruş: döşür MK1, FB
1.mısra AÖ1'de: Ger Tamu isteriseñ dut sev dir dişür. BU1'de: Ger Tamu isteriseñ sev dünyeyi cem' eyle tut
11 / var: MC'de yok
// Dâyimâ: Dâyimî AÖ1, BU1, FB / hoş dürlü: hoşdur o FB
12 / içmege: içmegi FB
14 / mahlûkâta: mahlûkât MK1, mahlûka FB
// Ba'zına ...ba'zına..: Kimine ...kimine MK1
15 // Kimisi: Ba'zısı MK1 / aşkâre: zâhirde MC, âşikâre BU1 / kimisi: ba'zısı MK1
16 / nûş: zîr MK1, AÖ1, BU1
// Çevre: Çok AÖ1
2.mısra BU1'de: Kim kanâ'at şerbetine barmaguñı ban yiter
18 / bahâdurlar u baylar: bahâdur dirilenler MK1 / baylar: bilür BU1
1.mısra FB'de: İ bahâdurlar size bu yiter pend ü dâsitân

19 Dünye fânî âhiret bâkî vü hakdur bî-gümân
Dehriye hüccet bahâr u bâgıla bostân yiter

20 İ 'aceb görmez misin kışık bu ölmiş yirleri
Niçe kılur diri çünkim nâ-gehân nîsân yiter

21 Her ki togdı öliser hep bir yire haşr olısar
Kimisi handân irer anda kimi giryân yiter

22 Kadre irmek dilerisen kadrini bil 'ömrüñüñ
Zâyi' itme kim saña ol kîmyâ vü kân yiter

23 Resm ü 'âdet dünyede çok dürlü milletler delim
Bize sünnetdür cemâ'at âyin ü erkân yiter

24 Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter

25 Ehl-i bid'at sohbetidür zehr-i kâtil dünyede
Her ki tiryâk ister aña meclis-i 'irfân yiter

26 Emr-i Hak sürer her ehlin ehline kavuşdurur
'Âlimi dânâ bulur hem câhile nâdân yiter

27 Bülbüle bülbüllerile Uçmag'a uçmak pes est
Baykuşa baykuşlarıla turmaga vîrân yiter

---

19 / Dünye: Dünyâ MK1 / bâkî vü hakdur: hakdur ki bâkî BU1
// yiter: n'ider BU1
20 / görmez misin: görmez mi kim MK1, AÖ1, FB
// nîsân: yansan BU1
21 / hep: BU1'de yok / haşr: cem' MK1
22 Beyit BU1'de yoktur.
// kîmyâ vü kân: kîmyâ-yı kân MK1
23 / milletler: mülketler MK1
// Bize sünnetdür: Bizlere sünnet MC
24 / bir mezheb: mezheb FB / illâ: illâ ki FB
26 / ehlin: ehli MK1
// bulur: bilür FB

28 İ yalan söylemezem diyüp yalan da'vî kılan
Saña şol işitdügüñ söyledügüñ yalan yiter

29 Biñ yıl ölümden kaçarsañ çâre yok kurtulmaga
Bir gün arduñdan ecel serheng-i nâ-gehân yiter

30 Ne bu yir ka'rın Necâşî vü ne Kayser toldurur
Ne bu çarhuñ harcına Kisrî vü ne Hâkân yiter

31 Müsrif olma var kanâ'at kıl ki şol it nefsüñe
Bir 'abâ kaftânıla bir pâre kuru nân yiter

32 Ne kadar çok virürisen nefse hiç toydum dimez
Hırsa ne mülk-i 'Acem ne mâl-ı Hind-istân yiter

33 Hey erün olma sakın düşmenlerüm yok dime kim
Saña düşmen mâl ü nefs ü 'avret ü oglan yiter

34 Giç bu köpriden Kemâl Ümmî kaç ol dostdan yaña
Yohsa arduñdan harâmî leşker-i Şeytân yiter

35 Soñ nefesde cânuña yoldaş u koldaş olmaga
Tañrı'dan tevfîk irerse dîniñe îmân yiter

48

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 İ dil cihâna garra meşev kim konan göçer
Bir köpridür bu dâr-ı fenâ kim gelen geçer

---

28 / söylemezem: söz söylemem MK1 / diyüp: diyü MC
// şol: her MK1
30 // Hakân: Kayser FB
31 / nefsüñe: nefsüñi FB
33 / yok dime kim: yok diyüben MK1; yokdur diyü AÖ1
35 / koldaş: hâldaş MK1 / u koldaş olmaga: olmaga senüñ FB

48

MC(135.a), MK1(86.b), AÖ1(122.b), BU1(113.a), FB(332)

1 / geçer: göçer AÖ1

2 Bu fânî mülke baka bilen bâkî bilmedi
Soñ yurdı güzedür şu ki 'ibret gözin açar

3 Biñ yıl kovarısañ tutamazsın bu dünye'i
Bir bî-vefâdurur ki seven kişiden kaçar

4 'Âkil kişi bu varlıgı cem' eyleyüp n'ider
Çün 'âkıbet dirüp dişirüp kamusın saçar

5 Ne assı kılsun anda peşîmân u gam yimek
Şol kavme kim bu yirde harâm yir ü hamr içer

6 İnsân kılur cihânda helâlden harâmı fark
Hayvân olan hû zehri şekerden kaçan seçer

7 Bu evde sen bu cem'e vü şem'e ne garrasın
Çün sofra dirilen tagılur vü yanan uçar

8 Hayr it ki dünye âhiretüñ tarlası durur
Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer

---

2 / mülke baka bilen: yurdı baka bilen MK1, milki bakı bilen AÖ1, BU1, FB
// şu: FB'de yok
3 / kovarısañ: kavarsañ AÖ1 / tutamazsın: yitemezsin BU1 / dünye'i: dünyâyı MK1, FB, dünyeye BU1
// bî-vefâdurur: bî-vefâdur AÖ1, FB / ki: kim AÖ1
4 // Çün: Kim BU1 / dirüp: dürüp AÖ1 / dişirüp: dişüren MK1, dövşüren AÖ1, divşüren BU1, FB
5 // kavme: kavm FB / kim: ki MK1 / ü hamr: harâm MC
6 / İnsân kılur cihânda: İnsân olan kılur FB / helâlden harâmı: harâmdan helâli MK1
// hû: hod BU1
7 / sen: FB'de yok / cem'e: cem' MK1, cum'a FB
// yanan: konan MK1
Beyit MC'de:
Bu evde bu cem'e bu şem'e ne garrasın müdâm
Çün sofra dirilen tagılur hem yiyen içer
8 / dünye: dünyâ MK1, FB

9 Hoş tut bu kuşca cānuñı kim bir konukdurur
Çün bu kafesde bāki degül lā-cerem uçar

10 İnden uyanı gör i Kemāl Ümmi zīnhār
Sakın ki yol harāmilüdür kārübān göçer

49

Me fā 'ī lün / me fā 'ī lün / fe 'ū lün

1 Ayā gāfil unutma sen añadur
Şunı-kim 'akibet 'azmüñ añadur

2 Neden geldüñ nesin fikr eyle dāyim
Ki girü sonra yönüñ ol yañadur

3 Seni Hak kulluga saldı bu mülke
Gözüñ aç kullug eyle hocaña dur

4 Uyan kim sinlede çok yatısersin
Giceler yatuben kalma tañadur

5 Sakın fürsat demini zāyi' itme
Durur günden güne azma oñadur

6 Bir iş dut bir kapuda tāpucı ol
Kim anuñ begligi öñden soñadur

7 Her işde kılma da'vi ger kılursañ
Delil ü ma'ni göster kavlünedur

---

9 / bir konukdurur: konuguñdurur MC, bir kafesdür FB
// Çün bu: Bu eski MC
10 / ki: kim AÖ1

49

MC(127.a), MK1(56.b), AÖ1(90.b), BU1(85.b), FB(204)

1 / unutma sen: anutmagıl MC
// kim: ki FB / añadur: şañadur BU1
4 / çok: çil FB
5 / 1.mısra FB'de:"Sakın eyleme fursatuñı zāyi' "
6 / kapuda: kapuya MK1
7 // kavliñe:kuluña AÖ1 / FB'de 2.mısra yerine 9.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.

8 Bu ev fânî ol ev bâkî diriken
'Aceb niçün girü meylüñ buñadur

9 Cihânda hayr u şer her ne kılursañ
Bize vü gayre ne öz cânuñadur

10 Uyanuklar içün degül bu tenbîh
Bizüm bigi uyur u usañadur

11 Kemâl Ümmî sözi çün bî-garezdür
Gerekmi tut gerekmez mi sañadur

12 Özümi gözleme sözüm işitkim
Bu ögüt hem saña vü hem bañadur

13 Çü Hak (lâ teknetû min rahmeti'llah)
Buyurdı bir ümizümüz suñadur

50

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bu 'ışka cân virendür hoş bahâdır
Ki dîzâr ol şehîde kan bahâdur

2 Kabîh ola muhibbe dirlik ansuz
Bahâ dîzâr içün ölmek bahâdur

---

8 / Beyit FB'de yoktur.
// girü: yine BU1
9 / Beytin 1.mısrası FB'de yok, 2.mısrası 7.beytin 2.mısrası yerinde var. / her ne kılursañ: ne kılurisen MK1
10 // bigi: gibi MC, MK1, FB / uyur u:uyura MK1
11 / 1.mısra MC'de: " Sözi Ümmî Kemâl'üñ bî-garazdür
// gerekmez mi: gerekmez BU1 / 2. mısra FB'de " Gerekse tut gerek tutma sañadur"
12 / sözüm işit kim: Sözümi işit MC
// saña vü: sañadur BU1

50

MC(122.b), MK1(55.b), AÖ1(89.a), BU1(84.b), FB(201)

2 Beyit MC'de yoktur.
// 2.mısra AÖ1'de: Bahâ dîzârınuñ çün el-mülk bahâdur

3 Bu yola cânlulardan kimse varmaz
Velî cânsuz gelenlere salâdur

4 Anı her yirde hâzır görmeyenler
Katı a'mâ vü yavlak bî-hayâdur

5 Bilüñ 'âşıklara iki cihânda
Anuñ gayrine meyl itmek hatâdur

6 Bu yolda vü ol ilde evvel âhir
Bizüm ser-mâyemüz sıdk u safâdur

7 Anuñ zehri bize tiryâk-ı ekber
Anuñ kahrı bize lutf u vefâdur

8 Anuñ zahmı bize merhemdürür hem
Anuñ derdi bize 'ayn-ı devâdur

9 Anuñ fazlından olmaz kimse mahrûm
Anuñ katında hâcetler revâdur

10 Bizüm varlıgumuz oldur hemân pes
Zirâ kim andan artugı hebâdur

11 Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakîkî
Kalanuñ sevgüsi nefs ü hevâdur

12 N'iderüz biz bu dünyâ dostlarını
Ki girü kendü bigi bî-vefâdur

13 Bize bir yâr u hem bir yir gerek kim
Ol ölmez hem fenâ olmaz bekâdur

---

4 / Anı: Hak'ı MC
6 / yolda: ilde MK1
8 / Anuñ:Anı BU1
11 // Kalanuñ: Kalanı MK1, AÖ1, FB
12 // kendü: MK1'de yok / bigi:gibi MC, MK1, AÖ1, FB
13 / bir yir: yir FB / gerek kim: gerekdür MC

14 Eger bîgâneyiseñ andan iste
Şuları kim anuñla aşinâdur

15 Zehî 'âşık kişi kim cân u göñli
Hemîşe işbu derde mübtelâdur

16 Komâ i 'ışk eri bu 'ışkı elden
Ki 'âşıklar makâmı müntehâdur

17 Bu 'ışkı tut delîl ol dost iline
Ko şol hırsı ki reh-zen ejdehâdur

18 Kemâl Ümmî za'îfüñ sözlerinden
Murâdı kendüden soñra du'âdur

19 Bizi kim kadh u zemm iderse bizüm
Aña kıldugumuz medh ü senâdur

20 Zehi devletlü kutlu kârübân kim
Delîli Hak yolında Mustafâdur

51

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün
Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

1 Bu cihâna şular ki magrûrdur
Şöyle sanur ki bâkı ma'mûrdur

2 Halkı aldar bu dünye gaddârdur
Cevri bisyâr vefâsı mestûrdur

3 Hôca ne fahr ider libâsıyıla
Varlıgından çü 'âkıbet 'ûrdur

---

14 // Şuları kim: Şularam kim FB / 2. mısra AÖ1'de: Şular kim anuñla âşinâdur
19 / kadh: medh AÖ1, BU1

51

MC(100.a), MK1(57.a), AÖ1(82.b), BU1(77.b), FB(183), İÜ1(95)
1 // sanur: sanurlar AÖ1 / ma'mûrdur: vü ma'mûrdur FB
2 / dünye gaddârdur: dünyâ-yı gaddâr MK1, dünye bir gaddârdur AÖ1, BU1, dünye bir gaddâr FB, İÜ1
//vefâsı mestûrdur: u fâş meşrûrdur MK1, AÖ1, BU1, FB, vefâsı mesrûrdur İÜ1
3 / ne: AÖ1'de yok / libâsıyıla: libâsıla FB, İÜ1

4 Hele âhir tonı kefen olısar
Tut ki bugün harîr ü samûrdur

5 Bu makâma konan göçer nâ-çâr
Gerçi hâkân gerçi fagfûrdur

6 Kime bir lokma bal müyesser ise
Der-peniçe hezâr zenbûrdur

7 Dügününñ yası şâzınuñ gamı var
Gündüzüñ soñı leyl-i deycûrdur

8 Sabr iderse yarın devâya irer
Bugün anlar ki hasta rencûrdur

9 Bu cihânda hakîr ü gam-gîn olan
Âhiretde emîr ü mesrûrdur

10 Her kim Ol Hazrete yakîn oldı
Bu kamu mihr-i dünyeden dûrdur

11 Her ki oldı riyâyıla zâhid
Kamu zühdi hebâ-'i menşûrdur

12 Müttekîler cezâsı 'inde'llah
Havz u dîzâr u Cennet ü hûrdur

---

4 // samûrdur: samunûrdur İÜ1
5 // fagfûrdur: fagfûr AÖ1
6 / bal: İÇ1'de yok
// zenbûr: zebnûr BU1
7 / şâzınuñ: şâzısınuñ AÖ1
// leyl: şeb FB
8 / ire: irer MC
10 Beyit BU1'de yoktur
/ Her kim: Her ne ki(İÇ1'de kim) FB, İÜ1
// dünyeden: dünyâdan MK1, FB
11 / ki: kim MC
I.mısra FB'de: Her ki riyâ ile zâhid oldı
// hebâ-'i: hebâ'en İÜ1 / menşûrdur: mensûrdur AÖ1
12 / cezâsı: cezâsın FB
// hûrdur: hûradur FB

13 Taňrı dostlarınuň nişânı 'ıyân
Gözi nem yüzi rengi 'usfûrdur

14 Göz yaşından Behişt'de ravzâ biter
Nitekim her nebâta yagmurdur

15 O (Şarâben tahûr)ı arzu kılan
N'ider anı ki âb-ı engûrdür

16 'Âşıkuň zâhidüň necâtına
'Işk u zühdi elinde menşûrdur

17 Şol diriler ölüncek ayılısar
Ki gice mest ü taňla mahmûrdur

18 Kişi var kim henüz kara göňli
'Anberî rengi lîki kâfûrdur

19 Zikri unutdı ekseri halkuň
İşleri çeng ü nây u tanbûrdur

20 Kibri terk it ki zerre hâsılı yok
Sabrı berkit ki gizli gizlü gencûrdur

21 Dünyede hayr u şer ne kılduňısa
Defterüňde be-küllî mestûrdur

---

13 // yüzi rengi: beňzi rengi MK1, AÖ1, FB, beňzi BU1, beňzi hem İÜ1
14 / Behişt'de ravza biter: Behişt'e ravza yiter MC
1.mısra İÜ1'de: Gözi yaşı Behişt'e ravza yiter
15 / O: Ol MC, MK1
16 Beyit MC'de yoktur.
// mensûrdur: menşûrdur MK1
17 / Şol: Şu AÖ1, FB, İÜ1 / ölüncek: ölicek MK1 / ayılısar: eyleyiser AÖ1, ayılur İÜ1
1.mısra MC'de: Şu diriler ölicek öliser
18 Beyit MC'de yoktur.
/ kara: karaňu İÜ1
// rengi: reng AÖ1, BU1
20 / zerre hâsılı: zerece hâsıl FB
// berkit ki: terk itme MC
21 / Dünyede: Dünyâda MK1, FB

22 Giçdi ʿömrüñ telefde gafletile
Aç i gâfil gözüñi bir tur dur

23 Arı tevbe kılursañ dâyim
Saña Hak'dan salâ vü destûrdur

24 Şöhret âfetdürür giç Ümmî Kemâl
Dime adum şehirde meşhûrdur

25 ʿÂrife her nefesde bir Miʿrâc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur

52

Mef ʿû lü / me fâ ʿî lü / me fâ ʿî lü / fe ʿû lün

1 İ her kime kim ruʾyet-i dîzâr gerekdür
Her lahza anuñ gözleri bî-dâr gerekdür

2 Uyhu mı uyur ʿâşıkı ol Şâh-ı latîfüñ
Dün dülbi işiginde işi zâr gerekdür

3 Ag-yârdurur gayr-ı Hudâ iki cihânda
Settâr yiter kime ki bir yâr gerekdür

4 Kim cân u göñül birle severse o Hudâ'yı
Dilinde hemîşe adı tekrâr gerekdür

5 ʿÂşık kişi miskîn ü tevâzuʿlu yaraşur
Hem kendü yog u ʿışkı delim var gerekdür

---

22 Beyit MC'de yoktur.
// gözüñi: gözüñ BU1, İÜ1 / bir turdur: birdür BU1, bir devirdür İÜ1
23 / kılurisañ: kılursañ AÖ1
24 / âfetdürür: âfetdür FB / giç Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî MC, İÜ1
// Dime adum: Dime ki âdem(MK1, AÖ1 ve FB'de adum) MK1, AÖ1, BU1, FB, İÜ1

52

MC(42.a), MK1(83.b), BU1(119.a), FB(323)

2 // Dün dülbi: Dün düleh BU1, Dönelüb FB
4 / göñül birle severse: göñülden sever ise MC
5 / tevâzuʿlu: tevâzuʿla BU1

6 Dünyâ bilisinde aña ahmak diyeler ilk
Yol içre gey âgâh u haber-dâr gerekdür

7 İnkârını elden koya ol kârı tutanlar
İnkâr gerekmez ere ikrâr gerekdür

8 Baykuşlara vîrâne gerek kargaya cîfe
Tûtiye şeker bülbüle gül-zâr gerekdür

9 Mecrûh cigerlü kişiye merhem urur dost
Bîmâr gerek kime ki tîmâr gerekdür

10 'Uryân ola her kime ki hil'at gerekise
Vîrân ola her kime ki mi'mâr gerekdür

11 Hiç yol eri agır yükile menzile yitmez
Yükdür ser ü cân dahı sebük-bâr gerekdür

12 Dil tar gerekmez ki sıga sırr-ı muhabbet
Göñli giñ ola kime ki dil-dâr gerekdür

13 Kâsid kişi maksûdına irdi vü irer hem
Dükkân tolu illâ ki harî-dâr gerekdür

14 Kim gencini fâş eylerise rence sataşur
Raz beklemeyen kimselere dâr gerekdür

15 Ma'şûkı Kemâl Ümmî dilerseñ ki göresin
Göñlüñ evi 'ışkıla pür-envâr gerekdür

---

7 Beyit MC'de yoktur.
I.mısra MK1'de: İnkârı elinden koya az kârı tutanler
8 / vîrâne: vîrân BU1
10 / gerek ise: gerekse FB
11 / yitmez: irmez MC, yitişmez FB
12 / Dil tur: Dil-dâr BU1 / ki: FB'de yok
13 I.mısra MK1'de: Kamu kişi maksûduna irdi vü irişür
14 Beyit yalnız FB'de vardır.

53

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 ʻÂşıkuz iki cihânda meylümüz bir yaradur
Kim kamu maʻşûkıla ʻâşıkları ol yaradur

2 Ol bize bizden yakîndür biz niçün andan ırak
Niçe bir agyâre nezdik olavuz ol yâra dür

3 ʻIşk odı düşdi vü yakdı yüregümüz yagını
Ol harâret kısdı imdi agzumuzda yaradur

4 Beñzümüz saru gözümüz yaş yirine kan döker
İştiyâkından o şâhuñ göñlümüz pür-yâradur

5 Sen dahı ol yara varmak dileriseñ ʻışka uy
Hırsıla yoldan sapup niçe düşersin yara dur

6 Kul kişi sultân huzûrunda uyur mı bir nefes
Gaflet içre niçe bir gâfil yatursın yara dur

7 İrmek isterseñ sen ol mahdûma dâyim hizmet it
Kapusında dün ü gündüz tapusına yara dur

8 Mustafâ şol tâʻat içre (Mâ-ebednâk)idicek
İ ʻaceb kimdür ki ol dergâha kulluk yaradur

53

MC(34.b), MK1(22.b), BU1(41.a), FB(97), HM(34.b), AE2(18.b), PP(15.b)

1 / meylümüz: göñlümüz AE2 / bir yaradur: bu yaradur PP

2 Beyit MC'de yoktur.
// ol yaradur: düz yaradur FB

3 // kısdı: kısdı MK1 / imdi: şimdi MC, idi PP

4 // o Şâh'uñ: anuñ kim BU1, meger kim MK1, FB,HM,AE2,PP

5 / dilerseñ: isterseñ MC / sapup:azup PP
// yara dur: yaradan BU1

6 Beyit MC'de yoktur.
/ içre niçe bir: içinde niçe MK1

7 // dün ü gündüz: dün ü gün tur PP / tapusına: tapusında MK1

8 / idicek: eydicek MK1, diyicek BU1
// ki ol: kim ol BU1, HM, AE2, PP

9 Çün Kemâl Ümmî umarsın ol hekîmüñden devâ
İmdi âh u derdile bagrunı her dem yara dur

54

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Bak bu 'acâyib işlere kim bî-niyâz ider
Yaratdı külli şey'i aña zikr ü niyâz ider

2 Evvel sıgınur ol Hak'a yâd ider adını
Her dürlü tâ'ife ne işe kim âgâz ider

3 Ol Hakîm'üñdür işlenen uş dest-i kudreti
Bir gör bu dürlü sun'ı kim ol kârısâz ider

4 Dilerse düni gün dilese güni dün kılur
Dilerse yazı kış dilese kışı yaz ider

5 Bir vakt içinde 'âlemi gâh ıssı geh sovuk
Açug iken bulut gereg iken ayaz ider

6 Dilerse yogı var dilese varı yok kılur
Dilerse kazı baz dilese bâzı kaz ider

---

9 / ol HM'de yok / umarsın: dilerseñ PP
// her dem: HM'de yok / dem: PP'de yok

54

MC(27.b), MK1(89.b), AÖ1(124.b), BU1(126.a), FB(343)

1 // şey': şey'i BU1, FB
2 / Hak'a: Hakk'a AÖ1 / adını: anı BU1
// ne: her MK1, AÖ1, BU1, FB / kim: ki MK1
3 Beyit MC'de yoktur.
/Hâkim'üñdür işlenen:Hâkim'üñ ki(AÖ1'de Hâlim'üñ ki) işlenür AÖ1, BU1, FB
// kim: ki MK1
4 / Dilerse: Diler FB / kılur: ider MC
1.mısra MK1'de: Dilerse güni dün dilese düni gün kılur
// Dilerse: Dilese FB
5 / gâh: geh MC / geh: gâh BU1, FB
// bulut: bulud BU1 / gereg iken: bulud iken MC, kirek iken AÖ1
6 / kılur: ider MC / dilese: dilerse FB

7 Mazlumda sabr u ah kodı zâlimde zulm u çah
Kimin kimine serçe kimin güçlü bâz ider

8 Ol şeh bu cümle kul kimi yohsul kimisi bay
Kimini Mahmud eyler ü kimin ayaz ider

9 Bunda vü anda bir kulunı kıldı redd ü hor
İki cihâna ol birini ser-firâz ider

10 Kimin sa'âdet ehli namâz ehli gey sa'id
Kimin şakâvet ehli şakî bî-namâz ider

11 Ben benligile ol birini göge agdurur
Âhir bahâne ölmegine bir uyaz ider

12 Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate
Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider

13 Kimin yaratdı 'âlim ü nâdân kılur kimin
Kimini bed-nefes kimini hoş-âvâz ider

14 Ol bî-nişân cemâline 'âşık olanlaruñ
Gözini yaşlu derdile benzini sâz ider

---

7 // kimine: kemîne AÖ1
8 / şeh: şâhı MK1, şâh BU1, FB
I. mısra AÖ1'de: Ol şeh bu kul kim yoksul kimini bay
// Kimini: Kimin AÖ1 / eyler ü: idüp BU1
9 / redd: MC'de yok
10 / ehli: ehli gibi FB
// bî-namâz: namâz AÖ1, bî-niyâz FB
11 Beyit MC'de yoktur
// uyaz: âvâz FB
12 / mecâzını: mecâzın FB / iltür: iler BU1, ol FB
13 / Kimin: FB'de yok / 'âlim: 'âlem MC
// Kimini: Kimin AÖ1 / kimini: kimisin AÖ1, BU1, kimin FB
14 / bî-nişân: bî-niyâz MK1, bî FB / olanlaruñ: olanlar AÖ1
// Gözini yaşlu: Gözin yaşlu AÖ1, Gözlerini yaş BU1 / benzini: benzin BU1, FB

15 Kimini kıldı sag u selâmetde şâzumân
Kimin hemîşe pür-gam u hasta hılâz ider

16 Kimine mâl ü mülk müyesser kılur tamâm
Kimin fakir ü bâ-hüner ü bî-cihâz ider

17 Kime hazarda rûzi kılur Ka'be müzdini
Kimüñ seferde 'azmini Hacc u Hicâz ider

18 Kimi vatanda kaldı karâr itdi kimi dâyimi
Kimi revende 'azm-i Hıtâ vü Şirâz ider

19 Kimini cehl-i 'am kılur 'ışk u derdi yok
Kimini ehl-i 'ârif ü hem 'ışk-bâz ider

20 Ba'zı Celâl ü hüznile âh ider müdâm
Ba'zı Cemâl ü hüsnile fahr u nâz ider

21 Cinn ü melek hu âdem u hayvân her biri
Dillü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider

22 İlhâm ol itdi hem bu Kemâl Ümmi göñline
Kim dile geldi 'ışkıla her söz ü saz ider

---

15 Beyit MC'de yoktur.
/ Kimini: Kimin AÖ1
1.mısra AÖ1'de: Kimin kıldı selâmetde şâzumân hoş
// hılâz: hulâz AÖ1
16 Beyit MC'de yoktur.
/ mülk: mülkü BU1, FB
// bâ-hüner: kimin bâ-hüner FB
17 / rûzi: rûz FB
// Kimüñ: Kimi MK1, AÖ1, BU1 / 'azmini: 'azmin AÖ1
18 Beyit MK1'de yoktur.
/ vatanda kaldı: vatanda(FB'de zaganda) kıldı AÖ1, FB / itdi: kimi FB
// Kimi: Kimini FB
19 / cehl-i 'âm: cehl 'âmî MK1
// Kimini: Kimi FB
22 / hem: MC'de yoktur.

23 Yâ Rab hatâlu kullara senden 'atâ gelür
Fazluñ şikeste dilleri dâyim nüvâz ider

24 Ben kim olam ki kudretüñe 'akl irişdürem
Eblehdür ol kimesne ki sözin dırâz ider

25 Yüz biñ deñizde katre gey yüz biñ lisân senüñ
Yüz biñ yaşasa her biri şerh itse az ider

55

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İşidür bilür şu kim her yalñuzlar işidür
Hem 'ademden 'âlem ü âdem yaratmak işidür

2 İşi dür kılmakdurur 'ummanda Nîsân katresin
Kim dün ü gün ay u güni yirde gökde ışıdur

3 Bişidür halkuñ kemidür bilme şol kim Bir içün
İkide terk itdügi altısı dördi bişidür

4 Rîşidür sanma nişânı 'ışk erinüñ ya sözi
Gözi yaşı beñzi sarusı dahı dil-rîşidür

---

23 Beyit MC'de yoktur.
24 / 'akl: 'akıl AÖ1
// Eblehdür: Ebleh FB / kimesne: kimse AÖ1 / ki: kim MK1, FB
25 / katre gey: katreñi BU1
// biri: bir AÖ1 / şerh itse: şerhini MC

55

MC(36.b), MK1(23.a), AÖ1(46.b), BU1(42.a), FB(99), HM(35.b), PP(16.b)

1 // Hem: her PP
2 / İşi dür kılmakdurur: İşidür kılmak düri FB
// ay u güni: ay u gün FB
3 Beyit MC'de yoktur.
/ bilme şol: şol kişi MK1
/ Beyit PP'de: Dür halkuñ kemidür bile şol kim pîr ü civân
İkide terk itdügi altısıdur bişidür
4 // sarusı: sarı HM, PP
İkinci mısra MK1, AÖ1, BU1 ve FB'de: Gözi yaşı beñzi sarı (MK1 ve AÖ1'de sarı) sözi vü dil-rîşidür

5 Dişidür irkek degül şol kim sözi gircek degül
Ögme kim gökcek degül agzı sadef ya dişi dür

6 Bişidür helvâdur ol cevmerdüñ arpa etmegi
Bal ü yagından bahîlüñ ger çigi ger bişidür

7 Kişi dür bu defteri sakla Kemâl Ümmî sözin
Zîra kim söz ehli yüz biñ kişide bir kişidür

56

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Her kim cihâna geldi peşîmân alur gider
Kim derdile gelürise dermân alur gider

2 Evvel kadem bu menzile çün basdı aglayu
Âhir dahı o zârıla giryân alur gider

3 Bir bir bu halkı kamu getüren o bir ü bâr
Uş yine bir bir ol yüce Sübhân alur gider

4 Hırs u hased niçün bizi bu mülke getüren
'Uryân getürdi hem yine 'uryân alur gider

---

5 / şol: ol MK1
// Ögme kim: Ol mişi MK1, Aňma kim HM, PP
6 / Bişidür helvâdur ol: Bişidür helvâdurur MC, Şirîn helvâdur PP
// Bal u yagından: Bal yagdan AÖ1 / ger çigi: gerçegi BU1, FB, HM, PP
7 // kim: ki BU1, HM / söz ehli: söz aslı PP

56

MK1(88.a), AÖ1(124.a), BU1(124.b), FB(339), AE1(42)

1 / alur: olur AÖ1, BU1, AE1
// gelürise: gelürse AÖ1, AE1
2 // o: ol AÖ1, BU1, FB'de yok / alur: olur MK1, AÖ1, AE1
3 / halkı kamu: kamu halkı AÖ1, mahlûkâtı FB, AE1
// Uş yine bir bir: Bir bir yine FB
4 / bizi: biz BU1

5 Yokdur kimesneden ecelüñ ödi korhusı
Gelür fakîri şâhıla yeksân alur gider

6 Gör bir gedâyî kul dahı gider mi giymedin
Egnine şol libâsı ki sultân alur gider

7 Kor bunda varlıgın hoca bir gün sefer kılur
Ne sîm ü zer ne ne lü'lü' ü mercân alur gider

8 Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târûmâr
Bu mürde cismi bir niçe merdân alur gider

9 Her kim bugün ne ekdise yarın anı biçer
Kim ne 'amel kazandısa anı alur gider

10 Bunda vü anda eylük iden bulur eylügi
Azgunluk eyleyen bile tugyân alur gider

11 Devletlüdür şu kimse ki bu fânî dünyeden
Ol bâki mülke hayrıla ihsân alur gider

12 Cânına cevr idüp tenini semriden kişi
Ol mâr u mûr u 'akrebe biryân alur gider

13 Kim 'akl a uysa rahmet-i Rahman'a irişür
Kim nefse uysa fitne-'i Şeytân alur gider

---

5 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ kimesneden: kimseden BU1, FB
I.mısra AE1'de: Yokdur ecelüñ ol kimesneden korkusı
6 / Gör: Ger AE1 / bir: bu BU1 / gedâyî: gedâ AÖ1
7 Beyit MK1'de yoktur.
/ varlıgın: varlıgını MK1, varlıgı AE1 / sefer kılur: kılur sefer AÖ1
// ne lü'lü' ü mercân: ne mülk-i hânümân FB, AE1
8 Beyit yalnız FB'de vardır.
9 Beyit MK1 ve BU1'de yoktur.
/ anı biçer: biçesidür AÖ1, AE1
//anı: olan AE1
10 // bile AE1'de yok
11 / kimse: kişi MK1 / ki: kim MK1, BU1 / dünyeden: dünyede FB
12 / idüp tenini semriden: idüp tenini semürden AÖ1, iden tenin besleyen BU1
// mâr u mûr u: mâra mûra FB

14 Kâfir canını nâra salar Tamu Mâliki
Mü'min canını Cennet'e Rızvân alur gider

15 Bayrâmıdur ölüm güni gerçek 'âşıklaruñ
K'anlar canını Ma'şûk'a kurbân alur gider

16 Hak sen 'inâyet it bu Kemâl Ümmî 'âsiye
Kim Hazretüñe zellet ü 'isyân alur gider

17 Îmân u dîn ü tevbe vü Kur'ân'ı yoldaş it
Şol dem ki cân alıcı gelür cân alur gider

57

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Gel i gâfil ırak kaçma yakın dur
Eyü dirlik diril ölüm yakındur

2 Uyan fürsat demin fevt itme zinhâr
Yatuben mihnete batma sakın dur

3 Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Ki ol ekber cihâd u gey akındur

4 Tahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel seyfin kuşan u gey takın dur

---

14 / canını nâra: cânın oda BU1
// canını: cânın BU1, FB / Cennet'e Rızvân: Rızvân Cennet'e AE1
15 / K'anlar canını:Ki anlar cânın(AÖ1, FB ve AE1'de cânını)AÖ1,BU1,FB, AE1
16 / it: eyle FB, AE1
// Kim: Çün MK1, Ki AE1 / 'isyân: tugyân MK1, FB, AE1
17 / Kur'ân'ı: Kur'ân MK1, FB
// dem: demde FB, AE1 / cân alıcı: 'Azrâ'îl FB, AE1

57

MC(131.b), AÖ1(92.b), AE2(80.a), TS(160)

1 / kaçma: bakma AE2, TS
// diril: dil TS
2 / Uyan: Sakın AE2, TS
// batma: bakma TS
3 / Eger gâzî iseñ öz: Gazâyet kılur iseñ AE2,TS
// Ki: Kim AÖ1, TS / ekber: gerçek AE2, TS
4 // 2.mısra AE2 ve TS'de:'Amel seyfin kuşan+ı gör akındur

5 Eger mahşer gününe inanursañ
Helālleş halka vir haklu hakın dur

6 Harīr içre kefen tonın unutma
Tonanup dört yanuña tab bakın dur

7 Niçe şöhret kuşın avlamag içün
Oturup kurasın hiyle fakın dur

8 Ne yatursın yazuk zahmın yiyüben
Demidür tevbe kıl merhem yakın dur

9 Kemāl Ümmī sen evvel nefsüñ öldür
Dahı ayrukları bu yola kındur

58

Fā 'i lā tün / fā 'i lā tün / fā 'i lā tün / fā 'i lün

1 Her kimüñ kim hāli vardur kıyli vü kāli nider
Çün kanā'at tādın aldı şekker u bālı nider

2 Anlaruñ kim Hakk'a lāyık bī-riyā ef'āli var
Ol sıfātlu kimseler ebhās u akvāli nider

3 Her ki habli'llahı tutdı lā-cerem buldı necāt
Ayrug ol bu kibr ü hırs ü bend ü aglāli nider

---

6 // dört: dur TS
7 / şöhret: şehvet AE2,TS
// Oturup kurasın: Okuyup kurarsın TS
8 / yatursın: yatarsın MC / 1.mısra TS'de: Yazuk zahmını yiyüben yatursın
// tevbe kıl: tevbe'i AÖ1, TS
Beyit AE2'de: Yazuk zahmın yiyüben ne yatursın
Demidür tav u merhem yakısın dur

58

MC(92.a), MK1(71.b), AÖ1(110.b), BU1(103.a), FB(259)

1 / kıylı vü kālı: kıyl ile kāli MC
// Çün: Ol AÖ1 / şekker: sükker FB
3 / Her ki: Ol ki MK1 / necāt: halās MK1
// kibr ü hırs: hırs u kibr BU1

4 Sohbet-i hâs isteyenler mahfilin kor ʿâminuñ
Meclis-i ʿirfân bulanlar cem'-i cühhâli nider

5 Kankı kul-kim pâdişâhuñ emrine oldı mutî'
Ol Çalap'uñ tâ'atında özge eşgâli nider

6 Virmedi nakkâşı bulan nakş u renge cân u dil
Ag u kara gök u sarı kızıl u alı nider

7 Çün tecerrüd menziline 'azm idüp girdi yola
Yükini yeynildi bilen kayd-ı hammâli nider

8 Ton u tây u hûy u hây u mansıba aldanmaz ol
Tâc u taht u rûz u baht u mülki vü mâlı nider

9 Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider

10 'Akl u cânı nefs ü tenden cehdile gâlib kılan
Pehlüvân-ı 'âlem oldur Rüstem-i Zâl'ı nider

11 Kamular dirlik diler ol ölümin arzular
Bâki 'ömr ister bu fânî mâhı vü sâli nider

12 Kendüyi pervâne çün-kim şem'a urdı yandı hoş
Dostıla vasl oldı ayruk perri vü bâlı nider

13 Dostı soran dostı gören dosta iren 'ışk eri
Kaşlar u gözler mi gözler zülfi vü hâli nider

---

4 Beyit BUI'de yoktur
/ 1.mısra MK1, AÖ1, FB'de: Sohbetin hâs (FB'de Sohbet-i hâs) isteyen kor mahfilin 'âmilerüñ
// irfân: merdân AÖ1
7 // yeynildi bilen: yeyniltdi bilen FB
8 / hây u AÖ1'de yok
// baht: raht AÖ1
11 / dilerler: diler FB / arzular: arzu ider FB
// 'ömr: 'ömür AÖ1
12 // perri vü bâlı: ol perr u bâlı MK1
13 / Dostı: Dost FB / 1. mısra MK1'de: Dostı soran dosta iren dostı gören 'ışk eri

14 Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol ulular hâlini
Dâyim ister ger bulursa gayrı ahvâli nider

59

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 Kimüñ ki göñli vü cânı cihânda câha düşer
Bilüñ ki togru yolından sapar o çâha düşer

2 Ne deñlü 'âlim ü 'âbid olursa dünye seven
Ne yirde yürürise varta-'i günâha düşer

3 Ko kibr ü 'ucbuñı i bî-edeb ululanma
Ki ululuk hemin ol bâkî Pâdişâha düşer

4 Ne kul ki Şâh yasagın sır emrini tutmaz
Bilüñ ki 'âkıbet ol kimse hışm-ı Şâha düşer

5 Zehî delü ki varur bir harâm lokmayiçün
O Pâdişâhını kor hizmet-i sipâha düşer

6 O Bir'e kul olan olur iki cihân şâhı
Yog ol ki dâne sanup dâm-ı taht-gâha düşer

7 Safâyıla du cihândan giçen olur sâfî
Yog ol ki hırsıla bir vakf hâne-kâha düşer

---

14 / "ulular" kelimesi "ölüler" olarak da alınabilir.

59

MC(52.a), MK1(28.b), BU1(49.a), FB(116), HM(41.b)

1 // ki: HM'de yok / o: u MK1, BU1, FB ve HM'de yok
2 / dünye: dünyâ MK1
// yürürise: yürürse FB, HM
4 / ki: kim MC, FB / şâh yasagın sır: şâhı yasagını MC, şâhuñ sır FB
5 / varur: virür BU1, HM
// O: Ol BU1, HM
6 / O: Ol HM
// 2.mısra yerine BU1 ve HM'de 7.beytin 2.mısraı getirilmiştir.
7 / du: FB'de yok
1.mısra BU1 ve HM'de yoktur
// ol ki: FB'de yok / vakf: vakfa BU1, FB, HM

8 Şu degme fâsıka ʿâşık dimeñ ki göñli anuñ
Hak'uñ likâsını kor degme bir tebâha düşer

9 Muvahhidem diriken lâ İlâhe illaʾllah
Ya nîşe müşrik olur göñli cüz ilâha düşer

10 Sipîd-rûlara hiç vâkiʿ olmaz ol zillet
Girü o vâkiʿa her çeşm ü rû-siyâha düşer

11 Bil âdemîler işidür riyâzet ü perhîz
Hemân bizüm bigi hayvân ʿalîk-gâha düşer

12 Kaçup sıgındugı yirde bulupdurur her gâh
Ecel şu kimseleri kim kaçar penâha düşer

13 ʿÖmür kısalıgını aññlayan bu ʿâlemde
Dirâz-ı fikri kor endîşe-ʾi kütâha düşer

14 Ne deñlü ʿaczi vü fakrı olursa yol erinüñ
Ne göñli mâla vü ne hilʿat u külâha düşer

15 Hevâ vü hırsı koyanlar delîle uyanlar
İrişdi menzile anlar ki togru râha düşer

16 Ol ulu Şâh'ı seveli bu bende Ümmi Kemâl
Firâk u derdile aglar figân u âha düşer

---

8 // likâsını: rızâsın MK1, likâsın BU1, HM / degme bir: yok yire MC
9 / Muvahhidem: Muvahhid FB / dir iken: dirken BU1
// nîşe: pîşe HM
10 / zillet: zalâl MK1, zellât BU1, FB, HM
// o: ol FB / çeşm: şahs MC / rû: HM'de yok
11 // bigi: gibi MC, MK1, FB, HM / hayvân: âdem MC
12 / bulupdurur: ögüpdürür MK1, BU1, FB, HM / her gâh: dergâh MK1
13 / ʿÖmür: ʿÖmr MC
/ kütâha: günâha BU1
14 / ʿaczi: ʿacz BU1, HM
// Ne: Ki MK1, BU1, FB, HM / mâla: mâl MK1, BU1
15 / hırs: hırsıla FB

17 Bu yir ü gök dün ü gün ay u günden aydın olur
Zehî likâ ki anuñ nûrı şems ü mâha düşer

60

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 İ gâfil uyhudan uyan niçe yatursın tur tur
Togru yol gir ol Hak'a nezdik ol andan olma dûr

2 Mevlâna inanmaz mısın korkuben utanmaz mısın
Ya mürşide tanmaz mısın kim yol u menzil kandedür

3 Gafletden uyanmaz mısın dünyâdan usanmaz mısın
Hiç ölümüñ sanmaz mısın hey niçe bir cehl ü gurûr

4 Niçe niçe nefs ü hevâ niçe niçe sehv ü hatâ
Niçe niçe zerk ü riyâ niçe niçe fısk u fücur

5 Dime ki yolda azıgum yokdur u çokdur yazugum
(İn yentehû yugferlehüm mâ kad selef) didi Gafûr

6 Çün sag u dirisin dahı terk eyle buhlı ol sahî
Var 'ibretile bak ahı kim n'olmış ashâb-ı kubûr

7 Hak'dan gelen zahmetlere sabr eyle ir râhatlara
Hem virdügi ni'metlere şükr eyle dâyim ol şekûr

---

17 / günden: güni MK1, gündüz HM / aydın olur; iden MK1, aydındur BU1, FB, HM

60
MC(109.b), MK1(67.b), AÖ1(105.a), FB(240)

1 / uyhudan uyan: uyan uyhudan AÖ1,FB / yatursın: yatarsın MC / tur tur: dur FB
2 Beyit MC'de yoktur.
5 / yokdur u: yokdurur FB
6 / dahı: ahı FB
7 / eyle ir: idü ir MK1, idivir AÖ1, idüp ir FB
/ eyle dâyim ol: it ki olasın(AÖ1 ve FB'de artura) MK1, AÖ1, FB

8 Sen sapma yoldan bir karış ko şerri hayr işe karış
Göñül yıkup alma karış hâtırlara gir hayme kor

9 Gel tevbeye dâyim digil Estagfiru'llahe'l-'azîm
Kahr ola Şeytân-ı racîm boynını lâ-havle'yle bur

10 Hak kapusından gel berü kesme ümîzüñ ne kayu
Çün buyurur (Lâ teknatû min rahmeti'llah) ol Sabûr

11 Dost adını getür dile dâyim anı andan dile
Sen tâlib ol gel ciddile matlûbı isteyen bulur

12 Giç dünye-'i mekkâreden götür hicâbı aradan
Ger diler iseñ Yaradan görine gayrüñ terkin ur

13 Kıl zât-ı pâk içün yarak giç sâyeden kılma turak
Ne hülle vü tâc u Burak iste vü ne Cennât u hûr

14 Aña tap i ehl-i temîz kim fazlı var yüz biñ deñiz
Bir katredür andan Sekiz Uçmak tolu hûr u kusûr

15 Çün aglayurak varasın ol Hazrete yalvarasın
Hakkâ ki biñ yüz karasın bir tamla göz yaşıla yur

16 Terk it Kemâl Ümmî seni görmek diler iseñ anı
Ben dime kim ancak beni ol Pâdişâha yaraşur

17 Tutma küdûret ol safâ kılur iseñ 'ahde vefâ
Her rencüñe ola şifâ kalbüñ ü kabrüñ tola nûr

---

8 / Sen sapma yoldan: Sapma yoluñdan MK1, AÖ1, FB / ko şerri hayr işe: şerr işi ko hayra MK1
9 / digil: delim MK1, di kim AÖ1, FB
// ola: eyle MK1, AÖ1, FB
11 // gel: kim MK1, AÖ1, FB
12 // gayrüñ: gayrı AÖ1,FB
13 // Cennât: Cennet MC
15 // biñ yüz: yüzüñ FB
16 / beni: meni AÖ1, FB / Pâdişâha: ulu Şâh'a MK1, AÖ1, FB
17 / kılur iseñ: kılursañ MK1

61

Fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 Hâlık'ı çün zikr ider bu cümle tag u taşlar
Ya halâyık bize niçün ta'na urup taşlar

2 Ta'na taşından kaçar mı Tañrı'nuñ zâkirleri
Ger kılur ölürlerise başların haşhâşlar

3 Pâdişâhuñ lutfına şol hâs erenler irdi kim
Kullarınuñ kahrına kaytarmadılar kaşlar

4 Kamu nesne dilli dilince anı tesbîh ider
Her cemâdât u nebâtât u kurular yaşlar

5 Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sızar
Dile göñülden gelür andan salınur başlar

6 Kim neyi sevse gerek kim ol ola çog añdugı
İçlere ʿışk odı düşse bile yanar taşlar

7 İ muhibler vecdine gülüp yalan aglar diyen
Nice kan aglamasun şol bagrı tolu başlar

8 İhtiyârıla kişi halka melâmet mi olur
Iztırârîdür şu rind ü fâş olan kallâşlar

9 Ne ögerseñ sevinür ne hod sögerseñ yirinür
Şol şarâb-ı ʿışkıla sarhoş olan evbaşlar

61

MC(77.b), MK1(73.a), MCON1(146.b), BU1(105.a),FB(268)

1 // ta'na urup: ta'n idüben FB
4 // yaşlar: hem yaşlar FB
5 / kim: ki MK1
6 / 1.mısra BU1'de: Her ki neyi sevse zikr itdügi ekser ol olur
7 // şol bagrı tolu: bagrı toludur MC, FB
8 / melâmet mi: melâmeti MCON1, BU1
9 / ne hod: vü ne FB / sögerseñ: dögerseñ MK1, yirerseñ BU1

10 Şol kolı sınan gibi kim sınıcak aglamadı
Tâ bulınca kendü bigi hem-dem ü koldaşlar

11 Anları gördügi dem derdile çok çok agladı
Anlar aglaşdı bile vü dökdiler kan yaşlar

12 Halk aña sordı ki n'içün evvel aglamazıduñ
Didi kim i kolı bütün bî-haber yoldaşlar

13 Anda aglasam baña gülüp sögüp tañlarduñuz
Sayrınuñ hâlin ne bilür sag olan kardaşlar

14 Dünyede her yaña yoldaş isteyen bulur delîm
Lîki bünde bir bulınmaz mahrem ü sırdaşlar

15 Çün sınıklular bilür sınık seyikler sevdigin
Cânını kılur fidâ aña ne kollar başlar

16 'Ömr aña dirler ki 'ışk u zevk u şevkıla giçe
Bir deme degmez bularsız sarf olan biñ yaşlar

17 Ne kapılduñ sen bu nakş u renge i sûret-perest
Kim Hak'uñ 'ışkında hayrândur kamu nakkâşlar

---

10 / sınan:sınık FB / gibi: bigi MCON1
// bigi: gibi MC, MK1, FB / koldaşlar: kâldaşlar FB
12 / niçün evvel: evvel niçün MK1, MCON1, evvel ne içün FB / aglamazıduñ: aglamaduñ FB
// kolı: kavli MCON1, FB
13 / aglasam: aglarsam MCON1 / sögüp tañlarduñuz: söger idüñüz FB
// bilür: bilsün MC, FB / kardaşlar: başlar FB
14 / Dünyede: Dünyüde MK1 / yaña: ne ki MCON1
// MCON1'de 2.mısra yoktur.Yerine 15.beytin 2.mısrası getirilmiştir. / sırdaşlar: hâldaşlar MC
15 / MCON1'de 1.mısra yoktur 2.mısra, 14.beytin 2.mısrası yerindedir. / sevdigin:sevdigi FB / 1.mısra MK1'de: Çün sınukın bile kim sınuk siyükler sevdügi. BU1'de: Çün sınukın bildi seyiklenür imiş sınugı
16 // biñ yaşlar: başlar BU1
17 / nakş u renge : reng ü nakşa MCON1
// Hak'uñ: Hakk'un MCON1 / 'ışkuñda: sun'ında MCON1

18 Sâyesin zâtı sanan seçmez nikâbından yüzin
Çün göremez nice sevsün gün yüzin huffâşlar

19 Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar

20 Cân gıdâsı zikr ü tesbîh ü du'â Kur'ân olur
Ten gıdâsı nân u gûşt ü cürb ü şîrin aşlar

21 Ger müzekkir muhlis ola katı eydürse ne tañ
Çün degül kasdı zikirden şöhret ü şâbâşlar

22 Nefy idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Ya'ni Şâh içünsarâyın süpürür farrâşlar

23 Sûfî vü sâfî şular dur ki ola kalbi safâ
Hiç küdûret tutmaz illâ kâzib ü kulmâşlar

24 Ben çü noksanam ne var adum Kemâl Ümmî'yise
Adıla menzilde kaçan bir olur adaşlar

25 Yâ Rab arı kıl riyâ vü süm'adan göñlümüzi
Her nefesde kim dilümüz zikrüñ eydi başlar

62

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Yokluga degşürdi cümle varını dervîşler
Degmeye tuydurmadı esrârın dervîşler

---

18 / zâtı: zâtın MK1
// yüzin: yüzi MCON1
19 Beyit MCON1'de yoktur.
// budar: bozar MK1 / cehl ile zerkın :cehlin ü zerkın MK1,FB / 3. mısra BU1'de: Ya'nî cehl ü zerkını 'ilm ile ihlâs aşlar
21 / Ger: Çün FB / muhlis: hâlis MCON1 / eydürse: iderse FB / tañ: gam MK1, MCON1, BU1, FB
// şâbâşlar: sâbâşlar FB
22 / gayrın: gayrı MCON1
// sarâyın: sarâyı MCON1
25 // eydi: ider BU1 / zikrüñ eydi başlar: zikr iderse başlar FB

62

MC(90.a), MK1(72.a), AÖ1(111.b), BU1(103:b), FB(262)

1 / degşürdi: degşür AÖ1, degişt FB

2 'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol bir' üñ çün sevdiler dizârını dervîşler

3 Mustafâ (el fakru fahrî) didügi-çün i 'azîz
Fakr ıla fahr itdi kadı 'ârını dervîşler

4 Terk ü tecrîd ırmagında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler

5 Dün ü gündüz yol yaragın kılmaga meşgûl olup
Kodılar elden bu dünyâ kârını dervîşler

6 Hakk'ıla bâzâr iderler kim hezâr assısı var
Kesdiler bu halkıla bâzârını dervîşler

7 Yâr şevkından tolupdur içleri anuñ-içün
Arturırlar dün gün âh u dervîşler

8 Derdile bunlar hemîşe hasta diller oldı kim
Ol tabîbüñ bulalar timârını dervîşler

9 Her kı bunlara yöneldi i'tikâd u sıdkıla
Kıldılar âsân her düşvârını dervîşler

10 İçini vü taşını ma'mûr pür-nûr itdiler
Her kime gösterdise envârını dervîşler

11 Î 'aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger aña ögretmese güftârını dervîşler

---

4 / ırmagında: ırmagından FB / dîni arı kıldılar: dînin(AÖ1 ve 'de FB dîni) arı kıluben MK1, AÖ1, FB. dînini arı kılan BU1
// Büt: Put BU1,FB
5 // elden: andan AÖ1
7 // Arturırlar: Artarur AÖ1,FB / dün gün âh u :günde âh u MK1, gice gündüz BU1, gün günden âh u AÖ1, FB
8 / diller: dillü AÖ1 / oldı kim: oldugı MC
// bulalar: bula tâ MC
9 / bunlara: bulara
10 / Beyit FB'de yoktur / ma'mûr u pür-nûr: pür-nûr ma'mûr MC
// gösterdise: gösterdiler MC

63

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bakub i cân u dil güzin açanlar
Bekâ mülki fenâ evden seçenler

2 Kanı şol dünyeye magrûr olanlar
Kanı şol menzile konup göçenler

3 Kanı şol illere bizüm diyenler
Kanı şol yollara gelüp giçenler

4 Kanı şol bagları diküp gidenler
Kanı şol yirleri ekûp biçenler

5 Kanı şol kal'alar burclar yapanlar
Kanı anda turup yiyüp içenler

6 Kanı şol baylara hürmet kılanlar
Kanı yohsulları yirüp yiçenler

7 Kanı şol cem' olup tiz tagılanlar
Kanı şu şem' olup yanup uçanlar

8 Kanı şol 'işret idüp raks uranlar
Kanı şol başlara saçu saçanlar

63
MC(29.a), MK1(88.b), BU1(125.b), FB(341), AE1(117)

2 / dünyeye: dünyâya MK1
3 / bizüm: benüm AE1
4 // MK1'de 5.beytin 2.mısrası, 4.beytin 2.mısrası olarak kaydedilmiştir.
5 / kal'alar: kal'a-kibr AE1 / MK1'de 5.beytin 1.mısrası yoktur, 2.mısra, 4.beytin 2. mısrası yerindedir.
6 // yiçenler: seçenler AE1
7 // şol: şu FB / şem' olup yanup: şem'i oyanup AE1
8 Beyit AE1'de yoktur.
/ şol: şu FB
// şol: şu BU1

9 Kanı şol biş aluben kem satanlar
Kamu halkuñ hakın bölüp büçenlar

10 Kemâl Ümmî sen ol Hak'dan yaña kaç
Kaçan kurtulur ölümden kaçanlar

11 Bu duzahda tutulmaz dâne içün
Safâ şevkıla Uçmag'a uçanlar

64

Müs tef 'i lün/ müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Bu bu'l-'aceb göñlüm baña gâhî gelür hem-râh olur
Gâhî benüm terküm urur yoldan sapar gümrâh olur

2 Geh vâdi geh sahrâ olur geh katre geh deryâ olur
Hergiz karâr itmez döner geh kûh olur geh gâh olur

3 Geh bây u geh yohsul olur geh hôca vü geh kul olur
Geh raht olur geh kârübân geh reh-zen u geh râh olur

4 Gâhî olur yavlak fakîr bî-çâre vü hôr u hakîr
Gâhî hayâl u fikrile cümle cihâna şâh olur

5 Gâhî kanâ'atdür işi gider bu dünyâ teşvîşi
Gâhî tolu hırs u tama' maksûdı mâl u câh olur

---

9 / şol biş: şol çog MC, bişe FB, bişi AE1 / kem: az MC
// bölüp: bölüp BU1, FB, AE1 / büçenler: biçenler AE1

11 // Safa: Saka MK1

64

MC(107.b), MK1(68.a), AÖ1(106.a), BU1(99.b), FB(243)

1 / 1. mısra AÖ1'de: :Bül-'aceb dîvâne göñlüm baña gâhî hem-râh olur
// sapar: azar MC

2 / Beyitteki "Geh" kelimeleri "Gâh-yâh" şeklinde yazılmıştır / vâdi: dar u BU1
// kûh gök FB

3 / reh-zen ü geh râh: rehzen-i har-gâh MC

5 // tolu: tolar MC / tama': hevâ MC

6 Gâhî sever bu dünyeyi dirür dükeli nesneyi
Gâhî kamusın terk ider yirer işi ikrâh olur

7 Gâhî azar endîşesi tûl-u emeldür pîşesi
Gâhî gelür hôş tevbeye endîşesi kûtâh olur

8 Gâhî olur yavlak delü gider kamu 'akl u bilü
Gâhî gelür kim 'ilmile her nesneden âgâh olur

9 Gâhî olur ehl-i riyâ her tâ'atı sehv ü hatâ
Gâhî kılur hâlis 'amel tâ'atları li'llah olur

10 Gâhî karañudur katı dün gibi olur zulmeti
Gâhî münevver gün gibi hôş âftâb u mâh olur

11 Gâhî agar 'Îsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yusuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur

12 Ah kim bu hercâyî göñül hergiz baña hem-dem degül
Ancak bir avârâlıgı şimdi degül her gâh olur

13 Bir yirde hîç ârâmı yok çevre yaña seyrânı çok
Bir yir kanı kim ol baña bir lahza menzil-gâh olur

14 Yalvar Kemâl Ümmî aña kim sini fazlile aña
Zirâ ki her 'âcizlere yarıcı ol Allah olur

---

6 / dünyeyi: dünyâyı MK1, AÖ1, FB
// yirer: gâlû FB
7 / azar: âzâd FB
// hoş: hod FB
9 / her: vü FB / hatâ: riyâ
11 / gibi: bigi BU1 / göklere: göge FB / eyler:ider FB / 1. mısra AÖ1'de:
Gâhi 'Îsâ bigi göge vü seyr ider gögi
// yiri: olur BU1
2.beyit MC ve MK1'de: Gâhî agar Îsî gibi göge vü seyr eyler gögi
Gâhi yiri bu esfel-i zîr-i zemîn ü câh olur
13 // baña: aña MC
14 / sini: seni BU1, FB
// yarıcı: yedici BU1

15 İki cihânı bir cinân kılur ihâta bî-gümân
V'allah zehî tañ nesne bu nice ulu dergâh olur

65

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Kişi el tarlıgından niçün iñler
Ki saglıkdur sagışsuz genc ü bigler

2 Şerî'atde tarîkatde hakîkat
Tarıkmaz himmeti bol göñli giñler

3 Çü takvâ birle kıldılar terakkî
Makâm-ı 'Ulvi'ye 'ilmi deriñler

4 Nebi (El fakru fahrî) didügini
Cihânda cân u dil kulagı diñler

5 İşitmez mâla meyl iden hadîsi
Kulaklarında diner üni çıñlar

6 Çog olsa yig sevâbı genc-i bâkî
Yog olsa yig 'ikâb u kan iriñler

7 Bu mâl olmasa yigdürler be-her hâl
Ki giçdiler gelenler bizden öñler

8 Fakîrüñ kim ola fakr içre sabrı
Aña asân olur kamu çetüñler

---

15 / cinân: cenân AÖ1 / bî-gümân: bî-kemâl AÖ1
// V'allah: V'allahi FB / ulu dergâh: olur gâh AÖ1

65

MC(119.b), MK1(64.b), BU1(96.a), **FB(228)**

1 // bigler: yegler FB
3 Beyit MC'de yoktur:
/ kıldılar: buldılar FB
6 / Çog olsa yig: Çogı yigdür FB
// yig: biñ BU1, FB / kan iriñler: ten ü riñler MK1, FB, kan diñler BU1
8 / kim: çün MC
// kamu: cümle MK1

9 (Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyni) ya'nî
Ki ak yüzde yaraşur kara beñiler

10 Dahı bir yirde (Kâde'l-fakru) geldi
Şuña kim fakrı gördükce belifiler

11 Sabırsuz yohsula âdem dimeñ kim
Leşe karşu şol aç it gibi siñiler

12 Ger olsa biz dahı derviş olaydık
Mücerred geymekile şâl u yüñler

13 Kemâl Ümmî gir ol hırkaya irden
Ki anda ne yaka vardur ne yiñiler

66

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Bu cihânuñ hâsılı hayf u dirîg ü âh olur
Añlamaz hayvân bu sırdan âdemî âgâh olur

2 Lutfı kahr u genci renc ü şâzısı gam mâlı mâr
Öñi 'ızz u câh olursa soñı 'azl u çâh olur

3 Î dirîgâ vü dirîgâ kim bizüm bu dünyede
Fikrümüz yavlak dırâz ü 'ömrümüz kütâh olur

---

10 // Şuña kim: Ki ya'nî MK1 / fakrı: fakîr FB
11 // it gibi siñler: kurt bigi çuñlar BU1, it gibi çuñlar FB
13 // Ki: Kim MK1

66

MC(94.b), MK1(71.a), AÖ1(110.a), AE1(116), AE2(76.a), HM(69.a)

1 / dirîg ü: dirîgâ HM
// sırdan: sözden AÖ1
2 / genci renc ü şâzısı gam: şâzısı gam genci renc AE1, AE2 / mâr: mür HM
// olursa: olur hem MC
3 / bizüm bu dünyede: bu dünyâda bizüm MC

4 Bunda fakr u gussaya sabr idüben kulluk kılan
Hiç gümânsuz yarın anda bay u şâz u şâh olur

5 Münkir ü câhillere 'âlem karañudur velî
'Âlime 'ilmi hemîşe şem' ü şems ü mâh olur

6 Halka hiç muhtâc u müflis olmaz ol kul kim müdâm
Şey'ü li'llah eyledügi ol ganî dergâh olur

7 Düşmen ü Şeytân harâmî kâr kılmaz yolda hiç
Şol tevekkül ehline kim bekçisi Allah olur

8 Î hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zîrâ gümrâh olur

9 Kibri terk it miskin ol kim ol ulu dergâhda
Her deñizler katre vü hem kûhlar bir gâh olur

10 Giçe gör tul-ı emelden hey ecelden gey sakın
Kim danışmaz kimseye gelmeklügi nâ-gâh olur

11 Î refîkum bir gör âhir işbu islâmuñ yolın
Niçesi âsân u aydın togru yakın râh olur

12 Bu Kemâl Ümmî delîle uydı uş dosta gider
Zihî devlet anlaruñ kim mürşide hem-râh olur

---

4 / idüben: eyleyen AE1, AE2, HM
// bay u şâz u şâh: bay u ulu MC, bay u pâdişâh MK1, şâz u bay u şâh AE1,AE2
5 / Münkir ü câhillere: Münkire vü câhile HM
// şem' : sem' ü şem' AÖ1
7 / kâr: ger AE2, kârı HM
8 // zîrâ:zihî MC, kişi AE1, azar HM
9 // Her: Hem MC / hem: her AE2 / kûhlar: gökler MK1 / bir gâh: hergâh HM
10 / hey: hem MC, HM
11 / âhir: ahı AÖ1
// âsân u aydın: âsân idüben AE1 / râh: hem-râh HM
12 // mürşide: bizlere AÖ1

13 Bahtulu ol yol eri kim Hak yolında yoldaşı
Evliyâ vü hem kulavuzı Resûlu'llah olar

67

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Taglar şu firâkuñ odı cânumı bu taglar
Ger düşerise duymaya bu göynüge taglar

2 Yaglar u harâret fitilin ölçerür âhum
Derdden eridüm sızdı yüregimdeki yaglar

3 Çaglar gözüm yaşıla bagrum kanı dün gün
Bu hasretile giçti delim demler ü çaglar

4 Aglar iñildüm işidenüñ özi göynür
Kim giçdi 'ömür düşdi kara saçuma aglar

5 Saglar işini ol ki ölüminden öñ öldi
Çün sofra olur haste ölür diri vü saglar

6 Aglar delim dâneler az işbu cihânda
İ nîçe hevesler bagını kuradur aglar

---

13 / eri: erin MK1
// kulavuzı: kulagızı MC

67

MK1(23.b), AÖ1(47.b), BU1(43. a), FB(102), HM(36.b), PP(17.a)

1 / şu: FB dışındaki nüshalarda yok. / cânumı bu: bu cânum: MK1 / bu: AÖ1 ve PP'de yok.
// düşer ise: düşerse AÖ1/ duymaya: dimeye HM / 2.mısra PP'de:Ger düşerse bu göynige duymaya taglar

2 / Yaglar: Baglar FB, HM / harâret: harârete BU1, PP / fitilin: katılın BU1 / ölçerür: ölçeredür AÖ1, ölçer ver PP

3 / gözüm yaşıla: göz yaşıla PP /kanı: katı AÖ1, FB'de yok
// delim: dâyim FB

4 / iñildüm: iñlerüm PP
// Kim: Ki PP

5 / Saglar: Saklar FB / işini: işi PP / ol ki: el kim FB, HM / öldi: el kim FB
// ölür diri vü saglar: ölürdi vü saglar FB

6 / delim dâneler: delim ü dâneler FB / az: FB'de yok

7 Baglar gözini ayagını Ümmî Kemal'üñ
Komaz ki yolına gide bu yirler ü baglar

68

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Asl-ı ma'nâ birdürür ger söylerise yüz dil er
Gerçi kim zîrek kişi bir kılı sözde yüz diler

2 Dünyede 'ilm ü me'âni bahrınuñ pâyânı yok
Lîki bahrîler sadef çıkarmagiçün yüzdiler

3 Tarlaya tohm ekmeyen biçmeye âhir yirine
Yirine bir dâne saça her ki yidi yüz diler

4 Gayrını koya gerek kim zât-ı pâki sevdise
Çirkini yuya göñülden ol ki zîbâ yüz diler

5 Hubb-ı İsma'îl'i kalbinden yudugıçün Halîl
Aña koç gönderdi Hak kurban idüben yüzdiler

6 Nidelüm kim gönlümüz sevdi bir a'la dilberi
Didemüz dizârını gerçi ki ednâ yüz diler

7 Ur Kemâl Ümmî kafâ agyâra bayık bil ki yâr
Dilemez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler

---

7 / gözini ayagını: gözini vü ayagını MK1, AÖ1, BU1,FB,HM
// Komaz ki: Komaz FB

68

MC(37.a), MK1(23.a), BU1(42.b), **FB**(100), HM(36.a), PP(16.b)
1 / Asl-ı ma'nâ: Ehl-i ma'nâ MC / yüz dil er: yüz biñ er FB, PP / I.mısra HM'de: Ehl-i ma'nâ birdür ancak söylerise yüz diler
// Gerçi kim zîrek kişi: Gerçi zîrek kişiler MK1, BU1, HM. Gerçi gerçek kişiler PP
4 / gerek kim: gerekse MC, göñül kim FB, PP
5 / Mısra HM'de: Hubbını kalbinden İsmâ'îl yudugıçün Halîl
// Hak: FB'de yok
6 Beyit MC'de yoktur.
/ dilberi: güzeli PP
7 Beyit FB'de yoktur.
/ Ur: Vir MK1, BU1, PP, HM

69

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 Eren çü sevmedi dünyâyı sevme sen dahı yir
Degüldürür zire ârâm idesi yir bu yir

2 Anuñ içün bunuñ adı olupdurur dünyâ
Ki 'ızz ü nâzile besler veli döner girü yir

3 Nedür misâli zemînüñ bir aç ejderhâ
Ki halkı yutmagıla olmadı vü olmaz sır

4 Ko besleme bu teni mâr u mûr u 'akreb içün
Niçe harîr ü niçe şurb u cürb u biryân zîr

5 Kanâ'at eyle dilerseñ kim iresin gence
Mübeddel eyle kamu varlıguñı yokluga vir

6 Tur örü niçe yatursın ki kârübân göçdi
Yaraguñ eyle tız ol yoldaşıla menzile ir

69

MC(40.a), MK1(25.b), BU1(45.b), FB(107), HM(38.b), AE1(39), AE2(13.b), TS(23)

1 / sevme sen dahı: sen dahı sevme MK1, BU1, HM, sevme FB
// Degüldürür: Degüldür BU1, TS / ârâm idesi: âdem karâr idesi FB / idesi yir: idesin yiri BU1

2 / Anuñ içün: Anıñçün TS / dünyâ: fânî dâre TS (dünyâ kelimesini dün ya şeklinde almak da mümkündür. Ancak metinlerde bitişik yazıldığı için işaret etmekle yetindik.)
// döner girü: girü döner HM

3 / zemînüñ: zamânuñ TS / ejderhâ: ejdehâ BU1, AE2, ejderdür AE1
// halkı yutmagıla: yutmagıla halkı MC / vü: BU1'de yok / sır: yir AE1, TS

4 Beyit MC'de yoktur.
// niçe şurb: biçe şurb BU1, niçe şîrîn TS / biryân: birün MK1, BU1, FB, HM / zîr: yir TS

5 / kim: ki MC
// kamu varlıguñı: dökeli varlıguñ AE1, AE2, TS

6 / Tur örü: Turar TS / ki: FB'de yok / kârübân: kârüvân AE2 / göçdi: geçdi HM

7 Metâ' u zâduñı sakla ki yol korhuludur
Yüri ayaguñı depret ögüñi başuña dir

8 Bu gül-sitânda ne güller kalur ne bülbüller
Bu mîşe içre ne kaplan kalur ne dilkü ne şîr

9 'Alî vü Hamza bu meydânı çünki tutmadı
Dime ki ben beg ü bayam ya pehlüvân-ı dilîr

10 Bu dünye kimseye kalmadı hem bize kalmaz
Çü 'âkıbet giderüz bâri varı görelüm ir

11 Gel işbu pendi Kemâl Ümmî'den kabûl eyle
Özi hakîrine bakma sözin işit ki ne dir

70

Fa 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ karındaşlar eger 'âbidlerise tapuñuz
Mâsivâ'llahı koñ ol ma'buduñuza tapuñuz

2 Tapuñuz kulluguñuz gayrine bâtıldur Hak'uñ
Çün ki anuñ kapusından özge yokdur kapuñuz

---

7 / metâ' u zâduñı: metâ'uñ gey TS / korhuludur: harâmîlidür MK1
// ayaguñı: yaraguñı MC

8 / kalur: kılur HM / 1.mısradaki gül-sitân kelimesi metinlerde gül-istân şeklindedir ve vezni bozmaktadır.
// kalur: kılur HM / dilkü: MC'de mürekkep dağılması sebebiyle okunamıyor.

9 / bu: AE2 ve TS'de yok / çünki: çün kim FB / bu meydânı çünki: çünki bu meydânı HM / tutmadı: tutumadı AE1
1.mısra MC'de: 'Alî vü Hamza vü Rüstem bu mülki tutmadı
// beg ü: bugün MK1 / ya: TS'de yok

10 / dünye: dünyâ AE2, HM, TS
// Çü: Ki BU1 / varı: varub BU1, var TS

11 / işbu: imdi işbu MC / pendi: FB'de yok. AE2'de iki kez yazılmıştır.

70

MC(35.a), MK1(22.b), NO(122.a), BU1(41.b), FB(98), AE1(52), AE2(20.b), HM(35.a)

1 / karındaşlar: 'âşıklar HM
// koñ: koyup NO / ol ma'buduñuza: ol ma'buda göre MC, ma'buduñuza NO,
ol ma'buda AE1, ol ma'buduñuzu HM

2 // Çün ki: Çün kim HM

3 Kapuñuz bir hak nasîhat işidicek tiz duruñ
Cehdile Şeytân-ı düşmen kapuların yapuñuz

4 Yapuñuz bünyâduñuz bu köbri üzre fânidür
Giçüñ andan Hakk'a kaçuñ himmet atın çapuñuz

5 Çapuñuz tevbe kılıcı birle nefsüñ boynını
Zîra yokdur andan artuk yapışacak sapuñuz

6 Sapuñuz düşmen yolından dost iline girüñüz
Andan artuga dimeñ kim biz gulâm-ı tapuñuz

7 Tapuñuz imdi hemân nefsâni hazzı terk idüñ
Bu Kemâl Ümmî bigi 'âciz degülse tapuñuz

71

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bugün bu göñlüme cüz-yâr sıgmaz
Toludur yârıla ag-yâr sıgmaz

2 Bu 'âlemde baña mahbûb u matlûb
Hemân Bir'dür ki hiç tekrâr sıgmaz

3 Dilüme göñlüme dilberden artuk
Dahı ezkâr u hem efkâr sıgmaz

4 Bu vîrân u sınuklu göñlüm anuñ
Turagıdur buña mi'mâr sıgmaz

---

3 / tiz:berk NO,AE1,AE2
/Cehdile:Cehd idüñ AE1, Cehd idüñ açuñ AE2, dendile HM
2. Mısra NO'da: Cehd kapusın açup Şeytan kapusın yapuñuz
4 / Yapuñuz:Yapmañuz NO, FB, AE1, AE2, HM / kaçuñ:tapuñ FB
6 / düşmen:Şeytan-ı düşmen AE2
// Andan: Hak'dan MC / dimeñ kim: dimeñüz NO, AE1 / gulâm-ı tapuñuz: gulâm-ı kapuñuz NO
7 // bigi:gibi MC, MK1, FB, AE1

71

MC(120.b), MK1(55.a), BU1(84.a), FB(200)

2 // hiç: FB'de yok / birdür ki hiç: ol birdürür MC
4 // buña mi'mâr: aña mi'mâr MC, buña mihmân BU1

5 Halîfem güçlü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sıgmaz

6 Ben ol bâg u gül-istân bülbüliyem
Ki sâfî güldür anda hâr sıgmaz

7 Şu resme râzıyam bu derdüme kim
Bu dem hîç araya tîmâr sıgmaz

8 Şu deñlü 'ışka ikrârıla toldum
Ki hergiz içüme inkâr sıgmaz

9 'Acebdür kim bu deryâ hâtırumdan
Taşar taşra bu âh u zâr sıgmaz

10 Nice vasf ideyim kim bu dilüme
Göñül içindeki esrâr sıgmaz

11 Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvete deyyâr sıgmaz

72

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 N'idem kim hiç bu göñlüm hurrem olmaz
Yanar derdile her dem bî-gam olmaz

2 Kamu 'ömrümde bir kez göremezem
Ki âh u nevhadan gözüm nem olmaz

3 Kamular yâresinüñ çâresi var
Bu benüm zahmuma hiç merhem olmaz

---

5 / bârum: bâru FB
9 // Taşar taşra: Taşra taşar FB
10 I. mısra MC'de: Nice vasf ideyin bu dilüm ile
11 I. mısra MK1 ve FB'de: Kemâl Ümmî'yi kov kim dostdan artuk

72

MC(115.b), MK1(53.b), BU1(82.a), FB(195), AE1(52), AE2(13.b)
2 / kez: dem AE2 / göremezem: görmezem BU1
3 // Bu benüm: Benüm bu MC, FB

4 ʿAcebdür kim girü bu derden artuk
Benüm derdüme ʿâlemde em olmaz

5 Hezârân ola sevgüden dem uran
Bizümle biri yâr u hem-dem olmaz

6 Dirîgâ kim bu eksüklü kula hiç
Kimesne sâzıkâr u mahrem olmaz

7 Vefâ umma göñül giç dünyeden kim
Hiç agu agacında bâdem olmaz

8 Ezelden tâ kıyâmet bu cihânda
Kimesne râhat olmadı hem olmaz

9 Bekâ ʿîş u tarab niʿmet makâmı
O dârüʾl-huld olur bu ʿâlem olmaz

10 Meger müʾminler Uçmak'da ola şâz
Ki zindân içre kaygusuz dem olmaz

11 Bakabilen bekâ bünyâdı gözler
Fenâ mülküñ binâsı muhkem olmaz

12 Ne tiryâkı vü genci var cihânuñ
Kim anuñla bile renc ü sem olmaz

13 Ne bal u güli var arusuz dikensüz
Ne dügün var ki âhir mâtem olmaz

14 Ne yaz ola ki öñinde kışı yok
Ne tañ gördük ki soñı ahşâm olmaz

---

4 / kim: ki AE1 / girü: yine MC
// derdüme: bu derdüme MK1
5 // 2.mısra MC"de: Birisi hiç bizümle hem-dem olmaz
6 / kim: ki AE1, AE2
9 / niʿmet: ʿişret AE2
12 // Kim: Ki MC
13 / bâl ü gül: gül ü bâl MC / gül var arusuz: güli var arı AE1 / dikensüz: tikensüz MK1
14 / ola ki: oldı ki AE1 / kışı yok: bir kış olmaya AE1

15 Cefâ çek kim safâya irişesin
Ne oruc var ki soñı bayrâm olmaz

16 Ola sûretde yüz biñ âdem insân
Veli ma'nîde biri Âdem olmaz

17 Mesel yöninden olur mı berâber
Kamu Ahmed Resûl-i Ekrem olmaz

18 Kamu yohsul makâm-ı fakra irmez
Dahı her hırka giyen Edhem olmaz

19 Mesîh olur mı her yayak müsâfir
Kamu 'Îsâ anası Meryem olmaz

20 Kamu adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yüzükler Hâtem olmaz

21 Bahâ dür dime ziște kem bahâdur
Çü her adı bahâdur Rustem olmaz

22 Meger hûyı hoş ola suyı arı
Zirâ her kuyı suyı Zemzem olmaz

23 Tañı yok mâl u 'ızz u câha Şâhuñ
Katında mütteķîden ekrem olmaz

---

15 / safâya: vefâya MC, FB
// ki soñı: soñı ki AE1
16 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ âdem: şekli MC
17 / olur mı: olursa AE2
// Ahmed: Ahmed adlu FB
18 Beyit BU1'de yoktur.
20 / tutmaz: tutar MK1
21 Beyit MC'de yoktur.
/ kem: kim BU1, AE1
//Çü: Ki FB
22 / hûyı hoş: hoş hûyı AE2

24 Anuñ fazlıla Kıtmîr oldı makbûl
Velî ʿadlile kaldı belʿam olmaz

25 Yarın mîzânda kamu hayr u şerrüñ
Cezâsı zerrece pîş ü kem olmaz

26 Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemi bir dirhem olmaz

27 Baña ayruk sanâʿatden ne assı
Niçemâ kim kanâʿat pişem olmaz

28 Kemâl Ümmî niçe kim tınmasam dir
Gürü söyler bu dili epsem olmaz

29 Niçe iş var ki sunaram el irmez
Dahı söz var ki anı disem olmaz

73

Fâ ʿi lâ tün / me fâ ʿi lün / fe ʿi lün

/faʿlün

1 Tañrı zikrine dilümüz toymaz
Gerçi dertsüz göñüllere koymaz

2 Münkire sad-hezâr öğüt vir kim
Biñde birin kulagına koymaz

---

23 / 1.mısra AE1'de: Tañı yok Pâdişâhuñ ʿızz u câha, AE2'de: Tañı yok ʿızz u câha Pâdişâhuñ
25 / şerrüñ: ʿızzuñ MC
26 // 2.mısra MC'de: Cezâsı vü sevâbı der hem olmaz
27 / assı: hâsıl FB
// Niçemâ kim: Nite kim şu AE1
28 // dili: dilim FB

73

MCON1(140.a), FB(337), AE1(54), AE2(21.b), TS(40)

1 // Gerçi dertsüz: Şol katı TS
2 / sad-hezâr: sad-hezârân FB, AE1 / kim: TS'de yok
// kulagına: kulaga FB

3 Agu talında bite mi hurma
Şirke kabı taşına bal uymaz

4 Vay ne bâtıl 'amellü gâfil kim
Hak söze vü kulavuza uymaz

5 Şol yazuk yazulu kara bitisin
Tevbe suyıla yuyuben yuymaz

6 Uş bugün uş yarın dönem dime kim
Dünye geçer 'ömür saña güymez

7 Kayduñı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez

8 Yola âzâd u fârig ol gir kim
Bir yalıncağı biñ kişi soymaz

9 Derdini dertlüye dir Ümmi Kemâl
Zîre her tadı tadmayan tuymaz

74

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

fa' lün

1 Sen i göñül dileriseñ ki bulasın nakkâş
Bu nakş u sûrete kalma vü gözleme göz ü kaş

---

3 Beyit TS'de yoktur. /
/ bite mi: hiç bite mi AE1
4 Beyit AE2'de yoktur
// kulavuza: kulavuz MCON1
6 / uş yarın: yarın TS
// Dünye: Dünyi MCON1, FB, TS /ömür saña: saña 'ömür AE1
7 / kes: gör TS / yitesin: iresin FB
// Çün: Çok AE1
/ ol: oh MCON1

74

MC(43.a), MK1(26.a), BU1(46.a), FB(109), AE1(55), AE2(23.a)
1 / ki: FB'de yok, kim AE2
// kalma: bakma AE1 / gözleme göz ü kaş: gözetme gözile kaş AE1 / vü: FB'de yok

2 Seversen̄ ol yüce Şâhı ko mâsivâ'llahı
Ki 'ışk eri dilemez mansıb u ma'âd u ma'âş

3 Yoluñda sâdıkısañ 'ışk içinde i dervîş
Be-külli kendülügüñden kesil o dosta ulaş

4 Kimesne 'ışkıla 'âr bir elde cem' idemez
Gel imdi 'âşıkısañ ol melâmetî evbâş

5 Er oldurur ki taşından içi hoş ola müdâm
Ger eyle olmasa bâri bir ola iç ü taş

6 Seni ulu görüben kimseye alû bakma
Ki Hak'dan ayru degüldür cihânda her kuru baş

7 Görene gün bigi her zerreden olur zâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzüñ huffâş

8 Eger müsâfirisen̄ kıl sefer vücûduñdan
Giç ikilik ovasından o birlik iline aş

9 Revende çünki teferrüc kılmaya şehrin
Hiç aña fâyide itmez gezerse biñ tag u taş

---

2 Beyit MC'de yoktur.
/ mâsivâ'llahı: mâsivâ-yı Allah'ı MK1, BU1, fikr-i mâsivâ'llahı AE1
// ma'âd: melâz MK1
3 / Yoluñda: yoluna BU1, FB / 'ışk: 'ışk-ı Hak AE1 / i: FB'de yok
// o: BU1, FB ve AE1'de yok, u AE2
4 / Kimesne: Kimsene MK1, BU1 / idemez: itmez MK1
// melâmetî evbâş: melâmetile evbâş AE1, melâmet ü evbâş AE2
5 / Er: O MC / oldurur: oldur MK1, FB
// iç ü taş: içile taş MK1, bu iç ü taş AE1, AE2
6 / görüben: görübeni FB / alû: ölü AE1
// her: FB'de yok
7 / görene: görene hem gezene AE1 / olur: AE1'de yok / bigi: gibi MC, MK1, FB, AE1 / her zerreden olur: olur her zerreden FB
// güneş: gün AE1, çü gün AE2 / yüzin: yüzini BU1
8 / o: ü MK1, al BU1, FB ve AE2'de yok
9 / çünki: çün AE1 / kılmaya: kılmayo BU1, FB
// itmez: kılmaz BU1, FB, AE1, AE2

10 Muhâcir olurısañ kıl menâhiden hicret
Gazâ sevâbı gerekise nefsile ugraş

11 Şu lokma hurkayiçün halkıla savaş itme
Eger savaşurisen düyim İblîs'ile savaş

12 Nedür bu şöhret ü gavgâ niçün bu hırs u tama'
Çü nefse kandayısa bulunur bir etmek aş

13 Sakın seni komasun kullugından ol Şâh'uñ
İ hoca 'avret ü oglan u kız u kul karavaş

14 Puta tapanlar añılsa katı 'aceblersin
Zehî 'aceb ki put ola saña bu mâl ü kumâş

15 Çü her yonulmadug agacı oda yakarlar
Seni dahı eger üstâz kılmazısa tırâş

16 'İbâdet eyle sakın zâyi' itme 'ömrüñi hiç
Çü bir gün ölesin eger yaşarısañ biñ yaş

17 Riyâ vü süm'adan it tâ'atuñı hâlis ü pâk
Ko halkı Hakkiçün işle vü gözleme sabâş

18 Nedâmet ırmagına gir yazuklaruñ kirini
Yu tevbe sâbunı birle tap arısuz bu leş

---

10 / Muhâcir: Taş muhâcir FB / olur iseñ: olursañ BU1
// sevâbı: hayrı AE1 / gerekise: gerekse MK1, gerekse turma AE1
11 // 2.mısra BU1'de: Veli ki her nefes İbl?-i reh-zenile savaş
12 // kandayısa: kande ayısa BU1 / bulunur bir etmek aş: hod bulunur etmek ü aş MC
13 / ol: o BU1, FB, AE1, AE2
15 / agacı: agacı keserler AE1
// üstâz kılmaz ise: üstâdı kılmazsa AE1
16 // Çü: Ki MC, AE1, Çün FB / ölesin: ölürsin MK1, ölisürüz AE2 / eger: ger FB, AE1, AE2
17 / tâ'atuñı: tâ'atuñ BU1 / hâlis ü pâk: gey hâlis AE1, AE2
18 / ırmagına: ırmagında AE1
// tap: BU1, FB ve AE1'de yok / arısuz bu leş: arı söze bulaş BU1

19 Meger bir arı göñül iltesin aña yohsa
Hakîr tuhfedürür ol işikde cümla baş

20 Elüñde iş variken gey duruş Kemâl Ümmî
Belüñde nakduñı sakla yoluñda hâzır baş

21 Ne kim görüp işidüp añlarısañ ört anı
Sakın hazâyiniñi müdde'îden eyleme fâş

75

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Gel beru gel tâlibiseñ kim bulasın Hî vü Kâf
İçüñi pâk eyle gitsüñ şirk ü şübhe Şîn ü Kâf

2 Göñlüñi kibr ü riyâ gavgâlarından hâlî kıl
Tâ ki lezzet vire saña cille halvet i'tikâf

3 Kendü ilüñde dilerseñ Hacc u 'Umre müzdini
Lutfıla virün göñüller Ka'be'sin eyle tavâf

4 Çünki mâluñ düşmenüñdür terkin ur kim ola dost
Şol kadar rızk iste Hak'dan kim saña ola kifâf

5 Genc-i pinhân bulduñısa gey sakın fâş eyleme
Çünki müflissin ko urma zerkıla bî-hûde lâf

---

19 / bir: BU1'de yok
20 / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl FB
// yoluñda: yola ol AE1
21 / ört: sakla AE1, AE2
/ hazâyiniñi: hazîneñi BU1, AE1 / müdde'îden: sen 'adûya AE1

75

MC(59.a), MK1(77.b), AÖ1(119.b), MCON1(123.b), BU1(112.b), FB(295)

1 / beru gel: beru ger MCON1, FB / Hî vü Kâf: Hây u Kâf AÖ1, BU1, sen mezâf FB
2 / kibr: şirk MC, zerk MK1
// cille: celle AÖ1
3 / müzdini: müjdini FB
4 // Hak'dan kim saña: kim Hak'dan saña MC
5 / gey sakın fâş eyleme: zâyi' eyleme sakın FB

6 Sad hezârân kârbân bu yolda cân virdi henûz
Kim birisi menzil aldı bu yolı sanman güzâf

7 Kimse hiç Sîmurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsün degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf

8 Ger Hak'a irmek dilerseñ bâtıl işden tevbe kıl
Mustafâ şer'ini tut kim hak nebîdür bî-hilâf

9 Bir 'amel kılgıl ki yarın derdüñe dermân ola
Hazrete karşu turıcak her halâyık sâf sâf

10 Ol Habîb'üñ hürmetiçün yâ (amâne'l-hâ'ifîn)
Bu Kemâl Ümmî za'îfüñ suçunı sen kıl mu'âf

11 Biz yazuklu kullaruñı cümle îmân ehlile
Dünyede vü âhiretde (neccinâ mimmâ nehâf)

76

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

1 Âh ki 'ömür nakdini kılduñ telef
Genc ü cevâhir virüp alduñ hazef

2 Kadrüñi bilseñ ki ne deryâ-yıduñ
Her nefesüñ dürr idi yüz biñ sadef

---

6 // yolı: ili AÖ1 / sanman: sanma MK1, AÖ1, FB / 2.mısra MC'de: Birisi menzil iletdi bu yiri sanma güzâf, MCON1'de : Kim biri menzile yitdi bu yolı sanma güzâf
7 / uymayınca: irmeyince BU1, FB
8 // Nebî'dür: Resûl'dür MCON1
9 // her halâyık: kamu mahlûk MK1
10 // za'îfüñ: MK1'de iki kere yazılmıştır

76

MC(118.b), MK1(65.b), AÖ1(101.b), MCON1(124.b), FB(231)
1 / 'ömür: 'ömrüñ MCON1, BU1 / nakdini: nakdin AÖ1 / kılduñ: kıldık FB // alduñ: alduk FB
2 // dürr idi: dürdürür MK1, BU1, dürrdür MCON1, dürdür AÖ1, FB / yüz:yüz MK1, AÖ1, BU1

3 Kamu sana'at bu kanâ'at gibi
Dünyede fi'l-cümle tavâyif hıref

4 Ma'rifetli rûhuña idin gıda
Azma uyup nefsüñe az vir 'alaf

5 Kalma cehâlet zulümâtında kim
'İlmile olur kişide her şeref

6 'İlm ü 'ibâdâtıla yol vardılar
Her fuzalâ vü küberâ vü selef

7 Nefsüñi bil kim bilesin Rabbüñi
Nitekim buyurdı Nebî (Men âref)

8 Atañı uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef

9 Ahmed ü Âdem'dürür atañ dedeñ
Yâd didigüm İblis-i pîr-i hıref

10 Cîfe kovar cümle gurâb u kilâb
Tûti şeker ister u bülbül gülef

11 Çarh-ı felek yasınuñ oklarına
Kanı siper çün sen olupsın hedef

12 Nîçe nîçe beng u şarâb u kebâb
Nîçe nîçe çeng u kopuz nây u def

---

3 / sanâ'at: sanâyi'de MC, tâ'at u BU1 / gibi: bigi: AÖ1, MCON1
4 / rûhuña: nûrıla MC / idin: eyle MK1
5 / zulümâtında: zulmetinde MCON1
6 // fuzalâ: fuzl u AÖ1 / küberâ vü selef: küberâ-i selef FB
9 // İblis: Şeytân MK1, AÖ1, BU1
10 / cümle:AÖ1'de yok / gurâb u kilâb: kilâb u gurâb FB
// şeker: şekker AÖ1, MCON1, BU1
11 // sen olupsın: kim olınır MC, olupsın AÖ1
12 Beyit MCON1'de yoktur
// def: saz BU1

13 Niçe niçe cürm u gurûr u sürûr
Niçe niçe fısk u fücûr u şeref

14 Çevre yaña tagıluben azma yol
İkiligi terk idü tut bir taraf

15 Fazluñ umar Ümmî Kemâl ol Hak'un
Korhu gününde ki diye (lâ tahaf)

16 Tuhfemüz eksüklük ü yokluhdurur
Her yol eri iltücek anda tuhef

17 Müf te 'i lün müf te 'i lün fâ 'i lün
Âdem isen olma harîs-i ciyef

77

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

1 İ özi gaflet içre mustagrak
Gözüñi aç hâlüñe bir bak

2 Gör neye mübtelâdurur cânuñ
Âhiretçün hiç eyledüñ mi yarak

3 Nâzenîn 'ömri eyledüñ zâyi'
Olmaduñ Hak yolında hergiz sak

---

14 //idü: it MK1, idüp BU1, FB
15 / Hak'uñ: Hakk'uñ AÖ1
// ki diye: diye kim MC
16 / Tuhfemüz: Tuhfesüz AÖ1
17 Vezin mısraı AÖ1'de: Müf te 'i lün / fâ 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

77

FB(338), AE1(60), AE2(26.b), TS(50)

1 // Gözüñ: Gözlerüñ FB
2 / mübtelâdurur: mübtelâdur FB / cânuñ: hâlüñ FB
// Âhiretçün hiç: Âhiret içün FB
3 / Nâzenîn: Nâzenî FB

4 Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünye işinde kıl kılursın şak

5 Şer iş içre tozuña iremez kuş
Hayr işe sayrusın yahût aksak

6 Tañrı'ya dön ü Tañrı emrin tut
Cânuñı hırsuñ odına tab yak

7 Ya niçe halkı sayd kılmagiçün
Kurasın zerkile riyâdan fak

8 Ne olısar cevâbuñ anda yarın
Ne getürdüñ diyüp sorarısa Hak

9 Bir cevâb bulmayub olup hayrân
Kurıya agzuñ içre dil ü tamak

10 Añgıl ol vakti kim hecâletden
Olasın halk içinde hor-ı Halâk

11 Hasret odına tutuşup yanasın
Utanup olasın garîk-i 'arak

12 Tevbe elile rahmeti kapusın
Şimdi elüñ ire tururken kak

13 Yohsa soñra hiç assı kılmayısar
Biñ taşıla başuñı dög tak tak

---

4 / ü kör: yürime kör FB, göñül TS
// Dünye: Dünyâ FB, TS / kıl: kılı FB, AE2 / şak: iki şak FB
5 Beyit AE1 ve TS'de yoktur.
/ iremez: hiç iremez çıl kuş FB, irişmez AE2
6 / ü Tañrı emrin: Tañrı'nuñ emrini FB
7 / sayd: sayda AE2
//Kurasın: Kurarsın AE2, TS
9 / olup: ola FB
10 / Añgıl: Añlagıl TS / kim: ki FB
// Halâk: halk AE1, AE2, TS

14 Uslular vaktile yaragın ider
Vakti zâyi' iden olur ahmak

15 Bu Kemâl Ümmî bigi nefse uyup
Boynuña gaflet ipini tak tak

16 Fikr it ol sâ'atı ki gûr içre
Çüriyüp gözlerüñ tola toprak

17 Göñlünüñ karasın agartmaduñ
Gerçi oldı saçuñ sakaluñ ak

78

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 İ kişi kılduñısa 'azm-i tarîk
Evvel iste delîl ü girtü refîk

2 Bendüñi kes yüküñi yeynildüp
Kıl yaraguñı yola andan çık

3 Şevkı idin şarâb u şükri yimiş
Aclugı azıg al vü sabrı katık

4 Berkirek bas ayaguñı yolca
Tayınup düşüp olmadın balçık

---

14 / vaktile: vaktinde TS
// iden: kılan FB
15 / bigi: gibi FB, AE1 / nefse uyup: uyup nefse AE1, AE2, TS
16 / içre: içinde AE1, AE2, TS
// Çüriyüp: Çüriye AE1, AE2, Tenüñ çüriye TS

78

MC(97.b), MK1(49.a), BU1(76.a), FB(180), AE1(58), AE2(25.b), İÜ1(93)
2 / vü: FB ve AE1'de yok / yeynil: yeynildüp MC, yinnild AE2
3 / Şevkı: Şevk FB, AE1 / idin: iden AE1 / şükri: şeker BU1, FB
// azıg al: al azuk FB / 2.mısra İÜ1'de: Azık açlıgı al sabrı satun
4 / Berkirek: Berkrek FB
// Tayınup: Tayanup FB, İÜ1, Tâ tayup AE1

5 Sıdkıla gel tevekkül atına bin
Hem idin himmeti silâh u ışık

6 Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet baltasıla tiz anı yık

7 Nefse uyma cihândan umma vefâ
'Akluñı dir 'adûyı sanma sadık

8 Enbiyâ evliyâ ne kim buyurur
Kavlüñ ü fi'lüñile kıl tasdîk

9 Fi'lüñi kavlüñe muvâfık kıl
Sâdık ol ger degüliseñ zındîk

10 'Işkıla mâl ü milküñi harc it
Pâdişâhuñ yolında çün sıddîk

11 'Âşık ol tâ ki bulasın ma'şûk
'Işka ulaş ki kalbüñ ola refîk

12 Âh u derd odına vü göz yaşına
Kâh kâh agla ol harîk ü garîk

---

5 // idin: idüp FB
6 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ Yoluña: Eylüge MC
// tiz: son MK1
7 / Nefse: Nefsüñe AE1 / cihândan: cihânda MC, FB, AE2, İÜ1
// 'adûyı: başına MC / sadık: sıddîk AE1, sad yık AE2 / 2.mısra FB'de: 'Akluñı fi'lüñile kıl tasdîk
8 Beyit FB'de yoktur.
/ Enbiyâ evliyâ: Evliyâ vü (İÜ1'de vü yok) enbiyâ MK1, BU1, İÜ1, Enbiyâ vü evliyâ AE2
// kıl: eyle AE2 / 2.mısra AE1'de: Kavl ü fi'lüñ ile eyle tasdîk
9 Beyit MC'de yoktur.
/ Fi'lüñi kavlüñe: Kavlüñi fi'lüñe AE1, AE2
10 / mülküñi: mülki İÜ1 / it: eyle İÜ1 / 1.mısra AE1'de: 'Işkıla mâlını terk eyledi, AE2'de: 'Işkıla mâl ü milki terk eyle
11 / bulasın ma'şûk: ma'şûkı bulasın MK1, bulasın tasdîk FB
// 'Işka: 'Aşkıla FB

13 Kahr u lutfı Hudâ'dan añlarısañ
Halka her işde ne kakı ne tarık

14 Niçe bir kılasın sen i müsrif
Pâki murdâr u hem cedîdi 'atîk

15 Bî-tekellüf ne kim bulursañ gey
Dime ince yogun ya seyrek sık

16 Hırsı terk itmeyince toymazsın
Dünye mâlın gerekse karnuña tık

17 Talma gark olma gey sakın ki Resûl
Didi dünyâ hakında bahr-i 'amîk

18 Hubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeytândur
Mustafâ şöyle dir 'ale'l-tahkîk

19 Çünki ümmü'l-habâ'isi içesin
Togar andan kamu yaramazlık

20 Her ki üzüm sücüsini içse
Girü irteye degin olur ayık

---

13 / Kahrı lutfı: Kahrı vü lutfı FB, AE1
14 Beyit MC'de yoktur.
// hem cedîdi: cedîdi hem AE1
15 / bulursañ: bulurisañ AE2
// ya seyrek sık: ne(AE1'de u) seyrek ne(FB ve İÜ1'de yok, AE1'de ya) sık BU1, FB, AE1, İÜ1 / seyrek: seyrük AE2
16 / toymazsın: toyamazsın BU1
// Dünye: Dünyâ MK1
17 / I.mısra İÜ1'de: Talma gark olursın ki Resûl
// hakında: hakkında BU1
18 // şöyle: böyle MK1
19 / Çünki: İçme AE1, AE2 / içesin: yohsa AE1, AE2
20 / ki: kim AE1, AE2 / sücüsini: sücüsin BU1, şarâbın AE1, AE2 / içse: içerse AE1, AE2
// olur: ola İÜ1

21 Dünya sevgüsi sücüsi mesti
Şol gice ayılur ki kabr' ola zîk

22 Ol bir ısuz karañu tar evdür
Kim ne iş var ne kapu baca ışık

23 Kendü bilüñi ko kulavuza uy
Bir kadem basma kılmadın tanışık

24 İriken tevbe kıl ki kimseye hiç
Assı kılmadı soñ peşîmânlık

25 Ehl-i sünnet cemâ'atına karış
Mübtedi'lerdür andan özge farîk

26 Degme mürşid Hamîd'e öykünür mi
Ya kamu taş olur mı la'l u 'akîk

27 Kıldı şu dirligi ki kılmışıdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şiblî Şakîk

28 Bu Kemâl Ümmî nesne bilmez kim
Söyleye eyleye sözi tahkîk

---

21 / Dünye: Dünyâ MK1, BU1 / 1.mısra İÜ1'de: Ammâ dünyâ sücüsi mesti
// kabr: kabri BU1, FB, İÜ1

22 / ıssuz: ısuz MC, MK1, BU1, AE2 / tar: İÜ1'de yok
// Kim: Ki MC, MK1, BU1, FB, İÜ1 / iş var: iş var anda BU1, aş var FB, eş var AE1

23 Beyit AE1'de yoktur.
/ kulavuza: kulagıza MC
// kılmadın: irmedin MK1

24 Beyit yalnız AE1 ve AE2'de vardır.
/ hiç: AE1'de yoktur

25 / sünnet: sünnete İÜ1 / cemâ'atına: ol cemâ'ata AE1, İÜ1
// farîk: tarîk İÜ1

27 / Kıldı şu: Kıl kâh şol FB, Kim kılk AE1, Kıldı şol MK1, AE2, Kıl şu İÜ1 / kılmışıdı: kılmışdur MK1, İÜ1
// Şakîk: Şefîk FB, AE1

28 / Söyleye: Söyleyüp AE1, AE2 / tahkîk: teşfîk FB, teşvîk İÜ1

29 Hak nasîhat gerekise uş tut
Ne işüñe gerek kelâm-ı dakîk

30 İ Sabûr u Şekûr ü Rabb ü Gafûr
Bize sen vir hidâyet ü tevfîk

79

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Gelüñ tevbe kılalum i halâyık
Ki yokdur hiç işümüz Hakk'a lâyık

2 'Alâmetler belürür dürlü dürlü
Kıyâmet yakın oldı bellü bâyık

3 Emirde 'adl u 'âlimde 'amel yok
Fakîrde sabr u sûfîde safâlık

4 Kamu akvâlümüz şer'a muhâlif
Kanı ef'âlümüz nassa muvâfık

5 Kanı bir 'âbid u zâhid mücâhid
Ki ola fi'li kavline mutâbık

6 Kanı bir serkeşi çekmege kâyid
Yola vü yâ kanı sürmege sâyık

7 Kanı bu gözlerümüzi sebelden
Halâs itmege bir kehhâl-i hâzık

---

29 / 1.mısra AB1'de: Hak nasîhatlar añısa güş tut
// kelâm-ı dakîk: kelâm u mantık MC

79

MC(127.b), MK1(61.b), AÖ1(98.a), BU1(91.b), FB(218)

4 / akvâlümüz: ahvâlimiz FB
6 Beyit MC'de yoktur
// Yola: Bula AÖ1
7 / sebelden: zebelden MC
/ kehhâl-i hâzık: kehhâl ü sâdık AÖ1

8 Kanı bir yoldaş u koldaş u hâldâş
Gözi açuk yüzi ak sözi sâdık

9 Degülüz mürşid irşâdına kâbil
Ki yol varana olavuz muvâfık

10 Safâ bâgın küdûret serdi yakdı
Kurudı her ter ü tâze hadâyık

11 Hiç ötmez bülbül ü tûtî vü kumrı
Solalı güller ü sünbül şakâyık

12 Tıfıllık vardı vü giçdi yigitlik
Uyanmadık dahı geldi kocalık

13 Bizi esritdi bu gaflet şarâbı
Ki yokdur hiç aramuzda bir ayık

14 Yürürüz taşumuz boş içümüz boş
Suretde zâhid ü ma'nîde fâsık

15 O şâhun kullugından kıldı gâfil
Bizi uş bu 'alâyık bu 'avâyık

16 Ne işler kılınız hiç añmazuz kim
Ne içün yaradupdur bizi Hâlık

17 Nedür hırs u tamâ' çün rızkumuza
Kefil olmuşdur ol Vehhâb u Râzık

---

8 / koldaş: kûldaş FB
9 / kâbil: kâyıl AÖ1
// muvâfık: mürâfık AÖ1
10 / yakdı: yıkdı BU1
11 // güller ü sünbül:gülleri sünbül AÖ1, sünbül ü güller FB
12 / vardı:gitdi MC, geçdi FB / giçdi: vardı FB / yigitlik: yigitligi FB
// dahı: henüz MC
13 // hiç aramuzda: aramuzda hiç MK1, AÖ1, FB
16 // Ne içün: Niçün FB

18 Elümüzde 'amel yog u zelel çok
Dilümüzde hakâyık pür-dakâyık

19 Dirigâ hâlümüz yok kâlümüz çok
Ki kâl ol hâlile olur olur yaraşık

20 Kemâl Ümmî gibi agyârı sevmen
Hem olmañ sız dahı yalancı 'âşık

21 Aña irmek dilerseñ ol mücerred
Anı görmek dilerseñ imdi açık

80

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl

1 Sen i hoca hiç mi günâh itmedüñ
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedüñ

2 Eger kulısañ pes nişânuñ kanı
Ki hiç hizmet-i Pâdişâh itmedüñ

3 Bilüñe 'amel kuşagın kuşanup
Başuña rızâyı külâh itmedüñ

4 Sözüñ âdem özüñ har-ı bî-temiz
Zirâ fark-ı mâhî vü mâh itmedüñ

5 Haka hak diyüp bâtılı komaduñ
Niçün kavle fi'li güvâh itmedüñ

---

18 / yog u: yokdur FB
19 // Ki Çü BU1
20 / gibi:bigi BU1
21 Beyit MC'de yokdur.

80

MÇ(28.b), MK1(89.a), FB(342), İÜ1(184)

1 / hiç mi: hergiz MC
4 Beyit İÜ1'de:
Sözüñ âdem ü özün har bî-temiz
Zirâ fark-ı tevbe vü mâh itmedüñ

6 Seni şekk ü inkâr yoldan kodı
Ki gâh itdüñ ikrâr gâh itmedüñ

7 Niçe nefse 'aklı kılasın esîr
Nişe 'aklı nefs üzre şâh itmedüñ

8 Ten ü şehvetüñ leşkerüñ sınaga
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedüñ

9 'Adû nefs ü Şeytân elinden kaçup
Saña dost işigin penâh itmedüñ

10 Şu karañu çâha giresüñ añup
Bu dünyâda hiç terk-i câh itmedüñ

11 Saña sonñ peşimânuñ assısı ne
Çü yol yaragın gerd-i râh itmedüñ

12 Hiç üstüñe bir vakt u dem giçmedi
Kim anda sipîdüñ siyâh itmedüñ

13 Kaçan bulasın kıymet-i gevheri
Çün i kehrübâ terk i gâh itmedüñ

---

6 Beyit FB'de yoktur.
/ yoldan: bu yoldan MC, yolundan MK1

7 / kılasın: idesin MK1, idersin İÜ1
// Nişe: Niçe İÜ1

8 / Ten ü şehvetüñ: Ten şehvetinüñ İÜ1 / sınaga: sınagıla FB
// 2.mısra FB'de: Dil ü cân şîr ü sipâs itmedüñ

9 / elinden: ilinden MK1

10 / Şu: Şol FB

11 Beyit MC'de yoktur.
// gerd-i râh: göre râh İÜ1

12 Beyit İÜ1'de yoktur.
// Kim: Ki MC

13 // gâh: câh MC

14 Ne hercâyi sûfisin Ümmî Kemâl
Ki 'Âlemde bir hânekâh itmedüñ

15 Aduñ yol eri giçdi 'ömrüñ henüz
Delîle uyup 'azm-i râh itmedüñ

81

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ dirîgâ hayrı şerden seçmedüñ
Mezbeleden bûsitâna göçmedüñ

2 Ten tavugı birle çöplükde kalup
Cân hümâsı birle göge uçmaduñ

3 Cân gıdâsından kesersin sen velî
Ten gıdâsından bölüben buçmaduñ

4 Her ta'âmı çün yimezsin yirmedin
Ya harâmı nîşe yirüp yiçmedüñ

5 Çok peşîmân yiyisersin assısuz
Kim kanâ'at şerbetinden içmedüñ

6 Hakkı bâtıldan kaçan fark idesin
'Aklile göñül gözin çün açmaduñ

14 // bir hânekâh: hiç vâh FB
15 / Aduñ: Erek FB

81

MC(89.b), MK1(46.a), BU1(72.a), FB(170), İÜ1(84), PP(38.a)
1 // Mezbeleden: Sen beladan PP / göçmedüñ: geçmedüñ FB, uçmaduñ İÜ1
3 / Cân: Cihân PP / gıdâsından: gıdâsını MC
// buçmaduñ: puçmaduñ BU1, biçmedüñ PP
4 / yirmeden: yirüben MC, yirmedüñ PP
// nîşe: nice FB, İÜ1 / yiçmedüñ: yeçmedüñ MC, biçmedüñ İÜ1, seçmedüñ PP
5 // Kim: Cân MC
6 // 'Aklile göñül: Gâfilile 'akul İÜ1 / 2.mısra PP'de: Gafletten ey göñül gözin açmaduñ

7 Şerden artuk nesne biçmezsin dahı
Tarlaña çün hayr tohmın saçmaduñ

8 Kaçan iresin bekâ dirlige sen
Ölümüñden öñdin ölüp uçmaduñ

9 Yagı işitsen kaçarsın i 'aceb
Nişe Şeytân yagısından kaçmaduñ

10 Sabr u perhîz û riyâzet kılıcın
Çeküben nefsüñ bilini biçmedüñ

11 Gafletile uş Kemâl Ümmî senüñ
Giçdi 'ömrüñ sen cihândan giçmedüñ

82

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ göñül sen bu vefâsuz dünyeden usanmaduñ
Dirligüñ gafletde giçdi hiç ölümüñ sanmaduñ

2 Niçe bir bu cürm ü 'isyân kanı Allah korkusı
Bî-hayâlık pîşeñ oldı kimseden utanmaduñ

3 Her gice ser-hôş u gâfil her seher mahmûrsın
İ dirîgâ sen bu gaflet sücisine kanmaduñ

4 Çün sanâ'at oldı saña yimek ü içmek harâm
Hiç kanâ'at şerbetine barmaguñı banmaduñ

---

7 // çün: sen PP
8 / dirlige: dirligine PP
// Ölümüñden öñdin: Çün ölümden öñdüñ MC
9 / işitsen: işeñ PP
10 Beyit FB'de yoktur.
11 Beyit FB'de yoktur.

82

MC(53.a), MK1(79.a), MCON1(109.b), BU1(113.b), FB(305)

1 / Lmısra MCON1'de: İy göñül sen bu cihândan âh ki hiç usanmaduñ
2 // pîşeñ: senden FB
4 / sanâ'at oldı saña: saña oldı sanâ'at MC, MCON1

5 Başuña ol baht u devlet tâcı kaçan urıla
Bilüñe çün zühd ü hizmet kuşagın kuşanmaduñ

6 Çün kulaguzsuz yürürsin yoldan azsañ tañ mıdur
İşledügüñ işi niçün bir uluya tañmaduñ

7 Bunca mâh u sâl içinde hâsıluñ cürm ü günâh
İ hayıf kim giçdi 'ömrüñ gey 'amel kazanmaduñ

8 Dün ü gün hîçe satarsın bu 'ömür sermâyesin
Hey seni aldadı dünyâ sanma kim aldanmaduñ

9 'Akla uysaydıñ tutaydıñ Hakk'a hakdur diriken
Sen meger kim nefse uyduñ hak söze inanmaduñ

10 Her zamân fisk u şakâvet ehlinüñ hem-rengisin
Bir nefes ehl-i sa'âdet rengine boyanmaduñ

11 Niçe kez urdı tabanca saña bu çarh-ı felek
İ göñül sen gey delüsin kim henüz uslanmaduñ

12 Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet topragı içre 'ışk odına yanmaduñ

13 Ko Kemâl Ümmî'yi bârî kârübândan kalmasun
Çünki sen gâfil yatursın uyhudan uyanmaduñ

---

5 / ol baht u: baht ile MC
// çün zühd ü hizmet: ol ehl-i hizmet MK1
6 / yürürsin: uçarsın MCON1 / Lmısrı: BU1'de: Çün kulavuzsız yürür azmak tañ mıdur
8 / satarsın: sayarsın MC / 'ömür: 'ömrüñ BU1
// kim: ki MK1, FB
9 / uysaydıñ: uyaydıñ MCON1 / tutaydıñ: diyeydüñ MC
// Sen meger kim: Meger kim sen FB
12 // içre: birle BU1
13 / Ko: Bu FB
// uyanmaduñ: usanmaduñ FB

83

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 'Âşık kişilerüñ gözi pür-hûn u nem gerek
Ma'şûka cân vire diye kim dahı nem gerek
2 Beñzi sararuben bükile derdile bili
Derd isteye girü dimeye baña em gerek
3 Hiç bir kimesneden eyü sanmaya kendözin
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek
4 Dîzâra 'âşıkam diyenüñ çehresinde bak
'Işkuñ nişânı zâhir ola dem-be-dem gerek
5 Kor 'ızz u nâzı memleket u mâlı 'ışk eri
Aña ne tâc u taht u ne tabl u 'alem gerek
6 Ne bâg u bagçeler seve ne ton u bugçalar
Ne nakd u akçalar u ne hayl u haşem gerek
7 Hiç bir namâz olur mı revâ iki Kıbleye
Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek
8 Maksûdı ger buyısa ki ma'bûdı bula ol
Mevcûd içün be- külli vücûdı 'adem gerek
9 Her hayr u tâ'at u hünerüñ başıdur sehâ
Nider kerâmeti kişiye tek kerem gerek

83
MK1(88.a), BU1(124.a), FB(235)
2 // girü:ger BU1, FB
3 / kimesneden: dahı (FB'de yok) kimseden BU1, FB
5 / nâzı: nâz u BU1 / memleket: milket FB
// tâc u taht: taht u tâc FB
6 / ton: bog BU1
7 / revâ: FB'de yok
8 / Masûdı: maksûd FB / ki: BU1 ve FB'de yok
/ be-külli vücûdı: vücûdı be-kullî
9 / Her: Hem FB
// tek: dek BU1, FB

10 Kassâm çünki (Nahnü Kasemnâ) didi bize
Maksûm lokma hırka içün pes ne gam gerek

11 Hiç bî-nasîbe kuvvet-i zûr assı eylemez
Bu söz meseldür alı ki şahsa kadem gerek

12 Çün göñli levhine yazar ol dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahi ne kâgıd kalem gerek

84

Fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lün

Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

1 Key sakın almayasın âhını dervîşlerüñ
Ki bir ulu eridür âheni dervîşlerüñ

2 Suna göñüllerini kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ

3 Tolu genc isteriseñ hoş dime vîrânelere
Ki bilen kûha sayar gâhını dervîşlerüñ

4 Gerek Allah içün ol dostlarını dahı seve
Şu ki gerçek sever Allah'ını dervîşlerüñ

5 Ayru sanma buları bir nefes andan dün ü gün
Bile bil Hakk'ıla her gâhını dervîşlerüñ

6 Bularuñ hüdhüdi avda niçe şeh-bâzı tutar
Leşe konmaz anıdur şâhini dervîşlerüñ

7 Göziñi ırma yüzinden buların kulluğın it
Ki göresin o Şehin-şâhını dervîşlerüñ

---

10 / didi: didi-y-idi BU1
// Maksûm: Maksûd FB / hırka: vü hırka BU1
12 / göñli: göñül BU1, FB / sözlerin: sözlerini MK1
// dahı: pes FB / kâgıd kalem: kâgıd u kalem FB

84

MC(46.a), MK1(80.a), BU1(115.a), FB(312)

2 / göñüllerini: göñlini FB
4 // Şu: Şol MC

8 Şu kadar sevgülidür dosta bular kim kul ider
Kapusında bu cihân şâhını dervîşlerüñ

9 Bu fenâ câhı kamu çâha sayar hîç bilür
Göre bilen o bekâ câhını dervîşlerüñ

10 Kim göñül gözile cân gögine kılmasa nazar
Nice görsün güneş ü mâhını dervîşlerüñ

11 Gayrı fikrini bular göñline koymadı velî
Tañrı zikri açar efvâhını dervîşlerüñ

12 Çog olur keşf ü kerâmât u vilâyetleri lîk
Yog olur kâzibi vü kâhini dervîşlerüñ

13 Bu Kemâl Ümmi sever cân u göñülden kamusın
Niçemâ kim varımaz râhını dervîşlerüñ

14 Hak oları seveni anda bile koparıcak
Nite mahrûm ide hem-râhını dervîşlerüñ

15 Î Hak ul gerçek erenler yüzi suyı hakıçün
Sen oñar yola bu gümrâhını dervîşlerüñ

---

8 / Şu: Şol MC
9 / câhı kamu: câhını hep MC
// o: ol BU1
10 // güneş: kamer MK1, BU1, FB
11 / Gayrı: Gayr MC / fikrini: fikrin BU1, FB
12 Beyit MC'de yoktur.
// kâzibi vü: kâzib ü BU1
13 // Niçemâ kim varımaz: Niçemâ varamazam MK1
14 Beyit yalnız MC'de vardır.
15 / hakıçün: hakkıçün BU1
// yola: FB'de yok

85

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 'Işkıla her kim visâlin isterise yârınuñ
Fasl olur her varlıgından bu gününi hem yarınuñ

2 Zâtı gören sâyesin deryâya iren katresin
Kodı hem Nakkâş'ı bulan nakşını dîvârınuñ

3 Uçmag'a kılmaz nazar hem Tamu'dan kılmaz hazer
Kankı kul kim 'âşıkıdur Pâdişâh dîzârınuñ

4 Sen dahı Allah içün kıl 'âşıkısañ tâ'atı
Ne kıl Uçmag'ın umup ne korhusıçün nârınuñ

5 İ kişi kıl her işi li'llah u fi'llah bî-garaz
Bir marazdur ol garaz kim halli yok düşvârınuñ

6 Sakla dîn Bagdâdı içinde 'amel zenbîlini
Düşmesün cengine sermâyeñ riyâ 'ayyârınuñ

7 Dem-be-dem suvarmayınca çeşme-'i ihlâsıla
Yimişi bitmez 'ibâdet bâgınuñ eşcârınuñ

8 Devlet anlaruñ ki kadrin bile zâyi' kılmaya
Fürsatını tevbe vü tevfîk ü istigfârınuñ

9 Gel bu gaflet panbugını cân kulagından çıkar
Tâ ki ma'nîsin tuyasın evliyâ esrârınuñ

85
MC(69.a), MK1(74.b), AÖ1(115.b), BU1(107.b), FB(279)

1 / yârınuñ: varınuñ BU1
// olur her: olsun MK1 / gününi hem: günile MK1, gününi BU1

2 Beyit MC'de yoktur.
/ sâyesin: sanasın BU1, FB / iren: irem FB / Lırusta MK1'de: Zâtı gören sâyesin katresin deryâya iren

3 / kılmaz: itmez MC / hem: her kim AÖ1

5 / li'llah u fi'llah: fi'llah li'llah AÖ1, BU1

9 / panbugını: penbesini MK1

10 Mâl ü fazl u câhıla dünyâda hod-bîn olma kim
Key metâ'ı meskenetdür âhiret bâzârınuñ

11 Bil kavî bünyâd anuñdur kim bekâ mülkin yapar
Pâyidâr olmaz binâsı fânî ev mi'mârınuñ

12 'Âşıka ma'şûk yolında 'âr u nâmus perdedür
Terkin urmayınca yâre kimse irmez 'ârınuñ

13 Ger hisâbından 'azâbından kılursañuz hazer
Pes kanâ'at kılıben az nesne birle barınuñ

14 Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dahı anı yiñ içüñ anı geyüñ sarınuñ

15 Kimse hiç âzâd u fârig şâz u hurrem olmadı
Gussasından giçmeyince rûzınuñ tâvârınuñ

16 Zikr ü fikr ü cidd ü cehd ü sıdk u 'ışk u zevk u şevk
'Âdeti vü azıgıdur 'ışk eri bîdârınuñ

17 Mihneti tarta kime kim tâ ebed râhat gerek
Ni'meti arta eger şükrin bilürse varınuñ

18 Her ki dermân isterise derdi kılsuñ ihtiyâr
Zîre kim tîmârı derddür 'ışk eri bîmârınuñ

---

10 / fazl: mülk MK1
11 / yapar: yapa MK1
// fânî: BU1'de yok
12 / yolında: yolından AÖ1
// yâre kimse: kimse yâre MK1
13 // kılıben: eyleyüp MK1 / birle: ile MK1, AÖ1, BU1, FB
14 / Enbiyâ vü evliyâ: Evliyâ vü enbiyâ FB
// yiñ: yiyüñ FB
16 / cehd ü: BU1'de yok
17 / tâ ebed râhat: râhatı ebed FB
// bilürse: kılursa MC
18 // kim: ki BU1

19 Kahr-ı düşmenden kaçan bulmadı bulmaz lutf-ı dost
Gül seven bülbül gibi zahmına kalmaz hârınuñ

20 Gadr ü mekr ü sihre düşmekden kaçarsañ i 'azîz
Terkin ur gaddârınuñ mekkârınuñ sehhârınuñ

21 Gaybetinden giç bu halkuñ agzuñı yum gözüñ aç
Heybetinden korkarısañ dü-cihân Cebbârınuñ

22 Münkirüñ inkârınuñ yokdur ziyânı kimseye
Kendüyedür assısı hem mü'minüñ ikrârınuñ

23 Hayr u şer kim ne ekerse girü anı biçiser
Dânesi gayrına degmez kimseñüñ anbârınuñ

24 Ekmedin biçem diyenler ahmak olur zîre kim
Tek ekenler biçebilsün hâsılın a'mârınuñ

25 Hiç bahîl Uçmag'a girmez zâhid olursa dahı
Assısı yokdur sehâsuz tâ'at u ezkârınuñ

26 Bu degirmende gelenler ögünür dün gün hemân
Farkı yok arpa vü tarı bugday u çavdarınuñ

27 Derdüñoldukça devâ ol Hâlik'uñdan iste kim
Nef'i yokdur saña halkuñ kıldugı timârınuñ

28 Dâyim añ yazuklaruñı âhıla dök göz yaşın
Zâr kıl kim ol işikde kadri hoşdur zârınuñ

29 Bülbülisеñ gel temâşâ kıl ma'ânî bâgını
Gülleri bu ma'rifetdür cem'iyet gül-zârınuñ

---

20 / kaçarsañ: sakıngıl FB
21 / yum: vü AÖ1
22 // assısı: assı BU1
23 / kim ne: ne kim MC / ekerse: gerekse FB
// gayrına: gayriye MK1
26 // yok: yokdur BU1/ vü tarı bugday u: vü bugday u tarı MC/ bugday: bugda AÖ1
27 / ol Hâlik'uñdan iste kim: Hâlik'dan iste kim müdâm FB
// kıldugı: itdigi MC

30 Bâgubân bul tag agacı gibi olma kim anuñ
Terbiyetsiz bitdügiçün tadı yokdur nârınuñ

31 Her kimüñ kim 'ilmi birle hilmi yok kılmaz 'amel
Halka hiçte'siri yokdur pencinüñ güftârınuñ

32 Ol ki sever düşmenini genc sanur rencini
Vay zehî ebleh kim adın mâl urupdur mârınuñ

33 Âdemi murdâra tâlib hergiz ulmaz illa kelb
Terkin urdı dînin arı isteyen cînârınuñ

34 Kande kim seg cife bulsa yir ü yirmez hırsıla
Hiç karında farkı yokdur müsmil ü murdârınuñ

35 Dünye sevmek her hatânuñ başıdur dir Mustafâ
Terk it anı ger tutarsuñ hükmini ahbârınuñ

36 Andan umarsañ şefâ'at zâyi' itme sünnetin
Ümmetiyseñ ol kamu 'âlemlerüñ Muhtârınuñ

37 'Âşıkam dirsin girü dünyâ seversin cânıla
Girü 'âşıklar sever mi gayrını dil-dârınuñ

38 Sevmezem dirseñ ya n'eyler sende bu hırs u tama'
Çün çıkarupsın göñülden mihrini ag-yârınuñ

39 Sâdık oldur kim kamu da'vîde ma'nî göstere
Kâzib oldur kim sözine nisbeti yok kârınuñ

---

30 / gibi: bigi BU1
// yokdur: olmaz MK1 / nârınuñ: bârınuñ AÖ1
31 // hîç: AÖ1'de yok
33 / tâlib hergiz: hergiz tâlib MC, AÖ1, FB
// dînin arı isteyen: dînin arı dileyen MK1, dîn erenleri olan BU1, dîn eri dileyen AÖ1, FB
34 // müsmil: bismil MK1
35 // it: id MC
37 / dünyâ: gayrın MK1
38 // çıkarupsın: çıkarusın FB
39 / da'vîde ma'nî: ma'nîde da'vî BU1

40 Kişiler var kim dem urur cân u baş terk itmege
Līki kıymaz bir teline cübbe vü destârınuñ

41 Bu Kemâl Ümmî gibi ag-yârı sevmeñ siz dahı
Yârı isteñ mâ-sivâ'llah sevgüsinden arınuñ

42 Her ki bu gün gördi Yarın ol görür yarın dahı
Gözüñ aç kim bu günüñe göredürür yarınuñ

86

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ şular kim ta'n u inkâr u su'âl
Kıluben dirsiz nedür bu vecd ü hâ

2 Dilile kim hall ider bu müşkili
Līki diñleñ bir niçe zarb-ı misâl

3 Hiç sözile añlanur mı tatmadın
Her acı vü tatludagı tad u dâl

4 Vasfıla añlada mısız tadını
Şuña kim hiç yimedi 'ömrinde bâl

5 Varıdı giçmiş zamân içre meger
Bir ev içre tolu bugday bir çuval

6 Andan ev ıssı birez bugday alur
Tâ ki saç içre kavura i ricâl

---

40 / cân u baş: baş u cân MC
41 / gibi: bigi BU1, AÖ1'de yok
42 // göredürür: göredür hem FB

86

MC(136.a), MK1(47.a), BU1(73.a), FB(173), İÜ1(87)

1 // dirsiz: dirler MC
3 / sözile: dilile İÜ1
4 / añlada mısız: añla dimsiz İÜ1
// hiç yimedi 'ömrinde: 'ömrinde hiç yimedi İÜ1
6 / birez: biraz BU1, FB

7 Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkımaga bî-mecâl

8 Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

9 Didiler kim hey ne gavgadur size
Dün neden oldı mübâh işbu vebâl

10 Bile bitdük bile düşdük hırmana
Bile sürdük sizüñile mâh u sâl

11 İşbu kahda bile tururken henüz
Şimdi kim kılduñuz anda intikâl

12 Size ne keşf oldı şol arada kim
Çagrışırsız kalkışuban bî-melâl

13 Sacdagılar anlara eydür bizüm
Ne işümüze gerek bahs ü cidâl

14 Çünki haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeñ ta'n urup infi'âl

15 Hâlümüzi bilimezsiz kâlile
Bu makâma kaçan irür ol makâl

---

7 // kalkımaga: kalgımaga FB
8 // inkâr: teşviş MC
9 / size: bular MC
// mübâh işbu vebâl: size pes işbu hâl MC
10 // sürdük: İÜ1'de yok
11 // Şimdi: Çünki MC / anda: saç üzre MC
12 / şol: MC, FB
// çagrışırsız: Çıgrışırsız MK1 // kalkışuban bî-melâl: kalgışup (İÜ1'de kalgıyup) bî-ihtimâl MK1, BU1, FB, İÜ1
13 / eydür: eyder İÜ1
14 // virmeñ: urmañ İÜ1 /urup: idüp İÜ1
15 // irür: irer İÜ1

16 Hiç geñüñüzle midi şimdiye dek
Size bu kamu nüzûl u irtihâl

17 İhtiyârî sanmañuz bu işleri
Izırârîdür bize bu her fi'âl

18 İşbu sırrı taşradan sormagıla
Añlamak size hayâl ender hayâl

19 Siz dahı bizüm katumuza gelüñ
Kim bilesiz hâlumuzı bî-muhâl

20 Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger harâm eydüñ siz aña ger helâl

21 Her kimüñ kim bâtınına düşe 'ışk
Zâhirin kılur harâb u pây-mâl

22 Kimse hâlin kimse bilmez girüden
Gelmeyince başına i hoş hisâl

23 Kendülerden midür ay u güneşe
Togmag u uyakmag u bedr ü hilâl

24 Cem' içinde şem' içün pervâneler
Görüben düşüp yakarlar perr ü bâl

25 Az yanan andan cüzâ düşer girü
Külli yananlar bulur kurb u visâl

---

16 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ geñüñüzle midi: geñüñüzle mi idi FB
18 // hayâl: mahyâl BU1, FB
19 // Kim: Ne MC
20 / oddur: otdur BU1
23 / Kendülerden: Kendüler BU1
// uyakmag: tolunmak MK1, uyanmag BU1; uyukmag İÜ1
24 / içün: çün BU1, FB
25 / andan: yine FB / girü: yine MC
// Külli: Hep MC / bulur: bulsar MC

26 Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzinde gördügin Bilâl

27 Sıdkıla görenler ikrâr eyledi
Yolına terk itdi cân u mülk ü mâl

28 Görmedi hem Yûsuf'uñ kardaşları
Ol Zelîhâ gördügi gibi cemâl

29 Anadan gözsüz togan añlaya mı
Şerhile ag kara vü gök sarı al

30 İremeyen sırrına dervişlerüñ
Göremez taşında illâ hırka şâl

31 İ bilen (men lem yazuk lem ya'rifük)
Lafz u ma'nîsin ne hâcet kîl ü kâl

32 Çokdurur sûfî vü sâfîde safâ
Yokdurur dervîş olanda mekr ü âl

33 Şeyhi dilinden cevâb eydür size
Kend'özinden söylemez Ümmî Kemâl

34 İ Kerîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
İ Rahîm ü her-Kemâl ü bî-zevâl

35 Ol meşâyihdan bizi kılma cüzâ
Du-cihânda i Hakîm ü lâ-yezâl

---

27 // 2.mısra MC'de: Yolına eyledi terk cânıla mâl
28 / Görmedi hem: Göremedi MK1, Görmediler FB, İÜ1
// Ol: Şol MC / gibi: bigi BU1
29 // ag kara vü gök: ag u kara gök MK1, BU1, FB, İÜ1
30 / İrmeyen: İrmeyenler FB
// illâ: MK1'de yok
32 / sûfî vü sâfîde: şol safî sûfîde MC, sûfî vü sâfî vü İÜ1
33 / Şeyhi: Şeyh MK1 / eydür: ider BU1, eyder İÜ1
34 İÜ1'de 34. ve 35. beyitlerin 2.mısraları yer değiştirmiştir.
// her-kemâl: pür-kemâl İÜ1

87

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 'Aceb ne garra olupsın cihâna Ümmî Kemâl
Sakın ki degme kemâlüñ olur soñında zevâl

2 Serâba susama yil kovma nârı nûr sanma
Türâb olur soñı yâd eyle yañlış itme hayâl

3 Bu bî-vefâ vü fenâ dünyeden vefâ umımak
Zehî hamâkat u gaflet zehî hayâl-i muhâl

4 Ne geldügine sevin vü ne gitdügine yirin
Bu hîç nesneyiçün hâtırıñda tutma melâl

5 Tene'ümi ko yiter nefse bir kuru kursa
Harîr ü kemhâ neyiçün kifâyet eyler şâl

6 Sen i harâmi harâmı ne yirmeyüp yirsin
Ki ulular yimedi buldılarsa dahı helâl

7 Çıkar fahır tonını gey fakır tonın bir gün
Gelüp ölüm döşeginden çıkarmadın gassâl

87
MC(46.b), MK1(27.a), BU1(47.b), FB(112), AE2(74.a)

1 / olupsın: olursın BU1
// olur soñında: olur yolunda BU1, soñında olur AE2

2 / Serâba susama: Serâbı su sanma BU1
// olur soñı: olasın MK1, ola soñı BU1, FB, olasın AE2 / yâd: AE2'de yok

3 / dünyeden: dünyâden AE2

4 / vü: BU1, FB ve AE2'de yok

5 / ko: ko ki MK1, BU1, FB, AE2 / yiter nefse: nefse yiter AE2 / bir: MK1, BU1, FB ve AE2'de yok
// neyiçün: n'içün çün MK1, n'eyler çün BU1, içün FB, n'içündür AE2

6 / ne: MK1'de yok
// Ki: Kim AE2

7 / fahır: fahr MC, MK1, BU1, FB / fakır: fakr: MC, BU1, FB / bir gün: ki añla MK1, giyingil BU1, ki añla FB, AE1
// döşeginden: döşeginde AE2

8 Şu Şâh-ı Bâkî'ye kul ol ki olmaya ma'zûl
Şu Mâh-ı Bedr'i gözet kim yog aña naks u zevâl

9 Kanâ'atı saña dâyim sanâ'at idini gör
Dileriseñ ki bulasın bekâ hazîne-'i mâl

10 Cihâd-ı ekbere kasduñ varısa i dervîş
Hemîşe nefsüñ'le kılı gör gazâ vü kıtâl

11 'Aceb 'adûlaruñiçün ne hoş durışursın
Çü saña dost degüldür bu mâl ü ehl ü 'ayâl

12 Özüñ siñekden alu yazuguñ cebelden ulu
Yiter götür kaderüñden agır yüki hammâl

13 Çü kendü nefsüñ itinden zebûn u 'âcizsin
Tap eyle da'vi-i Afrâsiyâb u Rustem ü Zâl

14 Dökeli fi'lüñi her kavlüñe muvâfık kıl
Nifâk olur eger olmazsa kâhla hoş-hâl

15 Eger bilüñ varısa imdi kîl ü kâlı unut
Niçe niçe bu kuru kîl ü kâl ü bahs ü cidâl

---

8 / bâkiye: bâki AE2 / ki: kim AE2
// mâh: şâh AE2 / kim: ki MK1, AE2 / yog: yokdur AE2 / aña: anda MK1
/ zevâl: hilâl MK1, BU1, FB

10 / Cihâd-ı ekbere: Cihâd irnege AE2
// kılıgör: kıla gör MK1, kılañuz BU1

11 Beyit AE2'de yoktur.
/ hoş: çok MK1, BU1, FB
// mâl ü: BU1'de yok

12 / Özüñ siñekden: Ünüñ süñüñden MK1 / cebelden: tagdan AE2
// götür: FB'de yok / kaderüñden: kadrüñden BU1, FB / yüki: yük MK1, AE2 / hammâl: i hammâl MK1, BU1, FB, AE2

13 // Rustem ü Zâl: Rustem i Zâl MK1, BU1

14 // olmazsa: olmazise BU1, FB

15 / kîl ü kâlı: kâl ü kîlı AE2

16 Niçe niçe bu gurûr u sürûr u fısk u fücûr
Ya niçe 'afv ola sehv ü hatâ vü cürm ü vebâl

17 Niçe niçe hased ü hırs u kedd ü buhl u tama'
Ya niçe bir garaz u kibr ü cevr ü zulm ü zalâl

18 Niçe niçe bu nifâk u riyâ vü süm'a vü zerk
Ya niçe şerr olısar gadr u mekr ü fitne vü âl

19 Elüñ bir eyü 'amel kılmadın Hak'a lâyık
Dilüñ satar anı bâzâr içinde çün dellâl

20 Ne yol varabilesin çün muhabbet-i dünyâ
Ayag u boynuña olmış selâsil-i aglâl

21 Kısaldugınca bu 'ömrüñ uzandı tûl-ı emel
Karardı göñlüñ ü bitüñ agardı saç u sakal

22 Basıldı nefsüñe cânuñ tenüñi semirtdüñ
Dükendi kalmadı hayruñ çogaldı şerr ü zalâl

23 Çü rızk u 'ömr ü nefes dükene dahı artmaz
Kaçan ki irişe virmez ecel kişiye mecâl

---

16 / sürûr: şürûr MK1 / AE2'de 1.mısranın ilk üç kelimesinden sonrası silikdir.
// vebâl: bâl MC

17 / buhl: niçe AE2
// AE2'de 18. beytin 2.mısrası 17. beytin 2.mısrası olarak kayıtlıdır.

18 Beyit AE2'de yoktur.
/ Niçe niçe: Ya niçe MC / nifâk u riyâ: riyâ vü nifâk MK1 / 1.mısra FB'de: Niçe niçe bu figân-ı dil ü süm'a vü zerk
// Ya: Ne MK1 / olısar: ola MC

19 / Hak'a: Hakk'a BU1, FB

20 // Ayag u: Ayagı BU1

21 Beyit MC'de yoktur.

22 // şerr ü zalâl: su' u zalâl MK1, BU1, zu'-ı zalâl FB, su'-i hısâl AE2

23 / rızk: zerk FB / 'ömr: 'ömür AE2 / nefes: nefs FB, AE2

24 Nice cevâb idisersin hisâbuñ it irden
Sinüñde her nefesüñden kılurlarısa su'âl

25 Ger âhir Uçmag'a uçmaga varısa hevesüñ
Salât u savmı dün ü gün idini gör per ü bâl

26 Bize bu havf u hatarlar yirinde ne gülmek
Çü bilmeziz ki soñı ucı neye irer ahvâl

27 Ola bu dünyede balsuz balâ vü aru delîm
Velî ki olmaya hiç arusuz balâsuz bal

28 Çamırlu göller içinde bulunmaz ı bahrî
Cevâhir isteriseñ gel ulu deñizlere tal

29 Yüzüm şu 'âşık u sâdıklaruñ ayagı tozı
Ki yoldan ıramaz anları hubb-ı hüsn-i cemâl

30 Bu nakşı sevme o Nakkâş'ı bulmag isteriseñ
Gözetme ag u kara gök saru yeşil kızıl al

31 Egerçi Sâni'i sun'ıla bildi bilenler
Velî ki sâliki egler ta'aşşuk-ı leb ü hâl

---

24 / idisersin: idersin MK1, AE2 / hisâbuñ it irden: hisâbuñı ger senden AE2 / it: BU1'de yok
// Sinüñde: Senüñde MK1, BU1, FB

25 / Uçmag'a uçmaga varısa: varısa Uçmag'a FB / varısa: varsa AE2
// dün ü gün: dînüñe AE2

26 // bilmeziz: bilmezin BU1 / ki soñı ucı: soñ ucı kim AE2 / irer: ider MC, ire BU1

27 Beyit MC'de yoktur.
/ Ola: Ne ola AE2
// balâsuz: FB'de yok

28 // gel: MK1'de yok / deñizlere: deñize AE2

29 / şu: şol AE2 / 'âşık: 'âşıklar MK1, FB
// ıramaz: ırmaz BU1, ırmaz AE2

30 / o: ol BU1, FB / isteriseñ: isterseñ BU1, FB, AE2

31 Beyit MC'de yoktur.
/ bildi: bilür FB
// sâliki: visâlini FB / hâl: hayâl AE2

32 Şuña ki lutf-ı cemâli tuş oldı kıldı ʻazîz
Zelîl kıldı kime kim yitişdi kahr-ı Celâl

33 Niçelerüñ kılur ol lutf dal boyın elif
Niçelerüñ kılur ol kahrı elif boyın çün dal

34 Giçürmedüñ dahı bir sâʻatuñı tâʻatıla
Ki giçdi bunca şeb ü rûz u hafta vü meh ü sâl

35 Meger gurâb u kilâb ola tâlib-i murdâr
Ne hâcet ehl-i temiz âdemîye cîfe vü yâl

36 Gice seher kıluban hayrıla seherde mürîd
Murâdı yüzine bakmak zehî mübârek fâl

37 Velî bayâgı veli kaht-ı iʻtikâd oldı
Sen iʻtikâdıla gel dime oldı kaht-ı ricâl

38 Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde
Ya hod sınuk kab içinde turur mı âb-ı Zülâl

39 İki cihân hevesinden kesil Kemâl Ümmî
Dileriseñ ki bulasın o Bir'e kurb u visâl

40 Bu kamu ʻâşık u maʻşûk ʻışkına müştak
Zehî letâfet ü hüsn-i Cemâl-i celle Celâl

---

32 // Zelîl: Delîl FB / kıldı: kıler AE2 / yitişdi: yitişe AE2
33 / lutf: lutfı BU1, FB, AE2 / dal: dal u BU1 / boyın: boyını AE2
// kahr: kahrı BU1, FB, AE2 / boyın: boyını AE2 / çün: çü MK1, BU1 ve AE2'de yok
34 // u hafta: hafta MC, BU1, BU1, FB / vü: MC, BU1 ve FB'de yok / meh sâl: meh ü sâl BU1, FB
35 // yol: hâl BU1
36 / Gice: Giçe FB, AE2
// murâdı: murâd AE2 / mübârek: göñli mübârek FB
37 Beyit MC'de yoktur.
// gel: FB'de yok
38 / u: FB'de yok / şor: şorah MC / taş u şor: taşlu susuz AE2 / yirlerde: yirlerde yâyud FB
// yâhud: FB'de 1. mısra sonuna eklenmiştir.
39 / kesil: kesilgil AE2 / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl BU1, FB, AE2

41 Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lât
Her işde fâ'il ü muhtâr Hak'dur ol fe'âl

88

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Er-rahîl i sâlik-i râh er-rahîl
Kim göñüldi kârübân gitdi delîl

2 Hey ne gâfil fârig uyursın uyan
Hâzır ol kim gün kısadur yol tavîl

3 Merkebüñ aksag u yazugúñ kesîr
Menzilüñ ırag u azugúñ kalîl

4 Bir kıla kılma nazar kalma girü
Yohsa baglar yoluñı ol ince kıl

5 Yüküñi yeynildi gör i yol eri
Kim Mesîh'e ignesi oldı şakîl

6 Kâlile kalma vü kâlden hâle giç
Nîçe bir bu kuru bahs u kâl ü kîl

7 'Işkı tuyanlar olur dâyim 'azîz
Hırsa uyanlar kalur hôr u hacîl

---

41 / 1.mısra AE2'de: Me fâ 'i lün / fâ 'i lât / me fâ 'i lün / fâ 'i lât
// Hak'dur: Hakdurur AE2 / ol fe'âl: ola ef'âl FB

88

MC(93.b), MK1(48.a), BU1(74.b), FB(176), AE1(65), AE2(30.a), İÜ1(90)

1 // kârübân: kârüvân AE2
2 / fârig: yatup AE1 / uyan: müdâm FB
3 // ırag: uzag AE2
4 // yoluñı: yola ki BU1 / ince: bir MC, MK1, BU1, FB, AE2, İÜ1
5 Beyit FB, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ yol: dîn MC
6 / kâlden: hâlden FB
7 / 'ışkı tuyanlar: 'ışka toyanlar BU1, 'ışka uyanlar AE1, İÜ1
// kalur: olur MK1, İÜ1 / hor u: dâyim İÜ1 / hacîl: zelîl MK1, AE1, AE2

8 Nişe bu hırs u hased buhl u tama'
Rızkuña çün Râzık olmışdur kefîl

9 Şimdiye dek n'eyledüñ fikr it ki uş
Giçdi bunca gün ü hafta ay u yıl

10 Kendü 'aybuñ añup agla zinhâr
Ayruguñ 'aybına bakup gülmegil

11 Kend'özinden kimse'i hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil

12 Hilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelîl

13 Gafletile fürsatı fevt eyleme
Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl

14 Derdimend ol kim tabîbi bulasın
Hiç devâya iremez illâ 'alîl

15 Nakş u renge kalma ol Nakkâş'ı sev
Gözleme ag u kara sarı kızıl

16 Buhlıla yutdı 'Ad u Kârûn'ı yir
Terkile oldı hem İbrâhîm Halîl

---

8 / Nişe: Niçe FB, AE1, AE2, İÜ1 / bu: bir AE1, AE2
9 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur
/ uş: sen İÜ1
10 / añup: añ u MK1, BU1, AE2, İÜ1, añ da FB / agla: iñle MK1, iñile FB, añla İÜ1
// olmışdur: oldı FB
11 // Yirüben: Yirinen FB / yirinci: yirinc FB, yirici AE1
12 / hem: bil İÜ1
14 // iremez illâ: irmez illâ kim(AE2'de ki) AE1, AE2
15 / sev: bul MK1
// ag u: AE1'de yok

17 Mustafâ eydür ki girmez Cennet'e
Ne kadar kim zâhid olursa bahîl
18 Fî sebîli'llah sebîl it mâlüñi
Kim bulasın havz-ı Kevser sel-sebîl
19 Di (semi'nâ vü ata'nâ) Ahmed'e
Her ne kim indürdi gökden Cebre'îl
20 (Len tenâlü'l-birre hattâ tünfikû)
Key işit kim buyurupdur ol Celîl
21 Ger dilerseñ iresin ihsâna sen
Sevdigüñden Hakk içün terk eylegil
22 İki sevgü bir göñülde sıgmaya
İşbu söz gey mu'teberdür bellü bil
23 Senligüñden giç ki aña iresin
Hâlik isterseñ halâyıkdan kesil
24 Tur Kemâl Ümmî tevekkül kıl Hak'a
Yola gir kim oldurur ni'me'l-vekîl
25 Kârübândan kalma yüri lenk lenk
Çün delîl oldı o Şâh-ı Erdevîl

---

17 / girmez: giremez BU1
// kim: AE1'de yok / olursa: olursa da AE1 / bahîl: pahîl BU1
18 // Kim: Tâ MC / bulasın: bulasız FB / sel-sebîl: selbîl AE2
19 // Cebre'îl: Cebrâ'îl İÜ1
20 / hattâ: hatâ MC
// Key: Yig AE1 / buyurupdur: ne buyurdı MK1, BU1, ne buyurmışdur AE2
21 // terk eylegil: infâk kıl AE1, terk kıl AE2
22 // gey: ki FB
23 Beyit BU1'de yoktur.
/ giç: kaç İÜ1
// Hâlik isterseñ: Hâlik'ı isteriseñ FB
24 / Hak'a: Hakk'a BU1
25 / yüri: girü FB, AE1 / lenk lenk: lenk ü lenk MK1, FB, AE1, AE2
// O: İÜ1'de yok

26 Degme agız ne bilür söz tadını
Ehl-i dil añlar ne söyler işbu dil

27 Her karınca vü siñek kursagına
Hiç sıgar mı lokma-'i arslân u fîl

28 İ Kerîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
Kamumuza rûzi kıl sabr-ı cemîl

89

Fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lün

Fâ 'i lâ tün / **/ fa' lün**

[*

1 N'ideyim bilimezem senüñile yâra göñül
Ki sapup yoldan uçarsın dün ü gün yara göñül

2 Neden ârâm u karâruñ yog i hercâyi senüñ
Niçe bir yârı koyup uyasın ag-yâra göñül

3 Niçe bir nevha kılub hasret odına yanasın
Ya niçe âh u firâk odı seni yara göñül

4 Gözümüñ yaşı akar derdile kurur tudagum
Çü harâret düşer agzumdagı ter yara göñül

---

26 // ne söyler işbu dil: ki ne söyler bu dil MK1, BU1, FB, İÜ1, neler söyler bu dil AE1, AE2
27 / Her: Hem MC
28 // sabr-ı: sabrun BU1

89

MC(84.b), MK1(80.b), MCON1(57.a), BU1(115.b), **FB**(314)
* I. ve V. bendler MC'de tek bir bend olarak kayıtlıdır.
1 Beyit MC'de yoktur
2 Beyit MCON1'de yoktur.
/ yanasın: yanayın MC
// âh u: bir bu MC
4 Beyit MCON1'de yoktur.
// ter: BU1'de yok

5 Meger ol Hayy u Rahîm'üñ irişe merhameti
Saña merhem yaka kim oñula bu yara göñül

6 Şâha yüz cân u başuñ varısa kurbân idüben
Yüz urup kapusına tapusına yara göñül

7 N'ola ger yoldaş olasın bu Kemâl Ümmî'yile
Ki becid durışavuz irişevüz yâra göñül

8 Cüste kıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i hasta göñül

II

9 'Işk elinden içeriseñ tolu peymâne göñül
Olasın tâ ebedâ 'âşık-ı mestâne göñül

10 Hubb-ı dünyâ mey-i Şeytân'dur içüb yime harâm
Kim helâl ola saña maşrab-ı meyhâne göñül

11 İ havâ cem'i içinde tama' u şehvetile
Arzu vü şem'ine karşu deli pervâne göñül

12 Bir cemâl iste ki hiç irmeye hüsnine zevâl
Kalmadı hüsn-i bekâ Yûsuf-ı Ken'ân'a göñül

13 Bu sarây u huy u hây u ton u tay assısı ne
Çünki kalmadı cihân mülki Süleymân'a göñül

---

5 Beyit MC ve MCON1'de yoktur.
/ ol: o FB
6 Beyit MCON1'de yoktur.
// yara: vara BU1
7 / N'ola ger: Ger n'ola MC / olasın: olursan MC
// becid: becit MC
8 // i: bu FB
9 // tâ ebedâ: tâ ebed MCON1, ser tâ ebed FB
10 // Kim: Ki MCON1 / maşrab: şarâb MC
11 / havâ cem'i: havâ-i cem' MCON1
12 // bekâ: bahâ MC, MK1
13 / ton u: BU1'de yok
Lmısra MC'de: Bu sarây u ton u tay u hûy u hây assısı ne

14 Bu kamu düşmen içinde kanı bir mahrem ü dost
Ya bu her dâm arasında kanı bir dâne göñül

15 Çün gelen giçdi giçer bunda konan göçdi göçer
Ya bu kamu kuru gavga vü bu sevdâ ne göñül

16 Yâdı yâd eyleyüben bilişi unutmagıla
Âşinâyiken olursın girü bîgâne göñül

17 Bü'l-'acebsin kamu 'âlemde vü âdemde 'aceb
Ola mı sencileyin bir delü dîvâne göñül

18 Bir dem olursın alûdan alu endîşeyile
Bir dem olursın ulu server-i yigâne göñül

19 Niceye degin elüñden bu Kemâl Ümmî senüñ
Fürkat u hasret odına tutuşup yana göñül

20 Cüste kıl işte duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i hasta göñül

III

21 Î dirîgâ ki seni bulımazam bende göñül
Nişe âzâde yürürken düşesin göñül

22 Î gehî yirde gehî gökde gehî 'arşa agan
Î gehî şâh u gehî hôca gehî bende göñül

23 Î gehî 'akla uyan gâhi dönüp nefse uyan
Î gehî cânıla dem-sâz u gehî tende göñül

---

14 // dâm: âdem BU1
15 / Çün: Çü MK1 / göçdi: girü MC
16 / unutmagıla: yâd itmek ile MCON1
17 / âdemde: âdem MCON1, âdem bir FB
18 // server-i yigâne: server ü yigâne MC, MCON1
20 / Cüste kıl: Ciddile MCON1 / derdi: 'ışkı MCON1
// derd: 'ışk MCON1
21 // yürürken düşesin: yürürsin düş alı MC
22 // hoca: hovâce MCON1

24 İ gehî tagda gehî bagda vü bagçada göñül
İ gehî evde gehî yazıda yabanda göñül

25 İ gehî şarka kılan 'azmi gehî garbe dönen
İ gehî köşk ü serâda gehî kül-hânda göñül

26 İ gehî kargayıla irte gice cîfe kovan
İ gehî bülbülile hoş gül-i gül-şende göñül

27 'Aceb armaz mısın i dil niçe cünbüş harekât
Kanı ârâmuñ ayâ kalbi perâkende göñül

28 Ne vakar u ne sükûnet buluram leyl ü nehâr
Ne karâr u ne ferâgat görürem sende göñül

29 N'ola bir sâ'at eger tâ'at idesin bileme
Çıkmadın fürsat elüñden giresin bende göñül

30 Yine bir lezzete düşdi hevesüñ dünyede kim
Nazaruñ yok kamu şehd şeker ü kanda göñül

31 Lâ-mekânî sen unutduñ vatanuñ sevgüsini
Ki degül Ümmi Kemâl ili bu meskende göñül

32 Cüste kıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i hasta göñül

IV

33 'Işkıla ger severiseñ o bir Allah'ı göñül
Ko kalanını unut şâhı şâhenşâhı göñül

34 Sıdkıla fakr u fenâ yolına 'azm itdüñise
Ne işüñdür senüñ ayruk beg ü ispâhi göñül

---

24 / bagda vü bagçada: bahçede vü bagda MK1
// evde: ovada BU1/ yazıda yabanda: yazı vü yabanda MC, MCON1, BU1, FB
27 / armaz: azmaz MCON1, BU1 / dil niçe: niçe bu MC
29 // bende: pende MK1
31 / Lâ-mekânı sen: Lâ-mekân seyrin MC, Lâ-mekânîsin MCON1
32 / duruş: göñül BU1
I.mısra MCON1'de: Ciddile iste göñül duruş derdi getür deste göñül
33 // kalanını: kalanı BU1
34 // ispâhî: sipâhî MC, FB

35 Hâlik'ı isteriseñ imdi halâyıkdan üzül
Dileme sîm ü zeri memleket ü câhı göñül

36 Gevher-efşânsın ayâ kân-ı cevâhir toludur
Kehrübâ bigi kabûl eyleme her gâhı göñül

37 Dîv evi olma ki saña diyeler kalb-i selîm
Zîre sâfî dil olur Taññı nazar-gâhı göñül

38 Î gehî şems ü gehî zerre gehî mâh-ı münîr
Î gehî bahr u gehî katre gehî mâhî göñül

39 Bir nefes cehlile ne kendüyi ne gayrı bilen
Bir nefes 'ilmile her nesnenüñ âgâhı göñül

40 Vaktidür imdi bugün kim olasın yig ciheti
Î kamu yol erinüñ her yaña hem-râhı göñül

41 Virdügi derdile yüz sür ulu dergâha müdâm
Tâ saña fa'il ü 'inâyet yite nâ-gâhî göñül

42 Hey ecel yitdi 'amel kanı içe tûl-ı emel
Niçe bir senüñ elüñden kılayın âhı göñül

43 Ger refîk olmaziseñ bâri Kemâl Ümmî'yi ko
Uyalum mürşide bâşed varavuz râhı göñül

---

35 / üzül: üzüñ FB
// zeri: zer ü MK1, MCON1, BU1, FB / memleket: milketi MK1

36 / Gevher: Güher MC / cevâhir toludur: sehâvet sen ahı MC, cevâhir sen âhir MCON1
// Kehrübâ: Kehribâr FB / bigi: gibi MC, MK1

37 // sâfî: sâhib FB

40 / bugün kim: FB'de yok / yig ciheti: yine yig cihet FB

41 / yüz sür ulu: okı(MK1 ve MCON1'de sür, BU1'de sen) yüz süri MC, MK1, MCON1, BU1
//: yite: ire MC

42 / 1.mısra MCON1'de: Gice gündüz iñilerem âh vâh u derdile
/ kılayın: kılayım MK1

43 / olmaz iseñ: olmazsañ BU1

44 Cüste kıl işte duruş derdi getür deste göñül
Dosta eüst irdi iren derdile i hasta göñül

V

45 'Acabâ kandesin i 'âşık u âvâre göñül
Bulımazam seni i hasta vü bî-çâre göñül

46 Kamular yâresinüñ çâresi var gerçi veli
Bu senüñ derdüñe hiç bulımadum çâre göñül

47 Ne 'aceb hasta ki bir demde gezer yiri gögi
Ne saga beñzedürem seni ne bîmâra göñül

48 Baña bir dem bu tarîk içre refîk olmaduñ
Meger aldar seni bu dünye-'i mekkâre göñül

49 Nefs-i marziyye'i koyup dün ü gün nefse uyup
Ne revâ kim olasın tâbi'-i emmâre göñül

50 Bellü ne uslu direm ne delüye beñzedürem
Seni bu dâr u diyâr içre ne deyyâre göñül

51 Bir nefes halvet içinde bileme hem-dem iken
Bir nefes taşra kaçarsın yine bâzâra göñül

52 İ müdâm ay u gün ile bile togan tolınan
Olmaduñ kutbıla sâbit sen i seyyâre göñül

53 'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayrına nazar
'Âşık u tâlibiseñ ru'yet-i dîzâre göñül

---

44 / derdi: 'ışka MCON1
// derd: 'ışk MCON1
45 / 'Acabâ: Bilmezem MCON1
// Bulımazam: Bulmazam MK1, Bilmezem MCON1, BU1, FB
47 / yiri gögi: yir ü gögi BU1
// beñzedürem: beñzedeler MK1, BU1, FB
48 // dünye-'i: dünyâ vü MK1, BU1
49 / nefse: hırsa MCON1
50 / Bellü ne: Ne bellü BU1
51 / bileme: benümle MCON1
52 / bile: MCON1'de yok / tolınan: uyugan MCON1, BU1, uyagan FB
53 / eyleme gayrına: gayrına eyleme MC, eyleme gayriyye MCON1

54 Sevdügüñ senüñiledür bile her kandeyiseñ
Irag isteme anı sende yakîn ara göñül

55 Çün dil-ârâmı seven cân u dil ârâm idemez
Ki diler Ümmî Kemâl irişe dil-dâre göñül

56 Cüste kıl işte duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i haste göñül

90

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 Haber virür işidenlere her nefes kâyil
Ki dünye varlıgı bir gölgedür olur zâyil

2 Çün öñi nevha vü ortası renc ü gam soñı mevt
Pes aña 'âkil olanlar kaçan ola mâyil

3 Dön i harîf ölüm esrükligin ögüñe getür
Şarâb-ı gafleti saç içme tevbe kıl ayıl

4 Cihânda çünki fakîr olduñ imdi sabr eyle
Hem âhiretde sakın yohsul olma i 'âyil

5 Saña ne mülk ü ne mâl ü ne sîm ü zer kayusı
Çü câna kasd ide turur kafanda 'Azrâ'îl

---

55 / Çün: Çü MCON1
// 2.mısra MC'de: Anuñ içün dilerem ki irişe dil-dâre göñül, MK1'de: Ki diler Ümmî Kemâl ire dil-ârâma göñül

56 Beyit FB'de yoktur.
/ Cüste kıl: Ciddile MCON1

90

MC(41.a), MK1(26.a), BU1(46.a), FB(108), HM(39.a)

1 // dünye: dünyâ MK1, BU1, FB, HM

2 / renc ü gam: gam u renc HM
// kaçan: niçe MC

3 // ayıl: ü ayıl HM

4 / çünki: çünkim FB / imdi: FB'de yok

5 // kafanda: kaganda? MC, BU1, kanuñda HM

6 Hem ol dahı öliser 'âkıbet hem İsrâfîl
Ne hod diri kalısar Cebrâ'îl ü Mîkâ'îl

7 Ölümi sinle vü Haşr u Sırât u Mîzân'ı
Çog añ unutma ki yoluñdadurur her hâyil

8 Ögüñce buñca ölenler ne resme cân virdi
Bak imdi 'âkiliseñ kork 'ibret al bayıl

9 Hayf ki 'ömri Hak emrine sürmedüñ bir dem
Ki gıçdi buñca gün ü hafta ay u buñca yıl

10 Cihâñda misl-i garîb ol ya yol geçici gibi
Dahı ölümden öñ öl ehl-i sinleden sayıl

11 Tap eyle gayrı kapudan su'âli i mes'ûl
Ol ol Kerîm ü Rahîm'üñ işigine sâyil

12 Neler varın göremezsin yoluñda Ümmi Kemâl
Gözüñe gaflet-i dünyâ olupdurur hâyil

13 Çün irden ussuñı dirşürmedüñ bu âfetden
Gerekse şöhretile cümle 'âleme yayıl

---

6 / dahı: HM'de yok
// ü: ne FB

7 Beyit MC'de yoktur.
/ Ölümi: Ölüm FB
// unutma: ü unutma FB / yoluñdadurur: yoluñdadur MK1, BU1, yoluñda FB

8 / Ögüñce buñca: Ögüñde buñca MK1, Ögüñde niçe BU1, FB, HM / ölenler: ölenlerüñ FB / virdi: virdügüni FB

9 Beyit MC'de yoktur.
/ emrine: emûrine BU1 / sürmedüñ: sürmedüm MK1
// buñca yıl: yıl FB

10 / ehl: FB'de yok

11 / su'âli i mes'ûl: su'âl Ümmî Kemâl MK1 / 1.mısra FB'de: Tap eyle su'âli gayriden i mes'ûl
// Ol ol: Ol sen ol BU1, Ol FB

12 Beyit MK1, BU1 ve FB'de yoktur.
// olupdurur: olupdur HM

13 / dirşürmedüñ: devşürmedüñ MC, MK1
// 2.mısra FB'de: Ümmî Kemâl gerekise şöhretile cümle 'âleme yayıl

91

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Gel beru i nefse uyan tevbe kıl
Gaflet uykusından uyan tevbe kıl

2 Kıl kamu hayrât u ihsâna rücû'
Ez-heme zellât u 'isyân tevbe kıl

3 Okı tut (Tûbu ile'llah) âyetin
Nite kim buyurdı Fürkân tevbe kıl

4 Hak ne kim dir hakdurur (lâ-raybe fîh)
Çün getürdüñ aña îmân tevbe kıl

5 Yazugum çokdur diyü kesme ümîz
'Afv olur olma perîşân tevbe kıl

6 Hakk'a dön ne deñlü suçuñ varısa
Yarlıgar ol Hayy u Gufrân tevbe kıl

7 Di müdâm (estagfiru'llahe'l-'azîm)
Tâ ki rahmet kıla Rahman tevbe kıl

8 Tâ'ib ol kim tevbelü kullarına
Rahmeti Şâh'uñ firâvân tevbe kıl

9 Kamu rencüñ bir devâsı var velî
Yazuguñ derdine dermân tevbe kıl

91

MC(123.b), MK1(62.a), MCON1(62.b), BU1(92.b), FB(220)

1 / Gel beru: Dün u gün MCON1
2 // zellât: zellet BU1 / 'isyân: tugyân MK1
3 // Fürkân: Kur'ân FB
4 / dir hakdurur: hakdur didi MC
// getürdüñ: getürdi BU1
5 / diyü: diyüb MCON1, BU1
6 / Hakk'a dön: Dön Hak'a MK1, MCON1, BU1, FB
7 Beyit MC'de yoktur.
8 // Şâhuñ: Hakk'uñ MCON1, FB

10 Ol bekâ mülküñ yaragın kıl hemân
Bu fenâ dünyâdan usan tevbe kıl

11 Kanı fermânuñ eger âzâdısañ
Kulısañ ol Şâh'a fermân tevbe kıl

12 Râhat u rahmet gerekse tâ ebed
Bu devir cevrine katlan tevbe kıl

13 İ karındaş gel ki bayramdur bugün
Atam anam saña kurbân

14 Ko gümânı gel beru ikrârıla
Hakdur işbu sözüme kan tevbe kıl

15 Ger bizüm sözümüze kanmazısañ
Var dahı 'âkillere tan tevbe kıl

16 Cehdile nefsüñ divin öldürmege
'Akluñı eyle Süleymân tevbe kıl

17 Assı kılmaz tevbesüz gidenlere
Mülk ü mâl ü dürr ü mercân tevbe kıl

18 Hey ecelden gâfil olma hâzır ol
Gelmedin saña yaraklan tevbe kıl

19 Günde yüz kez tevbe kılıcak Resûl
İmdi gel sen sad hezârân tevbe kıl

20 Ma'siyet gölinde talup kalma gel
Magfiret bahrinde yıkan tevbe kıl

---

10 / kıl: gör MCON1
12 / gerekse: dilerseñ MC, MCON1
17 / gidenlere: ölenlere MC
// Mülk ü mâl: Mâl ü mülk MC, MCON1, FB
19 / kılıcak: kılurdı MCON1, kılıncak BU1, kılınca FB
// gel sen: sen gel MCON1, BU1, FB
20 / gölinde: göline MCON1, FB / talup: tâlib BU1, FB
// yıkan: yeykan MK1, MCON1, FB

21 Şundan ileru ki nez'a düşesin
Kasd-ı îmân ide Şeytân tevbe kıl

22 ('Accilû bi't-tevbe kable'l-mevt) didi
Mustafâ kavline inan tevbe kıl

23 Pîr olam kılam dime şâyed saña
Nâgehân irişe hicrân tevbe kıl

24 Gel beru Şeytân'ı kahr it i cüvân
Kibri ko ez-dest-i pîrân tevbe kıl

25 Ad u san u câh u şöhret gözleme
Dirlik eyle ölümüñ san tevbe kıl

26 Ne kadar müşkil günâhuñ varısa
Ger dilerseñ ola âsân tevbe kıl

27 Hubb-ı dünyâ şerbet-i Şeytân'durur
Kan alı kan yiter iç kan tevbe kıl

28 Ger dilerseñ tizirek makbûl ola
Mürşid elin tut u andan tevbe kıl

29 Añ yazuklaruñı agla dem-be-dem
İşüñ olsun âh u efgân tevbe kıl

30 Gafletile giçdi 'ömrüñ i delü
Vaktidür alı bir uslan tevbe kıl

31 Fürsatı fevt itme kim mevt iricek
Ne beg ü kul dir ne sultân tevbe kıl

---

21 Beyit yalnız MCON1'de vardır.
22 / didi: didi Resûl FB
23 / I.mısra MC'de: Nev-cüvân kalam dime şâyed saña
25 / şöhret: menşe MCON1
26 / Ne kadar: Nâgehân FB
28 / tizirek: suçlaruñ MC, tiz hoş MCON1, BU1, FB
// Mürşid: Mürşidin MC

32 Ne eyüye hürmet itmişdür ecel
Ne yavuzdan korhar i cân tevbe kıl

33 Nîçe yazuk Bir Çalap'dan kork alu
Dahı Peygamber'den utan tevbe kıl

34 Nîçe bir hayvân gibi (belhüm ezal)
Olasın i gâfil insân tevbe kıl

35 Nîçe bir hubs u mesâvî fuhş u kizb
Gaybet ü herze vü bühtân tevbe kıl

36 Nîçe bir beng ü şarâb u çeng ü sâz
Gündüz esrük gice hayrân tevbe kıl

37 Nîçe bir çok yimek ü içmek harâm
Cürb ü şîrîn zîr ü büryân tevbe kıl

38 Nîçe bir hubb u cemâl ü zülf ü hâl
Meyl-i mâl ü 'avret oglan tevbe kıl

39 Nîçe bir 'ucb u riyâ vü süm'a zerk
Hem hatâ vü sehv nisyân tevbe kıl

40 Nîçe bir fisk u fücûr u şerr ü şür
Zulm ü cürm ü cevr ü tugyân tevbe kıl

41 Yüri tevbe kapusı yapılmadın
Tız giri gör i müslümân tevbe kıl

42 Bâtıl işden giç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl

---

33 / yazuk bir: bir yazuk MC
35 / hubs: fuhş MCONI / fuhş: hubs MCONI
36 / çeng ü sâz: sâz u çeng MKI
37 // zîr: nân MC
40 / şerr ü şür: şür u şer kıl MCONI
// cürm ü cevr: cevr ü cürm MC

43 Gel ki yuyılsun kamu yazuklaruñ
Yirine yazılsun ihsân tevbe kıl

44 Hâlik'a dön halka rüsvây olmadın
Kamu dürlü 'ayb u noksân tevbe kıl

45 Uçmag'a uçmaga olur perr ü bâl
Hem Tamu odına kalkan tevbe kıl

46 Bir yanan bir kez dahı yanmaz yarın
Sabr u fakrıla bugün yan tevbe kıl

47 Hırs itin 'ışk üzre gâlib kılmagıl
Cânı kıl cism üzre arslan tevbe kıl

48 Tevbeye te'hîr yokdur zînhâr
Geçmedin bu kutlu devrân tevbe kıl

49 İ Çalap sofi demde yoldaşumuzı
Dîn ü îmânıla Kur'ân tevbe kıl

50 Al Kemâl Ümmî ögüdin şimdiden
Assı kılmaz sofi peşîmân tevbe kıl

92

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fe 'i lâ tün / / fa' lün

1 'Işk u sevdâyıla tolu derdem
Zârı kılup iñilerem her dem

2 Cigerüm başludur gözüm yaşlu
Âhıla mû-sipîd u rû-zerdem

---

43 / Gel: Tâ BU1
46 // Sabr u fakrıla: Fakr u sabrıla MC
47 / itin: atın MC, MCON1
49 Beyit MK1 ve BU1'de yoktur.
50 / ögüdin: sözini MCON1

92
MC(112.b), MK1(53.a), BU1(81.a), FB(192), İÜ1(103)

3 Kaçamısa bu derdden öliserem
Ki togalı be-nevha pür-verdem

4 Bunca yanmak yakılmag içinde
Tafi budur kim henüz dahı serdem

5 Hıç bir iş işleyüp başarımadum
Ne zenem bellü ben ne hod merdem

6 Zâhirâ hoş u bâtına boşam
Sûfi-yi bî-safâ vü pür-kerdem

7 'Akl u cânum yolında nâ-dîde
Nefs ü cismüm elinde çevmerdem

8 Derd elinden şikâyet eylemezem
Agladugum budur ki bî-derdem

9 Gayrı şâha n'içün idem kulluk
Çün gulâm-ı O Vâhid ü Ferd'em

10 Nişe ayruk çiçekleri severem
Bu çemende çü bülbül-i verdem

11 Yâ Rab Ümmî Kemâl'e kıl yârı
Ki komaz yol varam ögüş perdem

---

3 Beyit MC'de yoktur.
// pür-verdem: pür-derdem FB, perverdem? İÜ1
4 // kim: ki MK1, FB
5 // ben: vü MC, FB ve İÜ1'de yok
6 / hoş: hoşem MC
// 2.mısra MK1, BU1 ve İÜ1'de: Sûfî vü bî-safâ dil-kerdem
7 // cevmerdem: cömerdem MC, FB, İÜ1
8 / Agladugum budur ki: Budur agladugum ki MC
9 / Çün: Çü MC / o: ol FB
10 / Nişe: Niçe İÜ1

12 Kesmedüm hiç ümîz fazluñdan
Gerçi kim mücrimem halâ-kerdem

93

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fe 'i lâ tün / / fa' lün

1 Î dirîgâ dirîg ki magrûram
Bu cihâna harîs ü mahsûram

2 Tâ'ata 'âcizem fesâda kavî
Şerre nezdîk ü hayr işe dûram

3 Hak işe süst ü bâtıla gey cüst
'Akla ser-keş bu nefse me'mûram

4 Bâtına huşk u boş u vîrânam
Zâhirâ gerçi hoş u ma'mûram

5 Hergiz ihlâsıla sürülmaz adum
Zerkıla halk içinde meşhûram

6 Hâl ü ma'nîde kamudan kemter
Kâl ü da'vîde Şeyh Tayfûr'am

7 Bunca havf u hatarlar içinde
Vay ne gâfil kalam ki mesrûram

8 Gözlerüm il 'uyûbını gözler
Kendü 'aybumı görmege kôrem

---

12 /Kesmedüm:Kesimen MK1,Kestmezem BU1, İÜ1, Kesmezem FB/ümîz:ümîzi MK1,BU1,İÜ1
// kim: ki BU1/ mücrimem: mücrim ü MK1,BU1,FB,İÜ1

93

MC(102.a), MK1(51.a), BU1(78.a), FB(185), AE1(126), AE2(73.a), İÜ1(97)

1 // mahsûram: mahrûram AE1, mahsûrem AE2, İÜ1

3 Beyit AE1'de yoktur.
/ gey: BU1'de yok

4 // Zâhirâ: Zâhire AE2 / gerçi: egerçi BU1

6 // da'vîde: ma'nîde MK1, BU1, FB, İÜ1

7 / içinde: içinde kim BU1
// kalam: kalın MC / mesrûram: meşrûram AE2

8 / il 'uyûbını: ilüñ 'aybını AE1, il 'aybuñı İÜ1

9 Gaflet-i dünye sücüsin içeli
Her gice mest ü tañla mahmûram

10 Fi'le zenbîl içre gey 'ayyâr
Kavle Bagdâd içre Mansûr'am

11 Hiç tabîb idemez baña tîmâr
Ben 'aceb niçe hasta rencûram

12 'Adl iderse mu'azzebem fi'n-nâr
Fazl iderse ne gam çü magfûram

13 Adum Ümmî Kemâl özüm noksan
Cem' içinde çü şem'-i bî-nûram

14 'Aybumı açma halka i Settâr
Nite kim şimdi gizlü mestûram

15 Suçuma münsif ü mukırrem kim
Başdan ayaga 'ayb u ma'zûram

---

9 / dünye: dünyâ MK1, BU1, FB, AE1, AE2

10 / 'ayyâr: 'ayyâram MC, BU1, 'ayyâra AE2 / İÜ1'de 9. ve 10. beytler arasına bir başka manzumeye ait şu beyit alınmış, bir başka yazıyla sonradan "Mahallinde degüldür" kaydı konmuştur:

Sol yola ki göñüldi atañ anañ
Sen daħı ol yola göñüldüñ dut (bkz.12/6)

11 / tîmâr: dermân FB, ilâc İÜ1
// niçe: İÜ1'de yok / niçe hasta: hasta niçe FB

12 // çü: İÜ1'de yok

13 / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî AE2 / özüm: işüm AE1, AE2
// bî-nûram: pür-nûram AE1

14 // Nite kim: Niçe İÜ1

15 Beyit AE1'de yoktur.
/ kim: ben MC, ger AE2, ki İÜ1
// 'ayb: 'ayıb BU1, İÜ1'de yok

94

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ göñül uyan ki uş irdi ölüm
Dünyede kime amân virdi ölüm

2 Yidi iklîme hüküm sürenlere
Tañrı emrile hüküm sürdi ölüm

3 İ niçe sâhib-kırân serverlerüñ
Tahtın alup leşkerin kırdı ölüm

4 İ niçe ser-keşleri kıldı zebûn
Kim bize hîç gelmeye dirdi ölüm

5 Bâg ü mülk ü yir bizüm diyenleri
Yurtlarından gör nice ırdı ölüm

6 İ niçe şinlikleri kıldı harâb
Hem ısuz kodı niçe yurdı ölüm

7 Ehl-i dünyâ bunca yıllar yapdugın
Bir dem içre yıkdı yımurdı ölüm

94
MC(66.a), MK1(42.a), BU1(67.a), FB(158), HM(57.b), AE1(69), AE2(35.b), İÜ1(75)

1 / ki: İÜ1'de yok
// Dünyede: Dünyâda HM / kime: hiç kime FB
2 / sürenlere: sürenler İÜ1
// hüküm: hükm in AE1
4 Beyit AE2'de yoktur.
/ ser-keşleri: ser-leşkeri MK1, leşkerlerin AE1
5 / Bâg: Mâl MC
// Yurtlarından: Yirlerinden BU1 / ırdı: ayırdı HM, sürdi AE1, AE2
6 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
7 / yıllar yapdugın: yıl yapdugını FB
// yıkdı: yakdı HM / yımurdı: yımurdı MK1, FB, AE2, yumurdı HM, AE1, İÜ1

8 Şu kapu kim kapucılar varıdı
Hiç birine ta'nmadın girdi ölüm

9 Ton u tayın kıldı tâbût u kefen
Hem sarâyın sîne degşürdi ölüm

10 Niçelerüñ yüzine güldi cihân
Niçelerüñ defterin dürdi ölüm

11 Ne eyüye hürmet itmişdür felek
Ne bu halkuñ yatlusın yirdi ölüm

12 Cümle halkı yir henüz toymaz bu yir
Yiyiser her neyi kim yirdi ölüm

13 Günde yüz biñ dürlü dirnek tagıdup
Birin ikin sinleye dirdi ölüm

14 Şâzısın gam dügünin yas eyledi
Her kimüñ kim evine girdi ölüm

15 Yaluñuz ancak bizi gözlemez ol
Niçe bizüm bigiler gördi ölüm

16 Komadı bir şahsı hîç aglatmaduk
'Âlem içre kimi güldürdi ölüm

---

8 Beyit yalnız AE1'de bulunup sayfa kenarına , müstensihe ait olmayan bir hatla ilave edilmiştir.
9 // Hem: Her BU1; İÜ1 / sîne degşürdi: ıssını aldı AE1
10 // dürdi: dirdi HM
11 / Ne: Ya HM
12 Beyit MC ve AE2'de yoktur.
/ Cümle halkı yir: Cümle'i yir ki HM
// her: hem AE1 / neyi: neye BU1, HM, nite AE1 / yirdi: irdi HM
13 / tagıdup: tagıdur MK1, FB, HM, AE1, AE2, İÜ1
// Birin ikin: Bir ikisin HM / sinleye: sinle AE2
15 // bigiler: gibiyi MC, gibiler MK1, bigileri BU1, bigleri FB, gibiler AE1, İÜ1
16 / bir şahsı hîç: hiç bir şahsı İÜ1 / aglatmaduk: aglatmadın AE1, AE2
// güldürdi: göndürdi İÜ1

17 Kamu göynükleri iñleden ol
Dükeli dertlülerüñ derdi ölüm

18 Niçe evlâdı atadan anadan
Niçe yârı yardan ayırdı ölüm

19 Tur Kemâl Ümmî eyü dirlik diril
Gafletile yatma kim irdi ölüm

95

Fâ 'i lâ tün / fâ'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Müflisem ol Hak katında eksügüm çokdur benüm
Hem garîbem andan artuk kimsenem yokdur benüm

2 Şâhumuñ bencileyin müdbir ü mücrim kulı yok
Çün hemîşe sıdıgum âhıile buyrukdur benüm

3 Zâhirüm âbâd u boşdur kâtınun vîrân u boş
Göñlümüñ âyinesi sınug u tonukdur benüm

4 Ne 'ibâdet kıluram ol Hâlık'a lâyık müdâm
Ni işüm mahlûkına hayr u tasaddukdur benüm

5 Ne kadar hayrum yog ise hem yazugum çog ise
Ol Rahîmüñ rahmetinden kaçan artukdur benüm

6 Ben 'adüden gâfil isem hâfızım hâzırdurur
Lutfıla saklar beni hôcam uyanukdur benüm

---

17 / göynükleri: göynüklülerüñ HM / iñleden: aglaıdan MC, iñledin HM, iñlemedin İÜ1 / ol: İÜ1'de yok
18 / Birinci mısra AE1 ve AE2'de: İ niçe evlâdı ata anadan
19 / Tur: Dir İÜ1

95

MC(96.b), MK1(70.b), AÖ1(109.b), BU1(102.b), FB(257)

1 // artuk: özge MK1
2 / müdbir ü mücrim: mücrim ya 'âsî MC
// Çün: kim MK1
4 // mahlûkına: mahlûka ne AÖ1
5 / hem: vü MK1, AÖ1, BU1 / hem yazugum: yazugum gey FB
6 / gâfil isem: gâfiliyem BU1

7 Râzık'um cevmerd ü baydur râyigân besler beni
Niçemâ dervîş isem göñlüm gözüm tokdur benüm

8 Gurbete düşdüm benüm bu yirüm ü yurdum degül
Asl u bünyâdum ilüm zahmânum ayrukdur benüm

9 Lâ-mekândan geldüm uş kondum girü göçsem gerek
Ten kafesdür bunda cânum kuşı konukdur benüm

10 Bu uzak yolda durışuh menzile irişmege
Ah ki kutum kuvvetüm yok atum arıkdur benüm

11 Kamular ol hazrete hoş armaganlar ilticek
Hâcet ü eksiklük ü yoklug u yazukdur benüm

12 Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî Velî müşrik degül
Mü'minem tevhîdüm üzre Tañrı tanıkdur benüm

13 Göñlüme ilhâm olur andan bu ne in'âm olur
Kim suçın bilüp gelene kapum açıkdur benüm

96

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Tur yarag it yola kervân gitmedin
Yüküñi bagla yüri tañ atmadın

2 Bâtıl işden giç yönel Hak'dan yaña
Kaça gör ardınca düşmen yitmedün

---

7 // Niçema dervîşisem: Niçe dervişem AÖ1, Niçemâ kim dervişem BU1
9 / Lâ-mekândan: Lâ-mekân AÖ1
10 // ki: BU1'de yoktur
11 Beyit BU1'de yoktur.
13 // Kim: Ki FB

96

MC(76.b), MK1(43.b), MCON1(99.b), BU1(68.b), FB(162), HM(59.a)
1 / kervân: kârûbân BU1
// tañ: tañ borısı FB / atmadın: ötmedin BU1, FB, HM
2 / yönel: yöñel HM

3 Yol eri ârâm ider mi yolda hiç
Nakd ü rahtın menzile iletmedin

4 Yalıñuzın menzile irmez kişi
Bir kulaguz aña yol göstermedin

5 Kend'özüñden işleme her bir işi
Ulularuñ ögüdin işitmedin

6 Dünyeye dînin satan magbûn olur
Mü'miniseñ dünyeye sen satma dîn

7 Dirme dünyâ varlıgın ögüñi dır
Tagıd anı ol seni tagıtmadın

8 Her ki bu 'ayyâr u bu tarrârıla
Oynarısa komaz anı utmadın

9 Cânuñı göklere agdur işbu yir
Tenüñi toprağa karup katmadın

10 Çün bilürsin bî-vefâdur bu cihân
Terk it anı ol seni terk itmedin

11 Sagluguña şaz olup çok gülme kim
Kimsene komaz bu çarh aglatmadın

12 Şimdiden sen aña gör cânuñı ?
Soñ kalanlaruñ seni unutmadın

---

3 // rahtın: raht MCON1
4 / Yalıñuzın: Yalıñız FB / irmez: irmez hiç FB
// kulaguz: kılavuz MK1, MCON1, HM / göstermedin: göstermedin MC, MK1
5 / Kend'özüñden: Kendi özüñden FB
6 / dünyeye: dünyâya MK1
// dünyeye sen: dünyâya sen MK1, HM, sen begim hiç FB
7 / varlıgın: dirligin FB
10 / it: id MC
11 / kimsene: kimseyi MCON1, kimse'i MK1, BU1, FB
12 Beyit MCON1'de yoktur. Bunun yerine şu beyit kayıtlıdır:
Hayr tohmın saça gör sen tarlaña
Yirde kalmaz lâ-cerem ol bitmedin

13 Hey ne gafil fārig uyursın uyan
İşlerüñüñ biñde biri bitmedin

14 Hak yolında bir horusdan olma kem
Sen tura gör ol uyanup ötmedin

15 Ṭā'ata ṣarf it kamu a'żāñı sen
Çürüyüp üstüñde otlar bitmedin

16 Tevbe kıl şol kamular bigi bu yir
Seni dahı yilmeyüben yutmadın

17 Bir'aceb şerbetdür ölüm şerbeti
Kimse kalmaz hergiz anı tatmadın

18 Hīç ecelsüz kimse ölmez dünyede
'Ömrüni vu rızkını düketmedin

19 Dirligüñde sorıcıdan korha gör
Gūr içinde görüp ödüñ sıtmadın

20 Vāy eger anda varasın gāfilin
İrden anuñ düzgünin düzetmedin

21 Zehī cān-kim bu fenādan göç ide
Ol bekāya hīç göñül incitmedin

22 Ayrugın 'aybın gözetmek 'ayb ola
Kişi kendü 'aybını gözetmedin

---

13 / fārig: yatup MCON1, dahı BU1
14 Beyit MCON1'de yoktur.
15 / a'żāñı sen: a'żālarıñ MCON1
16 / bigi: gibi MC, MK1, FB
// yirmeyüben: yalmayuben FB
17 / 2.mısra MCON1'de: Hiç kimesne kalmaz andan tatmadın
18 / dünyede: dünyāda MK1
19 /Gūr: Gūruñ FB /görüp ödüñ: ödüñüz FB / sıtmadın: sınmadın BU1, sınadın HM
20 / anda varasın: varasın anda MC
21 / hīç: bir MK1

23 Çün-ki dünyâ bir deñizdür gey derîñ
Yüz kıragine çıkâ gör batmadın

24 Dünye sevgüsidür İblîs süriceisi
Saç anı içme seni esritmedin

25 Çün seni Ümmü'l-habâ'is esride
Hiç yazuk komaz saña işletmedin

26 Tur Kemâl Ümmî eyü dirlik diril
Ölüben ol gûr içinde yatmadın

27 Soñ peşimân assı kılmaz tevbe kıl
Ölüm eli bogazuñı tutmadın

97

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Garîbem gurbete düşdüm ilümden
Za'îfem nesne ne gelmez elümden

2 İlüme kârübân gitdi vü ben uş
Uyıdum girü kaldum menzilümden

3 Benem ol 'âşık u bî-çâre bülbül
Ki kış geldi ebzâ düşdüm gülümden

---

23 / deñizdür: deñiz ü MCON1, dekindür BU1
// kıragine: karasına FB / batmadın: bitmedin HM

24 // anı: FB'de yok / seni: ol seni FB

25 / esride: esirde BU1

27 Beyit MCON1'de yoktur.
/ assı: ıssı HM

97

MC(119.a), MK1(55.a), MCON1(133.b), BU1(83.b), FB(199), AE1(79), AE2(42.a)

1 / nesne ne: nesene MK1, AE2, vü nesne FB / ne gelmez: gelmez hiç BU1, AE1

2 / kârübân: kârüvân AE2 / ben uş: uş ben MCON1, AE1, AE2
// kaldum: kaldı AE2

4 / kafesde: kafesden MCON1, AE1, AE2
// Murâd oldur: Murâdum ol AE1

4 Kıluram bu kafesde 'azm-i gül-zâr
Murâd oldur bu zâr u gulgulümden

5 Dirîgâ gözlerümi örtdi gaflet
Sagumı fark idemezem solumdan

6 Bu 'aklum leşkerin nefsüm çerisi
Sıdı şehrüm harâb oldı zulümden

7 Ögüt virüñ baña i hâl bilenler
Ki bildüm assı yok kendü bilümden

8 'Amelden zerrece ma'nî görinmez
Hemân da'vî gelür dâyim dilümden

9 Hikâyet kıldugum eksikligümdür
Şikâyet kılmazam maksûm ölümden

10 Tevekkül Taññ'ya kıldum çü bildüm
Ki degmez ayruga benüm bilümden

11 Kemâl Ümmî bekâ dirlik dilerseñ
Birez gün ilerü ölgil ölümden

12 İlâhî 'ışkuñı sen kıl kulavuz
Baña kim azdum u kaldum yolumdan

---

5 / gözlerümi: gözlerüm AE1
6 // şehrüm: nefsüm MCON1
8 / ma'nî: assı MC, nesne FB
// dâyim: ancak AE1, AE2
9 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ ölümden: elümden FB
10 Beyit MC, MK1, BU1 ve FBDe yoktur.
// benüm: binüm AE2
11 // Birez gün: Ki bir dem AE1 / ölgil ölümden: öl ölümüñden AE2
12 / sen kıl: kılgıl MC / kulavuz: kulaguz BU1

98

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fâ 'i lâ tün / **/ fa' lün**

1 Î 'azîz el yu dünye çirkinden
Gökçegi seçdüñise çirkinden

2 Tûti bigi kaçan şeker yiyiser
Giçmeyen karga gibi sirkinden

3 Âdemî ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şekl ü görkinden

4 Sen kişilik gözet ne istersin
'Arab u 'Acem ü ya Türkinden

5 Menzile yitişen olur ma'lûm
Hak yolunda ayagı berkinden

6 Bâkî dirlige şol kişi irişür
Ki birez gün öñ öle merkinden

7 Ecel irincegez çıkar nâ-çâr
Kişinüñ işi kendü erkinden

98

MC(109.a), MK1(52.a), BU1(80.a), FB(189), İÜ1(101), PP(44.a)

1 / dünye: dünyâ MK1, BU1, bu dünyâ FB, PP
// Gökçegi: Gökçegin BU1, İÜ1 / seçdüñise: seçdi PP

2 / şeker: sükker PP / bigi: gibi MC, MK1, FB, İÜ1
// karga: karka MK1 / sirkinden: serkinden MK1, PP

3 / ma'niden: ma'nide PP
// Bilme: Bile İÜ1 / da'vî vü şekl ü: şekli vü da'vâ vü MK1, BU1, FB, İÜ1

4 // 'Acem: ya 'Acem MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / ya: İÜ1'de yok

6 / irişür: yitişür MC
// öñ: PP'de yok / öle: öldi MC / merkinden: mürginden BU1

7 Beyit MC'de yoktur.
/ irincegez: iricegez PP / nâ-çâr: nâ-gâh F:
// işi: işin PP

8 Olmaz arı muvahhid ü mü'min
Yunmayan kişi şekk ü şirkinden
9 Ko nifâkı ki tâ emîn olasın
Tamunuñ en aşaga derkinden
10 Arı dîn-dârısañısañ Kemâl Ümmî
Kibri terk eyle kıl hazer kinden
11 Seni yaruñ ne deñlü sedügini
Sına yoluñda harc u terkinden

99

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Î 'aceb bilimezem kim baña bu sevdâ neden
Kim bu göñlüm kuşı uçdı giçdi mülk ü hâneden
2 Her nefes cânum hümârı lâ- mekân seyrin kılur
Gerçi nefsüm baykuşı giçmedi bu vîrâneden
3 Düşdüm ol bî-hûş olanlar düşdügi sevdâya ben
İçdüm ol serhoş olanlar içdügi peymâneden
4 İçeli 'ışkuñ şarâbın gâhi mestem geh humâr
Hergiz ayıklık gelür mi 'âşık-ı mestâneden

---

8 // 2.mısra İÜ1'de: Olur yunmayan kişi şirkinden
9 / ki tâ: kim PP
// en: İÜ1'de yok / aşaga: aşagı PP / derkinden: derikinden BU1
10 / Arı dîn-dâr iseñ: 'Arı n'idersin ey PP
// terk eyle kıl hazer: terk it eyle hazer(İÜ1'de hazer eyle) BU1, İÜ1
11 / ne deñlü: ne kadar İÜ1, didügiñ PP
// yoluñda: yoluñdan İÜ1

99

MC(82.b), MK1(72.a), AÖ1(112.a), BU1(104.b), FB(264)
1 / bilimezem: ben bilmezem FB / kim: ki MK1
2 // Gerçi: Liki AÖ1 / giçmedi bu: el çekmedi MK1
3 / bî-hûş: bey- hûş MC / ben: aş AÖ1

5 Gözlerümden yaşıla kan akduġını taňlamaň
'Işk okıdur çünki baġrum başlarını kanadan

6 Bî-tekellüf cem' içinde 'ışk-ı ma'nî şem'ine
Zevk u şevkıla tizirek düşerem pervâneden

7 İ baňa ögüt viren kim kanı ussuň i delü
'Âkiliseň sen dahı us isteme dîvâneden

8 Niderem erbâbı çün-kim terk-i dünyâ kılmışam
Kim sakalından giçerse fârig olur şâneden

9 Kande kim bir dâne gördüm bilesince dâmı var
Sizeliden bâr u dâmın bizerem her dâneden

10 Kendüye fazlıla bizi âşinâ eylerse dost
Pes ne korhu bize yüz biň düşmen ü bîgâneden

11 İnşâ'Allah kim bu yoldan sapmayavuz bir kadem
Çün bize irşâd olupdur mürşid-i yigâneden

12 'Âşıkam ben diyüben da'vî kılan çokdur velî
Pehlüvân olur ki meydân aldı her merdâneden

13 Bu Kemâl Ümmî gibi âvâre vü bî-çâre kul
'Âlem içre ne toġupdur ne toġısar anadan

---

6 // Zevk u şevkıla: Zevkıla AÖ1
7 / viren: virenler MC, MK1
// dahı: eger MC
8 // Kim sakalından: Kimse kâfinden BU1
9 // bâr: yer BU1 / bâr u: beru FB / bizerem: bezüben FB
11 // Çün: Kim BU1, FB / yigâneden: bî-gâneden FB
12 / ben: FB'de yok
// aldı: ile AÖ1
13 / âvâre vü bî-çâre: bî-çâre vü âvâre MC
// toġupdur: gelüptür MK1

100

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Şu kul kim bildi şâhuñ Kibriyâsın
Sınmışdur bugzı okın kibri yasın

2 Nedâmet yazusında dökdi çapdı
Her ihlâs atına râkib riyâsın

3 Ne bilsün anadan gözsüz togan kim
Nedir ayuñ günüñ nûr u ziyâsın

4 O Kâdır çünki hâzırdur bir işde
Utan imdi ki yavlak bî-hayâsın

5 Göremezseñ tabîb iste ki senüñ
Çeke gözüñe himmet tûtıyâsın

6 Eger hâzır görürem dirseñ andan
Gerek bir lahza gâfil olmayasın

7 Kamu da'vîlerüñden vaz gel imdi
Dilerseñ kim asıl ma'nî tuyasın

8 Müsülmân ol Hak'a tap putlaruñ sı
Sen i 'âsî niçe buyruk sıyasın

9 Yire dök dünyâ sevgüsi şarâbın
Bu esrükligi cehd it kim ayasın

100

MC(132.a), MK1(59.b), AÖ1(95.b), BU1(89.a), FB(212)

1 // 2.mısra MK1 ve BU1'de: Sınmışdur bugz okın u kibriyasın
2 / çapdı: çizdi FB
// atına: akına AÖ1
3 / togan kim: toganlar MK1
4 // imdi ki yavlak: yavlak ki imdi MC / ki: FB'de yok / bî-hayâsın : bî-vefâsın MK1
5 // Çeke:Saça MK1, AÖ1
8 / Hak'a: Hakk'a MK1
9 / Yire dök: Bezedüñ MK1, Çü içdüñ BU1
// esrükligi: esrükligini FB / kim: FB'de yok

10 Ne yazuklar ki yazıldı bitüñde
Gel irden tevbe kıl tâ kim yuyasın

11 Yazuklaruñ kirin yüzüñ karasın
Gözüñ yaşıla ağla kim yuyasın

12 Saña ger tâ ebed varlık gerekse
Kamu varlıġuñı yoġa sayasın

13 Sebeldür mâl u mülküñ terki yolda
Gerek kim câna vü başa kıyasın

14 Bugün aclara varından yidür kim
O rahmet hûnına yarın toyasın

15 Sehi mü'minlere virdügi ecriñ
Giru Allah bilür hadd ü kıyâsın

16 Zehî maġbûn u ġâfil şol kişi kim
Bakır narhına satar kimiyâsın

17 Ne hoş dirlik şu nefs öldürenüñ kim
Ölüminden öñ ölüp tutdı yasın

18 Kemâl Ümmî za'îf ol Hak yolında
Çü bir günâhı u azıksuz yayasın

19 Yol uzakdur harâmî çok gücüñ yok
Meger güclü kulavuza uyasın

20 Hudâvendâ tapuñdan dilerüz kim
Bizi senden yaña sen okuyasın

---

10 / Ne: Şu MK1
// irden: imdi BU1 / tâ kim: kim tâ MC
12 / Saña ger tâ: Eger saña MC
15 // bilür: bil AÖ1
16 // satur: sata FB / kimiyâsın: kimyâsın FB
17 / nefs öldürenün kim: nefsü öldürenün FB
19 / Beyit MK1'de yoktur. / gücün yok: uzak yük MC
// kulavuza: kulaguza MC

21 Hezârân vay bize ger bir nefes sen
Bizi nefsümüze ısmarlayasın

22 Umaruz kim bizüm suçlarumuzı
Habîbüñ Ahmed'e bagışlayasın

23 Bi-hakk-ı Sûre-'i El-Hamd u İhlâş
Bi-hakk-ı Sûre-'i Tâhâ vü Yâsîn

24 Rahîm ü bî-zevâl ü Hayy u Kayyum
Kerîm u zü'l-Celâl ü Kibrıyâsın

101

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Alâ'î ol ki bunı okuyasın
Kerem kıl bizüm içün okı Yâsîn

2 Du'âdan bizi unutma añadur
O Şâhuñ sini dahı okuyasın

3 Duruş kim âhir urısar kurupdur
Tapuñ dahı ölüm okı yasın

4 Cihân dügünlerinüñ gör soñında
Ne tiz getürür ölüm okı yasın

5 Kemâl Ümmî bigi hem sizi bir gün
Hak emriyile öñdin okıya sin

101
MK1(25.a), BU1(44.b), FB(105), HM(37.b)

1 / Alâ'î: Alâ iy MK1, FB
// Kerem kıl: Keremden MK1

3 // okı: oku BU1, HM

5 / bigi: gibi MK1, FB / sizi: sini MK1
// emriyile: emrile MK1, FB, HM / öñdin: öñden FB

102

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Î haris utan ki gözi karasın
Dünyeye niçe tama'lar karasın

2 Añ eyü dirlik diril âhir ecel
Şol kara toprağa sini kara sin

3 Yaz u kış üstüñe yağa kay u kar
Yatasın anda batup ak kara sin

4 Âh u vâh ol karañu giceyiçün
Kim varavuz evimiz ola kara sin

5 Ağla suçlaruñ içün Ümmî Kemâl
Yu gözüñ yaşıla yüzüñ karasın

103

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ger olmak dilerisen hâs gitsün
Yu göñlüñ gözinisinden pâs gitsün

2 Dişür Rahman çerîsin 'akluña uy
Bu Şeytân leşkerini bas gitsün

3 Bu nefs uğruların tut bağla bir bir
Olanı kahr ipile as gitsün

102

MK1(24.b), BU1(44.a), FB(104), AE1(81), AE2(43.b), HM (37.b)

1 / gözi: yüzi MK1, BU1
// Dünyeye: Dünyâya MK1

2 / âhir: ere AE1
// sini: bizi AE1, seni FB

3 / kay u kar: kay kur FB, kar u kay AE2, mây u kur HM
// batup: kalup BU1, yatup HM / 2.mısra MK1'de: Yatasın anda yatup ak kara sin

4 // Kim: Ki AE2

103

MCON1(149.b), AE2(63.b), TS(125)

4 İre mâyideler size semâdan
Ögüñden ipsümi kir yas gitsün

5 Kibirlik Kibriyâ'nıñdur bilürsin
Kibir yasını kurma yas gitsün

6 Kurılsun 'iş u 'işret şâzı gelsün
'Arûsîler tonansun yas gitsün

7 Kemâl Ümmî Tahûr içmek dilerseñ
Elüñden şişe menkûr tas gitsün

8 Günahlu kullaruz sen rahmet eyle
Aradan minnet ü ispâs gitsün

104

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Âh i göñül kim bî-karâr âvâresin âvâresin
Her dem firâk u derdile pür-yâresin pür-yâresin

2 İ geh baña hem-râh olan geh dönüben gümrâh olan
Niçe beni ol Hôca'dan sen yarasın sen yarasın

3 Vaktidürür kim Şâhuña dönüp gelesin râhuña
Yüz tutup ol Allah'uña yalvarasın yalvarasın

---

4 / size: ger size TS
// 2.mısra TS'de: Kendüñi kendüñden yas gitsün
5 // yasını: yayını MCON1 / kurma: koma AE2
6 / şâzı gelsün: gussa gitsün AE2, TS
// 2.mısra TS'de: 'Arefsüzler? tutsuñ yas gitsün
7 // Elüñden: Öñüñden TS / tas: uş AE2

104

MC(113.a), MK1(67.a), AÖ1(104.a), BU1(99.a), FB(235)

1 / kim: BU1 ve FB'de yok
2 / geh: gâh MK1, FB'de yok
// beni: niçe AÖ1 / hôcadan: yâreden FB
3 / Vaktidürür: Vaktidür FB
// Yüz tutup ol: Her dem-be-dem MK1, Yüz tutuben FB

4 Gâfil ne çok yatduñ uyan hırsdur seni yoldan koyan
Ger olasın ʿışka uyan yol varasın yol varasın

5 Sâfî ol i kalb olma kerd hem germ ü nerm ol olma serd
Duruş ki tâ bir ʿışk u derd aparasın aparasın

6 Geç hâle kalma kâle sen aldanma mekr u âle sen
Niçe bu mülk ü mâla sen el karasın el karasın

7 Hâ tutalum kim şimdi bol mülküñ var aña mâlik ol
Hîç ögüñe düşmez mi şol tar kara sin tar kara sin

8 Daʿvîlerüñ vardur ulu maʿnîde yok senden alû
Ey vay ki gey ahmak delü bî-çâresin bî-çâresin

9 İçüñ yavuz taşuñ eyü işüñ riyâ başuñ kayu
Aglayu göz yaşıla yu yüz karasın yüz karasın

10 Î şehvet ovasında ten besleyüben cân inciden
Niçe bu hayvân nefsi sen otarasın otarasın

11 Î işbu kavlüñ kâʾili kim yok cihânuñ hâsılı
Pes sen ya niçün mâʾil-i mekkâresin mekkâresin

12 Terk eyle bugün nânunı tâ göresin Sübhân'uñı
Hem yarın oddan cânuñı kurtarasın kurtarasın

13 Hak'dan Kemâl Ümmî utan çün sen henüz bu uyhudan
Turmadun ayrugı kaçan uyarasın uyarasın

---

5 / germ ü nerm: nerm ü kerd FB
7 // düşmez mi: düşer mi MK1
8 / senden: sende FB / alû: delü AÖ1
// ki gey ahmak: gey ahmak gey MC
9 // Aglayu: Agla yü (AÖ1 ve FB'de bu) MK1, AÖ1, FB / göz: gözüm AÖ1
11 / kavlüñ: sözüñ AÖ1 / kim yok: yokdur MC
// sen ya niçün: ya ne içün FB
12 / nânuñı: nâmuñı BU1,FB
// oddan: otdan MC

14 Zîrâ ki hîç uyur kişi uyarımaz uyumışı
Uyanug ol kim her işi başarasın başarasın

15 'Işkuñ yolında sâdık ol ma'şûk iline lâyık ol
Çün evvel âhir 'âşık ol dizâre sen dizâre sen

16 İ mürşid-i hâdî n'ola biz azmışı sagdan sola
İrşâd idüp togru yola oñarasın oñarasın

105

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ayâ gâfil niçe yoldan saparsın
Ki binüp gaflet atına çaparsın

2 O Bâkî Şâha kılmazsın 'ibâdet
Bu fânî kullaruñ elin öpersin

3 O varup turası mülküñi yıkduñ
Bu koyup gidesi yurdı yaparsın

4 İşüñ mazlûma zulm itmekdürür hem
Eşüñ zâlimler arkasın yaparsın

5 Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Niçe mü'minlerüñ boynın çaparsın

6 Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine su sepersin

7 Niçe bir lokma vü bir hırka içün
Bu 'âr u nâmuñı yire depersin

105
MC(125.b), MK1(56.a), AÖ1(89.b), BU1(85.a), FB(203)

2 / kılmazsın: itmezsin MK1

3 / turası mülküñi: turasañ yirüñi MC, durasuñ mülküñi AÖ1
// Bu: Bum AÖ1 / gidesi: gideseñ MC, gidesi AÖ1

4 Beyit BU1'de yoktur.

5 Beyit FB'de yoktur.

6 / Niçe kim: Nitekim BU1

8 Ne kavmı kim bugün sen çok seversen
Girü yarın olaruñda koparsın

9 Demürden tag olursañ dahı bir gün
Ecel geldükde yirüñden koparsın

10 Ölümden kaçuben kande varasın
Çü çarh oklarına karşu sipersin

11 Kamu mahlûkı yir toymaz bu yir hem
Yutar ac kurt gibi bir bir kapar sîn

12 Elüñle koñşuñı sine koyuben
Taş u toprakda agzın kaparsın

13 Şunı şöyle görürken girü halkuñ
Elinden zûrıla rûzın kaparsın

14 Ne Kur'ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dîne taparsın

15 'Amel yok Uçmag'a uçmaga sende
Kemâl Ümmî bigi bi-bâl ü persin

16 Halâyık 'aybını gözlersin illâ
Senüñ öz 'aybuña gözüñ kaparsın

---

8 Beyit yalnız AÖ1'de vardır.
10 / kande: kanca AÖ1, FB
11 Beyit BU1'de yoktur.
// gibi: bigi AÖ1
12 / koyuben: koyarsın BU1
13 / şöyle: böyle MC
// rûzın: rızkın MC, AÖ1, düzin MK1, BU1
15 / sende: senden BU1
// bigi: gibi MC, MK1, BU1
16 // öz: az BU1 / kaparsın: kıparsın FB
AÖ1'de diğer nüshalarda bulunmayan şu beyit de manzûmenin sonuna eklenmiştir:

'Ayb odur ki kimse 'aybın gözleye
Oldur er ki görse 'aybı gizleye

106

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 İ dünye seven ko ki fenâdur dutamazsın
Yil kovma ki biñ yıl yileriseñ yitemezsin

2 Şol (Nahnu kasemnâ)da saña kısmet olana
Biñ cehdile bir zerrece artuk katamazsın

3 Dünyâyı yiyersin yine hırsıla dirersin
Hiç bir çöpüñi dahı yabana atamazsın

4 Sen yiri yiyem sanma ki âhir seni yir yir
Nerd oynamagıl çarhıla yiñer utamazsın

5 İ 'âciz ögünme hünerüm var diyü çün kim
Başuñdan eger bir kıl üzülse çatamazsın

6 Tedbîr idüben iledimezsin hiç ilerü
Takdîr işini zôrıla girü atamazsın

7 İ kalbini sâfî diyü satıcı utan kim
Sarrâf öñine varıcag eyle satamazsın

8 Bir tevbeyile bunca yazuhlar çamurından
Çıkubeni rahmet deñizine batamazsın

106
MC(32.b), MK1(86.a), MCON1(137.b), BU1(122.a), FB(329)

1 / dünye: dünyâ MK1
3 / yine: BU1'de yok
4 / yiyem: yimez BU1 / sanma: dime MK1
// Nerd: Nezd FB / oynamagıl: oynama MK1, MCON1, FB, oynama ki BU1 / yiner: ki yiner MK1, MCON1, FB
5 // eger: FB'de yok
6 / I.mısra esas alınan nüshalarda şu şekildedir ve vezne uymamaktadır: Tedbîr idüben hiç iledimezsin (MCON1 ve BU1'de aldaymazsın) ilerü
// zôrıla: hükmile MCON1 / atamazsın: yitemezsin MCON1, BU1, FB
7 Beyit BU1'de yoktur
/ satıcı: sayıcı MC, satıcı FB
8 // Çıkubeni: Çıkup dahı MK1, MCON1, BU1, FB

9 Bu bagda çü bitdüñ girü solup kurumadın
Bil kadrüñi kim haşre dek ayruk bitemezsin

10 Tur tâ'ata bu dünlede her mihnete sabr it
Yohsa varup ol sinlede râhat yatamazsın

11 Da'vî kıluben 'ûd u 'abîrem dime çün kim
Ma'nî odına derdile göynüp dütemezsin

12 'Işk cem'i içinde saña 'âşık mı dişüñler
Pervâne gibi şem'a çü perrüñ atamazsın

13 Karga gibi leş kovma Kemâl Ümmî ko yohsa
Bülbül gibi gül-zâra girüp hoş ötemezsin

14 Ayrıklara sinüñ niçe kâr itsün ögüdün
Çün evvel okıduklaruñı sen dutamazsın

107

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ göñül eyvay ki gey dîvânesin
Kim sanursın seni bir yigânesin

2 Bü'l-'aceb yigânesin kim 'ömrüñ uş
Giçdi henüz Taññ'dan bî-gânesin

---

11 / dime: diyü MC
12 / 'Işk cem'i: 'Işk-ı cem' FB
// çü perrüñ: çü pervâk MK1, MCON1, FB, çün per ü bâl BU1 / atamazsın: ötemezsin MK1, FB
13 / gibi: bigi MCON1, BU1 / ko: ki FB
// gibi: bigi MCON1, BU1
14 // Çün evvel: Evvel çü MCON1, ol FB / okıduklaruñı: okıduklaruñ FB

107

MC(83.b), MK1(45.a), BU1(71.a), FB(168), İÜ1(84), PP(37.a)

1 / ki: kim PP / gey: FB'de yok
// yigânesin: bî-gânesin FB, İÜ1, PP
2 / Bü'l-'aceb: Bir 'aceb MK1, İÜ1 / yigânesin: bî-gânesin FB, İÜ1, PP

3 Kamu hâs u 'âm içinde nâm-dâr
Dâm u bâ-mekr ü velî bî-dânesin

4 Halvet içre fâsık u ayık velî
Sohbet içre 'âşık-ı mestânesin

5 Nefs ü şehvet şem'ine karşu müdâm
Arzu vü cem'inde çün pervânesin

6 Kaçan olasın gül-istân bülbüli
Niçemâ kim baykuş-ı vîrânesin

7 İ 'aceb hiç ögüñe düşmez mi kim
Şol karañu tar 'ibret hânesin

8 Niçe bir zerkıla halk aldayasın
Bu fenâ mekkâreye aldanasın

9 Niçe bir od ölçerüp yil kovasın
Toprağa tapup suya tayanasın

10 Niçe bir bu dünyenüñ ağusına
Bal sanuben barmağuñı banasın

11 Niçe bir gaflet şarâbın içesin
Dahı vakt olmadı mı kim kanasın

---

3 / Kamu: Kanı FB
// 2.mısra MC'De: Dâm-ı mekrile velî bî-dânesin
4 / Halvet: Halk BU1 / fâsık: mefâsık İÜ1
5 // Arzu vü cem'inde: Âruz u cem'ine PP
6 / gül-istân: gülüstânıñ PP
// Niçemâ: Ya niçe ??
7 / kim: hiç BU1
// tar 'ibret: tar u 'ibret İÜ1
8 / halk: halkı MK1, PP / aldayasın: aldayup MK1
// mekkâreye: mekkâreye kim PP
9 / od ölçerüp: od u çürb ü PP
// tayanasın: aldanasın PP
10 / bu: MK1'de yok / dünyenüñ: dünyânuñ MK1, FB, İÜ1, PP
11 / içesin: içüben MK1 // 2.mısra PP'de: Dahı olmadı mı bir dem kanasın

12 Niçe bir yol yüriyesin bî-delîl
N'ola ger bir yol erine tanasın

13 Vaktidür kim dünyeyi terk idesin
Âhiret sanularını sanasın

14 Şâyed oda yanmaya cânuñ yarın
Ger bugün bu 'ışk odına yanasın

15 Tañrı dîdârın severseñ 'ışkıla
Andan artukdan gerek usanasın

16 Yu safâ suyıla kalbüñ jengini
Tâ safîler rengine boyanasın

17 Şimdi esrüksin ne kim dilerseñ it
Âhir ayılıncagaz utanasın

18 Añ harîr issi döşekde şunı kim
Taş u toprak döşenüp yastanasın

19 Râhat u rahmet bulasın tâ ebed
Bu devir devrine ger katlanasın

20 Giçdi oglanlık yigitlik dönmedüñ
İ deli pes sen kaçan uslanasın

---

13 / kim: ki PP / dünyeyi terk: terk-i dünye FB / dünyeyi: dünyayı MK1, İÜ1
14 / yarın: tenüñ MK1, PP, senüñ İÜ1
16 / Yu: Bu İÜ1 / jengini: rengini PP
// safîler: sûfîler FB
17 / 1. mısra PP'de: Şimdi esriksin ki ne dilerseñ it
// ayılıncagaz: ayakalacagaz PP
18 / issi: üsti MK1, İÜ1
// yastanasın: yasdanasın FB
19 // devir: devr ü MC, BÜ1, FB, PP
20 / dönmedüñ: doymaduñ PP
// pes: PP'de yok

21 Ger Kemâl Ümmî'ye inanmazısañ
Uş varuben göricek inanasın

22 İrden uyansan hoşıdı uyhudan
Assı ne ger ölicek uyanasın

108

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

1 İ yol eri nefs ü hevâdan sakın
Yol urucı kibr ü riyâdan sakın

2 Çünki kaba tonuñı kılduñ 'abâ
Girme kabâya bu 'abâdan sakın

3 Bir safi sınuklu göñül incidüp
Düşmeyi gör 'arş-ı 'alâdan sakın

4 Ah-ı seher taglara kılur eser
Yıkma göñül sû'-i du'âdan sakın

5 'İlmüñe vü zühdüñe tekye urup
Olma emin mekr-i Hudâ'dan sakın

6 Tañrı'dan um dürlü 'atâ uhrevi
Bâkî dile fânî 'atâdan sakın

7 Çukluñ ol dâr-ı bekâdan ırak
Kıldı bu mekkâr-ı fenâdan sakın

---

21 / Kamâl Ümmî'ye: Kemâl Ümmî PP
22 / hoş: PP'de yok

108

MC(117.a), MK1(66.a), AÖ1(102.b), MCON1(119.a), BU1(97.b), FB(233)

2 / kaba: fenâ FB
// bu: MCON1'de yok / kabaya bu 'abâdan: bu kabaya 'abâdan FB
3 / safi: nasıf ? AÖ1
// 'ulâdan: 'alâdan FB
5 / urup: kılup MC
6 Beyit MCON1'de: Tañrı'dan um dürlü 'ata uhrevi
Bâki dile fânî 'atâdan sakın

8 Dünye vü 'ukbî hevesi yâd ider
Kişiyi ol görklü likâdan sakın

9 Çünki öñi genc ü soñı renc olur
Taşı safâ içi cefâdan sakın

10 Nite ki derdden sakınur sağlar
Sen dahı derd iste devâdan sakın

11 Sâ'atuñı tâ'at sarf it müdâm
Kılma telef 'ömri hebâdan sakın

12 Şin eve kaç üstüñe yıkılmadın
Yatma bu vîrâne serâdan sakın

13 Hakk'a (semi'nâ vü 'ata'nâ) digil
İşidicek çün ü çerâdan sakın

14 Gaybet ü bühtân u yalan söyleme
Kim katırakdur o zinâdan sakın

15 Sözde riyâ süm'a garaz kasd idüp
Söyleme olma şu'ârâdan sakın

16 Girme Kemâl Ümmî delilsüz yola
Togru yüri sehv ü hatâdan sakın

17 Her nireden kim seni yıgdı Resûl
Ugrama zinhâr ol aradan sakın

---

8 / Dünye: Dünyâ MK1,MCON1
// Kişiyi: İ kişi BU1, Kişi FB
12 / Şin: Şir BU1, FB
// serâ: sarây MCON1
14 / söyleme: söylemek BU1
17 / kim: ki MC, FB, BU1'de yok

109

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Taňrı'ñı zikr eyle dâyim dil saña fermâniken
Tevbe kıl kamu günâhuñ derdine dermâniken
2 Dostı şâz eyle velî kıl düşmeni hôr u hacîl
'Adl ü dâd eyle vücûduñ mülkine sultâniken
3 Zâyi' itme her nefes kim çıkar agzuñdan seniñ
Kıymeti yir gök tolusı lü'lü'-i mercâniken
4 Nakduñı vir bir metâ' al kim ziyân itmeyesin
Anda yohsul olma bunda bay u bâzirgâniken
5 Elde fürsat variken zinhâr zinhâr itme fevt
Key ganîmet gör saña her müşkilüñ âsâniken
6 Anda varup irmek isterseñ dükenmez varlıga
Bunda al yokluk kumaşın râyigân erzâniken
7 Î cevâhir gencini saksı bahâsına satan
Katreye sen nîşe muhtâc olasın 'ummâniken
8 'Âkilseñ nef'i zardan hayrı şerden kıl temiz
Nefs-i Şeytân'a kul olma bende-'i Sübhân'iken
9 Nîşe bu mekkâre-i murdâra müştâk olasın
Tâlibüñ hûr u kusûr u Cennet ü Rızvân'iken

109

MC(63.a), MK1(76.b) tün, AÖ1(118.a), BU1(109.b), FB(289)

1 / Taňrı'ñı: Taňrı'yı MK1
2 / Dostı: Dostunı MC / eyle: it MC / hôr: kahr AÖ1, BU1
// eyle: ile BU1
5 // müşkilüñ: müşkil iş MC, AÖ1, FB
7 // nîşe: nice MK1
9 / Nîşe: Nice MK1 / mekkâre-i murdâra: mekkâre vü murdâra(BU1'de gaddâra) MK1, BU1, FB

10 Kîmyâ bilen n'içün bî-kâr u muhtâc ola ac
Hey duruş hoş gence ırış çevre yanuñ kâniken

11 Bil bu 'ömrüñ yazınuñ kadrini olmadın hazân
Dir zahîre kur baguñ pür-mîve vü rümmâniken

12 Söz ne hâcet çün görürsin yir yüzin güz yilleri
Nice bozar tâze vü ter gülşen ü bostâniken

13 Taş u toprag arasına girmedin şükrini bil
Altuña yir döşek ü üstüñe gök sayvâniken

14 Gâfil olma al eliñe fürsatuñ çevgânını
Ur gör devlet topını dört yanuñ meydâniken

15 Hayf eger bu zulmet içinde susuzın ölesin
'Ömrüñ ırmagı revân pür-çeşme-'i hayvâniken

16 Murg-ı rûhı hoş tut ikrâm eyle uçup gitmedin
Bu kafes cismüñde bir kaç gün nefes mihmâniken

17 Tâ'ata sarf it kamu a'zâñı olmadın tehi
Gel yola gir menzile ir kâlıbuñ pür-câniken

18 Saglıguña şâz olup gülme çog agla kim bu çarh
Niçeleri 'âkıbet giryân ider handâniken

19 'İbretile bak cihâna gör ki bu vîrâneler
Ne harâb olmış yatur her biri âbâdâniken

---

10 / Kîmyâ: Kimiyâ MK1 / bî-kâr: bî-kâre AÖ1
11 / bu 'ömrüñ: 'ömürüñ BU1 / hazân: hazâl MC, harâb BU1, FB
// kur baguñ: baglaruñ MC, ko baguñ AÖ1 / mîve: meyve MK1
13 / şükrini: kadrini MC
15 Beyit FB'de yoktur.
16 / gitmedin: göçmedin MK1
// nefes: saña MC
17 // kâlıbuñ: kalıbuñ MC, MK1
18 / agla: iñle BU1 / I.mısra MK1'de: Saglıguña şâd olup gülme igen çog agla kim
19 // biri: bir FB

20 Garra olma bu cihânuñ mâl ü mülk ü câhına
Kim niçe câh ıssı gördüñ çâha girür hâniken

21 Yirde çok ser-keşleri mahbûs idübdür bu felek
Pehlüvân Behrâm-ı Gûr u Rustem ü Destân'iken

22 Vüs' u tâkat yitdügince aç toyur yalın tonat
Şol Kerîm içün ki toylar tonadur 'uryâniken

23 Ol Ganî Vehhâb'a şükr it kim seni besler müdâm
Rızkuñı kesmez her işüñ zellet ü 'isyâniken

24 Giç bu dünyâ köprisinden kaça gör dostdan yaña
Yoldaşuñ islâm u îmân tevbe vü Kur'ân'iken

25 Ol 'ademden 'âleme tartup seni âdem kılan
Şâh'a kulluk kıl ki dânâ eyledi nâdâniken

26 Gör bu bol aydın cihânda niçe ni'metler virür
Saña ol karañu tar yirde zevâduñ kaniken

27 Nefse uyma kim dönersin girü hayvândan yaña
'Akla uy tâ kim melekden giçesin insâniken

28 Öldürüp girü diri kılmaga kâdirdür ne şek
Ol yogiken var idüp pîr eyleyen oglaniken

---

21 / ser-keşleri: ser-leşkeri BU1
// Behrâm-ı Gûr u: Behrâm'ı görür MK1, Behrâ-ı Gûr kim BU1, FB
22 // toylar: sini MC, tonlar FB
23 / besler: bilür BU1
// 'isyâniken: tugyâniken AÖ1
24 // islâm u îmân: islâm dîn ü FB
26 / bu bol: büyük FB
// tar: MK1 ve AÖ1'de yok
27 / Nefse uyma: Bir iş itme FB / dönersin: dönesin MK1, AÖ1, BU1, FB
// 'Akla uy tâ: 'Akla uy kim AÖ1, Bir 'amel kıl FB / tâ kim: kim ü MC

29 İ harâb evde şarâb u 'iş u nûş uman deli
Hiç serâb ardınca yilen kana mı 'atşâniken

30 Niçe bu düşmenlerile haşr olup fisk idesin
Seni ol dosta irüren hayrıla ihsâniken

31 Yazugı hadden geçürme 'aybuñı bil gey sakın
Hâlik'a dön halka rüsvây olmadın pinhâniken

32 Acısın yarın ayılıcak tuyasın kim bugün
Cânuña ne zahm urursın ser-hoş u hayrâniken

33 Âh eger bu dirlik içre ölesin Ümmî Kemâl
Gidesin hiñce bir işüñ bitmedin noksâniken

34 İ kamu kalmışlara feryâd iren kuvvet viren
Nâ-tüvân u 'âciz ü bî-çâre ser-gerdâniken

35 Ol Habîb'üñ Mustafâ vü Müctebâ vü Muktedâ
Hürmetiçün 'âkıbet şâz it bizi giryâniken

110

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Gel i mü'min ko bu dünyâ sarâyın
Kılıgör âhiret tedbîr ü râyın

2 Beru gel ger ölümden korharısuñ
Saña ögredeyim dirlik kolayın

---

29 'uman: iden FB
// ardınca yilen: içinde kişi MK1, ardınca bilen BU1
30 // irüren: iriden MK1, BU1, irtdür AÖ1
31 / Yazugı: Buyrugı AÖ1
32 / Acısın: Bugün AÖ1 / gün: kin AÖ1
// ne: FB'de yok
34 / İ: V'iy AÖ1
35 / Müctebâ vü Muktedâ: Muktedâ vü Müctebâ AÖ1

110
MC(128.b), MK1(57.a), AÖ1(91.a), BU1(86.a), FB(205)
1 / i: imdi AÖ1

3 Emînlik yirde konmak dileriseñ
Hatarlu yirden irden göç ü yayın

4 Saña sanduguñı san kamu halka
Ki dîn içre budur erkân u âyîn

5 Emânetler ki Hak kodı katuñda
Kamusın sakla zinhâr olma hâyin

6 Arın pâk ol ki yolda pâk olanuñ
Göze sürme çekerler hâk-i pâyin

7 Bu dünyâ varlıgı şol düşe beñzer
Ki ta'bîri tuş olmaz ancılayın

8 Döner 'aksine her ne kim görürseñ
Yalan bil cümle câh u hûy u hâyın

9 Bu hûy u hâya aldanup unutma
Soñunda dürlü dürlü âh u vâyın

10 Nice Kisrâ'yı kesr itdi yidi yir
Dahı Nûşîr-revân'ı bu Medâyin

11 'Ömür zâyi'lıgından bî-habersin
Hemîn dün gün sayarsın yıl u ayın

12 Güzün kışın şunı harcamısarsın
Ne kim kesb itdüñise yaz u yayın

---

3 / yirde: yurda AÖ1
// yirden irden: yir olandan AÖ1 / göç ü yayın: göçüresin FB
4 / san: sen AÖ1, FB
5 / ki Hak kodı: ki kodı Hak MK1, kodı ki Hak FB
6 / ki: bu MK1
8 / Döner: Dutar BU1
10 / Kisrâ'yı: Kesrâ'yı AÖ1, Kisrî'i BU1, FB / kesr: keser AÖ1
11 // Hemîn: Hemân MC
12 / kışın: kış AÖ1

13 Kıyâmet korhusın añmazsın illâ
Yarak yirsin añup kış kar u kayın

14 Taşuñ sâfî gümiş içüñ bakır kalb
Yürürsin dürtünüp şöhret kalayın

15 Karış alma karış alkıylu işe
Göñül yıkmayup al halkuñ azâyın

16 Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir
Bu mahlûkuñ kamu yohsulu u bayın

17 Kurıtmaz 'ışk u derd Ümmî Kemâl'üñ
Yüzinden gözinüñ ırmag u çayın

18 İçinden kopalı 'ışk üni sâzı
İşitmez taşra halkuñ deff ü nâyın

111

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün *

1 Derdüm delim hiç bilmezem kankı birin aglayayın
Bunca firâk u âh ile cân u göñül taglayayın

2 Niçe harâretden kızup bu yüregüm yagı sızup
Sohbet çırâgını düzüp derd bildesin yaglayayın

---

13 // kış kar: kışın MK1
14 // kalayın: kolayın FB
15 // 2.mısra MC'de: Göñül yıkınmaya gör budur âyin
17 // Yüzinden gözinüñ: Gözinden yüzinüñ AÖ1, BÜ1, FB
18 / üni: odı MC

111

MC(111.b), MK1(67.b), AÖ1(104.b), FB(238), AE1(75)

* AE1'de mısralar, nokta konularak ikiye bölünmüştür.
1 // Bunca firâk: Her dem figân MC, Niçe firâk AE1
2 / Niçe: Bunca AÖ1 / bu: AÖ1'de yok
// yaglayayın: baglayayın MK1 / bildesin: baltusın FB

3 Niçe bu odlara yanup topraklara düşsem sınup
Yiller gibi dün gün esüp sular gibi çaglayayın

4 Bu yirde bir dem şâd olup diñlenmedüm hergiz gülüp
Bârî ölümden öñ ölüp kendü sagum saglayayın

5 Çün giçdi yâdum bilişüm Şeyhümle üstâzum işüm
Âhir benüm dahı işüm n'ola sini çaglayayın

6 Yatum yaragum yok yola yâ Rab sen irgür menzile
Ben hasta-dil bu 'aczile niçe işüm saglayayın

7 Ümmî Kemâl eydür n'idem bu derdile kande gidem
Ne kuvvetile ben 'adem kulluga bil baglayayın

8 Yâ Rab bu derdüñ çâresin sen kılgıl oñar yâresin
Yohsa bu yüzüm karasın ben nicesi aglayayın

112

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'i lü / fâ 'i lün

1 Î cân seven cihânda bu cism-i türâbı ko
Ol bâki mülki isteriseñ bu harâbı ko

---

3 / düşsem: düşüp AE1 / sınup: sanup FB
/ gibi: bigi AÖ1 / sular: seller AE1
4 / bir dem: bu gün AE1 / diñlenmedüm: diñlenmedük AE1
/ sagum: sagam MC
5 / Çün: Çü AE1 / yâdum: yâd u MC / Şeyhümle: Şeyhüm MK1, Şeyhüm ü AÖ1, FB, AE1
// n'ola sini: n'olasın AE1
6 / irgür: irür MK1, AÖ1, AE1
/ dil: AÖ1'de yok
8 / kılgıl oñar: kıl oñar her MK1, AE1, kıl oñargıl AÖ1, FB
// aglayayın: agarayın AE1

112

MC(31.a), MK1(86.a), AÖ1(122.a), BU1(122.b), FB(331)

1 / cân: cânı MK1, FB

2 Tur ʿışkıla o cân ü göñül ʿâlemine git
Bu nefs ilinde od u yil ü hâk u âbı ko

3 Dünyâ vü âhiret sevisidür nikâb-ı Dost
Dîzâra girtu ʿâşıkısañ pes nikâbı ko

4 Sun'a kapılma Sâni'i bulmak dilerseñ
Aldanma yılduza kamer ü âftâbı ko

5 Cân tûtisine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ gurâbı cîfe sever ol gurâbı ko

6 Murdâriçün çekişme eger âdemîyiseñ
Dâyim harîf idinme saña her kilâbı ko

7 Halka yüz urma lokmayıçün var tevekkül it
Ol hak kapu dilencisi ol gayrı bâbı ko

8 ʿÎlmüñ varısa var ʿamel eyle Hak'a iriş
Bu halk içinde bahs ü su'âl ü cevâbı ko

9 Hayruñ sevâbı Cennet olur gel sevâbı tut
Şerrüñ ʿikâbı duzah olur var ʿikâbı ko

10 Ölüm şarâbı mestligin añarsañ i humâr
Bu cem' içinde şâhid ü şem' ü şarâbı ko

11 Sabruñ tadını nefsüñe tatdur kanâ'at it
ʿAkluñ varısa lezzet-i nukl u kebâbı ko

12 Âhir bilüñ çü çeng olısar kollaruñ rebâb
Vaz gel bu sâz u ʿişreti çeng ü rebâbı ko

---

2 Beyit MC'de yoktur.
// ilinde: elinde BU1, FB
3 // pes: sen MC
6 / âdemîyiseñ: âdemiseñ AÖ1
7 / lokma: rızk FB
8 // halk: halvet FB
11 / tadını: tadın BU1, FB / tatdur: tadur MK1, BU1, FB
12 // sâz u ʿişreti: sâz u ʿişret ü MK1, FB, sâz ʿişret BU1

13 Terk eyle kibri sıdkıla giy meskenet tonın
Añ ol kefen tonın bu harîrden siyâbı ko

14 İ teşne yilme kim kanamazsın bu yazuda
Uzanuben su sanma ırakdan serâbı ko

15 Merdân uyandı menzile irişdi sen dahı
'Azm-i 'imâret it bu harâbı ko

16 Ger şâbiseñ 'ibâdete süst olma pîr-vâr
Ger pîriseñ pîrâne diril şogl-ı şâbı ko

17 Hey sen saña kıl Ümmî Kemâl işbu tenbîhi
Tur yatma batma gaflete bu hurd u hâbı ko

18 Senlik senüñile dost arasında hicâb olur
Terk eyle senligi Hak'a iriş hicâbı ko

113

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

1 Hiç nideyim bilimezem âh u vâh
'Ahde vefâ kılımazam âh u vâh

2 Her ne işüme ki bakam aglaram
Hiç birine gülemezem âh u vâh

3 Başlu bıñar oldı yaşum kanıla
Diñdirüben silemezem âh u vâh

---

14 / kanamazsın: kanmazsın FB
15 // yababı: yabancı MC
17 // batma: AÖ1'de yok / hurd: hûr MC
18 // Hak'a: Hakk'a AÖ1 / iriş: vasıl ol MK1, AÖ1, BU1, FB

113

MC(115.a), MK1(66.b), AÖ1(103.b), BU1(98.b), FB(234)

1 / nideyim: nideyin MC, AÖ1 / bilimezem: bilmezem FB
// "âh u vâh redifi FB'de "âh vâh" şeklindedir.

2 / ki: kim BU1

4 İrte gice korhudan u gussadan
Hergiz emin olumazam âh u vâh

5 Âhiret işlerine ulaşmaga
Dünyeden ayrılımazam âh u vâh

6 Kırk yaşadum nefsüm elinden kaçup
Uş dahı kurtulımazam âh u vâh

7 İrdi eren kâfilesi menzile
Ben dürişüp yitemezem âh u vâh

8 Gaflet-i dünyâ sücüsinden katı
Esridüm ayılamazam âh u vâh

9 Halk arasında nitekim araram
Benden alû bulumazam âh u vâh

10 Aglar ölümin añup Ümmî Kemâl
Kim ayu dirilemezem âh u vâh

11 Cân alıcı cânuma kasd itmedin
İlerürek ölimezem âh u vâh

114

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ne kim Hak'dan gelür (el hükmü li'llah)
N'iderse ol kılur (el hükmü li'llah)

2 Ne kimseden utanur ol ne korkar
Ne dilerse kılur (el hükmü li'llah)

---

5 / işlerine: eşlerine FB
9 / nitekim araram: niçe kim aradum MC, araram niçe AÖ1
// alû: ulu AÖ1

114

MC(58.b), MK1(40.a), MCON1(128.a), BU1(64.a), FB(151), HM(54.b), AE1(85)
1 // N'iderse: Ne dirse FB

3 Ölümden kimse ne kurtuldı kaçup
Dahı ne kurtulur (el hükmü li'llah)
4 Bilürüz cân emânetdür gümânsuz
Girü viren alur (el hükmü li'llah)
5 Çü toprakdan yaradıldı tenümüz
Girü toprag olur (el hükmü li'llah)
6 Bu dünyâ kimseye kalmadı hergiz
Ne hod bize kalur (el hükmü li'llah)
7 Kamu halk ol yaña añsuz u geñsüz
Gönildi gönilür (el hükmü li'llah)
8 Her ulaşup sevişüp bilişenler
Soñ ucı ayrılur (el hükmü li'llah)
9 Gelen giçer konan göçer hemîşe
Dirilen tagılur (el hükmü li'llah)
10 Bu köpri üzre bünyâd olmaz âhir
Yapılan yıkılur (el hükmü li'llah)
11 Cihânda mâl ü mülk ü mansıbıla
Her artan eksilür (el hükmü li'llah)
12 Yeşeren yaşayan solar kocalur
Düzilen bozılur (el hükmü li'llah)

---

3 / ölümden: ecelden AE1 / ne kurtuldı: kurtulmadı MCON1, FB
// Dahı ne: Ne hergiz MC
4 / Bilürüz: Bilüñ kim MC
7 / añsuz u: añsuzda MC, añsuz çü BU1, HM
8 Beyit BU1'de yoktur.
9 Beyit BU1'de yoktur.
10 Beyit MCON1 ve AE1'de yoktur
11 // Her artan: Hezâr ten BU1, HM
12 Beyit MCON1 ve AE1'de yoktur.
/ Yeşeren yaşayan: Yaşayan yeşeren MC, FB
// Düzilen: Dirilen MC

13 Ecel rencine hergiz kimse dermân
Ne buldı ne bulur (el hükmü li'llah)

14 Kemâl Ümmî bu derde çâre sabr it
Çü her togan ölür (el hükmü li'llah)

15 Ezelden tâ kıyâmet kamu dilde
Dinildi dinilür (el hükmü li'llah)

115

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe û lün

1 Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Öñüñce bir ulu baş olmayınca

2 Karındaş degme'i yoldaş idinme
Senüñle togru haldaş olmayınca

3 Zirâ kim her işi kişi başarmaz
Bile müşfik karındaş olmayınca

4 Eger sen 'âşıkısañ nakşa bakma
Murâduñ anda nakkâş olmayınca

5 Nişânsuz kimseye 'âşık dimezler
Beñiz sarı vü göz yaş olmayınca

6 Belürmez çehrelerde bu 'alâyim
Cigerler derdile baş olmayınca

---

13 Beyit AE1'de yoktur.
/ kimse: kimesne HM

115

MC(133.a), MK1(58.a), AÖ1(93.a), BU1(87.b), FB(208)

2 // togru: bile FB
3 / işi kişi :kişi işi MC, FB
5 / I.mısra MK1'de: "Nişânsuz 'âşık kimseye dimezler"
// Beñiz: Beñzi BU1, FB / vü göz: gözi FB

7 Kimesne ʿâr birle yâre irmez
Yolında rind ü kallâş olmayınca

8 Yüzüñ cār u gözüñ sakkâ olur mı
Özüñ sultâna farrâş olmayınca

9 Kim irdi tâpusına kapusında
Gieeler yasdugı taş olmayınca

10 Gelür kim irdi bir lutf u vefâya
Aña kahr u cefâ âş olmayınca

11 Kişi bu ʿakl u cânıla barışmaz
İşi nefsile savaş olmayınca

12 Taşın düzmekile er sûfî olmaz
Hem ic sâfî vü hem taş olmayınca

13 Mürâyidür şu kim bir hayr kılmaz
Hezâr ahsend u sâbaş olmayınca

14 Eyü girçeklerüñ kadri bilinmez
Arada yatlu kulmaş olmayınca

15 Günâhından yuna mı degme tâʾib
ʿAceb mâncnd i nebbâş olmayınca

16 Kemâl Ümmî zaʿîfî bilmediler
Cihânda ʿışkıla fâş olmayınca

17 Kuluñ çok tâʿatıla işi bitmez
Hudâʾnuñ fazlı koldaş olmayınca

---

8 / cār u: saru FB
9 / tapusına kapusında: kapusında tapusına MC, tapusına kapusında AÖ1,FB
10 /aş: iş AÖ1, eş BU1
12 // ic sâfî vü: içi sâfî MC, AÖ1, FB / taş: taşı FB
13 // ahsend: ahsent AÖ1 / sabaş: şâbâş MK1
14 / girçeklerüñ: dirlikyinüñ MK1, görçeklerüñ AÖ1
// arada: AÖ1 / kulmaş: kalmaşFB
17 // koldaş: yoldaş FB

116

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 Zehî sa'âdet ü devlet ki Hak tura dâde
Sen ol safâda hemîşe 'adûlerüñ dâde

2 Ayâ keremleri 'âm özi hâs ter sâde
Kim ögmeye seni her mü'minân u tersâda

3 Hayıf ki şâh uya her bâtıl işlü horyâda
Ki Hak'dan âdemi kor hem-nişîn her yâda

4 Ko 'Ayın Elifi Mîmi giç Hü Elif Sâda
Ger irmek isteriseñ şol makâm-ı mirsâda

5 Hemîşe tevbe vü hayrı idini gör 'âde
Ki 'işi kalmadı nûşın revâne vü 'âde

6 Nebî yarın ne olasın getürdi dün yâda
Ki âhir anı biçer kim ne ekse dünyâda

7 Cihânda 'ârif aña dirler i melik-zâde
Ki göçmedin vire her varını Melik-zâde

116

MC(38.b), MK1(25.a), BU1(44.b), FB(105), HM(37.b)

1 / Zehî: Zi HM / tura dâda: turâde FB
// safâda hemîşe: hemîşe safâda HM

2 // ögmeye seni: ögmeyesin BU1, FB / mü'minân: mü'minât MK1, mü'mini FB

3 Beyit MC'de yoktur.
/ Hayıf: Hayf BU1, FB, HM / her: FB'de yok / horyâd: haryâd FB

4 Beyit MC'de yoktur.
/ Hü: BU1'de yok / Elif: Elifi BU1
// isteriseñ: isterseñ BU1, FB

5 / tevbe: tâ BU1, FB, HM

6 Beyit MC'de yoktur.
/ ne olasın: olasız FB

7 FB'de beytin mısraları yer değiştirmiştir.
// göçmedin: geçmedin BU1, FB, HM

8 Ger ehl-i ma'rifet îmânı tadını tada
Gerek ki kalmaya nefsânî lezzet ü tada

9 Kişi n'içün zulumât ili yoluna âde
Çü dirler âb-ı hayât anı dirlik ü ade

10 Yazık ki bunca gemi gark ola bu deryâda
Re'îs irişmeye bahrîlerile feryâda

11 Ra'iyyetini halîfe çü kendü bagdada
Dahı ne rahm ide 'ayyâr şehr-i Bagdâd'a

12 Kuşan 'Ömer bigi 'adl eylemekde şed dâda
Ko zulmı beñzeme zinhar Emîr Şeddâd'a

13 Suya tayanup od ölçerme nûş idüp bâde
Şu hâk olanları gör virme 'ömrüñi bâde

14 Bu köpriden çü giçer her gelen ner ü mâda
Karârı var mı şu mevcûñ ki nakş olur mâda

15 Mübeddel it bu harâbı o milk-i âbâda
Ne assı itdi bu ev içre ümm ü âbâda

---

8 / îmânı: îmân FB, HM
// ki: kim BU1, HM
9 // Çü: Ki MC / dirler: diler BU1
10 Beyit MC'de yoktur.
11 Beyit MC'de yoktur.
/ Ra'iyyetini: Ra'iyyeti MK1, Ra'iyyetin HM
// 'ayyâr: 'ayyâr-ı HM
12 / bigi: gibi MC, MK1, FB, HM / 'adl: 'adlile BU1 / eylemekde: eylemege MK1
// Emîr: 'Âd'e MC
13 / od: odı MK1 / ölçerme: ölçürme BU1, HM
14 Beyit MC'de yoktur.
/ mâde: mâze BU1, HM
// şu: çü FB
15 / Mübeddel: Mübeddil BU1, FB, HM
// 2.mısra MK1, BU1, FB ve HM'de: Kanı ne kaldı (MK1, FB ve HM'de kaldı) giçen ümmehât u âbâ da

16 Çü Tañrı fitne didi cümle mâl u evlâda
Ki dünye sevmez olan meyli dahı evlâda

17 Harâma azacuġ uyan her işde âzâde
Zulâl u fıskı koyan merd olur dil-âzâde

18 Çü Şeyhi kındurur Ümmî Kemâl'i irşâda
Sefer gamın yiyen uymeye lehv ü irşâda

19 Çü çarh atar ecel okın bilişe vü yâda
Ham atısar bize dahı ki kurludur yada

117

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Gâfil bu uzak yola kanı zâd u zevâda
Giçmez hevesüñ kaldı bu nefsânî hevâda

2 Atlandı eren kâfilesi menzile yitdi
Kalduñ yalıñuz sen bu harâmîlü ovada

3 Aldanma serâba dön ırakdan tap özen kim
Bu hırsıla hiç susamış irmedi suva da

---

16 Beyit MC'de yoktur.
// dünye: dünyâ MK1, BU1, FB, HM
17 // Zulâl u fıskı: Helâli az MK1, Helâli vü azı BU1, Helâl az FB, HM / dil: MC'de yok
18 / Ümmî Kemâl'i: Ümmî Kemâl FB
// yiyen: yiyen kişi MC / lehv ü: lehve MC
19 Beyit MC'de yoktur.
/ bilişe: bilir MK1
// atısar: ister HM / kurludur: kuruludur BU1, FB, HM

117
MC(40.b), MK1(84.a), BU1(120.a), FB(324)

1 / Gâfil: Ayâ FB
2 // harâmîlü: harâmilük FB
3 / Aldanma serâba dön: Dön ilka salkû FB / ırakdan: ırakdur MK1

4 Bu dünye şu bir kurı deriñ kuyuya beñzer
Sarkıtma ipüñ aña ki çıkmaz su kuvada

5 Ne deñlü demür kal'a gibi berk olur iseñ
Âhir bir ecel topı seni dahı uvada

6 Kend'özüñi görme bak alı ne ulular var
Şol yirdeki her toprag u yapuda sıvada

7 İnsân bigi dervîşüñ içi aydınma bak
Hayvân gibi ürkme bakuben taş u savâda

8 Şeh-bâz kılur 'âlem-i rûhânide pervâz
Karga gibi kalmaz ki bu cismâni yuvada

9 Derd olmasa göñülde ne dermân ele girsün
Od yanmasa ocakda ne çig bişe tavada

10 Aglar bu Kemâl Ümmi kılur hasretile âh
Eydür dün ü gün derdile 'uşşâk u nevâda

11 Derd içre biz ol deñlü safâlar buluruz kim
Bî-derd bulımaz biñde birin cümle devâda

---

4 / dünye şu: dünyâ şol FB
// kuvada: koyada MC, F:
5 / gibi: bigi BU1
6 // Şol: Şu MK1, BU1 / 2.mısra MC'de: Şol yirde olan yapıda vü dahı sıvada
Beyit FB'de:
Kendüñi görme bak ilnir ne olurlar(ölürler?) var
Şol yirdeki her yaprag u yayıda sıvada
7 / bigi: gibi MC, FB / dervîşüñ içi: cân gözile iç FB
// gibi: bigi BU1 / bakuben taş u savâda: yakîn daş sivâda FB
8 // gibi: bigi BU1 / ki: MC, MK1 ve BU1'de yok
9 // yanmasa: olmasa MC / çig: ki FB
11 / Derd içre: Bu derdile FB / buluruz: süreriz MC
// cümle: BU1'de yok

118

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bu yurduñ tar yaraguñ gôr içinde
Varuben yatmadın ol gûr içinde

2 Bu evde ne'ñ varın gey bildüñ illâ
Neler vardur anuñ bir sır içinde

3 Kapu baca çırâg örtü döşek yok
Toludur mâr u kejdüm mûr içinde

4 Bu it nefse niçün böyle zebûnsın
'Aceb sen bunca kuvvet zôr içinde

5 Ayâ gâfil bu gaflet döşeginüñ
Niçe uyuyasın hor her içinde

6 Ögüñ dir tevbe kıl hayr eyle zinhâr
Ne kalduñ böyle şerr u şûr içinde

7 Yarın genc-i şifâ bulmak dilerseñ
Bugün sabr eyle renc u cevr içinde

8 Bu dünyâ devletine garra olan
Hemân öldükde hasret kor içinde

9 Bu 'ibret hânenüñ i ehl-i ma'nî
Ne bilsün kim ne var her gûr içinde

118

MC(131.a), MK1(60.b), AÖ1(96.b), BU1(90.a), FB(215)

2 / evde ne'ñ: evde anuñ AÖ1, evdenüñ BU1
// anuñ bir: anuñ da MC

3 / çırâg: çırâ MK1, AÖ1, BU1 / örtü: otu MK1

4 / böyle: şöyle AÖ1

5 / döşeginüñ: döşeginde MK1
// uyuyasın: bir yatarsın MC

7 Beyit MC'de yoktur
/ bulmak: kılmak FB

8 / devletine: varlıgına MK1

10 Fakîre hor u kem bakma 'azîzüm
Ki gizlü genc olur ol hôr içinde

11 Kuru kamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekkerini sor içinde

12 Meger sarrâfa yoldaş olmaduñ kim
Satarsın gevheri billûr içinde

13 Koduñ Nakkâşı nakş u renge kalduñ
Ag u kara sarı gök mor içinde

14 Bu işler hod saña bir düş gibidür
Ne sır var bu düşüñ bir yar içinde

15 Kemâl Ümmî gibi eksüklü kul yok
Cihânda cümle iş u kur içinde

16 Varup diñlenesi yir vir İlâhî
Bize ol milket ü sınur içinde

119

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde
Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde

2 Çü sufîlık safâ vü meskenetdür
Küdûret mı olur miskîn içinde

---

10 / Fakîre: Fakîr ü AÖ1 / kem bakma: bakmagıl MC, bakma kim AÖ1
11 // şekkerini: şükkerini FB
12 / I.mısra FB'de:Meger sarraflıgı ögrenmedün sen
14 / işler: tuşlar MC
// var: vardur MC, FB / bu: FB'de yok / bir: MC'de yok
15 / gibi: bigi BU1
// iş u kur: eş u kavın FB

119

MC(130.a), MK1(57.b), MCON1(135.b), BU1(87.a), FB(207)
1 / tuta mı: tutar mı MCON1
// bugz: kîn MCON1
2 // olur: tutar MCON1

3 Eger dervîşiseñ ko intkâmı
Ki ʿâdet budur ol âyîn içinde

4 Taşı sâfî içi kalb olma zinhâr
Ki sıgmaz karañu aydın içinde

5 Seni ög ayruga sög mi didi şeyh
Saña şol tevbe vü telkîn içinde

6 Ko ʿucbı hey müsülmân ol müsülmân
Ki islâm az olur hodbîn içinde

7 Dilüñ tut gaybet ü bühtânı terk it
Uyarma ko yılanı în içinde

8 İgen kazma kuyuyı ayrugiçün
Ki âhir sen yatısarsın içinde

9 Bir iş işle bir iş kazan ki saña
Bulına ol karañu sîn içinde

10 Temîzüñ varısa kemden kem añla
Seni her gökçek ü çirkin içinde

11 Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

12 Egerçi senden eksiklü kişi yok
Bu kamu milk-i Rûm u Çîn içinde

---

5 / seni: sen MCON1 / ög: ol MC, MCON1, BU1 / ayruga: ayrugı FB
7 // yılanı: dam MCON1, FB
8 // sen yetısarsın: yatısarsın(MCON1'de yatasın, FB'de yatursın) sin MC, MCON1, FB
9 Beyit MK1 ve BU1'de yoktur.
10 / añla: eyle MC
11 / örtme: uzatma BU1, FB

120

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

1 'Aceb 'aceb bu kamu 'îş u nûş hep nîşe
Ki soñı 'işuñ u nûşuñ tiz irişür nîşe

2 Çü ('usri yusri) bile añdı Hak kelâmında
Ne diyü garra olursın bu nîş olan 'îşa

3 Kamu 'ibâdet ü tâ'at Hudâ'ya i gâfil
Niçe niçe bu fesâd iş ü bâtıl endîşe

4 Bizüm bigine kala m' dilkü vü şagala dahı
Ki nîce arslan u kaplan gördi bu nîşe

5 Eger umarısañ ihsânı Hak'dan anuñiçün
Sen eylük it kamu bî-gâneye vü hem hîşe

6 Eyü yavuz kişi n'itse çü kend'özine ider
Yolına şol gelür âhir ne sandısa îşe

7 Hemîşe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın hôr bakma dervîşe

120

MC(45.b), MK1(27.a), BU1(47.a), FB(111), AE1(90), AE2(55.b)

1 // soñı: soñ FB / 'işuñ u: 'işmuñ FB, 'iş u AE1, AE2

2 / 'usri yusri: 'usrı yusrıla BU1 / bile: BU1'de yok

// nîş: nîşe AE2

4 / bigine: gibine MC, FB, AE1, bigiye BU1 / kala m': kala mı AE1/ dilkü vü şagala: çakal u dilkü AE1

// arslan: aslan MK1 / kaplanı: kaplan MC, MK1, BU1, FB, AE2

5 / ihsânı: ihsân BU1, AE2 / anuñ içün: anuñçün MC, FB

// hem: her AE2 / 2.mısra AE1'de: Sen eylik eyle kamu bigâne vü her hivişe

6 / kişi n'itse çü: kişi ne itse MK1, n'itse kişi BU1, kişi n'itse FB, kişi her n'itse AE1, her kişi n'itse AE2 / kend'özine ider: kendü özinedür AE1

// Yolına: Yolında AE1, AE2 / âhir: her ne AE1 / îşe: endîşe MK1, BU1, FB

7 Beyit FB'de yoktur.

/ genci: genc AE1 / gizlerler: gizlüdürür AE1

// Sen: Pes AE1, AE2

8 Tabîb kılmaya bî-derdde hîç ʿilâc illâ
Şu beñzi sarı gözi yaşlu cigeri rîşe

9 Eger muvahhidiseñ giç mukayyed olma sakın
Sag u sol u zir ü bâlâya vü pes ü pişe

10 Gel altıyı koyuben bir yaña yönel zinhâr
Vir üç talâk ikiye kalma dörde vü bişe

11 Eger hazâyin-i bâki gerekse Ümmi Kemâl
Saña kanâʿat ü sabrı idini gör pîşe

121

Mef ʿû lü / fâ ʿi lâ tü / me fâ ʿî lü / fâ ʿi lün

1 Sarf eyle kamu ʿömrüñi savm u salâtıla
Pâk eyle mâl ü nefsüñi hacc u zakâtıla

2 Evvel şerîʿatı bilüben gir tarîkata
Tâ iresin hakîkata zât u sıfâtıla

3 Bir'i severseñ iki cihâna vir üç talâk
Dörd aslı biş hissi ko altı cihâtıla

---

8 / bî-derde: bî-derd FB / illâ: illah AE2
// yaşlu: yaşluya AE2 / cigeri: ya ciger MK1, ciger BU1, FB, AE2
9 / giç: FB'de yok
// Sag u sol: Sol u sag AE1, AE2 / bâlâya: bâlâ MC, AE1, AE2 / pes ü pişe: her pes ü pişe MC, pes ile pişe AE1
10 / altuyı koyuben: altı yañayı ko MK1, elet yañayı ko BU1, altı yediyi FB, AE1, AE2
// ikiye: eline MK1 / dörde vü : dörd ü BU1, AE2
11 / hazâyin: hazine AE1, AE2 / gerekse: gerekise FB
// sabrı: sabr FB

121

MC(30.a), MK1(87.a), BU1(123.a), FB(333), AE1(114)

1 / ʿömrüñi: ʿömrüñ BU1
2 / şerîʿatı: şerîʿet BU1
3 // aslı: hissî aslı BU1, FB / altı: şeş MK1 / 2.mısra vezne uymamaktadır.

4 Giç Yidi Tamu'dan Sekiz Uçmag'a kalma tâ
Tokuz Felek depe özüñ On Yar'a katıla

5 Ger 'âşık olasın seni ma'şûk ider tâleb
Bu söz beyân olupdur ahı beyyinâtıla

6 Çün Hak (Yuhibbuhüm ve yuhibbûnehu) didi
Uy 'ışka kim bilişesin ol pâk zâtıla

7 Nefy eyle nefy-i sâbit ol isbâtıla müdâm
Fevt itme vakt fırsatuñ bî-sebâtıla

8 Zerk ü riyâyıla taşuñı düzdügüñ niçün
İçüñ tolu muhabbet-i Lât u Menât'ıla

9 Kendü geñüñle öl ölümüñden ileri kim
Bâkî hayâta irişesin bu memâtıla

10 Hâk-i memât içinde kişi râhat olsa yig
Diri kalınca dünyede âh-ı hayâtıla

11 Fakrıla kıldı sâhib-i tâc u Burak fahr
Ne fahr idersin i delü sen ton u atıla

12 At oldurur ki menzile irişdüre seni
Yog ol ki yolda öle vü yabana atıla

---

4 / kalma tâ: kal nazar AE1
// özüñ: 'ömrüñ FB
5 / ider: ide AE1
// beyân olupdur ahı: ahı beyân olupdur FB / olupdur: olupdurur BU1
6 // kim: tâ MC, AE1'de yok
7 // vakt: vakti BU1
8 / düzdügüñ: düzdüñ AE1
9 / Kendü geñüñle: Kendülügüñle MC, kendü geñelür FB, Kendü göñlüñile AE1
// bu: ol AE1
10 // kalınca: kalsa AE1
11 // i delü sen: i ölü sen MC, sen i delü BU1
12 / oldurur: oldur BU1
// 2.mısra vezne uymamaktadır.

13 Dirme bu dünye mâlını tagıt ögüni dir
Vir anı al göñülleri sofra sumâtıla

14 Bu tevbe suyıla hasenât it berâtuñı
Yuy kim kara yazu toludur seyyiâtıla

15 Tañrı Kitâbı hükmi tutulmaz ʿaceb budur
Beg buyruġı giçer biñ ile bir berâtıla

16 Kimüñ ki bahtı bâgını susuz kuruda Hak
Kimse suvarımaz anı Nîlü Fürât'ıla

17 Her kime kim hidâyet irişmedi Tañrı'dan
Dönmez kerâmet ü kılıc u muʿcizâtıla

18 Âh ol soñ oht içün ki alalar emâneti
İrden giremedük yola yarag u yâtıla

19 Âh ol gice içün ki gele Münker ü Nekîr
Soru sora vü mahşere dek anda yatıla

20 Âh ol kıyâmet issileriçün ki sinleden
Kopup turavuz anda hulât u ʿurâtıla

---

13 Beyit MC'de yoktur.
/ dünye: dünyâ MK1,AE1 / mâlını: mâlın BU1
// 2.mısra FB ve AE1'de: Virân göñülleri al ele sofra sumâtıla

14 / Bu: Var MC / hasenât it: hasenâtuñ MC, AE1
// Yuy: Yu MC / yazu: yüzüñ AE1

15 // biñ ile bir: biñ ile MC, bu ile bir MK1, FB, AE1, kim kâgıd BU1

16 / bâgını: bâgın BU1

17 / kim: ki MK1, BU1 / Tañrı'dan: Hak'dan BU1

18 Beyit FB'de yoktur.
/ ol: şol MK1 / oht içün: dem içün MK1, dühiçün AE1
// giremedük yola: yola giremedük AE1

19 / gice: gün FB/ gele: AE1'de yok / Nekîr: hem Nekîr FB
// vü: el FB

20 / issileri çün: issilerinden FB

21 Vâh ol terâzu tartılası gün içün ki Şâh
Kâzî ola vü varavüz anda 'usâtıla

22 Vây ol Sırât giçmek içün kim niçemüzüñ
Ayagı tayına oda katrâna batıla

23 Niçe diyüben almayalar hiçe dahı hiç
Bâzâr-ı 'ışkda bu Kemâl Ümmî satıla

24 Konan uçar gelen giçer eken biçer ü göçer
Zî-cân ki dosta kavuşa bir hoş vefâtıla

122

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Gâfil olma duruşı gör dün ü gün ol Ferd'ile
Ol Hak'ı zikr eyle dâyim sıdk u 'ışk u derdile

2 Cân u göñülden gerekdür Hâlik'ı zikr eylemek
Yohsa yâ Allah dimeklik geñez olur her dile

3 Derdimend olmak dilerseñ iste sâhib-derdi bul
Sohbet itme 'uzlet eyle dünyede bî-derdile

4 Kıl münâfıkdan hazer sohbet mü'essirdür sakın
'Ömrüñi sarf it hemîşe her muvâfık merdile

5 Düşmeni ko dostı iste pâk u 'uryân kış u yaz
Kim ecelsüz kimse ölmez yolda hâr u berdile

---

21 / Vâh : Âh MC/ terâzu: terâzûda MK1/ tartılası: kurulası AE1 / Şâh: Hak MC
// vü: tura MK1, FB'de yok

22 / Vây: Âh MC/ giçmek: FB'de yok/ niçemüzüñ: niçelerimüzüñ MK1
// tayına oda: tayınup issi BU1

23 // bu: ger bu MC,MK1, FB, AE1

24 // cân ki: cânıla BU1/ kavuşa: kavşa BU1, ulaşa AE1

122

MC(67.a), MK1(76.a), AÖ1(117.b), BU1(109.a), FB(285)

1 // sıdk u 'ışk: 'ışk u sıdk MC

3 // bî-derdile: nâ-merdile MC

5 // yolda: bu evde MC / berd ile: verd ile FB

6 Degme kıl hammâm içinde gür ne kokar gül gibi
Hem-nişîn oldı meger kim bir niçe gün verdile

7 Varma bâzâra varursañ togru bir 'attâra var
Rûzuñı virüp şeb alma müşkile şekker dile

8 Çık şu nâ-kesler yolından kim giresin Cennet'e
Mâlüñi vir Hak yolına hem-dem ol cevmerdile

9 Kankı yar kim yoluña cân virmege da'vi kılur
Akça cândandur sen andan sına evvel zer dile

10 Dünye halkı mansıb u şâdî dilerse Tañrı'dan
Göñlüñi sen dertlü isle gözüñi hem ter dile

11 Tevbe kıl yazuklaruña âhıla dök göz yaşın
Boya Allah korkusından beñzüñi hem zerdile

12 Sen Kemâl Ümmî saña gel da'viye ma'nî gerek
Yoldaş olma haldaş olma merdiseñ nâ-merdile

13 Sagır u gözsüze işit gör dimekden assı yok
Çün eser kılmaz nasîhat degme bir mermer dile

---

6 / gül: müsk MC
7 / Varma bâzâra: Bâzâra varma MK1, BU1, FB, Ger bâzâra AÖ1
8 / nâ-kesler: nekesler BU1
// yolına: yolında BU1 / cevmerdile: sümerdile MC, FB
9 / 1.mısra MK1'de: Kankı yâruñ kim yoluñ ölmege da'vi kılur
// andan: anı MC / sına: sıya MK1
10 / Dünye: Dünyâ MK1 / halkı: ehli MC
11 // Boya: Yuya BU1
12 / 1.mısra MK1'de: Pes Kemâl Ümmî saña da'vilere ma'nî gerek
// merdiseñ: dünyede MC
13 / Sagır u gözsüze: Sagıra gözsüze AÖ1

123

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe'û lün

1 'Aceb bilsem bu derdümüñ emi ne
Ya bu zahmüñ cihânda merhemi ne
2 Ki bagrum kanı dem dem âhumile
Karışmışdur akar gözüm nemine
3 Fidâ olsun benüm bu bâki 'ömrüm
Erenler sohbetinüñ bir demine
4 Bu dünyâ dostlarınuñ arasında
İrişmedük henüz bir hem-demine
5 Gelür her dügün ardınca dêlim yas
Cihânuñ şâzısı degmez gamına
6 Şu kibr ü sihrile göge aganlar
Görürüz 'âkibet girür zemîne
7 Ecel katında yokdur hiç tefâvüt
Kişinüñ bihterine vü kemine
8 Talâk virmüşdürür merdân-ı Mevlâ
Du 'âlem varlıgınuñ derhemine

123
MC(114.b), MK1(53.b), AÖ1(86.b), BU1(81.a), FB(193)
1 / bilsem bu derdümüñ: bu derdümün bilsem AÖ1, BU1
2 // Karışmışdur: Karışmış AÖ1
3 / Fidâ: Fidî BU1
6 // 2. mısra AÖ1'de: Girürüz 'âkıbet girü zemine
Beyit MK1'de:
Şular kim sihrile göge agarlar
Girürler'âkıbet girü zemîne
7 / hîç: PP'de yok
8 / Talak: Irlak FB
// derhemine: dürhemine AÖ1, dirhemine BU1

9 Yarımuñ gussasın yiyen hakîkat
Hiç aldanmaz bugünün hurremine

10 Cefâya sabr iden irer safâya
Ki savmuñ sâyim irer bayramına

11 Seher-gâhın uyanmadum dirîgâ
Ki 'ömrüm güni irdi ahşâmına

12 İlâhî derdinüñ dermânın ister
Tapuñdan bu Kemâl Ümmî kemine

13 Hudâvendâ bizüm suçlarumuzı
Bagışla Sâdıku'l Va'du'l-Emîn'e

124

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Î delü magrûr u 'âsî tevbeye gel tevbeye
Niceye degin ma'âsî tevbeye gel tevbeye

2 'Ömri harcı işlere harcitme ger dileriseñ
Kim olasın Tañrı hâsı tevbeye gel tevbeye

3 Ko 'avâmuñ meclisin zinhâr zinhâr iste bul
Sohbet-i hâse'l-havâsı tevbeye gel tevbeye

4 Halka zulm itme añ ol güni ki Hak kazî olâ
Vire dâd ala kısâsı tevbeye gel tevbeye

---

9 / Yarımuñ: Yirinüñ AÖ1
10 // sâyim: sâyimi BU1, FB

124

MC(126.b), MK1(62.a), MCON1(62.a), BU1(92.b), FB(220)

2 / 'Ömri: 'Ömir BU1 / harcı: çarhı MCON1 / 1. mısra FB'de: 'Ömri murdâr işlere harc eyledüñ
// Kim: Tâ MC
4 / itme: itme ki BU1

5 Hây eyü dirlik diril unutma şol ölenleri
Kim kodılar sini vâsi tevbeye gel tevbeye

6 Gâfil olma âhiret korhularından 'âkıbet
Ger dileriseñ halâsı tevbeye gel tevbeye

7 Yagı Şeytân'dan kaçarsañ uş Kemâl Ümmî saña
Gösteri virür menâsı tevbeye gel tevbeye

125

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Şol göñülden bizerüz kim anda bu derd olmaya
Her kimesne kim belâdan iñler ol merd olmaya

2 Bize bir göñül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hîç içinde jeng ü pas u kîne vü gerd olmaya

3 Âdemi oldur ki anda 'ışk u derd ü âh ola
Lîki hayvândur şu kim ter-çeşm u rû-zerd olmaya

4 Her kimüñ göñlinde kim bir zerre 'ışk u derdi var
Özi vü sözi vü yüzi germ ola serd olmaya

5 Yoldaş oldur kim bizümile mahrem ü dem-sâz ola
Düşmen ol dostdan delim yigdür ki hem-derd olmaya

---

5 // sini: seni BU1, sîne FB
6 / olma âhiret: olmagıl Hak'uñ MC

125

MC(80.b), MK1(72.b), BU1(104.b), FB(226), AE2(75.b)

1 / bizerüz: bizerüm BU1 / bu: bir BU1
2 // jeng: reng MC, zeng AE2
3 // kim: ki FB
4 / göñlinde kim: kim göñlinde FB
/ vü yüzi: vü sözi MC, MK1, AE2.FB'de yok
5 / kim: ki FB
/ yigdür: yigrekdür BU1 / hem-derd: hem-dem FB

6 'Âşık-ı sâdık şuña dirler ki terk-i bahtı var
Cennet ü dîzâr umanlar nîte cevmerd olmaya

7 Mâ-sivâ'llahı seven 'âşık degül fâsıkdurur
Şol ki ma'şûkı hemân ol Vâhid u Ferd olmaya

8 Şemsi koyup zerreye meyl eyleyen gey kör olur
Bülbül oldur kim anuñ mahbûbı cüz verd olmaya

9 Ol hekîmüñ hazretinden kamular dermân diler
Bu Kemâl Ümmî anı diler ki bî-derd olmaya

126

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

Fe 'i lâ tün / / fa' lün

1 Göñül uyan ki uş zamân giçdi
Tur yarag it ki kârbân göçdi

2 Çün içisersin âhir içdüñ tut
Şol kadehden ki külli nefs içdi

3 [Boşladı] kahşadı çü ten kafesi
Tut ki cânuñ kuşı bugün uçdı

4 Çünki ölüm yili eser turmaz
İmdi 'ömrüñ çıragı tut üçdi

---

6 / şuña: añı MC / bahtı: rahtı MK1
7 // ki: FB'de yok
8 / kör olur: kördür FB
// kim: ki FB
9 / diler: umar AE2
// anı: veli MK1, dili BU1, AE2, deli FB

126

MC(96.a), MK1(49.a), AÖ1(80.b), BU1(75.b), FB(179), İÜ1(92), PP(40.a)

1 / Göñül: I göñül FB
// göçdi: geçdi FB
2 / içisersin: içersin FB
3 / [Boşladı]: Metinlerde "Başladı" şeklindedir. / kahşadı: kaşşadı FB, İÜ1, kohşaşdı PP / çü: bu İÜ1, çün PP
4 / Çünki: Çün FB
// çıragı: çırağını PP / üçdi: içdi İÜ1

5 Kaçmagıla kaçan kurtulusar
Ölüminden kaçan tut kaçdı
6 Her harîr içre kucuşanları
Soñra sinde yılan çıyan kuçdı
7 'Âkıbet kamudan yirinci olur
Her ki Hak kulların yirüp yiçdi
8 Hiç hayır birmenin götüre mi
Her ki tarlaya tuhm-ı şer saçdı
9 Dîni dünyâya sata mı hergiz
Ol ki tiryâkı agudan seçdi
10 Hirmen ıhtunda hâsılı yog anuñ
Kim ekinini yaşiken biçdi
11 Her ki buldı kanâ'atüñ gencin
Ayruk ol ne susadı ne açdı
12 Bu Kemâl Ümmî bigi yol azmaz
Her kimüñ kim Çalab gözin açdı

---

5 / kurtulusar: kurtulısarsın PP
// tut: tut ki FB
6 / Her: Şol MK1 / icre: içinde PP
// çıyan: çeyan MK1, AÖ1, PP
7 / yirinci: yirine AÖ1, FB, PP
// Her: Şol PP / yiçdi: yicdi BU1, biçdi FB, İÜ1, PP
8 / hayır: hayr MK1, BU1 / birmenin: birmeniui AÖ1 / götüre mi: götüremedi MC, götüremedi MK1, götürür mi PP
9 Beyit PP'de yoktur.
// Ol: Her MK1 / tiryâkı: tiryâk AÖ1
10 / ıhtunda: üstinde FB, PP, vaktinde İÜ1
// Kim: Ki MC, İÜ1, PP / ekinini: ekinin MK1, İÜ1, PP / yaşiken: fasliken MK1, FB, İÜ1, kasliken? AÖ1, sebziken BU1, hâsılıken PP
11 / ki: kim PP / buldı: bildi AÖ1 / gencin: gencini PP
// açdı: içdi BU1, FB, PP, acıdı İÜ1
12 / bigi: gibi MC, FB, İÜ1, PP

13 Kalbe şol cân sözi eser kıla kim
Nefesi kondı nefsine giçdi

127

Me fâ 'i lün / me fâ 'i lün / fe 'û lün

1 Bu yir üzre niçe hân kondı göçdi
Ki her hân içre bir hân kondı göçdi

2 Bu dünyâ bir köhün kervân sarâdur
Ki niçe dürlü kervâ kondı göçdi

3 Bu evde biz dahı göçkün konuguz
Ki bunda niçe mihmân kondı göçdi

4 Dükeli hoca vü kul bay u yohsul
Gedâ vü şâh yeksân kondı göçdi

5 Kamusı aglayu geldi vü geçdi
Eyit kankısı handân kondı göçdi

6 İ niçe nâ-tuvânıla tüvâne
Niçe dânâ vü nâdân kondı göçdi

7 Bu cümle halkı bir bir nevbetile
Ögütdi bu degirman kondı göçdi

---

13 Beyit MC'de yoktur.
/ kim: İÜ1'de yok
// Nefesi: Nefsi BU1, İÜ1

127

MC(121.a), MK1(63.b), AÖ1(126.a), BU1(94.b), FB(225)

1 // her: ol BU1 / 2. mısra MC'de: Bu hân içre niçe hân kondı göçdi
MK1'de:Ki hân içre beg ü hân kondı göçdi

2 / köhün: köhne MK1, BU1, FB / kervân sarâdur: kârbân sarâydur BU1
// kervân: kârbân BU1

3 Beyit BU1'de yoktur.
/ göçgün: çün bir MK1, AÖ1, FB

5 / geldi vü geçdi: aglayu geldi MC

7 Beyit MC'de yoktur
// bu: bir FB

8 Bu bâzâr içre her biri metâ'ın
Satuben kurdı dükkân kondı göçdi

9 Bu zehre hîç biri bulmadı tiryâk
Bu şehre niçe a'yân kondı göçdi

10 Pey-â-pey hâs u 'âm u redd u makbûl
Kamu kâfir müsülmân kondı göçdi

11 Cihânı hükmine mahkûm idenler
Ecel hükmine fermân kondı göçdi

12 Be-küllî mü'min ü merhûm u magfûr
Derin pür-cevr zindân kondı göçdi

13 Bu budakda ki şimdi biz konuguz
Kamu kuş cümle togan kondı göçdi

14 Niçeler geldi geçdi bu yuvadan
Kimi öldi kamu togan kondı göçdi

15 Salâtîn i zamânı hep zemîne
Geçürdi çarh-ı gerdân kondı göçdi

16 İşitdük enbiyâ vü evliyâyı
Niçe zâr u perîşân kondı göçdi

17 Kani ol Âdem ü Havvâ ki evvel
Bu mülke geldi giryân kondı göçdi

---

10 // 2.mısra AÖ1'de: Be-küllî bu fenâdan kondı göçdi
11 / Cihânı: Cihânuñ BU1 / idenler: olanlar BU1
// 2.mısra AÖ1'de:Kamu kâfir müsülmân kondı göçdi
12 // pür-cevr: pür-hûr BU1
13 Beyit MK1'de yoktur.
/ Bu: AÖ1'de yok / budakda: yuvada FB
// 2.mısra MC'de: Niçe şâhin ü togan kondı göçdi
14 Beyit MC'de yoktur.
15 / zamânı: zemîni MK1, BU1 / 1. mısra FB'de: Selâtîn ü zamân heb bu zemîne
// Geçürdi: Koyuben MC
16 / enbiyâ vü evliyâyı: evliyâ vü enbiyâyı MC

18 Kanı Nûh u Halîl İshâk u Ya'kûb
Ya Yûsuf Şâh-ı Ken'ân kondı göçdi

19 Nişe magrûr olasın sen bu mülke
Çü Dâvûd u Süleymân kondı göçdi

20 Kanı İdris bin yâ 'İsâ İbn Meryem
Dahı Mûsâ bin 'İmrân kondı göçdi

21 Muhammed bunda ârâm itmedi hem
'Atîk u Talha 'Osmân kondı göçdi

22 'Ömer Haydar Sa'îd u Sa'd u 'Âmir
Zübeyr u 'Abdurahmân kondı göçdi

23 Bu on yârıla âl u Ehl-i Beyti
Kamu ashâb u yârân kondı göçdi

24 Bize vü size dahı ne kala çün
Şularuñ bigi merdân kondı göçdi

25 Kanı İskender u Fagfûr u Kayser
Nice Kisrî vü Hakân kondı göçdi

26 Bu derde Câlînûs itmedi dermân
Hem Eflâtûn u Lokmân kondı göçdi

27 Bu tâc u taht u bahta garra olmañ
Ki bunca şâh u sultân kondı göçdi

---

18 // Ya: Ve BU1
19 // Çü:Ki MK1
20 / ibn: bin MC, AÖ1, FB
// bin: ibn MK1, BU1
24 / kala: kıla MC, kalam BU1
// bigi: gibi MC, MK1, FB
25 / Fagfûr: Kisrî AÖ1, BU1, FB
// Kisrî: Fagfûr MK1, AÖ1, BU1, Kagfûr FB
26 / itmedi: bulmadı MK1
27 / taht u: tahta AÖ1
// bunca: nice MC

28 Kanı Şeddâd u Takyânus u Nemrûd
Dahı Fir'avn u Hâmân kondı göçdi

29 Kanı Afrâsiyâb u Sâm u Behrâm
Cem ü Rustem Nerîmân kondı göçdi

30 Niçe Nûşinrevan oldı revâne
Niçe Husrev firâvân kondı göçdi

31 Kanı geydükleri ol dürlü hil'at
Kamusı çünki 'uryan kondı göçdi

32 Bu meydânı tutamadı biri hîç
O cümle pehlüvânân kondı göçdi

33 Topı alımadılar çarh elinden
Kamusı saldı çevgân kondı göçdi

34 Şagal u dilküye kala mı mişe
Çü her arslan u kaplan kondı göçdi

35 Kanı Sa'di Celâleddîn u 'Attâr
Veled Gülşehri Elvan kondı göçdi

36 Kemâl Ümmî cihâna garrâ olma
Çü sinün gibi çendân kondı göçdi

37 Bu fenn içinde bul fakr u fenâ kim
Niçe 'allâme fennân kondı göçdi

---

28 / Nemrûd: Behrâm MC
29 / Behrâm: Nemrûd MC
30 / Nûşinrevân: Nûşî r-revân BU1, FB / revâne: revân BU1
31 / geydükleri ol: ol geydükleri FB
32 // O: Bu MK1 / pehlüvânân : pehlüvândan AÖ1
36 / cihâna: cihânda FB
// sinün senün BU1 / gibi: bigi BU1 / çendân: cândan BU1
37 // Fennân: fettân BU1, FB

128

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Î dirîgâ nefsüm İblîsile el bir eyledi
'Âkl u cânum kal'asın yıkmaga tedbîr eyledi

2 Başladı nefsüm çerîsi sır bu 'aklum leşkerin
Bâhtulu oldur ki 'aklın nefse şîr-gîr eyledi

3 İ yaranlar 'âlem içre kim kime kılmışdurur
Şol cefâlar kim baña bu nefs-i şirrîr eyledi

4 Niçe kim virdüm nasîhat bâtıl işden giçmedi
'Âsî olup Hak katında yüzümi kir eyledi

5 Kârûbân gitdi benümle yoldaş olmaz nideyim
Üşde bugün üşde yarın diyü te'hîr eyledi

6 Niçe kim yol 'azmin itdüm gitmege egler komaz
Hırs-ı dünyâ boynuma biñ bend ü zencîr eyledi

7 Bâtınum zerkı henûz ihlâsa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi

8 Nece cüvânem dâhi illâ bilümi bükdi bu çarh
Geçdi 'ömrüm âh ile derd uş beni pîr eyledi

9 Ne etibbâ işbu derde dünyede dermân kılur
Ne mu'abbirler bu düşi fehm ü ta'bîr eyledi

128
MC(101.a), MK1(70.a), AÖ1(108.b), BU1(101.b), FB(252)

1 / nefsüm İblîs ile: nefsüm ile İblîs MC
// yıkmaga: basmaga AÖ1, BU1
3 / yaranlar: yarenler MC, FB
// kim: ki BU1
5 / nideyim: nideyin MC
6 / Niçe kim: Her ne vakt BU1
7 // zâhirüm: zâhirü MC
8 / illâ: BU1'de yok / bilümi: bilümüz FB
9 dünyede: dünyâda MK1
// düşi: sözi MC

10 Bozamaz yüz biñ selâtın leşker ü tedbîrile
Hak Ta'âlâ her işe kim emr ü takdîr eyledi

11 'Acz u 'aybum bî-'adeddür sagışa gelmez benüm
Gerçi dilüm biñde birin şerh ü takrîr eyledi

12 Ol Rahîmüñ rahmetinde kesmedi hergiz ümîz
Bu Kemâl Ümmî niçe kim cürm ü taksîr eyledi

13 El-amân bu nefs-i serkeş şûm elinden yâ mu'în
Kim baña uymaz beni uş kendüye bir eyledi

129

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ dirigâ saña söz kâr itmedi
Pend ü tenbih seni bî-dâr itmedi

2 Nefsüñe şol zulmı kim sen işledüñ
Kimseye hiç yagı Tatar itmedi

3 Yar didüklerüñ saña itdügini
'Âlem içre hergiz ag-yâr itmedi

4 Şol ziyân sanduguñ ag-yâr itdügi
Assıları saña hiç yâr itmedi

5 Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi

---

10 / leşker ü: leşkeri BU1
11 Beyit BU1'de yoktur.
12 // niçe kim: nite kim BU1
13 / nefs-i serkeş şûm: nefs-i şûm serkeş FB
// bir: tir MK1, AÖ1, BU1

129

MC(91.a), MK1(46.a), BU1(72.b), FB(171), AE1(94), AE2(57.b)
1 // seni: sini AE2 / bî-dâr: bî-zâr AE2
2 / işledüñ: eyledüñ MC, MK1
4 Beyit MC ve AE1'de yoktur
5 / pendin: pendini MK1 / kimseneler: kimseler MK1 / 1.mısra AE1'de: Enbiyâ pendini tutan kimseler
// Enbiyâ: Evliyâ AE1, AE2

6 Baht anuñ kim bâtıla meyl eylemez
Vây aña kim Hakk'a ikrâr itmedi

7 Anadan gözsüz ü sagır togan
Mürşid âgâh u haber-dâr itmedi

8 N'eylesüñ güşîşi şol kimseye kim
Rahmetine Hak sezâ-vâr itmedi

9 Kimse Ol var itdügin yog idemez
Kimse Ol yog itdügin var itmedi

10 Varlıgını yokluga viren gibi
Kimse hiç assılu bâzâr itmedi

11 Zehi yol arslanı kim cân u dilin
Dünye bendine giriftâr itmedi

12 Kimi gördüñ kim bu dünyâ soñ ucı
Şâzısın gam mâhını mâr itmedi

13 Gördi kim dâvar devâ yok anda hiç
Anuñiçün meyl-i dâvâr itmedi

14 Seg şeker yimedi yimez nitekim
Âdemiler meyl-i murdâr itmedi

---

6 / Baht: Cennet BU1
7 / gözsüz ü sagır: sagır u gözsüz MK1, BU1, AE2
// âgâh u: olan hiç AE1
8 / güşîş şol kimseye: güşîş şu kimselere MC, güşîş şu kimseneye AE2
I. mısra AE1'de: N'eylesüñ güşîş şu bed kimseye kim
9 // Kimse: Kimse hiç AE2
10 / Varlıgını: Varlıgın AE1 / viren: virenler AE1, AE2 / gibi: bigi BU1
// assılu: asılu AE2
11 / arslanı: aslanı MK1, AE1, AE2, erleri BU1
// Dünye: Dünyâ MK1
12 / kim: ki MK1
// mâhını: mârını MC
13 I. mısra FB'de: Gördi kim derd kimde var hiç yok anda devâ
// dâvâr: murdâr AE2
14 Beyit AE2'de yoktur.

15 Ol ne bülbüldür ki kargalar gibi
Leşe kaldı 'azm-i gül-zâr itmedi

16 Girtü 'âşıklar cihân hublarınuñ
Zülfine göñlini ber-dâr itmedi

17 Añlayan (El fakru fahrî) sırrını
Fakrıla fahr eyledi 'âr itmedi

18 Kimse bîmâr olmayınca hiç tabîb
Derdine dermân u tîmâr itmedi

19 Aglar olkim haste dildür derdile
Saglar âhu nâle vü zâr itmedi

20 Bu Kemâl Ümmî figân u nâlişin
Derdile hiç degme bîmâr itmedi

21 Kulda yazuk kalmaz istigfârıla
Çünki tevbe kıldı ısrâr itmedi

130

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Dünyâda bu çarhuñ kime ok atmadı yası
Kim kimse hiç anı ne çekibildi ne yası

2 İ Hâlık'a 'âsî vü halâyıka kılan güç
Güçlüyiseñ imdi ol okı döndür ü ya sı

---

15 // kaldı: kıldı MC, karşu FB, kondı AE1
16 // göñlini: göñlin MK1, BU1 / berdâr: giriftâr MK1
19 / derdile: zerdile MC, derdine FB
20 / nâliş: nâlesin MC, AE1
21 / kalmaz: kalmadı FB

130

MC(33.a), MK1(85.a), BU1(120.b), FB(327), PP(72.a)

1 // Kim: PP'de yok / ne: ve ne PP
2 // döndür ü: döndürür PP

3 Katında berâber ten u kalkan u zirih pûş
Umaç aña halkūñ beg ü atlusı yayası

4 Hûbıdı bahâr u çemen olmasa hazânı
Hōşıdı 'arûsı eger olmaz ise yası

5 Bu dâr-ı keşîfi vir al ol mülk-i latîfi
Kim kumlarıdur la'l ü güher taşı kayası

6 Nîşe kılam ol 'îşı ki nîşe ire nûşı
Hem câhı sofı çâha döne vâye veyâsı

7 Şol mertebenüñ kim öñi genc ola sofı renc
'Âkil kişi her varlıgını yoga sayası

8 Yüzüm izinüñ tozı şu dervîş erenüñ kim
Hiç nesnesin artırmaya yarına koyası

9 Sûfî şafa dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret döne ihlâsa riyâsı

10 Sâfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfînüñ odur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı

---

3 / zirih: zırh FB
// Umac: Evmac BU1
Beyit PP'de: Katında berâber tokunur kalkan u zih kiriş
Umac aña halkuñ begi vü atlu yayası
4 // eger olmaz ise: 'akabince olmasa BU1, olmaz ise FB, olmaz mise PP
5 / keşîfi vir: kesîfi vir BU1, keşîfini PP / ol: PP'de yok
// taşı kayası: Taş u kayası
6 Beyit MC'de yoktur.
/ ire: kıla BU1
// döne: düşer MK1
7 // 'Âkil kişi: Gâfil PP / varlıgını: varlıgı PP
8 Beyit PP'de yoktur.
/Yüzüm izinüñ: Yüzümdün(BU1 ve FB'de Yüzüm) izi MK1, BU1, FB /şu: şol FB
9 / kim: ki FB / safâ hem: safâda FB
10 / fânî vü: fânî ola MK1, vü fânî FB
// Vâv: heğm MC, PP'de yok / vü Yâsı: Yâsı FB

11 Heyhât nice ümmetiyüz biz ki Nebî'nüñ
Ashâbı kuru korsa yimezlerdi toyası

12 'Âlemde kamu âdemilerüñ yigi şoldur
Kim agzı anuñ yumlu ola açıg ayası

13 Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası

14 Kanı bir eyü yoldaş u koldaş u karındaş
Bâtıl yolı vü halkı koyup Hakk'a uyası

15 Tâlib kişi matlûbına ciddile ider cüst
Kim yola varımaz şahsuñ usañı vü uyası

16 'Âşık mıdur ol kimse ki ma'şûkı yolında
Tenine kıyamaz nite cânına kıyası

17 Tâ'ib kanı kim yüzi kirin kara bitisin
Tevbe suyı sabunıla bu pası yuyası

18 Yara yara derd eyledi mahza bizi yara
Yâra kanı yarar iş O Yâr'a yarayası

---

11 1.mısra FB'de: Heyhât niçeyüz biz ki ümmeti Nebî'nüñ
12 / yigi: begi PP
13 / kim yitişe: kim yakışa BU1, yitişe PP
// kesüben: kesüp PP
14 / koldaş: kakdaş FB, PP'de yok
15 Beyit FB'de yoktur.
/ ider: iner BU1, PP
// uyası: ayası PP
16 Beyit FB'de yoktur.
17 / kim: ki MC
// sabunıla: sabul ki? PP
2.mısra MC'de: Tevbe sabunı birle bu yasını yuyası,
FB'de: Tevbe suyı sabunı birle yuyası
18 Beyit MC'de yoktur, PP'de:
Yâra bizi var eyledi mahza bizi yara
Yara kanı yarar iş o Yâr'a yarası

19 Mevtî sekerâtun añan ölümden öñ ölüp
Gaflet meyi esrükligüñi irden ayası

20 Ol Hayy'ı kamu yirde gören hâzır u nâzır
Korhar utanur varısa takvâ vü hayâsı

21 Hak sözi kabûl ideyidi münkir ü câhil
Ger lâyık u kâbilmise bu sırrı tuyası

22 Gözsüz gibi nûrın zulumâta mı sataydı
Ger yarasuya yarasa hurşîd ziyâsı

23 Sagırlara biñ çagırursañ bir işitmez
Tut virdüñ ögüt kanı kulak anı koyası

24 Çün geldi hadîs içre ki (En-nâsü niyâmün)
Bîdâr gerek nâ'ime tenbîh okuyası

25 Uyur sözi şoldur ki düşi içre sayıklar
Çün kendü yatur gayrı ne yola okuyası

26 Nâsih gerek evvel didügin kendüsi tuta
Çün kendüsi gâfil ögüdi kime koyası

27 Bu evde benüm ne hünerüm var ne metâ'um
Bâzâr-ı ma'ânide satup halka yayası

---

19 / Mevtî sekerâtun: Mevt sekretini MK1, Mevtî sekerâtı BU1, FB / ölümden: ölüminden MK1, PP
// irden: kaçan FB
20 / Hayy'ı: Hakk'ı MC / kamu yirde gören: gören kamu yirde FB
21 // kâbilmise: kâbilmişse FB
22 / gibi: bigi BU1 / 1.mısra PP'de: Gözsüz gibi nûrını zulmeti sataydı
23 / bir:PP'de yok
// kulak: yavlak PP
25 Beyit PP'de yoktur.
26 / kendüsi: kendi PP / tuta: dutar FB
27 / ne hünerüm: hünerüm PP

28 'Attâr katında nesi var sirke-fürûşuñ
Satup şeker ü müşk bahâsını sayası

29 Yazuk çog içün kesme Kemâl Ümmi ümîzüñ
Kim yok Çalab'uñ rahmetinüñ hadd ü kıyâsı

30 Bir söz ki ola söz tuzı az u dahı öz
Şol sagışı çokdan ki Sâd u pest ola Yâ'sı

31 Ne nüktedürür kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinüñ gelür âhirleri Yâ Sı

131

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İhtiyârı komayınca ihtiyâr olmaz kişi
Iztırârîdür ki hergiz ihtiyâr olmaz kişi

2 İhtiyâr-ı küllî ol Fa'âl-i Muhtâr'uñdurur
Cüz olanda cüz kusûr u ıztırâr olmaz kişi

3 Baht u devlet Tañrı'dandur kime dilerse virür
Kendü cehdi birle dâyim bahtiyâr olmaz kişi

---

28 / nesi: seni PP / sirke: sırça FB
29 // Kim: Ki PP / 2.mısra FB'de: Kim Çalab'uñ rahmetinüñ yok hadd ü kıyâsı
30 Beyit MC'de yoktur
// sagışı: sagışın PP / pest: rist PP
Beyit FB'de: Bir söz kim ola sözi tuz azu dahı öz
Yok şol sagışı çokdan ki sâd u pist ola yâ sı
31 // nüktedürür: nüktedür BU1
Beyit PP'de: Ne nüktedürür kimse bu söze nazîre
Kim kâfiyesinün gelür âhirleri yâ sı

131

MC (55.a), MK1(78.a), BU1 (111.a), FB (297)

1 // hergiz: kulda MK1, BU1, FB
2 Beyit MC'de yoktur
3 // dâyim: MC'de yok

4 Vüs' u tâkat yitdügince tâ'at u takvâ gerek
Fârig u battâl oturmak zinhâr olmaz kişi

5 'Âşık oldur kim işin ma'şûka ısmarlar kamu
Yog u fâni olmayınca bâkî var olmaz kişi

6 Bahr-i vahdetde bu kesret mevcinüñ pâyânı yok
Gark olur bahrîler anda kim kenâr olmaz kişi

7 Hak ne içün yaradursa aña kılur halkı harc
Çarhuñ envâ' işlerüñe intizâr olmaz kişi

8 Yirde gökde kamu halkuñ Hâlık u Rezzâk'ı bir
Kim ola kim rabbı ol Perver-digâr olmaz kişi

9 (Külli Şey'in hâlikûñ) dür Hak bu her nesne helâk
Olısar illâ hemân ol girdigâr olmaz kişi

10 Mustafâ dünyâya köprüdür giçüñ yapmañ didi
Köprü üstinde 'imâret pâyidâr olmaz kişi

11 'Işk u 'akl u cân u dil bünyâdı bâkî kalısar
Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi

12 Od su yil toprak muhâlif durdı biri birine
Buñlaruñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi

13 Kankı 'îş u nûş u şâzı sofu nîş u gam degül
Kankı dirnek tagıluben târümâr olmaz kişi

---

4 / tâ'at u takvâ gerek: aç toyur yalın tonat MC
// battâl: bâtıl MC
6 / vahdetde: vahdetden MK1
// kim: hiç MC
7 Beyit MC'de yoktur.
9 / dir Hak: hakdur BU1. dur Hak FB
12 / Od su: Od u su FB / muhâlif durdı biri: muhâlifdür birisi (FB'de bir) MK1,FB
1.mısra BU1'de: Odıla su yil ü toprak muhâlif bir birine

14 Kankı tatlu bâlda yokdur bile agu belâ
Kankı gülüñ çevresinde bunca hâr olmaz kişi

15 Kankı hûy u hâyıla dirlik dirilen olmadı
Kankı bayuñ vâyesi vây mâlı mâr olmaz kişi

16 Kankı mün'im ni'meti vü 'ışreti vü milketi
Soñra gûr u mûr u 'akrep teng ü târ olmaz kişi

17 Kankı dügün der-peniçe vâki' olmaz dürlü yas
Kankı gencüñ soñı renc ü âh ü zâr olmaz kişi

18 Kankı câh u mansıb ehli çâha girmez 'âkibet
Kankı şâh u bendenüñ hâki gubâr olmaz kişi

19 Ol bekâ Sultâna cehd it kim kul olıbilesin
Bu fenâ vîrâna kimse şehriyâr olmaz kişi

20 'İş-ı bâkî isteriseñ 'âkibet mülkine göç
Bu fenâ dünyâda ârâm u karâr olmaz kişi

21 Çün bu kamu nesnenün lâ-büd zevâli zıddı var
Hiç leyâlî var mı kim âhir nehâr olmaz kişi

22 Bunda kabre sabr idenler anda lutfe irişür
Zîra hiç kış yok ki âhir nev bahâr olmaz kişi

23 Bir nehâr iste ki âhuñ soñ ucı leyl olmaya
Bir bahâr iste ki anda kış u kar olmaz kişi

---

14 / bile agu belâ: belâ agu bile MK1
15 Beyit MK1'de yoktur.
16 / mün'im: mü'min MC
// mûr u 'akrep: mûr u mâr u MK1, FB, mûr u mâr u BU1
19 / kim: BU1'de yok
// vîrâna:vîrânda BU1
20 / 'âkibet: ol bekâ MC
21 / bu: ki MC
// 2. mısra MK1'de: Hiç güz ayı var mı kim âhir bahâr olmaz kişi
23 / ki: kim BU1 / soñ ucı leyl: ucında leyli MK1
// ki: BU1'de yok / anda: soñı MC

24 Ni'meti dâyim safâ âb u havâsı mu'tedil
Anda gayet kerd ü derd ü berd ü hâr olmaz kişi

25 Togru yâr iste kim ugrıdur tabî'at gey sakın
Mürde diller meclisinde merdikâr olmaz kişi

26 Serd-i bî-derdüñ işi şerr ü işi bî-şerm olur
Germ ü netmüñ hem-nişîni şermesâr olmaz kişi

27 'Işk u derdüñ dördin içen merd ayılmaz i harîf
Ayran içen mest ü hayrân u humâr olmaz kişi

28 Yirine diken diken vaktinde hâsıl diremez
Acı Agu agacında tatlu bâr olmaz kişi

29 Kâbiliyyetsüz ögüt tutmaz kuru yirde sögüt
Hem kavakda alma vü hurmâ anâr olmaz kişi

30 Şûr u dikenlü yiri kurutmag evlâdur dahı
Katı taş suvarmagıla lâle-zâr olmaz kişi

31 Âdemî sûretde çok illâ ki hiç ma'nîsi yok
Her bir ilde azdan azdur sad-hezâr olmaz kişi

32 Her beñizde hüsn-i zîbâ her deñizde pür-sadef
Her sadefde dahı dürr-i şâh-vâr olmaz kişi

33 Her beg adlular meselde bir degül sultânıla
Her yig atlular cihânda şâh-süvâr olmaz kişi

---

24 / gâyet: hergiz MC / kerd ü derd: derd ü kerd FB / derd ü berd: berd ü derd MC

25 Beyit MC'de yoktur.
/ yâr: BU1'de yok / kim: ki MK1, FB

27 / dördin: meyin BU1, derdin FB / merd: mest FB / i harîf: tâ ebed MK1

28 / 1. mısra FB'de: Yirine vaktinde hâsıl diremez diken diken
// bâr: nâr BU1

29 // alma vü hurma: hurma vü elma MK1

30 / dahı: müdâm MC

31 Beyit MC'de yoktur.
/ Her bir ilde azdan azdur: Azdan azdur her bir ilde FB

32 / beñizde: bıñarda FB

33 / adlular: ulular MK1 / meselde: cihânda MC
// atlular: adlular MC

34 Câhile ne fahr ola bu mâl ü mülk ü câhıla
Zîra kibr ü 'ucbıla hiç iftihâr olmaz kişi

35 Hak Resûlı Fahr-ı 'Âlem fakrıla fahr idicek
Pes fakîre fakr u fâka 'ayb u 'âr olmaz kişi

36 Ehl-i ma'nî mu'teberdür âyet ü ahbârıla
Cehlile da'vî kılana i'tibâr olmaz kişi

37 Nâma hûn ehli irer ya ehl-i dâniş nâma kim
Dünyede 'ilm ü sehâsuz nâmıdâr olmaz kişi

38 Fâsık ü câhil bahıluñ mâdihi kezzâb olur
Fısk u cehl ü buhlıla medhe yarar olmaz kişi

39 Kâl içinde sızuben hâlini sâfî eyleyen
'Âkibet sarrâf öñünde kem 'ayâr olmaz kişi

40 Tevbe-kâr-ı asfiyâdur tevbe-kâr-ı atkıyâ
Tevbe-kârân mahremi her nâbe-kâr olmaz kişi

41 Hak'dan artuk kimseden umma Kemâl Ümmî vefâ
Çün fakîre dünye halkı sâzıkâr olmaz kişi

42 Terk-i bahtuñ rûz-ı rahtuñ var mı 'âlem tolı dost
Mâl u mülküñ yok mı saña kimse yâr olmaz kişi

43 Ni'met ü şâzî deminde sad-hezâr olur velî
Gussa vaktinde birisi gam-küsâr olmaz kişi

---

37 / hûn: çün MK1 / dâniş nâma: danışnama BU1 / kim: bün MC
39 / Kâl: Mâl FB
// kem: kim BU1
41 // dünye: dünyâ MK1
42 / Terk-i bahtuñ: Nüzl u bahtuñ MK1
MK1'de varak kenarında ayrıca şu beyt kayıtlıdır:
Yâr odur ki buñ deminde yâr ola
Şâdlıkda kim gerekse yâr olur

132

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Dünyâ muhabbeti sepiştür şol uyuz gibi
Yoldaş olana katı yapışur kutuz gibi

2 Ger parpılanmasa kudurur kime ugrasa
Ac kurt gibi talar çalar azgun toñuz gibi

3 Gerçi dili eyü kişeler gibi lâf urur
Lîkin elinde işleri itden yavuz gibi

4 Veyl ol katı göñüle ki yog ödi korhusı
Gâfil gezer çagırur ozan-ı Oguz gibi

5 Da'vîsi kâlı çok lîki ma'nisi hâli yok
Taşında kılı öter içi boş kopuz gibi

6 Çok âdem ola kim hüneri yok bir arıca
İllâ ki yir içer bögürür yoz öküz gibi

7 Gerçi lügatde ehl-i nifâk iki yüzlüdür
Hey ne iki ki çevre yaña yüzi yüz gibi

8 Bâtıl 'amellere ne kadar dir iseñ uyar
Virmez boyun hak işlere şol vahşî kuz gibi

132
MC(26.b), MK1(90.a), BU1(127.a), FB(346)

1 Son çakım edatı "gibi", BU1 nüshasında "bigi" şekliyle kullanılmıştır.
2 // kurt: kurd BU1, FB
3 // işleri: işler BU1, FB / itden: iden FB
4 / Veyl: Veylî BU1, Vay FB / katı: MK1, BU1 ve FB'de yok.
// ozan-ı Oguz: ozan u Oguz MC, MK1, BU1, ozan Oguz FB
5 / lîki: veli MC
// kılı: kıl FB / kopuz: kobuz MK1
6 / kim: ki MK1 / 1. mısra FB'de Çok var âdem yok hüneri bir erce
// İllâ ki yir: İlla yir ü MK1,BU1,FB / bögürür: FB'de yok / yoz: yavuz MK1, FB
8 Beyit MC'de yoktur.

9 Ne deñlü tonanup fukarâyı görürse hôr
'Ârif katında kendü alıdan aluz gibi

10 Añmaz ölümi sinde gelen sorucıları
Kim ellerinde gürzi var odlu topuz gibi

11 İnsân gerek ki yahşi yamân neydügin seçe
Hayvâna hayr ü şer heme yeksân ü düz gibi

12 Ol şol karına beñzer egerçi temiz olur
Biñ kez yusan kohusı hemân arısuz gibi

13 Bayık tabî'at ugrıdur ay togrulara kim
Egri harîfün egri olur özüñ öz gibi

14 Bögenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakın sovuga ugrayuben toñma buz gibi

15 Dost ögüdi şu yaz sovugı gibi assılu
Düşmen nasîhatinde ziyân serd-i güz gibi

16 Hak söz katı gelür zira tiryâk acı olur
Nâ hak keleci tatludur agu aguz gibi

17 Var halvet ihtiyâr ide gör kim halâyıkuñ
Bir dostı varsa düşmeni toksan tokuz gibi

---

9 Beyit MC'de yoktur
/ hor: hoş FB
10 // odlu: odlı MC
12 // kez yusan: yur isen MK1, BU1, FB
13 / ugrıdur: andır FB / kim: ki MK1
// harîfün egri: harîfi egri MK1, Halîl idinme BU1, harîf egri FB
14 / ulu: ol MK1, BU1, FB
15 // nasîhatinde: nasîhatinden BU1
16 Beyit MC'de yoktur.
// tatludur: tatludurur BU1 / agu: agın MK1 / aguz: agız BU1
17 / ide gör: eyleyi gör MK1
// dostı: dost FB / varsa: varısa MK1

18 Ada vü şehle bakma sına tâd u fi'li gör
Kim şeb nebâta beñzer olur taş ki tuz gibi

19 Ümmî Kemâl'e fazl u 'inâyet kılursa Hak
Azmışları yola okuya kulaguz gibi

20 Sîretde hâlümüz n'olasın ol bilür yarın
Sûretde hâliyâ bugün uş sûfîyüz gibi

21 Yâ Rab bu tâc u hırka hakıçün ki geymişüz
Pâk eyle içümüzi dahı taşumuz gibi

133

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ayâ gâfil nedir bu dünye hâli
Geçer kalmaz gider bunuñ hayâli

2 Buña garrâ olup aldanma zinhâr
Götürme boynuña bunca vebâli

3 Bugün yarın dime aç gözüñi sen
Ecel irer saña virmez mecâli

4 Bu dünyâ bir sa'atdür didi Ahmed
Zîrâ vardur ahir anuñ zevâli

5 İnanursañ sözine Mustafâ'nuñ
Taleb eyle dün ü gün zü'l-Celâl'i

6 Senâ vü hamd ü şükre meşgûl olgıl
Diliñde tesbîh eyle lâ-yezâli

---

18 Beyit MC'de yoktur.
19 // kulaguz: kılavuz MC, MK1,FB
20 / n'olasın: ne olasın BÜ1
// sûfîyüz: sûfî öz FB
21 // içimüzi: içümüz FB

133
FB(189)

7 Anı iste ki ol erzâm kılsun
Kereminden saña Cennet-i 'âlî
8 Harisler dün ü gün dünyâ kovarlar
Agardup bî-'amel saç u sakalı
9 Eğer magbûn olursan âhiretde
[N'idivirür] saña bu dünye mâlı
10 Bu dünyâ nakşı dirlik bir hayâldür
Hakîkat agudur dünyâ vü balı
11 Kemâl Ümmî sevenler Hakkı mutlak
Harîr atlas yerine geydi şalı

134

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Dirîgâ nefsümüz oldı harâmî
Helâlden tatlurak yirüz harâmı
2 Bahâyim bigi yirüz yirmezüz hîç
Acıyı tatluyı göynüyi hâmı
3 Şu kuş gibi düşerüz dâne üzre
Gözetmezüz yöresindeki dâmı
4 Kişi bir şübhesüz mutlak helâlı
Bulımaz gest iderse Rûm u Şâm'ı
5 Çü seçmez 'âkil ü 'âlim kişiler
Nice fark eylesün nâ-ehl ü 'âmı

---

9 / [N'idivirür]: nüshada "Ne idi virür " şeklinde olup vezni bozmaktadır.

134

MC(134.a), MK1(59.a), AÖ1(94.b), MCON1(122.a), BU1(88.b), FB(211)

2 / bigi: gibi MC, MK1, FB / yirüz yirmezüz: yirmezüz yirüz MCON1 // 2. mısra MK1,AÖ1, BU1 ve FB'de: Acı vü tatlu vü göynü(MK1'de göynüyi) vü hâmı

3 / gibi: bigi AÖ1

6 Nicesi azmasun miskin cemâ'at
Çü yoldan taşra görürler imâmı

7 Kılavuz yoldan azıcak kıyâs it
Ki yolın kârihân togru vara mı

8 Bu hırsıla ki bed-nâm olmışuz biz
Giru kande bulavuz nîk ü nâmı

9 Nebî dir dünyeden kaçuñ nitekim
Kaçuben yigrenürler her cüdâmı

10 Harâmile 'aceb makbûl olur mı
Müsülmânuñ salâtı vü şiyamı

11 Helâl olsa gerekdür lokma hırka
Ki bunlarıñladur dînüñ kıyâmı

12 Özine dir dimez gayrine nükte
Kemâl Ümmî za'îf işbu kelâmı

13 Kerem kıl bize i Fettâh u Rezzâk
Helâlüñden nasîb it her ta'âmı

135

8+8

1 Ecel yolum baglar benüm cigercigim taglar benüm
Anam atam aglar benüm komaz imiş ecel beni

2 Ecel belüm büker benüm bozar kamu tedbîrlerüm
Kara toprak örte tenüm komaz imiş ecel beni

---

6 // Çü: Ki FB
7 // Ki yolın: Yolın MC
8 Beyit MCON1'de yoktur.
9 / dünyeden: dünyâdan MK1
// yigrenürler: igrenürler FB / her: MCON1'de yok
10 // salâtı vü: salâtıla FB
11 // Kİ AÖ1'de yok / kıyâmı: nizâmı MK1
12 / gayrine: gayriye MC, MK1
135
AE1(129)

3 Kande yürür isem bile uyar yürür benüm ile
Kasdı budur cânum ala komaz imiş ecel beni
4 Kuş oluben uçar isem yedi deryâ geçer isem
Âb-ı hayât içer isem komaz imiş ecel beni
5 Karlı taglar aşar isem garîblige düşer isem
Eger biñ yıl yaşar isem komaz imiş ecel beni
6 Eger Hacca varur isem Hakk'uñ nûrın görür isem
Ne kadar yalvarur isem komaz imiş ecel beni
7 Kemâl Ümmî bu cihânda saña va'de gerek va'de
Böyle emr eylemiş Hudâ komaz imiş ecel beni

136

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Sermâye'i virdim yele vay n'ideyim 'ömrüm seni
Ardım alı yele yele vay n'ideyim 'ömrüm seni
2 Seni bahâlu almadum kadrüñ anuñçün bilmedüm
Senden ayrılam dimedüm vay n'ideyim 'ömrüm seni
3 Sen bir kuşıduñ lâ-mekân elüme girdüñ râyigân
Girü kaçırdum nâgehân vay n'ideyim 'ömrüm seni
4 Göçkünciler gibi göçüp beni bunda koyup kaçup
Hümâ Kuşı gibi uçup vay n'ideyim 'ömrüm seni
5 Göçkünci gibi göçmeseñ beni koyuben kaçmasañ
Bâri gussayla geçmeseñ vay n'ideyim 'ömrüm seni
6 Geçdüñ kamu teşvîşile bî-fâ'ide endîşile
Varduñ kamu yoklugıla vay n'ideyim 'ömrüm seni
7 Fi'l-cümle bâri fi'l-mesel sen bir güherdüñ ez-ezel
Bulmadum saña bedel vay n'ideyim 'ömrüm seni
8 Ümmî Kemâl eydür sözi şol hadde kan döker gözi
İşidenüñ göynür özi vay n'ideyim 'ömrüm seni

136
FB(350)

137

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ dirîgâ bilmezem kim menzil ü râhum kanı
Kârıbândan girü kaldum zâd u hem-râhum kanı

2 Mürşide uyup giderken uyhu almış gözümi
Rahtumı tarrâr iletmiş hâr u bungâhum kanı

3 Karañu oldı kamu 'âlem baña uş yaluñuz
Dün gün eydüp iñlerem kim güneş ü mâhum kanı

4 Derdile âh itdügümce yüregüm kaynar taşar
Aglaram çaglar gözümden yaşıla âhum kanı

5 Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem gey fakîr
Ol dükenmez hânümân u mülket ü câhum kanı

6 Da'vî-yi bâtıl kıluram ehl-i ma'niyem diyü
Bî-haber gâfil yürirem Hak'dan âgâhum kanı

7 İ 'aceb ben niçe kulam kime kulluk kıluram
Perdelerden giçmezem kim görem şâhum kanı

8 'Âcizem yol varmaga kaldı işüm yalvarmaga
Fazlunı kılsa kulavuz baña Allah'um kanı

9 Gerçi âdumdur Kemâl Ümmî Velî noksan özüm
Ad u kâle göre hâl ü gâh-ı bî gâhum kanı

10 Kanı dost-ı girtü sevmek hem kamu dostlarını
Ya anuñ düşmenlerine bugz u ikrâhum kanı

137

MC(99.a), MK1(70.a), AÖ1(109.a), BU1(102.a), FB(255)

1 / bilemezem kim: kim bilmezem FB / menzil ü râhum: menzilüm râhum MC

2 // iletmiş: almış FB / hâr u büngâhum: âh bî-dârım BU1

3 / baña uş: gözüme FB
// iñlerem: aglaram MK1

5 Beyit FB'de yoktur.
/ mahbûs u: mahbûsam MK1 / fakîr: hakîr
// kâle: hâle AÖ1

138

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Gâfil duruşuben ne yaparsın bu fenâyı
'Âkil kişi urır mı buz üstinde binâyı
2 Âhir bu felek sini dahı eyle kılısar
Senden ileri n'itdise atayı anayı
3 Hey hoşluga magrûr olup unutma añadur
Bu genc ü safânuñ soñına renc ü 'anâyı
4 Ne mihnete sabruñ var u ne ni'mete şükrüñ
Bil imdi ki ne fakrı başarduñ ne gınâyı
5 Gayret midür i gayrı kapulardan umanlar
Dün gün koyup ol bay u sehâvetlü fenâyı
6 Zânîleri ne gaybet idersin sen i hod-bîn
Çün dilüñ ider irte gice bunca zinâyı
7 Hayf ola ki şol tatlu dilüñden gele yatlu
Gaybet didüresin koyuben medh ü senâyı
8 Taşragı ilüñ çalgıların niçe sıyasın
Sımadın içüñdeki def ü çengile nâyı
9 Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı

138
MC(39.b), MK1(84.b), MCON1(129.a), BU1(120.b), FB(325)
1 / Gâfil: Ayâ gâfil MCON1
// urır: yapar MCON1 / buz: su MC
2 / eyle: şöyle MK1, BU1, MCON1
// atayı anayı: ata vü anayı MK1, BU1, MCON1, FB
3 / hoşluga: hoşlugıla FB / olup: olan MK1
5 // sehâvetlü: sehâvetle BU1
6 / Zânîleri: Zânîlere BU1 / sen MC ve FB'de yok
7 / ola: ol FB / şol: şu BU1
8 / sıyasın: sayusın FB
// Sımadın: Kim sımadın BU1 / def ü çeng: def çeng BU1

10 Kim koya gül-âbı kabına şol kişinüñ kim
Katramıla tekdürmüş ola kend ü inâyı

11 Ko çok sözi söz iste Kemâl Ümmî Çalab'dan
Kim sözile olmadı 'Attâr u Senâyî

139

Mef ' û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 İ ol ki hemîşe 'ameli yapu sıvadur
Kim dir safâ kim dîni ko ev yap sıva dur

2 'Aklum ü bilüm var dir iken dünye yaparsın
'Âkil kişi taş üstüne toprak mı sıvadur

3 Nakkâş'a tapan nakşa sapup renge kapılmaz
Ma'şûkı seven gayrını kor kim bu sivâdur

140

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl

1 Ayâ dîni koyup harâb ev yapan
N'ider nakşı Nakkâş'a girçek tapan

2 Bu yıkılacak yapuya kapuya
Kapılmaz ululardan öğüt kapan

---

11 / iste: itme BÜ1
// söz: çok söz BÜ1 / olmadı: olmadı MC, BÜ1, FB

139

MK1(91.a), FB(353), İÜ1(189)

1 / İ: İÜ1'de yok / yapu: pâyi İÜ1
// kim: ki MK1 / dîni ko: dîn İÜ1

2 / dünye: dünyâ MK1
// 'Âkil: Gâfil FB

3 Beyit İÜ1'de yoktur.
// kor: ko FB

140

MK1(91.a), FB(353), İÜ1(189)

1 / dîni: dîn FB, İÜ1 // Nakkâş'a girçek: Nakkâş göricek İÜ1

3 Bilürken ki bu dünyâ bir köpridür
Girü geçmeyüp togrı yoldan sapan

4 İgen düzme kim sofî evüñ sinledür
Dün i gaflet atına binüp çapan

141

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Dünye ladı âhiretde acıdur
Âhiret tokı bu ilüñ acıdur
Ì 'aceb cân acıgın añmaz mı hiç
Şol ki göñül incidür cân acıdur

142

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür
Zîra anlar togru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüñile Hakk'içün yoldaş olur
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur

143

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Derdimend ol derdimend ol yara kaçma yaradan
Tâ ki merhem ura zahmuña senüñ ol Yaradan
Dîn ü dünyâ işlerüñde var ise ger müşkilüñ
Key sakın zinhâr anı ag-yâra danma yâra dan

141
MK1(91.a), FB(352), İÜ1(189)
/ Dünye: Dünyâ MK1
/// acıgın: acısın MK1

142
MC(138.a), MK1(91.a), FB(351), İÜ1(188)
/ yârenlerdürür: yarânlardurur MK1
// sini: yâri İÜ1 / yaranlardurur: ıranlardurur FB
/// elden çıkarma: çıkarma elden MK1, FB, İÜ1

143
FB(352)

144

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

Ne mâ'ilsin 'aceb sen degme zişte
Çü kalmadı iren hûr-ı Behişt'e
N'içün i âdemî sen dîve kulsın
Ki hâdimdür saña cümle ferişte

144
MK1(91.a), FB(352), İÜ1(188)

// 2.mısra FB'de: Çü kalmadı irdi vü hûr u Behişt'e
// dîve kulsın: dîv kulsın İÜ1

IV. SONUÇ

Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatının XV. yüzyıldaki önemli bir temsilcisi olan mutasavvıf şair Kemâl Ümmî'nin Hayatı ve Eserleri, bilhassa Dîvân'ı hakkında bugüne kadar bilinenler oldukça sınırlıydı.

"**Kemâl Ümmî Dîvânı, İnceleme-Metin**" adını verdiğimiz bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm'de Kemâl Ümmî'nin hayatı mevcut menkabevî ve tarihî kaynaklara göre ele alınarak işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de eserleri ve özellikle Dîvân"ı, Dîvân'ın nüsha tavsifleri ile ms'in sanatı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de çalışmanın ağırlıklı yönünü teşkil eden Divan'daki Dini ve Tasavvufi unsurların tahliline yer verilmiştir. Dîvân tahlilinin, Din ve Tasavvuf'la sınırlandırılması, çalışmanın bu yönde derinleştirilmesi açısından tercih edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de ise Divan'ın Tenkitli Metin kısmı ile EKLER'e yer verilmiştir.

Çalışmamızın sonunda vardığımız sonuçları özetle şöyle sıralayabiliriz:

I- Kemâl Ümmî XV. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şairdir. Hayatı ile ilgili Menkabevî ve Tarihî bilgiler içiçe geçmiştir. Tahminen 1375'te **Karaman**(Lârende)'da doğmuş, "İç Anadolu Mektebi" diye isimlendirdiğimiz din-tasavvuf-san'at ortamında büyümüş, **Şeyh Hâmid**, **Muzafferü'ddîn Lârendî** gibi şeyhlere bağlanmıştır. Daha sonra, merkezi Erdebil'de bulunan Safevîlik tarikatının ünlü siması Şeyh **Hoca Ali Erdebilî**'ye, 1429-30 tarihlerinde O'nun ölümü üzerine oğlu **İbrahim**'e (Şeyh Şâh) intisap etmiştir.

Ümmî sıfatını taşır, ancak muhtemelen birikimini tekkelerden elde etmiştir.

Sünnîlik çizgisindedir. Şeyh Şah'tan sonra Erdebil Ocağı'nda başlayan şiileşmeden etkilenmemiştir. **Hacı Bayram Veli** ile de ilişkisi olduğu menkabevî kaynaklarda ifade edilen Kemâl Ümmî'nin şeyhlerine intisap tarihleri konusunda kesin bilgiler yoktur.

Tarikatı hususunda, eski kaynakların Halvetîlikte ısrarlı olmalarına karşılık Hoca Ali'ye bağlılığı da göz önünde bulundurularak Safevî-Halvetî yollarının birleştirildiği **"Kemalli"** şubesinin kurucusu olduğu sonucuna varılmıştır.

Erdebil'den Anadolu'ya dönen şair, ömrünün önemli bir bölümünü **Bolu'nun Sazak** bölgesindeki tekkesinin bulunduğu **Tekke Köyü**'nde geçirmiş, **1475** tarihinde vefat etmiştir.

Biyografik Osmanlı kaynaklarının çoğunluğunun aksine, Karaman veya Niğde'de değil, çevresindeki köylerle birlikte vakfedilen **Tekke Köyü**'nde vefat ettiği ve **türbesinin** burada bulunduğu, ilk defa, **Bolu Şer'iyye Sicil Defterleri**'ndeki kayıtlara dayanılarak ortaya konulmuştur. Yine bu sicillerdeki bilgilerle, ölümünden sonra **soyunun** bu bölgede devam ettirildiği, devlet tarafından ailesine bir takım muafiyetler tanındığı gün ışığına çıkarılmıştır.

II- Kemâl Ümmî'nin **Risâle-i İmân** isimli bir mensur eserinin yanısıra **Kırk Armağan, Hazîre-i Kuds, Risale-i Vefat** isimli üç manzum mesnevisi ve 3034 beyit tutarında bir de **Dîvân**'ı vardır.

Mesnevileri, bilhassa manzum âyet ve hadis mealleri açısından dikkate değer özelliklere sahiptirler.

Dîvân'ı, Kemâl Ümmî'nin hayatı, sanatçı ve mutasavvıf kimliği hakkında bize bilgi veren en önemli eseridir. Dîvân'ın müellif hattı veya mutasavvıf şairin sağlığında tertip edilmiş bir nüshası elde mevcut değildir. Asırlar boyu tekke muhitinde sevilerek okunduğu, hemen her yüzyılda istinsah edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Önceden bilinenlerin yanısıra bizim tesbit ettiklerimizle Dîvân nüshası sayısı 42'yi bulmuştur. Ayrıca 6 mecmuada da şairin muhtelif sayıda manzumeleri yer almaktadır.

Dîvân'ının **şekil özellikleri** bakımından, Kemâl Ümmî bir mutasavvıf-şair olarak Divan şiirinin dış disiplin unsurlarını benimsemiştir.

Biri hariç, bütün manzumelerini **aruzla** söylemiştir. **Kafiye** anlayışı bakımından **göze göre** kafiye anlayışına sahiptir. Nazmının en sağlam ve dikkate değer yanlarından biri kafiyeye verdiği önemdir. **Cinaslı** kelimelerle kurduğu kafiyeler özellikle dikkat çeker ve bu tarz manzumeleri, XV. yüzyıl Tekke ve Divan şairleri arasında Kemâl Ümmî'ye müstesna bir yer ayrılmasını gerektirir.

Manzumelerini genellikle **beyit nazım birimiyle** söylemiştir. Divan şiiri nazım şekillerinden **mesnevî, kasîde, gazel, murabba', terci'-i bend, kıt'a** ve **tuyuğun** yanısıra gazelin hususi bir şekli olarak **tecnîs-i tâm** ve **mukaddem-mu'ahhar** diye isimlendirilen tarzlarını da başarıyla kullanmıştır.

Kasideleri, nesib-teşbib, fahriye gibi bölümlere sahip olmamasıyla klasik kasideden ayrılır. Kasideleri, tür olarak **tevhîd, münâcât, na't, medhiye, mersiye, bahâr-nâme, hazân-nâme** ve **nasîhat-nâme**, gazelleri ise muhteva bakımından **gazel-ilâhî** türündedir.

Şairin **dili**, Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini taşır. Genel olarak sade diyebileceğimiz bir dile sahiptir. Zorlamalardan, özentiden ve yapmacıklıktan uzak olan bu dili biz Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuzla birlikte Kemâl Ümmî'de buluruz. Eski gramer şekilleri ve birçok arkaik unsurun yanısıra atalar sözü ve deyimler bakımından da oldukça zengindir. Kısaca Güzel Türkçe diye adlandırabileceğimiz bu Türkçe, şairin Dîvân'ının en belirgin özelliğidir.

Dîvân'ı bütünüyle ele alındığında, şairin **dünya görüşü** ve bilgi birikimini sağlayan kaynakların, aslında Türk toplumunun dünya görüşü ve san'at anlayışını şekillendiren kaynaklar olduğunu görürüz. Bunlar da millî kaynaklar başta olmak üzere Orta-Doğu merkezli Arap ve İran kaynaklarıdır. Millî kaynaklar olarak da Türk toplumunun dil ve folklor ürünleri başta olmak üzere bütün değerleri şairin sanatının şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Diğer yandan **dünya görüşünün** ve **sanatının** şekillenmesinde, Senâyî, Attar, Sa'dî ve Erdebil Sufileri'nin yanısıra, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Sultan Veled, Yunus Emre, Dursun Fakîh, 'Âşık Paşa, Gülşehri, Şeyh Elvan, Şeyh Hamid, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu Rumî gibi isimlerin içinde yer aldığı "**İç Anadolu Mektebi**" diye isimlendirebileceğimiz millî-dînî mektep en önemli yeri işgal etmektedir.

Zaman zaman **şiir** ve **şairlerle** ilgili olumsuz ifadeler kullanmasına rağmen, şiir söylemesini ilâhi ilhâm ve tekke muhitinin eğiticiliğine

bağlayan Kemâl Ümmî'nin, dönemindeki birçok şairle boy ölçüşebilecek seviyede olduğu ve kendisinden sonrakilere örnek teşkil ettiği, yapılan araştırmalar sonucu tesbit edilmiştir.

Genel bir ifade ile söyleyecek olursak, Kemâl Ümmî, tarihi ve sanatçı kimliğiyle edebiyat tarihimiz içinde layık olduğu yere oturtulamamış bir şahsiyettir.

Üslup bakımından Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şairleri arasında **telkin, estetik** ve **söyleyiş** güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Üslubuna **özlü** ve **nükteli** bir anlatım, hikemî bir eda hakimdir. Fikir ve duygu ile beraber ahenk bakımından da olgun mısraları vardır. Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millîleşmiş bir terminolojidir.

Şairin üslubunu oluşturan bir takım ifade kalıpları vardır ve bunlar, **anlatım şekillerini** meydana getirirler: Hitap ve nasihat yoluyla, doğrudan doğruya, tahkiye ile, mukâleme ve soru yoluyla, delil ve ispat yoluyla, zıtlar arası ilişki kurma yoluyla, tasvir yoluyla ve kıyaslama ile anlatma gibi. Bunların dışında şair, **formüller** dediğimiz bir takım hazır kalıplar da kullanır ki bu durum, üslubunun en belirgin yanlarından biridir.

III- Çalışmamızın ağırlıklı yanını, Dîvân'ın tahlili oluşturmuştur. Tahlilin **Din ve Tasavvuf**'la sınırlandırılması, bu konuda bir derinliğe ulaşmak amacıyla tercih edilmiştir.

Dîvân'ın, **Din** ve **Tasavvuf** açısından ele alınması, belirli konuların ve kavramların iki ana grupta değerlendirilmesini gerekli kılmıştır:

Dîvân'daki **dinî** konular ve şairin dinî kavramları algılayış, isimlendiriş ve işleyişi İtikat, İbadet, Sureler-Ayetler-Hadisler, Diğer Dinî Unsurlar, Dinî şahsiyetler başlıkları altında ele alınmış, Kemâl Ümmî'nin sünni bir çizgide samimi bir müslüman olduğu, dini kavramların bir kısmını kendine has Türkçe kelimelerle ifade ettiği tesbit edilmiştir.

Dîvân'ın **Tasavvufî** açıdan değerlendirilmesinde tahlilimiz, Kemâl Ümmî ve Tasavvuf, Vahdet-i Vücûd-Tevhid-Hüsn-i Mutlak, Elest Meclisi, Tasavvufî Mertebe ve Kavramlar, Tarikat ile İlgili Kavramlar, Bazı Mutasavvıflar, Kemâl Ümmî Dîvânı'nda İnsan gibi konular ile bunların ayrıntıları üzerinde derinleştirilmiştir.

Tahlil sırasında şöyle bir metod izlenmiştir: Bir kavram veya unsurun -gerekliyse- mahiyeti hakkında önce kısa bir açıklama yapılmış, bunun şair tarafından algılanış veya isimlendiriliş şekli, kelime-deyim-ibare olarak kaydedilmiş, şairin bu kavram veya unsurla ilgili dinî çizgideki görüşleri incelenmiştir. Sonra da kavramın tasavvufî manası üzerinde durulmuştur.

DİN

Kemâl Ümmî, **Allah**'a ehl-i sünnet düşüncesine uygun bir biçimde yaklaşır. Dîvân'ında en ağırlıklı yeri Allah ve "esmâ"sı teşkil eder. Allah'ı anışında son derece samimidir:

I kamu 'âlemüñ ulu Çalap'ı

Ki kuluñdur kamu beg ü çelebi

Tevhid ehlidir ve buna Allah'ı tanık gösterir. O'na korkuyla değil, sevgiyle bağlıdır. Çünkü Allah, kendinden dilekte bulunan herkese -inanan ve inanmayan, samimi veya ikiyüzlü diye ayırmadan- istediklerini verir.

Şair, **melekleri**, sürekli Allah'ı anmaları, insanlara hizmette bulunmaları ve onlar gibi ölümlü olmalarıyla ele alır. Bütün meleklerin ilahi aşk ile dopdolu olduklarını dile getirir. Dört büyük melekten Cebrâil, Hz. Muhammed'in "peyk"idir. Azrâil "can alan; cemaat dağıdan"dır. İsrafil sur'u üflemesiyle, Mikâil, diğer meleklerle birlikte Allah'a yakınlığıyla ve bağışlanma dileklerinde sözkonusu edilir. Münker ve Nekir, Dîvân'da "sorucular", Kabir azabı "sin azabı" olarak isimlendirilir.

Dört Kitaptan bazen "dört" sayı ismiyle söz eden Kemâl Ümmî Zebûr'un ismini kullanmaz. Kitaplar, genel olarak zâhdî manalarıyla ele alınır. Ağırlık, tabii olarak Kur'an'dadır ve Kur'an "Nâsıh-i Nâtık"tır ve Hz. Muhammed'in dünyadaki hüccetlerinden biridir. Diğer yönden Kur'an gerçek bir mürşiddir.

Peygamberler Dîvân'da, genellikle muhammedî Nûr'u taşımaları, kıssaları ve Allah'a yakınlıkları dolayısıyla, bağışlanma dileklerinde vesile kılınmaları ile yer almaktadırlar.

Peygamberler içinde en çok sözkonusu edilen **Hz. Muhammed**'dir. O, "Gün Yüzlü, Yazuk Derdinin Tabibi ve Yüzü Ağ Yar"dır. Ehl-i beyt ise "aydan aydın, arı bir soy"dur. O, bütün dal ve budakların aslı ve alem O'nun

saçılmış tohumuyla dopdoludur. Tanrı, ezelde kendisine üstünlük hil'atını giydirmişken, O "fakr"ı ile övünmüş, gecelerini çokça ibadet yaparak geçirmesiyle parmaklarından ölümsüzlük suyu akar olmuştur.

Ahiret ile ilgili olarak "bakî ev, mü'min uçmağı, ol il" vb terimleri kullanan şair, kısa sürecek bir dünya hayatına karşılık oldukça uzun bir ahiret hayatı tasavvurunu benimsemiştir. Mahşer'de, terazi kurulduğunda, insanların sevap ve günahlarının yazıldığı Amel Defterlerini "ak biti, kara biti" diye isimlendiren şair, burada Allah'ın adaletinden korkar. Çünkü eğer Allah adaletle davranırsa kulun suçlarının çokluğu onu perişan edecektir.

Şair **Cennet ve Cehennem** kelimeleri yerine daha çok "**uçmak, tamu**" kelimelerini tercih ederek hem zühdî, hem de ledünnî manalarıyla ele alır. Âşıkların asıl cenneti, Dost'tan yana uçmaları(vuslat)dır, der.

Kader ve Kaza konusunda Dîvân'da çok belirgin ifadelere rastlanmamakta, daha ziyade Allah'ın takdir ve kudretini ihsas ettiren bir kader ve kaza çizgisi ortaya konmaktadır.

İbadet konusu, Dîvân'da ağırlıklı olarak üzerinde durulan bir konudur. Hem zühdî hem de ledünnî manası ile ele alınan ibadetler "ömür bağının bahardaki meyveleri" olarak nitelendirilir. Şaire göre, ibadeti bir çıkar karşılığı yapmak "taatı dükkân edinmek ve dininden yemek"tir.

Sureler, ayetler ve hadisler açısından Dîvân'da oldukça fazla doküman bulunmaktadır. Şair, sık sık sure adlarını anar, ayet ve hadislere telmihte bulunur ya da meallerini verir.

Daha birçok dini unsurun bulunduğu Dîvân'da dikkati çeken en önemli özellik, bunlarda şaire has ifadelendirilişlere rastlanmasıdır.

Dini Şahsiyetler içerisinde Dört Halife ve sahabelere ayrı bir önem veren Kemâl Ümmî, bunları, Peygamber'e bağlılıkları, din yolunda gaza etmeleri ve fedakârlıkları ile sözkonusu eder.

TASAVVUF

Dîvân'ın incelenmesi sonucu karşımıza bir yönüyle zâhid ve müttekî bir müslüman, diğer yönüyle de heyecan ve cezbesi yüksek Vahdet-i Vücut'çu bir mutasavvıf şair profili çıkmaktadır.

Dîvân'da, İlm-i Ledünn, Gizli Râz, Vahdet-i Vücûd, Tevhid, Vahdet, Hüsn-i Mutlak, Zât-ı Mutlak, Cemâl, Dizâr (Dîdâr), Kesret, Enâsır-ı Erba'â gibi bir çok tasavvufî unsuru işlemesinin yanısıra günümüze kadar gelen şöhreti de onun bir mutasavvıf şair olduğu yönündedir.

Tasavvufun, varlık ve yaratılış sebebiyle ilgili cevap vermeye çalıştığı soruları O da sorar.

Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim
Ki girü soñra yönüñ ol yañadur

Tasavvuf yolunu, bir gerçek hazineye ulaşma yolu olarak niteleyen şair, tasavvufu da "ilm-i kîmyâ" olarak değerlendirir. Bu işi bilen kişilerin, dört yanında maden ocakları bulunan kişiler gibi madenleri altına dönüştüreceğini söyler.

Aslında tasavvuf, "**ilm-i ledünn**" yoludur ve şair bunu, klasik şark mutasavvıflarına uyarak "kuş dili" olarak isimlendirir. Şaire göre kuş dili normal kulakla değil, can ve gönül kulağıyla anlaşılabilir.

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza

Kemâl Ümmî, **Vahdet-i Vücud**'u benimsemiş bir mutasavvıf şairdir. Onun için ölüm "canın aslına kavuşması"dır. Kendi varlığını yok sayarak "Bizim varlığımız O'dur" der:

Bizüm varlıgumuz oldur hemân pes
Zirâ kim andan artugı hebâdur

"**Ene'l-Hak**" sözünü kendisi kullanmaz, fakat Hallac'ın kullanmasını Allah'ın takdirine bağlar.

Şaire göre içinde yaşadığımız misâl alemi Allah'ın "nakş ve sun'"ı ile vücut bulmuştur. Ancak bu misâller alemi, Allah'ın Zât'ına misâl getirilemez. Dünyadaki bütün varlıklar birer gölgedir. Bu vehmî alem aynı zamanda "**kâinat kitabı**"nı oluşturur. Şair bu kitaba baktığında tek ve mutlak olan varlığın her zerreden göründüğünü tespit eder:

Görene gün bigi her zerreden olur zâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzini huffâş

Tevhid fikrini Şair, kısaca "ikilik ovasından geçip birlik iline ulaşmak" olarak tarif eder. Tevhid aynı zamanda bir takım makamlara erişmek için yaşanması gereken bir merhaledir. Bu makamlar, isimler, **fiiller**, **sıfatlar** ve **Zât Tevhidi** olarak değerlendirilir. Kemâl Ümmî, bu makamları yaşamış bir mutasavvıf olarak kendini hissettirir:

Her kim yirişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası

Allah, aynı zamanda "cemîli zü'l-Cemâl" olarak hüsn-i mutlaktır. Diğer bütün güzellikler ondan neş'et etmiş, fakat O'na benzememektedirler. Mutlak güzellik, baharı bitmeyen bir bahçe gibidir.

Şair, **Vahdet-Kesret** kavramlarını deniz ve dalga mecazlarıyla ifade eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar alemi ise bu denizin dalgalarıdır. "Bahr-i Vahdetde bu kesret mevcinüñ pâyânı yok" mısrası bu düşünceyi özetler. Denize ulaşmak için salik, ulu ırmaklara katılmalı, "çamurlu göl"lerde yüzerek kesrete düşmemelidir. Aslında bu misâller alemindeki "sun', nakş, reng" kesretin tâ kendisidir. Âşıklar için cennet ve cehennem de kesrettir.

Mâsivâ, Kemâl Ümmî tarafından da Allah'tan gayri herşey olarak değerlendirilir. Bu yönüyle kesret, aynı zamanda mâsivâyı meydana getirir. Hak'tan başkasına meyletmek, muhabbet duymak, mâsivâya düşmektir. Bu ise âşıklara haramdır. Bir başka ifade ile Kemâl Ümmî mâsivâyı "ayrık çiçekleri sevmek" şeklinde tarif eder. Bu da salikin yolunu sarplaştırır.

Tecellî, Kemâl Ümmî'ye göre gönül gözüyle bakanlara Tanrı'nın zahir olmasıdır. Tecelliden maksat, Hakk'ın kendini göstermesi ve gönüle yerleşmesidir. Âşıkın gönlünde Celâl ismiyle tecellîsi hüzün, Cemâl ismiyle tecellîsi ise hüsn (güzellik) hasıl eder. Zâtî tecellîyi yaşayan âşıkın gönlüne başka hiçbir şey sığmaz.

Dîzâr(Didâr)'la birlikte " Cemâl ve Görklü Lika"yı da kullanan Kemâl Ümmî'ye göre, âşıklar Elest Meclisinde de gördükleri Cemâl'llah'ı tekrar görebilmek için, dünyada gönül gözlerini açık tutmak zorundadırlar.

Gönül, Dîvân'da bütün tasavvufî faaliyetlerin merkezi olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Kemâl Ümmî, "aşk, akıl, cân(ruh) ve gönül"ü, bâkî kalacak dört esas olarak almaktadır. O'na göre gönül Tecellî-gâh'tır ve bu yüzden gönül incitmek, 'Arş-ı A'lâ'dan düşmekle birdir. "Sırrı

gönülleri kım Çalap'ın manzarıdır" diyen Şaire göre en makbul insan, bu dünyadan can incitmeden giden insandır.

Aşk, Şair'in dünyasında itikadî bir temele oturtulmuştur. Bunu "Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir" mısraısıyla dile getirir. Ancak tasavvufî manada aşkı, Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirir. Aşkı, "mecâzî, ilâhî ve hakîkî" olarak ifade eden Şair, diğer yandan onu bir nasip meselesi olarak algılar. O'na göre aşk, aynı zamanda dert'tir. Derdi ve aşkı olan, olgunlaşıp gerçek anlamda insan olur.

'Anâsır-ı Erba'â denilen toprak, su, hava, ateş, maddî varlık aleminin esası olup mâsivâ ve kesretle içiçedir. Bu yüzden bunlar muhkem olmayıp zâhirî alemle birlikte yok olacaklardır. Ten, bu unsurlardan müteşekkildir ve unsurların birbirlerine muhalif olması sebebiyle ten binası da muhkem değildir. Şair, aslı toprak ve sudan olan hiçbir nesnenin baki olmadığını kaydeder. Fenâ makamlarına ermek isteyen salik, dört unsurla ifade edilen bir kısım halleri yaşamak zorundadır. Bunlardan yel ölüme, su tevbeye, toprak miskinliğe ve ateş aşka karşılıktır:

Mevt yili esmezdin öldin tevbe suyında yunup
Meskenet toprağı içre 'ışk odına yanmaduñ

Kendini bilmek, tasavvuf yolunun ilk hareket noktalarından biri olarak Kemâl Ümmî Dîvânı'nda da dikkat çekilen bir husustur.

Akıl, "öğ ve us" kelimeleriyle de ifade edilen ve daha ziyade imanî bir yaklaşımla ele alınan bir kavramdır. Aslında Kemâl Ümmî, insanın maddî ve manevî yapısıyla ilgili olarak, ikisi müsbet ikisi menfi olmak üzere dört kavramın üzerinde önemle durmaktadır. Bunlar akıl, **can**, **nefs** ve **ten**'dir. Müsbet olan ilk ikisi, menfi olan sonraki ikisiyle sürekli bir mücadele hâlindedirler. Can, çoğu kez gönülle özdeşleştirilir. Aklın temsilcisi Hz. Süleyman'dır.

Dîvân'da **can gözü**, **can kulağı** ve **can göğü** mecazlarını da kullanan Şair, ten'i, nefsin yanında olması sebebiyle sürekli aşağılar.

Nefs, insandaki bütün kötü huyların ve çirkin hareketlerin kaynağı olarak değerlendirilir ve Şair tarafından ayrıca "benlik" olarak da ifade edilir. Bütün olumsuzlukları dolayısıyla sürekli aşağılanır. Çünkü nefs-i emmâre, ezeldeki ahd'i bozmuştur. Ona muradını vermek, uyuyan düşmanın yüzüne su serpmektir. Asıl büyük akın, onun üzerine yapılan akındır.

Elest Meclisi, Dîvân'da, Yaratan'la yaratılan arasında bir özleşmenin yapıldığı, Hz. Muhammed'in o mecliste ilâhî aşkı sunan sâkî olduğu gibi hususlara temas edilerek verilir. Şaire göre, bütün nebîler ve velileri mest ve hayran eyleyen, o mecliste sunulan "sağrak"tır.

Şair, **Dört Kapı** terimini "dört erkân", bu dört erkânı da şerî'at, tarîkat, ma'rifet ve hakîkat olarak kullanmaktadır. O'na göre şeriatı iyi bilmeden hakikatten söz etmek "kuru lâf ürümek"tir. **Tarikat** kelimesi yanında en çok "yol"u kullanan Kemâl Ümmî, tarikat kavramını çoğu kez bir "kervan" mecazıyla işlemektedir. Bu aşk kervanıdır ve katılanlar aşk pazarında alışveriş yaparlar. **Ma'rifet** ise tarikat bahçesinin gülleridir. **Hakîkat**, diğer üç aşamayı tamamlamış yol erlerinin Zât ve sıfâtla erebileceği bir noktadır.

Kemâl Ümmî, **seyr ü sülûk** terimi yerine "seyr ü sefer"i kullanmaktadır. O'na göre, sülûka yönelen kişi "tecerrüd menzili"ne azm etmiştir. Asıl maksat ise "lâ-mekân"a ermektir. Sülûk esnasında, salik bir kıla bile nazar kılsa, o kıl kendini yolundan eder.

Fenâfi'llah ve **Bekâbi'llah** terimlerini **fenâ** ve **bekâ** kelimeleriyle karşılayan şair daha çok, Bekâbi'llah makamını "bekâ dirlik (ebedî var olma)" terimiyle, Fenâfi'llah'ı da, bir hadis mealine dayanarak " Ölümüñden öñdin ölüp uçmak" olarak ifade eder.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda daha birçok tasavvufî kavram sık sık dile getirilir. Bunların bir kısmı müsbet meziyetleri ifade eden kavramlardır ve her mutasavvıfın benimsemesi gerekir. Diğer bazı kavramlar ise tasavvuf yolu yolcularının uzak durması gereken kavramlardır ki bunlarda menfi kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Tarikatla ilgili kavramlardan üzerinde en çok durulanları mürşid, irşad, derviş ve zikirdir.

Dîvân'da **mürşid** kavramı şu ibarelerle ifade edilmektedir: "bâgubân, delîl, dost, er, evliyâ, girçek eren, girtü refîk, güçlü kılavuz, güneş-mâh, halîfe, hoca, hüdhüd, kehhâl-ı hâzık, 'ışk eri, kılavuz, meşâyih, mükemmil mürşid, mürşid-i hâdî, mürşid-i kâmil, mürşid-i yigâne, yüzi ag yâr, nûr-ı Kibriyâ, pîr, pîrân, re'is (gemi kaptanı), sarrâf, ser-şeyh, sultân, şâhin, şeyh, şeyhü'ş-şüyûh, tabîb, ulu baş, üstâd, yâr, yol eri, yol şiri, yoldaş"

Mürşid-mürid ilişkisi şair tarafında bir avcı ve av mecazına dayandırılır. Müridin gönlü bir serçe, Hz. Peygamber'in aşkı bir avcı kuştur. Yine mürşid, tasavvuf yolcularının gemi kaptanıdır.

Dîvân'da birçok mutasavvıfın isimlerine telmihte bulunulmakta, bunlardan Şeyh Hâmid ve Hoca Ali için yazılmış medhiye ve mersiyeler yer almaktadır. İsimleri zikredilen mutasavvıfların birçoğu İç Anadolu bölgesinde yaşamış şahsiyetlerdir. Bunlar, Mevlânâ, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehri, Şeyh Elvan gibi isimlerdir.

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında toplum ve toplum içindeki insanı da sorgular, bazı tespitlerde bulunur. Zaafları, tutkuları, ihtirasları ile insanı kavrar, onun psikolojisini manzumelerine yansıtır.

Dîvân'da insan, genel olarak cemiyet içindeki sosyal durumuna göre üç zümre halinde karşımıza çıkmaktadır:

a) Yönetici ve asker zümreleri,

b) Dini-Tasavvufi sahada faaliyet gösteren zümreler,

c) Geniş halk zümreleri.

Dîvân'da, şairin insanla ilgili asıl tespit ve değerlendirmelerini, geniş halk zümrelerine mensup insan üzerinde yaptığını görmekteyiz. Tasvip ettiği insan tipi, bugünkü evrensel değerlere göre de önemini koruyan bir olumlu tiptir. İnsana gerçek değerini vermek manevi kimliği sebebiyledir:

Âdemi ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şek ü görkinden

Dîvân'daki insan genellikle "iyi insan" olup gelenekçi bir yapıdadır. Yaygın eğitimle yetişmiştir. Bu da büyük çapta görgüye dayalıdır. Yetişen her insan, içinden çıktığı cemiyetin, kendisi için ilk model teşkil eden tiplerini taklit eder. Kemâl Ümmî bu duruma şu beytiyle temas eder:

Atañı uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef

Şairin dünyası, bir açıdan bakıldığında sevmek ve sevilmek dünyasıdır. "Kend'özünden kimseyi hiç görme kem, yirühen yirinci olma sev sevil"

sözleriyle bu düşüncesini ifade eder ve kendini yerenlere bile övgü ve sevgi ile karşılık verir:

Bizi kim kadh ü zemm iderse bizüm
Aña kıldugumuz medh ü senâdur

Dîvân, **müsbet** ve **menfi insan tipleri** açısından oldukça zengindir. Müsbet tiplerin başında âşık, âbid, âlim ve ârif gelmektedir. Bunlardan bilhassa âşık tipi, tasavvufî dünyanın en önemli tipidir. Menfi tipler içerisinde ise bahil, haris ve ayyar, en çok temas edilenlerdir.

Dîvân'ın tahlili sonucunda, Kemâl Ümmî'nin Tevhid inancını ve Vahdet-i Vücûd'u işleyen bir mutasavvıf şair olduğu kanaati hasıl olmuştur.

IV- Kemâl Ümmî Dîvânı'nın, bugüne kadar tam bir metni ortaya konmamıştır. Bizim çalışmamızın öncelikli gayesi böyle bir metni, sağlam nüshalara dayanarak meydana getirmekti.

Metin kısmı, belki de bu çalışmanın en önemli yanını oluşturmaktadır. Çünkü, elde sağlam bir metin olmayınca şairin dünyasına girmek ve sağlıklı tahliller yapabilmek mümkün olamamaktadır. Bizim düzenlediğimiz metin, çeşitli nüshalardaki farkları da gösterdiğinden, başka araştırmacılara farklı tercih ve tahliller imkanını da verecektir.

V. SUMMARY

The purpose of this study was to obtain a comprehensive data about the life and work of Kemâl Ümmi, who was one of the most important mystic poets in the 15th century but who has not been known much yet since enough research was not carried out. Therefore, the lack of a comprehensive text of his work has limited the academicians who have studied about him and his work.

He was probably born in Karaman (Lârende) in 1375 and his real name was İsmail. Kemâl Ümmî was his pen-name. He lived in Middle Anatolia in his early years when his insight of life drove him to mysticism and led him to be a disciple of Şeyh Hâmid at first and then one of Hodja Ali of the Safavid tarîkat.

He started "the Kemâlli tarîkat" unit in Tekke village where he lived in Bolu. He died in 1475 and was buried in the same village. He has tombs in Niğde and Manisa according to Ottoman records whereas there is another tomb in his name in Bolu as it is founded in the Bolu Şer'iyye records.

Beside his work of Risâle-i Îmân, Kırk Armağan, Hazîre-i Kuds, he has a Dîvân of 3o34 verses.

Although he was called "Ümmî", he learned Arabic and Persian through the education in tekkes and he told many poems as successfully as the other poets of the age with his strong and fluent Turkish. He generally used prosody, Divan and Tekke poetic forms in his poems and he had a philosophical style.

In his Dîvân, there are 144 poems of kaside, terci-i bend, gazel, murabba, kit'a and tuyuğ styles.

As well as we can see from his Dîvân and his fame, he was a successful and strong mystic poet, knew the basic rules of Islamic mysticism and saw the order of mysticism as "the seeking of the essence". He also believed that the only real existence of the universe was God.

VI. EKLER

EK-1: SİLSİLE-NÂME

Münâcât bâ-Silsile-i Şerîf li'ş-Şeyh Ahmed'ü'l-Bukâ'î*

Bi'smi'llahi'r-Rahmani'r-Rahîm
Hamd Hak'a ve Paygamber'e hem teslîm

Yâ İlâhî ism-i pâkiñ hürmeti
Hem Muhammed Mustafâ'nıñ tal'atı

Hazret-i Sıddîk-ı Ekber sohbeti
Hem dahı Selmân-ı Pâk'iñ kurbeti

Hem İmâm-ı Kâsım'ıñ cem'iyyeti
Hem İmâm-ı Ca'fer'iñ ehliyyeti

Dahı Sultân Bâyezid'iñ hayreti
Hem dahı Şeyh Ebu'l-Hasen ünsiyyeti

Dahı Şeyh Ebû 'Alî'nıñ nusreti
Hem de Yûsuf Hemedânî gavsiyyeti

Huca 'Abdu'lhâlık'ıñ kutbiyyeti
Hoca 'Ârif Hazreti'niñ himmeti

Hoca Mahmûd-ı Kebîr'iñ da'veti
Şeyh 'Alî Şâh-ı 'azîzân kuvveti

Hem dahı Huca Muhammed savleti
Dahı Emîr-i Külâl'ıñ cevleti

Pîrimiz Şâh-ı Nakşibend'iñ devleti
Hem 'Alâ'eddîn-i 'Attâr şevketi

---

* Hazâ Kitâb-ı Âdâb-nâme-i Pend-i İntihâb, s.1.
(Salih Zeki KUTUCUOĞLU Arşivi, Muhtasar Fotokopi Nüsha-Bolu)

Hoca Ya'kûb-u Kerîm'iñ rutbeti
Hoca Ahrâr'ıñ üns ü kurbeti

Hem Muhammed Zâhid'iñ mahviyyeti
Hem dahı Derviş Muhammed Sekreti

Havâcegî'niñ pâk-ı tiynet fitratı
Hoca Bâkî'niñ safâ vü sîreti

Hazret-i Ahmed Müceddid mikneti
Hoca Ma'sûm'uñ kemâl-i safveti

Şeyh Seyfi'ddîn 'azîziñ kudreti
Şeyh Muhammed Nûr u nûrâniyyeti

Mîrzâ Şemsi'ddîn-i mazhâr gurbeti
Şâh-ı 'Abdu'llah-ı Hindî nisbeti

Pîr-i Mevlânâ-yı Hâlid 'izzeti
Şeyh-i Hasen Kudsî 'azîziñ cilleti

Dahı emin Şeyh Muhammed Behşetî
Seydî yâ 'Abdu'llah'ı Şeyhi behceti

Şeyh-ı Ahmed ol zuhûr-ı cezbeti
Şeyh-i zâhid ÜMMÎ KEMÂL Hazreti

Hürmetiçün eyle yâ Rab nusreti
İndir bize fazlıñ ile rahmeti

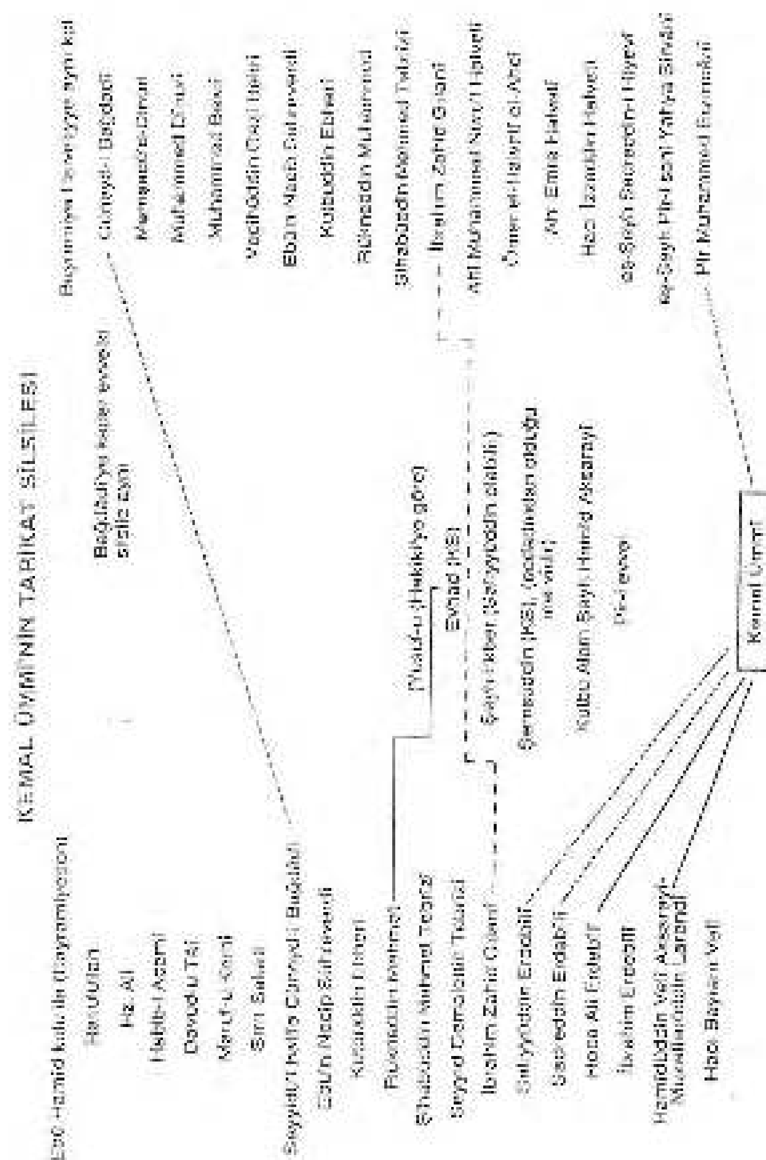
Göñlümüz şâd eyleyüb eyle küşâd
Kalbimize feth ola bâb-ı murâd

Yol bulmasun bize gayrı el-âmân
Sen bagışla bize 'ilm ü hem 'irfân

Gark idüb deryâ-yı feyz-i rahmete
Vâsıl eyle bâri-gâh-ı Hazrete

Hâsıl ola dîde-i 'ayne'l-yakîn
Câh-ı devlet rutbe-i Hakk'el-yakîn

EK-2: KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARÎKAT SİLSİLESİ*

* Yanpınar, Ahmet, Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti, s. 9 vd.

EK-3:KEMÂL ÜMMÎ'NİN TEKKE KÖYÜ'NDE MEDFUN OLDUĞU KAYDINA YER VEREN SİCİLLERDEN BİR ÖRNEK SAYFA

(Bolu Şer'iyye Sicilleri, Defter no:42/833, 59.b.,1093/1682 yılına ait)

EK-4:KEMÂL ÜMMÎ'NİN BOLU'DAKİ TÜRBESİ VE ZİYARETÇİLER

EK-5: DÎVÂN YAZMALARINDAN ÖRNEKLER

Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Atatürk Kip., Muallim Cevdet K. :485

Kemâl Ümmî, Dîvân, Millî Ktp., Yz. B:167

VII. BİBLİYOGRAFYA

'Âşık Ahmed, **Divan**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1184 (Menâkıb-ı Kemâl Ümmî (aynı Ktp: 1323/1) adlı eserin sonuna ekli.)

'Âşık Ahmed, **Sefine** (S.Zeki Kutucuoğlu Arşivindeki fotokopiler -Bolu)

Acluni, Ş.İsmail bin Muhammed, **Keşfü'l-Hafâ ve Muzile'l-ilbâs Amma Şifâre fi-Esneti'n-Nâs**, Cilt:I-II, Beyrût, 1351

Adıvar, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İst., 1943

Affifi, A. E., **Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi** (Çev. Dr. Mehmet Dağ), Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ank. Üniv. Basımevi, Ank.., 1975

Aksan, Yaşar, "Ümmi Kemal Menkıbesi", **Bolu Üçtepe**, Yıl:2, Sayı:17 (Nisan 1992)

Akseki, A. Hamdi, **İslam Dini**, 26. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1974

Akyoloğlu, İ. Hakkı, "Ümmi Kemâl", **Bolu**, Bolu Gazeteciler Cemiyeti [Yay.], Bolu 1988

Akyoloğlu, İ.Hakkı, "Bolu ve İlçelerinde XV. Yüzyıldanberi Süregelen Musiki İle Cönkten İlahi Okuma Geleneği, Yunus Emre ve Şiirlerinin Varyantları", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Cilt: 3, KB Yay., Ank., 1992 (ayrıbasım)

Ali Vahit [Uryani?], "Kemal Ümmî Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 I. Kânun, 1933)

Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Me'âli**, Kılıç Kitabevi, Ank., ty.

Ayan, Hüseyin, **Nesimi Divanı**, Akçağ Yay., Ank., 1990

Bala, Mirza, "Erdebil", **İA**, Cilt:4

Baltacı, Cahit, **Tasavvuf Lügatı**, Elif Neşriyat, İst., 1981

Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt:I, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971

Bayraktar, Dursun, **Şer'iye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu** (1838-1850), Ank. Üniv. SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Doktora Tezi]

Bayramoğlu, Fuat, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:I, 2. bs, TTK Yay., Ank., 1989

Bayramoğlu, Fuat, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:II (Belgeler), 2. bs, TTK Yay., Ank., 1989

Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/833 (1091-1093 Yılları), 59.b.
Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/833 (1093-1095 Yılları), 53.b.
Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/844 (1116-1119 Yılları), 75.b.
Bolu Livası Sâl-nâmesi, Kısm-i Umûmî, 1337-1338 Mâlî, Hükumet Mat., Bolu 1338
Bodur, Hüsnü Ezher, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995
Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt:I, İst., 1333
Cebecioğlu, Ethem, **Hacı Bayram Veli**, KB Yay., Ank 1991
Cunbur, Müjgân, "Eski Bir Mecmua-i Eş'âr'da Yunus ve Baba Yusuf'tan Birkaç Deyiş", **II. Uluslararası Türk Halk Semineri**, 7-8 Mayıs 1985, Eskişehir
Çavuşoğlu, Mehmed, " Divan Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı II, Sayı:415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986)
Çavuşoğlu, Mehmed, **Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili**, MEB Basımevi, İst., 1971
Danişmend, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt:1, Türkiye Yayınevi, İst., 1971
Derviş Ahmed, **Menâkıb-ı Kemâl Ümmî**, Millet Ktp., Ali Emiri. manzum:1323/1
Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TTK Yay., Ank., 1992
Dini Terimler Sözlüğü-I, İhlas Gazetecilik Holding, İst., ty.
Eraslan, Kemâl, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", **TDED**, Cilt. XXII, İst., 1977
Eraslan, Kemal, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, KTB Yay., Ank., 1983
Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4. bs., Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İst., 1994
Ergin, Muharrem, " Câmi'û'l-Me'ânî'deki Türkçe Şiirler", **TDED**, Cilt:3, İst., 1949
Ergin, Muharrem, **Türk Dili**, BayrakYay., İst., 1994
Es-Seyyid Osman Hulûsi, "Ceddim Ebu Hâmid", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1 (Haziran 1994)
Eşrefoğlu Abdullah Rumi, **Müzekki'n-Nüfûs**, Şirket-i Sahafiyye-i Osmâniyye Mat, İst., 1327
Eşrefoğlu Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, [İst], ty
Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Cilt:3-4, İst., 1314
Gelibolulu Mustafâ 'Ali, **Künhü'l Ahbâr**, Cilt:4, İst., 1277
Gölpınarlı, Abdulbaki, **Divan Şiiri**- XV.-XVI. Yüzyıllar, Varlık Yay., İst., 1954

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kul Himmet,** Varlık Yay., İst., 1953

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Melâmîlik ve Melâmîler**, Devlet Mat. İst. 1931'den Tıpkıbasım, Gri Yayın, İst. 1992

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, Ank., 1972

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Türk Ansiklopedisi** "Hurufilik" Maddesi

Gülcan, D.Ali, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal** Ümmi, Özden Mat., İst., 1987

Gürel, Şevket, **İstanbul-Anadolu Evliyaları**, Özyılmaz Ofset, İst., 1995

Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995

Güzel, Abdurrahman, "Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2.bs., Ank., 1992

Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı-III (Halk Şiiri), Sayı: 445-450 (Ocak-Haziran 1989)

Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal**, KB Yay., Ank., 1981

Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât** (Haz: Esat Coşan- Hüseyin Özbay), KB Yay., Ank., 1990

Hâfız Hüseyin Ayvânsarâyî, **Vefâyât-ı Ayvânsarâyî**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi:1375

Hayası, Tooru, (with the collobration of İsmail Hakkı Akyoloğlu)**A Turkish Dialect in North-Western Anatolia**-Bolu Dialect Materials-Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo 1988

Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb (Kutucuoğlu Arşivi'ndeki fotokopiler-Bolu)

Hickman, William C, "On the Manuscripts of the Divân of Ümmi Kemâl", **Journal Of Turkish Studies**, In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihad Tarlan Hâtıra Sayısı), Volume:3, Cambridge 1979

Hickman, William C. "Who was Ummi Kemal", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Beşeri Bilimler- Humanites, Vols. 4-5, 1976-1977

Hickman, William C., "Ümmi Kemâl In Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982

Hinz, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd** (Çev: Tevfik Bıyıkoğlu), TTK Yay., Ank., 1948

İsen, Mustafa, **Acıyı Bal Eylemek -Türk Edebiyatında Mersiye**, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ank., 1993

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I, İst., 1947

Kacn, Mustafa Ertuğrul, **Dört Kapı Kırk Makam**, Gür Kitabevi, İst., 1972
Karahan, Abdulkadir, "Dini Edebiyatta Kırk Hadis", **Türkiye** [Gazetesi], 22 Aralık 1995
Karahan, Abdulkadir, **İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri**, İst.Üniv.Yay., İst., 1954
Karatay, Fehmi Dehem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, İst., 1961
Kavakçı, Y. Ziya. İslam Araştırmalarında Usûl, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1991
Kaygusuz Abdal, **Dilguşa** (Haz: Abdurrahman Güzel) KTB Yay., Ank., 1987

Kemâl Ümmî, **Risâle-i İmân**. Topkapı Sarayı Ktp., Halet Efendi. 178
Kemâl Ümmî, **Risâle-i Vefât**,Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan Kitapları. 71/2
Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Yayınevi, Ank., 1970
Konrapa, M. Zekai, **Bolu Tarihi**, Vilâyet Mat., Bolu 1964
Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 4. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank.., 1981
Köprülü, M. Fuad, "Ozan", **Edebiyat Araştırmaları**, 2. bs., TTK Yay., Ank., 1986
Köprülü, M. Fuad, **Eski Şairlerimiz-Divan Edebiyatı Antolojisi**, İst., 1934
Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.bs., Ötüken Neşriyat, İst., 1980
Köprülü, Orhan, "Vilâyetnâme-i Sultân Şucâuddin", **Türkiyat Mecmuası**, XVII (1972)
Kutlu, Şemsettin, **Divan Edebiyatı Antolojisi**, Remzi Kitabevi, İst., 1983
Kutucuoğlu, S. Zeki, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-I" **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:40 (Mart 1994)
Kutucuoğlu, S. Zeki, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-II", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:41 (Nisan 1994)
Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal Hazretleri", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:46 (Eylül 1994)
Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal Vakıfları", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı: 39 (Şubat 1994)
Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar". **Bolu Üçtepe**. Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993)
Kürkçüoğlu, Kemal Edip, **Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler**, 2.bs., KTB Yay., Ank., 1985

Latîfî, Tezkire-i **Latîfî**, İst., 1314
Levend, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı** (Kelimeler ve Remizler- Mazmunlar ve Mefhumlar) 4. bs., İst., 1984
Levend, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt:I, 2.bs., TTK Basımevi, Ank., 1984
Lord, Albert B., **The Singers of Tales**, fourth printing, Harvard University Press, Cambridge, 1981
Muhammed El-Arabi El Azzûzi, **Kur'ân-ı Kerîm Fihristi** (Çev: M. Emin Esadoğlu), Sönmez Neşriyat, 2. bs., İst., 1971
Sâdık Vicdânî, **Tomar-ı Turûk-ı 'Âliyye'den Halvetiyye**, İst. 1338-1341
Mecdi Muhammed Çelebi, **Hadâ'ikü'ş-Şakâ'ik**, Cilt:I, İst., 1269
Mecmu'a., İst. Üniv. Ktp., Türkçe Yazmalar:5677
Mü'min-zâde Ahmed Hasib, **Silkü'l-Le'âlî**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi:596
Müstakim-zâde Süleyman Sa'dü'ddîn, **Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisâb ve'l-Künî ve'l-Elkâb**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi:628
Naili Tuman, Tuhfe-i **Nâilî**, Cilt:2
Niğde İl Yıllığı, 1973
Ocak, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler**, TTK Yay., Ank., 1992
Oral, M. Zeki, "(Kemali Ümmi)nin Bir Ağıtı", **Akpınar**, Cilt:1, Sayı:12 (Şubat 1936)
Oral, M. Zeki, "Niğde Hakkında", **Akpınar**, Yıl:5, Sayı:54-61 (Mayıs-I.Kânun 1941)
Öztuna, Yılmaz, **Abdulkadir Merâgî**, KTB Yay., Ank., 1988
Öztürk, Y. Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, Yeni Boyut, İst., 1993
Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt:I, İst., 1983
Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü** I-II, 2. bs., Akçağ Yay., Ank., 1989
Pekolcay, Necla-Selçuk Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, 3.bs., İrfan Yayınevi, İst., 1976.
Pekolcay, Necla, "Türk Dili ve Edebiyatına Ait Bazı Metinleri İhtiva Eden YAZMA BİR MECMUA", **TDED**, 1954 (ayrı basım)
Rossi, Ettore, **elenco dei manoscritti turchi della Bibliotheca Vaticana**, Vatican, 1953
Nüzhet, **Türk Şairleri**, Cilt.I, İst., 1935
Sadık Vicdani, **Tomâr-ı Turûk-i 'Âliyye, Kadiriyye Silsilesi**, İst., 1338-1340
Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan** (Salih Zeki Kutucuoğlu'nun özel kitaplığında, -Bolu)
Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Milli Ktp.: A. 3428/1

Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar: 2635/2
Serin, Rahmi, **Hayreddin-i Tokadî Hazretleri- Bolu ve İlçelerindeki Türbeler**, Yaylacık Mat., İst., 1995
Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında" **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:38;39 (Ocak; Şubat 1994)
Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında", Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı: 38 (Ocak 1994
Sümer, Faruk, **Çepniler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İst., 1992
Sümer, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu**, Güven Mat., Ank., 1976
Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, Enderun Kitabevi, İst., 1973
Tapsız, Meliha, **Bolulu Himmet** (Divan, Manzum Tarikatname, Adab-ı Hurde-i Terikat), Gazi Üniv. SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]
Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-I** (İnceleme), KB Yay., Ank., 1990
Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-II** (Tenkitli Metin), KB Yay., Ank., 1990
Tatlısu, A.Osman, **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**, Seba Neşriyat, İst.,1993
Temrin, Belkıs, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, KB Yay., Ank.,1995
Timurtaş, F. Kadri, **Osmanlı Türkçesi Grameri**, 3. bs., İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İst., 1980
Togan, Zeki Validi, **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İst., 1981
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt:V, İst., 1982
Uçman, Abdullah, "Kemâl Ümmî", **Büyük Türk Klasikleri**, Cilt:3, Ötüken-Söğüt [Yay.], İst., 1986
Uraz, Murad, **Türk Edip ve Şairleri**, Cilt:2, İst., 1939
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, 3.bs., TTK Yay., Ank., 1984
Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, TTK Yay., Ank., 1965
Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:1-2, TTK Yay., Ank., 1983
Ünver, İsmail, "Kemâl-i Ümmî", **Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu** (2-4 Mayıs 1986), Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yay., Bolu 1987
Ünver, İsmail, "Mesnevî", **Türk Dili**, Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri), Sayı: 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül 1986
Ünver, İsmail, **Kemâl Ümmî Divanı ve Türkçe Sözlü Dizini**, DTCF, Ank., 1968, (Basılmamış Lisans Tezi)
Üstün, A. Kemaleddin, **Elli Dört Farz Şerhi**, ...,
Vilâyetnâme-i Sultân Şucâuddin, Hacı Bektaş Halk Ktp., No:166-168

Yarıpınar, Ahmet, **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İst., 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]
Yavuzer, Hayati, "Ümmî Kemâl Divanı'ndan Bir Manzume", **Bolu Üçtepe**, Yıl:3, Sayı:33-34 (Ağustos-Eylül 1993)
Yavuzer, Hayati, **Şeyh İlâhî'nin Esrâr-nâme'si**, Gazi Üniv. SBE, Ank., 1985 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]
Yazıcı, Tahsin, "Safavîler", İA, Cilt:10
Yılmaz, H. Kâmil, "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1(Haziran 1994)
Yılmaz, H. Kâmil, **Azîz Mahmûd Hüdâyî**, 3.bs., Erkam Yay., İst.,1990
Yurd, Ali İhsan- Mustafa Kaçalin, **Akşemseddin**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak Yay., İst. 1994